

ETHNOGRAPHIA

A

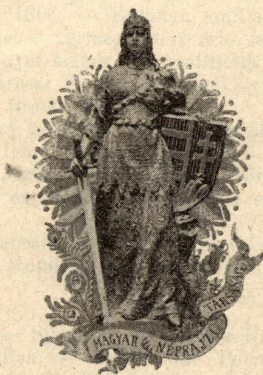
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. ÉVFOLYAM 1897.

BUDAPEST,
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

Hornyánszky Viktor sajtója.

TARTALOM.

I. Értekezések és leírások.

	Lap
<i>Alexics György</i> : Vadrózsapör	73, 184, 279, 362
<i>Balásy Dénes</i> : Székely kincéső babonák	296
<i>Bellosics Bálint</i> : A hetési faház	88
<i>Budenz József</i> : Bálvány és fejfa	117
<i>Csáky Elek</i> : Adalékok Somogy megye lengyeltői járásának néprajzához	438
<i>Istvánffy Gyula</i> : Néprajzi adatok Nógrádból	377
<i>Katona Lajos</i> : A magyar mythologia irodalma	287
— — Vogul Népköltés	167
<i>Krausz Sámuel</i> : A kozarokról	210
— — A magyarok Gans Dávid krónikájában	311
<i>Lehóczky Tivadar</i> : Újabb adatok a «székely» név eredeti értelméhez	205
<i>Matthaeidesz György</i> : «Májfa»-állítás a kulpini tótoknál	436
<i>Munkácsi Bernát</i> : A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei	1
— — A kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez	459
<i>Nagy Géza</i> : A vogulok őskorához	258
<i>Nemes Mihály</i> : Biblia tárgyú mondák a talabor-völgyi ruthén népnél	431
<i>Rechnitz Ignác</i> : Egy zsidó krónika adatai a hunnok és magyarok történetéhez	211
— — Gans Dávid krónikájának adatai	409
<i>Richter M. István</i> : Régi lakodalmi szokások Német-Prónán	103, 193, 290
<i>Sebestyén Gyula</i> : A székelyek neve és eredete	30, 141, 341, 345, 417
<i>Semayer Vilbáld</i> : Adatok a bács-bodrogh megyei sokaczkok anthropológiájához	299, 382
<i>Téglás Gábor</i> : a «Jorgován-monda» két változata	202
<i>Vécsy Agoston</i> : Néprajzi adatok Tisza-Roff vidékéről	445

II. Ismertetések és bírálatok.

<i>Balassa József</i> : Milleniumi monogr. fiák: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája. Zombor, 1896 — Baranya multja és jelenje. Szerkesztette: Várady Ferencz. — Békés vármegye története. Írta: Karácsonyi János. — Szolnok-Doboka vármegyei emlék. Egybeállította: Bíró Antal. — Magyarország vármegyéi és városai. Szerkesztik: Sziklay János és Borovszky Samu	124
— — Székelyföld. Írta: Hankó Vilmos	224
— — Csongrád vármegye története. Írta: Zsilinszky Mihály. — Nagy-Kőrös város monografiája. Írta: Galgóczy Károly. — Keszthely város monografiája. Írta: Boncz József. — Tót-Komlós története. Írta: Gajdács Pál	316
<i>Bartha József</i> dr.: Szécsény és vidéke a honfoglalás előtti korban. Írta: Pintér Sándor	395
<i>Herrmann Antal</i> dr.: Újabb néprajzi folyóiratok: Schweizerisches Archiv für Volkskunde I. — Deutsche Mundarten. I. — Zbornik za narodni život i običaje južni slavena I.	228
— — Am Urquell. VI	319
— — Váz és Vidéke. — Sitzungsberichte der Königl. Böhmischer Gesellschaft der Wissenschaften. — Blätter für Pommerische Volkskunde. — Zeitschrift für österreichische Volkskunde	401
— — Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde	458
— — Néprajzi könyvszet: A hazai örménység jövője. Írta Merza Gyula. — A székely gyermekvilág ezer év múltán. Írta: Török Ferencz	320
<i>Melich János</i> dr.: Sbornik museálnej slovenskej spoločnosti. I—II	131, 400
— — G. Schuller: Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner	225
— — Kr. Chorvát: Slovenská svadba	225

	Lap
<i>Munkácsi Bernát</i> : Thury József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai	212
— — Lakatos Károly: Vadászhit	222
— — Strausz Adolf: Bolgár néphit	451
<i>Wislocki Henrik dr.</i> : Bastian A.: Die Denkschöpfung umgebender Welt	456

III. Kisebb közlések.

<i>Katona Lajos</i> : Hol van a világ közepe?	137
<i>Krausz Sámuel</i> : Adalékok a kigyókö képzetéhez	137
<i>Munkácsi Bernát</i> : Szív és máj	138
— — Kritikát kérünk	138
— — A Dnjeper folyónak hunn „Var“ neve	233
— — Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések	235
— — Az ugor-törökség szláv nyelvemlékeihez	315
— — Egy becses kaukázusi szó	476
<i>Nagy Géza</i> : Egy adat a parthus-ugor érintkezéshez	136
<i>Semayer Vilibáld</i> . Kérelem magyar gyermek-játékszerek összegyűjtésére	416
<i>Tolnai Vilmos</i> : Faképnél hagyni	232
— — A patkó a babonában	480

IV. Társulati ügyek.

Jegyzőkönyv az 1896. november 28-iki fölolvasó és választmányi ülésről	133
„ „ 1897. január 2-iki „ „ „ „	133
„ „ „ 24-iki „ „ „ „	134
„ „ „ február 27-iki „ „ „ „	237
„ „ „ április 3-iki „ „ „ „	338
„ „ „ 30-iki választmányi ülésről	339
„ „ „ május 11-iki „ „ „ „	340
„ „ „ 22-iki fölolvasó és választmányi ülésről	341
A Magyar Néprajzi Társaság 1897 évi rendes közgyűlése:	
1. Kuun Géza gróf dr. elnöki megnyitója	321
2. Vikár Béla főtitkár évi jelentése	327
3. A számvizsgáló bizottság jelentése	333
4. Pénztárosi jelentés	334
5. Költségvetés 1897-re	335
6. Melich János dr. könyvtáros jelentése	336
7. A közgyűlés jegyzőkönyve	341
Tagjegyzék az 1897 év végén	469

V. Néprajzi hírek.

Az Osztrák Néprajzi Múzeum megnyitása (<i>Gy. A.</i>)	140
Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útjáról (<i>M. B.</i>)	238
Kandra Kabos „Magyar Mythologia“ czimű műve (<i>M. B.</i>)	239
Néprajz a külföldi könyvpiacozon	240
Államsegély gyűjtési czélokra	343
Az erdélyi oláh dalköltészetéről	344
Eltörölt népszokás (<i>M. B.</i>)	344
X Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai (<i>M. B.</i>)	344
Új alapítók. — A német anthropologusok vándorgyűlése. — Oláh nemzeti múzeum. — Schuller munkája. — Székely mondagyűjtés. — Pályázat székely népmesék és mondák gyűjtésére	414
A magyar iparművészeti múzeum megnyitása (<i>ty.</i>). — Nógrád vármegye néprajzi monografiája. — Néprajz a külföldi könyvpiacozon. — Zichy Jenő gróf újabb expedíciója. — Néprajzi körmenet. — Új alapítók	477

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. évf.

január—márczius

1—2. szám.

A MAGYAR-SZLÁV ETHNIKAI ÉRINTKEZÉS KEZDETEI.¹

Amióta a magyar nyelvnek szláv elemei módszeres vizsgálatnak tárgyai, általánosan elfogadott nézete a szakértőknek, hogy azok főtömegekben egy, az élő szláv nyelvek egyikével sem azonosítható s nyelvmélek híján biztossággal meg nem határozható szláv nyelvből valók, melynek azonban sajátosságaira mégis van módunkban megközelítőleg következtetni ama vele szoros rokonságban álló nyelv révén, melyet a szláv népek régi egyházi irodalma őrizett meg s a tudomány «*óbolgár*», «*ószlovén*» nevezettel ismer. Közfelfogás szerint ezen az ószlovénnal rokon nyelven beszéltek a honfoglalás idején hazánk területének szlávjai, kik mindjárt állami létünk első századaiban az utolsó nyomig beleolvadtak a magyarságba, csupán nyelvünk szláv elemeiben s talán még néhány helynévben hagyván meg emlékét egykori létezésüknek. Szláv jövevényszavaink kora e nézetnek megfelelőleg legfeljebb a X. századig terjedhet s átvételüknek színhelye mai hazánknak területe volt.

A mily teljes bizonyossággal elfogadhatjuk e tételek elsejét, mely szláv jövevényszavaink legközelebbi rokonságát határozza meg, oly erős kétségek merülnek föl a legkülömbözőbb irányokban az e szláv jövevényszók hozzánk való származása módját, helyét és idejét magyarázó utóbbi tétel tudományos értékének mérlegelésénél. Nyelvtudomány, néprajz és történet, az ősi ethnikai alakulások vizsgálatának eme legfőbb forrásai egyaránt szolgáltatnak bőséggel ellene bizonyságokat s azon fölvetelre utalnak, hogy a magyar-szláv ethnikai, illetőleg nyelvi érintkezés kezdeteit a honfoglalásnál valamivel régibb korban s következésképen színterület is nem Pannoniában, hanem a magyarok előbbi lakóhelyein keressük.

Ilyen, hogy mindjárt a *nyelvi tényeken* kezdjük, szláv jövevény-

¹ Felolvasatott a Magyar Tud. Akadémia I. osztályának folyó év február 1-én tartott ülésén.

szavaink következetes alaki egyneműsége, vagyis hogy leszámítva az egyes magyar nyelvjárásokat jellemző s az egész szókincset átható hangtani változásokat, valamint egyes szórványos, világosan újabb keletű eltéréseket, közkeletű szláv eredetű szavaink általában egy és ugyanazon alakkal jelentkeznek Lajtától Szeretig, Kárpátoktól Adriáig mindenütt. Így látjuk példaképen, hogy *medve* és *jegenye* szavaink egybeazonlítottva szláv eredetijükkel (ószlov. or. *medvěď*, újszlov. *medved*, cseh *medvěď*, lengyel *miedźwiedź* és ószlov. *jagněďz*, újszlov. *jagnjed*, szerb *jagnjed*, *jagneda*, cseh *jeňněďa*, tót *jeňněď*) végzetükben fogyatékosabb hangtestűek: méltán várhatnók, hogy az itt elenyészett *-ď*, *-nd* mássalhangzónak nyelvemlékekben vagy nyelvjárásokban valami nyoma maradt legyen, mégis nincs a magyar nyelvterületnek egyetlen zugocskája sem, honnan efféléről tudomásunk volna. E példákkal szemben viszont a magy. *kormány* szó, nyilván a magy. *-mány*, *-mény* képző (*hagyo-mány*, *vete-mény*) analógiai ráhatása folytán a szláv *kürma*, (ószlov. *krěma*, újszlov., szerb *krma*, orosz *korm*, *korma*) alakhoz képest végzetében bővülést mutat: az újabb kelet fölvételével itt is az volna rendén, hogy legalább dialektice az eredeti rövidebb alakot is előtaláljuk; ezt bárhonnan is igazolni azonban még sincs módunkban. A közszláv *ďvorz* <udvar, ház> szóból lehetett volna a *kór* (cseh, orosz *chvorujj*), *túr* (újszlov. *tvor*), *hála* (szláv *chvala*), *taróh* (cseh, tót *tvoroh*), *szabad* (ószlov. *svobodě*), *szent* (ószlov. *svěťz*) alakok mintája szerint helyenkint valamely *v* enyészítő **dór*, **dúr*-féle, vagy akár a *kovász* (ószlov. *kvasz*) hasonlatosságára **dovar* alak is, mégis teljes következetességgel a közmagyar alak: *udvar*. A szláv *čmiti* magyar mása általában: *csinál* (s ebből: *csénál*, *csiál*, *cséal*, *csál*), de sehol sem hallható s a régiségből sem kimutatható: **csinél* (a mint van: *keresztél*: ószlov. *krěstiti*, *perzsel*: szerb *pržiti*; *treffel*: ném. *treffen*), noha ez utóbbi hangzás jobban megfelel a magyar nyelv természetének. A *kolbász* (ószlov. *klzbasa*), *beszéd* (ószlov. *besěďa*), *lapát* (ószlov. *lopata*), *szombat* (ószlov. *šabota*) alakokban elenyészett a szóvégi hangzó mindenütt, bár a *taliga* (ószlov. *telęga*, szerb. *taljiga*), *laboda* (közszláv *loboda*, *lebeda*), *palota* (ószlov. *polata*), *vecsernye* (szerb. *večernja*) szavak tanúsága szerint ez nem föltétlen hangkövetelménye nyelvünknek. Mindaz ilyen jelenségekből nyíltan következik, hogy a szláv hatás a magyar nyelvben régibb ennek nyelvjárásokra való oszlásánál; ez utóbbi azonban szorosan összefügg a magyarság letelepülésével és területi elhelyezkedésével, sőt bizonyára már a magyarság régi törzs- és nemzetiségi rendszerében gyökerezik.

Egy másik számba jövő nyelvi körülmény kérdésünkben, hogy szláv jövevényszavaink rendkívül nagy számának tetemes része közkincsét alkotja az egész magyar nyelvnek, ismeretes ennek összes területén, minden nyelvjárásában, még pedig a nélkül, hogy ez általános elterjedtségét a fogalom természete tenné önként érthetővé. Ezt a tényt még csak a magyar nyelv ősrégi, jelesen *iráni* és *török* átvételei körében tapasztaljuk; de csak néhány esetre szoritkozva, pl. *németből* átvett szavainknál, melyek közt az ilyenek számába jöhető *föld, rét, csűr, fuvar, példa, drót, hurtszol*, s talán még egy-két hasonlóan kívül főleg olyan szók közkeletűek, melyek a felsőbb társadalmi körök, a kormány, hivatalok, egyház, kereskedelem és ipar révén, tehát úgyszólván mesterségesen terjedtek el (pl. *bakter, czimer, czukor, papir, font, gyémánt, pléh, rőf, tallér, krajczár, torony* stb.). Pedig nem lehet állítani, hogy a német nyelv hatása ifjabb a pannoniai szlávokénál. A hienček, Mosony, Sopron és Vas vármegyék németjei valószínűleg ősbib lakosai hazánk területének a magyaroknál (l. Marczali: A magyar nemzet története 91. l.). A honfoglalás idején a dunántúli vidék általában, mint a keleti órgrófság része, a frank uralom hatáskörébe tartozott, melyen a salzburgi érsekség, passauai püspökség és a bajor apátságok már régebben nagy birtokokat szereztek s buzgón foglalkoztak a keresztyenség és műveltebb életmód meghonosításával. Tudvalevő, hogy németekből állott jórészt mindenféle városainknak első lakossága, s hogy ezeknek egyébként is nagy részük volt állami és társadalmi viszonyaink rendezésében. Ha a szláv nyelvi hatás egykorú lett volna a németével, merőben érthetetlen közkeletű szavaik mennyiségének oly feltűnő különbsége, melyet csak az magyaráz meg, hogy míg a szláv nyelvi hatás a magyarságot valamely kisebb területen s valószínűleg kisebb számban való együttélés idején érte, a német azt már nagy területre szétszórva, egymással nem sűrű közlekedésű telepekben találta: más szóval hogy amaz a nemzeti alakulás valamely fejletlenebb korszakában, a déloroszországi haza földjén, ez ellenben a honfoglalás után a mai államunk területén való állandó elhelyezkedéssel ment végbe.

Ugyancsak erre vall az a jelenség is, hogy szláv jövevényszavaink sorában jó számmal fordulnak elő olyan kezdetleges műveltségi fogalmakat jelölők, melyek mellett a korábban kétségtelenül létezettnek fölvehető eredeti, illetőleg régibb (iráni, vagy török) átvételek körébe tartozó nevezet nyelvjárásokban és nyelvemlékekben található minden nyom nélkül végképen eltűnt. Hogy csak némely természetrajzi névre utaljunk, lehetetlen elképzelnünk, hogy a honfoglaló magyarok, kiknek — mint

ismételve volt alkalmam kimutatni magamnak is — a halászat és vadászat ösfoglalatosságai közé tartozott, kik jól ismerték s megnevezni tudták saját szavukkal a *rókát, borzot, nyusztot, nyestet, evetet, hiúzt, hölgyeményétet, cziczkányt, hódot, nyulat, egeret*, ne ismerték s valami módon megnevezni ne tudták volna az erdő legelőkelőbb vadját, a nyelvrokonainknál maig is isteni tiszteletben részesülő *medvét*; nem gondolhatjuk, hogy a *holló, varjú, sas, sólyom, keselyű, ölyű, harkály, rigó, lúd, gólya, czakó, gém, daru, fajd, tyúk* stb. szárnyasé mellett hibázott volna nyelvükből a *veréb, récze, galamb* nevezete, vagy a *keszeg, sügér, sereg* mellett a halászati zsákmány leggyakoribb tárgyáé, a *csukáé*; hogy csak *hangyát, legyet, szúnyogot, bögölyt, pöcsiket, hernyót, lepkét, méhet, darazsat* ismertek volna a csúszómászók közül, de nem *bolhát*, csak *búzáat, árpát, borsót, kölest, kendert* a vetemények közül, de nem a *rozstot* és a vadon is termő *zabot*. Pedig *medve, veréb, récze, galamb, csuka, bolha, zab* mind olyan szláv szók, melyeknek eredeti kifejezését hiába keressük összes nyelvtörésainkban, mi annál feltünőbb, minthogy az *oroszlán* és *teve* maig is közkeletű ősi szók. noha ez állatok közel másfél évezrede hiányzanak népünk mindennapos szemkörében. E rejtelmes ténynek is legalkalmasabban az adhatja megfejtését, hogy az említett szláv szók átvételét és meghonosodását a honfoglalásnál régiebb korba helyezjük, melynek távolából — úgy mint több őseredeti finn-magyar kifejezés helyébe lépett iráni és török átvételnél is tapasztaljuk — az eredeti fogalomjelölés kiszorulása és végleges elveszte könnyebben érthető.

Bár nem tartjuk döntő jelentőségű bizonyítéknak kérdésünkben, megemlítjük, hogy már legrégebb okirataink magyar szavai is föltüntetik a szláv jövevényszók általános elterjedtségét. A honfoglalás után csak másfél századdal, 1055-ben kelt tihanyi alapító oklevél is tartalmaz öt közismeretes szláv szót, ezeket t. i.: *széna* (petre *zenaia* hel rea), *bálvány* (usque ad *baluan*), *lyuk* (ruoz *licu*), *berkenye* (ultra fyezeg ad *brokina* rea) és *halom* (ad serne *holma*, luazu *holma*), sőt az utóbbi megvan a ritkább *-d* helynévképzővel is (ad *holmodi* rea, gnir uuege *holmodia* rea).¹ Ha a szláv hatás a magyarban pusztán a pannoniai együttélés eredménye volna, igen felöltő annak ily korai s aránylag nagy terjedelmében (58 közül 5 szóban) való jelentkezése annál is inkább, minthogy az alapítólevél jó magyar nyelvű írója könnyen élhetett volna a jelzett

¹ L. Szamota István: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. (Nyelvtudom. Közl. XXV.)

föltétel mellett tőle még mindenestre idegennek érzett *széna, lyuk, halom* szavak helyett megfelelő törzsökös szókkal (pl. *fű, rés, nyílás, odu, domb* stb.); a *bálvány* helyett pedig, tekintve, hogy az ő idejében még főnállott a magyarok közt a bálványimádás, éppenséggel alkalmazhatta volna az eredeti kifejezést.

Áttérvén a nyelvi tények vizsgálatától a *néprajzi* viszonyokéra, mindenekelőtt föltetszik, hogy a honfoglalás idején az ószlovénnal rokon nyelven beszélő szlávtság ama nagy tömege, melynek külső érintkezéséből vagy beolvadásából az előbbieken vázolt rendkívül nagy s a magyar nyelv egész területén szerfölötti gyorsasággal érvényesült szláv nyelvi hatás magyarázható volna, ha azánk területén sehol sem található. Eleve is igen különös, hogy miként veszhetett el minden történeti nyom nélkül egy ilyen nagytömegű, a műveltség fejlettebb fokán álló szlávtság a magyarságban, miként nem maradt fenn belőle, ha nem is mai napig, de legalább a magyar krónikák koráig, afféle töredék, vagy önálló apróbb nemzetest, minők pl. a besenyők, jászok, kúnok, szászok, hienczek voltak, nem szólván az ország határszéleit környező nemzetségekről. Nem is tudnak a magyarság legfőbb települő helyén, az Alföldön ilyen szlávtságról az egykorú külföldi följegyzések. Regino a «pannoniak és avarok *pusztaságai*»-nak (Pannoniorum et Avarum solitudines) nevezi azt a földet, melyen keresztülhatolva a magyarok 889-ben nyugaton megjelentek s Nagy Alfréd földrajzi jegyzékéből is az tűnik ki, hogy Karinthiától keletre pusztaság következik, mely Bulgáriáig terjed (Scharfrik: Slavische Altertümer II., 672.). Ezt igazolja a honfoglalás előtt alapított Sopron német nevének (*Oeden-burg*) «pusztai vár» jelentése is. A Duna és Tisza közében, valamint Tiszántúl, történetíróink általános nézete szerint különösen gyér és politikailag szervezetlen volt a népség, melylyel a magyaroknak komoly küzdelmük is alig lehetett. Erdély kérdésünkben éppenséggel nem jöhet számba; mint Karácsonyi János újabban meggyőzőleg bizonyította, itt a honfoglalás csak Szt. István uralkodásának közepe táján kezdődött,¹ a mely után csak egy-két évtizeddel a szláv nyelvi hatás már teljes érvényében a tihanyi apátság alapítólevelével nyelvemlékileg is igazolható. Egyébként Erdély, valamint az északkeleti Kárpátok vidéke jóformán lakatlan erdőség volt azon időben. Komolyabban fontolóra csak a nyugati határszél jöhet, hol tudvalevőleg Svjatoszlav nagy morva birodalma állott. De vajjon ószlovén-féle nyelvet

¹ «A honfoglalás és Erdély». Különnyomat a «Katholikus Szemle» 1896-iki III. füzetéből.

beszéltek-e ezek a morva szlávok s nem-e kell inkább őket a mai morvák elődeinek, vagy legalább egy velük szoros nyelvi kapcsolatban álló fajnak tekintenünk? S föltéve, a mit azonban határozottsággal alig lehet bizonyítani, hogy tényleg ószlovén fajta nyelvet beszélő nép voltak, vajjon megmaradt-e hazánk területén a honfoglalás után akkora tömegük, melyből a nyelvünkben mutatkozó óriási hatás megmagyarázható volna? Íme miként tudósít bennünket e kérdésre vonatkozólag a Biborban-született császár: «Sfendoplokosz halála után (fiai) egy évet békeben töltvén el, viszály és szerencsétlenség ütött ki köztük, mire testvérháborút indítva egymás ellen, eljövének a turkok (magyarok) teljesen megsemmisíték őket s meghódították országukat, melyben emezek most is laknak. *Azok pedig, kik a népből megmaradtak, szétszóródtak, elmenekülvén a szomszéd népekhez, a bolgárokhöz, turkokhoz, horvátokhoz s egyéb nepekhez.*¹ Nem támaszkodhatunk a Balatontól délre Mosaburg (Szalavár) körül elterült IX. századbéli szlovén herczegségre sem, mert ezt már korábban elpusztította a morva hódítás. «Némelyeket rabságba vittek» — panasolja a bajor püspököknek a pápához 900-ban intézett vádlevele — «másokat megöltek, még másokat börtönben éhséggel és szomjjal gyilkoltak meg, számtalan sokat üttek el, nemes férfiakat és előkelő nőket szolgaságba taszítottak, isten egyházait felgyújtották, az épületeket lerombolták, úgy hogy egész Pannoniában egyetlen egyház sem áll már fenn. Tanusíthatják a töled küldött püspökök is, *hány napi járúson át jártak végig elpusztított földön*» (Marczali: Magyar Nemzet Tört. 117. l.). Hasonló pusztításról értesítenek bennünket a Pannoniába 894-ben becsapott magyarokra vonatkozólag a fuldai évkönyvek: «Ott a férfiakat és az öreg asszonyokat legyilkolták, csak a fiatalokat vitték magukkal *s az egész tartományt gyökeresen elpusztították*» (u. o. 112. l.). Külömben is e szóban forgó, hazánk délnyugoti részében lakott szlávok nyelve aligha lehetett más, mint a karantán szlovén, mely mint a freisingeni nyelvemlék bizonyítja, már a X. században csak csekély nyomát tartotta fenn a magyar nyelv szláv elemeit és az ószlovént jellemző orrhangoknak, a *pest* («kemence»), *mostoha*, *rozsda*, *mesgye* szavakban mutatkozó, az ószlovént a bolgárral együtt valamennyi egyéb szláv nyelvtől megkülömböztető és sajátosan jellemző *št*, *žd* hangváltoztatást pedig (v. ö. ószlov. és bolg. *mašteha* «mostoha»: orosz *mašča*, újszlov. *mašha*, horvát,

¹ De Administ. Imp. 41. fejj.: Καὶ οἱ ὀπολειφθέντες τοῦ λαοῦ διεσκορπίσθησαν προσφυγόντες εἰς τὰ παρακείμενα ἔθνη, εἰς τε τοὺς Βουλγάρους καὶ Τούρκους καὶ Χρωβάτους καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη.

szerb *mačeha*, cseh *maceha*, lengyel, tót, szerb *macoħa* | ószlov. és bolg. *rz̄da* «roz̄sda»: orosz *r̄ža*, újszlov. *rja*, horv., szerb *rdja*, cseh *rza* stb.) sohasem ismerte; tehát a magyar nyelvben mutatkozó szláv nyelvi hatásnak alapja nem lehetett.¹

Ama felöltő ténynyel szemben, hogy a magyarságtól megszállott területen nem ismernek sem a honfoglalás idejebeli, sem a későbbi történeti kútfők akkora tömegét a szlávoknak, mely a szláv nyelvi hatást a magyarban kielégítőleg megmagyarázhatná, rendszeren arra szoktak hivatkozni, hogy a magyar vidékek ősi helynevei bőséggel tanúsítják mindenfelé a szláv eredetet, hogy ilyenek: *Pest*, *Debreczen*, *Szoboszló*; *Szolnok*, *Csongrád*, *Visegrád*, *Kanizsa*, *Pusztaszer* s még sok más, melyekből tehát az következnek, hogy a beköltöző magyarság az illető telepeken szláv lakosságot talált. Különösen fontosnak tekintik a *Pest* helynevet, mely szóvégző *št* hangcsoportjával, egyszersmind azt igazolná, hogy az illető szlávok tényleg az ószlovénhoz szított nyelvben. De vajjon megvan-e valóságban ama bizonyító ereje e helyneveknek? Ha igen, akkor bátran azt gondolhatnók, hogy az említett helységeket ma is szlávok népesítik, a mint nevük ma is ép úgy magán viseli a szláv származás bélyegét, mint a honfoglalás idején. Azonban valamint *Nápoly* nem görög város, noha neve *Neo-poli* («Új-város») görög szóból alakult; *Boroszló* nem szláv, noha *Vratizslav* nevét viseli s a *Duna* sem kelta vidékek folyója, bár valószínűleg kelták voltak névadói: úgy nem következik föltétlenül a *Pest*, *Szolnok* és *Debreczen* szláv eredetű nevekből sem, hogy helyükön a magyarok bejövetelükkor szláv lakosságot találtak; hanem legfeljebb csak az, hogy szlávok voltak az elsők, kik az illető helyeket e nevekkal jelölték. Általános nézet szerint a hunn uralom megdőlte után a germánok alatt, tehát az V. és VI. században kezdődött a szlávok észrevétlen behúzódása hazánk területére. Ha föltesszük, hogy e szlávok legfeljebb másfél század alatt beolvaszthatta magába a nagy területre elszórt, aránylag kisszámú és a folytonos háborúktól is megfogyatkozott magyarság; ki biztosíthat bennünket arról, hogy nem történt-e meg ugyanez már az avarok részéről, kik három századig laktak e földön mint hatalmas uralkodók, úgy hogy a magyarok *Debreczen*, *Szolnok*, *Csongrád* stb. szlávoktól alapított helyeken többé nem szlávokat, hanem *avarokat* találtak, kik lehettek szelíd foglalkozású letelepültek, vagy a magyarokhoz szívesen csatlakozó

¹ Lásd e nyelvi tényekről bővebben Asbóth Oszkár «A szláv szók a magyar nyelvben» című értekezését, különösen a 12. és 18. lapokon.

szilaj nomádok is. *Pest* és talán még egy-két más, ezután fölfedezhető hasonló hangalkatú helynévre nézve megjegyyezhetjük, hogy egyike lehetett ama gyér telepeknek, melyeket a IX. században a morva birodalomtól keletre terjeszkedő *bolgárok* alapítottak. Hunfalvy Pál Schafarik ellenében (Slawische Altertümer II., 175., 201. l.) kétségbe vonja ugyan a bolgároknak uralmát a későbbi magyar Alföldön, de az a tény, hogy Arnulf király 892-ben hadra kelve Szvjatopolk ellen, követeket küld Laodomir bolgár királyhoz s őt arra kéri, hogy ne engedje meg a sónak kivitelét birodalmából a morvákhoz, azt bizonyítja, hogy a már rómaiaktól művelt erdélyi, sőt talán a máramarosi sóbányáknak is bolgárok voltak az urai (l. Marczali: Magy. Nemz. Tört. 90. l.). Ezt vévén tekintetbe, nem nagyon építhetünk a *Pest* helynév hangalkatából levont ama következtetésre, hogy a vidékén lakott honfoglaláskorabeli szlávság mindenestre ószlovén-féle volt; mert föltéve, hogy ezt a problematikus népfajt külön választhatjuk az óbolgártól — a mi tudvalevőleg épen vita alatt levő, nehéz kérdés — a hangzásból kiindulva lehet a *Pest* bolgár szó is; a «kemencze» szava (*Pest* ugyanis, mint Budának német *Ofen* neve, eredetileg ezt jelenti) a bolgárban is *pešt*, mely szemben az újszlovén *peč*, szerb *peč*, orosz *печь*, *peč* alakokkal, ugyanazt a hangváltoztatást mutatja, mint az ószlovén *pešt*. Akárhogyan áll azonban a dolog, akár laktak még szlávok a tőlük elnevezett magyarföldi helységekben, akár nem, s akárminő nyelvjáráson is beszéltek, annyi egészen bizonyos, hogy a honfoglalást követőleg sokkal csekélyebb lehetett a számuk, mintsem alkalmasak lehettek volna ama hatalmas nyelvi befolyás eszközzésére, mely a magyar nyelv szláv elemeiben jelentkezik.

Értekes tanulsággal járul a szláv nyelvi hatás színterének és korának meghatározásához a székely kérdés is. Mint ismeretes, már Hunfalvy Pál észrevette a kapcsolatot ethnologiai búvárlataink e két tárgya közt. «A székelység bizonyosan csak akkor szakadhata ki a magyarságból» — írja ő «A székelyek» című értekezésében (30. l.) — «midőn ebben a (szláv-magyar nyelvi) amalgama tökéletesen meglett, s midőn a bizonyos szláv szók már tökéletesen uralkodásra jutottak volt. milyenek p. o. *asztal*, *ablak*, *ebéd*, *vacsora* stb., a melyeknek megfelelő magyar kifejezések bizonyosan megvoltak, de kitolattak a szokásból a szláv szók által. Mert az a tünemény a székely és (moldvai) csángó nyelvben, hogy ebben ugyanazon szláv szók fejezik ki azokat a legszükségesebb s a közéletben leginkább előforduló dolgokat, melyek a nagy magyar nyelvben jelentik ugyanazokat: az legvilágosabban bizonyítja, hogy a *székely nyelv csak akkor szakadt ki a nagy magyarból*,

midőn ez a szláv elemek fölvételével már képeződött volt. De a mily bizonyos ez, ép oly föltétlenül bizonyos az is, hogy a székelyek régi birtokviszonyai, jogai és intézményei — mint Szabó Károly kimutatta s utána e tényt mások is részletezték — éles vonásokkal különböznek az egész többi magyarságétól, mit csak az fejthet meg, hogy ők nem királyi adomány, hanem a többi magyarságétól külön történt *ösi foglalás* révén szereztek a tőlük birtokolt földet. Mikor történt ez a külön székely honfoglalás, arra nézve eltérők a nézetek. Egyik szerint, melynek Nagy Géza a képviselője s mint a székely hagyomány is tartja, a magyar honfoglalás *előtt*, úgy hogy a bejövő magyarok őket, mint régebben elszakadt, letelepült, *székes* (s ezt jelentheti a török *sáke* «szék, pad, lóca» és *-li* nom. possessoris képzővel alkotott *székely* szó is) testvéreiket találták itt elő, ha nem is épen Erdélyben, hanem az Alföldön. A másik szerint, melynek Réthy László és Tagányi Károly adtak kifejezést, a magyar honfoglalás *után* olyképen, hogy a székely *«vagy a besenyők egy ága, vagy egy Etelközben künn maradt magyar népfelvezet volt, mely a kún beütések idején a besenyőkkel együtt a ghimesi, ojtózi, tömösi szorosokon vonult Erdélybe s ott a havasok alatt meghúzódva, ismeretlenül élt, míg a magyar királyság az erdélyi gyarmatosítás korában rájuk nem talál s hatalmi körébe nem vonja őket»* (l. Ethnogr. I.). Mindenesetre kétségtelen, hogy a székelység a jelen haza földjén mindenkor külön elszigetelt s ezen különállását, mint legfőbb létérdekét, mindenha teljes erélylyel védelmező nemzettest volt a magyarság kebelében, melynek közös nyelvi fejlődése a magyarsággal csak a déloroszországi haza vidékeire tehető. De ezen közös nyelvi fejlődés tényei közé tartoznak a székely és magyar nyelv teljesen egynemű s egyazon szláv elemei is, melyeknek átvétele tehát szintén csak a korábbi hazában történhetett.

S a mit a nyelvi és néprajzi körülmények ily nyomatékosan igazolnak, világos bizonyítékokkal erősíti a *pozitív történet* is. Klasszikus tanúk a magyarok és szlávok régebb ethnikai s ebből kilfolyólag nyelvi érintkezésére *Ibn-Rosztch* és *Gurdézi*, kiknek a szláv és turk népekre vonatkozó tudósításokhoz a 892—943 között működött *Dsaihánî* nagy műve szolgált forrásmunka gyanánt. Közöljük itt kiváló fontosságuknál fogva a tárgyunkra vonatkozó részleteket Kuun Géza fordításában (l. Akad. Értesítő V., 225. l.) szószerint:

1. *Ibn-Rosztch*: «Tartományuk (t. i. a magyaroké) kiterjedt s egyik határukat a Fekete-tenger alkotja s ebbe két folyam szakad, az egyik nagyobb a *Dsaihán*-nál (Kuun Géza szerint: talán a *Dnjeper*) s ezen folyamok közt laknak. . . . A magyarok tartománya *fában és vizekben*

bővelkedő, talaja nedves. *Sok szántóföldjük van*. — Gurdézi: «A magyaroknak *lapályaik vannak, szénatermő és termékeny helyekben bővelkedők*. Tartományuk kiterjedése hosszában és szélességében száz paraszangát (= 75 földrajzi mértföld) teszen. *Ez a tartomány a Fekete-tengerrrel határos, a honnan a Dsaihün folyó (Kuun G. szerint: a Don) ezen tengerbe folyik és ők e folyam ármentében laknak. . . . És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik. . . . A mi (másik) két folyót illet, az egyiket Itilnek, a másikat Dubának nevezik (Kuun szerint: talán a Dnjeper és Duna) . . . Az a folyó, a mely a magyaroktól jobbra esik, a szláv területtel határos s onnan a kazarok tartományába folyik s az ezen két folyamnál nagyobb. A magyarok tartománya fás és tavakban bővelkedő. Földjük vizenyős*».

2. Ibn-Rosztéh: «(A magyarok) a velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak s őket nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik. . . . A szlávokat meg-megtámadják s foglyaikkal a tengerparton a római birodalom egyik kikötőhelyére mennek, mely *Karkh*-nak (Kuun szerint: a mai *Kercs*, Marczali szerint: *Cherson*) mondatik. . . . A midőn a magyarok rabszolgáikkal *Karkh* elé érkeznek, a rómaiak elejükbe jönnek s vásárt csinálnak velük. A magyarok rabszolgáikat nekik általadják s cserében római aranyszöveteket, színes gyapjú-szőnyegeteket és más római árukat kapnak». — Guzdézi: «A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szünetlenül *terményadókat* rónak ki s őket rabszolgáiknak tartják. . . . A ghuzokat, *szlávokat* és *oroszoikat* meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket aztán a római birodalom területére hurczolnak s ott eladják. . . . Gyakran rontanak a szlávokra. *A magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van*».

3. Gurdézi a szlávokról szólva: «Szokásban van náluk várakat építeni. Vitézeik azért építenek várakat, mert a magyarok folytonosan reájok támadnak s őket nyugtalanítják».

A Don és Dnjeper közt szállászó feketetenger-vidéki magyaroknak a tőlük nyugatra, tehát a mai Besszarábia és Havas-alföld területén, valamint innen északabbra lakó szlávok közé intézett kalandos hadjáratairól bizanci és orosz források is tanuskodnak. Georgius Monachus 839 táján az *ungrok* egy csapatát a Duna alvidékén tudja, mely ott

Krum bolgár fejedelem maczedoniai foglyaival kemény csatát vív (l. Kuun: Relat. Hung. I., 131—34. l.). Ismeretes a Nesztornak nevezett régi orosz krónikás tudósítása a magyarok kijovi hadjáratáról (körülbelül 885 táján), melynek hazai emlékét is fentartotta Névtelen jegyzőnk krónikája. Szláv területen kellett áthatolnia ama merész magyar seregek is, mely 862-ben a frank birodalom határán megjelent (l. Marczali: Magy. Nemz. Tört. 25., 23. l.). Az a körülmény, hogy a Biborban-született császár a szláv néven *Ongl*z (görögösen átírva: Ὀγγλος) «szöveget» szóval nevezett tartomány tiszta magyar *Etel-köz* nevérol is tudomást szerezhetett, szintén azt bizonyítja, hogy e tartomány nemcsak amaz igen rövid idő alatt volt ismeretes a magyarok előtt, melyben Konstantinosz őket e tájon lakatja, hanem a kalandok révén sokkal, talán egész századdal előbb is. Grot Károly az ő «Moravija ji Madjary» című művében (214—16. l.) a Konstantinoszból ismert Λεβεδίας személy- és Λεβεδία tartománynevekkel a Dél-Oroszországban maig is szereplő *Lebedjan* és *Lebedjin* helységnevekre hivatkozva (mely neveknek ugyanis az orosz *lebed* «hattyú», vagy *lebeda* «laboda» lehetne alapja), az illető korra nézve még a szláv nyelvi hatást is igazolhatónak véli. Tekintettel Arpád Λιόβνις fiának nevére, nem fogadhatjuk el ugyan e felfogás helyességét, mégis alkalmasabban van módunkban pótolni. Ez t. i. a magyar törzsfőknek *vajda* (βοεβόδοϛ, ószlovén *vojevoda*, szó szerinti fordításban: «hadvezér») címe, melyről Konstantinosz határozottan állítja, hogy vele Lebediaszt, «miként az utána való többieket is méltóságuk szerint hívták». Pauler Gyula szerint is a magyar törzsfők *vajda* nevezetének «helyességét megerősíti az a körülmény, hogy Erdély kormányzóját, hol legtovább tartotta fenn magát a külön törzsfő, később is *vajdának* neveztek, mint a drávántúli kormányzó is, a magyar királyok uralkodását megelőző *bán* címmel jelöltetett» (A magyar nemzet története az Arpád házi királyok alatt, I. 483. l.).

Abból, hogy a magyarok és szlávok honfoglaláselőtti érintkezéseiről reánk maradt gyér és szűkszavú történeti tudósítások csak háborút és ádáz ellenségeskedést említenek, korántsem szabad azt következtetnünk, hogy a két népfaj közötti viszony mindenkor és mindenütt csak ilyen természetű volt. Különös számbavételt érdemelnek e pont megítélésénél a keleti kútfők azon tudósításai, hogy a magyarok a legyőzött szlávokat rabszolgákként alkalmazták, hogy dontövi hazájokban *sok szántóföldjeik és szénatermő helyeik* vannak s hogy szláv alattvalóiktól *terményadókat* követelnek. Úgyis tudjuk, hogy a magyarok ama korban első sorban *baromtenyésztő nomádok* voltak, kiknek összes vagyonuk tömérdek

marhájukból állott. E mellett azt sem szabad képzelnünk, hogy életmódjuk a legegyszerűbb volt; ismerték a *kenyeret*, *lisztet*, *bort*, *bozát*, melyek mind keletről hozott ősi szavak, úgymint az *örlni*, *szórni*, *gyúrni* igék s az *eke*, *szérű* és több más, a földművelés fogalomkörébe tartozó kifejezések. A fejlettebb életmód némi ipart is megkövetel, s hogy ennek is megvoltak legalább elemei a magyaroknál, kétségtelenné teszik az *ötvös*, *varga*, *szabó*, *ács* ősi szavak s a *jártó*, *gyártó* mindenféle összetételei. Midőn a folytonos háborúk és kalandok annyi kitünő alkalmat adtak a személyi jelességek kifejtésére, a vitézség és bátorság gyakorlására s ezek útján az úri életre, semmikép sem gondolhatjuk, hogy a szabadságszerető, erejére büszke s méltóságában öntudatos magyar a baromtenyésztéssel, földműveléssel, nehezebb iparral, valamint általában a házi élet alantas dolgaival személyesen foglalkozott, vagy arra családjának tagjait alkalmazta volna. Kétségtelen, hogy mint minden vele egyvívású nomád nép, minde czélokra idegen, különösen szláv rabszolgáit alkalmazta, kiknek száma annál inkább gyarapodott, mennél nagyobb volt a vagyon s mennél sikeresebbek a kalandozó vállalatok. Nem merő véletlen, hogy a magyarnak szava a *szolgára* épen szláv eredetű (ószlov. *sluga*), s hogy a *cseléd* is szláv (ószlov. *čeljadě*); mert ha voltak is törzsökös szavai az effélére, pl. *őr*, *ín*, *inas*, ezeknek értelme sokkal szelidebb, enyhébb volt. De az sem merő véletlen, hogy a *cseléd* csak változata a *család*-nak, egy és ugyanazon szláv *čeljadě* «familia» jelentésű szónak kétféle alakja, melyeket a népies nyelvhasználat ma is fölcserél (*cselédség* = *család*). A foglyúl vitt szláv népség idővel ura házához alkalmazkodva és magát vele azonosítva, cselédből családtaggá lett. Már fentebb volt alkalmunk érinteni a fuldai évkönyvek ama panaszát, hogy a magyarok magukkal viszik a fiatal nőket és gyermekeiket. Bizonyos, hogy ennek megvolt gyakorlata régebben is annál is inkább, minthogy a többnejűség, ép úgy mint a törököknél, valószínűleg megvolt a magyaroknál is. Kiváló hatással kellett természetesen lenni az ily intenzív egybekeveredésnek a magyarság ethnikai és nyelvi alakulatára is. Hogy mily hatalmas változásokat képes előidézni valamely műveltebb szolganép fejlettebb társadalmi viszonyok közt élő, erősebb urainak fizikai életében és szellemvilágában, azt épen a magyarok példáján élénk színekkel vázolta nem régiben Volf György elénk, meggyőzően bizonyítva be, hogy népünk a *keresztényenséget* is rabszolgáinak, olasz foglyainak köszönheti. Érdemesnek tartjuk itt «Első keresztény térítőink» című értekezéséből a következő tanulságos részletet idézni: «Ha valaki netán sokalja, hogy a mi őseinknél a pogányság első bomlasztóit és a kereszténység első

magvetőit szegény szánandó rabszolgákban látjuk, akkor csak azt kérjük, nem még százsorta megvetettebb szegény rabszolgák változtatták-e csendes aknamunkájokkal a hatalmas római birtalmat is pogányból kereszténynyé? Nálunk a keresztény foglyok annál inkább hathattak gazdáikra, mivel nemcsak erkölcsben, hanem műveltségben is magasan fölöttük állottak. Mint szükséges és hasznos munkákban és mesterségekben gyakorlott, ügyes és tanult emberek bejutottak a barbár magyar családokba. Itt számtalan alkalmuk volt például, tanácscsal, fölvilágosítással, oktatással irtogatni a rosszat és terjesztgetni a jót. Ugyanez áll, ha kisebb mértékben is, az aldunai, valamint az északabbra lakó szlávokra is, kik mint évszázadok óta határosai a görög birodalomnak, különösen a magyarokhoz képest, magasabb műveltségi fokon állottak s a IX. század második felében már általában keresztények voltak, úgy hogy számos egyéb jövevényszavaik mellett a kereszténység külső, elemi ismeretét illető kifejezéseket is szolgáltathattak nyelvünknek. A szlávokkal való egybekeveredés közös sorsa a népvándorlás valamennyi ural-altaji népének; számos történeti bizonyítékkal lehet ezt igazolni a hunnoknál, avaroknál, kazaroknál és bolgároknál, kiknek maradványai mind a szláv-ságban enyésztek el: benne volt ezen amalgama folyamában a magyar is, midőn világtörténeti szerepét megkezdte.

De vajjon igazolhatjuk-e, hogy azok a szlávok, kik az oroszoktól nyugatra a Dnjeper és Duna közt, az úgynevezett «Etelköz»-ben laktak, ugyanolyan ószlovén-fajta nyelvet beszéltek, minő a magyar nyelv szláv elemeiben mutatkozik? Ennek tudvalevőleg a többi szláv-sággal szemben három jellemző tulajdonsága van, ú. m.: 1. az eredeti orrhang megőrzése a *galamb*, *gomba*, *korong*, *abroncs*, *rend*-féle szavakban (ószlov. *golābb*, *kragz*, *reǰz*; egyéb szláv nyelvekben, az itt számba nem jöhető lengyelt kivévé, nasalis nélkül: or. *golub*, bolgár *golub*, újszlov. *golōb*, szerb *golub*, cseh *holub* | or. *krugz*, újszlov. *krōg*, szerb *krug*, cseh *kruh* | or. *rjadz*, bolg. *red*, szerb *red*, cseh *řad*); — 2. az *št*, *žd* mássalhangzó-csoport szereplése a *pest*, *mostoha*, *rozsdá*, *mesgye* megfelelőiben (l. fentebb) a többi szláv nyelvek *č*, *ć*, *c*, illetőleg *ž*, *dj*, *z*, *dž* hangalakjával szemben; — 3. a két irrationalis hangzó *z* (*ū*) és *v* (*ī*) megkülönböztetése, mely megvan pl. a magy. *moh* és *eczet* szóknak megfelelő ószlovén *mshz*, *ocetz* alakokban s szabályos elváltozásokkal mutatkozik az orosz *mochz*, *ocet* másokban is; ellenben egyneművé változott a szerb *mah*, *ocat*, az újszlovén *meh*, *ocet* és a cseh *mech*, *ocet* szavakban. Mind e három jellemző vonás megtalálható ép úgy mint a magyarban, az oláh nyelv szláv elemeiben is. Így az orrhangú ejtés pl. a magy.

munku és ószlov. *maku* alakokkal egyező, de a bolgár *maka*, újszlovén *mōka*, *moka*, cseh *muka*, orosz *muka* hangzásokkal szemben álló oláh *muncă* (olv. *munkē*) szóban, melyhez hasonlók: ol. *prund* = magy. *porond*, ószlov *prūdъ* (de: szerb *prud*, újszlov. *prōd*) | ol. *sfint* = magy. *szent*, ószlov *svętz* (de: újszlov., bolg., szerb. *svet*) | ol. *rind* (olv. *rind*) = magy. *rend*, ószlov. *ređъ* (újszlov., bolg., szerb *red*, orosz *rjad*) | ol. *grindă* = magy. *gerenda*, ószlov. *grędu* (bolg., szerb, újszlov. *gręda*, orosz *grjada*) stb. — Az *št*, *žd* jellemző mássalhangzó-csoport mutatkozik pl. ezekben: ol. *pešt* «kemence» = magy. *pest* | ol. *maštekhă* (olv. *maštehē*) = magy. *mostoha* (l. szláv alakjaikat fentebb) | ol. *nădejde* (olv. *nēdežde*) «remény» = ószlov. *nadežda* (de: újszlov. *nadėjati se* «reményleni», kisorosz *nadija*, cseh *náděje* «remény») | ol. *odejde* (olv. *odežde*) «ruha» = ószlov. *odežda*, bolg. *odežda* (de: kisorosz *odija*, *odeža*) stb. — A két irrationalis hangzónak szabályosan eltérő változatait látatják pl. ol. *tocaci* (ejtsd: *tokač*) = magy. *takács* (v. ö. ószlov. *tzkati* «szőni», bolg. *tzkač* «takács»); de ol. *očet* (olv. *ocet*) = magy. *eczet* | ol. *temniță* (olv. *temnicē*) = régi magy. *timnucz* (HB.), *temlecz*, ma: *tömlöcz* (ószlov. *tmnica*, bolg. *tmnica*) | ol. *solie* «botschaft» (v. ö. ószlov. *szlę* «bote», újszlov. *sel* id. | ol. *sorok* «terminus» (v. ö. ószlov. *srokę*). Ugyane hangjelenségek észlelhetők földrajzi nevekből is, pl. *Dumbov*, *Dumbovița*, *Luncaveț* (folyónevek), *Dumbrovnice*, *Dumbravă*, *Luncă*, *Strungă*, *Mîndrești*, *București*, *Bogdanești*, *Popești*, *Dragomirești* stb. (l. Schafarik: Slaw. Altertümer II., 200. l.), melyekből kétségtelenül látnivaló, hogy az oláh nyelv szláv elemeinek forrását is ugyanolyan, ha nem épen ugyanaz az ószlovén fajta nyelv alkotta, minőből a magyar nyelvé valók; pedig ennek területe nem lehetett más, mint az Alduna vidéke. Ilyen szláv nyelvre vall magának Etelköznek bizanci íróktól Ὀγγλος, Ὀγκλος, Ὀγλος (= ószlov. *aglę*, orosz *ugol* «szögelet») írással fentartott ősi szláv neve is (l. Ethnogr. VII., 503.), mely épen olyan jegyzés, mint Konstantinosznál Φραγγία (= Frankhon), azaz középső mássalhangzó-csoportjában szintén az orrhangú ejtést tükrözi. A Georgius Monachusnál először említett Ὀγγροι nevezete a magyaroknak, mely *ungri* alakkal a nyugaton is elterjedt, ugyancsak azt bizonyítja, hogy a keleti szlávok ejtették a IX. század első felében az orrhangot; mert csakis tőlük s nem Pannoniából hallhatták a görögök először ezt a nevet. Bőséggel tájékoztat bennünket a történetírás ezen szlávok elhelyezkedésére és régibb történetére nézve. Jordanes (VI. sz.) szerint «beljebb a Dunától (ennek baloldalán) terül el Dácia, melyet koszorú módjára magas hegyek vesznek védve körül,

Ezen hegyeknek északra fordult baloldalán, valamint a Visztula folyó forrásától kezdve megmérhetetlen területen át honol a *Vinid*-ek népes törzse (Winidorum natio populosa). Bár ezeknek nevei különböző nemzetségek és vidékek szerint váltakoznak, mégis főképp *Scлавin*-oknak és *Ant*-oknak hívják őket. A scлавinok Novietunum városától és ama tótól kezdve, melyet Musianusnak neveznek, *egész a Dnjeszterig és éjszak felé a Visztuláig laknak. . . . Az antok pedig, kik közöttük a legvitézebbek, ott, hol a Fekete-tenger görbül, a Dnjesztertől a Dnjeperig terjeszkednek*. (De Getarum, sive Gothorum orig. 5. fej.). Prokopiosz (VI. sz.) is az antok nyugati szomszédjának tudja a *Σκλαβηνοί* nemzetet, mely Jusztinián császár uralkodása alatt 527-től kezdve átkelve a Dunán, évről-évre pusztító hadjáratot intéz a birodalom belsejébe, míg végre egy része Moesiában állandóan letelepszik, a hol 678-ban a bolgár hódoltságba kerül. A régi területen, a mai Havasalföldön maradt szlávokat még igen jól ismeri és részletesen elősorolja a régi orosz krónika is, kik között legdelibbek a Dnjeper-től nyugatra lakó *Ugliči* («folyószöglet-lakók», azaz «etelköziek»), vagy *Uličei*, melyet a IX. századbéli bajor földrajzíró *Unlizi* (e. h. *Unglizi*) néven 318 várossal bíró «populus multus»-nak jelez. Gyors időközökben egymásután változtatják e szlávok uraikat: egy ideig a bolgárok, majd a magyarok, besenyők, oroszok és kúnok hatalmi körébe esnek, míg végre körülbelül a XIII. században az oláhságban enyésznek el. Lehet, hogy utolsó maradványuk amaz erdélyi bolgárok voltak, kiknek Kis-Csergeden följegyzett s a mult század végéről származó nyelvemlékeit Miklosich adta ki.¹ Igen becsesek e nyelvemlékek; mert mintegy az átmenetet mutatják az ószlovénból a mai bolgár nyelvbe, megőrizvén az ószlovént jellemző orrhangzókat, melyek leszámítva egyes kisebb nyelvjárás-törödékeket, a bolgárból általában elvesztek.

Így állván a dolog, szinte érthetetlen az a könnyedség, melylyel hazai nyelvészeink a szláv-magyar jövevényszók honfoglalás előtti, illetőleg más, mint pannoniai eredetének még lehetőségét is elvetették, rövidesen «merész hypothesis»-nek jelezvén ezt a felfogást, melyet «*Pest* városnak neve egymagában halomra dönthet».² Efféle kérdések megítélésében sohasem czélszerű pusztán ama szűk látókörrrel megelégednünk, melyet számunkra a nyelvi tények kizárólagosan egyoldalú s

¹ «Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen»: Denkschriften d. kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Philosophische-historische Classe VII. köt. és újabb adalékok u. o. XXXIV. köt. 125—28. l.)

² L. Ásbóth Oszkár: «Szláv szók a magyar nyelvben» (5—6. l.) és Volf György: «Az ószlovén nyelv hazája»; Nyelvtud. Közl. XXVI., 81. l.

hozzá gyakran nem egészen beható vizsgálata nyújthat; hanem körül kell tekintenünk legalább a történet és néprajz mezején is s az itten szerezhető tanulságokkal mintegy ellenpróbáját tenni meg vizsgálataink eredményének. Azok, kik nyelvünk szláv átvételeit történeti tanulmányok kapcsán figyelték meg, nem egyszer adtak már kifejezést a tőlünk itt tüzetesebben megokolt nézetnek. Több mint fél százada, hogy tudtommal először Schafarik ez irányban nyilatkozott. «A magyarok» — mondja ő «Slawische Aeltertümer» (1844) című nagybecsű művének II. kötetében (235. l.) — «szláv szavaik nagy tömegének jelentékeny részét már ősi hazájukban, nem pedig Pannoniában sajátították el. Tudvalevőleg ők vándorlásuk alatt egy ideig Lebediasz földjén a felső Don és Volga között tanyáztak, a hol egy részük *meščerjak* név alatt vissza is maradt. Ezen magyarba behatolt szavak részben a déli dunai szlávok, részben az északkeleti, vagy nagy-orosz szlávok nyelvének bélyegét viseli magán, pl. *szerencse* (óbolgár *sręšta*), *pénz* (*pjenęz*), *gerenda* (*gręda*), *lencse* (*lešta*), *rend*, *szent*, *bolond*, *gomba*, *dorong*, *donga*, *korong*, *kender*, *munka*, *porond*, *abroncs*, *parancsolni*, *eszterenga*, *trombita*, *tompa*, *rozsda*, *kalász*, *berek* stb.» — Grot is többször hangoztatja e nézetet fent idézett, 1881-ben megjelent könyvében (215., 219—220., 281. l.). «A kazar befolyás mellett», így szól a lebediai események fejtegetésében, «nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a másikat sem, a melynek a maga nemében szintén nem kevésbé erősnek kellett lenni, értjük t. i. a *szláv hatást*. A magyarok olyan vidéken telepedtek le, melynek jelentékeny számú szláv lakossága volt s mely egyik oldalról a tiszta szlovén, azaz *dnjepermelléki* tájat érintette. Következésképp az első nép, melylyel a magyaroknak a déli pusztákra való megérkezésük után dolguk akadt s melylyel ilyen, vagy amolyan irányban érintkezésbe kellett lépniök, nem számítva a kazarokat, az *orosz szlávok* voltak. Ha a kazarok, mint a magyaroknak szomszédai s mintegy feljebbvaló védnökei, reájuk oly észrevehető s bizonyos tekintetben nevelő hatást gyakoroltak: akkor más részről a békés telepéseknek, vagyis szlávoknak, a kik között a magyarok barangoltak s kiknek munkájából részben éltek, szintén kellett hatnia reájuk, természetesen nem olyan módon, mint a kazarok, de mind e mellett nem gyengébb fokban. Itt, Oroszország déli mezőin, Biborban-született Konstantin Lebediájában ismerkedtek meg legelőször a magyarok azzal a népfajjal, melytől nekik később az állami és házi élet, a szokások és nyelv terén annyi sajátágot átvenni sorsult jutott. Egyik-másik ezen szláv vonásokból bizonyára már az orosz szlávokkal való érintkezés korszakában jutott hozzájuk a Don és Dnjeper

között s később Etelközben. Ezen legelső szláv befolyás, ellentétben a kazarral, kizárólag a benső, a házi és családi élet s a mindennapos viszonyok körére vonatkozott, *a mely úton hatással kellett lennie már akkor bizonyos fokban a nyelvre is.* — Hazai tudósaink közül ugyane nézetten van Tagányi Károly, ki a «Honfoglalás és Erdély» című értekezésében (Ethnogr. I. 221. l.) tárgyunkra vonatkozólag így ír: «Alig lehet kétség, hogy a székelyek az ősi szláv hatáson már a volgamenti őshazában a magyarokkal közösen átmentek, hiszen Ibn-Daszta szerint szláv rabszolgákat tartottak a magyarok s mint cselédjeikkel éppen a legközvetlenebb érintkezésben voltak. A kereszténység műszavai Erdélyben is átmehtek a székelyek nyelvébe». — Marczali is úgy hiszi (Magy. Nemz. Tört. 25. l.), hogy Etelközben «erős érintkezése» volt a magyaroknak a szlávokkal. «Ott közvetlen közelükbe voltak a kis-oroszok, kiknek nyelve a magyarra szintén nem maradt hatás nélkül». Végül megemlítjük itt egy orosz nyelvtudósnak, Szoboljevskijnek is ide hajló nézetét:¹ «Egy pár št- és žd-vel hangzó szláv szó a magyarban», mondja, «mint *mostoha, pest, rozsa* nem adnak elegendő alapot arra a föltevésre, hogy a régi Pannonia, vagy a vele határos területek valamelyik nyelvjárásában *t* és *d* bolgár módra meglágyult volna: *ezeket a szokat* (mindössze három van) *a magyarok valószínűleg a bolgároktól vették át, a kik valaha jóval északibb helyen laktak, mint most, t. i. a mai románok lakóhelyein.*»

Midőn az összes körülmények egybehangzó tanúsága a szláv ethnikai és nyelvi hatás kezdeteit, valamint főrészt a magyarok honfoglalás előtti történetébe helyezi, méltán várható, hogy találkozánk nyelvi adataink közt, ha a dolog természetéhez képest nem is valami nagy számmal, de egy-két olyan is, melyen a *keleti eredet* bélyege nemcsak mint lehető és valószínű, hanem az ellenkező esetet kizáró biztossággal fölismerhető legyen. Ilyen bélyeg gyanánt nem tekinthető az ószlovén hangzás, mert e nyelvnek nem ismerjük északnyugati határait s éppen vitás kérdés, vajjon nem nyúltak-e be azok mai hazánk területére is. Joggal vehetjük azonban a keresett vonásnak esetleg azt, midőn valamely szláv eredetű szavunk *régi török közvetés* jegyét viseli, vagy különös *oroszságával* tűnik ki; a mennyiben t. i. török és orosz hatás a honfoglalást követő két században itt nem képzelhető. Hasonlóképpen lát-

¹ L. A. J. Sobolevskij: Drjevnij cerkovno-slavjanskij jazyk. Fonetika. Moskva, 1891. l. Az idézet Ásbóth Oszkár «Szláv szók a magyar nyelvben» cz. értekezéséből (6. l.) való. — Utólag veszem észre, hogy a híres szlávista Jagić is így vélekedik (L. Nyelvtud. Közl. XXVII, 46.).

hatunk keletre valló sajátságot abban, midőn valamely szláv szó a magyarban eltérve az ószlovén hangalaktól ezen eltérésében az *oláh nyelv* szláv szavainak eltéréseivel, vagy a volgavidéki rokon nyelvekével egyezik. Szerencsére van néhány adatunk ezen fajtákból is, melyekkel jelentőségüknél fogva érdemes lesz e helyt tüzetesebben foglalkoznunk.

A régi török közvetés jelenségei tetszenek föl a szláv eredetű *orosz és lengyel* népnevekben. Amannak megfelelői a szlávságban: orosz *rusz*, *rusin*, ószlov. *rušskz*, lengy. *ruś*, kisorosz *rusnak*, melyeknek mása az eredeti jelentést is visszatükröző finn *ruotsi*, a «svéd» nép neve. Mindezen alakokból a magyar előhangzó meg nem érthető s az sem tehető fel, hogy azt a magyar nyelvszellem kívánja, midőn egész sereg *r* kezdetű eredeti és idegen szavunk van. Megmagyarázza aényt, hogy a törökségben is mindenféle *urus* (a kazáni tatárban: *urés*)-nak hangzik a szóban forgó nép neve, még pedig itt azon oknál fogva, hogy a törökség a szókezdő *r*, *l* mássalhangzókat nem kedveli s idegen szavakban többször hangzót tesz eléje, pl. ezekben is: oszmanli *uruba*, *ruba* «ruha» = szerb *ruba*, olasz *roba* | *urum* = római, görög | tatár *uraza* «bőjt» = perzsa *rūze* | tatár *éräüés* «alak» = perzsa *reviš* | oszm. *ilimun* «czitrom» = szerb *limun* stb. Kétségtelen tehát, hogy a magyar az *orosz* népnévvel keleten, a nyelvére egyébként is hatott törökség révén ismerkedett meg. — Ugyanez az eset a *lengyel* népnévvel. Ennek alapja nem a lengyeleknek litván *lenkas*, orosz *ljachz*, cseh *lech*, oláh *léh* neveiből következtetett ősi *lenchz*, mint Miklosich hiszi (Die slavischen elemente im Magyarischen; 39. l.), hanem mint Perwolf kimutatta (Archiv für slavische Philologie IV., 70—71. l.) a lengyelek egy másik orosz, t. i. a régi évkönyvekben található *ljadŕskyj*, mai kisorosz *ljački* nevéből kifejlő *lendŕ-*, melyet a fent említett régi bajor földrajzíró jegyzéke is említ a szláv törzsek között *Lendizi* alakban. De mi legyen a *lengyel* szónak végzete? Perwolf azt hiszi, hogy afféle, mint a szerbben *Srbalj* «szerb», vagy mint *Gorulj* «hegyvidéki», *Moskalj* «moszkvai»; csak hogy éppen ezt az alakot, mint tényleg használt népnevet, nem lehet semmimű adattal igazolni; más részről a magyarban is más (jelesen **lengyál*, **langyál*-féle) hangalakot várnánk belőle, minthogy minden egyéb hasonló esetben a második zárt szótag *a*-ja meg szokott maradni, még pedig megnyúlva, így: *császár*, *család*, *mészár* (mészáros, mészárol), *pohár*, *peták*, *zsebrák*, *sajtár*, *kalapács*, melyeknek szláv másai: *césari*, *čeljadŕ*, *mesar*, *pehar*, *petak*, *žebŕak*, *žehtar*, *klepač*; vagy ha alkalmazkodik az első szótag magas hangzójához *é* alakot ölt, mint ezekben: *csejéd*, *pecsét* (*čeljadŕ*, *pečatŕ*). Megfejtí kérdésünket a török *lehlí* alak, mely a

«valahová tartozóságot» jelentő *-li*, *-li* képzővel olyan alkotás, mint *osmanli* «oszmán», vagy *mažarlĭ* = *mažar* «magyar». Ilyen képzés gyanításunk szerint a *székel*, *székely* is (= tatár *säkeli* «székes»), mely egyszersmind a *lengyel* szó módjára a véghangzó elejtését mutatja, úgy mint a török *jinži* (*inži*), tatár *satëučĕ*, csuvas *šözĕ* («szabó») szóknak megfelelő magyar *gyöngy*, *szatócs* és *szücs* szavak. Látnivaló ilyen módon, hogy a *lengyel* népnév, mely szóközépi orrhangjával egyszersmind a sajátos ószlovén ejtést mutatja, a törökség útján, tehát csakis a délorosz földön kerülhetett a magyarba.

Szláv szókinszünk orosz rétegének ismertető jegyét találjuk Miklosich összehasonlító szótára nyomán indulva a következő, *szorosan egyező alakkal* csupán az oroszból igazolható szavainkban: *gyantár*, «gyantakő, borostyán»: or. *jantarĕ* «bernstein», mely a litván *jentaras*, *jintaras*, *gentaras* átvétele | *bojtorján*, «acanthus, carduus» (*apró b. agrimonia, eupatorium*): or. *baldyrjan* «vilder baldrian, valeriana officinalis» a törökségből¹ (tatár *baltĕrgan* «medvetalp», csuvas *poldran* id. oszm. *baldiran* «schierling, conium», csag. *baldirgan* «laserkraut, laserpitium», mely utóbbi alakokhoz szít a magy. *bojtórvány* változat; v. ö. *burvány* és megfelelői, Ethnogr. IV., 171.). Hangalakilag a magy. és orosz szók úgy viszonylanak, mint *borona* és szláv *brana* | *bot*: orosz *botĕ*; ellenben újszlov., bolg., szerb, lengyel *bat*, mely szó végső eredete szerint a finn-magyar nyelvek csoportjából való (v. ö. cser. *panda, vondo*, mord. *manda, mando*, votj. *bodĭ*, zürj. *bed* «bot, szál») | *lyuk*, orosz *ljukĕ* «lyuk, foramen»; de kis-orosz *ljuka*, lengy. *luka*, újszlov. *luknja* az ófelném. *luccha* (**lukkja*), újfelném. *lücke* átvétele (v. ö. Budenz MUsz., mely eredeti szónak magyarazza) | *borostyán*: or. *burštyn, bruštyn*, lengy. *bursztyn* = ném. *bernstein* | *komor*: orosz *chmur*: *chmuryj, chmurnyj*, «düster, mürrisch», *chmuritĕ-sja* «finster aussehen» olyan hangváltozással, mint *kártya* e mellett *hártya*: orosz *chartĕja*, ószlov. *harstija*, görög *χαρτίον*; vagy *kór*: or. *chvorĕ* «krankheit», *chvoryj* «krank» (lengy. *chmura* «regenwolke», *pochmurny* «finster», valamint cseh *chmoura, chmurny* e régi, már a Tihanyi codexben *kumur* alakkal előforduló szónál nem jöhetnek tekintetbe) | *gomolya*: óorosz *gomolja*, magy. *gomola* «masse» (v. ö. kisorosz *homólka*, lengy. *gomolka* «käselalbchen»). Orosz hangsajátságunk kell tekintenünk a szókezdő *cs*-t, a közkeletű és régi

¹ A törökségből való közvetlen átvétel ellen szól a *bojtorján* utótagjának *j*-je, melylyel szemben egyéb hasonló alakú török jövevényszóknál *k*-t, vagy *g*-t tapasztalunk így: *sárkány* (= kún *sazagan*), *boszorkány* (= votj. *busturgan*), *buzogány, csákány*.

csuka szóban, mely nem fejlődhetett a bolgár, szerb *štuka*, oláh *ștucă*, *ștucă*, (*štukě*, *štjukě*), cseh *štika*, tót *štjuka* alakokból következő ószlov. **štuka*-ból, hanem úgy mint a mordvin *čukā* az orosz *ščuka*-ból (nem jöhetvén természetesen számba kérdésünkben a lengy. *szczuka* és újszlov. *ščuka*, *šuka*). Ugyanilyen szó a *csorba*, palócz *cserba*, a mennyiben ószlov. *štrǫbъ*, bolgár *štrǫb*, cseh *štěrb*, *štěrba* másainál közelebb áll a magy. alakhoz az orosz *ščerba* (mely mellett a hasonló hangzású lengyel *szczerb*, *szczerba* és újszlov. *šerba*, *škrba* mint az átvétel alapjai itt is kizárva).¹ Szintén csak az oroszból magyarázható a *szikra*: fehér-or. *skra*, más orosz nyelvjárásban *zra* ebből: *zgra*, míg egyébként mindenütt *iskra* (cseh *jiskra*). Figyelembe jöhetnek itt még, mint olyanok, melyek az oroszon kívül csak az ószlovénből ismeretesek, a következők: *gabona*: kisorosz *gobino* «far», ószlovén *gobino*, *gobina* «fruges» | *személy* «persona» és «femina»: ószlov. *sěmь* «persona», *sěmija* «mancipia, személyzet»; orosz *semja* «mann u. weib, jedes im verhältniss zum andern»; familie (óporosz *seimins*, litván *šeimīna* «gesinde»). Végül szintén csak az orosz, illetőleg keleti hatásból magyarázható az eddigelé homályos magyar *órjás*, *óriás* szó. Evvel ugyanis jól egyezik a kisorosz *varjah* «starker, grosser mann» szó, mely alapjában nem más, mint a normann *varégok* (ónord *vaeringi*, orosz *varjags*) népneve s mint ilyen bizonyára a szokásos *-in* képzővel (rusz: *rusjin* «orosz», ongrz: ószlov. *agrīn*, bolgár *ugrin* «magyar», srb: *srbin* «szerb») *varjašin* alakban is használatos volt; v. ö. orosz *varjaža* «überseeisches land, der von dorther kommende» és *varjagu* «dieb», mely utóbbi szónak jelentését egybevetve a hasonló hangzású orosz *vorz* «tolvaj» szóval magyarázatát nyerjük az *óriás* kezdő hangzója eltéréésének is (**vorjašin* e h. *varjašin*, mint egyébként is: orosz *balvan* és *bolvan* «säule; dummkopf», *rachmanuj*, *rochmanuj* «mitleidig», *kazakin*, *kozakin* «kozák», *kozarin* = *Χάξαρος* stb.)² A jelentésfejlődésre nézve megjegyzendő, hogy az «óriás»-nak kifejezése más nyelvekben is igen gyakran valamely idegen, többnyire hatalmas népfaj neve; így a

¹ Hogy ezekben az *št* nem a magyarban változott *č*-féle hanggá, mint Ásbóth véli (Szláv szók a magyarban, 14. l.), mutatja a szláv eredetű magy. *ester* «meddő» (pl. *e. tehén*) szó, mely a bolg. *sterica* «meddő», szerb *štirkinja* id., tót *štira*, *štiriak*, *ščiriak* «hermaphroditus» szavakkal függ össze s megvan nyelvünkben *csira* változatban is (l. Mikl. EW. 322.); bizonyítják továbbá az *istálló*, régi *stallo*, *stalo* (olasz *stalo*, *stalla*), *istáp* (középfelném. *stap*, újfeln. *stab*) és *üstök* (összét *sthug*) szavak is, melyeknél szintén másképen járt el nyelvünk az idegen alak meghonosításában.

² Az újszlovén *orjaš*, *orjaš* és oláh *oriēš* mellett fennálló újszlov. *orjak* «riese» e szerint az orosz *varjah*, *varjagz* alak megfelelőjének vehető a *poljak*, *slovak*, *slezak*-féle népnevekhez való hangalaki alkalmazkodással.

cseh *obr*, tót *obor*, *obrín* «riese» azonos az *avarok* szláv *Obrz*, *Obrinz* nevével, a német *hüne* «riese, recke», középfném. *hiune* a *hunnokéval*, egy másik régi német «óriás» szó az *ent*, *enz* a szlávok régi *Venti*, *Venedi* (= *vend*) nevével; ugyanígy viszonylanak még az «óriás» értelmű bolgár *spolin*, *ispolin* s a hunok és avarok fajába tartozó *Spalus* nép neve, az ugyancsak bolgár *žid* «óriás» s a zsidók *žid* neve, az ószlov. *vlatz*, orosz *volotz*, *veletz* «gigas» s a *Veleti*, *Veletabi*, *Wilzi* népnév; a magy. *vitész*, orosz *vitjazs*, szerb, újszlov. *vitez*, ószlov. *vitezь*, (ebből: **vitengjě*) «heros, miles» s a poroszok *Witingi* (*waiting*, *weiting*) törzsének neve.¹ A votják *alan-gasar* mondai óriásnép is az *alánok* és *kazarok* nevét viseli, ép úgy, mint a bibliai *Góg* és *Mágóg* népek neve a mai zsidó zsargonban a «magas, erős embert» jelenti. Érdekes ide tartozó adat az ószlov. *študz*, *študinz*, *čudz*, *čudinz* «óriás» s a vele azonos orosz *ščudz*, *čudz* név, mely ma a kurgánokba temetkezett régi óriásnépet, hajdan a finn népeket jelentette. Ez a gót *thiuda* «nép» szó átvétele, melynek litván *tauta* mása (litv. *tautininkas* «oberländer, deutscher ausländer») a mi tót szavunkhoz áll nagy hangalaki közelségben. Ha ezen egyeztetés helyes, a tót népnév is a keleti szlávtság bizonyítékaihoz sorakozik.

Igen fontos bizonyossága a keleti eredetnek több két mássalhangzón kezdődő szláv szónak olyan alakulata nyelvünkben, hogy a második mássalhangzó (*r* vagy *l*) a rákövetkező magánhangzóval *hangátvetés* útján helyet cserél, mint pl. ezekben: *szerda*: szláv *srěda*; *cserda*, *csorda*: szl. *črěda*; *pelyva*: szl. *plěva*; *eszterha*: szl. *strěcha* | *szilva*: szl. *sliva* || *szalma*: szl. *slama*; *gurmada*: szl. *gramada*; *balga*: or. *blagoj*¹; | *korpa*: szl. *krupa*; *szolga*: szl. *sluga* | *kulcs kujcs*: szl. *ključь*, or. *ključь*. Ez a hangátvetés nem tekinthető kedvelt magyar sajátságának, nem mutatjuk ki egyéb nyelvekből vett jövevényszavaink régibb alakjaiban, noha ezek közt is vannak hasonlók pl. *teréfa*, *tréfa* (de nem: *térfa*): v. ö. olasz *truffo*; *primás* (nem: *pirmás*): lat. *primas*; *plebános*: *plebanus*; kfn. *kramaere*: *kalmár* (ma: *kalmár*); v. ö. még ném. *schlacke*: *salak*; *schröt*: *serét*, *srét*; *schlag*: *islóg*; *schlinge*: *isling*; *bretze*: *perecz*; *kramm*: *karám*; *kratze*: *garacz*; *schraube*: *sróf*; *friede*, kfn. *fríd*: *frigy* stb. De sajátságosan jellemzi ez a hangsajátság, habár nem is mindenkor ugyanazon esetekben, melyekben azt a magyarban találjuk, a z oláhba átment szláv szavakat pl. a *szarku* (szl. *sraku*) szó ott

¹ L. mindezekre nézve Miklosich: Etym. Wb. 318., 393., 391., 411 l. és Perwolf: Archiv für slav. Philologie IV., 66. l.

sarkä, a szerb *gradja* «zaunwerk» ott is *gardä* ép úgy mint a magyar *gárgya*, valamint a szláv *gradz* «kert»: ol. *gard* «sepes»; a szláv *blato* «mocsár» ott: *baltä* (ugyanígy: újjörög βάλτη, βάλτος); az ó-szlov. *brævno* «balken», magy. *berena* ott: *bîrnä* és *brînä* (olv. *bîrnê*, *brînê*), a *grîbz* «gomba»: ol. *chiribä*, *chribä* «boletus bovinus»; *grzlo* «torok»: ol. *gîrlä* (olv. *gîrlê*) «gurges», *dræz* «audax»: ol. *dîrz* (olv. *dîrz*) stb. Az oroszban ilyen esetekben a magy. *szerda* mellett ismeretes *szereda*-féle alakot találjuk, pl. ugyane szó ott: *sereda* e mellett: *sreda*¹, a *szarka* ott: *soroka*, a *cserda*, *csorda*: or. *čereda* (oláh *čieradä*), a *szalma* or. *soloma* (újjör. σάλομα), a *garád*: or. *gorodz* «város», a *berena*: or. *berveno*, *berno* e mellett: *brevno* stb. De a többi szlávtság ezekkel szemben mindenkor a szókezdő mássalhangzó csoportokkal való alakokat mutatja, pl. a *szalma* egyéb megfelelői: ó-szlov., új-szlov., bolg. *slama* cseh *sláma*, lengy. *sloma*; a *csordá*-é: ó-szlov., új-szlov. *črëda*, bolg. *crëda*, cseh *štrída*, tót *črieda*, lengy. *czrzoda*; a *szerdá*-é: ó-szlov., új-szlov., bolg. *srëda*, szerb *srijeda*, cseh *středa*. Kétségtelen tehát, hogy a magyar a hangátvetéses szláv szókat az oláh és orosz nyelv táján, vagyis keleten lakott ó-szlovén fajta nép nyelvéből vehette át.

Említettük már fentebb, hogy a két irrationalis (ó-szlovén *z* és *h*) hangzó helyettesítésében az oláh nyelv szintén úgy jár el, mint a magyar. Ugyanez áll az oroszra nézve, a *moh*, *rozsz*, *kormány* szavak (ó-szlov. *mohz*, *rozš*, *krzma*), ott is: *mochz*, *rozš*, *korma* alakuk (t. i. *z* helyett *o*-val) s a *temlecz*, *eczet* (ó-szl. *тъмнѣца*, *оцѣтъ*) szintén: *tjemnjica*, *ocetz* (azaz *h* helyett *e*-vel). Az előbbiekkal összefüggésben ez is keleti vonásnak vehető.

Sajátságosan tanúskodik a keleti eredet mellett a magy. *könyv*,

¹ Nyelvészeink között az a felfogás, hogy az ilyen hangátvetés esetei mind olyan úton keletkeztek: mint *szereda* mellett *szerda*, azaz hogy tulajdonképen nem is volt hangátvetés, hanem csak a kezdő mássalhangzó-csoport szokásos megbontása magánhangzóval, mely után a második szótag magánhangzója kiveszett, mint pl. a ném. *kramer*-ből előbb *kalomár* lett, majd *kalmár*. Mint itt látható, a dolgot másképen is föl lehet fognunk, azaz hogy *szereda* és *szerda* a magyar nyelvtörténetben egymástól független, külön szláv nyelvekből (orosz és oláh-szlovén) átjött alakok. Ép így van a közkeletű *szolga* mellett XIII. századbéli oklevelekben mint tulajdonnév *Zuluga-geur* (= Szolga-Győr) az egyébként ekkor szintén használatos *Zuluga-geur* alak mellett (l. Nyelvt. Közl. XVIII., 264. l.). Nézetem szerint itt sines a két alak közt nyelvtörténeti kapcsolat; felfoghatjuk viszonyukat olyképp is, hogy a *szolga* elterjedt, keletről hozott régi alak mellett itt (talán csak nyelvjárásiilag és szűk körben) átvették pl. a délszláv-ból (szerb, bolg., újszlov. *sluga*) újonnan e szót s ezt a szokásos módon, t. i. a kezdő mássalhangzó-csoport szétbontásával idomították a magyar ejtéshez.

régi alakjában *kenyü*, *kenyv* szó, mely az ó-szlov. *knjiga*, köz-szláv *knjiga*, litván *knīga*, *kninga* «könyv» szóktól el nem választható, mégis ebből való közvetlen átvételnek a végzetek lényeges hangbeli eltérése miatt nem gondolható. Szorosan egyező mása azonban a magyar alaknak a mordvin *košov* «papiros» (v. ö. a jelentésekre nézve: vogul *něpāk* «papiros» és «könyv, irat, levél»), mely arra utal, hogy valamely kivesszett volgavidéki nyelvet tartunk mind az idézett alakok összekötő kapcsának. Tekintve, hogy a *betű* és *ír* szavak török, még pedig sajátságosan ugor-török (azaz: bolgár-csuvas) jellegűek, tekintve továbbá, hogy a szóvégi *g*, *v*, *u* hangváltozás szintén nagyon ismeretes sajátága ezen magyarra ható ugor-törökségnek (pl. a *borsó*. *ünő*, *karó*-féle szavakban), sőt hogy ép úgy mint a *könyü*, *könyv* alakok, megmaradt a mongol-török eredetű *daru* mellett is *darv*: *darvak*, *darvas* (vogul *tārī*, tő *tārγ*- «daru»), nem szólván a szóközépen mutatkozó ilyes hangváltozásról a *karvály*, *orv*, *burvány*, *bojtorvány*-féle szókban és alakokban — tekintve mindezt, alig kételkedhetünk benne, hogy a *könyv* hozzánk ugor-török révén szlávságból került szó, tehát tulajdonképen az orosz és lengyel fajához tartozik. Ezt meggondolva, azt hisszük, világosság derül az eddigelé oly homályos *orvos* szóra is, melynek alapértelméül a kezdetleges műveltség fokán egész természetesen vehető az afféle, mint «kuruzsló, javas, bájos, varázsló». Az *orvos* törészének (**orv*-) a *könyv* szóban is mutatkozó *g*, *v* hangváltozással ily módon az orosz *vorogz* «varázs» szót tekinthetnők, melyből az or. *voroziti* «varázsolni», s az új-szlov., horvát *vraž* «zauber» képzéssel egyező magy. *varázs* is származik. Igen találó analogia e felfogáshoz az ó-szlov. *vračb*, orosz *vrač* «orvos» szónak szerb, bolgár *vrač* «hexenmeister, zauberer» megfelelőjéből következő eredeti alapértelme.

A magyar-szláv ethnikai és nyelvi érintkezés honfoglalás előtti korának fölvételével igen természetes, hogy egyes szavak behatolhattak, mint újabban a hazai szláv népek nyelvébe, úgy régebben is az oroszba, aldunai szlovénba s ezek révén a környező s távolabb eső szláv nyelvekbe. Mindenesetre ilyen szónak kell tekintenünk a nomád korra emlékeztető *szállás* megfelelőit: orosz *šalaš*, lengyel *salasz*, *szulasz* «hütte» (v. ö. a szókezdő, hanghasonulás által keletkezett *š*-re nézve: or. *šerst* «gyapjú, szőr» = ó-szlov. *srzstb*, újszlov. *srst*, lengy. *sierśc* és *szerśc*), szerb, cseh *salaš* «villa», bolg. *šalaš* «zelt, laubenhütte», oláh *sálaš*, oszm. *salaš* id. A szlávokat adókkal zaklató magyarok szava a közszláv *bir* «adó, fejadó» szó (ó-szlov. *birz* «census», új-szlov. *bir* «dos», bolg. *bir*, *birija*, kisor. *bir*, *byr*, oláh *bir* «steuer», serb *bir* «collecta

parochi» ; lett *beri* «kornabgabe»), mely a magy. *bér*, *bír* mása. Magyarból eredőknek kell tartanunk a *bátya*, *gatyá* és *kutya* szláv megfelelőit is. Az első szónak eredeti voltát igazolja az éjsz. vogul *pānt*, *pāntukwé* «feleség v. testvér részéről való idősebb sógor», melynek tavadai vogul *pānté* mása egyszersmind «anyai nagybátyát», zürj. *bat* megfelelője pedig «atyát» (*bat-mam* «eltern», *važ bat* «vorfahren»). jelent. Pontos egyezései az or. *batja* «atya, bátya, bácsi» (kicsinyítő képzővel: *batjuška*, *batko*), bolg. *bašta*, ó-szlov. *bašta*: *baština* «örökség» (tkp. «atyai birtok»). — A *gatyá* (finn *kaatio*, vogul *kās* éjsz. osztj. *kātsi*, *kaš*) orosz párja a többes alakú dialektikus *gatji*, melynek további szabályos változatai a szláv-ságban: ó-szlov., bolg. *gašti*, új-szlov. *gače*, szerb *gaće*, közorosz *gači*, lengyel *gacie* (litván *gaces*). A vogul *kūtuw*, *kutkē* «kutya» szóval egyező magy. *kutya* van meg az orosz tájbeszédék *kutja*, *kutka*, *kutjonok* azonos jelentésű szavában, valamint ennek további szláv változataiban: bolg. *kuče*, *kučka*, horv. *kucak*, új-szlov. *kučka*, szerb *kučak*, *kučka* stb. — A vogul *lapēžik* «klettenstrauch (or. *lapušnjik*)» magy. *lapú* párjának, a magy. *lap*, *lapi* (mord *lopa*, vog. *lōpta* «blatt») másnemű képzésének szintén ismeretesek egyező alakjai az egész szláv-ságban; or. *lapuch*, *lapucha*, kisor. *lopuch*, lengyel *lopuch*, *łopucha*, *łopian*, cseh *lopuch*, szerb *lopuh*, új-szlov. *lapuh*, *lopuh*, *lopnik*. Figyelemre méltó ez utóbbi adat azért, mivel a magy. alaknak (a magy. *holló*: vog. *χulαχ*, osztj. *kōlant*, magy. *lassú*: vog. *loğséχ*, magy. *tapló*: vog. *tāplēχ* analógiájára) föltételezhető régibb, teljesebb végzetű mását mutatja, melyet Szamota a magyar oklevelekben is megtalált (*Lopuchustaua* 1285-ből; Feneto *Lapuhus*¹ dicto 1412-ből). — Tudva azt, hogy a szláv nyelvek újabb magyar jövevényszavai közt is találkoznak elavultak (pl. új-szl. *aldov* «opfer» = *áldó*; szerb *lopov* «dieb» = *lopó*; ó-szlov., új-szlov. *vapa* «pfütze» = régi magy. *vápa*, *lápa* «láp»; cseh *fena* «hündin» = *fene* régi «kutya» jelentésében), nem tarthatjuk merő véletlennek a magy. *ólom* (vog. *wōlēm* «ólom») hangbeli összetalálkozását a szláv *olovo* «ólom» szóval (or. *olovo*, *wołovo*, ó-szlov., új-szlov., szerb, cseh *olovo*, bolgár *olovo*, *elav*, lengy. *ołow*, polabi *vülüv*, szorb *wołoj*, *volyj*; az oroszból: litván *alvas* «ón», lett *alva*, ó-porosz *alwis* «ólom») s minthogy a magyar szó határozottan eredeti (a finn *vala-*, mord. *valo-* «önteni» igéhez képest olyan képzés, mint magy. *álm* az *al-* «alunni» igéből) azt hihetjük, hogy ha nem is közvetlenül az *ólm* képzésből, de valamely vele egyértékű **óló*

¹ V. ö. egyébként ez írásmódra nézve: *azah* = aszó 1055-ből; *ohut cutarea* = ó-út kútjára 1055-ből; *via ohwht* = ó-út 1542-ből; *tohu* = tó 1225-ből.

*ólov-féle kiveszett társából keletkezhetett a szláv alak. Ilyen magyarázattal megértjük a vogul *lūmpānt*, *lūpānt* «széles, kerek levelű vízi növény; *nymphaea*», finn *lumpee*- id. és másrészt a bolgár, szerb *loboda*, or. *lebeda*, *lebedka*, lengy. *łoboda*, *lebioda*, új-szlov. *loboda*, *lebeda* «atriplex, melde», valamint az ezen szlávok alakban jelentkező magy. *laboda* közti összefüggést is olyképen, hogy a szláv szavak alapja gyanánt valamely a vog. *lūpānt*, *lūmpānt* alaknak* szabályosan, megfelelő, kiveszett **lobod*, **labad*-féle párját teszszük fel a régi magyar nyelvben. Jusson e pontnál eszünkbe, hogy nem az egész magyarság volt az, mely Pannoniába költözve itt hazát alapított; hanem hogy voltak és pedig valószínűleg nem jelentéktelen népességgel elszakadt ágai is; jelesen az, mely a bolgárokkal együtt a VII. században a Közép-Volga vidékére s ama másik, mely az Etelközbe való vándorlás idején Persis felé költözködött. A mi nyelvünkben meg nem található, de a szlávországban még fönmaradt magyarféle szavak esetleg ezen elszakadt magyarok nyelvéből is származhattak.

A szlávossággal való ethnikai érintkezés nagy régisége egyébként nemcsak a magyarra, hanem a vele rokonságban levő, különösen uralvidéki népekre nézve is kimutatható, noha ezeknek a törökség közbeékelése folytán támadt területi elszigeteltsége a szlávosságtól a népvándorlás korának már kezdeteire tehető. Álljon itt mutatványul a kölcsönös nyelvi hatások néhány példája: vogul *Kworés*, *Numi-Kworés* az ég istenének, *Numi-Tārém*-nek egyik mellékneve, melynek változata a votják *Kwaž*, *Kwaž*, ezen mythologiai jelentésén kívül mint köznévf. «ég, időjárás, levegő» értelemben is használatos: or. *Chorsz*, bolg. *Chrzs* solaris istenség különösen a pogány oroszoknál (l. Jireček: *Gesch. d. Bulgaren* 102, és Miklosich: *Et. Wb.* 89. l.) | *sošsel* sárkányféle mondai állat a vogul hős énekekben: bolg. *szsel*, or. *susz*, *suslikz* «mus citellus», cseh *sysel* | ész. osztj. *rex*, *rëχ* «beere», mely megvan a magy. *eperj* és *szederj* végzetében is (l. *Nyelvör* XXIII. 2. l.): ószláv **rëchz*: or. *orëchz*, ószl. *orëh*; óporosz *reisis*, litván *rešutus*, «nuss, haselnuss» (v. ö. a jelentésekre nézve: votják *mulī*, «bogyó» és «mogyoró, dió, makk») | északi vogul *pūñχél*, északi osztják *pōgol* «gomb»: ószlov. *pagy* «corymbus», *pagvica* «globulus», lengyel *pagwica*, orosz *pugovica*, *pugovka* «knopf», újszlovén *ponglica*, «häftel» (a vogul alak az ószláv orrhangot tükrözi) | déli oszt. *sur*, permi *žor* «canus»,

* Érdekesen tükrözi a vogul és szláv alakok közti hangbeli átmeneteket a metathesis-sel alakult litván *balanda*, lett *balande* (e h. **labanda*) „laboda“; l. Miklosich: *Et. Wb.* 428. l.

«szürke»; magy. *szürke*¹ (a Beszterczei szójegyzékben: *zyr*): kisor. *sur* szerb *sur*, «ferrugineus», újszlovén *suri*, oláh *sur*; török *soro* «grau» || zürjén *kímör* «wolke; dunkel»: lengy., or. *chmura*, *chmara* «regenwolke» (l. Mikl. Et. Wb. 311. l.) | permi *čaröm* «eisrinde auf dem schnee» (melyet Budenz a magy. *szirony*, *szírom* «schneekruste» szóval állított egybe): or. *čerenz*, *serenz*, lengy. *szeń*, *sron* «reif, gefrorener tau» (l. Nyelvtud. Közl. XXVI. 256. és 346. ll.); litván *sarma* id. | zürj. *orś*, votj. *urīs* «ostor»: v. ö. ószláv *oržinž*: ószlov. *ražnž*, or. *rožen* stb. «stimulus, fuscina» | zürj. *udž*, votj. *udž*, *už* «dolog, ügy, munka, foglalatosság» magy. *ügy*, moldvai csángó *vigy* (*vigyel* «ügyel»): ószlov. *vešt*, «sache», bolg. *vešt*, or. *vešč*; ófelném. *wiht*, gót *vaihts* «ding» | votj. *mertal-*, zürj. *murtal-* «mérni» (melynek átvételei: osztj. *mortal-*, vog. *mort-*, «mérni»), magy. *mért-* ebben: *mért-ék* s mellette külön *mér-* a szláv. *měriti* igének átvételei az infin. képzővel együtt s a nélkül; de valamint az előbbieknél, a hangalak tanúsága szerint igen régi időben. Ugyanilyen infin. képzővel való átvételnek látszik a vog. *tujt-* «titkolni, elrejtteni» s a vele egyező magy. *tít-* ebben: *títok* (v. ö. *rejt-ek*), melyeknek eredetije a közszláv *tajiti* «hehlen, verheimlichen» (zend *taja* «heimlich», szkr. *tāju* «dieb») | zürj. *šol* «spiess, speer, pflock», vog. *sol*, *šal* «nyárs»: ószlov. *sulica* «wurfspiess», újszlov. *sulica* «sagitta, lancea», kisor. *sulica* «hasta», cseh *sudlice*, lengy., or. *sulica* (magy. *szulicza*, *szúicza*); szláv tő: *sudla*; v. ö. *su-*: ószlov. *suati*, *sovati* «stossen» (l. Mikl. Etwb. 328. l.).

Az ellenkező irányú, tudniillik a magyar fajú nyelveknek a szlávásra gyakorolt hatását láthatjuk például a következő adatokban: orosz *věža* «wartturm; hütte», lengy. *wieża*, cseh *věže*, *vež*, tót *väža* «turris», horvát, újszlov. *věža* «vorhaus, küche», ószlov. *veža* «cella penaria»; litván *vēža* «turm»: osztják *voš*, vogul *ūš*, *ūs* «vár; város; kerítés», melynek emitt igei alapja is van ebben: vog. *ūs-*: *ūsēm*, pelimi vogul *ūsmä*, osztj. *vošēm*, *ušēm* «halászkerítés» (= magy. *vejsze*; v. ö. zürj. *vož* «halászkerítés») | *kot*: ószlov. *koťca* «cella», újszlov. *kotec* «hühnerhaus, schweinstall», szerb *kot*, *kotac* «kleiner stall», cseh *kot* «geringes haus», lengy. *kociac* «steige käfig», or. *kotuchz* «hütte»; litván *kutis*; ófelném. *chuti*; középfelném. *kote*: osztj. *kōt*, *kāt*, *χāt* «zelt, haus», mord. *kut*, cser. *kudo*, finn *kote*, *koti* stb. (= magy. *ház*)² | szláv **vorbz* «veréb»,

¹ Szláv eredetű a magy. *sző-ke* is: ószlov. *sivz*, újszlov., bolg., szerb *siv*, cseh *sivý*, lengy. *siwy*, kisor. *syvyj*, *syvak*, or. *sivyj* «grau»; litván *šivas* «weiss, schimmelig».

² Ugyane szó külön átvétele az or., kis-or. *chata* „hütte, zimmer“.

melynek a mai szláv nyelvekben csak továbbképzett alakjai (ószlov. *vrabij*, *vrabьць*, újszlov. *vrabelj*, *vrabec*, or. *vorobej*, *vorobec* stb.) ismeretesek, míg a magy. *veréb* és finn *varpu* a tiszta tőalakot mutatják: vog. *vorép*. *vörép* «magtörő holló», melylyel egytövéek s így a szó eredeti voltára bizonyítanak: oszjtj. *vorš*, zürj. *varš* «habicht», finn *varekse*, mord. *varsu* «krähe» stb. (l. Budenz: MÜgsz. a *varjú* cikk alatt) | or. *syčs*, cseh *šyc* «bagoly, strix passerina»: v. ö. vog. *siwés*, oszjtj. *sius* «sas fajta», magy. *sas* | *morch*:- or. *moroška*, lengy. *mroszka* «*rubus chamaemorus*»: vog. *mǫrēχ*, *morēχ* «sárga mocsári málna», éjsz. oszjtj. *morax*, *muroχ* »*rubus chamaemorus*», I. *mūrax*, S. *mōreñk*, *mōrak* «moltebeere»; szamojéd *marafna*, *mura'ka*, *maraggu* «*rubus cham.*». (v. ö. finn *marja* «*bacca*», cser. *mör* «*fragum*», magy. *bogyó*; l. MÜgsz.) | or. *jiva*, ószlov., szerb *iva* «bachweide», cseh *jiva* «erdkiefer», lengy. *iva* «sahlweide», litván *jėva*, *īva*, óném. *īwa*, (rég. magy. *iva* «*taxus*»): v. ö. vog. *jiv*, *jū* «*fa*», oszjtj. *juχ*, *jug* id., cser. *jakte* «*pinus silvestris*»; jurák-szamojéd *jiä*, *jie* «*fichte*, *kiefer*», oszjtják-szam. *tūe*, *tū*, *tō*, *čwe* id., tavgy-szam. *jūka* «*holzssheit*», jensiszei-szam. *juko* id. (I. Halász: Nyelvt. Közlem. XXIV., 467.).

Végül a szláv-magyar ethnikai érintkezés régi korának bizonyítása kapcsán még egy mellékkörülményre kell a figyelmet irányítanunk. Tudvalevőleg az őshazából nyugatra vonuló magyarságnak története és fejlődése a legszorosabb kapcsolatban van egy csuvasféle nyelvet beszélő török népével, melyet jó okkal azonosíthatunk amaz *un-ugur*-okkal, kiktől a magyaroknak európai neve is származik. Fontos tény, hogy ugyanazok a hangtani sajátosságok, melyek a magyar nyelvben található ugor-török jövevényszavakat jellemzik, kimutathatók egyes török eredetű szláv szókban is, mi tehát arra enged következtetést, hogy a magyarok, mint eme törököknek valószínűleg szövetségesei, szintén nem állhattak távol ezen érintkezéstől. Annál is inkább gondolhatjuk ezt, minthogy — mint fentebb láttuk — a magyar nyelv néhány szláv eleme éppen ezen törökség közvetésének bélyegét viseli magán. Lássuk azért e tényeket közelebbről. — Mint ismeretes a magyar nyelv ugor-török elemeinek egyik föltűnő hangsajáttsága a köztörök *z*-nek *r*-vé való változtatása (pl. *karó*: tör. *kazuk*, *gyűrű*: tör. *jüzük*). Ugyane sajáttságot észlelhetjük a magy. *szarka* szó szláv másaiban, minők: ószlov. *svraka*, *sroka* «*elster*», újszlov. *sraka*, *straka*, bolg. *svraka*, *sraka*, szerb *svraka*, *švraka*, cseh *straka*, or. *soroka*; óporosz *sarke*, litván *šarka*, oláh *sarcă*. A mindezek alapjául szolgáló török szónak ismeretes változatai: burjét-mongol *šāzagai*, *šāžiga*, khalkha-m. *šiyazaŋai*, tunguz *sāžiga*, kojbal-tatár *sāskan*, *sāskēn*, „szarka“,

melyekhez képest a magy. *szarka* alak hangzásában éppen olyan, mint magy. *sárkány* = kún *sazagan* id.¹ Ezt a *z-r* hangváltozást sejtem a Miklosichtól «homályos»-nak jelzett or. *gornostaj*, lengy. *gronostaj*, cseh, tót *hranostaj* «hermelin» szó előrészében is, melynek előrésze igen jól egyezik egy másik «menyét»-fajnak a *görény*-nek nevével; ez pedig a kojbal-karagasz *küzän, küsän*, altaji tatár *küzen*, mongol *kürene* «iltis» mása. Hasonló esetek: bolg. *granica, grznica* «art eiche», szerb *granica*; v. ö. bolg. *gorun* «art buche», oláh *goron, gorun* (l. Mikl. Etwb. 74. l.); szláv alapalak: **gornica*: V. ö. csuvas *χorën χurën*, «nyírfa», karagasz *kadeñ* kojbal *käzëñ*, jakut *χatiñ*, kirgiz *kajiñ*, tatár *kajëñ* stb. | ószlov. *grnъz, grnъcz* «vasfazék», bolg. *grznec* «topf», szerb *grnac*, cseh *hrnec*, lengy. *garniec* id., kisor. *horn* «esse, herd», or. *gornъ* «herd» (Mikl. u. o. 64. l.): csuv. *χoran, χuran*, köztörök *kazan* «üst, kazán», magy. *kazán* (v. ö. a jelentések eltérésére nézve: vog. *püt* «üst» és «fazék» = magy. *faz-ék*)

Egy másik különös a sajátsága magyar nyelv egyes török elemeinek a szókezdő *j-sz* hangváltozás (pl. *szél* «ventus» = csuv. *šil*, tör. *jil*, *szöllő* = csuv. *šörlö*, tatár *jizlük* «bogyó»). Efféle a szlávtságban: újszlov., bolg. szerb *som*, cseh, lengyel *sum* kisor. *söm, sum*, or. *som* «harcsa», ószlov. *somъ* «mugil» (litván *šamas*, lett *sams*), melynek török másai: csuvas *šojëm*, tatár *jajim, jajin*, kirgiz *jajin* «harcsa» (l. Nyelvtud. Közl. XXIII., 434. l.). Ilyennek látszik még: or. *syvorotka*, lengy. *syrowatka*, tót *serwatka*, szerb *surutka*, újszlov. *sirotev, sirotka* «tejsavó, zsendicze»; v. ö. jakut *suorat* «sauere milch», csag. *žugrat*, oszm., azerbajdsán *jogurt, joçurt*² id., melyekkel származási kapcsolatban van a magy. *sajt* is. (l. u. o. XXI. 124. l.)—Egy harmadik sajátsága a mi török szavainknak a szóvégző *g, k* elenyészte (pl. *borsó* = tör. *burčak*, csuv. *porčea, ünö* = tör. *inäk*, csuv. *énü*). Ilyen hangsajátsággal jelentkezik az ószláv **bъzъ* alakra valló bolgár *bъz*, újszlov. *bez*, szerb *baz*, cseh *bez, bezu, bu*, lengy. *bez, bu*, or. *bozъ, beza*, horv. *baz, baza* „bodza“, melyek mellett a magy. *borza, bozza, bodza* és másrészt palócz *borzag* változatoknak megfelelőleg a szláv nyelvekben is van: szerb *bazag*, horv. *bazg, bazgu*, újszlov. *bezg*. A megfelelő török alapszót tükrözi a keleti tör. *borsuk* «tiszafa», melyet kétféle alakban vettek át úgy a magyar, mint

¹ A szláv alakok szókezdője mellet szereplő *v*-re vonatkozólag tekintetbe jöhet pl. or. *tvarogъ, tvorogъ*, tót, cseh *tvaroh*, bolg. *tvarog* „kása“ és csuvas *törëχ*, csag. *torak*, mong. *tarax*, jakut *tar* «savanyú tej, zsendicze».

² A szláv alakokban mutatkozó metathesist érthetővé teszi a *syръ* «sajt» szóhoz alkalmazkodó népetimologia.

a szláv nyelvek. Más példa ugyancsak a szóvégző *k* elenyésztére a köz-török *kumlak*, tatár *χomlak* alakokkal szemben a magy. *komló*, csuvas *χumla*, mord. *komlá*, finn *humala* alakokkal szorosabban egyező ószlov. *chmelb*, melynek kopottabb másai: or. *chmelj*, újszlov., szerb *hmelj*, bolg. *hmel*, cseh *chmel*, lengy. *chmiel* stb. — Az első szótag *u*, *a* hangzójának *i*-vé való változtatása szintén magyar sajáttság (pl. *tinó* = tör. *tana*, csuv. *tina*, *bika*: tör. *buka*). Ilyen szláv esetek: ószlov. *bykz*, újszlov., bolg.: szerb *bik*, lengyel, orosz *byk*. (l. Nyelvtud. Közl. XXIII. 433. l.) | orosz *byrka*, *byrka* «lamm, junges schaf»: magy. *birka*, kirgiz *marka* «kővér bárány». — Egyéb *sajátos* magyar-török és szláv egyezésekre példák: or. *tovarysz*, *tovarjišč*, «társ», ószlov. *tovarišt* («*št* ist unhistorisch» mondja Miklosich), újszlov. *tovariš*, *tovaruš*, horv. *tovaruš*, cseh *tovaryš*, lengy. *towarzysz*; oláh *tovarăș*; litván *tavorčius*, *tavarčius*: magy. *társ* (rég. *taris* Nytszót.), csuvas *tawraš* «egy állásból, egy fajtából valók» (ebből: arab *taur*, oszm. *tavr*, azerb. *tour* «mód, helyzet, állás» és tör. *eş*, *eş* «társ»; l. Budagov I. 744. l.) | ószlov: *tikrz*, *tykrz* (1073-ból igazolva), *tikrb* (XI. sz.), *tikrz* (XII. sz.), *tikra* (XV. sz.) «tükör, speculum»: magy. *tükör* (rég. *tiker*), csuvas *tögör*, *tögört*, cserem. *tigar*, *tigir* «tükör» (talán = tat. *tégéz* «sima, sik») | ószlov., szerb, or. *kraguj*, újszlov. *kraguly*, cseh *krahuj*, lengyel *krogulec*: magy. *karvaly*, *karvoly*, *karuly* «sperber, falco nisus» mely a tatár *kêrgê*, csag. *kîrgî*, *kîrgu*, *kîrgai* alakokkal szemben a szláv-szággal együtt másnemű közös forrásra utal (l. Ethnogr. VI. 462. l.).

Kimondhatjuk tehát mindezek alapján, mint kutatásunk végeredményeit a következőket:

1. A magyarok és szlávok ethnikai, valamint nyelvi érintkezésének kezdetei tetemesen régiebbek a honfoglalásnál s a magyarok feketetenger-melléki tartózkodásának korszakába teendők.

2. Különösen a nyelvi hatás terén ezen korból valóknak kell tekintenünk — hacsak határozott történeti, vagy nyelvészeti körülmények az ellenkezőt nem bizonyítják — közkeletű, valamint ószlovén, oláh-szláv és orosz hangalkotású szláv jövevényszavainkat.

3. Mai hazánk területén a honfoglaló magyarok a jelenleg is élő szláv nemzetektől különböző, velük nem azonosítható szláv népséget legfeljebb csak igen jelentéktelen, az ethnikai és nyelvi hatás szempontjából tekintetbe alig vehető számban találhattak.

4. A magyar nyelv szláv elemeiből levonható

műveltség- és őstörténeti következtetések tehát (pl. a házi életre, földművelésre, iparra és a keresztyénséggel való első megismerkedésre vonatkozólag) szintén régibb, a honfoglalást megelőző korban gondolandók.

5. Szemben a szláv ethnikai és nyelvi hatás ezen ősi rétegével van egy újabbkori, a jelen haza területén történt érintkezésből származott réteg is, mely főképp délszláv jellegű. Ilyen legrégebb állami intézményeink egyik legfontosabb szava *megye*, régi *megya* is (= horv., szerb *medja*), mely ha hazánk szláv lakosságának főtömege ószlovén fajta nyelvet beszélt volna, mindenesetre *mesgyé*-nek (ószlov. *mežda*) hangzanék.

Munkácsi Bernát.

A SZÉKELYEK NEVE ÉS EREDETE.

— Első közlemény. —

A székelyek eredete ez idő szerint még nyílt kérdésnek tekinthető. Míg tehát valamiképp dülöre nem jutunk, a kutató — különösen ha új adatokkal rendelkezik, vagy ha újabb szempontból értékesíti a régi anyagot — ma is bátran számíthat még arra a szives figyelemre, melyet a jelen kérdésben hét száz esztendeje fārasztanak már a hazai és külföldi írástudók.

A végnélkülinek látszó irodalom különvelemények lánczolatából keletkezett. Nézeteltérés csak arra nézve nem volt, hogy az eredet kérdésének fejtegetése és a székelyek nevének magyarázata összefügg. A két titokzatos holmit Árpádkori krónikásaink bogozták össze, s azóta senki sem tudta egymástól szétválasztani. A dolog természete szerint ez csak akkor lett volna lehetséges, ha valakinek sikerül egyiket vagy a másikat, vagy mind a kettőt kétségbevonhatlanul megfejteni. Mivel ez nem történt meg, egyelőre azzal a sejtelemmel kellett beérni, hogy a név értelme világot vet majd az eredet sokkal nehezebben megbontható rejtelmekre is. Ennek az elenyésző csekélységnek soha el nem évülő érdeme marad, hogy helyes irányba terelte a kutatást. Tudásaink mérkőzéséből megtanulhattuk, hogy e téren csakis filológiai módszer alkalmazásával csikarható ki számba vehető eredmény. Tanulság rejlik a régi badarságok történetében is. Létrejöttük a hajdankor együgyűségében, koronként való felújulásuk a kritika teljes hiányában leli magyarázatát.

A legújabb véleményezőkben már jóval több az ötletesség, a kritikára való hajlam, s fegyelmezettebb a gondolkodás; de kevesebb, mert ma már nehezebben is megszerezhető, a mindent magába foglaló ismeret. Ilyenkor a szellemes konjekturák és negatív kritikák meddősege foglalkoztatja a tudományt. Ennek is megvan az a jó haszna, hogy a felületes vizsgálot csábító valóságosságokkal, vagy ezeknek hamis látszataival is leszámol lassankint az irodalom.

Ezt az irodalmat tehát minden újabb kutatónak ismerni kell. A kik mellőzték, a megtakarított munkával olyan eredményt szoktak rendszerint elérni, a melyet már régen megvitattak, vagy tán el is vetettek. Nem a kevés pozitív eredményt kell keresnünk benne, mert ez nem maradt elrejtve; hanem keresnünk kell a föltevések és tévedések eredetét és hosszú láncolatát, a haszonnal értékesített nyers anyag műveletlenül hagyott bányáit, a kutatásra fordított erők hatalmas méreteit, hogy aztán az évszázadokon át elért eredmény kicsisége megfelelő jelentőséget szerezzen annak, a mit most a magunkból hozzáadunk.

I.

Az a titokzatos valami, a mit megmagyarázni kell, legelőször Anonymus krónikájában merült fel 1203 körül. Ebben van megírva, hogy a honfoglalókhöz csatlakozó kőrösvidéki szekelyek egykor Attila népei voltak (siculi, qui primo erant populi Athyle regis). A másik följegyzés attól a kompilátortól származik, a ki magyarországi Szent Erzsébet lakodalmára 1221 tájban újra szerkesztette s a hunokról szóló részszel kiegészítette a régi, folyton toldott nemzeti krónikát. Ez a székeleyeket attól a három ezer harczostól eredtetni, a ki a Krimhild-csatából menekülve, Csigle-mezejére (campus Chigle, Cigula-, Chigla- és Chiglad-mezeire) vonul és ott magát nem hunnak, hanem más néven (alio nomine) székeleynek nevezte. Mikor aztán a magyarok jöveteléről értesülnek, elibük mennek Ruthéniáig. A hunok többi maradványa pedig Csaba vezetése alatt Görögországba (Byzánzcba), innen pedig Szkithiába költözik. Attila bujdosó fiát itt annyira megvetik, hogy feleséget is csak a szomszéd Korozmin földön kap. E házasságból Ed és Edemén származik. Ed később otthon marad, míg Edemén a kiköltözködő magyarokhoz csatlakozik s a visszafoglalt örökségben alapítója lesz az Abanemzetségnek.

Ez a XIII. század elején általánosan elterjedt népmonda volt, mert a krónikás különben alig hallhatta volna példabeszédben: «Akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból». Anonymus szintén ezt a mondát ismerte.

Csakhogy ő mint aféle csacska paraszt-mesét, nem így nyersen, hanem a maga módja szerint elkészítve találta fel olvasóinak. A székeltyeket meghagyta Attila népeinek; de Ruthéniában már nem ezek, hanem a kumánok (a XI. század derekán jelentkező kunok!) csatlakoznak. Vezérek közt Edet és Edement említi első helyen, sőt azt is följegyzi róluk, hogy nemzetségükből származott Sámuel király, az Abák dísze, a kit szerinte (hamis következtetésből folyólag) «kegyességeért neveznek vala Obának». Csaba hihetetlen származását és bujdosásait rostálva, eszébe ötlött, hogy van a népmondának más délen kalandozó hőse is, a honfoglaláskori Zuard (Liutprand olasz földön járó Salardusa) és Kadusa. Ezekkel foglaltatja tehát el a rácz földet, Philippopolist és az előttünk teljesen ismeretlen Kleopatra városát. Kadusáról hallgat; Zuadról azonban följegyzi, hogy Görögországban maradt, s ott, az idegen földön vett magának feleséget. Népét pedig, «melyet most (t. i. 1203 körül) *Sobamogerának* (Csobamogyerának) neveznek, azért nevezték sobá-nak, azaz ostoba népnek, mivel ura halála után nem kívánczozott visszatérni hazájába».

Ez volt a hun-székelty kérdés legelső magyarázata. A mi utána következett, az együgyü kezdetnek mindenféleképen méltó folytatása lett. Thuróczi János idejéig a hun-krónást másolták. A jeles literátus azonban kisütötte, hogy a régi szöveg siculusai alatt tulajdonkép scythulusokat, azaz szkithákat, hun-szkithákat kell érteni.¹ Ennek alapján Verbóczi a siculusok nevét már elrontott szónak nevezi.² Bonfinius szintén elfogadja az etimológiát.³ Az olasz Ranzanus viszont azt vitatta, hogy a siculus név helyes, mert tulajdonosai Sziçziliából kerültek Attila népei közé. Okoskodását arra a valóban csodálatos találkozásra alapította, hogy a latin siculus szó tulajdonkép sziçziliait is jelent.⁴ Ezen az alapon a mölchi krónika folytatója még tovább ment, midőn az 1473. évhez azt jegyezte fel, hogy itt nálunk nagy földrengés volt, mert a szomszéd Sziçziliában, Moldvában, Oláhországban (nagy és kis Valachiában) is megmozdultak a hegyek.⁵ A két név közti összefüggést később Otrókocsi Főris Ferencz és Horvát István bolygatta meg.⁶ A scythulus-féle szár-

¹ Schwandtner: Scriptoros, ívrét II. köt. 187. l.

² Tripartitum, III: 4.

³ Decades, 1690. kiad. 658. l.

⁴ Epitome rerum hungaricarum. Index II. (M. Florianus: Fontes domestic, IV. köt. 153. l.).

⁵ Pertz: Mon. Scriptoros, IX. köt. 522. l.

⁶ Otrókocsi: Origines hungaricae. I. köt. 34. és 354—55. l.; Horvát: Tudományos Gyűjt. 1834. I. köt.

maztatásnak több híve akadt. A XVII. században Toppeltius, Frölich Dávid és Lisznyai, a mult században Sigler és Pisztori, a jelenben Cseke József voltak lelkes szószólói.⁷ Megtévelyedésüket az a nagy sötétség idézte elő, a melyben élénk képzelmű magyar krónikásaink Bonfinius rossz másolatait betűzték s egy íráshibát elnéztek Damaseknek, a ki aztán Székely István uram kezdeményezésére a bujdosó hunutódok istenévé változott.²

Ama tudat, hogy a székelyek nevének helyes magyarázata egyéb adat hián az eredet kérdésére is elegendő fényt derítene. már igen korán kihüvelyezte a *székely* szó olyatén való értelmezését, hogy benne a magyar *szék* és *szék-hel* szó rejtezik. Ezt legelőször Maginus János Antal vitatta 1597-ben, a kit aztán ebben az irányban Nadányi János, Szamosi István, Haner György, Otrokocsi, Felmer Márton, Benkő, Szabó József, Sombori és mások is követték.³ E magyarázat szülte meg aztán azt a történelmi felfogást, mely a székelyek származását kétségbe vonva, a hunutódok helyén egyszerű telepeseket keresett. A közkeletű mese ellen Fasching Ferencz jezsuita 1725-ben emelte fel szavát. A kis nép több százados fenmaradása szerinte merő képtelenség. Helyette inkább hihető, hogy a *szék* szóval megjelölt székelységet, IV. Béla a jászokból vagy philisteusokból (értsd: Pfeilschütz-ökből) telepítette oda akkor, midőn a tatárok elleni védelemre szüksége volt.⁴

Az így ütött résen a különvélemények özönének új áradata tört elő. Stilling János jezsuita már azt vitatta, hogy a hun-származással áttatott nép tulajdonkép besenyő-töredék.⁵ E nézetnek Pray csatlakozása szerzett jelentőséget. Ambár eligazodni még így sem lehetett, mert Pray a IX. századi besenyők földjét Erdélyre is kiterjesztette, magukat a besenyőket pedig alaposan összezavarta a magyar krónikák XI—XIII. századi kunjaival. Ezzel különösen a szász érdekeket istápoló történetíróknak szerzett örömet. A német Büsching még azt vitatta, hogy ez a határőrnek nevezett nép a kunok előtt garázdálkodó besenyőkkel áll

¹ Részletesen ismerteti: Imecs Jákó (Gyulafehérvári Füzetek. 1862. II. füzet 2—3. l.) és dr. Nagy János: A székelyek scytha-hun eredetűsége s az ellenvélemények. 1879. 15. l.

² Dr. Sebestyén Gyula: Damasek istenről. (Ethnographia, 1896. évf. 1. füz.)

³ Szamosi: Analecta lapidum vetustorum etc. 1693. A többi író Itemes Jákó és dr. Nagy János i. m. ismerteti.

⁴ Vetus Dacia etc. 78. l.

⁵ Vita Sancti Stephani etc. 1747. 5. fej.

rokonsági viszonyban; de az utána következő Schlözernek már a kunoktól való képtelen származtatás tetszett meg, mert így a székelyeket akár a szászok után is le lehetett telepíteni.¹ Követői közül Benigni, meg nem nevezett kútfőkkel fenyegetőzve, már a XII. századról beszél, és túloz a vele egyidejű Schuler is, midőn a szászok letelepedését korábbra helyezi.² Engel, ki a szász történetírás túlzásait többször elítélte, szintén külön véleménynyel állt elő. Szerinte a székelyek akkor jöttek először Erdélybe, midőn a besenyők őseinket Etelközből kiverték. Ekkor kapták aztán a *székely* nevet is, a mi szökevényt akar jelenteni.³ Ez a furcsa etimologia azonban nem volt új dolog, mert Lisznyai Pál már 1692-ben megírta, «hogy a székely annyit tégyen, mint *szölkj-el*: csak játék ez, a székelyekre fogott nomenclatio».⁴ Még közelebbre hozta vissza őket Fejér György, a ki velük Konstantin kabarjait szerette volna azonosítani.⁵

A székely név legtartósabb magyarázata Timon Sámueltól származik. Már 1734-ben kimondja, hogy e névnek a szék-helylyel azért nincs köze, mert a *székely* szó eredetileg minden régisége mellett sem nemzetet, hanem foglalkozást jelent. Állítása igazolására felhossa, hogy a regécziek (Abaúj vm.) még az ő idejében is székelyeknek nevezik az erdőöröket. Műve Additamentumában pedig egy 1735-ki levele arról értesíti Apor Pétert, hogy a Bay Miklós nevű egyén (előttünk ismeretlen) tanúbizonyságai is megerősítik az ő magyarázatát.⁶ Ez az új adat

¹ Kritische Sammlungen zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. 1795. 183—4., 216., 219., 222., 508. l.

² Benigni: Unterhaltungen. 1839. I. köt. 61. l.; Schuler: Umriss und kritische Studien. 1840. I. füz. 29—30. l.

³ Cornides «Vindiciae Anonymi» cz. művének kiadásában. 1802. 349. l.

⁴ Magyarok Cronicaja. 1692. 169. és köv. l.

⁵ De avitis Magyarorum etc. 1830. 53—56. l.

⁶ «Joannes Hortylius apud Joannem Maginum putat, Siculos appellatos ex composito vocabulo ungarico *székely*, in qua opinione quosdam eruditores quoque Siculos esse cognovi. Verba enim disjuncta *szék hely* valent locum sedis, vel judicii, ac proinde significantur iis habitatores sedis. At hoc etymon non satis est apertum ac planum, quando etiam Saxones territoria sua, Hungari judicia, imo et terranea quaedam sedes nuncupant; neque tamen idcirco aliqui ipsorum Siculi sunt. Rectius fortasse senserit, qui *Székely* antiquum vocabulum esse dixerit, quod custodem significet. Usque hodie namque in quibusdam satrapiis Ungariae, veluti in Regeciensi, custodes montium ac silvarum *szekelii* vocantur.» (Imago novae Hungariae etc. Cassoviae, 1734. 97—98. l.) Továbbá: „Gratum mihi accidit, cum intellexi, sententiam de etymo vocabuli hujus *Székely*, quod nimirum custodem significet, testimonio quoque Michaëlis Bay, in quodam parte Seythiae ante complures annos nuncii, firmari.“ (Addi-

a későbbi irodalmi vitákban igen nagy jelentőségre emelkedett. Régebben csak Pray, Fejér és Horvát István foglalkozott vele. Az utóbbi tőle igen messze, a régi zsidók történetéig elkalandozott. E miatt az újabb kutatók semmi figyelemre sem méltatták, pedig magyarázatai közben olyan fontos oklevéltári adatokkal is érvel, a melyek segítségével 1566-ig lehet visszanyomozni Timon Sámuel székelyeit.¹ A *székely* szót egyébként *szék-elő* (initium sedis) értelemben vette, a mi határozottan józannabb volt azokénál, a kik a jugriai Sichelhegy, a Noe bárkájába menekülő skekeliusok s a *csik* halmév közt keresték a kapcsolatot.²

A derék Horvát István nyomában olyan nemzedék védte a krónikák időnként megtámadott hitelét, mely a hazafiasság részére még a kútfő-kritikában is helyet kért. Újabb adatot, vagy újabb felfogást a lelkes szóáradatokban hiába keresünk. Az egy véleményen lévők neveiből igen könnyű volna a hosszú szavazatlajstromot összeállítani. Nekünk azonban itt elég a régibb emberekhez számítható Kállai Ferenczet felemlíteni, a ki a nemes székely nemzet eredetéről meglepő tudományos készültséggel írt.³ Az oklevéltári anyagot Jerney vette beható vizsgálat alá; de az adatokat ezúttal sem értékesítette kellő éleselműséggel, mert különben inem jutott volna arra az eredményre, hogy a sokszor emlegetett siculusok alatt tulajdonkép a szomszédságokban szereplő besenyőket kell érteni.⁴ A nyelvészet terén Vass József keltett némi feltűnést, mert egy odavetett megjegyzésben a göcseiek hun-avar voltát azzal a bizonyíték nélkül hagyott állítással hozta szóba, hogy, nyelvük — «tekintsük bár sajátos szavaikat, vagy hang- és beszédejtéseiket» — a székelyekével azonos.⁵

A *székely* név eredetét egyedül Fogarasi János fejtegette.⁶ Otrókosi és Horvát kalandozásai nyomán arra figyelmezteti olvasóit, hogy Herodot a szaka nép nevét folyton többesben (*Σάκαι*) használja, a mi szákaj-nak hangzott, és így «senki sem tagadhatja, hogy a *σάκαι* szó sok-

tamentum ad Imagines Antiquae et Novae Hungariae tribus epistolis ad J. D. L. Baronem Petrum Apor de Al-Torja. Hely és év nélkül. I. Epist. Cassa, 1734. IX. Calend. Oct. — 2. l.)

¹ A székely nemzet nyelvéről. (Tudom. Gyűjt. 1834. I. köt. 114—15.)

² L. Imecs: A «székely» és «lófő» eredetéről (Gyulafehérv. Füzet. 1862. II. köt.)

³ Historiai értekezés a' nemes székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben. 1829.

⁴ Keleti utazása. 1851. I. köt. A magyarországi besenyőkről, 38. §. Besenyők mint Siculusok, 255—57. l.

⁵ Dunántúli nyelvjárás. 1860. 5. l. (V. ö. Tudom. Gyűjt. 1838. VI. köt. 4. l.)

⁶ Kriza *Vadrózsáinak* bírálata a Nyelvtud. Közl. 1864. III. köt. 362. és köv. l.

kal közelebb áll a *székěj* szóhoz, mint bármely magyar név Constantinuban az igazi magyar kiejtéshez, pl. Σαλμουτζης = Álmos. Sőt még azt is figyelembe kívánja venni, hogy az ékiratokban emlegetett *szakarsztana* a szakák földje volt, a mi Vullers bizonyága szerint Szakar-istan (szakar-ország) összevonásából származott. Mikor ezzel elkészült, még módszertelenebb lesz, midőn azt kezdi fejtegetni, hogy a föntiekkel rokonságban álló *székely* szó a *seregély*, azaz *seregelő* mintájára csakis a *székélőből* keletkezhetett. A *szék* pedig a «széket» jelentő persa *szakó* vagy *szuko* szóval azonos. Így nyaklő nélkül haladva, végül azzal vigasztalódik, hogy az sem baj, ha a *székely székőrt* jelent, mert a szék-őr a komor—komoly, sarló—salló, tarló—talló, orló—olló mintájára átváltozhatott szék-ölylyé is.

A középkori krónikák adatainak értelmét és hitelét ugyanekkor azért nem bolygatták meg, mert a figyelmet az 1533-ki székely krónika nagy zajjal tárgyalt ügye kötötte le. Hitelességének kérdését Kállay, Gál László és Kovács István polemiái hozták legelőször szőnyegre.¹ Nyomukban később egész kis irodalom keletkezett s inkább a hiteles régi adatokat is rejtő hamisítvány körmönfonságán mult, hogy a sok ismerettel és leleménynyel vitatott ügy érdemén túl is elhúzodott, és hogy eldőlte előtt még az előkelőbb tudósok közül is áldozatokat szedhetett.²

A mi ezután következett, már általánosan ismeretes. Előállott Hunfalvy Pál, a ki kérlelhetlen, érdes modorban hirdette újból, hogy a magyar krónikák ostoba mesékkal vannak tele. Ilyen képtelenség bennük a székelyek eredetéből szóló mende-monda is. A kis néptöredéknek krónikáink értelmében négyszáz esztendeig kellett volna lappangani a longobardok, gepidák, avarok és byzancziak előtt. Még több kétséget támaszt a nyelv, mely a magyarral teljesen azonos. A *székely* név szintén magyar, mert szék-elv, széken túli, szék megetti jelentése van. Származása az erdely-ével (erdő-elv) egyezik meg, értelme pedig a magyar bánágét és a német mark-ét (mark-graf) fedi. Ha ehhez hozzá vesszük még azt, hogy a nyugati székely telepek közül (Sopron, Pozsony és Nyitra vármegyékben) besenyők, tehát nem is magyarok laktak, az

¹ Nemzeti Társalkodó. 1830. I. köt. 17., 18., 21. sz.; 1831. I. köt. 22. sz.; 1832. I. félév 24—6. és II. félév 1. sz.; 1833. II. köt. 305. l.

² L. gróf Kemény József és Szabó Károly mérkőzését az Új Magyar Múzeum 1854. évi folyamában; a kérdés irodalmára vonatkozólag pedig Szabó K. «A székely krónika ügyéről» cz. dolgozatát az Erdélyi Múzeum-Egylet Évk. 1862. II. köt. (Kisebb tört. munk. II. köt. 125—86. l.) és Imecs Jákó: A székely nemzet eredetéről. (Gyulafehérv. füz. I. köt. 1861.)

tűnik ki, hogy „a székely nem jelent külön népfajt, hanem határ-őrzőt, ki bármilyen eredetű is lehetett“. A róluk szóló mesét valamelyik tájékozatlan krónikás gyártotta, mint a hogy Pilgrin és Bonfinius is mesélt, mikor egyébbel nem szolgálhatott. Az áttelepítés gyorsan elfelejtett idejét Hunfalvy Szent László és közvetlen utódai korára teszi, a mit azzal indokol, hogy László király Erdély védszentje lett.¹

Ezt nálunk új tan gyanánt fogadták, holott a legnagyobb részét mások már behatóbban is fejtegették. A kútfők mellett Hunfalvy csak Jerney kutatásait ismerte. Timon adatára bírálói tették figyelmetessé. Horvát István oklevéltári közléseiről a hosszúra nyúlott viták végén értesült, és akkor sem tudta, hogy már ismeretesek. A *Nyelvemléktár* becses közlése pedig, mely Timon és Horvát adatait igen szépen kiegészítette volna, figyelmét végkép elkerülte. Hogy a besenyő-elméletnek már multja van, csak később tudta meg. Erdély etimonja is megvolt már Sándor István *Sokféléjében* így: „Erdély, Transilvania = Erdő el, Erdő elföld; Erdélyi, transsilvanus = Erdő eli“. ² Ezt Marienburg erdélyi földrajz-író később úgy magyarázta, hogy „*Erde*. das ist ein Wald, und *uelu* das ist jenseits“. Mivel Anonymusra hivatkozik, e krónikás Erdeuelu, azaz Erdeu-elu, Erdő-elő, Erdőel' nevet választotta rosszul el. Marienburg egyébként magyarul nagyon keveset tudhatott, mert különben másként fogalmazta volna meg azt az állítását hogy az „Ország Erde eulu“ később megkurtult, az „Erde eulu“ pedig Erdelylyé vonatott össze.³ Hunfalvy egyik szász bírálója, Wolff János, azt állítja, hogy az *Ethnographia* később sokat vitatott etimonja innen származott.⁴ A megtámadott magyar tudós, mivel az ilyen kevés jelentőségű prioritásra kevesett adott, e tárgyban nem nyilatkozott. Mi a magunk részéről meg vagyunk győződve, hogy ez a származtatás ép úgy sajátja volt, mint mindene, a mi utólag réginek bizonyult.

Hunfalvynak dr. Nagy Jánosban és Szabó Károlyban támadt ellene. Amaz a kérdés változatos történetével párhuzamban az eddigi kutatások meddőségét mutatta ki, s mivel ez sikerült neki, joggal hihette, hogy a régi, rozsdás fegyvereket zörgető ellenfél is találva van. A többire nézve azzal hozakodott elő, hogy az ország keleti részein, a hol Ravennai Guido és Paulus Diaconus hunokat szerepeltet, tulajdonképp a székelyek

¹ Magyarország ethnographiája. 1876. 299—303. l.

² Sokféle. 1808 IX. köt. 175. l.

³ Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen. 1813. I. köt. 3. l.

⁴ Die Landennamen Siebenbürgens (Programm des ev. Gymn. Mühlbach—Szász-Sebes. — 1886.) 12. l.

vonták meg magukat. A magyarországi székely telepeket és székely őrségeket későbbi eredetűeknek tekinti. Az erdélyi székelyekben viszont Herodot és Priszkosz Rhetor szkol-szkitha népét ismeri fel, a mely nép aztán a X—XIII. századi arab geográfusoknál, Ibn Foslánál, Ibn Rostehnél és Abulfedánál már *elszakak*, helyesebben *el-szakal*, *dzsekel*, *aszakal* és *aszaghal* néven szerepel. Hogy az el-szakal és a-szaghal nép nevében el-szekel és e-szegel székelyeket kell keresni, először báró Hammer-Purgstall, gróf Kemény József és Chwolson állították,¹ s tekintélyök dr. Nagy Jánost messze félre vezette, mert az idézett geográfusok közös IX. századi forrásai nem a mi erdélyi népünket, hanem a volgai bolgárok egyik ágát akarták megjelölni.

Hunfalvy Pált az ellene írt dolgozatok nem térítették meg. Dr. Nagy Jánosnak külön füzetet szentelt, a melyben pontról pontra czáfolta a felhozott ellenvetéseket. Mivel szerinte a nyelvi tanúságoknak van legtöbb bizonyító erejük, Budenz, Kriza és Szarvas Gábor dolgozatai alapján² kimutatja, hogy azok a sajátosságok, melyek az erdélyi székelyek nyelvét és még nagyobb mértékben a vele rokon moldvai csángó nyelvet jellemzik, a régi magyar nyelvben és a magyarországi nyelvjárások archaismusaiban is megtalálhatók. Ez a megtartó erő pedig az elszakadt néptörödékek nyelvét szokta jellemezni, mint a hogy jellemzi Erdélyben a szászokét. Ilyen elszakadt néptörödékek tehát a székely is, mely a csángókkal együtt telepedett ki Magyarország területéről. Mikor itt a XIII. század elején írt *Halotti beszéd* nyelvét beszélték, az elszakadás már megtörtént. Sőt a nyelvi okok még azt is kétségtelenné teszik, hogy a kitelepítés nem egyszerre és nem egy vidékről történt; mert ha ellenkezőleg történik vala, akkor a székelyek nyelvében nem volna többféle tájbeszéd megkülönböztethető. A mi Nagy János történeti adatait illeti, azok teljesen megbízhatlanok, mert a VIII—IX. századi hunok neve alatt mindig avarokat kell érteni, s az arab geográfusok e-szegel népei nem erdélyi székelyek, hanem volgamelléki bolgárok.³

¹ Hammer-Purgstall: Tudomántár, 1841. (Értekezések, XI. köt.); Kemény József: Magazin für Gesch. (Kurz) 1844. I. köt. 261. l.; Chwolsonról: Gyoroki (Edelspacher) Antal a Századok, 1871. 465—78. l. tov. a szerző «Izvestia o Khazarach etc.» cz. műve 69. l. (Idézve Vámbéry: Magyarok eredete. 1882. 115. l.) Dr. Nagy J. id. műv.

² Budenz: Adalék a székely beszéd ismeretéhez. (Magyar Nyelvészet. 1860. V. évf.) — Kriza: Néhány szó a székely nyelvjárásokról. Vadrózsák. I. köt. 1863. 547—65. l.) — Szarvas: A csángó nyelvről és népről. (M. Nyelvőr. 1874. 1. füz.)

³ A székelyek. 1880.

Ezeket az adatokat különben Szabó Károly sem tartotta elfogadhatóknak;¹ de nem tartotta azokat az állításokat sem, a melyek ellen Nagy János védekezett. Hunfalvyval szemben először azt akarta bizonyítani, hogy a *székely* szó valódi nemzeti név.² Bizonyítéka azonban nem volt; czáfolatul is csak azt hozta fel, hogy az *erdély*, és *székely* szók közti analogia helytelen. Helytelen pedig azért, mert ha az *erdő-elve*, *erd-elő* (erdőn túl, mint hid elve = hidon túl, havas elve = havason túl) *erdélylyé* alakult, akkor a *szék elve* sem *székelylyé* változott volna, vagy ha igen, akkor a *székely*, *széköl* analogiájára *Havasely* és *Havasöl*, *Erdely* és *Erdöl*, *hidely* és *hidöl* formáknak is kellett volna képződnie.

Egy másik értekezésében a magyarországi székely telepek kérdésével foglalkozik.³ Erre vonatkozólag Hunfalvy véleményének épen az ellenkezőjét hiszi. Arra ugyan egyetlen adat sincs, hogy Erdélyből Magyarországra székelyeket telepítettek volna; de van igen is arra, hogy V. István idejében (1257—72.) a tordai vár Aranyos nevű földjét, a későbbi Aranyosszékét, székelyek kapják meg királyi adomány gyanánt. A magyarországi székely telepekről még régebbi oklevelek beszélnek, a kitelepítést azonban egyik sem említi meg. Az a felhozott későbbi eset, hogy a szabolcs-megyei Sényői Pálnak Nagy Lajos királyunk hiteles írással igazolta székely voltát, miből folyólag aztán szabad költözködési jogát is megerősítette, csak azt bizonyítja, hogy a ki Magyarországon székely volt, az még a XIV. század derekán is költözködési joggal folruházott nemesnek tekintetett. Ha ezt 1346-ban Sényőn nem tudták, akkor azon a tájon ezt a jogot már régen nem gyakorolták. Pedig Sényőt csak pár kilométernyi köz választja el Székelytől (az említett Pál őseinek fészektől), mely helységnek — ha Szabó Károly föltevése volna a helyes — csakis késői és csodálatosan feledékeny székely telepesek adhattak nevet.

Hunfalvy válaszában a székelyeket már székelieknek nevezte. Ezt a *székely* szó újból való fejtegetése kívánta így. Az eredmény különben már a megelőző évben az volt, hogy az *erdő elve* eredetileg *erdel*, a *havas elve* és *szék elve*, *havasel* és *székel* volt, lakóik pedig erdelieknek, havaselielieknek és székelielieknek neveztettek. Első nyomukat a magyarországi székelytelepeken keresi s Jerney könyve alapján meg is leli a mosonyvidéki székelyek és besenyők között. Sőt attól a készen talált föltevéstől

¹ L. a N. J. művére írt birálatot (Századok. 1880. évf. 340. l.)

² A „székely“ nemzeti névről. (U. o. 400—10. l.)

³ A magyarországi székely telepekről. (U. o. 490—99. l.)

sem idegenkedett, hogy ez a két együtt emlegetett népcsoport egy nyelvet beszélt. Ez a nyelv pedig csakis a magyar lehetett, mert különben ki nevezte volna el ott Bécsset, a Sárt (Lajta folyót), a Fertőt és a Hanságot? A kitelepítést ismét Szent László és közvetlen utódainak idejére teszi. Arra azonban nem is gondolt, hogy Jerney adatai az ő kitelepített nyugati székelyeit még 1146 körül is szerepeltetik, s hogy a vági székelyek IV. Béla idejében tüntetik ki magukat.¹

Szabó Károly ezentúl a *székely* szó értelmével nem sokat törődött. Annál hevesebben támadta a tudós ellenfél jogtörténelmi tévedéseit. Erre vonatkozólag két tanulmánya jelent meg.² Az elsőben a telepítés kérdéssel foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy ha a székelyek Szent László uralkodása idején, vagy azután telepítették volna ki s lettek volna határőrökké, akkor az ősrégi törzsszerkezetnek nem maradt volna nyoma. A törzsek, nemek, ágak természetét, a primor, lófő és közszékely fogalmát Hunfalvy egyáltalán nem ismerte, midőn a székely jogi különlegességeket, a német telepések, soltészok, oláh és szláv kenézek jogszabályaiban sikerült megtalálnia. Arra azonban Szabó Károly sem gondolt, hogy a különlegességnek vélt földközösség, nemzeti birtoklás és egyéb jogi régiség esetleg az egykorú, vagy talán még a székelyekénél is régibb magyarországi irott emlékekben szintén nyomot hagyhatott. A régi törvények részletes magyarázatában odáig jutott, hogy a székelyek birtokjoga régibb, mint a magyar királyi trón; de azt nem vette észre, hogy a Hunfalvy-féle Szent Lászlókorai kitelepítés csak akkor lett volna megczáfolva, ha azt is sikerül bebizonyítani, hogy a birtokjognak Magyarországon Szent László korában már nem voltak hasonló régiségű, vagy ezzel épen azonos emlékei. Az a jelenség, hogy a XIII. és XIV. században királyaink a magyarországi joggyakorlat alkalmazásával beleütköznek a székelyek régebbi törvényeibe. csak annyit bizonyít, hogy ott a változatlan viszonyokra szabott régi törvény megmaradt, míg itt a viszonyokkal együtt változott. A nemzetgyűlések jelentőségét régiségéből és autonóm természetéből magyarázza. holott ez azért nevezetes, mert a külön tartott magyar, szász és székely nemzetgyűlés már eleitől fogva három külön nemzetiséget képviselt.

Hunfalvy a két tartalmas dolgozatra nem válaszolt. A vita elejtett

¹ A székely kérdéshez. Századok. 1881. évf. 2—3. füz.

² Királyi telepítvényesek-e a székelyek. (A székely művelődési s gazdasági egyesület Marosvásárhelyt 1884. szept. 25-én tartott nagygyűlésének Emlékkönyvében, és külön lenyomatban is.) A székelyek régi törvényei és szokásai. (Az erdélyi múzeum-egyesület bölcsélet-, nyelv- és történettud. szakoszt. kiadványai. IV. köt. 3. füz. 1887.)

fonalát csak 1890-ben vette fel, midőn Szabó Károly cikkei külön-külön kötetben megjelentek.¹ Mivel ő is összegezni akarta az eddig elmondottakat, újra bizonyította, hogy a székely kérdéssel szorosan összefüggő hunmonda XII. századi német befolyás alatt keletkezett.² Erre Szabó Károlylyal szemben azért volt szükség, mert a történeírás határán túl eső nemzeti hagyományoknak nagy tisztelője volt. Hunfalvy a székelykérdést a határon innen helyezte el. Így aztán a székelyek vitás neve ismét szóba jött. S ezúttal a szerző teljesnek tartotta a diadalt, mint időközben valaki több olyan oklevél birtokába juttatta, a melyben Timon regéczi vára táján a füzéri (Abaujm.) erdőkerülőket egy 1640-ki másolat tényleg siculusoknak, köznyelven zekeleknek, azaz székelyeknek nevezi. Egy 1615-ki másolat pedig ezekről a „füzéri eörzők-ről, erdő kereleők-ről“ azt állítja hogy a „régii zekelek“. Midőn Hunfalvy e leveleket közzétette, azt jegyezte meg, hogy a köszönetet érdemlő közlő nevét titokban tartani kénytelen. Hogy miért, azt nem árulja el. Mi sejtjük az okot, mert az idézett adatok *ugyanazok*, a melyeket, Horvát István az 1834-ki *Tudományos Gyűjtemény* első füzetében már nyilvánosságra hozott. Nagyon valószínű tehát, hogy az ősz tudóst ezúttal Horvát István örököse, Horvát Árpád lepte meg.

Mivel így a székely név értelme elég pontosan meg volt állapítva, Hunfalvy most már azt tanította, hogy a vele jelölt határörök lehetnek akár tótok, oroszok és idegen nyelvű besenyők is. Azok, a kiket a keleti határra telepítettek, magyarok voltak; ámbár némely szláv eredetű helynév keveredést is sejtet velünk. Szabó Károly jogtörténelmi adataira találóan jegyzi meg, hogy Konstantin idejében (950 körül) a törzseknek Magyarországon még közbirtoka volt. A magán-birtoklás csak Géza alatt tünedezhetett elő; szükségessé pedig csak akkor lehetett, midőn Szent István egyházi birtokokat adományozott. De az egyházi és korona-birtokon kívül minden vérségi volt, és még ezután is sokáig az maradt, mert az Árpádok kihaltakor még mindig szerepeltek a vérségi birtoklást jelentő „genusok“, azaz nemek, nemzetségek. A községi birtok egész a legújabb korig közös volt. A városi birtokról az 1638-ki törvény azt tartja, hogy a királyi fiscusra semmi szín alatt át nem ruházható. „A székeliel köz- és magán-joga nem a nagy-fejedelmek korát, hanem az első királyokét tükrözi vissza a hivatalviselésre és birtoklásra nézve. A székeliel tehát csak a magyar királyok idejében lettek székelieliek.“²

¹ A régi székelyek. 1890.

² A magyar nemzeti krónikák. (Századok, 1890. I—III. közl. és az „Oláhok története“ I. kötetében is.)

³ A Századok. 1890. évf. 463 l.

Az áttelepítés korát most sem tudja pontosan megállapítani; de a Szent László előtti időkre ezentúl már azért nem gondol, mert ha ekkor székelyek őrizték Erdély határait, akkor a besenyő és kun beütések révén okvetlen jutott volna valami szerep nekik a bősavú magyar krónikákban. A sok „szent“ helynév szintén azt bizonyítja, hogy ezek a községek a szent királyok szentté avatztatása után keletkeztek.

A hivatalviselés és a „szent“ községek neve igen fontos, de minden alapot nélkülöző bizonyíték. Amaz a székelyeknél vérségi volt, minek nyomát Hunfalvy az első királyok korában aligha jelölte volna meg. A székely „szent“ helységnevek pedig ép oly kevés összefüggésben vannak a letelepüléssel, mint a magyarországiak. Ezekre Szabó Károly adta volna meg a legilletékesebb feleletet. De ezúttal a *Századok* nem széles tudományú vitairattal, hanem egy váratlan nekrológgal sújtotta le a derék tudós méltó ellenfelét.

A röviden vázolt vita folyamán többen hozzászóltak a kérdéshez. Krones, osztrák történetirő az eredet kérdésében Hunfalvy mellett foglalt pártállást.¹ A székelyek besenyő-származását szerinte a nyelv azonossága teszi kétségessé; bár elismeri, hogy a mátraalji kunok megmagyarosodása még azt az eshetőséget sem engedi végleg elejteni. Mivel a névnek itt döntő szerepe van, sokkal valószínűbbnek tartja, hogy viselői csak határőrző magyarok. A mesterséges letelepítés később kényelmetlen volt, mert történelmileg kimutatható, hogy a telepések adandó alkalommal visszafelé foglaltak újabb területeket. Ilyen új szék lett az Aranyos-szék, mely IV. László idejében keletkezett s ilyen új település nyomait ismeri fel a magyarországi helynevekben is. Látni való, hogy Krones az intézmények gyökerét nem ásta ki. Nem tudja társadalmi osztályok keletkezésének történelmi alapját sem. Különbösen nem állítaná szembe a katonai rendet a vérségi viszonynyal, a mely szerinte ebben az esetben csak hagyomány s így a tőle tévesen elválasztott intézmények mellett nem is mértékadó. Nem ismeri végül a moldvai telepek történetét, mert akkor a vándorlás említett irányát sem találta volna rendszeresnek.

A hazai írók közt Réthy László, Csetneki Elek és Edelspacher Antal szólt a kérdéshez. Réthy csak a név magyarázatára szorítkozik de a mit egy napilap rövid tárczájába beleszorít, legtöbb súlylyal bir minden eddigi különvélemény között. Az a körülmény ugyanis, hogy Hunfalvy a *székely* szót helynévnek tartotta, arra az eredeti gondolatra vezette rá, hogy ez a név esetleg törökös képzés is lehet. A *székely*

¹ Handbuch der Gesch. Oesterreichs. Bd. I. 1880. 563. s köv. 1.

szerinte analogiája a *lengyel* szónak, mely törökül *lehlí* s Lech-földi, Visztula-melletti régi szlávokat jelent. Ezért hallott a nép ajkán is gyakran *Lengyel-t*, *lengyeli* népet a szószaporító Lengyelország és lengyelországi nép helyett. Azt sem tartja lehetetlennek, hogy itt a török-*li* képző helyett az országot, tartományt jelentő *el*, *ül* szó szerepel. Így a *lengy-el* magyarul Lech-, vagy Lengy-országot, a *szék-el* pedig szék-, vagy határ-tartományt jelentene. Hogy miért épen határt, azt nem tudja megmondani. Lehet, hogy csak a székelyföld földrajzi fekvése sejteti vele. Baj az is, hogy a szék-el, lengy-el mintájára az Erd-el és Havas-el neveket szintén a török «ország» szóval fejtí meg. Így aztán beleütközik Erdély latin *Transsilvania* nevébe, a mely minden kétséget kizárólag «erdőn túlit, erdő elvet» jelent. Ezen úgy akar segíteni, hogy a latin formát az oklevélírók és krónikások tudakos fordításának tartja. Mivel azonban ez nem valószínű, vele nagyon megingat mindent, a mit előzőleg szerencsésen fölépített.¹

Csetneki Elek Szabó Károlyt tagadó magatartásáért korholta, Hunfalvyt pedig azzal védte, hogy nem az etimologizálás vezette rá a történelemcsinálásra, hanem a történelmi tények az etimologizálásra. A szék-elv etimonját készséggel elfogadja, mert rávonható számos összetett szóra és helynévre (székesegyház, székváros, mészárszék, csapszék, törvényszék, Székesfehérvár); s mivel a tiszta igealak (székelní) maig is bizonyos meghatározott helyen való tartózkodást jelent. A *szék* szót azonban itt, Magyarországon korán kiszorította az indogermán nyelvekből átvett *haza*. Így a *'Halotti Beszéd* már azt hirdeti, hogy «odutta vola neki paradisumut hazoa». Ebből folyólag azt következteti, hogy a székelyek nevében lappangó *szék* nem is a magyarországi hazát, hanem az erdélyi magyarság só- és vashányászatáról híres szék-földjét, a *szék-elv* szó pedig a rajta túleső hazát akarja jelenteni.² Az ötlet nem sikerült. Hunfalvynak is csak azért tetszett, mert azt hitte, hogy az ő etimonját ezentúl már kevésbbé fenyegeti majd az a *szék*, melynek *elvére* a titokzatos multú határörök letelepedtek. Ez a «haza» most a székelyeken innen lakó erdélyi magyarság területe lett. Csak azt felejtette megmondani Csetneki, hogy e földnek volt-e hát valamikor *szék* a neve? Nem volt soha. És ez bizonyos tekintetben még Hunfalvy tanítványára nézve is szerencse, mert így nem kellett kitalálnia, hogy a

¹ A székely kérdésben. (Hon. 1881. évf. 75. sz.)

² A székely kérdésről. (E. Philologiai Közlöny. 1881. 37—48. l. s ugyanekkor németül Hunfalvy közlönyében, az Ungarische Revue-ben).

magyarországi székelyek miért nevezték magukat széken túl lakóknak, holott innen voltak a telepeik?

Edelspacher Antal őstörténelmi fejtegetései még kevésbé világosak. A székelyek hunságát azzal «üti el», hogy a hunok török-tatár eredetűek voltak, míg a székelység a magyarral együtt csakis az «ugor-nyelvhadba» sorozható. Csakhogy ezzel a kérdés épen nála nincsen elütve, mert az ő adatai szerint «a hunoknak nyugatra való terjeszkedésével *árja* alattvalóikra is ki lett a hún jelző terjesztve». Ha hát germán és szláv fajú népek lehettek hunok, akkor lehetett volna az más idegen fajú nép (pl. a székely) is. A *székely* szó értelmezése kevés ítélőképességre vall. Mert hogyan volna elhíhető az, hogy a *székely* alak a magyar szék-elvéből alakult határőrség (marchia) jelentéssel, míg ennek *szakul*, vagy *szakuly* változata már törökül van (*szak-kul*) és határőrt jelent? ¹

Réthyn, Csetnekin és Edelspacheren kívül Nagy Géza szolt még a kérdéshez egy terjedelmes, bő ismeretekről tanúskodó, gerincztelen dolgozatban. A címnap, takaró és záradék keltezése után ítélve 1883. és 1886. közt készült egy olyan vidéki vállalatnak, a mely csak 1891-ben fejeződött be és került könyvpiacra. Néhány lenyomata korábban nyilvánosságra jött, de a székelykérdés vitatói előtt ismeretlen maradt. ²

A benne fölhalmozott adatokból a székely helynevek és kölcsönszavak fejtegetését lehetett volna annak idején legtöbb haszonnal értékesíteni. Az első csoportban számos név van, mely a Berettyó és Körösök vidékén, továbbá a Maros és Szamos mentén is megtalálható. A szerző ebben a székelység első szállásbirtokára és kivándorlási irányára vont helyes következtetést. Sőt olyan nyomokra is ráakadt, a melyek az ország nyugati határára vezetik vissza azokat, a kik Hunfalyvvai egyetértve, több helyről és különböző időkben telepedtetik le a tájnyelv hatáiraival elkülönített székely csoportokat. A kölcsönszavak eredetével viszont a mellett bizonyít, hogy a székelyek a magyarokkal együtt ismerték meg a háziállatokat, a gabona- és gyümölcsfajokat s ugyanazon kulturális áramlat hatása alatt tanulták meg a baromtenyésztést és földművelést. Ez pedig szerinte kizárja annak a lehetőségét, hogy már az V. században elszakadtak volna a magyaroktól.

Az *erdély* és *erdeli*, *székely* és *székeli* szavak származtatásának

¹ Történelmi és régészeti értesítő (A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye) 1881. VII. évf. 1. füz.

² Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez. Sepsi-Szentgyörgy, 1886 (Különnyomat a Székely Nemzeti Múzeum értesítőjéből, mely 1891-ben jelent meg).

módját Wolff János, az erdélyi helynevek tudós magyarázója támadta meg.¹ Kételyei onnan eredtek, hogy az analogiául felhozott Havas-elv, Havas-el-föld tulajdonképp Havasalja volt. Az is gyanús előtte, hogy az *elv* szó az ország elnevezésekor közhasználatnak örvendett s később mégis kivészett. Sőt azt sem tartja teljesen igazoltnak, hogy eredetileg valamin túlit jelentett. Ha csak ez volt a baj, Hunfalvy czikkei könnyen meggyőzhettek volna Wolffot, mert kellő figyelemmel megtalálhatta volna bennük, hogy az *elv* szó még ma is él (hid-elve) s a régi nyelvben szintén túlit (Jordán-elve) jelentett. A velük való leszámolástól nem kellett volna gyáván meghátrálnia. Azért akadt volna akárhány hívó arra, hogy az oláh *Ardel* és a byzanczi Khalkokondilásznál található *Ardelion* régibb keletű, s ha ezt csakugyan sikerül neki bebizonyítani, szívesen elhittük volna mi is, hogy az *ard*-ból azért lett nálunk *erdő*, mert így jelentése volt. De a fenti kifogások alapján sehogy sem fogadhatjuk el azt, hogy a görög *Ardelion* és az oláh *Ardel* rövid úton Erdélylyé magyarosodott. Egyébként a byzanczi krónikás és az oláh nép nála csak közvetítő, mert a nevet a kelta *Arduen-nel* (*Arduenna silva*, északkeleti Galliában) hozza kapcsolatba. Ennek töve *ardhva* (magas), *ardh*- (emelkedni) megvan a latin *arduus*, ó-ir *ardda* (meredező, magas; comparativ: *ardu*, *artu*) szavakban, a svájcz *Arduo* (ma *Ardon*), a tiroli *Ardelica* (hajdan a Garda-tó mellett) és francia *Arduinum* régi neveiben, továbbá a Strabónál található *Ardiaei* (Ptolemäusnál *Ο'άρδιοι*) illyricumi nép nevében. És ezt a messze menő nyomozást Wolff azért nem tartja merésznek, mert hiszen a vitás nevű Erdélynek számos olyan kisebb jelentőségű kelyneve is van (Maros, Olt. Ompoly, Körös, Szamos, Cserna, Kárpát stb.), a mely szívósan ellentállt a népvándorlás viszontagságainak.

Hunfalvy ezúttal pompásan védekezett.² Kimutatta, hogy a gótok, hunok, gepidák, avarok és bulgárok Erdélyben nem hagytak országnevet maguk után. A történelmi nyomozás az Ultrasilvania, Transilvania és Erdő-elv elsőségét erősíti meg. Ez mind erdön túl lévő országot jelent, tehát ezek sem a velük megjelölt területen, hanem a tőle nyugatra eső (erdőn inneni) magyarság ajkán keletkezett. A benne rejlő helyrajzi viszonyt az 1466-ki magyar bibliafordítás is mindig így fejezte ki (tenger elve, Jordán elve, tó elve). A például felhozott Havas-elvnek szintén

¹ Die Landesnamen Siebenbürgens, 1886. (Programm des ev. Gymnasium in Mühlbach). 8—14. l.

² Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1887. Nr. 4—5.

van nyelvtörténeti nyoma, mert a gyanus eredetű Székely Krónika¹ havas-eliekről és Havaselvé-ről beszél. Az Erdő-elv és Erd-el latin fordítása nálunk már a XI. században fölmerül: vele szemben tehát megdölgondolatlanság a görög Khalkokondilászra hivatkozni, a ki 1470-ben írt. Mivel ez a késői krónikás hiába keresgéltna ott, a hol a három századdal régibb magyar kancellária az Erdő-elv szószerinti fordításával pótolta a klasszikus hiányt, joggal hihetjük, hogy az oláh Ardelhez társaul szegődött Ardelion csakis a krónikás előtt igen jól ismert Erd-el görögös átírásából származott.

A mily érzékeny volt Hunfalvyban a filologus, midőn valamely fejtegetését helytelenítették, vagy valami mással helyettesítették, ép oly közömbös volt benne a történetíró, midőn eredményeit a honfoglalás képeinek mozaik-művésze válogatta meg. Egyoldalúságát leginkább jellemzi az, hogy Pauler Gyula e nemű dolgozataira soha sem volt szava. Pedig munkásságát s a vele hadilábon álló felek munkásságát is irodalmunkban egyedül Pauler minősítette a széles látókörű történetírók elfogulatlanságával. Így az *Ethnographia* megjelenése után hosszan értekezett a magyarság megtelepedéséről s midőn sor került rá, leszámolt az új székely-elmélettel is.² Belőle csak azt fogadta el, hogy a székelyek magyarok. A késői áttelepítést nem tartja valószínűnek. Abból, hogy Szent László Erdély védszentje lett, ép úgy nem lehet a foglalás és kitelepítés korára következtetni, mint abból, hogy Slavonia védszentje Szent István volt. Emennél tudjuk, hogy Szent László a tulajdonképeni foglaló; amannál — Hunfalvy felfogásával homlokegyenest ellenkezve — az látszik valószínűnek, a mit Anonymus Tuhutumról, a többi krónikák pedig Szent Istvánról följegyeztek. Ha későbbi áttelepítéssel volna dolgunk, ha ilyen tömeg szabad magyart és nem idegen nemzetet, királyaink meg tudtak volna mozdítani, bizonyára nem a keleti végeken, hanem a nyugatiakon, vagy tán az ország szívében helyezték volna el. Arra, hogy e nép esetleg megmagyarosodott besenyő töredék volna, azért nem szabad gondolnunk, mert hihető-e az, hogy a moldvai besenyők ellenében besenyőkre bízzák a határőrizetet? Ez igen kitűnő megjegyzés. Hunfalvy és követői azonban semmi figyelemre sem méltatták, mert különben alig fejlesztették volna tovább a vele homlokegyenest ellenkező régi elméletet. Pedig politikai szempontok nélkül is eléggé inthette volna őket az, hogy a keleti határon teljesen hiányzott az a

¹ Történelmi Tár, 1880.

² A magyarok megtelepedéséről. (Századok, 1877. 391—96. l.)

szomszédság, mely itt nyugaton a kabarokat és kunokat megmagyarosította.

Pár év múlva ismét érintette Pauler a heves viták tárgyává lett kérdés egyik tévesen magyarozott részletét.¹ Ez a székelyek nemzetisége volt. Hunfalvy Jerney bátorítására a besenyő-elmélet híve lett. Pauler az iménti cikkben még azt hirdette, hogy a székelyek az Árpáddal bejött magyarságnak legtisztább ivadékai. Most más nézetet volt. Azt a körülményt, hogy Anonymus kozár alattvalóknak, Marót népeinek mondja őket, s hogy a honfoglalók előhadai lettek, teljesen egyezőnek találta azzal, hogy Konstantin kabarjai szintén a kozárokból váltak ki, s hogy a magyarok előhadai gyanánt szerepeltek. Ezen alapon a két népet azonosnak tartja és kutatja az okot, hogy ezt a helyes nyomot miként tüntette el a többi krónikás. Hogy közös mondai forrásból merítettek, Ed és Edemen szerepe teszi kétségtelenné. Anonymusnál ezek kunok, a többi krónikásoknál pedig hun-utódok. A csatlakozás ténye megvan mindegyiknél. Csak kevés leleményre volt tehát szükség, hogy a hun-csatlakozókból a székelyek is kapjanak ősokeket. Tényleg úgy történt: midőn a hun-krónikás beszámolt arról, hogy Csaba népein kívül *minden* hun elveszett, azt tóditja hozzá, hogy a Csabával elmenekült tizenöt ezer kunon kívül marad *még* három ezer s ezek a — székelyek. Hogy a mesterkedés egészen világos legyen, Pauler a Pozsonyi Krónikára utal, a melyben figyelmeztetőül ez a mondat olvasható: Hic nota de Siculis. A mi utána következik, csakugyan összefüggéstelen szövegtoldásnak látszik. A többi krónikában nincsen figyelmeztető, sőt Kézai azt sem mondja, hogy a menekülőkön kívül mind elesetek. Pauler ezt figyelmes elsimitásnak véli. Ilyen Thuróczi szövege is. Csak arra nem gondolt Pauler, hogy Kézai és az általa átírt szöveg kerek kétszáz évvel régibb a Pozsonyi Krónika XV. századi másolatánál. És ez a csekélység később megboszulta magát, mert Mátyás Flórián szövegkritikája kiderítette, hogy a fenti intés idegen kéztől származó lapszéli jegyzet, mit Toldy, a krónika első kiadója, csak tévedésből vett bele a szövegbe.

Midőn harmadszor rátért e tárgyra, Hunfalvy és Szabó Károly már megmérköztek egymással.² Mivel az első ekkor már magát ismételte, felfogásán Szabó Károly befolyása lett észrevehető. Tőle veszi át, hogy a székely név nem foglalkozást, hanem nemzetiséget jelent. Tartalom dolgában egyenértékű volt a magyarok, oláhok és szászok nem-

¹ Anonymus külföldi vonatkozásai. (Századok, 1883. 109—12. l.)

² Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. (Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 508—13. l.)

zeti nevével. Az a néhány magyarországi nyom, melylyel ennek ellenkezőjét szokás bizonyítani, csak Páriz-Pápai *orosz* és a német szótárak *Schweizer* szavára emlékeztet, mely a nyelvgyakorlatban nem nemzetiiséget, hanem ajtónállót és kapust akar jelenteni. A székelyek őseit, most ismét a kabarokkal azonosítja. Újabb bizonyítékul azt hozza fel, hogy a legrégebb emlékek szerint mindkét népnek három nemzetsége volt s hogy ott, a hol Anonymus kozár kabarokat szerepeltet, a *Váradi Regestrum* és az Árpádkori oklevelek biharmegyei székely-telepeket emlegetnek. E néptörédekben szerinte igen sok ó-bolgár elem lehetett. Nyomát a székelyek *pest* (kemencze) szava és hun-hagyománya őrizte meg. Az utóbbit talán azért, mert ez a bolgárság annak idején Attila alattvalója volt. A bihari telepekről, melynek Nagy Géza szerint a csigola fűz adott Csigla-mező nevet, csak a honfoglalás után, talán a XI. század derekán kezd keletnek vándorolni. Erre — ismét igen finom megfigyelés eredménye gyanánt — Anonymusban talált bizonyítékot. Ez a krónikás ugyanis az erdélyi telepeket még nem ismeri, a mit csakis úgy értelmezhetünk, hogy az ő korában, a XIII. század legelején, az átköltözésnek még élénk emléke élt. Fölfogásában tehát nagyon közel jutott Hunfalvyhoz, csakhogy ő az új honfoglalást nem szent László korára teszi, és nem tömegesnek, erőszakosnak, hanem lassú, szórványos költözésnek képzei. A lassú szervezkedés nyomát megtaláljuk okleveleinkben, a hol a legrégebb adatok csak egyes székelyekről és apróbb vidékekről beszélnek. Kézai is ezért mondja azt, hogy a székelyek oláhokkal keverve laktak. A székely ispán csak a XIII. század végén tűnik fel s a rendszeres kormányzat körvonalait is csak a XIV. században vesszük először észre.

A név magyarázatában nem tartotta magát illetékesnek. De annak, hogy az ide vágó kísérleteknek nagy fontosságot tulajdonít, két konjekturájában mégis nyoma maradt. Az egyik arra teszi figyelmessé a nyelvészeket, hogy a szibériai Kondoma mentében lakó tatároknál a törzs-et *sseökk*-nek (olv. szeök) nevezik.¹ A másik Kinnamosz magyarországi *khalisi* nép nevére vonatkozik. Mivel ugyanis e nép a XII. században, tehát a magyar krónikák besenyőivel és székelyeivel egyidőben, délen a Szerémségben szerepel Pauler annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a *khalisi* név esetleg csak metathezise lehet a *székely* név görögösen ejtett *sickali* változatának.² Eddig egyik sem érvényesült s ennek a jelen esetben alig a nyelvészek figyelmetlensége volt az oka.

¹ Századok, 1883. 110. l. 5. j. és az idézett Russische Revue, 1882. 380. l.

² Hadtört. Közlemények, 1889. 511. l.

A székely-kérdés vitatásának az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság adott újabb lendületet. Hunfalvy elnök az első megnyitó beszédben két székely tájszó fejtegetésével pedzette ismét régi elméletét. A *tanorok*-ról és *resz*-ről kimutatta, hogy az ország nyugati felében is divatozik (tanárok, réz-mál stb.)¹ Utána a régebbi munkások közül Nagy Géza szolt még a kérdéshez. A székelység és dunántúli magyarság nyelvi találkozását fejtegette, melyre Vass József is felhivta már az érdeklődők figyelmét. Ezen az alapon mondotta ki aztán, hogy a székelyek hazája a vele nyelvileg rokon dunántúli nép környezetében lehetett.² Nagy Géza dolgozatára Balassa József, a nyelvjárások kutatója válaszolt. Czikkében egész sereg hangtani sajátságot sorol fel, a melyek csakis az egyiket jellemzik a két tájnyelv közül. Határozottan állítja továbbá, hogy a fölemlített közös sajátságok legtöbbje megvan más tájnyelveinkben is. A mi csakugyan közös, az jóval kevesebb, mintsem hogy belőle a fenti fontos következtetés volna levonható.³ A támadott fél javára meg kell jegyeznünk, hogy a bíráló szintén egyoldalú, mert kizárólag fonetikai szempontból állít és tagad. Nála a közös tájszók és helynevek csoportja egészen figyelmen kívül maradt. Pedig a nyolcz-kilenczszáz éves elkülönítés számbavételénél ezek megkövült nyelv emlékek gyanánt vehetők; míg a kevésbbé szívós fonetikai jelenségeknél ekkora időköz már kiszámíthatlan irányú és árnyalatú változásokat is idézhet elő.

E vitát megelőzőleg Réthy László úgy vélekedett, hogy a nyugat felől feltartóztatott magyarság visszafelé hódítva, a szabadon hagyott keleti részeken is kezdte az ország határait végleg megállapítani. Ekkor jutott el az erdélyi kárpátok keleti lánczolatáig. Ennek tövében találta aztán a vele egynyelvű székelyeket, kik hajdan a szomszédos besenyők közül verődtek oda.⁴ Ez az elmélet nem volt új; ép úgy, mint annak idején a Hunfalvyé. A nyugatról keletre való terjeszkedést már Hunfalvy megpendítette *Ethnographiájában*. Ezt maga az első tulajdonos kívánta hangsúlyozni⁵ s ugyancsak ő mondja azt is, hogy a többiért meg Prayt és Engelt érje az apasági kereset. (Hunfalvy a kérdés történetében szintén tájékozatlan volt, mert a prioritás Stillinget illeti.)

Annál eredetibb lett Tagányi Károly kitünő dolgozata, mely a

¹ Ethnographia, 1890. I. évf. 1. füz.

² A székelyek és pannóniai magyarok. U. o. 4. füz.

³ A székelyek nyelve. U. o. 7. füz.

⁴ A székelyek és a magyar honfoglalás. (Ethnographia, 1890. I. évf. 1. füzet.)

⁵ Századok, 1890. évf. 540. l.

kérdés jogtörténelmi oldalát világította meg.¹ Ugyanezt cselekedte már Szabó Károly is, de az ő fejtegetéseiből a székely jogi sajátságok viszonylagos becse még nem tűnt elő. A legtöbb régi emléket XV—XVI. századi oklevelekből hüvelyezte ki. A mit belőlük a félezer évesnek tartott joggyakorlat alapján rekonstruált, tényleg ősi holmi volt: de azt az állítását már nem tudta bebizonyítani, hogy a mi a székelyeknél megmaradt, annak Magyarországon Szent István kora óta nyoma veszett.

A sikertelenül megkezdett művelet végrehajtását Tagányi most több szerencsével ejtette meg. Kimutatta, hogy Erdélyben a magyar elem nem ős foglaló, mert adományozott földeken lakott. A birtokos nemesség magyarországi nemzetségekből szakadt oda. Területeiket már nem a nemzet, hanem a várakat építő, koronabirtokokat eladományozó dinasztia hódította meg. Birtokjogi alapon tehát teljesen egyenértékű volt a szászszal, mely jóval később, a XII. század derekán telepítettett le lakatlan fundus regiusra.

Egészen másként volt ez a székelyeknél. Náluk az adományozásnak semmi nyoma. Kihalás esetén nem a korona, hanem a székelyek közsege örökölt, mert a székelység, mint valódi foglaló, földközösségben élt. Ez a titka annak, hogy itt magánbirtok nincs. Az első foglalók utódai nemzetséggé szaporodtak, ezekből ágak hajtottak; a birtokok s a vele járó tisztségek együtt maradtak, úgy, hogy 1562-ig folyvást nemzetségek és ágak szerint oszlott meg köztük a birtokkal és tisztséggel járó javadalom. A királyság első századában így volt ez még Magyarországon is. Ha tehát — teszi hozzá Tagányi — a két szervezet azonos volt, «nem lehet kétség, hogy a szervezet eredetének is azonosnak kell lennie, vagyis, hogy a székelyek földjüket szintén hódítással szereztek s hogy Erdélyben ők az egyetlen honfoglalók».

A *székely* név értelmét a középkori magyar nyelv *szik* és *szék* szavával akarja kitalálni. E szó a régi oklevelekben posványos, sáros helyet jelent s mivel a *szik-sóban*, *szék-sóban* talajon kivirágzó, megülő, megülepedő ásványt jelölt meg a messze visszanyúló nyelvgyakorlat, merészen azt következteti, hogy a *székely* népnév a megülepedett, megült, megállapodott honfoglalókat akarja jelenteni. A *szék* szó *-ely* képzőjét a mai *-es* képzővel azonosítja. Bizonyítékul a tót *szlatina* (mocsár) szóból származó szepesmegyei Szlatvin helynevet hozza fel, melynek 1300-ban Zeek, 1428-ban Zyk, 1460-ban Zeek és *Zekelfalw*, 1463-ban

¹ A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez. (Ethnographia, 1890. I. évf. 5. füz.)

Zeekfalva volt a magyar neve. Mivel itt székely sohasem járt (Tagányi legalább mérget is merne rá venni), a *Székelyfalva* szerinte csak úgy keletkezhetett, ha nem székelyes, hanem *székes*, mocsáros (Szlavin) falut akart jelenteni. És a magyarországi «székelyes» helynevek? Tagányi azt mondja, hogy kár rájuk szót vesztegetni. Azért, mert nem sáros, mocsáros helyet jelentenek? A jeles szerző ezt nem árulja el. Csak annyit mond, hogy ezek csupa helynevek és így a honfoglalás után nagyon későn keletkezett községeknél semmi esetre sem lehetnek régiebbek. Az Erdélyben foglaló székelyekkel semmi közük, mert ezek a foglaláskor még nem is székelyek voltak, hanem besenyők, «kik a speciális székely nevet épen úgy nyerték *megtelepedésük* után, mint a magyarországi besenyők itt ott *vallásuknál* fogva az izmaelita elnevezést».

Ez új felfogás volt, de a magyarázók ötletessége még mindig nincs vele kimerítve. Borovszky Samu a honfoglalás népies történetében már azzal állt elő, hogy a *székely* szó értelmét a *szakul* és *szakuly* változatokban kell keresni, mert így megtalálható a góthok nyelvében, a hol *sakula* verekedőt, harczost jelent. A székelyek e nevet Erdély egykori lakóitól, a góth nyelvet beszélő gepidáktól kapták. Az idegen fajú és nyelvű népek ilyen erőszakos elkeresztelésére Borovszky nem hoz fel példát. Ennek hiányában a székelyek hun-eredetűségét alkalmazza bizonyíték gyanánt. Ez a monda szerinte merő képtelenség s mint ilyen, nem is lett volna közkeletűvé soha, hogyha a gepidák földre nem vezeték vele a székelyeket.¹ De ez nem bizonyíték, mert maga is bizonyításra szorul. Míg tehát a hun-eredet mondájának gepida forrása csak föltevés, minden alapot és valószínűséget nélkülöző föltevés, a név góth-gepida voltával komolyan foglalkoznunk nem szabad. Sőt ha a bizonyíték gyanús nem volna, a góth *sakula* szó hasonlósága még akkor sem bírna súlylyal, mert a székelyek nevének *szakul* árnyalata, miként ezt a helynevek számos esetben bizonyítják, inkább csak oláhos változat és nem magyar. Kútfőink közt csak Kézai krónikája említi így; de mivel ez az oláhok és székelyek viszonyáról, írásjegyeik közös eredetéről is beszél, nagyon valószínű, hogy értesülésének (vagy a forrásul használt régibb krónikás értesülésének) alapja oláh színezetű erdélyi hír lehetett.

A magyarországi székely telepek ügyét legújabbán Jakab Elek tette ismét szóvá. Az érdeemes tudós beutazta a göcseji és palócz nyelvjárás területeit, továbbá a bihari és vágvidéki régi székely telepeket, mert czélja az volt, hogy helyszínén gyűjtött embertani, néprajzi és nyelv-

¹ A honfoglalás története. Budapest, 1894. 118. l.

szeti adatokkal újabb világot vessen a magyarországi és erdélyi székelység közt fenforgó titokzatos viszonyra. Az első nyelvterületre Pintér Sándor könyve¹ csábitotta, mert belőie arról értesült, hogy a palócz családok hadakba tartoznak s az ilyen nemzetségeknek közös fejei vannak, a kik a családok közös birtokát kezelik s a vele kapcsolatos ügyeket vezetik. Ez jogtörténelmi szempontból épen olyan ősi patriarchalismus, mint a székely vérségi kapocs; de ezzel aztán az őstörténelmi párhuzamnak vége is szakad. Hogy Jakab Elek tovább vezette, azt csak sajnálni lehet. Mert azt, hogy «e rokonság nemcsak tájszólási, de ethnographiai, gondolkozásbeli és érületi, műveltségi és jellemi rokonság», csak akkor lett volna szabad eredményül kimondania, ha a közösnök talált sajátságok viszonylagos becsét az ország többi tájnyelvével és ethnographiai adalékaival pontosan meg tudta volna határozni. E nélkül a végzett munka módszertelen és meddő kísérletnél egyébnek alig tekinthető.²

Ugyanez mondható a göcsejiekéről szóló részre is.

A vágvidéki székelytelep kutatása körül már több szerencsével fáradozt, mert a régi anyakönyvekből kiírt adatok világosan megmutatják, hogy a székelység ott hogyan széledt el és olvadt be a tótok közé. Érdekes az a följegyzése is, hogy a nép itt egy régi székely őrvonalról beszél, mely Erdélyből indult ki és Sátoralja-Újhelyen át a morva földig terjedt. A biharmegyei nyomokon kevés ideig, de nem eredménytelenül kutatott. A palócz és göcseji tanulmányok helyett inkább itt, a Körös és Berettyó mentén s a figyelmen kívül hagyott soproni és mosonyi, zempléni és abauji székely telepek egykori területeit kellett volna átvizsgálania.

Az eredmény összegezésénél oda nyilatkozik, hogy az ő tapasztalatai szerint az, a mit krónikáink a hun-székely kapcsolatról beszélnek, még mindig nincs megingatva. Ellene az a Timontól származó, Horvát Istvántól és Hunfalvytól támogatott föltevés volna felhozható, hogy az erdélyi székelyek kitelepített határőrök voltak. Ámde ez nyelvi és történelmi alapon nem bizonyítható. (Mi a rokon vonások hajhászása közben ép az ellenkezőjére gondoltunk). A *székely* szó sem jelentett soha határőrt, mert a felhozott zempléni és abauji oklevelek erdőőrei nem azért neveztettek székelyeknek, mert örök voltak, hanem azért, mert régi székelyek utódai voltak. Ez azonban nem áll, mert az illető

¹ A palóczokról.

² Székely telepek Magyarországon. Századok, 1896. 581—606. és 693—704. l.

oklevélben az van megírva, hogy Balázs Lukács és Zöld Ambrus radványi lakos hűsz és néhány évig volt Füzéren székely. Ezt Jakab Elek akár kétszer is elolvashatta Horvát István és Hunfalvy idézeteiben és ha jól elolvasta volna, okvetlen észre vette volna azt is, hogy ott nem két oklevél szerepel.

A kutatók hosszú sorát Meitzen, a híres porosz tudós zárja be. Az, a mit eddig a germán faj legmesszebbre visszanyomozható birtokviszonyaiból kiolvasott, egészen új megvilágításban tüntetik fel az illető faj népeinek őstörténetét. Hozzánk a szász birtokviszony tanulmányozása végett látogatott el s midőn tapasztalatairól röviden beszámolt, a székely letelepedés nyomaira is tett néhány figyelemre méltó megjegyzést.¹ A földközösség nyomaiból ítélve, kétféle székely birtokot különböztet meg. Az a rész, mely egy régebbi foglalás jegyeit viseli magán, egészen elűt a szásztól és így régebbi eredetű is a szászok letelepedésénél. Ilyen birtokokat Csíkban, Marosvásárhely körül, Háromszék északi részeiben és Sepsiben talált. E vidék lakói szerinte a besenyőket elől akkor menekülhettek ide, midőn Árpád Galiczia felé vonult s onnan Morvaország ellen hódító hadjáratot indított. Mert ha később történt volna az áttelepülés, akkor a magyar alföldről jövő néptöredékek olyan erősnek kellett volna lenni, hogy vissza tudja nyomni a besenyőket és kunokat; ha ez nem történhetett volna meg, nem jutott volna el a birtokában levő szállásokig, vagy ha megtörtént, akkor nem a mostani szegény vidéket, hanem a sokkal alkalmasabb szomszéd és közbeeső területeket foglalta volna el. Az ősi foglalási földeken apró rendetlen falvak keletkeztek. Rendetlen, de nem nagyon eldarabolt a birtok megszlása is. Meitzen gyakorlott szeme tehát a birtokviszonyt feltüntető térképekből azt olvassa ki, hogy e falvak valaha egy-egy főnök birtokai voltak. Ezek alattvalókat telepítettek rá, a kik aztán a viszonyokhoz mérten használták a nélkül, hogy a birtokos tulajdonjoga iránt idővel kétség támadhatott volna. A birtok tizenkét esetben szentről neveztetett el, a többinél keresztnevek jelzik, hogy a birtokos nemzetség melyik tagjának hatósága alatt volt akkor, midőn a pásztorkodó nép földművelő lett és egymás közelében lakást épített, azaz falut alapított. Ekkor rögzítettet meg a batár régi felosztása is, mely egész világosan magán viseli, hogy a tagozódásban nem földművelési, hanem állattenyésztési szempont volt a mérvadó.

¹ Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. (Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1896. 138—39. l.)

A hol másféle nyomokat találunk, ott a település újabb keletű. Háromszék déli részein a falvak és határok már teljesen egyezők a Bárczaság ama falvaival és határaival, melyeket az 1211-ben letelepített német lovagrend alapított. A Torda és Küküllő közti területre (a mai Aranyos-székbe) IV. László 1289-ben telepít székelyeket s birtokaik rendszere teljesen azonos lett a szászokéval. Ebből pedig Meitzen szerint az következik, hogy az a régi agrár-viszony, mely a székelység első telepein nyomot hagyott, a XIII. század elején már nem volt ismeretes és hogy a XIII. századi új telepesek már nem a hagyományhoz, hanem a megváltozott egykorú viszonyokhoz alkalmazták kötelesség szerinti magukat.

Dr. Sebestyén Gyula.

A MAGYAR MYTHOLOGIA IRODALMA.

I.

Bevezetés.

A Kisfaludy-Társaság 1846-ban, tehát azon évben, a mikor Erdélyi János népköltési gyűjteményének I. kötete ugyane társaság auspiciuma alatt napvilágot látott, a következő, behatóan részletezett pályakérdést tűzte ki:

„Mit lehet a régi bel- s külföldi krónikákból s egyéb emlékekből, valamint a hagyományokból, némely fenmaradt babonás erkölcsökből, s végre a nyelvben találtató nyomokból, a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni? A legfőbb lény neve „Isten“, mely régi népek mythológiáival mutat érintkezéseket, mi annak eredete, jelentése? honnan származhatott maiglan a néphitben fenlévő „magyarok istene“ kitétel? voltak-e elődeinknek több isteneik, vagy felsőbb lények, névszerint mikori s mely eredetű és jelentésű fogalmak az Úr (Ὀὐρανός, Uranos? Dankovszky), Ór, Ördög (Ἄρης, ἄρος; — Eor az ónémet mythológiában? — örök), Armány (Ahriman?), Manó (Manes?), Óriás, Boszorkány, Fene, Garabonczás, Lidércz stb. s mily viszonyban gondoltattak ezek a legfőbb lénnyel? Milyen volt a vallás viszonya a természethez, annak úgynevezett elemeihez s bizonyos tüneményeihez? Az „Ég“ szó nem vonatkozik-e a nap tiszteletére? Voltak-e s mily szent vagy csodás állataik? Mi vala hitők a világ eredetéről és leendő végéről, a lélekről, különösen a lélek szabadságáról s a halálon túli állapotjáról? Volt-e, s miféle összeköttetésben

a vallás a fejedelemséggel vagy vezérséggel? Kik voltak a tátosok, jósok, bűbajosok; képeztek-e kasztot, s ha igen, mily hatalommal? Voltak-e s mely vallási szertartásaik, szent helyeik, áldozataik, imáik, énekeik, ünnepeik, szent jeleik vagy bálványaik, írásuk (rovás; rúnák?), s a vallással összefüggőleg némi csirái a művészetnek? Mit tudhatni az esküvés, áldomás, házasság, lakomák, harezok és temetkezés körüli vallásos szokásaikról? Mit különösen a tor, ravatal, kúnhalmok és halottak tisztelete (gyász) körül? Mit jelent hihetően a „Lapides“ szó sz. Lászlónak a régi magyar vallás elnyomását tárgyazó törvényében? Van-e nyoma a régi magyar vallásban egy isteni kardnak, milyenek nemcsak más idegen harezos népeknél, péld. kvádok, alánoknál, hanem a szittyák és húnoknál is van nyoma? S van-e ezzel némi összeköttetésben a harezra szólító kard körülhordatásának magyar szokása? Maradtak-e fenn, s mely nyomai a régi hitnek népünk babonás nézetei és szokásaiban? Végre állt-e eleink régi vallása valamely és mily viszonyban a hellén mythológiával, a parsismussal, manicheismussal, úgy a scythák és húnok vallásával, s másfelől mit lehet annak felderítésére a tatár, finn, sőt a szláv, talán a német népek mythológiájából is előhozni?....“

E félszázaddal ezelőtt felvett kérdések nemcsak azért igen tanulságosak, mert meglehetősen teljességgel összegezik mindazt, a mit eladdig a magyarok ősvallására vonatkozó kutatások, ha nem is épen tisztáztak, de legalább a vitatás körébe vontak; hanem azért is, mert még ma is helytálló útmutatásokat tartalmaznak arra nézve, mily forrásokból remélhető és minő módszerrel kívánatos e kérdések felderítése.

E források nagy általánosságban való megemlítése csakugyan olyan, hogy tág keretébe mindaz belefér, a mi eleink vallási hiedelmeire és szokásaira bárhonnán némi világot vethet. Megvan e pályakérdés részletezése során még amaz útvesztők némelyike is jelölve, a melyekbe a kellő módszer hiján induló kutatás tévedhet; s valóban nem a pályázat hirdetőinek a hibája, ha ez útvesztők a kutatók némelyikét csakugyan eltévelyítették a helyes iránytól. De viszont az sem csoda, ha ezt a helyes irányt mindenben és következetesen megtartania alig sikerült csak egynek is azok közül, a kik, Ipolyival az élükön, a Kisfaludy-Társaság e pályakérdéseinek akár az egyetemére, akár csak egyes részleteire felelni igyekeztek.

Valamennyiüket bizonyos tekintetben elfogultakká tette, az e téren előttük megkísérlett vizsgálódások iránya és eredménye. Az *irány* többé-

kevésbé mindig az illető kor uralkodó tudományos divatjától függ, a melyet ugyan többnyire kissé megkésve kaptak fel nálunk, de akkor aztán a faji sajátságaink közé tartozó lelkes túlzás lobbanékony hevével követtek addig, a míg megint más divat nem került sorra. Az *eredmény* pedig természetesen mindenkor a célhoz szabódott, a mely felé a kutatókat rendszeren már valami „praeconcepta opinio“-juk terelte

De ez a tudomány történetében jóformán általános jelenség, s kiváltképen a mythologiai kutatások közös sorsa azóta, hogy valamely későbbi nemzedék egy előtte éltek már felderítésre vagy megfejtésre szoruló vallási nézeteiről elmélkedni kezdett. Ez pedig már elég régóta tart, s így nem csoda, ha jó hosszúra és vajmi súlyossá nőtt az elfogultságok láncza, a melyekkel megrakottan és lekötöten az egyik kor, mint a másiknak örököse, a mult hiedelmeit a jelen világánál tisztázni törekszik. Ha e mellett a tévedések zürzavarából mégis csak kibontakozik mindig, még a legelhibázottabb alapú és irányú vizsgálódásnál is valami kézzelfogható nyereség: az a tényekben van, melyeket a legelfogultabb kutató sem csűrhet-csavarhat el annyira, hogy a belőlük kitetsző tanulság a jobban felkészült utódot a helyesb nyomra ne vezethesse. S minthogy ilyen becses tanulságok a lidércztűz után futó kincskeresők munkálataiban is akadnak: a magyar mythologia irodalmának számbavételénél teljesen azokat sem szabad mellőznünk, a kik Saulhoz hasonlóan mást találtak, mint a mit keresni útnak indultak.

Pedig első tekintetre vajmi hálátlannak tetszhetik ma egy Horvát István, Kiss Bálint, Bodor Lajos és Bizoni Károly fantazmagóriáit rendbe venni, hogy belőlük egy-egy szemernyi hasznavehető adatot nagy ügygyel-bajjal kihámozzunk. De ne sajnáljuk a fáradságot és gondoljuk meg, hogy a tömérdek verejték, a mi jó részt meddő érben haladó munkájukhoz tapad, szintén tiszteletet érdemel; ha másért nem, már azért a nemes buzgalomért is, a mely őket, egy a mienknél lelkesebb kor fiai, hevítette.

A lelkesedés és a panegyrikus dicsőítés uralkodó csillagzata alatt állanak ugyanis jóformán kezdetük óta azok a törekvések, a melyek a magyar nemzet ősvallását annak elszórt gyér töredékeiből többé-kevésbé tetszetős mozaik-képpé egybeállítani fáradoznak. Velük szemben az ellenkező végletbe csapnak s részben sarkalói az apologetikus irányú munkálatoknak azok a szintén nagyon is kirívó célzatú s ép azért nem kevésbé hamis világítású ábrázolatok, a melyeket eleink erkölcsi és műveltségi állapotairól irántunk ellenséges érzületű írók, szántszándékos kicsinyítéssel és ferdítéssel alkottak.

Történetírásunk naiv korától, a krónikák idejétől kezdve, egész a jelenkor küszöbéig ér először is a nemzeti hiúság sugallta azon irányzat követése, a mely előtt czélul, még pedig sokszor egész őszintén bevallott czélul az lebeg, hogy a magyarság homályos őskorát minden kigondolható dicsőséggel töltsse meg. Ez különben világélte óta így van minden népnél, s így nincs is semmi okunk, hogy miatta szégyenkezzünk. A mi Horvát Istvánjainknak velük egészen egy húron, a kritikátlan nemzeti büszkeség és hiúság húrján perdülő társaik akadnak, nálunknál régibb kulturájú népeknél is. Tőlünk keletre pedig, még ma is orgiákat ül a délibábos nyelvészkedés meg történetírás olyan irányzata, a melynek bevallott czélja nem az igazság kiderítése, hanem a legfonákabb nemzeti hiúság dédelgetése.

A nemzeti hiúságon kívül, a népek homályba vesző őskorának felderítése elé az ép divatos szellemi áramlatok is szinte áthághatatlan akadályokat gördítenek olykor, a mennyiben olyan irányba terelik a lelkekre nyugót vető hatalmukkal a kutatást, a minő az uralkodó eszmék rendszerébe illik ugyan, de az ilyenekhez nem szabódó igazság helyett, csak annak korszerű fantómját látja maga elé czélul kítűzve.

E korról-korra változó fantómok nem annyira a mythologia tudományába, mint inkább a tudomány mythológiájába tartoznak ugyan, de amahhoz is van némi közük; ha másért nem, hát már azért is, mert jó velük megismerkednünk, hogy csábításaik ellen egyszer s mindenkorra vértelve legyünk. Nincs ugyanis kizárva annak a lehetősége, hogy mint afféle hazajáró lelkek, újabb korszerű köntösbe burkolva, még mindig közöttünk kísértének sorukból némelyek, a nélkül, hogy divatos mezük az alatta lappangó régi tévedést rögtön felismerni engedné. Épen a mythologia történetében nem páratlan t. i. az az eset, hogy régi balvélemények csodálatraméltó elmeéllal fölfegyverkezve és a korszerű tudomány minden segédeszközével fölszerelve támadnak fel újra meg újra, s megvesztegető tetszetősségükkel vonják bűvös körükbe a nem eléggé óvatos kutatót. Csak a meteorologiai mythosmagyarázat majdnem kizárólagos és ép ebben erőltetett alkalmazására akarok itt utalni, a mely a lamsakosi Metrodoros óta nem egy újjászületésen át a Kuhn, Müller Miksa, Cox és Gubernatis haladványszerű emelkedéssel túlhajtott elméletéig fejlődött.

A divatos szellemi áramlatokba való túlságos elmerüléstől és az ebből származó elfogult itéléstől csak az a józan körültekintés óv meg, a mely az előző korok tévedésein okulva, az uralkodó eszmék lánczo-

latából kikapcsoltan, úgyszólván „sub specie aeternitatis“, vagyis az objektív igazság örökké változatlan kritériumai alá rendelve tudja szemlélni vizsgálódása tárgyát. Csakhogy ez vajmi nehéz és annál nehezebb feladat, mentül hajlandóbb az ember a szellemi élet más, nem pusztán értelmi régióinak szinte öntudatlan folyamatai által magát ott is irányíttatni, a hol azok pedig csak zavarólag, a céltől eltérítőleg hathatnak. „Der Wunsch ist der Vater des Gedankens“-oly közmondás, a mely a legtöbb elhibázott tudományos elmélet eredendő bűnét jelöli meg. Ha eleink ősrégiségeinek s ezek között ősvallásának is a kutatói mindig csak azzal a szándékkal fogtak volna munkájukhoz, hogy a még bárhol rejtőző, de valóban *meglévő* nyomokat kiderítsék, nem pedig azzal, hogy ilyen vagy olyan előre megállapított elméletüket vagy feltevésüket e nyomokból, s ilyenek hiján azok árnyékaiból is igazolják: akkor a magyar mythologia irodalma tán éppen séggel sem lenne szegényebb, de mindenesetre magvasabb volna, mint a milyen ma.

A benne rejelő magvakat azonban még így sem szabad kicsinylenünk, s miattuk nem szabad attól a sokszor áldatlannak látszó vesződségtől sem visszariadnunk, a melylyel jár, míg a tömérdek polyva közül egy-egy termő szemecskét valahol előkeríthetünk. Ilyenek pedig olykor még ott is akadnak, a hol a sok üres szalma közt turkálva. már-már minden reményről lemondtunk, hogy valahol még hasznavehetőt is találjunk. Ép ezért igen helyes volt a Kisfaludy-Társaság 1846-iki pályakérdése kitűzőinek eljárása, a melylyel az addig fölmerült összes főbb kérdéseket fölvetve, köztük a magyarok ősvallásának oly viszonyulataira is rá terelték a figyelmet, a melyek ugyan már akkor is vajmi vitások, sőt kétségesek is lehettek, de részben legalább „a limine“ még ma sem utasíthatók vissza. Mindenesetre megérdemlik még ezek a fölötte kétséges és nagyon is vitás pontok is, hogy a mellettük és ellenük fölhozott összes bizonyítékokat gondos revisio alá s még egyszer jól fontolóra vegyük, mennyi az, a mi belőlük mai ismereteink világánál helyt áll, s mennyi a teljesen és mindenkorra elejtendő?

Ezek közé a végkép elutasítandó feltevések közé pl. még mindig nem sorolható egy, a mely ugyan felmerülte óta egész korunkig majdnem mindig a bebizonyított igazság praetensiójával lépett fel, s úgyszólván a nemzeti öntudatba és érzésbe gyökeresedett hagyomány erejével öröklődik évszázadokon át; a nélkül, hogy a legújabb időkgig akár az igazolását, akár a teljes kiküszöbölését a kellő tudományos

módszerességgel megkísérlették volna. Pedig ennek az egyik vitás kérdésnek az eldöntésétől függ jó részben annak a körnek a szűkebbre vagy tágabbra szabása, a melyet a magyar mythologia forrásai és irodalma számára ki akarunk jelölni.

Hogy e források a történetírás atyjának a *szkithákról* szóló feljegyzéseivel kezdődnek-e legalább egyelőre, a míg e ma is vitás eredetű népről még régibb tanúkat sikerül esetleg a kutatásnak megszólaltatnia: az csakugyan attól függ, van-e valami alapja annak a szivós életű hagyománynak, hogy a magyarságnak akár az egésze, akár csak egy része, az avarokkal és húnokkal együtt az ó-kori szkithákkal valamiféle atyafiságban áll? Szántsándékkal fogalmazom egyelőre e kérdést ilyen lazán s népszerűbb alakban, nem akarván annak szabatosabb szerkezetével egyben mindjárt a rá adandó válasznak is praekjudikálni. Határozott választ e kérdésre legutóbb *Nagy Géza* adott nálunk, a ki „Egy pár szó a szkithákról“ (*Ethnographia* V, 223, 279.) című nagybecsű tanulmányában, főképp pedig annak „anthropologiai és néprajzi megokolásában meggyőzően bizonyítja, hogy ezen nemzetiségére nézve oly homályos népfaj tulajdonképen *ural-altáji* volt, mely iráni légkörbe, iráni néptörédek alapjára helyezkedett“. (Munkácsi B. Néprajzi eredményeink és törekvéseink. *Ethnographia* VII, 11.)

De hogy valóban legalább Herodotosig kell visszamennünk az ugarság ősműveltségének s így a magyarság ősvallása legrégebb rétegeinek első nyomjelzéseiért: azt más felől is igazolni látszik az e téren újabban ismét örvendetesen fellendült vizsgálódás, midőn Munkácsi Bernát (i. h.) Tomascsek Vilmos nyomozásait néhány nevezetes adattal kiegészítve, ugyancsak a halikarnassosi történet- és néprajz-írónál mutatja ki „az ugorok legrégebb történeti emlékezetét“ (*Ethnogr.* V. 160.) Ez pedig semmivel sem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a Horvát Istvánok-, Bizoni Károlyok-, Bodor Lajosok- és Kis Bálintoknak csak a módszerük volt tudománytalan; a hagyományba vetett erős hitük azonban ép oly kevéssé ítélendő el, mint a mily tiszteletre méltó az a hő kegyelet és lelkes buzgalom, a melylyel kritikátlan munkájukhoz láttak. Természetes, hogy példájukon okulva, naivságaikban nem fogjuk őket utánozni; de viszont azokat sem, a kik az ellenkező túlságba esve, a hagyománytól minden hitelt, minden bizonyító erőt megtagadnak s inkább erőszakkal csürik-csavarják még a tényeket is, hogysem valamit a tradícióból elfogadjanak.

Van azonban különbség hagyomány és hagyomány között is

Bonfini amaz adatát pl., a mely szerint a magyarok Árpáddal élükön minden nagyobb hadi vállalatuk előtt „Martem patrem et parentem Herculem“ hívják segítségül, ép úgy nem veszszük egyébnek a humanista-század tudákos divatja értéktelen czafrangjánál, mint azt az esetlen koholmányt, a melyet a Mátyás király udvari történetírója a Péter alatt fellázadt pogány magyarok szájába ad, midőn így énekelte őket az újra föllobogó áldozati oltártüzek körül (Decad. II. Lib. II. 40.):

Ungarus quicunque est,
antiquas ceremonias resumito,
scythicos deos recolito . . .
qui contra sanctionem dixerit
feceritve capitalis esto,
ac hostis ungaricae gentis,
haud aliter atque si Martis Herculive aris
ac focis vim intulerit promulgato.

Szót sem érdemes annak bizonyítgatására vesztegetni, hogy Bonfini, valamint forrásai, a magyarok és húnok viselt dolgairól regélő honi és külföldi krónikák és olyan, a milyen történeti kútfők a „szkitha istenségek“-et (Sz. Gellért legendája is ismeri a „scythica numina“-t, ed. Batthyány, Alb. Carol. 1790. p. 347.) nem a néptudatban élő hagyomány, hanem a középkori tudákoság sablonos felfogása alapján emlegetik. Hisz krónikásaink ezt, Béla király névtelen jegyzőjével az élükön, határozottan ki is emelik, nem győzvén eléggé felpanaszolni „a parasztság csalfa meséit“ és „a hegedősök csacska énekét“, a melyekkel ők „az irományok bizonyos fejtegetését“ és „a históriák nyilván magyarázatját“ állítják nagy büszkén szembe. (Anon. Előbeszéd. Szabó Károly ford. 2. és 3. l.) Irodalmi tradíció alapján állanak a húnokat illetőleg e tekintetben már a jóval régibb Orosius és Jordanis is. Még a naiv Horvát István is észreveszi,¹ de természetesen egy csöppet sem ütközik meg rajta, hogy a magyarokról szóló Regino (X. sz.) majdnem szórul-szóra kiírja a parthusokat jellemző Justinust (II. sz.) Sőt alaposan megfontolandó, mennyi része lehet ugyanennek az irodalmi hagyománynak a honfoglaló magyarok jellemzését adó byzancezi forrásokban is, a melyek szerzői, még ha szemtanúkként írják is le őseinket, aligha szabadulhattak e leírásuk közben a műveltségük elemei közé tartozó herodotosi és egyéb reminiscentiáktól, mikor a szkithákhoz és parthusokhoz legalább is nagyon hasonló lovas nemzet képét kellett megrajzolniok.

¹ Rajzolatok, 93. és 94. §.

Valamely nép ethnikumának, különösen szokásainak és erköl-cseinek, vallási képzeteinek jellemzésénél különben is a dolog és az emberi szellem természetével jár, hogy ismert és megszokott fogalmak keretéhez és mértékéhez szabódik önkéntelenül is az, a mit az ismer-tető le akar írni. Így járt el már a néprajzi írók tisztos ükapja, a szkithák ethnikumának első behatóbb jellemzője, Herodotos is, mikor lépten-nyomon a maga hellén istenségeivel méri össze a barbárokéit; s többé-kevésbé ugyanígy cselekszenek egészen a legújabb időkig mindazok, a kik hozzája hasonlón, valamely népet úgyszólván fölfö-döznek. Teljes joggal feltehető, hogy nem jártak el ezt illetőleg különben azok az arab, örmény és persa írók sem, a kiknek gyérszavú tudósításaiból a byzanci kútfőknek eleink vallásáról szóló adatai valame-lyest kiegészülnek.

Ez azonban épenséggel sem csökkenti a mi szemünkben e kútfők becsét; csak arra az üdvös óvatosságra int velük szemben, melyet elmulasztva, könnyen készpénznek vehetnénk bennük sokat abból is a mi csak az író szubjektív felfogásának a rovására irandó.

Már jóval kevesebb értéke van a magyar mythologia régibb irodalma azon részének, a mely a vallási reformáció nagy szellemi mozgalmával föllendült bibliai tanulmányok törzse köré fonja leve-gőben gyökeredző indáit. *Otrokócsi Foris Ferenczcel*¹ kezdődik azoknak az Ipolyival és a Nagy szótár szerkesztőivel sem végződő sora, kik a magyar nyelv szavainak sémi gyökökből való származtatása révén nemzetünk törzsfáját s így eleink ősvallását is a bibliai paradicsomban keresik, s a mit élő hittel keresnek — azt meg is lelik.

II.

Cornidestől Ipolyiig.

A bibliai régiségekbe való módszertelen elmélyedésnek egyfelől másrészt pedig a magyarság szkitha eredetű voltáról megrögzött iro-dalmi hagyománynak is rá kellett vezetnie a *zend hatás* behatóbb kutatására, melyet eleink ősi vallásában már a byzanci írók (Theo-phyllaktos, Menander) elszórt adatainak a honi és külföldi krónikák

¹ *Origines Hungaricae*. Franquerae 1693. 2 kötet. (Benne a magyar nyelv sémi eredetének kimutatására czélzó szószármaztatások között egyes mythológiai elemek, pl. *isten, tündér, óriás*, stb. megkísérlett magyarázatai, melyekre az O. F. F.-czel egy nyomon haladó későbbiek is gyakran hivatkoznak.)

egyres helyeivel való egybevetése sejtetett. A századunk elő felében és azóta újabban megszólaltatott arab kütfők (Abulfeda, Ibn-Roszteh, stb.) és legutóbbi, immár szilárdabb alapon mozgó nyelvhasznítások is igazolni látszanak, legalább bizonyos mértékig, e hatásnak nemzetünk élete bizonyos korára vonatkozó felvételét; s ennyiben számbavehetőnek, sőt veendőnek is mutatják *Cornides Dániel* Commentatioját („De religione Veterum Hungarorum“, felolvasta a göttingai tudós társaság 1785. szeptember 10-1 ülésén), melyet a szerző halála után *Engel Keresztély* adott ki (Bécs, Stahel nyomása, 1791) és egy a maga korához képest jeles kis fejtegetéssel kísért: a magyarok eredetének és más népekkel való rokonságának kérdéséről.¹

Cornides Dániel kis értekezése (mindössze 41 lap), melyet székfoglalóul olvasott fel a göttingai tudós társaságban, mint annak kültagja, — a szerző bevezető sorai szerint főképp azért készült, mivel az ő tudtával e kérdést nem hogy alaposabban tárgyalta volna valaki, de még csak futólag sem érintette senki sem. (10. l.) Kezdi az *áldozatokkal*, alapul véve Anon. 16. fejezetének e helyét: *in eodem loco more paganismo, occiso equo pinguisissimo magnum Aldumas fecerunt*. Hozzá fűzi azt a feltevést, hogy az áldozati ló *fehér* lehetett, a mit a persák és germánok szokásainak analogiáiból, továbbá az Anon. 14. fejezetében említett (Zalánnak küldött) tizenkét fehér ló ajándékozásából következtet. (11—12. l.) Az áldozatokkal kapcsolatban (rövid polemikus kitérés után) az ilyeneket kísérő „áldomás“-t, vagyis *áldozati lakomát* veszi sorra (*lőhús-evés*: Anon. c. 13. 22. Otto Frisingensis, Chron. lib. VI. c. 10. Thuroczi, Chron. Hung. Pars II. c. 39. *et coeperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas*, a Péter alatt fellázadt pogány magyarokról; *farkashús-evés, kanczatej- és vérivás*: Desericiusnak a vatikáni kéziratból kivonatolt helye, melyben Julián Domokos-rendi szerzetes a Volga mellékén talált „Nagy-Magyarország“ lakóiról többek közt ezt írja: *carnes equinas, lupinas et huiusmodi comedunt, lac equinum et sanguinem bibunt.*) (16—18. l.)

Továbbá felveti a kérdést, kinek áldoztak a pogány magyarok, vajjon *egy, avagy több istennek-e?* Az Anon. c. 13. említette *diis immortalibus magnas victimas fecerunt* szavakat a szerző igen józanul a latinul ékeesebben írni akaró középkori krónikás sablonos frazeológiája rovására írja. Ugyanígy Bonfini számos hasonló helyét. (Matthaeus Raderus,

¹ *Disquisitio critica, quo in loco nunc adhuc cognitio nostra de Hungarorum origine, et cum aliis gentibus affinitate posita sit?*

Bavaria Sancta Vol. II. p. 191-re való hivatkozással, a hol a Mátyás király udvari történetírójáról ezt olvassuk: „Bonfni dum vult Latine, quod ipsum sincere non potest. scribere, superstitione et profane, ne quid dicam gravius, loquitur“. Minthogy azonban c. 39. már csak *egy istent* említ Anon., itt már a *dux Arpad, cuius adiutor erat dominus omnium* épen olyan keresztény középkori sablonos frazeológiáján nem ütközik meg a Commentatio írója. a kinek elég világosan kitetsző célja az. hogy eleinket a polytheismus vádjától tisztára mossa. Ebben kapóra jön neki Theophylaktos. a ki Hist. Lib. VII. c. 8. azt írja a *turkokról* (kiket a byzancezi írók szóhasználata alapján Cornides nem haboz a magyarokkal teljesen egyazon népnek venni). hogy „fölte oktalanul tisztelik a tüzet. a levegőget és a vizet, a földnek énekeket zengedeznek. *imádni azonban csak a mindenség alkotóját imádják s csak őt nevezik istennek.* Neki lovakat. ökröket és juhokat áldoznak; vannak papjaik is, kikről azt tartják, hogy jóstehetségük van“. (18—20. l.)

Ezek után röviden végez a szerző azokkal, a kik Herodotosnak a szkithák istenségeiről való tudósításai analogiájára a pogány magyarokkal is Marst, Herculest. sőt Venust is imádtatják; valamint azokkal is, a kik Székely István után (Chronica fol. 149.) indulva, *Damasec* nevű istenükről regélnek (21—22. l.), s áttér az *Isten* név magyarázatára. Ezt a persa *Jisdanból* vezeti le, mely Hyde (Hist. Relig. Vet. Persarum etc. 1. kiad. 1700. 2. kiad. 1760.) és mások szerint a régi persáknál az isten neve. Ezt meg a khald *eschta* (tűz) szóból származtatja, a honnan szerinte a görög Ἑστία is (Herodotosnál Ἰστία is, a mint Corn. megjegyzi) ered. A magyarok *Isten* szavában tehát az égi *tűz* fogalma rejlenék, melyet őseink (a persákhoz hasonlóan) az istenségnek csak symbolumaképen és nem a maga mivoltában imádtak. Megerősíti még ezt Menander (De legat. lib. II. p. 86. Edit. Venet.) ama helyének idézésével. a hol az avarok fejedelme így esküszik: *ut ipse et universa gens Abarorum, gladio consumeretur, coelum ex alto ipsis, et deus ignis, qui in coelo est¹ irrueret*“. (23—24. l.)

A Deésnél kiáltott *Deus! Deus! Deus!* inkább esetlen, mint naiv koholmányának szinte fölös komolysággal való leczáfolása (25—29. l.) után attér az *áldozati helyekre*. Ismét persa analogiákból kiindulva és Anon. c. 16-ra hivatkozva nemcsak hihetőnek, sőt bizonyosnak tartja, hogy őseink *szabad ég alatt és emelkedettebb helyeken áldoztak.* (30. l.)

¹ Pedig Menandernél az ered. szövegben (Excerpt. e Menand. hist. ed. Bonn. p. 335. cf. Excerpt. de leg. 102.) nem is ez, hanem csupán καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θεὸν olvasható. (L. C. Géza Kuun, Relat. 173.)

Arra a kérdésre, *voltak-e bálványaik*, kétkedő választ ad. De idézi Páriz-Pápai Ferencz amaz adatát (Artis Herald. c. XII. p. 125.), a mely szerint a magyar völegény jegyesének valami ezüst bálványt adott hajdan jegyajándéknak, s hasonlót kapott tőle viszont, a mely kieserélt jegyajándékot mind a ketten holtuk napjáig viseltek vala. Ez adat régibb forrásait a XVI. századbéli Lionardo Fiorovantiig (Specchio di Scienza universale, l. II. c. 26.) követve, nem tulajdonít neki különben valami nagy fontosságot, a mint hogy ilyet, vonatkozással a szóban forgó kérdésre, alig is érdemel. Hogy a pogány magyarok nem voltak bálványimádók, azt szerzőnk még a nagy-magyarországi törzsrokonoknak a XIII. századból való leírása azon adatával is véli támogathatni, a mely szerint a Julián szerzetes Volga-melléki magyarjai *pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam, sed nec idola venerantur*. Nem ingatja őt meg e vélekedésében az sem, a mit Theophanes Malalas, Cedrenus a húnok bálványairól írnak, mert a mint igen figyelemreméltóan mondja: „quis haec, quae de Hunnis Bosporanis narrant..., de Hungaris velit accipere? Sane Hunnicum nomen, ut Scythicum olim atque Europaeum hodie, quantum ego quidem assequi possum, plurimas generali sua comprehensione complexum fuit nationes, quibus non mos, non religio, non patria, non vestitus, non lingua communis, ut adeo Hungaros quidem tribum aliquam latissime patentis Hunnici nominis constituisse, sed non versa vice Hunnos omnes pro Hungaris esse habendos existimem“. Milyen józan és óvatos nézet, a melytől eltérve, a legközelebbi évtizedek történetírása húnokat, parthusokat, szkithákat s a jó ég tudja, még miféle népeket a magyarokkal minduntalan összegabalyítván, Horvát István és iskolája mindazt, a mi csak valahol amazokról olvasható, menten a magyarokra alkalmazza! (31—35. l.)

A mint nem voltak bálványaik, úgy templomokat sem építettek a pogány eleink; sőt azt is kétségbe vonja a szerző, a mit pedig Árpád-házbéli királyaink törvényei több helyütt említenek, hogy *források, fák* vagy *kövek* mellett áldoztak. S itt megint egy nagyon figyelemre érdemes megjegyzést tesz, a melynek még ma is igen jó hasznát veheti a magyar mythologia buvára. Ugyanis már Cornidesnek s előtte a nála idézet Kollárnak is feltűnik az, hogy a pogány magyarok sokat kárhoztatott bálványimádó és egyéb babonás szertartásairól többnyire oly stereotyp szavakban emlékeznek XI—XIII. századbéli törvényeink, királyi rendeleteink, zsinati és egyéb határozataink, a melyek jórészt a középkori általános európai törvényhozás közhelyeinek tekintendők és mindenütt közös forrásokból, főkép a Nagy Károly-féle kiváló

ekintélyű captitulárékból és az egyetemes zsinati határozatokból lát-
szanak eredni. Vagyis hogy codificatoraink a középkorban sem jártak
el máskép, mint napjainkban, a mikor szintén csak nagyrészt a kül-
földi törvényhozások alkotásait másolják, sokszor vajmi csekély tekin-
tettel honi állapotainkra és társadalmi szükségleteinkre. (36—45. l.)

Végül az Anon. c. 5. és 6. említett *vérszerződés*ről szól szerzőnk,
melyet ó-kori íróknak a szkithák- és médekről szóló hasonló adataival
vet egybe. (46—47. l.) Ezzel kapcsolatban még röviden megemlíti a
Hundius (Metrop. Salisb. T. I. p. 30.) adatát a magyarok állítólagos
farkas- vagy kutya-esküjéről (IX. sz. vége), melyben való részességgel
IX. János pápánál a szlávok a bajor püspököket is vádolják (quod
nos praefati Schlavi criminabantur, cum Ungaris fidem Catholicam
violasse, et *per canem seu lupum*, aliasque nefandissimas et ethnicas
res sacramenta et pacem egisse); ugyanitt idézi Joinville francia kró-
nikást (Hist. de St. Louis. Edit. Paris. 1761, fol. p. 104.), a ki az Andro-
nikos görög császáral szövetkező húnok vérszerződését írja le (XIII. sz.),
melynél a két szerződő fél egy kutyát vagdalt darabokra, annak jel-
képeül, hogy hasonló sorsa legyen az esküt megszegőnek. (V. ö. *Munkácsi*
B., Farkaseskü a régi magyaroknál. Ethnographia VI., 73.)

Ezzel ér a tömör és velős kis Commentatio véget, a melyről
Schlözer méltán mondja, hogy egészen a maga korának színtáján áll.
Nem is igen van benne egyéb kivetni való, mint a magyar *isten* szó
etymológiája, továbbá az a nagyon is kirívó tendenzia, hogy őseinket
már a keresztyénség fölvétele előtt is tiszta monotheistáknak tüntesse
föl. Ellenben igen megbecsülendő Cornidesnél az a néhány kritikai
megjegyzés, mely a középkori krónikák közkeletű modorosságára, a
pogány vallás maradványait kiirtani czélzó XI—XIII. századbeli törvé-
nyeink forrásaira, Bonfini humanista szóvirágaira, a hún és szkitha
népneveknek inkább csak általában „nomád lovas nemzet“ értelmében
való vételére s végül különösen arra vonatkozik, hogy nem szabad
mindazt, a mit a húnok- és szkithákról vajmi különböző korokból és
eltérő nézőpontokból följegyezve találunk, menten a honfoglaláskori
magyarokra alkalmazni.

Kár, hogy az itt kiemelt jelességek helyett a derék kis érteke-
zésnek ép az Achilles-sarka, az *isten-jizdan-eshta* szószármaztatás,
keltett a legközelebbi időkben legnagyobb figyelmet. Ezt ugyanis
mohón felkapják a következő évtizedek folyamán majdnem mindazok,
a kik a magyar ősvallás bűvárlatába több jóakarattal, mint a mennyi
tudással és szerencsével bocsátkoztak.

Engel ama hatvanhat lapnyi kis értekezése, melylyel Cornides Commentatióját kísérte, újabb nevezetes nyomjelzés a magyar mythologia irodalmában; legalább közvetve. a mennyiben elég korán, de jóformán teljes elszigeteltségben s jó hosszú időre csekély látható eredménynyel utal rá a magyar nyelv ugor atyafiságára, hivatkozván *Hell*, *Sajnovics* és *Fischer* tapogatódzásaira. Ugyanez irányba vezet, még pedig egyenesen a magyar ősvallás kiderítése szempontjából *Horváth János* is. „A Régi Magyaroknak vallásbéli s Erkölcsi Állapottokról“ szóló értekezésében (Tudom. Gyűjtemény 1817. II, 27—91.), a mely különben jórészt Cornides nyomán halad, csak az Engel megjelölte út továbbkövetésének, az ugor-magyar rokonsági kapcsolat összehasonlító mythologiai czélokra való értékesítésének czimén érdemel, kivált megjelenése korát tekintve, kiválóbb figyelmet.

Horváth János „néző pont“-ja (1. §.) alig is lehetett más, mint az, hogy az embereknek az őskorban „tisztá ismereteik valának Istentől“, melyek csak „eredeti honnyokból történt kiszakadtokkal, szétoszlásokkal, 's különösen népekké lett szaporodásokkal“ homályosultak el többé-kevésbé, vagy ölettek el egészen. Ennek a dogmatikus alapon álló felfogásnak különben akkortájt a romantikus irodalmi, művészeti és társadalmi irányzat és az annak szellemében dolgozó fiatal összehasonlító nyelv- és irodalomtúvárlat is segítségére jött; még pedig olyan tetszetős argumentumokkal, a melyek elég sokáig szigorúan tudományos bizonyítékok színében tudták magukat kelletni, az irántuk kedvező elfogultsággal viseltetők szemében. Horváth is minduntalan a korában divatosá lett symbolikus mythos-magyarázó iskola vezérkönyvére, Görres „Mythengeschichte der asiatischen Welt“ czimű munkájára (1810) hivatkozik. S ha ezt teszi, ezért korántsem érheti őt akkora megrovás. mint a „Magyar mythologia“ szerzőjét, a ki egy emberöltővel később (1854.) még mindig ugyanezen néző pontból tárgyalja a magyarok ősvallásának nála már vaskos könyvvé felduzadt gyér nyomait. De ne feledjük, hogy *Ipolyi* is ugyanazon hivataltól folyó „praeconcepta opinio“ vezérelte, a melynek egyébiránt elődjével együtt tiszta meggyőződésből is lehetett híve. Csakhogy elődje fölötté még azzal is védekezhetett vala, hogy ő teljesen a maga korának tudományos szintáján állott néző pontjával; míg *Ipolyi* idejében ez már meghaladott álláspont volt az összehasonlító mythologia terén.

Ebből a felfogásból kiindulva Horváth J. is, jobbára Cornides argumentumaival élve, azt vitatja, hogy a magyarok ősi hazájukban egyistenhívők voltak s csak későbbi vándorlásaik során sajátítottak

el egyet-mást a persák vallási vélekedéseiből és szertartásaiból; a nélkül azonban, hogy valaha is tulajdonképeni bálványimádásba sülyedtek volna. A Theophylaktos emlegette tűztisztelet ennek szerinte nem mond ellene, mert utána nyomban kiemeli a byzanci író, hogy istenül azért csak a mindenek alkotóját imádták. Nem lehet tehát igaza Merseburgi Ditmárnak, a ki Gejza vezérről azt állítja, hogy „az igaz Istenen kívül bálványoknak is áldozott“. I. Andrásnak a Corp. Jur. Tom. I. p. 133. olvasható törvénye sem ingathatja meg e vélekedését, mert „mind Ditmár, mind a törvény, az idő billyegét viselik; mellyben az emberek többnyire a formát vették a dolgok mivoltának“

Az *Isten* név etymológiáját illetőleg Cornides szószármaztásán kívül (melynek a persa *izdán-jizdán* szóig menő részére nézve Sándor István Sokféléjét [X. darab, 60. l. 1808.] idézi), Hager (Neue Beveise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern, Wien 1794. 80. l.) azon véleményét is felemlíti, a mely szerint a persa *izid* vagy *jezdan* az egyiptomi *Isis*-ből ered, s így a magyar *Isten* szónak is ez a gyökere. Továbbá Fesslerét, a ki elég szkeptikusan azt tartja, hogy e szavunknak a persa *atesch* vagy zsidó *esch* szóból való származása semmivel sem hihetőbb, mint az indiai *ischana* vagy *Vischnu* nevezetkből való eredete. Végre Révai Miklós nézetét közli, a ki (Antiquitates Lit. Hung. Vol. I. 1803. §. 54. 122—125) a héberből való származtatáshoz tér vissza, melyet — a mint láttuk — már Otrókócsi Foris Ferencz megkísérelt s a mely a vele hasonló alapon állók és így Horváth János, valamint Ipolyi kiindulási pontjával is a legjobban megegyezik.

Szóba kerülnek azonban a rokon ugor népek istennevei is, különösen az osztyák *Innen Nom*, a vogul *Torom*, a finn *Jumal* (mind Görres id. műve nyomán), a melyekre való utalása mindenesetre legalább bizonyos módszertani értéket kölesönöz a munkálatnak.

A 3. §. „A jó és gonosz főbb alkotású Lelkekről“ szól s különösen a persa dualizmusnak a magyar ősvallásra gyakorolt hatását vizsgálja, első sorban *ördög* (urdung, ördöng) és *ármányos* szavaink eredetét és jelentését kutatván. Az elsőt ősi tulajdonnak, a másikat ellenben a persa *Arimán* vagy *Ahermán* kölcsönvételének tartja.

A 4. §. az emberi léleknek a halál utáni sorsáról s a *mennyország*ot illető képzeletéről szól, ismét tekintetbe véve (valamint az előbbi §. is) a rokon népek analog vallási képzeteit. Az 5. §. az *áldozatok*nak, a 6. a *tátosok* avagy „papok és dalosok“-nak van szentelve és folyton figyelemmel kíséri, a mennyire a rendelkezésére álló források engedik, éjszaki törzsrokonaink mythológiáját. A 7. §. az *áldozó helyek*ről,

a 8. pedig az *ünnepekről* emlékszik röviden; a 9. a régi magyarok *esküvésének* módjáról szólva, az Anon. c. 5. és 6. leirt vérszerződés kapcsán ezt a (Fesslertől származó, l. Gesch. I. 181.) furcsa magyarázatát adja az *eskü* szónak: „minekutánna példázólag véröket kiontották volna, azután lön a törvényes esküvés; azaz: mindnyájan kardokat emelve az égre fel hangon ez átkot mondották: *Ess kü* reánk, 's mindnyájunkra, ha így nem ontatik a' mi kardgyaink által mindennek a' vére, a' ki hitetlen 's engedetlen lészen ő (t. i. Álmos) eránta!“

A 10. § a *házassági*, a II. pedig a *temetkezési* szokásokat tárgyalja, s ezzel véget is ér a dolgozat minket itt különösebben érdeklő I. része. A II.-ban ugyan, a mely a régi magyarok erkölceit ismerteti, szintén akad egy s más mythologiai apróság; de ebben a szerző már mégis csak jobbra az Anonymusnál följegyzett s részben vajmi kétes értékű adatok többnyire kritikátlan kommentálására szorítkozik; itt már arra sem igen véve magának alkalmat, hogy az első részben elég sűrűn megszólaltatott rokon-népi analógiákra ki-kitérjen.

Az egybevetésnek ez irányban való kiterjesztésére azonban nálunk mindenesetre ő törte az első szélesebb részt; és ez kétségbevonhatatlan érdeme, a melyet szemünkben az sem enyészethet el egészen, hogy elég szerencsésen meglelt módszerétől minduntalan eltérve, a leglényegesebb kérdéseket illetőleg nem tud szabadulni attól a dogmatikus előfeltevéstől, a melynek különben legszámbevehetőbb elődje, Cornides is, de meg a külföld tudományos divatja is, újabb erős támasztékoltszott kölesönözni.

Ha Horváth János, egyes részleteket nem számítva, egészben még a korabeli tudomány színvonalán állott: ez már épenséggel nem mondható azokról, a kik utána, de róla kevés tudomást véve, vagy tőle alig tanulva, a magyar ősműveltség valláserkölcsei részének felderítésére vállalkoztak. Törekvéseikben a nálunk kiválóan nemzeti romanticismusból táplálkozó hazafiúi lelkesedés vezérelte őket, a mely a tespedő politikai élet, a szomorú közállapotok és a közművelődési nagy elmaradottság közepette, az újjászületés hajnalaképen a „régicicsőség“-et óhajtja mentül búbajosabb fényben elővarázsolni az őskor „éji homály“-ából. Aranyosrákosi *Székely Sándor*, a ki három-énekes kis eposzában (A székelyek Erdélyben. „Hébe“ 1823.) az „egy igaz Isten“ helyébe lépett „magyarok Istené“-nek nevet adott s az azóta mind népszerűbbé lett, lassankint mythikussá fejlődött, pedig csak apokryph „*Hadúr*“ (nála *Haddúr*: I. én. 86. sor) első ismert szerzője — talán tudtán s bizonyára akaratan kívül, de mindenesetre korának szellemében egyénítette a magyar Olympos addig csak határozatlan körvonalakkal

megrájtolt képzeletbeli fejedelmét. Ezzel szemben Vörösmarty (Zalán futása, 1825.), a Cornides óta mind jobban kialakuló dualisztikus par-szizmus felvétele alapján, odaállítja a gonosz elv személyesítőjeképen *Ármányt*; nem tehetvén róla, ha költői képzelme szülöttét, az elődjétől átvett Hadúrral együtt, az ősi időkből eredő hagyomány emlékének tartja a hovatovább mind szélesebb körökre terjedő balvélemény.

A parszi hatás tulságosra becsülésénél még sokkalta nagyobb kárt okozott és a nyelvbuvárlattal szorosan összefüggő tudományunkat egészséges fejlődésében sokkal inkább gátolta, mert egyidőre rendes kerékvágásából teljesen kizökentette, a „*magyar-avar-hún*“ népnek az ókori szkithákkal és parthusokkal való szüntelen összegabalyítása és teljesen egy ethnikumba való foglalása, a mi jókora visszaesés a Cor-nides imént kiemelt józan nézetéhez képest. Megtoldja ez összeegyítést még *Horvát István* azzal, hogy „Rajzolatok a magyar nemzet leg-régibb történeteiből“ (Pest, 1825) című munkáscájában, a mely a „Zalán futása“-val ugyanegy évben látott napvilágot, a szkithákat és parthusokat, mint nemzetünk őseit, a bibliai filiszteusokkal identi-fikálja, s e révén a szent és profán történelem minden nagy és neve-zetes dolgába belerajongja a magyar nemzet dicsőségét.

Szerinte „a szittyák“ (így tehát a magyarok is) „már régi hazá-jokban *napimádók*“. (Rajz. 30. §. 13. l.) Egyébként ugyanitt a legridegebb Euhemerismus alapján magyarazza a mythosok eredetét; de nyilván csak azért, hogy még a Homéros és Hesiodos istenségeit, gigásait és titánjait is a magyarok, kúnok, jászok stb. megdicsőült királyainak tegye meg

Valamicskével józanabb (legalább a magyarok ősvallását illető nézeteiben), de Cornidesen alig megy túl a lényegesb kérdések tekin-tetében, némelyekben pedig nálánál kritikátlanabb és elfogultabb *Kiss Bálint*, a ki „Magyar régiségek“ című könyvét (Pest, 1839) nem kisebbnek, mint

Az
ÖRÖKKÉ ÉLŐ JÓNAK
A' MINDENEK URÁNAK
és az általa
sok viszontagságok között is
csodálatosan megtartott
vezérlett és megáldott
RÉGI TISZTES
MÁGYAR NEMZETNEK
szeretete, tisztelete és háládatossága
emlékeül szenteli.

Művének minket itt csak a *harmadik része* (229—294. l.) érdekel, a melynek alapvető tétele az, hogy őseink „a Mágusok vallását követték, és azt hozták be e' mi hazánkba is“ (231. l. 138. §.). Ennek bizonyítása közben a Zoroastrizmus sarkalatos tanait illetőleg Kiss B. is Hydere hivatkozik (235. l.), utalván egyúttal Budai Éσαιás Közönséges historiája (1800) 127. lapjára, a mi annyiban érdemel figyelmet, mert e könyv révén a Cornides-féle tanok bizonyára sokkal szélesebb körben terjedtek el, mint a kis *Commentatio* útján, a mely mégis csak kevesebbek kezén forgott, mint ama kor egyik legolvasottabb tankönyve. Cornides nézetével egybevetve a Kis Bálinté annyiban mutat sajnálatos visszaesést, a mennyiben ott csak egy problematikus értékű etymologia (a *jizdán* = *isten*) az, a mi különben egészen komolyan számbavehető, csak valódi értékükre leszállítandó történelmi tanubizonyosságok mellett a persa hatás felvételét támogatja; Kis Bálintnál ellenben már a legszilajabban csapongó délibábos nyelvészkedés, a mely szerint a magyarok, tulajdonkép *madjarok* = *madaj-arok*, nem lennének mások, mint a *médusok*, a kik közül valók voltak a mágusok; természetes tehát, hogy a magyarok ősvallása nem lehetett más, mit a mágusoké: qu. e. d.

Szól azután a 147. §-ban a „magyarok istené“-ről (237. l.), a következőben az Istennek „Jó“, és „Élő“ mellékneveiről, a melyek ismét a leghajmeresztőbb etymologizálásra adnak neki alkalmat. A 149. §-ban szóba kerül a Cornides-féle *Je:dán-Izdán* = *Isten*. Az Anon. c. 39. említette *dominus omnium*, mely — a mint láttuk — Cornides szemében is őseink monotheismusának egyik erőssége, Kis Bálintnál már annak is a bizonyítéka egyúttal, hogy eleink így (a mindenek Urának) is nevezték az istent (150. §.). Sőt egyes helyneveink tanúsága szerint *Bél*-nek vagy *Bál*-nak is, csak hogy ezt, „mint a mely névvel az ótestamentumban sok bálványok neveztetnek“, a keresztyén vallás fölvétele eltörölte. A 152. §-ban a szerző a *Damasec* istenről, a kivel Cornides még oly röviden végez, nem akarván teljesen lemondani, ahhoz a légből kapott feltevéshez folyamodik, hogy a Csaba testamentumában Székely István világkrónikája (Krakó, 1558) szerint említett név nem az illető istené, a kiről ott szó van, hanem a városé (t. i. *Damascus* városáé), a hol Syriában jártok idején a húnok ez istent (Bélt, v. Bált) tisztelik vala.¹

¹ Ezt az apokryph istenséget csak a minap végezte ki, teljesen és visszavonhatatlanul *Sebestyén Gyula*, „Damasec Istenről“ czimű jeles kis értekezésében (Ethnographia VII. 21.)

A 154. §. azt bizonyítgatja, hogy a magyarok ősi vallásának tűztisztelete csak az istenség symbolumának tekintett elemre vonatkozott; a köv. és 158. §. pedig a gonosz principium személyesítőjének, az Ahermán-, Arimánnal azonosított *Ármány* (?) -nak van szentelve, a kinek nevééről azonban Kiss B. még azt tudja, hogy csak az *Ármayos* szóban maradt fenn. Ő tehát még érezni látszik, hogy Vörösmarty *Ármánya* újabb keletű gyökelvonás.

A 156. §. az *ördög* szót chaldaei eredetűnek (*Har* = ellenség, *Dag* = hal, *dög*) vallja.

A 157. §. (v. ö. a 213. §-szal) egy új elemet von a mythologiai vizsgálódások körébe: a *boszorkányokat* (szerinte eredetileg *Buzur-Chan* = mag-vezér). S itt (158. §.) egy feljegyzésre méltó babona kerül szóba, a mely szerint „a strázsák, és a toronybeli vigyázók, az éjjeli 12 órát nem merték megkiáltani vagy sipolni, attól tartván, hogy az ördögök elragadják vagy a toronyból levetik őket“. Csekélység, az igaz, de mégis úgyszólván az első fecskéje nálunk annak az irányzatnak, a mely pedig a külföldön akkortájt már szépen gyümölcsözővé tudta tenni a mythologia számára az *élő néphagyományt*.

A többi §-ok alig tartalmazznak valami figyelemre méltót, ha csak azt nem, hogy a 179. §-ban Kis B. is számba veszi azt a körülményt, a mire már Cornides is ráutalt volt, hogy t. i. Árpád-házbeli királyainknak a bálványimádás stb. pogány szokások, babonák elleni törvényei a nyugateurópai régibb törvényhozás, főleg a karolingi capitulárék nyomdokain haladnak. A Horváth Jánosnál szóba kerülő ősvallási fejezeteken kívül szerzőnk még kiterjeszkedik a *jövendölésekre* (221—224. §.), különösen az álmokból való jóslásra (221. §.), a csillagjóslásra (222. §.), a szerencsés és szerencsétlen napokra (223. §.) és a bélizésre (224. §.). A *túlvilágról* szóló fejezet (241—243. §.) a *pokol* szó furcsa etymológiája (a chaldaei *pigol* = „bűdös, utálatos“ szóból) miatt szúr szemet. Nevezetes még a „Bérekasztás“-ben az a meglepő és a munka egyébként vallott nézeteivel szinte ellenkező, de különösen a Horváth István tanításától teljesen eltérő vélekedés, mely szerint: „a kik a Magyarokról azt állították, hogy ők a mindenható Istent nem esmérő bálványimádó pogányok voltak; vagy nem esmerték a Magyarok régi vallását, vagy ha esmerték, hamis hírköltéssel gyalázták őket; vagy pedig a Magyarokat a tulajdonképeni Skythákkal, az Atila Hunusaival, és az Avaresekkkel egy nemzetből valóknak tartván, — kiktől pedig mind nyelvökre mind vallásukra nézve egészen különböztek — a mit ezeknek gyalázatjokra feljegyzettek, a Magyar-

gyarok' bejövetele előtt az írók, azt a 'Magyarokra is alkalmaztatták'. (244. §. 293—294. l.)

Csakis az irodalmi furcsaságok legmonstruózusabb példáinak gyűjteményében lehetne helyük a *Bizoni Károly* „Magyarok ázsiai emléke“¹ (Pest, 1845) című könyvében olvasható etymologiai torzszülötteknek, a melyek különben egy részt Kiss Bálinttól, illetőleg mind a kettejük közös forrásából, Beregszászi Nagy Páltól (*Über die Aehnlichkeit der Hung. Sprache mit den Morgenländischen*. Lipse, 1797) való egyenes átvételek (ilyen pl. a *mada-j-ar* = *magyar*, *buzur chan* = *boszorkány*, *pokol* = *pigol*, a *karaboncz* és számos más). — *Bodor Lajos* „pogány magyar hitregék“ czimen, „Álmos“-ról írt drámája bevezetéseképen (Kolosvár, 1842) elmondott nézetei sem érdemelnek akkora figyelmet, mint a mennyit nekik Ipolyi (Magy. myth. XXXIII.) szentel.

Valamivel szilárdabb talajon mozgnak *Kállay Ferencz*nek a 40-es és 50-es években megjelent akadémiai értekezései, a melyek a magyarok ősvallása kifürkészésének általános problémáját, vagy pedig egyes részlet-kérdéseket tárgyalva, itt-ott számbavehetőbb adatokkal is gyarapítják mythológiánk előmunkálatait.² Ugyanitt említendő meg *Jerney*-től „Abulfeda tanutétele a magyarokról“. (Tudománytár. Új folyam XI. 1842. V. ö. VI. 1839), a mely a Reinoud és Slane által (Párisban 1834—40) kiadott XIII. századbeli arab írónak a régi magyarok vallásáról és erköcseiről szóló adatait tette nálunk közismeretessé.

És ezzel eljutottunk körülbelül addig az időpontig, a melyen a Kisfaludy-Társaság korszerűnek tarthatta a magyar mythologia addig felmerült főbb kérdéseinek rendszeresebb tárgyalását pályázatra kitűzni; megjelölvén részletezett pályatételében a kivánt műnek körülbelül a

¹ A munka teljes címe: „Magyarok ázsiai emléke, vagyis: ázsiai utazás helyett, több ezer esztendőök alatti történetírók nyomán. Ázsia özsves bejárásának, 's' a' magyar nemzet, és sajátágai lényeges esmérétenek, egyszersmind a' ki nem költözött magyarok ivadékinak is jelenleg hol lehető feltalálásuknak, tanulságos rajza. Két kötetben Bizoni Károly által“. I. kötet: *Magyar szók tüköre*. II. kötet: *Szótár* (s ennek a végén a szerző nézete „a hun-magyar nyelv koszorúva kitüntetése s örökítése eszközléséül“).

² Ide tartoznak különösen: Az ősi magyar vallás kifürkészése ügyében. (M. Tud. Akad. Értesítő VII, 1847. A *gylas* és *carchan* régi magyar nevek jelentéséről. (U. o. X. 1850.) A *Guti*, *Góth*, *Gete* nevek vallásos alapjáról. (U. o. XII. 1852.) Az *elme* szó ősvilági vallásos alapja. (U. o. XI. 1851. L. hozzá Hunfalvy Pál észrevételeit. U. o. XII. Továbbá Czuczoréit: U. o. XII. 1852. és XIV. 1854. V. ö. Nyelvőr VI. 10; VIII. 115; IX. 385; XIII. 368; Nyelvtud. közlem. XVIII. 1. füz. 1884.) A kigyótiszteletről a khami és scytha népeknél. U. o. XV. 1855. és XVI. 1856.

főbb fejezeteit. S ezekhez nagyjában ragaszkodott is az a munka, a mely a pályázat kiírása után ugyan csak hat esztendővel, de bevallottan annak indítékára a kijelölt feladat nagyobb apparátussal való megoldását vette célba. E munka Ipolyinak „Magyar mythológiá“-ja, a mely óta (1854) irodalmunkban is közkeletűvé lett a nemzetünk ősi vallásáról bárhonnan felderíthető adatok rendszeres összefoglalását és magyarázatát e cím alá foglalni. Ezzel a művel különben is új korszaka kezdődik annak az irodalomnak, a melyet főbb fázisaiban és kiemelkedőbb, irányadóbb jelenségeiben ismertetni e sorok célja.

Katona Lajos.

N É P K Ö L T É S.

Vadrózsapör.

I.

A hatvanas években adáz pör támadt a magyar irodalomban ; nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy Kriza János munkája, a «Vadrózsák» (Kolozsvár, 1863.) legnagyobb részében plágium ; tehát, hogy az ő székely balladái sohasem is éltek a székely nép ajkán, hanem azokat vagy maga avagy pedig munkatársai románból fordították s aztán rájuk fogták, hogy a székelyektől gyűjtötték. Ezt a nehéz vádat Grozescu Julián emeli a «Fővárosi Lapok» 1864. évfolyamában (114. sz. május 20.), a mikor benne a «Toma» című román balladának magyar fordítását közli, melyről azt mondja, hogy a székely «Ajgó Marton»-nak, illetve «Molnár Anná»-nak eredetije. Szerinte a románság, mint latin törzsfű nép, az epikai költészet mesterségét nyugati rokonaitól, az olaszoktól, francziáktól és spanyoloktól sajátította el, kivált pedig a troubadouroktól. A magyarságnak e fajta költészete nincsen, annál kevésbbé rokonainak. «Kömives Kelemen»-né semmi egyéb mint a román «Arzsesi kolostor» balladának «szolgai plagizálása» ; «Molnár Anna» meg a «Tomá»-nak «gyöngén sikerült nagyon is szabad fordítása».

Ezzel aztán megindult a küzdelem ; folyt is keservesen a «Pesti Napló»-ban (1864. 118.), de kivált a «Koszorú»-ban (1864.) a hol F. Szabó Sámuel szegődött be Kriza védőjének. Czafolgatásai eredményeképp ezt összezezi : «A magyar irodalom a világ legelső irodalma lenne, ha az idegen epikai költeményeket oly nyelven és szerkezettel tudná átültetni, miként ezt a székely balladákban az állítólagos forrásokkal szemben találjuk ; az ilyen átültetés nemhogy kisebbségünkre válnék, sőt a legnagyobb dicséret akár egyesek, akár a magyar nemzetre nézve!»

A vita azonban tudományos szempontból meddő eredménnyel záródott; hiányzott hozzá a küzdő feleknek előkészültsége, nem ismerték alaposan sem a maguk népköltészetét, sem pedig az országban lakó többi fajokét, annál kevésbé az idevágó világirodalmat. hogy hasonlításokat s értékes kutatásokat vigyenek végbe. A magyarság népköltészetének termékei még kritikailag nem voltak összegyűjtve; hiszen maga Kriza «Vadrózsái» közt fölvette íróemberek műveit is, melyek a nép között polgárjogot nyertek. Sőt az igazi népies versek közt ilyet is olvasunk:

«Áldott légy hát Bacchus,
Ki a jó bort adtad,
Ily derék fiadat
Régen meghivattad.

Áldott légy jó Bacchus,
Hogy szőlőt termettél,
Hogy az ivóhelybe
Minket is bevettél» (a 454. számú).

Ha azonban így állt a dolog a magyarságnál, annál sívárabb volt a helyzet a «Vadrózsapör» idején a román literatúrában. Traján császárt s a római világot keresték minden népies termékben s ha csak valami kis hasonlóságot is leltek a latin történelem eseményeivel, mindjárt ráfogták, hogy ime: «Argirius királyfi, *Trajanus*, Ileana Cosinzeana (Tündér Ilona) pedig *Dácia*. A Reriu-mi vagy Leru-mi refrén, mely a Colindákban (Corindákban) jelenik meg Aurelianus és Hadrianus császárok neveinek kicsinyítői» stb. (V. ö. Atanasie Marian Marienescu: «Balade si Colinde», Pest, 1859. «Román népdalok», fordították. Ember György, Grozescu Julián és Vulcan József, kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest 1877.) Azt tanították, hogy «a román nép ajkan ma is él egy «colinda», mely kétezer év előtt történt esetet énekel meg, vagyis a szabin nők elrablását a rómaiak által a Romulus rendezte ünnep alkalmával. A román népköltészet megőrizte a ludus equestrisnek emlékét, sőt a Lucius Metellus alapította ludus venationisét is. A balladák úgy írják le a régi római fegyvernemeket, a mint azokat Gibbon «Az Antoninusok kora» című művében sorolja elő stb.» (U. o.). Ki győzné felsorolni tovább a nagyzási hóbortnak hasonló termékeit; csak az a sajnos, hogy ezek aztán lábra kaptak a magyar literatúrában is (V. ö. Acs Károly: Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről, Pest, 1858. és a Kisfaludy-társaság említett kiadását), sőt a külföldiekben (V. ö. Kotzebue német fordításait, (Berlin, 1857.), Stanley angol fordításait (Hertzford, 1856.), Ruscala olasz és Ubicini, Philarète Charles francia fordításait stb.)

De ez még nem volt elég, hogy a klasszikus világ nyomait sütötték ki a román népköltészetben, hanem addig mentek, hogy az idegen eredet bélyegét magukon viselő szokat kiküszöbölték s helyüket modern csinálmányu latinokkal töltötték be (V. ö. Marienescu id. művét). Sőt megtették azt is, hogy egész sorokat költöttek maguk a népköltészet termékek gyűjtői, vagy a hol a gondolat nem domborodott ki eléggé, azt a saját tolukkal bővítették ki (V. ö. Alexandri Vazul népköltészeti gyűjteményét, Marienescu id. művét). Ilyen körülmé-

nyek közt mennyit lehet építeni az e fajta kiadások megbízhatóságán, nem szükség említenem s nem is kell megütödnünk, ha az idegen, a ki olvassa ezeket, elsodálkozik azon a latin nyelven, a mely a román népben él. Michelet (Légendes du Nord, 334.) bár sok tekintetben igaz van, így kiált föl Alexandri népköltészeti gyűjteményének olvasásakor: «Mihelyt fölütöd Alexandri népköltészeti gyűjteményét, fejedet és szivedet szokatlan illatár tölti be, a mely mámorral s részegítő elemmel van vegyülve. Nem tudod okát, de sirsz s könnyed búskomolyság fog el. A felleg nem elég sűrű, hogy egy napsugár át ne hasson rajta».

Munkásságuknak gyöngye azonban, hogy maguk írtak balladákat, melyekről aztán hirdették, hogy népies termékek. 1870-ban Bärládban jelent meg pl. egy ilyen füzetecske J. Pop Florentintól: «Cîntece voinicești» czimmal, a melyben a következő dolgok fordulnak elő, részben mint népiesek, részben mint utánzatok: Marcuromanul și Tor dacul (A római Marcus és a dák Torus): Orațiu cel orb de un ochi (A félszemű Horacius); Scevola cel fără iubită (A szerető nélküli Scevola), Trei Orași (A három Horiacius) stb.

A román népköltészet ez állapota és megbízhatósága jóformán egy pár éve, hogy megváltozott, de még mindig — kevés kivétellel — nem oly helyesírással közlik az anyagot, hogy nyelvészember is használhassa.

II.

A ki ezek után azt hiszi, hogy én most újra föl akarom eleve-
níteni a «Vadrózsapört» s hogy a mai anyag együttléte után, mikor legalább nagyjából ismerjük a különböző nemzetek népköltészetét, föltételezi rólam, hogy talán szelesebb látókörrrel s kritikaibb előkészültséggel a románból a magyarba átjött balladákat fogom kimutatni, az ugyan nagyot csalódik. Meddő dolog volna ez részemről és kárbaesztett munka, mert jól tudom, hogy az ember a földteke minden pontján egyenlő, tehát a zord éjszak lakója épen úgy szeret, gyűlöl, szomorkodik és vigad, mint a forró dél szülötte, csak a formában, miként nyilvánítja azt, különbözik. A népek psychéje mindenütt egy, ezt a fontos tételt nem szabad soha szem elől tévesztenünk, midőn népköltészeti termékek összehasonlításáról van szó, ehhez még hozzájárul az az óriási vándorlás, melyet ez alkotások megtesznek egyik néptől a másikig. Ha pusztán a hasonlóságból vonná le valaki egyik vagy másik népköltészeti termék idegen eredetét, a mint azt a «Vadrózsapör» megindítója, Grozescu Julián tette, olyan eredményre jut, a mi hizeleghet a nemzeti érületnek, de a tudomány ítélőszéke előtt értéktelen. Azzal a módszerrel kell eljár-
nunk e kényes ügyben, melylyel a nyelvtudomány az idegen szavak hovátartozandóságában s még akkor is jól meg kell gondolnunk, a míg döntő véleményre ragadtatjuk magunkat. Egyelőre az anyaggyűjtés fárasztó munkáját kell végeznünk s e dolgozat nem vágyik nagyobb hivatásra, mint a mennyire eleddig lehetséges volt, kimutatni egyrészt minő magyar vonatkozású balladákról tud a románság, másrészt pedig felsorolni azon balladákat, melyeknek másait a székelyeknél megtaláljuk.

III.

Gyulai Pál (Arany László és Gyulai Pál: Magyar Népköltési gyűjtemény, Pest, 1872. 543. l.) összevetvén a székely balladákat a specifikus magyarországiakkal, erre az eredményre jut: «A magyarországiak színhelye csak a kunyhók és puszták vagy legfeljebb a népmesék világa; az erdélyiekben némi történeti háttért vehetni észre s néha lovagokról, várurakról emlékezik». Igaz, hogy e különbségek a területi, a földrajzi, éghajlati és történelmi viszonyokra vezethetők vissza, de nem szabad megfeledkeznünk a vérkeresztezédsről se, aztán arról a fontos körülményről, hogy a székelyek századok óta együtt élnek a románsággal s a mint hatottak nyelvileg egymásra, kétségtelenül hatniok kellett költészetük produktumaira is. Közös fegyverbarátok voltunk a multban, kenyerespajtások a rendi állapotban, testvérek a bajban és örömben; szívünk, lelkünk összeforrt s visszhangzik azokból a dalokból, melyeket Erdély bérczei közt az oláh pakulár vagy a székely bács énekel. A közös körülmények és a közös helyzet egyforma eszméket és egyforma érzelmeket szültek, melyeknek nyomait az oláh és székely nép termékeiben láthatjuk. Igen szépen jegyzi meg *dr Jancsó* Benedek (A román nemzetiségi törekvések története, Budapest, 1896. 660—661. l.): «Az oláh kurucz is ott volt, mint fegyvertársa a magyar kurucznak, a nemzeti szabadság ama táborában, melyben diadalmas csaták után szellős sátorok alatt lobogó éjjeli tüzeknél bor és dal között vigan telt az idő. Ha a tarogató és hegedű szava elhangzott, fölarsant a duda hangja is. Magyar és oláh kurucz mint egy édes anyja gyermeke perdült tánczra. Vesztett csaták után pedig a völgyekben zokogó tarogatónak, az erdőkben siró pásztorfurulya felelt vissza; a híres Rákóczi-nóta nemcsak a magyar lovas kurucz kürtjéből hangzott föl a nemzeti diadal éneke gyanánt, de az oláh pásztor havasi kürtje is lezúgta a völgyekbe, mint az üldözött vallás és szabadság harczi dalát. Az erre való emlékezetnek nyomát azonban az események viharja betemette a feledés futó homokjával s mai napság alig van valaki: akár oláh, akár magyar, ki a mult idők avarját járva fölszedné az idők vén fájának azokat a viharhajtotta leveleit, melyeken a régi magyar-román fegyverbarátságának egyes töredékeit irva találná». Sok román kurucz volt Rákóczi táborában, a miről tanuskodik az a mély hatás, melyet a románság a kurucz dalokra tett. A híres «Erdélyi hajdu-táncz», a melyről Káldy azt állítja, hogy a régi magyar zene egyik kiváló szép alkotása, «semmi egyéb, mint egy bätutã nevű oláh táncznóta» (u. o. 600. l.). A történelmi fejlődés tehát összekapcsolt bennünket a köröttünk lakó fajokkal, kikkel együtt századokon keresztül védjük a nyugatnak kulturáját a félholddal szemben; áteltük a véres csatákat, a fosztogató dulásokat, melyeknek emlékeivel tele van mindnyájunk népköltészete. Annak, a ki majd, ha az egész anyag együtt lesz, tanulmányozni és összehasonlítani fogja e dolgokat, föltétlenül számba kell vennie a történeti kapcsokat, a földrajzi egységet, a ki- és bevándorlásokat, a faji kereszteződést, hogy ítéletet mondhasson, minő

hatása volt teszem az oláh népköltészetnek a székelyre vagy megfordítva. Az e fajta összehasonlításokban nem az általános, a maguktól föltolakodó külső hasonlóságok döntenek, hanem, hogy a közös emberi ideák mellett *takarják-e a részletek is egymást?* A geometriában is nem az a fontos két háromszög egybevágására, hogy *hasonlók egymáshoz*, hanem, hogy *az oldalak és a szögek egyenlők legyenek.*

A hazai népek katonadalai átkozzák és szidják a németet ép úgy mint a magyar nóták, pl. egy aradmegyei román népdal szerint:

«Bate doamne namtu-n drum, «Verd meg Isten a németet,

C-o luvat tát ce îi bun» etc. Elvitte a legényeket» stb.

Annak a gyönyörű magyar dalnak:

«A merre én járok
Még a fák is sírnak,
Gyöngye ágairól
A levelek hullnak»

masa ugyancsak egy aradmegyei román nóta:

«Io mă duc, codru rămîne, «Maradj erdő, én elmegyek,
Plînze frunza după mine» etc. Sírnak értem a levelek» stb.

Nem akarok több példát fölhozni a külső hasonlóságra; a ki csak valamennyire is foglalkozott a különböző népek költészetével, száz meg száz újabbal tetézhetné ezeket. És meg vagyok győződve, hogy egy komoly kutatónak se jut eszébe valamely részről jövő befolyást keresni hennük.

Másképp állunk azonban, mikor a részek is takarják egymást. Pl. Molnár Anna, illetve *Ajgó Márton* balladája még részeiben is nagyjából megegyezik a román Tomával. Mind a kettőben asszonyoktetésről van szó, a mi tudvalevőleg sem a magyarnak, sem a romának nem privilégiuma, tehát az alapeszme eredetisége meg nem támadható. De már a részletek föltűnő egybevágása méltán fölkeltheti gyanunkat. *Ajgó Márton*, mikor *Annával* az erdő sűrűjébe ér, ölebe hajtja fejét, hogy keressen benne. Az asszonynak azonban eszébe jut, hogy otthon hagyta csecsemő gyermekét és sírni kezd utána. Könye ráhull a rabló homlokára, a ki haragosan fölgrík s ráparancsol Annára, hogy mászszék föl a fára, melyen hat szép leány van fölakasztva. A nő azt feleli, hogy férfinak illik elől menni, mire *Ajgó Márton* föl akar mászni, de *Anna* kihuzza pallosát s levágja a fejét. Ezután haza megy, a hol kibékül az urával. (V. ö. *Abafi Lajos*: Figyelő, 1876. 321. lap.). Teljesen így mondja el a dolgot *Toma* balladája, azzal a különbséggel, hogy fára mászásról nincs szó benne; hanem, mikor az elrabolt asszony fejébe keres szeretőjének, könnyet ejt «kereszteletlen gyermekére» gondolva. *Toma* megbánja bűnét s haza küldi az asszonyt, hogy béküljön ki az urával, a mi meg is történik. A magyar balladában a nő bosszulja meg magát elrablóján, míg az oláiban a férj, mikor *Toma* kilopja az állítólág a vásárból hozott négy lovat.

Ime ez esetben a ballada hovátartozandóságának meghatározásában ítéletet hozni sokkal nehezebb, mint első tekintetre gondolnánk.

Csak egy momentum szolgáltatathat *némileg* alapot az oláh javára, t. i. az a nagy különbség, mely a specifikus magyarországi és a székely balladák közt van mind anyagra, tartalomra, mind pedig a külső földolgozásra és az előadás hangjára nézve. Ez azonban nem képezheti nyugodt lélekkel sem egyetlen, sem pedig végső kritériumunkat s meg kell elégednünk azzal az eredménnyel, hogy konstatáltuk e ballada *hasonlóját* az oláhban is.

Egész kutatásunkból csak egy biztos oláh befolyást összegezhettünk, a hol az eldöntés úgyszólván kínálta magát, mert olyan szokásról van benne szó, a mely tudtommal csak a balkáni népeknél él (V. ö. Arany László és Gyulai Pál: Magyar népköltési gyűjtemény, Budapest, 1882. III. 442—443. l. Lazăr Şăinean: Studii folklorice. Bukurest, 1896. 47—66. l. Mailand Oszkár: Az árgesi zárda mondája, Déva, 1885.). «Kömvies Kelemennéről» van szó és a román «Mánoli mesterről» (V. ö. Arany-Gyulai id. művét, I. 174—176. III. 72—75. Vasilie Alexandri: Poesii populare ale rominilor, Bukurest, 1866. 186—195. l.).

Az oláhság, mint balkáni nép, a befalaztatás szokását magával hozta őshazájából, a Balkánból; tőle ez áterjedt a székelyekhez, vagy valamely székely ember hallván az «Ardzsesi kolostor» mondáját azt Déva várára alkalmazta. Valamint a kölcsön vett szóknál kell eljárunk, hogy először is azt vizsgáljuk, vajjon a legközelebb szomszédos népnél rábukkanunk-e; akkép kell elbánnunk a jelen esetben is. A székelység tőszomszédja, kivel az élet ezer fázisában nap-nap után érintkezik, a románság; nála a befalaztatás szokásának valamikor meg kellett lennie, ha ma csak mint szimbólum is él, hogy t. i. az épülőben lévő ház előtt eimenőnek az árnyékát falazzák az alapba. Kétségtelen, hogy csakis az oláhoktól tanulhatták el, illetve vehették át a székelyek.

E szerint népköltészeti termék eredetiségének meghatározásában legfőbb bizonyítékunk, vajjon találunk-e benne olyan népszokást, a mely a kérdésben forgó népnél ismeretlen; fölfödözhetünk-e benne olyan személyre vagy helyre való vonatkozást, a melyről az illető nép mit se tud, vagy tudhatott. Meg kell vizsgálnunk, hogy egyes részletek ki-magarázhatók-e ama bizonyos nép psychéjéből, földrajzi, éghajlati viszonyaiból, történetéből, eredetéből, avagy más népekkel való érintkezésből sajátította el azokat. Természetes, hogy ezek mellett még más okok is döntő szerepet játszhatnak, melyeknek megválasztása mindig az illető kutató kritikai erejétől vannak függővé téve.

Az alábbiakban összeállítom azon balladákat, melyek, ha mindjárt némileg is, hasonlítanak a székely-magyarokhoz. Ezt a lajstromot bizonyára még ki lehet bővíteni, de az én ismereteim nem terjednek ki többre. Először lássuk ama balladákat, melyeknek tárgya a magyarságra vonatkozik; megjegyzem azonban, hogy a munkámban előforduló román balladák legnagyobb része saját gyűjtésem s így még kiatatlan szöveg. A román szavak leírásában a következő ortográfiát követem: a = rövid magyar á, b = b, c = k, ç = cs, d = d, đ = gy, e = e, ë = magyar

zárt \ddot{e} , $f = f$, $g = g$, $h = h$, $i = i$, $\ddot{i} = j$, $l = l$, $l' = ly$, $m = m$,
 $n = n$, $\ddot{n} = ny$, $o = o$, $p = p$, $r = r$, $\$ = s$, $\$ = s$, mely után
 rövid *jésülés* hangzik, $s = sz$, $t = t$, $t' = ty$, $\dagger = cz$, $u = u$,
 $v = v$, $z = z$, $\check{z} = zs$. A két gutturális hangot ekkép jelölöm: \ddot{a} , \ddot{i} .
 A két szó közt levő kötőjel tudatja, hogy azok egybeejtendők. Termé-
 szetes, hogy a grammatikai formák visszaadására nem vehettem ügyet,
 mert az a szöveg olvasását nagyon megnehezítette volna. Az én czé-
 lom a román hangoknak lehetséges hű fotográfiáját adni.

A magyar tárgyú román balladák annak illusztrálására szolgálnak,
 hogy a történelmi, földrajzi s egyéb okok minő ethnográfiai kapcsolatokat
 létesítettek köztünk. Ez összeállítás se teljes, de czéлом elérésére ele-
 gendő anyagot szolgáltat.

I.

Magyar János.

Grăia Janăș Dunguru:
 «Vidă, Vidă, doamna mă,
 Sufucă-ț tu mîneș lară
 Și sușeștă colaș albî,
 Ca să pl'ecăm la socriie
 Pe goștîie,
 Vêd-ău-aș năgră pustiie».
 Iară Vida, cînd auza,
 Mîneș lară că sufucă,
 Colaș albî îm împlêta
 Și frumos că mi-î coșă
 Și în traistă mi-î puňa
 Și la goștîie-m pl'eca.
 Merza, cît merza
 Pină-n codru-m azunza,
 Iară Janăș, că-m grăia:
 «Vidă, Vidă, doamna mă,
 Ia-m cîntă un cîntișel,
 Să treșem codru cu iel».
 Iară Vida mi-ș grăia:
 «Cînd oi-nșepă a cînta,
 Codri marî or răsuna,
 Lemnil'ê s-or cl'êtiņa,
 Izvoară s-or turbura,
 Livêzi vîrzi sã vor usca,
 Mihu tãlhar n-o auza,
 Că-î tãlhar dē codri marî,
 Înnaintē n-o iēși,
 Pe tîie t-o prăpădi».
 Iară Janăș că-m grăia:
 «Cîntă Vidă, nu tșe tșemē,

Szóval mondja Magyar János:
 «Vida, Vida, feleségem,
 Tűrjed föl bő ujjaidat
 S fonjál fehér jó kalácsot,
 Mert elmegyünk anyós látni,
 Anyós látni vendégségbe,
 Bárcsak soh'se látnám többé».
 Mikor Vida meghallotta,
 Ruhaujját jól fölkapta
 S a kalácsot meg is fonta,
 Kemenczébe sütni tolta,
 Tarisznyába bele rakta,
 Anyós látni elindultak.
 Mentek, mentek, mendégéltek,
 Erdő sűrűjébe értek.
 Szóval mondja magyar János:
 «Vida, Vida, feleségem,
 Énekelj egy nótát nékem,
 Míg az erdön áthaladunk».
 Szóval felelt felesége:
 «Ha bekezdek éneklésbe,
 A nagy erdők visszhangzanak,
 Sudaras fák meghajolnak,
 Patakok fölzarodnak,
 Mezők pedig elszáradnak,
 Mihu tolvaj meghallja majd,
 Erdőt járó Mihu tolvaj,
 Előnkbe jó, utunk állja,
 S téged levág a szablyája».
 Szóval mondja Magyar János:
 «Dalolj Vida, soh'se rettegj,

Că-s voinic cu comănac.
 Să vëz Vido ș-oī sã fac!>
 Ȫar Vida cînd auza,
 Ȫnșepia a cînta,
 Codri mari răsuna.
 Lemnil'ë sã cl'ëtina,
 Apil'ë sã turbura,
 Livëzil'ë sã usca
 Și Mihu c-auza,
 Cãtrã hoț cã mi-ș grãia:
 <Fraților, firtaților,
 Doarã tobil'ë-m răsună ?
 Oarë lauta s-audë ?>
 Cînd biñe samã băga:
 <Așța nu-s niș tobil'ë.
 Dar nu-s niș muțil'ë
 Numaī glasu Viži mel'ë>.
 Ȫel pe ii mi-ī lãsa,
 Și naintë l'ë iëșa.
 Și cînd iëi cã sã-ntãlña,
 Mihu đin grai cã-m grãia:
 <Futu-ț morți, mãi Janăș,
 Drãguța țșe mãi luat-o,
 Pîntru ia cã noi ñ-om batșe,
 Oarë-n luptșe ñe luptãm ?
 Oarë-n sabii ñe tăiem ?>
 Ȫarã Janăș cã-m grãia:
 <Ba în luptșe ñ-om lupta,
 Cã luptșil'ë-s mãi đireptșe.>
 Ȫeī atunșa s-apuca,
 Zi đe varã pînã sarã.
 Mihu pe Janăș mi-l prînda,
 Pin' žënuñt în pãmînt il băga.
 Ȫarã Janăș cã-l lua,
 Pe Mihu pînã-n briu il băga.
 Janăș Viži cã-ī grãia:
 <Vidã, Vidã, doamna mã,
 Ȫa rãdicã-ț țoal'il'ë,
 Sã-ț mãi ved io țifil'ë.>
 Ȫarã Vida cînd vida,
 Cu dosu cãtrã iel sã-ntorșa.
 Janăș rãu sã mîniia,
 Și pe Mihu mi-l lua,
 Pînã-n briu în pãmînt mi-l băga,
 Ȫarã Vida cã-m zișa:
 <Carë đintrã voi va uđi,

Csákós vitez az én nevem,
 Megládd Vida a fegyverem!>
 Mikor Vida ezt hallotta,
 Befogott hát a dalba,
 A nagy erdők visszhangzottak.
 Sudaras fák meghajoltak,
 Patakok fölzavarodtak,
 Mezők pedig elszáradtak,
 Mihu tolvaj meghallotta
 S társaihoz így szólt nyomba:
 <Czimboraím, hej, gyerekek,
 Talán a dobok peregnék ?
 Vagy hegedű hangja zeneg ?>
 Mikor jobban számot vetett:
 <Nem hallatszik dob pergése,
 Nem hallatszik muzsikaszó,
 Ez Vidámnak édes hangja>.
 Jó pajtásit odahagyta,
 Hogy Jánosnak útjat állja,
 Mikor velök találkozik,
 Mihu tolvaj szóval mondja:
 <A lelkedet, Magyar János,
 Enyém e nő, nem a tied,
 Érte mostan meg kell vinünk,
 Vagy birokra menjünk János ?
 Avagy karddal mérkőzzünk meg ?>
 Szóval felel Magyar János:
 <Csak birokra menjünk Mihu,
 Mert a birok igazságos>.
 Ekkor aztán befogtak,
 És napestig megbirkóztak.
 Mihu Jánost átkarolta,
 Térdig földbe belevágta,
 Oszť János átnyalabolta,
 Övig földbe belevágta.
 Szóval mondja Magyar János:
 <Vida, Vida, feleségem,
 Az ingedet tárd ki nekem,
 Emlőidet hadd szemléljem>.
 Vida mikor meghallotta.
 Hátat fordított urának.
 János erre dühre gerjedt,
 Mihut átnyalabolta,
 Övig földbe belevágta,
 Vida pedig ekkép szóla:
 <A ki lészén győzedelmes,

Pe miñe m-o stăpîni.»
 Îară Mihu s-opînta,
 Pînă-n brîu cã mi-l băga.
 Şi Janăş să mi nîia,
 Pînă-n grumaz îl băga,
 Şi capu cã mi-l tăia,
 După Vida să lua,
 Şi pe Vida mi-o prînda
 Şi capu îei îl tăia
 Şi în straiţã îl băga
 Şi la socriie pl'eca.
 Cînd acolo azunza,
 Bună sara cã mi-i da,
 Soacra frumos mulţamîia,
 Şi Janăş din grai grăia:
 »Soacră, soacră, draga mîia,
 Am în straiţ-on cap dē mîel,
 Friţemi-l tu frumoşel».
 Soacră sa mîna băga,
 Capu Viţi cã scoţã.
 Îară ia din grai grăia:
 «Janăşe, draguţu mîeü,
 Nu-i aişa cap dē mîel,
 Şi e capu Viţi tel'ë».
 Janăş d'in gură grăia:
 «Al'ei soacră, dalbă soacră,
 Cum Vida cã mî-a făcut,
 Aşa cã mî-a pētrēcut».

Azt uramnak elismerem».
 Mihu neki rugaszkodva.
 Jánost övig földbe vágta,
 János pedig haragjába,
 Mihut nyakig földbe vágja,
 És lemetszi erre fejét.
 Vida asszonyt előveszi,
 Vida asszonyt hogy megkapja,
 Fejét neki is lemetszi,
 Tarisznyába beleteszi,
 Anyós látni útját veszi.
 Mikor aztán odajutott,
 «Jó estével» beállított,
 Mit az anyós viszonzott.
 Magyar János ekképen szolt:
 «Hallja édes anyámasszony,
 Tarisznyámban bárányfej van,
 Süsse meg azt szépen nekem».
 Hogy a kezét beledugta,
 Vida fejét ott találta.
 Szóval mondja az anyósa:
 «János, János, édes fiam,
 Nem bárányfej van ide be,
 Hanem Vida fürtös feje.
 Szóval felelt Magyar János:
 «Hallja édes anyámasszony,
 Amint Vida bánt énvelem,
 Akkép neki megfizettem!»

(*Lagerdorf*, Temesmegye. V. ö. *Alexandri* id. művét, 24—26. l. 97—104. l. *Marienescu* id. gyűjteményét, 12—16. l.) *Alexandrinál* «Mihu Copilul» (97—101. l.) cz. ballada ugyanezt a tárgyat dolgozza föl, melyben *Mihu* így jellemzi a magyart:

«Büszke az a magyar,
 De nem veszedelmes,
 Jár a szája egyre,
 De nem harap nagyon».

II.

Szent István király álma.

Sus la Buda, sus,
 Naltă mi să, naltă
 Curtîl'ë boiērēşti,
 Ţări unguřeşti,
 Prē noaŭă fuîşoară,
 În noaŭă pridvoară,

Fönn Budának ős várába
 Emelkednek, emelkednek
 Palotái nemeseknek,
 Magyar nemeseknek.
 Kilencz folyosóra,
 És kilencz pitvarra

Curțil'ê Domnului Ștefan crai.
 Fiî-î sufl'etu în raî.
 Șfintu Ștefan crai
 Puțin mi-ș durmîa,
 Marê vis visa,
 Cînd sã pomêna,
 La Dumnêzo sã ruga,
 Patriarhi aduna,
 Pe filozofi îi țșema,
 Și lor l'ê povêsta,
 Sê iel cã-m visa:
 «Astã noapțșe puțin durmîam,
 Și iatã șê visam:
 Tri înzeri đin șerurî,
 Sã pogora
 Și lui șfintu crai grãia:
 Cînd curțil'ê vêt gãta
 Și voi viața-ț prãda
 Și noi ț-om lua».
 Patriarhi mi-auza
 Și pe iel cã mi-l șfînța.
 Cînd curțil'ê s-or gãtat,
 Viața iel ș-a prãdat,
 Ca sã sã pomênașcã
 Pînã-î țara dungurîascã.

István király palotája,
 Jusson lelke mennyországba.
 A jó István király
 Kicsinyt elszundikált,
 Beh szép álmot látott!
 Mikor fölocsúdott,
 Nagyot fohászcodott,
 Főpapokat összehívta,
 A bölcseket szinte nyomba,
 Nekik elmondotta,
 Hogy mi volt az álma.
 «Egy kicsinyég elaludtam:
 Halljátok hát, mit álmodtam:
 Három angyal a mennyégből
 Leszállt hozzám,
 S mind a három szóval mondja
 Mikor készek a paloták,
 Életedet átaladott
 S mi azt tőled el is veszszük».
 A főpapok ezt meghallva
 Szentté avatták őt nyomba.
 Mikor készek a paloták,
 Az életét átaladta.
 Ez eset szájról-szájra száll
 Amíg Magyarország fönn áll.

A ballada, tulajdonképen *corinda*, tárgya csak könyv útján juthatott a néphe. Ugyancsak Lagerdorfon (Temesm.) jegyeztem föl.

A «román népdalokban» (Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, 1877.) «Mátyás király», (105—107. l.), továbbá «Zsigmond király», czimmel van (116—122. l.) közölve két szép ballada, de erős a gyanu, hogy több ballada összefoldozásából vannak megalkotva.

At. *Marian Marinescu* «Poesia populară, balade» (116—124. l.) gyűjteményében «Inelul și corbul» czimmel *Hunyadi* János születésére vonatkozó hosszabb balladát olvasunk, a melynek népi eredetéhez azonban szintén sok gyanu fér s csak mivel magyar vonatkozású, közlöm e helyütt. (V. ö. Román népdalok, Budapest, 109. l. és a Kisfaludy társaság 1888. Évlapjait, 261. l.)

III.

A gyűrű és a holló.

1.

Volt egyszer egy vitéz király,
 Nagy neve a hír szárnyán száll.
 Harczosait összeszedte
 S reá rontott az ellenre.

A törököt szerte szórta,
 A félholdat sujtá porba.
 A harcz után visszatére
 Oda, arr 'a szép vidékre.
 Hol virágok virítanak,
 Csörgedezik a kis patak,
 Arany kalászt fizet a mag.
 Ragyog a nap mindenkor ott,
 Kertnek vélnéd az országot.
 Ez édenben gerlék búgnak,
 Köztük helye nincs a búnak.
 Oláh leány mindmegannyi,
 A föld legszebb leányai.

2.

Egyszer csak a király meglát
 Egy ilyen szép oláh leányt.
 Megszólítja szerelmesen:
 «Violácskám, én kedvesem,
 Mivel mosod szép testedet,
 Mért ragyog úgy kökény szemed?
 Bájos arczod tiszta fehér
 A rubinttal ajkad felér.»
 Mosolygott a lányka erre;
 «Én galambom — azt rebegete —
 Járok-kelek a zöld mezőn,
 Mikor a szép hajnal feljön.
 Mosakodom harmatcseppel,
 A virágtól veszem ezt el,
 Piros hajnal hasadtával
 Törülközőm napsugárral».
 «Kis tubiczám, egyetlenem,
 Nem tudom mit tettél velem,
 Rabod vagyok, azt érzem.
 A harmattól fehér arczod,
 A virág piros színt adott,
 Tündöklővé tett a sugár,
 Elbűvöltél örökre már.
 Mosolygásod, ajkad, szemed
 Szívembe tüzet gerjesztett.
 Ajkadról a piros rózsát
 Őh nyujtsd nekem szép lányka hát,
 Míg a harmat rajta csillog,
 Mint égen a fényes csillag.»
 Mosolygott a lányka arra,
 Kigyulladott bájos arcza,
 A legényre nézni se mert,

Szive pedig hangosan vert.
 «Hej angyalom, kérlek szépen,
 Adj egy forró csókot nekem.
 Szeretlek mint életemet,
 Od'adnám azt is éretted.
 Mindenemet föláldoznom,
 Ha szeretnél édes rózsám.
 Ásó-kapa választ el csak.
 De akkor is leszen egy nap,
 Mikor újra egygyé leszünk,
 Siron túl is tart szerelmünk».
 A lány keble lángolni kezd,
 Mintha nem is hinné mindezt,
 Sok gondolat jut eszébe.
 Ilyen szókra fakad végre:
 «Ha felednéd valaha tán,
 A mit mondtál kedves babám?»
 «Soha, soha ez életben,
 Úgy segéljen Isten engem.
 Legyek gazdag, legyek szegény,
 Én a tied, te az enyém!»
 Szép szavakkal tartogatta,
 Keléire szorítgatta,
 Szemeivel becézgette
 Édes csókba fűröstötte.
 «Tied vagyok, tied szívem
 Ha megcsálnál! nem, nem hiszem!
 Átkot szórnék a fejedre
 Az Isten is megbüntetne».
 «Hallgass rózsám nemsokára
 Rajtunk lesz a pap áldása».

3.

Gyorsan röpül nap-nap után,
 Boldogságban úszik a lány.
 Elmaradt a pap áldása
 És ez Szattát igen bántja.
 «Lakodalmunk mikor leszen?
 Alig várom én kedvesem».
 «Ne szomorkodj, ha elmarad,
 Ne is gyötörd ezért magad.
 Kész vagyok az utazásra,
 El is megyek nemsokára».
 «Verjen meg a mindenhatóm
 Veretlenül ne is hagyjon!
 Szerettelek, tied voltam,
 Boldogtalan vagyok mostan.
 Anya lettem, számolj azért,
 Hogy engem e gyalázat ért».

Könyárpatak tör szeméből,
 Szívében bú, mely bizton öl.
 Szól az ifjú: «mért zokogsz hát?
 — A leánynak egy gyűrűt ad. —
 Jőjj föl Buda ős varába,
 Nincs oly messze távolságra.
 Hogyha be nem bocsájtnának,
 Mutasd meg a katonának,
 A ki téged föltartóztat,
 Elvezet a királyhoz majd».
 «Egek ura, erős Isten!
 Hát királyom állna itten?»
 «Ne ijedj meg én angyalom,
 Rólad miudig gondoskodom».
 És a király megcsókolta,
 Buda felé indult nyomba.

4.

Két év szállt el feje fölött,
 Akkor újra eszébe jött,
 Mire inté a király őt.
 Kis fiát felöltöztetvén
 Elringatta puha keblén.
 Csókolgatta, kérdezgette,
 Megint csak ő felelt erre.
 «Te Jancsikám, kicsi fiam,
 Tudod-e, hogy apád hol van?
 Tekints erre a gyűrűre,
 Látod, ezt én kaptam tőle.
 Apád király, te meg drága
 Lépj apádnak nyomdokába!»
 Karjaira vette anyja,
 Édes bátyját is hívatta
 Elindult a hosszú útra.
 Azt bánta, hogy nem törvényes,
 De örömet mégis érez.
 Boldog leszen fia élte,
 Apja király, gondol véle.
 Mentek, mentek, mendegéltek
 Terebélyes fához értek.
 Legszebb helyén a bereknek,
 Az árnyékba telepedtek.
 A tarisznyát elővették,

Abban vala az eleség.
 Míg bátyjával evett Szafta,
 Jancsikát a földön hagyta.
 Beletette kis kezébe
 Gyűrűjét, hogy játszék véle,
 Csókolgatta jó dajkája.
 A gyermek sírt . . . mindhiába.
 «Ne sírj fiam, ne kiáltozz,
 Mert elviszlek az apádhoz.
 Ugy fogad majd mint egy királyt,
 Ugy szeret majd mint a fiát.»
 Fölemelte a karjára
 De a gyűrűt nem találta.
 A fiu meg nézte . . . nézte
 A hollót, mely messzeségre
 Kis játékát viszi véle,
 Ott tündöklött a csőrébe.
 «Elvesztetted ma mindened,
 Nincsen többé apád neked.
 Ezt a hollót átkom érje.
 Boldogtalan lettél érte».
 Ijját vette most a bátyja,
 És a hollót eltalálja.
 Elvették a gyűrűt tőle,
 Voltak újra nagy örömbe.

5.

Elérkeztek ős Budára,
 Kérdik: hol a király vára?
 Megmondták a jó emberek,
 Ők egyenest oda mentek.
 De az őrség azt kiáltja:
 «Vissza innen, hátra, hátra!»
 «Mondjátok meg, ide ki vár
 Az elhagyott kicsi király,
 Drága gyűrű is van nála!»
 Meghallotta ezt királya:
 «Bocsássátok, hadd nézem meg,
 Vajjon szép-e az a gyermek?»
 Leült aztán trónusára,
 Csak úgy fénylett koronája.
 Szegény asszony, mikor belép,

Látja koronás kedvesét,
 Érez igen nagy remegést.
 «Király! gyűrűd ime itt van,
 Elhozta azt kicsi fiam»
 «Hozott Isten, én angyalom!
 A fiúról gondoskodom.
 Magadnak te keress férjet,
 Hunyad várát adom néked,
 Két falut még hozzáteszek,
 Te légy ura és e gyerek.
 Jó sorsotok legyen nektek,
 Engem el nem feledjetek».

Ég áldása legyen rajtat.
 Hogy az árvát el nem hagyta!

(A két utolsó sort az énekmondó teszi hozzá.)

IV.

A muszka király, a német király és a magyar király.

La masa de piatră
 Mult boierii s-a strîns,
 Boierii d-ai divanului.
 Dar anumă cară-m ăestșe?
 ăestșe Domn Sila Miai,
 Și cu Mezer crai.
 ăei cã sã vorbiăesc
 Și sã sfătuiăesc,
 Cară s-o dafla
 Și s-ađevăra,
 Ca sã mi sã ducă
 Pe val'ă de žos
 Și pe munt'ă de Criș
 La «Mica Corlată»,
 Facă-ș otși roată,
 Vadă lumia toată,
 Batșe mi sã, batșe.
 Tătarii cu muscaň,
 Paș cu arambaș,
 ăar turși cu frinș.
 ăel sã mi sã ducă,
 ăel sã mi-ș aducă
 O mîna de frînc,
 Un cap de ađduc,

Ama kőasztalnál
 Összegyűlt sok bojár,
 A diván bojárja.
 Elmondom sorjába.
 Ott volt Sila Mihály.
 És jó Mezer király.
 Nagy beszédbe vannak,
 Azon tanakodnak,
 Akad köztük bator,
 Mind nagy vitéz, bator.
 A ki rögtön lemén,
 A völgynek ösvényen,
 A Kőrös nagy hegyén
 «Kis Korlata» helyre,
 És ott vegye szemre
 Az egész világot.
 Vörös harczot lát ott.
 Veri tatár muszkát,
 Basa harambasát,
 Török a francziát.
 Induljon el gyorsan
 S visszahozzon onnan
 Egy franczia kezét,
 Rabló hajdú fejet,

Și sinzē dē paș,
 Cap dē arambaș.
 Carē s-o dafla
 Și s-adevāra ?
 Craiu dē nēmțesc.
 Murgu-ncāl'ēca
 Și iēl cā pl'ēca
 Pe val'ē dē žos,
 Pe munți de Criș.
 Și din stīncā-n stīncā,
 D'in piatrā in piatrā
 Pin la žumātatsē.
 Nāpoi sā-ntorša,
 Iēl cā sā duša
 La masa dē piatrā,
 Capu ș-apl'ēca
 Și iēl povesta :
 «Domnu Mezer crai,
 Domn Sila Miai,
 Cā io cā mi-am fost
 Pe val'ē de žos
 Pe munți dē Criș
 Pin la žumātatsē,
 Murgu nu mai poatsē».
 Carē iar s-aflarē ?
 Craiu muscānesc
 Murgu-ncāl'ēca,
 Iēl cā mi-ș pl'ēca
 Pe val'ē dē žos,
 Pe munți de Criș
 Și din piatrā-n piatrā,
 Murgu nu-ș mai poatsē.
 Nāpoi sā-ntorša,
 Capu ș-apl'ēca
 Și iēl povēsta :
 «Domnu Mezer crai,
 Domn Sila Miai,
 Cā io cā mi-am fost,
 Pe val'ē dē žos,
 Pe munți dē Criș,
 Pin la žumātatsē
 Murgu nu mai poatsē.
 Carē iar s-aflarē ?
 Craiu dunguriesc
 Murgu-ncāl'ēca,
 Iēl cā mi-ș pl'ēca

Basának a vérét,
 Harambasa fejét.
 Akad köztük bátor ?
 Mind nagy vitéz, bátor.
 Németek királya
 Fölszáll pej lovára,
 És ő rögtön lemén
 A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén
 Szikláról-sziklára
 Kőről-köre hágya,
 De fele útjába
 Visszatér, hiába.
 Társaihoz erve,
 Vártak a vitézre,
 Fejét lehajtotta,
 Ekkép szóval mondja :
 «Hires Mezer király,
 Bajnok Sila Mihály,
 Mikor lementem én
 A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén,
 A fele utamba
 Pej lovam nem bírta.»
 Akad-e még párja ?
 A muszkák királya
 Fölszáll pej lovára,
 És ő rögtön lemén
 A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén,
 Kőről-köre hágya,
 Visszatér, hiába.
 Társaihoz jutva
 Fejét lehajtotta,
 Ekkép szóval mondja :
 «Hires Mezer király,
 Bajnok Sila Mihály,
 Mikor lementem én,
 A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén,
 A fele utamba
 Pej lovam nem bírta.»
 Akad-e még párja ?
 Magyarok királya
 Fölszáll pej lovára,
 És ő rögtön lemén

Pe val'ë dë zos.
 Pe muntî dë Criş.
 Îel cã mi-ş umbla
 Tãt din piatrã-n pãtrã
 Şi din stîncã-n stîncã
 Pin la žumãtatşë.
 Murgu tãt mãi poatşë,
 Murgu cã-m grãia:
 «Stãpinë, župuñë!
 Bagã mãna-n pozinari,
 Scoatş-o cîrpã dë mãtasã
 Otşi tei ca sã ţi-î l'ëz,
 Cã io cã mãi zbor
 La «Mica Corlatã»
 Batsë mi sã, batsë
 Turşi şi cu frînşî,
 Tãtãri cu muscañ,
 Paş cu arambaş».
 Craiu dunguriesc,
 Cum îel cã-ş vederë,
 Îel sã rãpëzerë,
 Fuga cã mi-ş darë,
 Îel cã mi-ş luvare
 O minã dë frînc,
 Un cap dë aîduc,
 Şi sînžë dë paş,
 Cap dë arambaş.
 Îar îel cã-m pl'ëca
 Pe val'ë dë zos,
 Pe muntî dë Criş.
 Murgu cã zbura,
 Şi îel sã duşa
 La masa dë pãtrã,
 Îel cã mi-ş grãia:
 «Domn Sila Miai,
 Domnu Mezer crai,
 Cã io cã mã-am fost
 La «Mica Corlatã»,
 Fãcu-î otşi roatã,
 Vãzuî lumia toatã.
 Io m-am rãpëzît,
 Fuga cã mã-am dat,
 Io cã mã-am luat
 O minã dë frînc,
 Un cap dë aîduc

A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén.
 Mendegél, csak mén, mén,
 Kőröl-köre hágva,
 Szikláról-sziklára,
 Még fele útjába
 Birja paripája,
 És így szól hozzája:
 «Én jó uram, gazdám!
 Dugd zsebedbe kezéd,
 Selyem kendőd kivedd,
 Kössed be a szemed,
 Megyek most repülve,
 «Kis Korláta» helyre.
 Véres ütközetbe
 Veri tatár muszkát,
 Török a francziát,
 Basa harambasát».
 Magyarok királya,
 A mikor ezt látja,
 Rohanva előre,
 Bátran előtörve
 A csatából elvett
 Egy francia kezét,
 Rabló hajdú fejét,
 Basának a vérét,
 Harambasa fejét.
 Aztán rögtön lemén
 A völgynek ösvényén,
 A Kőrös nagy hegyén.
 Repült lova véle,
 És ő visszaméne
 Társai körébe,
 Ekképen beszélé:
 «Bajnok Sila Mihály,
 Hires Mezer király,
 Mikoron voltam én,
 »Kis Korláta» helyén,
 Láttam köröttem ott
 Az egész világot,
 Rohantam előre
 Bátran előtörve.
 A harczból hoztam ezt,
 Egy francia kezét,
 Rabló hajdú fejét,

Şi sinzë dë paş,
 Cap dë arambaş.
 İo cã mî-am adus,
 Falã mî-am facut.»
 Domnu Mezer crai,
 Domn Sila Miai,
 Cum aşa-m veđa,
 Sus mi-l rădica,
 Domn marë-l puňa.
 Țara žudëca,
 D'in birt să băga.
 Craiū dungurësc,
 İel cã mi-ş luva,
 Luva băuturã,
 La lume plătşerë.

Basának a vérét,
 Harambasa fejét.
 Mind elhoztam vélem
 Ez a dicsőségem!>
 Híres Mezer király,
 Bajnok Sila Mihály
 A dolgot megértik,
 Magasra emelik,
 Gazdag urrá teszik.
 A világ birája,
 A korcsmákat járja.
 Magyarok királya,
 Hozatja az italt,
 A jóízű italt,
 Mindenkit megitat.

Lagerdorf, Temesm. Azt tartom, hogy *Sila Mihály*, = *Szilágyi Mihály*, *Mezer király* pedig «*Magyar*» király; bár az utóbbi szó a román hangtani szabályok alapján nem magyarázható ki. Talán valami analogián alapszik, vagy török szó volna?

Dr. Alexics György.

TÁRGYI NÉPRAJZ.

A hetési faház.

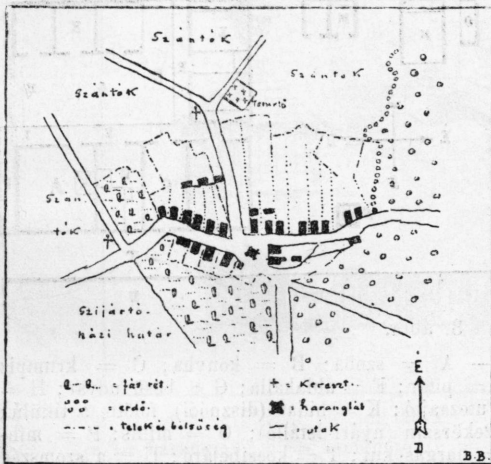
A *Hetés* név annak a harmincz és egynehány községnek gyűjtőneve, melyek Alsó-Lendvától északra, nyugatra, részben délre elterülő síkon fekszenek. Északnyugaton és nyugaton a Vendség, délen a Muraköz, keleten, északkeleten s részben északon a Göcsej határolják. E területet a *Napnyugati Göcsej* névvel is illetik. A *Hetés* név a hagyomány szerint eredetileg hét község neve volt; különböző csoportosításban hét *-háza* végzetű községet nevez meg. A legelterjedtebb csoportosítás szerint a Hetés hét községe Gálháza, Pálháza (mindkettő a török háborúk idejében pusztult el; lakói a mai Szombatfát alapítják), Nyakasháza (ma puszta), Szijártóháza, Gáborjaháza, Bödeháza és Göntérháza. Ezen községekre és részben a tágabb értelemben vett Hetés egyik nagyobb helyére (Dobronakra) vonatkoznak adataim.

Az említett községek a Dobrai hegyek Zalába nyúló végső ága, a Bagonicza patak és Hidvégi csatorna (mindkettő a Lendva mellék-vize) által képezett háromszögalakú síkon fekszenek, csak Dobronak egy része esik a Bagonicza nyugati partjára. A háromszögű síknak délre eső szöge 166, az alapjára eső vidék tengerszín fölötti magassága 172—174 méter. A vízzel dúsan hálózott területen bolyhos

tölgy- s részben fenyőerdők váltakoznak kisebb kiterjedésű rétekekkel és szántóföldekkel.

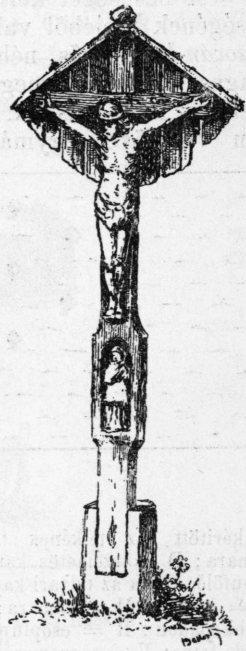
A Hetés lakói magyarok, s állítólag a Dunántúl nyugati megyéibe betelepedett besenyők ivadékai, de horvát, s nagyobb mértékben vend vérrel való, s ma sem szünetelő keveredésük észrevehető rajtuk. Nyelvük a nyugati nyelvjáráshoz tartozik s az Órség nyelvé-től nagyon kevésben tér el. (Balassa, A Magy. Nyelvjárások Oszt. 35. old.) Főfoglalkozásuk a földmívelés és baromtenyésztés.

Az említett falvak hosszanti vonalukon végigfutó főutczái kelet-nyugati vagy északnyugat-délkeleti irányúak. Ezekbe az utcákba délről torkollik s néha átfut egy-egy utca. A szűk, nagyjából árkolatlan, fátlan utcák a torkollás helyén alkotnak kisebb teret, melyen a harangláb,

1. ábra.

Szombatfa község térképe.

2. ábra.

Útszéli kereszt.

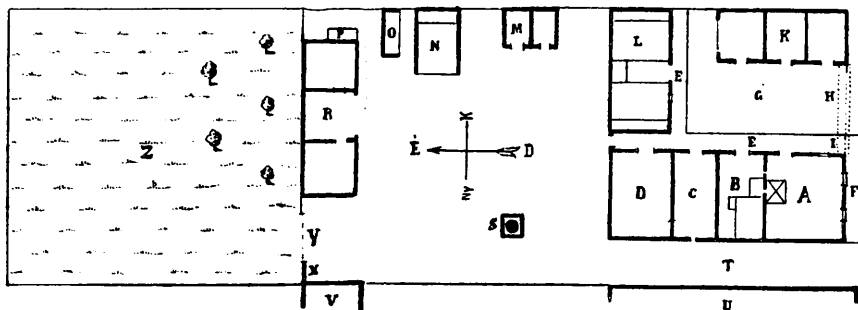
s újabban a rendeletre beszerzett fecskendőbódéja áll. — A falu végén az utak elágazása helyén néha egy-egy kereszt áll.

A falvak házai vagy szalmatetős, vagy cserépszindelyvel fedett faházak, vagy fecskesárból rakottak, vagy téglából épültek. A sárházak egymás fölé rakott nedves és szalmával, s polyvával kevert sárból emelik. Vannak vert faluházak is. Deszkaoldalok közé tömik a szárazföldet az ilyeneknél.

Ezek közül a zsidóházak fa- és téglaház újabban, a fecskesáros ház építését a vendektől tanulták el. A Vendséggel szomszédos Dobronakon van több. — Régebbiek a faházak, azok közül is az úgynevezett *kerltett házak*.

A kerített házak telke két részből áll. Az a hely, melyen a ház áll melléképületeivel együtt, a *besüség*, ennek folytatásaképpen a földdekig terjed a *telek*, néhol *kendérés telek*. A teleknek a besüséggel érintkező gyepes és néha ritkásan gyümölcsfákkal beültetett felét kaszálják, külső felében kerti veteményeket, kendert, lent természetek. Ez helyettesíti a kertet is; külön kertje kevés háznak van. Újabb időben, mióta a gőzgéppel való cséplés elterjedt köztük, s a hatóság a gépet a zárt és asztagokkal telerakott besüségre nem ereszt, az asztagokat s a gépet is a telken állítják föl.

A besüséget kerítés zárja körül. A kerítések közül régiebb, a fa bőségeinek idejéből való a szomszéd Göcsejben is divatos úgynevezett *hasován-kert*. Erős, néha egy dm. vastag, egy-két dm. széles és $1\frac{1}{2}$ m. magas, nagyjából megfaragott tölgyfahasábokból áll, melyeket egymás mellé a földbe ásnak, s felső végüktől 1—2 dm.-nyire egy magasságban vesszővel egymás ellenében befonják. Ezek az erős, de egy

3. ábra.

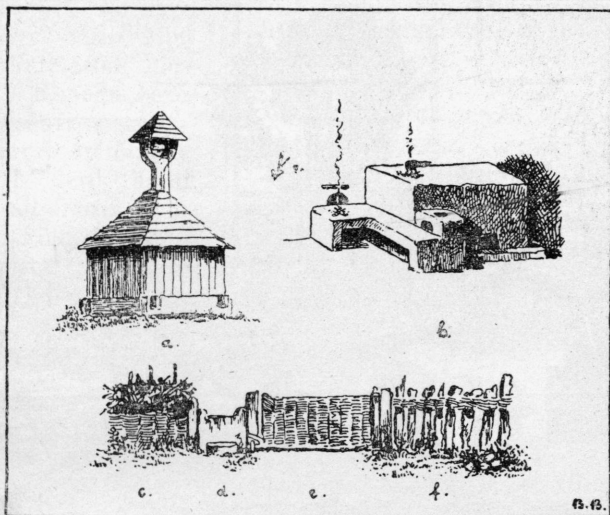
A kerített ház telkének térrajza. — A = szoba; B = konyha; C = krumpis kamara; D = szemetés kamara; E = pitar; F = ablakalla; G = besü udvar; H = kapuföld, alatta az udvari kapu; I = utezaajtó; K = hidas (disznóól), fölötté a tikülü; L = istálló; M = kamara; N = székérszin (nyári istálló); O = mihis; P = mihikasok padon; R = esöplüpafta; S = hargas kut; T = kocsibejáró; U = a szomszéd gazda telke; V = a szomszéd esöplü paftája; Z = telek; X = hácsku; Y = sövinykapu.

cseppet se szép kerítések ma már kirothadnak a hetési földből, s újat nem vernek a drága fából. (L. a palócz *sz'd'karó-gát*-at).¹ A kerítés második formája a *födiskert*. Szőlőkarókhhoz hasonló tölgyfadorongokat vernek a földre, egymástól 3—4 dm.-nyire, befonják vesszővel s fölébe galagonya-, kökénytüskét, gyalogfenyő (*burusán*-) ágakat raknak (azzal földik), melyre akárhányszor törött fazekak darabjait hintik, hogy a víz rajtuk peregjen alá, s ne szaladjon a kerítés karóira, ne rothaszsa el őket. Ismét más alakja a *kert*, mely abban különbözik a födiskerttől, hogy nem raknak rá tüskét (Dobronak). Végre *gyöpü*-nek nevezik az élő cserjéből valót és *sövinynek* a

¹ Dr. Pápai Károly. A palócz faház. Ethnographia IV. évf. — Érdekes általában sok fogalom egyezése.

teljes magasságában ágakkal fonottat. Újabban a lécz- és deszka-kerítés és kapu is tért hódít.

A besüségről a telekre szekérrrel a esöplüpjajta mellett alkalmazott *sövinykapun* (Szombatfa) v. *kertkapun* (Dobronak), gyalog a *hácsku-n* juthatni. A sövinykapu egy szárnya sövény módjára vesszőből fonott, s hogy könnyebben legyen felnyitható, szabad végének alsó gerendáján alkalmazott kis karikán fordul. Mellette áll a hácsku. Kétféle alakja ismeretes előttem. Az egyiket vastag tölgyfatörzsből faragják 1½ m. magasságra oly módon, hogy az alján mindkét oldalon egy-egy lépcsője marad, felül két kiemelkedő ága. A telekre járó átlépi, míg az aprómarha nem mehet át rajta. Csinálják sövény-

4. ábra.

a = harangláb; b = keméncze; c = földiskert; d = hácsku;
e = sövinykapu; f = hasován-kert.

fonással, mely esetben a lépcsőket egy keresztben átdugott padocska két vége helyettesíti. A hácsku a szomszéd vendeknél is ismeretes. Ilyet készítenek mezei gyalogútjaikra is ott, hol az kerítésen vág át.

A besüség majdnem legtöbb esetben téglalakú. A ház homlokzatával szembe nézve, e téglalak bal sarkába vonul s a besüség gerince irányában áll a ház. Belső végéhez van hozzáépítve derékszögben az istálló a besüség szélességéig, azzal derékszögben a disznó-ólak újra kirugnak az utcára. A ház és disznóól utczára érő végét a kapu zárja be. Így teljes négyszöget kerítenek be, azért az ilyen épületesoport neve *kerített ház*.¹

¹ A kiállítás néprajzi falujának zebecekei (göcseji) háza éppen ilyen sátoros tetejű zárt négyszögű alappal bíró ház. A részletekben is sok köztük a hasonlatosság. V. ö. a felső-ausztriai Vierkant-tal és eredőjével az úgynevezett Vogelweiderhof-fal; az alsó-stíriai parasztházzal.

A besüség hátsó szélességének egy részét foglalja el a *csöplü-pajta*. Egyik oldalkerítése mentén áll a *mihis* (méhes). Szomszédságában áll a *szekérszin*, nyáron nyári istálló. A besüség jobboldali kerítése mellett áll a *kamara*, vele szemben a kút. Erre a szabad területre rakja össze a hetési asztagjait. Gyepes területén itt-ott egy-egy gyümölcsfa áll. A besüség méretei átlagban körülbelül a következők: hossza összesen 64 m., miből a házra 16, az udvari részre 48 m. esik. Szélessége 14—15 m., néha nagyobb.¹

Ez a házforma ma még az egész Hetésben elég elterjedt, bár sok helyen mellőzik. A mellőzés főoka az, hogy a gyakori tüzesetek

5. ábra.

Bellosics B. fényképfelvétele.

Általában a mult században épült kerített ház Gáborjaházán, mely mellől osztozkodáskor elszedték az istállót, disznóút és kaput.

alkalmával egy ilyen házból alig menthetett meg valamit a gazda. Második oka a patriarchális élet végleges bomlásában keresendő. Az osztozkodó család szétszedi a kerített házat, s megosztja helyét és anyagát.

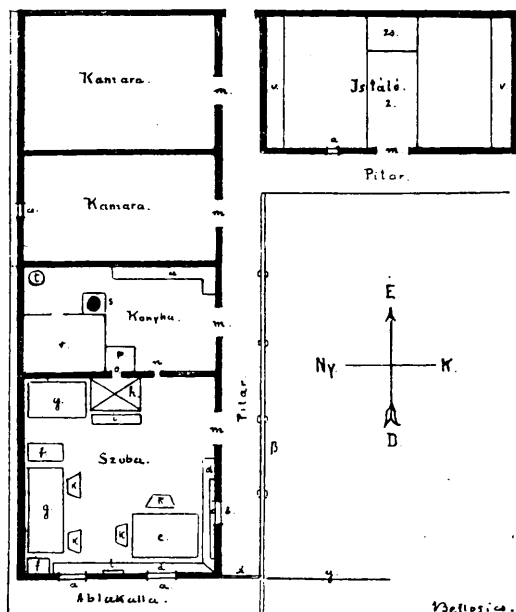
¹ Kövály B. valószínűnek tartja, hogy a Göcsejben, Hetésben s általában Zala vármegyének a Murától Kanizsa irányáig terjedő részén fekvő sok *-földe*, *-háza* és *-lakos* végzetű helynév a török időkből való, s hogy az egyes erődök (Alsó-Lendva, Szécsi-Sziget, Kányavár) kerületében a várjobbágyok és katonák hadiérdeméért jutalmul fekvősegeket kaptak s az illető tulajdonos nevét, ki egyszersmind a települő volt, nyerte az általa birtokolt terület is, tehát pl. Göntérháza Göntér jobbágy háza helye s területe. Ugyanó a kerített ház keletkezésének idejét is a török korszakba teszi. A körülépítés célja az lett volna, hogy minden házat külön kis várrá tegye a portyázó, rabló török hadak ellen (Adatok Zalamegye Tört.?).

A kerített ház építési módjának egyik változata, midőn kisebb téren a pajtát is a négyszögön kívül, de a házhoz építik folytatólagosan. Van más forma is, mely a kerített ház bomlását mutatja. Ebben az esetben a lakóház, disznóól, trágyahely mind a kerített háznál látott helyen van, de az istálló nem zárja be a négyszöget, hanem a lakóházzal nyílt szöveget képez. A gyalog bejáró mellől elesett a kocsibejáró a disznóól és pajta közé (Dobronak).

A lakóházban, az utcza felől a telek felé indulva, a következő helyiségekre akadunk: a *szobára, a konyhára, a krumpis kamarára és a szemétes kamarára*. Az ilyen ház négy *dérik hajlik*. Minden két keresztfal köze egy *dérik*.¹ E megnevezés a ház építésénél is szerephez jut, mert az építő négy, öt, hat stb. *dérik hajlik* építésére vállalkozik. Nemcsak a lakóház, hanem istálló, disznóól szakaszait is így nevezik, úgy hogy van 10—12 *dérik hajlik* is.

A lakóhelyiségek és az istálló előtt is a háznégyszög által körülhatárolt *kis udvarból* 2—3 decziméternyire kiemelkedik 1—1½ m. szélességben a széles és vastag tölgygerendák által keretezett *pitar*. Néhol a keret fölé alacsony (1—1½ m.) ezifrán faragott deszka vagy fenyőgerendákból vízszintesen rakott palánk emelkedik, belőle három-négy, néha faragott oszlop nyúlik a tetőig. Ez a *térnácz*.

A *pitar* néhol a ház homlokfala előtt is hasonlóan folytatódik, mit *ablakallá*-nak neveznek, s mely vasárnapi tere-ferelésük helye. E helyen nyugosznak meg éjjeli útjokon a *szērēsék* (a falú lakóiból

6. ábra.

A kerített ház alaprajza. — a = ablakok; b = mellékablak; c = tálos; d = padok; e = asztal; f = láda; g = ágy; h = kálho; l = tükör; m = ajtó; n = foklakik; o = kálho szájo; p = tűzhel; r = keméneze; s = katlanhel; t = csávás; u = táios; v = jászu (jászoly), föltötte a sērágoló; z = járás; zs = farjászu v. kerekjászu; x = utcaajtu; y = udvari kapu; β = tērnácz.

¹ P. Horváth Adám is megemlíti Kazinczy felkérésére 1816. márczius 5-én küldött göeseji versecskéjében. A szómagyarzatok közt így szól: „Derék”, szakasza a háznak. Hány derékből áll az épületed? „Két derék, vagy máskép: harmadik még nem“.

sorra következő éjjeli örök). Homloktornáczos házat az említett vidéken nem láttam.

A pitar udvari részén a fölébe kiugró tetőrész (*östök*) alá vízszintesen fenyőrudat kötnek vagy kampókra függesztik. Rája terítik a nedves ruhát, csizmát, ágyneműt s rajta éjjelez egy-két tyúkocska. Néhol egy szájával felfelé fordított méhkest akasztanak fel különböző magvak őrzésére. A pitarból juthatni a *lajtérnya* (létra) segítségével a *héba*; ha nem használják, a falhoz fordítják. A pitar le-bunkózott agyagján eteti a gazd'asszony a *püzsölléket* (csirkéket). A lakóház falán függ néha a vesszőből font *tálas*, egy-egy szita, *korsu*, egy kis polczon a *bugyoga* (kis vizes korsó), fazék.

A lakóház és istálló között a pitarnak megfelelő szélességű ajtós folyosócskán juthatni a *nagy udvarra*. Ebben a közben függnek az igák.

A szobába egyenesen a pitvarból jut az ember egy magas-küszöbű ajtón át. Az ajtó fái a két álló *ajtuláb*, a *küszöb* és a *fösü* (felső) *küszöb*. A régi ajtó fakilincses. Kívül egy kanáalakú fa kerek része van, nyele az ajtón át a szobába ér, hol forgatása által a záró rudacsakát kiemeli az *ajtulábba* illesztett kampóból. Az újabb házak ajtóit vaszárral ellátottak. Ablaka három van. Kettő az utcára néz. Régibb házakban majdnem palatábla nagyságúak, az újabbak legalább is fél méter magasak. Az üveges ablak minden szárnya újabb ablakokon 2—2 vagy 3—3 szemes. Nyáron zsalugatereket (*táblákat*) használnak; deszkácskák külön-külön mozognak. Az udvar felé eső utcái ablak felett szelelőlyuk nyílik. Az ablakok deszkáját külső felső részükön néha czipfára faragják. Leggyakoribb színeik a zöld, barna és barnás-sárga. Az udvarra néző ablak (*mellikablak*) ferdén álló léczeszkéből összeszőgezett rostélylyal van kívül ellátva, belül rendes üvegezett szárnyai vannak. Az ablakközbe teszik az eczetet, olajat, orvosságos üvegeket. A mellikablak mellett nyílik az ajtó.

A szoba padlója vert agyag, melyet megöntöznek és *sukke* (súlyokkal) leverdesik. A padlás deszkából készül. A szoba hosszában futnak végig a *kis gerendák*. Hosszúságuk közepén, alattuk keresztben fekszik a *mestérgerenda*. A kis gerendákon nyugszik a padlás. Újabban mestérgerenda nélkül, sűrűbben rakott kis gerendákat alkalmaznak, vagy a mint ők mondják „sűrű gerendára építenek.” — A hol megvan, a mestérgerenda fölé teszik a szárított túrót, oda dugják a *pároklikat* (esernyőket), orvosságul használt *vizestetű-füvet* (farkasbtej, *Euphorbia Cyparissias* L.) A mestérgerenda utca felől eső oldala rovással díszített, rajta van néha a tulajdonos neve, az építés ideje rovásba festett piros betűkkel. Ugyancsak ezen oldalán van két vas-pánt, melybe annak idején a szövőszék oszlopait erősítik. A falak sárral kétszer betapasztottak s bemeszeltek. Az utcára tekintő ablakok felső széle fölött egy-egy kis deszkapolcz rüg elő, melyen egy-két *matring* (kis csomó) czérna, tű, *pörgetett* (kóczból rögtönzött madzag), használatlan, rozsdás *pilingáju* (pengéjű) *kusztora* (bicsak) kap helyet.

Ugyanezen a falon a két ablak között lóg a tükör. Az ablakok fölött, közvetlenül a padlás alatt *bálizstól* (gyócsostól) vásárolt szent képek függnek, vagy a család katona tagjának képe. A mellikablak fölött fut el a *tálos*, fehér-, barna-czifrás tányérjaival. A tálos alsó két végén fiókos, melyekbe a jobb evőeszközt, s ha van, a tentát teszik. Ebbe a fiókba kerül sokszor az *ospit* (obsit), ritka helyen a jó Kis Tükör egy-egy rongyos példánya, egy kalendárium etc. Az ajtó felőli végén egy vízszintes hengerre a vörössel kivarrt törülközőt terítik. A vele szemközt levő falon a nagy ágy fölött szintén képek, czifra szentelt gyertyák (fájós torokra téve gyógyító hatásúak), feszületek lógnak. Uteza felőli sarkán a rózsás lappal bíró óra és a puska függ. A konyha felőli falon a *kálho* mellett nyílik a *fokla-lik*, melyen az égő *foklát* (vékony fenyőforgács) dugják át a konyhából, hogy vele a méceset meggyujtsák. Régebben csakis foklával világítottak a szobában.¹

Az udvari és utezai falak által alkotott sorokban és mellettük futnak el a vastag tölgydeszkákból, vagy festett fenyődeszkákból készített támlás *paóok*. Az általuk alkotott szögletben áll az asztal mindig leterítve fehér-piros csikos terítővel. *Fában* (fiókjában) összegyűjt minden kigondolható dolgot: törött kést, kukoriczát, sót, láncdarabot, földet, dohányt, hogy abban az esetben, ha vendége tréfából kér közülök valamit, habozás nélkül előadhassa. — A pad végén nyugszik a czicza, alattuk a kutya. Az uteza felőli pad a fal teljes hosszában nyúlik el. Az asztal által elfoglalt sarokkal szemben fekvő sarokban van bírónál a *község ládája*, máshol a *tulipános láda*, a telekkönyvi és egyéb irásokkal, ökrök árával közvetlen a fegyver szomszédságában. Az ajtóval szemközt levő fal mellett áll a magas ágy, benne legalul a *szómás bödücz* (szalmazsák), felette terítő, pihével kőverre töltött *födözü* (dunna), egy-két *vánkus*. Terítője fehér pettyes kék vászon. Fölötte a terítőn is egy vánkös, előtte egy-két szék, mellette a teknő-bölcső a fölébe csinált *böcsüsátorral*. Tovább két négylábú magas állványon még egy láda. Végül a saroktól a kályháig a *kis ágy*, kevés ágyneművel s kék terítővel. Előtte kis székecske, melyen a gyerekeféle mászik az ágyra. A konyha felőli fal közép részén áll a hatalmas, nagyobbára zöld mázos csonkakúp-alakú *kálho*, rajta szárítás czéljából mindenféle. Előtte pad, melyre télen a rokkások ülnek. A róka helye a *foklaluk* szomszédságában levő sarok. Ott van a csizmák, *licsék* (szövéshöz való rostélyok) helye is.

A konyhának két egymás felett levő félre oszló ajtaja szintén egyenesen a *pitarról* nyílik. Kettős szárnyának czélja, hogy a zárt alsó szárny kirekeszse a baromfit, malacgot; a nyitott felsőn egy kis világosság ömlik az ablaknélküli helyiségbe. Fontosabb azért, mert kéménye nem lévén a háznak, a füst a konyhaajtón a gazd'asszony-

¹ Fokla-fa (fáklya helyett). Ha a gyertya helyett fenyőfával világít a köznép, azt vékonyra hasogatja, annál esznek, isznak, fonnak is, némely uraknál még az istállóban is mernek vele élni. P. Horváth Ádám.

nyal jó ki, vagy a padlás nyílásain a *héba jut*, s ott addig *zalámbul* (jár-kel), míg valahol utat talál és a konyhaajtó előtt az *östököt* is feketére kormozza. Néha babkaróyszerű vesszőkből is készítenek rácsos ajtót a konyhára. (Gáborjaháza.)

A pitvarról megemlékeztünk. Külön a tűz helyétől elfogott pitvara nincs a háznak. A konyha falai sárga agyaggal vannak behányva; padlásán néha centiméternyi vastagságú korom védi a deszkákat a romlástól. Legnagyobb, néha kétharmad részét a *kemencze* foglalja el. A kemenczétől az ajtó felé eső falon nyílik a *kálhoszájó* (kályhaszájó), melyen át a szobában álló kályhát fűtik. Előtte néha téglából rakott, máskor falábakon álló, térdig emelkedő s vastagon besározott *tűzhez* épül, melyen télen, ha a kályhát fűtik, egyúttal főzni is szoktak. A *kálhoszájó* közelében nyílik a szobából a *foklaluk*, mellette egy falba sarozott fazékkengyel; ebbe tűzik az égő foklát, mert a konyha világítására majdnem kizárólag ezt használnak. A kályha szája fölött van egy tenyérnyi széles sarozott deszka, mely a kályhából kirepülő szikrák fölfogására szolgál. Neve: *zebő-főle*. A kályha szája mellett kezdődik a vállig érő kemence, mely a konyha egész, ajtóval szembe eső sarkát betölti. Körülötte lépcsőszerű pad fut el. Az ajtó felől eső oldalán nyílik a *kemenczeszájó*. (L. 4. ábrát.) — A kemen-czén főznek nyaranta. Ajtó felőli sarkához ragasztják a *katlanhelet* (katlan helye), mely alatt külön tüzelőhely van. A falon egy-két polcz, tálas van, teli kormos fazekakkal, tálakkal. A polczon áll a *börsöllü* (famoszár, melyben a fejsze nyelének végével törik a sót), egy-két *pohár* (kis fazék), a *zsétér* (fejőke), *tekercs* (ruhából készített koszorú, melyet a fejre tesznek, ha rajt terhet akarnak vinni), alatta a *melencze* (benne mosdanak). Udvar felőli sarkában állanak a *büröggle* (fazékemelő bot), a *szenvonyu* (szérvonó), a *pemet*; egy padon néhány *sajtár*. Az ellenkező sarokba kerül a *csávás* (moslékgyűjtő).

A konyha után következik a *krumpis kamra*, tulajdonképpen második szoba, melyben a patriarchalis élet idejében a nagyszámú családtagok közül egy fiatal pár vonult meg. Ma is, ha leányához férjet, vagy fiához nőt keres a családfő, ezt jelöli ki a fiatalok helyéül. Csak nyáron lakhatnak benne, télen nem lévén benne kályha, nagyon hideg. — A krumpis kamrába is egyenesen a pitvarból nyílik az ajtó. Néhol a pitvarra nyílik egy kis ablaka, máshol az ajtóval szemközti falon vágnak egy kis lyukacsát, melyen a macska is alig tud ki- s beszökni. — Hol lakásnak nem kell, a *krumpit* (burgonyát) tartják benne.

Utána jó, ajtaja a lakóház és istálló közt a nagy udvarba vezető folyosóra nyílik a *szemetes kamarának*. Ez lenne az igazi kamara. Sok helyen iderakja a család mindenét. A gyakori tüzesetek, miután a kerített házból majdnem lehetetlen a mentés, a szemetes kamara helyett az udvarban elhelyezett külön kamarát építettek a hetésivel.

A szemetes kamarában a legkülönbözőbb használati tárgyak

kerülnek össze: több *vetet* (öltözet vászon-) ruha, a szövőszék részei, egy-két *körbecz* (kis kézikosár), *lapiczka* (súlyok), megvásárolt kerék-sín, *laposvasak* (ekerészek), néhány *szekércze* (kis faragó fejsze), *rag-szégfuru* (rendeltetését l. a házépítés tárgyalásánál), több *burusán*-(gyalogfenyő) ostornyél, *ritukapa* (irtókapa).

A szemetes kamarától nyúlik el derékszögben az *istálló*. A pitarra a konyháéhoz hasonló ajtaja nyílik, melyet nyáron vászonlepedővel függesztenek be. Két kicsi, alig tenyérnyi ablakocska néz az udvarra. Az ajtón belépve jobbra-balra állanak a marhák. Köztük a *járás*, annak végén az ajtóval szemben levő falnál az elkerített *farjászu*, néhol *kerekjászu*, melybe a fölötte levő nyíláson át a szénát dobják le a *hébu* (hé-ból). Az istálló két keresztfala mellett van a két *jászu*, felette a *séráglo*. A lovak közé egy-egy rudat (*strájfát*) tesznek. Az istálló előtti pitvar-rész végén szokott egyik-másik férfi-családtag nyári heverője lenni.

Az istállótól ismét derékszögben hajlik a disznóól (*hidas*) három rekesztéssel. Fölötte a *tikülü* (tyúkülő). A disznóól utczára eső végét és a ház elejét a *kapufölö* köti össze; alatta van a vagy ágból fonott, vagy deszkából szögezett *udvari kapu*. Sokszor a sövénykapu módjára kereken fordul. A pitvarból az udvari kapu mellett nyíló *utczajutun* át juthatni az utczára.

Az így bezárt négyszögű terület a *besü udvar* (belső udvar), tulajdonképpen az egész trágyagödör. Erre a mélyebb helyre folyik az istálló leve, ide hányják a trágyát, a konyha hulladékát, e helyen hevernek a disznók etetésére szolgáló vályuk, s ez a hely pótolja az árnyékszéket is. Miután légáramlat se vonulhat végig a besü udvar fölött, meggyűlik a szoba bűze, konyha füstje, istálló illata, miért egy cseppet se egészséges, de az utolsó trágyaanyagot is megőrzi a kenyeretadó földnek. Az udvari kapu csak akkor nyílik meg, ha trágyahordás ideje van.

A külső udvaron áll a két rekesztékes kamara. Keletkezése okát már említettem. Fából — ritkábban téglából — építik falait, de téglával fedik. Benne tartja hordókban lisztjét, gabonáját. A gabonát jó szárazon őrleti, azért hordóban jól eláll. Itt rakja el az úgynevezett *pókokban* vagy *kópiczokban* (nagyhasú, szalmából méhkas módjára fonott edény) borsóját, ide teszi szennyesét, itt tartogatja a *gántárjácson* (hordók alá rakott gerendákon) egy-két *fábo* (hordóban) bortermését, itt őrzi *vëndöiben* zsirját, itt rakja el *pélva* (polyva) közé füstölt disznóhúsát. Egy kis polczon néhány *pínka* (hordódugó), kevés *rogasz* (a dugókra való gyékény) van. Két erős tölgyfa-ajtó, s erős záruk védik mindent.

Közelében van a *szekérszin* (nyáron istálló), mögötte sok helyen a *mihis* (méhes).

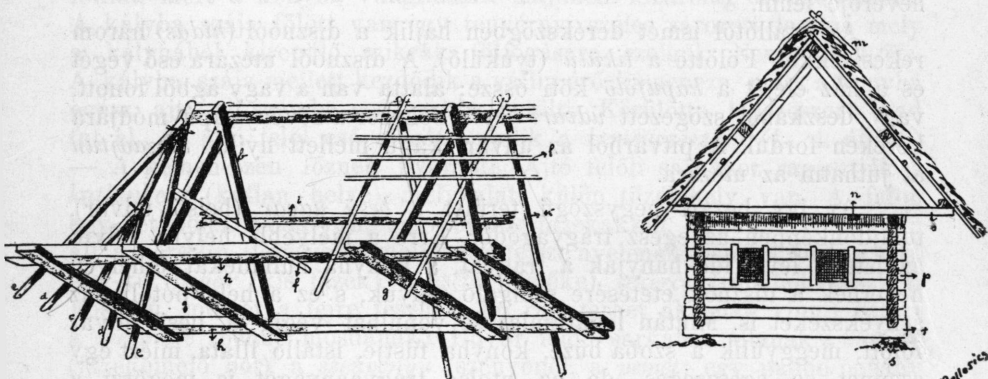
A besüség legszélén van a háromszakaszos *csöplüpa*. Középső része a *csöplésre* használt hely, a *szürüfögygyö*. Egész télen át üresen áll, vagy a szekereket tolják belé. Tőle jobbra-balra van egy-egy

pajta-fia, melyek egyikébe a csépletlen gabonát, másikába a *sarít* (sarjút) vagy *öregszénát* teszik. Valamelyik sarkában huzódik meg a divatból kiesett faeke. Egy külön kis elkertelt helye a *pélvakutyu*, a hová a felostált polyvát rakják. Itt talál helyet a *kukoriczasasa* (kukoriczasás; gyümölestakaró), a *murnya* (apróra törött, romlott szalma), a *fölözű géráblo* (gereblye, melylyel a kicsévelt gabonán levő töreket, polyvát fölözik le), a *törekrosta*, a *vonyigó* (szénahuzó kampós vas) és sok más. Falai mellé rakják kívülről a zsuppokat.

Az udvaron van a *hargas kút* (horgas kút), egy kis *tóka* (tócska, pocolya). A kamara és méhes közt a farakás és *favágitu* (az a hely, hol a fát aprózzák).

Külön pinczéje csak egy-két téglaháznak van.

A kerített ház építési anyaga a fa. A faház — *boronyás ház*. *Boronyáknak*’ hívják azokat a laposra faragott, 10—15 cm. vastag,

7. ábra.

A kerített ház tetőgerendázatának és falának rajza. — a = szelemén; b = olluláb; c = fiasrag; d = fiarag; e = sorokrag; f = kötúrag v. macskarag; g = ollupad; h = sárgérenda, koszorú-gérenda, kerülü-gérenda, préma v. ragtartufa; i = vendig szelemén; k = rag; l = lécz; m = katona; n = hosszára kieresztű gérenda; o = szélire kieresztű gérenda; p = boronya; r = táp (talp); s = alapul szolgáló fatörzsök.

40—45 cm. széles tölgy- vagy fenyőgerendákat, melyekből a házak, istállók, pajták, kamarák hosszanti- és közfalait rakják. E czélból a boronyák végeit bemetszik, s a metszések segélyével egymásba akasztják úgy, hogy végeik a rovas helyén túl 1—1½ dm.-nyire elállnak. Az épület alá alapnak kötörmelékre hatalmas tölgytörzsököket ásnak be a falak sarkai és a falak érintkezési helyei alá. Újabban téglalapra emelik a házat. Ezekre a törzsökökre fektetik a legalsó és leghatalmasabb (régebbi házaknál néha egy méternyi széles) boro-

¹ . . . mert ebül szabá Tsitsók boronából a falat. Borona. tölgy v. fenyőfából vastagon faragott törzsök, melyek egymásra rakva és végeiket bemetélevel csinálták a házakat, míg meg nem fogyatkozott az erdejek. P. Horváth Ádám.

nyákat, a *tápakat* (talpakat); a többit addig rakják, míg $2\frac{1}{2}$ —3 m. magasra felrakták a falakat. Az ajtók és ablakok helyét nyitva hagyják és függőlegesen a kivágott boronyák végeit az *ablak-* vagy *ajtuláb-fákkal* kötik össze. Mikor a fal elég magas, reá teszik keresztben a *mestérgerendákat*, fölibök hosszában a *kis gerendákat*, azután a legfelső boronyákat, melyek négyszögben körülfutják az egész épületet. Nevük *sárgerenda*, *koszorugerenda*, *kerülő-gerenda*, *prémfa*, vagy mert a *ragok* végei rajtuk nyugosznak. *ragtartu fák*. Az épület hosszanti tengelyével derékszögben alájuk teszik az épület hosszasága szerint a 2—3 *ollupadot*. Ezeket állítják az *ollulábokat*. Két, egyik végén összerótt s összeszögezett fenyőgerenda az olluláb. Nyíltabb végeik az ollupadon állanak, az összerótt a tető gerinczének magasságában. Szétálló rövidebb végeik közé fektetik a hosszú *szelemént*, vagy ha a ház teteje meredekebb, az olluláb közepére két oldalt egy-egy *vendígszelemént*. A szelemen fölött szögezik össze (a *ragsszögfüru* által alkotott nyílásokon át faszögekkel) a *ragokat*. A ragok faragatlan fenyőrudak. Egy 7—8 m. hosszú tetőre 10—12 pár ragot tesznek. A háztető homlokzati részével ellenkező felén levő farazat teljesen zárt. Váza a következőkből áll: a szelemen végétől a tető szélességében futó ragtartufa közepéig nyúlik le a *fiarag*, a farazat két éle alatt fekszik a két *sorokrag* (sarokrag). Fiarag azért, mert két pár rövidebb ragot (*fiarag*) szögeznek hozzá. Hogy az ollulábak el ne dőljenek, oldalaitól a ragtartófákig egy-egy *kötüragot*, *macskaragot* (Dobronak) szögeznek.

Olyan helyeken (pl. pajták kapúnyilásánál), hol a rendes tetőtől szög alatt elálló tetőrészecskét akarnak alkalmazni, a *kapulábakra* a vízszintes *sögfát* fektetik, s arra a rendes ragoktól elfutó, s a sögfára támaszkodó *vendígragokat* rakják.

A ragokra, egymástól 40—45 cm. távolságra vízszintesen szögezik a csak fejszével két oldalt megfaragott *fenyőléczeket*, melyekre a *zsuppot* kötik. A 40 cm. távolságot megtartják, hogy az esetre, ha a zsupp vége lerothad, ne hulljon be a héba.

Az így elkészített tetővázra rozsszalmából készített zsuppot kötnek. A zsuppot azonban előbb *kettűznyi* (kettőzni) kell. Erre a célra valami függőleges gerendához a negyvenöt foknyi szög átfogójának megfelelően egy élével felfelé álló deszkat erősítenek. A *kettűzü* a zsuppból megfelelő mennyiséget összefog, *szómakötülle* (szalmakötüllel) lazán megköti, a szalmacsomót kétfelé osztja, az osztás helyén a kalászos véget aláfelé tartva, a deszka elére teszi és a kötelet középen megpödrí. vagyis az egy csomót egy párrá osztja — *kettűzi*. Ezeket a kettűzött zsuppokot használják fel. A ragokra a következőképpen kötik. A megerősített zsuppból egy csomót elválaszt, kötéllel pödrí, s azzal a lekötendő zsuppot kötele fölött átölelteti, s végével a raghoz köti.

A szelemen fölé eső kévék az *ormozatot* alkotják. A sorokragok előtt a *csurgáson* lépcsőzetesen elhelyezettek, valamint az *östököt*

alkotók tövükkel kifelé állnak, — ezek a *kanczakévik*, a többi, kalászos végével kifelé álló a *bakkévé* („mert mind a kanczákat hágja“).

A zsuppal háromféle módon *zsuppúnak*. Vagy szárazon kötik fel, a mely esetben az ormozatra zsuppokat fektetnek hosszában, s hogy le ne vigye őket a szél, oldalt léczekkel fogják le, s az ormozatra ollóalakú nehéz farudakat (*katonákat*) ültetnek lovas módra. — A második mód, mikor a zsuppot sárba tiporják, deszkákon a nehéz, sárral itatott kévéket *kapa-s* (kétágú villa, melyet nyelére derékszögben erősítenek) segítségével felhúzzák a tetőre, s aztán lekötik, a sárt elsimitják, s az megszáradva összeragad. Ez esetben katonákra nincsen szükség. A harmadik módja, mikor az ormozatra használt zsuppot fővével a szelemen fölé állítják, kétfelé osztják, s a két

8. ábra.

Bellosics B. rajza.

Kerített ház az utca felől nézve (Szombatta).

kalászos végű csomót a tető két oldalára simítják és ott fűz vesszővel letűzdelik.

A tető alatt van a hé (hé-ba, hé-bu) Mindenfélét raknak fel reá. Gerendáira akasztják a sonkákat, s hogy a macska reájuk ne ugorjon, tüskékkel rakják körül.

A tetőnek az utca felé néző dűlő farazatának csak felső része szalmával fedett. Az alatta levő a fal magasságáig érő rész vagy egyáltalában nincs beépítve (régibb házaknál), úgy hogy az utcáról a héba láthatni, vagy vesszővel sövény módjára fonott (az ilyet néha be is sározzák), vagy pedig — s ez a leggyakoribb eset — bedeszkázzák. Ez a bedeszkázott rész a *házeleje* (ház eleje). A deszkafalat

asztalos készíti. A deszkák érintkezési helyét czifrán kimetszi, két ablakot nyit rajta, középre és a két ablak mellé egy-egy keresztet, Szt.-Flórián-képet, Mária-képet, monstrantiát, melléje egy-egy gyertyát, vagy az építési év számát festi. Az üresen hagyott helyeket, valamint a házelejé alsó szegélyző deszkáját színesen berajzolja. A házelejének a *csurgással* érintkező részét ügyes szalmafonással díszítik. A házelejére szögezik a biztosító-társaságok vignettáit.

A házeleje a ház homlokzati falától előreugrik, s a *hosszára kieresztü gerendákon* nyugszik. A ház udvar felőli részén a pitvar fölé kinyúló tetőrészt (*östököt*) pedig a *szélire kieresztü gerendák* tartják.

A boronyás falakat, a pajtái kivételével, agyagból, polyvából kevert sárral kívül-belül behányják, elsimítják és fehérre meszelik. Hogy a sár a falon ragadjon, fejszével redősre vagdossák a boronyákat. Néhol alul sárga vagy fekete szalagot festenek, de ez ritkább eset. A szomszédos vendek nagy kedvvel alkalmazzák.

A házat maga a nép építi. A közülök való *átillások* a kerített ház építőmesterei. Négyen-hatan összeállnak egy vezető alatt, s megalkusznak az építettővel. Az anyag összehordásában szívesen segítik egymást, sőt munkaerőt is adnak, viszontszolgálat reményében. Ha leégett akar építtetni, szekérbe fog s eljár a közeli községekbe *zsuppot kérvegetni*.

Az átillások dija csekély. Négy derék hajlékot négyen-hatan, ha a gazda élelemmel ellátja őket, megépítenek mindenestől (sározással, zsupolással együtt) 25 frtért, ha kosztot nem kapnak 40 frtért. Az említett munkát hat nap alatt, egy hét alatt elvégzik. A ház teljesen készen, a dörökök számának megfelelően 150—500 frtért épül.

Kedden, pénteken nem kezdenek munkába, mert szerencsétlen lesz a ház. Istállót, lakószobát nem építenek Mátyás ugrásába (minden szökőévben); mást (pl. pajtát) lehet.

Az átillások vezetője „Jézus nevében” megkezdí a munkát. A fatörzsbe keresztet rónak és pénzt, *cziczukát* (rekettye vagy füz barkája; Virágvasárnapon szentelik) rejtenek belé, meghintik szentelt vízzel, hogy szerencse lakja a házat. Aztán elkezdik az építést, vigyázva, hogy azt a dorongot, melylyel a talpat hengerítették helyére, be ne építsék a házba.

Mikor a szelemént fölteszik, az átillások vezetőjének egy pint bort adnak, azzal felül a szelemenre, s rövid felköszöntőt mond. Kéri az Istent, mentse meg a házat tűztől, víztől. Kiván a gazdának erőt, egészséget, mindenben szaporaságot, maguknak azt, hogy keresményüket hasznukra fordíthassák. („Bankót nem kívánunk, mert azt úgy se ad.”) Felköszöntője végeztével ledobja az üres üveget. Ha eltörik, a gazda meghal, a ház szerencsétlen lesz, ha nem törik el szívós hosszú életű, háza szerencsés.

Ha belécezték a tetőt, bokrétát kötnek a farazat csúcsára. Ez is kis eszem-iszommal jár.

Az összes farészeket úgy róják vagy szögezik össze. A gerendák

pöcsözését (a gerendába vésett lyukba egy más gerenda megfaragott végének beleillesztését) csak újabban kezdik alkalmazni.

A házhoz tartozó, s a határban különböző dülőkbe¹ szétszórt birtoktestnek nagysága persze különböző. Régen a birtokot az *oktál*-al (nyolczaddal) mérték.² Egy oktál birtok állott $3\frac{1}{2}$ hold szántóföldből, $1\frac{1}{2}$ hold rétből, $\frac{1}{2}$ hold erdő- (faészási-) és 1 hold legelőjogból. A tárgyalat vidéken ára 700—1300 frt. Ma az oktál név alig alig ismeretes előttük. A házi „funtus“ jó gazdánál $\frac{1}{2}$ hold, szegényebbnél $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{8}$ hold. Dobronakon pl. a legnagyobb birtok 20 hold, a legkisebb 1 hold.

Az Alsó-Lendvától keletre elterülő dombvidéken van a szőlőjük,

9. ábra.

Bellosics B. fényképfelvétele.

A kerített ház beosztása módjára fából épített, de eszerépszindelyvel fedett ház (Szombatfa).

a dobronakiaknak a Dobrai hegyek ágain. Egyiknek-másiknak ott is van házacskája, pincezje, melynek egy szobájában kemenczén főznek, s vele fűtenek. Hatvan-hetven éves emberek még emlékeznek

¹ Dülönevek: Présrika, Kövecses, Rítás, Balogos (Dobronak); Kistréti, Útonfölyüli, Hálóki, Hosszúföldi, Kerektói, Kis-nákói, Utezikai. Rítási, Telekek-i, Nagyréti d. (Gáborjaháza); Kétútközi Tizholdi, Nagyliki d. (Szijártóháza); Nagy-ároki, Sűrűi. Tói-réti d. (Szombatfa); Dobiczai, Cseri-réti, Pusztaréti, Bóde-ároki, Ágyási, Zsombikosi d. (Bódeháza).

² V. ö. a palócz „fertá“-val. Pápai, Palócz faház.

olyan időre, midőn lenn a falvakban is egy szobában laktak, s ott volt a kemence is.

Az 1857-iki tagosításkor mindegyiknek háza végéhez akarta hasítani földjét a tagosító mérnök, de mindegyik a javából-rosszából akarván, e terv nem volt kivihető. Szétoosztattak a rétek, erdők is. A népesség szaporodtával és a házközösség megszűnésével, a gyakori osztozkodások folytán néha csak egy kaszavágásnyi rét, egy-két hold föld, egy házikó, egy-két darab marha minden vagyona. Iparra, kivándorlásra (Szlavoniába) újabban szánják rá magukat. Erdejében botol a paraszt. miután a közeli uradalmi erdőségben olcsón jut épület- és tüzelőfához.

A kerített házban ma már nagyobbára csak egy család lakik, ritka a patriarchális életre mutató nyom. Az osztozkodó fiúk szét-hányják a kerített házat, s anyagát megosztják, a leányt kifizetik. Ha nincs fia a gazdának, veje *beházasodik*. — Az osztozkodásnál majdnem minden lánczat szemenként osztanak el. Végre kitesznek két körülbelül egyforma értékű dolgot, s egyszer egyik, másszor másik választ először.

Egy-egy oktálos birtokos istállóiban van két tehén (rajtuk szánt), egy fél éves üsző és egy fél éves bika, egy hat- és egy egyhetes borjú, három darab disznó. Vagyonosabb háznál négy tehén, két nevendék, két anyadisznó megfelelő számú malaczezal. A ló gazdagabb ember igavonója.

Közös legelő van Gáborjaházán, Szijártóházán, Szombattfán, Göntérházán és Bödeházán felmért állapotban. Minden ház az oktálnak megfelelően hajthat legelőre, de nem pásztor (csordás, kanász) őriz, hanem mindenki a magáét őrizteti nagyobbbrészt gyermekeivel, kik ilyenkor *ötújt járnak*.

Bellosics Bálint.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Régi lakodalmi szokások Német-Prónán.

I. Ismerkedés, szerelem és háztűznézés.

A legénynek soha nem került nagy fáradságába, hogyan ismerkedjék meg azzal a leánnyal, ki tetszését megnyerte, ki iránt vonzalmat érez. Ősrégi hagyomány, hogy a községbeli fiatalság már gyermekkorában kötött ismeretséget egymással. A gyermekjátékok, a libák őrzése, az iskola, a fű- és kalászszedés, a kútnál való időzés, a mező, a szántóföld, később a vásár- és ünnepnap délutáni séta, majd pedig a táncz elég alkalmat szolgáltatott az ismerkedésre.

Az ismeretség és többszöri találkozás szülte aztán az ábrándozást és szerelmet.

Ha a szülő gyermeke magatartásából azt kezdte sejteni, hogy fogékony szívét Ámor már megsebezte nyilával, az őseitől örökölt babonás szokásokhoz fordult, hogy gyermeke meglássa, megismerje jövődöbelijét s hűen ragaszkodjék hozzá.

Minden év december 21-ike, azaz szt. Tamás éjszakáján, a mint a serdülő leány elaludt, a szülő lenmagot hintett feje alá e szavak kíséretében:

«É zää de Lein Zóma,	(Szent Tamásnak éjszakáján
S sėje de trāma vūm Tōma,	Fejed alá lent vetek.
S sėje de khūma tzūm Āgnschar ⁿ ,	Hogy meglássad álmaidban,
Bēęs ā dai ⁿ Galiehta zėje zai ⁿ .»	Ki lesz majd a kedvesed.)

A suhancznak feje alá pedig pohánkát szórt e szavakkal:

«É zää de Hán,	(Szent Tamáskor fejed alá
S sėje de trāma vūn Mán,	Hintek-vetek pohánkát,
S sėje de khūma tzūm Āgnschar ⁿ ,	Hogy meglássad álmaidban
Bēęs ā dai ⁿ Galiehta zėje zai ⁿ .»	Hűn szerető leánykád.)

De a leányok magok is a babonától vártak valami jóslatot jövőjükre vonatkozólag. Babonához fordult a leány, ha meg akarta tudni, ki lesz a jövődöbelije. Ugyanis szt. Tamás napján böjtölt s lefekvés előtt megmosdott, de nem törülközött meg, azon hiszemben, hogy majd eljön a kedvese s elvégzi helyette. Az éjféli mise után pedig a kútba nézett, hogy meglássa leendő párját; vagy ha ez éjjel valaki fölül álmodott, biztosra vette, hogy az lesz a jövődöbelije. Ha a legény először ment leánynézőbe s a kályhapadra ült, szentül hitte a leány, hogy az lesz a férje. Ha pedig már hosszabb ideig járt a házhoz és mégsem nyilatkozott, a leány abból tudta meg, hogy nemsokára megkéri kezét, ha a legény egyszer távozása alkalmával a leány hajából vagy a szitából kihúzott egy szálat. Az eladó leány mindig vigyázott, hogy szoknyája föl ne gyűrődjék, mert akkor a néphit szerint özvegy ember felesége lesz. Még jobban őrködött, hogy lucskos ne legyen, mert akkor részeges ember fogja elvenni.

Egyik-másik leány meg babonás szokásokból leendő férje mesterségére akart következtetni. Karácsony böjtjén kalácsütés után háttal a kemence felé fordult, azután lehajolt és lábai között a kemenczébe nézett, hogy meglássa, mily mesterséget fog üzni leendő férje. Vagy karácsony estéjén ólomöntéshez látott, hogy a fölolvastott s vízbe öntött ólomnak ott képződött alakjából leendő ura mesterségére következtessen. Némelyik Lucza napján este almát tett a vízbe, karácsony böjtjén szigorúan böjtölt, vacsora és az

éjféli mise előtt megmosdott ezzel a vízzel, hogy éjféli miséről hazajövet vagy azzal a férfival beszélhessen, a ki el fogja venni, vagy olyan mesteremberrel, a milyen mesterséget folytat jövődöbelije is.

De legjobban bántotta a kíváncsiság azt a leányt, kinek arcját anyja karácsonyeste mézzel kente meg, hogy utána járjon az egész legénysereg, — mikor fog férjhez menni?

Lucza napján, némelyek szerint Borbála napján (decz. 4-én) cseresnyeágot tett a vízbe, azon hiszemben, hogy ha az karácsonyestéig kivirágzik, egy év alatt férjhez megy. Vagy karácsony estéjén vacsora előtt fát vitt az asztal alá és vacsora után megolvasta. Ha a darabok száma páratlan volt, elvesztette minden reményét, hogy a következő évben főkötő alá kerül; nagy volt azonban öröme, ha páros szám jött ki, mert ez biztos jele volt annak, hogy jövő ilyenkorra nem lesz többé leány. A világ minden kincséért nem ült volna a kályhapadra, mert akkor vén leány marad. Félcsizmában egy lépést sem tett volna, mert akkor vagy soha, vagy csak nagynehezen kap férjet. Ha kenyérsütés alkalmával a vakarcs véletlenségből a kemenczében maradt, semmi áron nem evett volna belőle, mert akkor soha nem lesz meg az esküvője.

Az a fölserdült leány, kit olyan vízzel öntöztek meg, melyben fiúgyermeket először fürösztöttek, kínosan várta azt az időt, melyet a néphit jósolt meg neki, hogy ha előbb nem, 16 éves korában okvetetlenül férjhez fog menni.

A fiatalságot minden időben a szerelem tette boldoggá vagy boldogtalanná. Mihelyt két szív rokonszenvezett, keresték az alkalmat, hogy menél gyakrabban láthassák egymást s legalább néhány szót válthassanak. A titkolódzás, az érdekkeltés volt ilyenkor biztos jele a kölcsönös vonzalomnak. Beszéd közben a szem járása, az arcz elpirulása, a különféle jelek világosan elárulták szívök rokonérzelmeit.

Hogy a leány biztosítsa magának azt a legényt, a kit szeretett, vagy hogy benne vizsontszerelmet ébresztszen, híg tojást öntött pendelébe s ebből aztán rántottát készített és megkínálta vele a legényt.

Ha a legénynek megtetszett a leány, akkor egyes alkalmakkor a családnak is tudtára adta a leány iránt való érdeklődését és vonzalmát. Így farsangkor és táncz alkalmával mindig ő kérte a szülőktől a leányukat a tánczba, kik aztán teljesen az ő felügyeletére bízták leányukat — elég könnyelműen! Husvétkor öntözni ment szíve választottjához. Május elsejére szép májuszfával, néha-néha, különösen vásárkor valami csecse-beccsével tün-tette ki. Miklósnapja előestéjén «*Nekalús*»-szal (Mikulással, mindenféle

gyümölcsessel és czukorkákkal) lepte meg; karácsony estéjén pedig szép énekkel szerzett neki örömet.

A leány mindig talált utat-módot hálájának és köszönetének kifejezésére. Büszkén mondogatta ilyenkor a legény társainak: «*É hã schu a Jungfra!*» (Van már szeretõm!), de viszont a leány is eldicsekedett barátnéinak, mit mondott, mit csinált «*Õ*».

Ha a leány szeretõje csapodár volt, akkor a leány anyja egy döglõt kutya alól maroknyi földet vett s arra a leányra dobta, a ki után járt; a legény azontúl soha nem nézett többé arra a leányra, de még másra sem.

Ha a viszony bensõbb kezdett lenni, a legény minden ünnep- és vásárnap este látogatást tett a lányos háznál, hol mindig szívesen látott vendég volt. De a fiatalok hétköznap is találtak elég alkalmat arra, hogy valami magányos helyen szívõket kitarják s háborítlanul vallhassanak egymásnak szerelmet.

II. Leánykérés és eljegyzés.

Ha a legény meggyõzõdött, hogy a kedvese egészen hozzávaló s derék háziasszony válik belõle, a házaseletre határozta el magát. Ehhez a leány beleegyezésén kívül elõször saját szüleinek helybenhagyását kellett megnyernie. Ha ezeknek tetszett a leány és fiuk szándékát helyeselték, azonnal megkérítették a leányt. A «*házasságszerzõ*» szerepét mindig egy vénasszony, az úgynevezett «*Tzëpeschleperen*» (csücskehuzó) vitte, ki állítólag onnan kapta nevét, mert õsrégi idõben az ilyen asszony hasonló küldetésben lepedõt terített magára, melynek két hosszú csücskét maga után húzta a földön. Valamelyik nap este beállított a menyasszonyul kiszemelt leány szüleihez és elõadta küldetése célját. Az asszony nép ilyenkor a *Khõⁿ-lown*-ra (a szoba falának az ajtó melletti kis mélyedésében levõ tüzhelyre) rakott tûz világánál font. Ha a szülõknek semmi kifogásuk nem volt a legény ellen, azon izennel bocsátották el a *kérõt*, hogy jöjjön el legközelebb maga a legény szülei-vel, beszélni szeretnének velõk. Ha azonban hallani sem akartak róla, azzal kosarazták ki: «*S Strëbetuch ést nët nõ wëetég*», (az ágylepedõ még nem kész.)

Divatban volt a kinalás is, a mikor ugyanis a *házasságszerzõ* kellõ jutalom fejében hol a leányt, hol a legényt kinalgatta szíve választottja szüleinek. Ha a szülõk elutasították, akkor az a szólás-mondás járta: «*Bü dar Taiwe nischt khõⁿ ausrëhtn, schëckte a äets Baip*», (a hol az ördög mitsem tehet, elküld egy vénasszonyt). Ugyanezt mondták akkor is, ha a házasság nem volt boldog.

Kedvezõ esetben a legény szülei-vel a legközelebbi szombat este *noñg*

Wairómt (a napi munka után) elment a kedvese szüleihez, hogy személyesen megkérjék a leányt és töviről-hegyire megbeszéljék a házassági feltételeket. Ha aztán minden rendben volt, megállapították a *kézfogó* (eljegyzés, Galiep) napját.

1766-ig az eljegyzést december elején, mindjárt Miklós napja (decz. 6.) után tartották és a fiatalok a következő novemberig jegyesek maradtak. A vőlegénynek kötelessége volt ezen idő alatt minden vásár- és ünnepnap délután menyasszonyát meglátogatni és az estét nála tölteni. 1766-tól kezdve újabb időig az eljegyzés a szeptember első vasárnapjára eső *Khiemest* (templomszentelési ünnep) utáni szombat vagy vasárnap este történt.¹

Az eljegyzés mindig szűk családi körben folyt le. Csakis a legközelebbi rokonokat hívták meg rá, kiknek köréből a násznagyokat is választották. Ilyenkor az elmaradhatatlan vendégséghez az enni valót a leány, az italt a legény szülei adták. Az asztalnál az ősrégi almáriom körül jobbfelül ült a legény, balján a leány, körülöttük a vendégek. Az asztal közepén állt egy fehér kendővel leterített tányér, benne a két jeggyűrű. Étkezés közben majd a fiatalok szerelme, majd a szülők vagyoni állapota, majd a hozomány képezte a beszéd tárgyát. Mikor aztán a fiatalok arca csak boldogságot, a szülők arcvonásai nyugodt megállapodást és teljes megelégedést árultak el, felállt a leány násznagyja, kezébe vette a jeggyűrűket, meghintette szentelt vízzel és rövid beszéd kíséretében felcserélve ujjukra vonta. Azután felszólítására kezet fogtak egymással és ő azon kívánsággal fejezte be beszédét: «Adja Isten, hogy azon szeretet, mely benneteket a jelen pillanatban egybekapcsol, soha meg ne fogyatkozzék, hanem napról-napra erősödjék! Áldjon meg benneteket Úr Istenünk tartós egészséggel és sok szerencsével halálotokig!» Az ő és a szülők áldása és a rokonok jó kívánata követte e szavakat.

Sokan, különösen a szegényebb sorsúak, egybekeltek eljegyzés nélkül is. A kihirdetéshez elégségesnek tartották, ha a legénynek odaigérték azt a leányt, a kit megkért.

Ha a leányt özvegy ember jegyezte el, azt mondták neki: «Hát nem érdemelsz te új pár csizmát, csak fejelést?»

A legtöbb legény már 18, 19 éves korában búcsúzott a víg legényélettől, és sok leány még alig érte el 14-ik, vagy 15-ik életévét, már jegyen járt. E fiatal kornak tulajdonítható sok anyókának azon megjegyzése: «Mikor férjhez mentem, azt sem tudtam, mi az a szerelem».

¹ Hist. Dom. Paroch. Teuto-Pron.

III. Lakodalmi előkészületek.

A lakodalmat mindig az „*özvegyek nyarán*» (am Béttfra Zâme), novemberben tartották. A Mindenszentek utáni vasárnapokat, melyeken a jegyeseket kihirdették, «lakodalmi vasárnapok»-nak nevezték. Legtöbb lakodalom volt az utolsó «lakodalmi vasárnap» utáni héten.

A kihirdetés az esküvő előtti három vasárnapon predikáció után történt, a melyen a jegyések ritkán voltak jelen. A kihirdetés ideje alatt a vőlegény és menyasszony már semmiféle nyilvános mulatságban nem vettek részt. A jövő titkaival foglalkoztak folyton és hogy lelki erőt merítsenek az ismeretlen küzdelmekre, szorgalmasan jártak a paphoz hitoktatásra.

Az esküvő előtt néhány nappal mindkét háznál hozzáfogtak a lakodalomra való előkészülethez.

Mint hogy az esküvő napja a fiatalok legemlékezetesebb ünnepe, az örömszülők semmi költséget, semmi fáradságot nem kíméltek, hogy mennél fényesebb legyen. A kik csak tehették, heted-hét országra szóló s majdnem egy hétig tartó nászünnepeket rendeztek. Mennél fényesebb volt és mennél tovább tartott a lakodalom, annál jobban és annál hosszabb ideig készültek rá. Sokszor egy heti előkészület kellett hozzá, hogy a lakodalom az egész környéken híressé váljék. Volt is akkor oly sürgés-forgás, lótás-futás, sütés-főzés mindkét háznál, mint máskor soha. Együtt volt az egész közeli rokonság asszonynepe, hogy segítséget nyujtsanak az örömszülőknek.

A kenyérsütés után kalácssütéshez fogtak. Nemcsak a rokonok és szomszédok, hanem még a jó ismerősök sem feledkeztek meg a hozzávalóról. Tej, vaj, túró, liszt, tojás voltak azon dolgok, melyekkel mint legpraktikusabb alkalmi ajándékokkal kedveskedtek nekik.

Hogy a kalács jól sikerüljön, a menyasszony a kalácssütés ideje alatt soha ne hozzon reggel először vizet a kútból, szokták mondani.

Ha már a majdnem egy láb átmérőjű, reszint kevésbé finom buzaliszból sütött és vajjal megkent (Pâtekhuchn), reszint finom buzaliszból készített túros, mákos, almás, káposztás, lekváros kalácscsal (Peeschn), valamint kisebb alakú kerek kalácscsal és diós és mákos patkókkal (Nöusunt Mohdelpage) a hátulsó kamra tele volt, akkor az örömanya a kalács szétküldéséhez látott.

A kapott ajándékot kalácscsal viszonzta. Egy-egy tányérral küldött minden egyesnek, ki megemlékezett a fiatalokról. A cseléd, vagy valamelyik rokonnak gyermeke teljesítette e szolgálatot, melyért bő jutalom járt. A vőlegény szüleihez, a paphoz és néha a legközelebbi rokonokhoz azonban a menyasszony vitte a kalácsot.

Vőlegénye szüleinek e szavakkal nyujtotta át a kalácsot: «Sütőasz-

szonyaink szépen tiszteltetik, itt küldtek egy kis ajándékot, fogadják el nagy gyanánt!»

Szívből eredő köszönet és kedves, dicsérő szó volt mindenütt a jutalom érte.

A mint a készlet fogyott, a sütőasszonyok azonnal pótolták a hiányt, azután hozzáfogtak a fonott kalács, különösen a menyasszonyi fonott kalács készítéséhez.

«Művészet kell ehhez!» — szokták mondani, — «száz asszony közül kilenczvenkilencznek fogalma sincs róla.»

A legfinomabb liszt, a legsűrűbb tej, szóval minden hozzávaló a menyasszony gondját képezte.

Az örömanya mindíg a legavatottabb kezekre bízta e kalács sütését, hogy az kifogástalan legyen, mert ha majd a menyasszony lakodalma második napján házról házra jár vele és az egész város népsége vesz belőle, szégyent ne valljon vele. A sütőasszony nem is engedett senkit a kemencébe nézni, mikor a kalács beune volt, hogy meg ne igézzék.

A kalács hossza és szélessége túltett néha a menyasszonyon, súlya pedig próbára tette még a legerősebb menyasszonyt is.

A szép menyasszonyi kalácson kívül nagy gondot viselt a menyasszony a menyasszonyi sajtra is, melyet már hetek óta rejtett helyen őrzött a kamrában. E sajt rendeltetése ugyanaz volt, a mi a kalácsé. Készült pedig sáfránnyal sárgára festett s erősen összegyúrt tehéntúróból, mely jókora szív alakú formába préselve, néhány hét alatt jó keménynyé és szép sárga színűvé érlelődött.

Mikor a kalácssütés véget ért, kezdődött a többi ételnemű, meg az ital beszerzése, illetőleg elkészítése.

Az étel és ital költségeit egyformán fedezték az örömszülők, de a lakodalmi vendégek is hozzájárultak, különösen a húsfélék előteremtéséhez, a mennyiben többnyire néhány font sültnek való borjúhúst küldtek az esküvő előtti napon.

A lakodalmi vendégek meghívása, a násznagyok (Guta M^o), a nyoszolyóasszony (Khégepraut), ételmester és szakácsnék választása a szülőknek, a vőfélyek (Druschba) választása a jegyeseknek, a két nyoszolyólányé (Drauschka) a menyasszonynak volt gondja.

A lakodalmi vendégeket a szülők már egy-két héttel azelőtt hívták meg, az eljegyzésen jelenlevőket mindjárt akkor. Nyoszolyóasszonynak olyat választottak a rokonságból, ki szellemességével, találékonyságával és jó kedvével folytonos derűtségben tudja tartani a vendégeket.

Vőfélyeknek a jegyesek, mindegyik a maga rokonságából egyet, szép

testalkatú, ürge és beszédes legényeket választottak, kik az esküvő előtti nap délutánján ünnepi ruhában, bottal kezökben jelentek meg a menyasszonyi házban. A jobboldali, azaz a tulajdonképeni nyoszolyólány már várta őket szép ajándékával. Mindegyiknek háromszögletes kalapjára és felső karjára — és pedig a jobboldalinak jobb, a baloldalinak bal karjára — csokorra kötött, hosszú piros szalaggal ellátott értékes bokrétát kötött, hadd tudja meg mindenki, hogy nagy ünnep van készülöben!

Miután itt és a másik házban az örömszülők utasítását megkapták, hogy kiket hívjanak meg most már egész ünnepélyesen a lakodalomra, sorra látogatták a meghívandó vendégeket.

A szobába érve, minden egyesnél a szokásos «Dicsértessék a Jézus Krisztus! Jó napot, vagy jó estét!» köszöntés után a jobboldali vőfély e meghívót mondta: «Szép üdvözlét az örömápa uramtól és az örömanya asszonytól, jelennének meg holnap reggel a szent misére és utána a lakodalmi házba kis reggelire!»

Mindegyik megköszönte a meghívást és ritka kivétellel minden egyes megígérte, hogy ott lesz.

Ha falun lakott a rokon, annak meghívására néhány nappal az esküvő előtt maga a vőlegény ment a jobboldali vőfélylyel együtt lóháton.

Az esküvő előtti napon, úgy estefelé, a nyoszolyóasszony a vőlegény házába ment, hogy a nyoszolyába szalmát rakjon. Megérkezése alkalmával így szólt: «D. a J. Kr.! Kérem, meg van engedve, hogy e tisztességes hajlékban ki- és bejárjak?» Miután a legnagyobb örömmel megengedték, hozzáfogott munkájához. Hogy a boldog pár mindjárt a nászéjen belássa, hogy semmi sem tart örökké e földön, az ágyat sokszor csak úgy kártyavár módjára állította fel s a szalma közé repedt fazekakat és mindenféle mosolyt gerjesztő tárgyakat rakott, hogy a fiatalok súlya alatt azonnal nagy csörömpöléssel összeroskadjon.

Dolgának elvégzése után a menyasszonyi házba nézett, hogy rendben van-e az ágynemű, és hogy a menyasszonyi ruhának a tulipános ládába való berakásánál segédkezzék.

Mielőtt a ruhát belerakták volna, a láda fenekére egy fonott kalácsot tettek, hogy a fiatal párnak legyen mit ennie az esküvő nyolczada alatt és hogy a menyasszony mindenkit megkinálhasson vele, ki ez időben a házba érkezik.

IV. A lakodalom első napja.

1. *Az esküvő.*

1766-ig az a szokás dívott, hogy a jegyesek az esküvő előtti napon meggyóntak és megáldoztak és az esküvő napján előbb egy idegen házba gyűltek a vendégekkel, hol egy arra kijelölt öreg ember különféle szertartások között megáldotta és quasi összeadta őket. Ennek végeztével lakmároztak és utána, nem valami józan állapotban, az oltár elé mentek. Az említett évben e visszaélés megszűnt s ettől kezdve újabb időkig a jegyesek az esküvő napján a reggeli sz. mise előtt gyóntak, mise alatt áldoztak és mise után volt az esküvő.¹

Fiatalok esküvője mindig a hét első napján, hétfőn volt, özvegyeké csütörtökön. Azoknál a lakodalmi multság több napra terjedt, ezeknél a csütörtök véget vetett mindennek.

A lakodalmat többnyire a menyasszony házában tartották.

Esküvőre a vőlegény mindig csinosan és egészen új ruhába öltözve ment. Szőke haja rövidre volt levágva, fején széles karimájú háromszögletes kalapot viselt rozmaringággal. Beretvált arczán bajusza ki volt pödörve. Széles ujjú, patyolatból varrt inge a nyakán fehér pántlikával volt összekapcsolva. Az új alsó nadrág fölött sötétkék, szép vitézkötéssel ellátott magyar nadrágot viselt. Lábára térdig érő ránczos és sarkantyús csizmát húzott. Az inget felálló gallérú mellény takarta, ezt meg a derékon valamivel alább érő, testhez álló, sujtásos és ezüstgombos sötétkék ujjasmellény (Spencer) fedte, szintén felálló gallérral. Mellére rozmaringszál volt tűzve. Derekat piros vagy sárga öv övezte át.

A gazdagabbak öve selyemből és hárászból (berliner) házilag készített 35, körülbelül két öl hosszú zsinórból állt, melyek arányosan beosztott 18 széles ezüst gyűrűbe voltak fűzve. A zsinórok könnyebb kezelés szempontjából kétfelé voltak hajtva, úgy, hogy két-két gyűrű egymás fölé essék. Az öv két vége egy-egy nagyobb gyűrűbe volt fűzve. Az egyik vége gombbal, a másik kapocsal és hosszú bojtjal volt ellátva, mely mindig a baloldalon csüngött alá. Az övet úgy kellett felkötni, hogy a gyűrűk a derékon köröskörül egymás fölé jussanak.

Ez övet a vőlegény épúgy, mint a vőfélyek, az esküvő napján nem oldhatta le derekáról. Vállára meg sötét színű, prémes, sujtásos és ezüstgombos mentéjét (Mentéke) vetette, melyet a nyaknál erős zsinórok tartottak össze.

Özvegy vőlegénynek nem volt öve.

¹ Hist. Dom. Paroch. Teuto-Pron.

A vőfélyek és a férfitvendégek viselete, mint ünnepélyes alkalommal mindig, olyan volt, mint az ifjú vőlegényé.

Jóval a harangozás előtt a vőlegény a vendégek legnagyobb részével a menyasszonyért ment a szülői házba. A ki innen hiányzott, az egyenesen a templomba ment. Minden vendégnek a kalapja rozmaringszállal, a fiúgyermeké pedig bokkrétával és szalaggal volt ékesítve.

A menyasszony akkor már teljes díszben várta őket a nyoszolyó-asszonyokkal és nyoszolyólányokkal. Fejét «*Goetpatn*» díszítette, azaz arannyal hímzett bőrszalagból készült diadém, melyhez köröskörül rozmarinkoszorú volt erősítve. A hajfürtökbe pedig egymás mellett több sorban fodrokba szedett keskeny piros szalagok voltak belefonva. A fej hátsó részéről széles tarka-barka selyemszalagok (Wlétala) hulltak alá, majdnem bokáig.

Ruhája a következő volt: A hónaljtól majdnem bokáig érő úgynevezett pendeling (Pendehep), melyet a vállon két erős szalag tartott. A test felső részét nem egészen csipőig érő bő, széles és hosszú ujjú ing (Midala) fedte, melyet a nyaknál keskeny, hímzett gallér, a kézfőnél hímzett kézgallér (Geenala) és fodrokba szedett csipkeujj díszített. E fölé húzott czifra, széles szalaggal körülvarrt pruszlikot. Egy-két közönséges szoknyára, legfőlülre, kék vagy zöld kártonszoknyát öltött, melyet majdnem köröskörül a szoknyánál valamivel rövidebb fehér patyolat kötény fedett; alul csipkéekkel (rozmaring, tulipán, vágókés stb. alakokkal) volt díszítve, felül pedig szalaggal összekötött, három ujjnyi széles hímzett öv fogta át. Az egész ruhát rókaprémes, bélelt, sujtásos és ezüst gombos, hátul a lábtőtől kezdve kétfelé nyíló és a nyílásnál mindkét oldalon széles sujtásos vitézkötéssel ellátott, majdnem bokáig érő sötétkék kabát (Wixnreke) fődte. Lábán «*Kletzeschuh*», magassarkú piros csizmát viselt, sarka fából készült és piros bőrrel volt bevonva. Némelyiknek volt fekete csizmája vörös vagy sárga sárokkal, vagy egészen fekete csizmája is.

A nyoszolyóasszony ruhája ugyanilyen volt, a rókaprémes kabátot és a fejéket kivéve, mely utóbbi olyan volt, mint az uj menyecskéé avatás alkalmával. Ez volt az asszonyok ünnepi ruhája.

A nyoszolyólányok viselete olyan volt, mint a leányoké ünnep- és vasárnapon. Hajukat egy ágba fonták; a fonat, mely szalagcsokorral végződött, szabadon hullott alá. A ruhájok ugyanaz volt, a mi a menyasszonyé, a rókaprémes kabátot kivéve.

Mielőtt a násznép a templomba indult volna, a menyasszony anyja egy édes almát adott át leányának, hogy azt az esküvő végéig zsebében tartsa s azután vőlegényével együtt költse el, hogy életök mindig oly édes legyen, mint a mily édes ez az alma. Azonkívül nemesak a fiatalok, hanem az

összes vendégek is tisztességet (Gahoneskraitég, sideritis) tettek keblökbe vagy csizmájokba, hogy az úton őket senki meg ne igézzé. Mikor a fiatalok a szobából távoztak, szentelt vízzel hintették meg őket, ezen kivánsággal: «*Hëef Göt äzé bét gut schlauma!*» (Adja Isten, hogy jól folyjék dolgotok!)

Az egész úton csendben és oda-vissza ily rendben haladtak: «a fiúgyermek, a vőfélyek a vőlegényrel, a férfiak, a menyasszony a nyoszolyólányokkal és nyoszolyóasszonnyal, leghátul az asszonynép.

A templomban a férfiak is, meg a nők is külön-külön ültek; legelőször a jegyespár, körülvéve a vőfélyekkel és nyoszolyólányokkal.

Az ünnepélyes mise után, mihelyt a pap a sekrestyébe távozott, a jobboldali vőfély a menyasszonyt, jobbjára kis ujját kis ujjába kapcsolva, az oltár elé vezette. Őket követte az egész násznép. Mikor már elhelyezkedtek, az oltár elé érkezett a pap és hozzáfogott a szent ténykedéshez.

Ha az esküvő alatt az oltáron elaludt egy gyertya, vagy ha a menyasszony útközben elvesztett valamit, azt mondták: «A menyasszony nem él egy évig». A menyasszonynak az oltárnál nem volt szabad hátranéznie, mert akkor azt tartották, hogy nemsokára meghal a vőlegénye.

A mint a pap rájok adta az áldást, a menyasszony igyekezett vőlegényének jobb lábára lépni, hogy mindig neki legyen igaza. Ha meg esküvője után a padban öklére ült, magtalanságot akart.

Sok menyasszony mindjárt a templomból kijövet vágta ketté a zsebében magával hozott édes almát, s egyik felével megkínálta vőlegényét, a másikat maga fogyasztotta el. Némelyek azonban csak otthon költötték el. Ha a menyasszony ketté vágta a magját, akkor a néphit szerint előbb hal meg, mint a vőlegénye; a ki pedig előbb harap az almába, annak kell mindig előbb kibékülnie, valahányszor csak összevesznek az életben.

Mikor már valamennyien kiértek a templomból, akkor a helybeli zenészek, kik már ott várták őket, azonnal rákezdtek egy indulót, s húzták, míg csak a lakodalmas házba nem értek.

Ha útközben esett, vagy havazott, azt mondták: «A menyasszony egyszer a fazékból evett».

A mint a lakodalmas házba érkeztek, mindenki üdvözölte az új párt. Általános volt e kivánság: *Dar Op'wong zëje gut zaiⁿ, s Ent nô pese!* (A kezdet jó legyen, a vége még jobb!)

Ezután reggelihez ültek. Egyszerű volt az étel, közönséges az ital. A hagyományos étel ilyenkor a kalácson kívül reszelt tésztaleves marhahússal és tormával, azután savanyú tüdő- vagy májleves volt. A rendes ital édespálinka, bor és sör.

Vígan volt az egész társaság, szólt a muzsika, közbe-közbe nóta is járta.

2. Az ágyvitel.

Mikor már délfelé közelgett az idő, a fürge vőfélyek a gyermeksereggel kocsiért siettek, a min a menyasszony ágyneműjét, tulipános ládáját és minden holmiját a vőlegény házához szállítsák.

Az érkező kocsin a vőfélyek a gyermeksereggel e dalt énekelték:

<i>Hāre Bāgn! Hāre Bāgn!</i>	(Itt a kocsi, heje-huja!
<i>Būū zēje bija da Klāde lān?</i>	Hol rakodik fel a ruha?
<i>Pūm Juli ūūflān,</i>	A Julcsánál felteszszük,
<i>Pūm Zefi ālān.</i>	A Jóskánál leteszszük.)

Ha a kendőkkel, pántlikákkal felczipázott, többnyire szürke lovak, mikor a ház előtt álltak, vígan nyerítettek, azt jó jelnek tekintették az új pár jövőjére.

A menyasszony minden holmija a hátsó kamrában volt elhelyezve. Ide vonult most az asszony nép és a fiatalság. A kíváncsi lányok, menyecs-kék az ágyneműt vizsgálták, a vőfélyek a vőlegénynyel pedig minden teke-tória nélkül a tulipános ládát ragadták meg, hogy a kocsi-ra vigyék, azonban a házsártos nyoszolyóasszony azonnal ott termett:

— Micsoda?! Ti el akarjátok ezt a ládát vinni? Hát a tietek? Megvettétek? Előbb nem vizitek innen, míg meg nem veszitek!

Szégyenkezve tették le e szavakra a nehéz ládát. Rövid szünet után azonban minden szem látta, hogy valami nagyon fúrja az oldalukat. Azon törték ugyanis a fejüket, mi lehet e nehéz ládában s hogyan nézhetnék meg azt? Fel akarták ugyan nyitni a tetejét, de a nyoszolyóasszony nem engedte. Nagysokára egyik vőfély így kezdte a szót:

— Hát hogyan vegyünk mi olyan dolgot, melyet nem láttunk? Mutassa meg, mi van benne? Megveszünk mindent, de előbb tudni akarjuk, mit veszünk?

A nyoszolyóasszony erre felnyitotta a tetejét s bepillantást engedett a legfelül fekvő értékes kendőkre, főkötőkre, azután hirtelen becsapta.

— Hát láttátok, mi van benne?

— Láttuk, de nekünk meg is kell vizsgálnunk a dolgokat, hogy tudjuk, jók-e? Nyissa ki még egyszer legalább egy kicsit!

A nyoszolyóasszony megtette kívánságukat, de csak úgy, mint előbb.

A vőfélyeket már bántotta a dolog, azonban a harmadik kísérlet alkalmával egy darab fát csúszttattak ügyesen a kinyitott láda teteje alá, mely megakadályozta a becsapást, a mikor aztán hol egy kendő, hol egy főkötő, hol meg más ruhanemű a vőfélyek és a vőlegény kezébe került s nagy diadallal rohantak kifelé.

— Ezeket ugyan el nem viszitek, míg meg nem veszitek! — kiáltott utánok a nyoszolyóasszony.

Megkezdődött az alku. Százásokat és ezreseket kért a nyoszolyóasszony, krajczárokat és garasokat ígértek a vőfélyek és a vőlegény. Soká tartott az alku, míg dülőre jutottak.

Az így megvett menyasszonyi ruhákért járó összeg alapját képezte a következő vasárnap este tartandó záró mulatságnak.

A holmit ezután nagy örömmel vitték a kocsira. A zene ezalatt a faház erkélyén szólt s még nagyobb kedvre hangolta a fiatalságot.

Csak egy nem örült közöttük, a menyasszony. Szomorúan nézte ő, mint viszik el mindenét onnan, a hol eddig oly boldognak érezte magát. Mikor utoljára az ágyneműre is rákerült a sor, zokogva e panaszra fakadt:

<i>Haiⁿt ést maiⁿ Joa aus,</i>	(Vége van ma lánykoromnak,
<i>Tzäet mé maiⁿ Wäte aus,</i>	A szüleim kifizetnek,
<i>Némnte an Steckn, änt</i>	A kezükbe botot fognak
<i>Schlät mé pü da Tia naus.</i>	És az ajtón kikergetnek.)

Mikor már az ágyneműt is felrakták a kocsira, felültek rá a nyoszolyólányok, nyoszolyóasszony és a fiatalságból annyian, a hányan ráfértek. A vőfélyek a kocsi előtt lovagoltak teljes díszben.

Mindenki elhelyezkedett már a kocsin s már indulni szerettek volna, de a menyasszony még nem volt látható. A türelmetlenek ekkor e nótát kezdték:

<i>Raus, Praite, raus!</i>	(Szép menyasszony, gyer ki onnat!
<i>Daiⁿ gutn Täg zaiⁿ aus!</i>	Vége van már jó napodnak!
<i>Hättst du pü daina Mute gazessn,</i>	Ha anyádnál ültél volna,
<i>Hättst du gutu Pësn gessn!</i>	Jó falatot ettél volna!)

Könnytelten szemekkel lépett ki erre a menyasszony a kapun. Amint megpillantották, rögtön ebbe kaptak:

<i>Heraus, heraus, du trauréga Praut!</i>	(Gyer ki, gyer ki, bús menyasszony!
<i>Du mögst tzona, äde wlena,</i>	Ha nevetsz, ha könnyed öntöd,
<i>Musst res doch a noch ä rena!</i>	Utánunk kell néked jönnöd!
<i>Heraus, heraus, du trauréga Praut!</i>	Gyer ki, gyer ki, bús menyasszony!)

E dalra a menyasszony hangos zokogásba tört ki. A válás a szülői háztól nagy fájdalmat okozott neki. De a kocsin levő víg népség nem törődött a menyasszony szomorú lelkiállapotával, hanem e dalra gyűjtött:

<i>Schëckté, Praite, schüüⁿ dé!</i>	(Szép menyasszony vigyázz kissé!
<i>Da Knecht hon rüütha Giete,</i>	Vörös övbe a legénység,
<i>Zie raitn met Späen,</i>	Sarkantyúba kapták a lovat,
<i>Etza miss be wäen!</i>	Hadd repüljön, ej, huj! a fogat!)

Amint a kocsi megindult, egyszerre, mintegy varázsütésre, minden torok kurjantásba, örömrivalgásba, énekbe tört ki s nem hagyták abba a kéjutazás végéig.

A zenészek is egy indulóba kaptak s elfoglalták az első helyet a kocsi után. Utánuk ment az új pár élén a lakodalmas nép, hátul pedig egy sereg hivatalos vendég.

Ha a Nyitra, vagy a Tuzsina folyón kellett átmenniök, ezt dalolták a kocsin levők:

<i>Schéme, Schéme, tzieh!</i>	(Kese lovam, rajta, rajta!
<i>S Bâse pâs ada Knie.</i>	Térdig ér a folyó habja.
<i>Moeng bebe Hâbe dreschn,</i>	Cséplünk holnap elég zabot,
<i>Bét da Schéme béde wressn!</i>	Abrakodat majd megkapod!)

Vígan haladt a menet a kíváncsi néppel telt utcán, azonban csakhamar akadályra talált. A menyasszony barátnői ugyanis czifra kendőkből és pántlikákból készített lánczot vontak eléjük s megállásra kényszerítették őket. A jó kíváncs mellett valami étel-itallal is kedveskedtek az új párnak, a mit a vőlegény nem hagyott jutalom nélkül. Több ily akadályra is találtak, míg a vőlegény szüleinek házához érkeztek. Mikor már a ház előtt megálltak, rákezdte a kocsin levő fiatalság:

<i>Schbégemute raus!</i>	(Napamasszony, hallja kendtek!
<i>Dó preng be ré a Praut!</i>	Szép menyasszonyt hoztunk kendnek!
<i>Bét sé ré net gawden,</i>	Ha megtetszik, odaadjuk,
<i>Bebe zés zejebe hâen!</i>	Ha nem tetszik, visszatartjuk.)

A ház üresnek, csendesnek látszott, olyan, mintha kihalt volna. A vőfélyek a kapuhoz siettek s ki akarták nyitni, de az be volt zárva. Zörgettek, de az nem nyilt ki. Ekkor e nótát kezdték:

<i>Benn be khâma tzûs Zefis Tia,</i>	(Jóska kapujánál itt vagyunk, megjöttünk,
<i>Tziehⁿ zu res an Rége wia!</i>	Hej! be is becsukták az ajtót előttünk!)

A menyasszony látván ezt, jóllehet tudta a dolog mibenlétét, mégis kérő hangon odafordult vőlegényéhez:

<i>Schâtzégis Zefi, lo mé naiⁿ!</i>	(Kedves Jóskám erressz be!)
--	-----------------------------

A vőlegény szívesen engedett menyasszonya kérésének, s e szavára:
Schâtzégis Juli, s khôⁿ schû zaiⁿ! (Édes Julesa gyere be!)

Kitárult a kapu és a menet nagy vígan belépett a házba.

Mihelyt a menyasszony vőlegénye házába érkezett, első dolga volt fát hozni a konyhára, hadd lássa mindenki, mily szorgalmas! Utána rögtön a

kemenczébe nézett, majd meg hamuba tette lábát, hogy ez új lakóhelyén hamar megszokják. Mielőtt a szobába lépett volna, egy kis kenyeret gurított a küszöbön át a szobába, mondván: «*Ge ner of guts Galëck*» (menj csak jó szerencsére!)

Ezt mindig megtette a háziasszony, valahányszor a család más házba költözött.

Ha a lakodalom a vőlegény házában volt, akkor a menyasszony mindent mindjárt az esküvő után tette.

Míg a menyasszony holmiját a kocsiról a szobába vitték, a vőlegény szülei az ablakokból almát, körtét, diót, aszalt gyümölcsöt szórtak a ház elé a gyermekseregnek, hadd örüljenek a kicsinyek is e nagy napnak!

Mikor már minden holmi elfoglalta új helyét, akkor a vőlegény szülei megvendégelték a lakodalmas népet. Utána a fiatalság tánczra kerekedett.

A mulatságot csak a késő délutáni órákban hagyták abba, hogy este újra kezdhesék a másik háznál.

A szegényeknél elmaradt a menyasszony holmijának ily nagy hűhóva a vőlegény házába szállítása; ők az esküvő előtti napon este a hátukon vittek el mindent a vőlegényhez, a tulipános ládát pedig a vőfélyek rúdon.

Richter M. István.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS TÖRTÉNETI NÉPRAJZ.

Bálvány és fejfa.¹

A *bálvány* szó a magyarban jelent: 1. «pogány istenképet, idolumot», ez értelmet fölös szóval a *bálvány-kép* is kifejezi (Jord. cod.; Mátyás F.) 2. «nagyobbféle, hosszú fadarabot, mely valamennyire oszlopszerű»: *kapu-bálvány*, szárazmalom *bálványa* (= a kerék tengelye; MNySz.), *bálvány a borsajtóban* (felálló rovátkos henger; MNySz.). Ez utóbbi alkalmazások közt a *kapu-bálvány* részint még az első («kép») jelentéshez tartozik; a MNySzó-tára «bálvány gyanánt kifaragott kapufá»-nak magyarazza a *kapu-bálványt* s megjegyzi, hogy ilyeneket még most is láthatni némely vidéken, pl. Mátyusföldén.

A szónak általánosabb jelentéséből következik, hogy az «idolum»-féle

¹ E folyóirat tavalyi évfolyamában a *bálvány*-ról értekezve, néhai Budenzünknek egy kiadatlan akadémiai felolvasására hivatkoztam (226. l.). Örömmre szolgál, hogy e becses dolgozatot most közölhetem, mit *Simonyi Zsigmond*nak köszönhetek, ki a boldogult hagyatékának rendezése közben rátalált a kézíratra és szíves volt azt kiadás céljára számomra átengedni.

Szerk.

bálvány-on főképen «fából valót» kell értenünk; ezzel nem ellenkezik, hogy ugyane szót a bizonyos műalak megtartásával kifaragott *kő*-re is alkalmazta a régi magyarság: XI—XIII. századbeli oklevelekben találunk erre ilyen adatokat: «meta lapidea quae balvan vocatur» (1108); «deinde venit ad balvan kuwe» (1265); «vadit ad statuum lapideam quae dicitur balvan-kew» (1267): Mátyás Fl. (Szótárkísérlet), Jerney (Nyelvkincsek).

A *bálvány* szó eredetére nézve első adat az, hogy vele egyező alakú és jelentésű szó el van terjedve az egész szlávtságban: ó-szlav. (Miklosich szótárában) *balvanz*, *balvanz*, *balovanz* «stipes, statua, columna (ἄγαλμα ἐτήλη)»; horvát *balvan* «trabs», bolgár *boluvan*, orosz *bolvan* (БОЛВАНЪ) «idolum, götzenbild» és «perrückenstock» (átvitelesen «töpel, dummkopf»); lengyel *balwan* «götze, lümmel; block»; az oroszból meg a litvánba is került a szó, *balvonas* «idolum», lett *bulvāns* «ausgestopfter vogel».

Ezenkívül néhány ugor nyelvben is akadunk nyomára: észt. *pulvan* (gen.-ni) és *pulvand* (g.-ndi) «ausgestopfter birkhuhn» (als lockvogel: vö. a lett nyelvben) és «popanz» finn *pulvana* «perrückenstock, haubenstock» (vö. az oroszban), mordvin *bal'man*, mordE. *bolvan* «dummkopf, töpel». Több alakkal és alkalmazással fordul elő a zürjénben: *bolvan a* «götzenbild» *bölbán* v. *bövbán*, *böbän* «götze, götzenbild»; *b*) «klotz, leisten, stiefelholz. form» *c*) «dummkopf».

Miklosich a *bolvan* szót nem nézi eredetileg szlávna; azt véli, hogy «tataricae originis» s utal a tör.-tatár *balaban* «magnus» szóra (*balaban* «gross, dick, stark» Zenker; большой, огромный Budagov). De ezzel látnivalólag csak az alakot találja el, kivált a zürjén *bölbán* (e. h. *bolban*) változatot: mi szorosabb köze van a «magnus, crassus» jelentésnek az «idolum, statua»-féléhez, a mely csakis egy bizonyos alakú «anyag»-nak elnevezése, azt teljességgel nem látjuk. El kell természetesen utasítanunk a MNySzótár magyarázatát is, hogy a szó magyar eredetű = *állvány*.

Egyelőre minden etymologiai kísérletet még félre hagyván, inkább azt kérdezzük, hogy milyen alakúak voltak hihetőleg a régi magyaroknál a *bálványok*, akárhonnán került is hozzájuk ez elnevezés. Ez voltaképp régészeti kérdés, a melyre egyenes traditio, vagy épen maradványok hiányában, csak hozzászólásokkal lehet felelni. Nem is vállalkoznám ilyenek fölhozására, ha azt nem hinném, hogy az általuk nyert hihetőséggel megint néhány nyelvészeti adatot is lehet összekapcsolni.

Bátran kiindulhatunk azon föltevésből, hogy a *bálvány* szó, melynek öljegyzése még a magyar keresztyénség első korából jutott hozzánk, ugyan-csak még a magyar pogányság szótárából való (úgy mint az *egyház*, *isten ördög*, *isten nyila*); azt is elfogadhatjuk, hogy valamiféle vallásbeli jelentől

séggel bíró képformát jelentett, mert különben aligha alkalmazták volna egyszeriben épen ezt a szót a régi magyar keresztyén papok általában a pogányság istenképeiről szólván. Tudjuk pedig, hogy a magyar pogányság holmi szertartásokkal is élt, a melyeket természetesen nemcsak itt Pannóniában szerzett, hanem régibb hazájából magával hozott, a hol minden bizonynyal a vele közelebbi és távolabbi rokonságban álló szomszéd ugor és török népekkel lényegesen egyazon pogány vallást tartotta s szokásaival gyakorolta volt. A mit tehát ezen utóbbi népeknél, melyeknél jelesen a keresztyénség sokkal későbbben s részint még most sem egészen (pl. a votjákoknál) szorította ki a pogány hagyományokat, *bálvány*-félét találunk, ahhoz szabhatjuk bátran a régi magyar *bálványok*-ról való fölfogásunkat.

Fontosnak látszik erre nézve, az újabb ethnographiai tapasztalás mellett, egy X. századbeli arab utazónak, *Ibn Foszlán* vagy (a mint újabban a nevét olvasták) *Ibn Fadlan* relatiója egy volgamelléki népről, a melyet *Rusz*-nak nevez. E relatióval, melynek arab textusát fordítással és kritikai jegyzetekkel 1823-ban Frähn pétervári akadémikus adta ki, legújabban egy jónevű orosz archaeologus V. *Sztaszov* foglalokzik ily című értekezésben: «Észrevételek Ibn Fadlan és más arab írók *Ruszai*-ról» (Замѣтки о ‚Руссахъ‘ Ибнъ-Фадлана и другихъ арабскихъ писателей). Célja megmutatni, hogy e *Rusz*-nak nevezett nép, azon részletek szerint, melyek vallásbeli szertartásaira, temetési szokásaira, fejedelmének föllépésére, végre ruházatára s fegyverzetére nézve az említett relatióból kiszedhetők, sem szláv, sem skandináv (normann)-féle népnek nem tartható (a mint eddig orosz historikusok az orosz őstörténetben követett ilyen vagy olyan teoriájuk szerint fölvették), hanem csakis török vagy ugor-féle népnek tekintendő. Érdekes fejtegetéseiből imitt rövid kivonatot közlök, habár egy része nem tartozik is szorosan a *bálvány* kérdéséhez.

1. *Vallásbeli szertartások.* «Mihelyt a *Ruszok* hajói a kikötőbe értek, mindenik kiszáll, magával vivén kenyeret, húst, tejet, hagymát és részegítő italt; odamegyen egy magas fölállított fához, a melynek emberforma képe (arcza) van, s a mely körül kisebb képek (szobrok: Frähn «statuen») állanak, mögöttük meg más magas fák a földbe verve. Odalép a nagy faképhez, leborul előtte s így szól: Uram eljöttem messze földről, ennyi meg ennyi leányt hozván magammal, meg ennyi meg ennyi czoboly-bőrt, s így tovább elszámlálja mind a mi árút hozott. Azután így folytatja: «Im ezen ajándékot hoztam neked s ott lerakja a fakép előtt a mit hozott, ezt mondván: óhajtom, hogy neked sok dénárral és dirhemmel (arany- s ezüstpénzzel) bíró vevőt adj, a ki mindent tőlem megvesz s semmiben sem mond ellenem». Ezzel eltávozik. Ha már most a kereskedő dolga nem jól megyen s az ideje

hiába elhuzódik, megint másodszor s harmadszor is hoz ajándékot. Ha még azután sem teljesül kívánsága, a kisebb képek valamelyikének hoz ajándékot, annak közbenjárását kérvén, mondván: «ezek a mi urunknak nejei és leányai»; s így sorra oda megyen mindegyik képhez, közbenjárását kéri és leborul előtte. Valahányszor pedig a dolga jól sikerül s ő minden árúját eladja, azt mondja: «Uram teljesítette most kívánságomat, meg kell neki azért fizetni»; fog ő aztán annyi-mennyi szarvasmarhát és birkát, leöli, a húsnak egy részét a szegényeknek adja, a többit lerakja a nagy fakép előtt meg a kisebb képek előtt s egyúttal a marhák és birkák fejeit a földbe vert fákra (czölöpökre) fölraggatja. Éjjel aztán jönnek a kuttyák s megeszik Erre pedig ő, a ki odatette, azt mondja: «az Uram immár kegyes irántam, megette az ajándékomat». — Sztaszov Ibn Fadlan relatiójának ezen szakaszából kiemeli mint sajátosságost mindenenek fölött az «idolumok» alakját: hogy egyszerű oszlopfák, a melyeken emberforma kép (arcz) ki van faragva, kezek, lábak nélkül. Ilyenek szerinte a X. században nem lehettek a skandinusoknál, a kik akkor már legalább a mythológiájukat kifejtő költészet után ítélve bizonyosan az ábrázoló művészetnek magasabb fokára emelkedtek volt, a mint is a nem sokkal későbbi időből, t. i. XII., XIII. századokból ismeretes keresztyén sculptura, mely pedig meg tele van pogány motivumokkal, aránylag igen tökéletes műveket mutathat föl. Ezt, jelesen, hogy a templomokban már egész emberi figurák találtattak, a ságák is erősítik. — A szlávokra térve át, Sztaszov elismeri, hogy a nyugati szlávoknál ugyan voltak a X. század táján fa-idolumok, de ezek templomokban állottak s szintén egész emberi testalakjuk volt; az illető kútfők is igen művészieknek írják le. E nagyobb fejlettséget Hilferdinggel hajlandó germán hatásnak tulajdonítani. Működtek náluk külön áldozó személyek is, holott Ibn F. a ruszoknál ilyeneket egy szóval sem említ. — A mi meg a keleti szlávokat illeti, Sztaszov azért nem találhatja ezekben az Ibn F. *rusz-ait*, mert náluk a régibb időben egyáltalában nem igen voltak használatban idolumok. Csak Vladimir fejedelem ideje óta merülnek föl ilyenek. Az a Perun és Volosz «marhák istene», a kikre Olegnek némely vitézei a görögökkel való békekötés alkalmával esküdtek, nyilván a Varjagek, de nem a szlávok istenei voltak. A Vladimir után előkerülő idolumok (Perun, Хорсѣ, Dazsbog, Stribog, Simargl, Mokoša), Nestor szerint, igaz már szabad ég alatt állottak s áldoztak nekik csak amúgy pap nélkül; de ezek, mondja Sztaszov, későbbiek, nagyobbrészt a perzsáktól vagy a finnektől kölcsönzött istenek, s nem is lépnek föl egész családdal, mint Ibn F. szerint a ruszok istene. Kiemeli Sztaszov még azt is, hogy sem a skandináv, sem a szláv áldozó helyeken nem fordulnak elő az idolumok mellett fölállított fák az áldozat-maradékok

fölaggatására, — Ilyen istenképeket (idolumokat), a milyeneket Ibn F. a *ruszok*-nál látott, mondja Sztaszov értekezésének II. részében (a ruszok nemzeti hovatarozását bizonyítgatván) — igen is találunk részint még mai nap is különböző *finn* népeknél. Igy Rittich (a kazáni gubernium ethnographiájában) a cseremiszekekről szólván, említ az Uralon, a csúd vándorlás útján (по дороге движения Чуды) talált idolumokat, a melyek alsó része ágas fadarabhoz hasonlított, míg felső végén emberi fej volt. Castrén (finn-mythologie 203) így írja le a régi lappok fa-idolumait (*seita*), hogy egyszerű fatökek voltak, melyek főrészét emberformává ácsolták; ugyancsak Castrén (218. l.) beszéli az osztjákokról, hogy náluk az egyes nemzetségeknek vannak külön idolumaik, de ezenkívü egyes családoknak is. «Die götterbilder des geschlechts sind gemeiniglich ein erbe aus vergangener zeit und ihre macht gilt für um so grösser, je älter sie sind, gewöhnlich hat jedes geschlecht mehr als ein bild und oft einen ganzen vorrat daran. Einige derselben sollen männliche, andere dagegen weibliche individuen vorstellen. Alle bilder, die ich gelegenheit gehabt habe zu sehen, waren aus holz und mit menschlicher gestalt, aber mit einem spitzen kopf versehen, dabei ohne arme und füsse». Szintígy szól Middendorf hasonló osztják idolumokról (Reise im Norden u. Osten Sib. IV. 1425.); a szamojédoknál látott ilyeneket Nordenskiöld is, ki munkájában (Umseglung Asiens auf der Wega 74.) vgy régi (alkalmasint XVII. századi) hollandi képet közöl, mely egy idolumos szenthelyet ábrázol. — Az Ibn F.-ből kiolvasható «istencsalád»-ra (azaz egy főbb isten háznépére) nézve Sztaszov utal Rittich értesítésére, hogy a votjások keremetjeiken (szenthelyek) imádságukat *Inmar* istenhez, anyjához és egyéb másodrendü istenekhez intézik.

Különös jellemző vonást talál az áldozó embernek istenéhez való viszonyát illetőleg Sztaszov Ibn F. relatiójában abban, hogy az áldozó *rusz* ember, dolga sikeréért az istent meg akarja «fizetni v. díjazni» (наградить, belohnen; Frähn: vergelten). Azt hiszem, ő itt fölötte nagy súlyt helyez a szóra, a kifejezés némi nyomatékosságára; pedig csak azt látjuk, hogy a *rusz* ember csak *hálaadásul* a nyert sikerért hoz újra áldozatot s ilyen fölfogás, hogy az Isten jóságát meg kell hálálni akármely más pogány és nem pogány vallásban is megtalálható. Korántsem mondható, hogy a *rusz* ember az istenét csak magával egyenlő lénynek tekintette volna.

2. *Temetési szertartások.* Ezekben is talál Sztaszov Ibn F. relatiója szerint olyan részleteket, melyek nem illenek sem skandinávokra, sem szlávokra. Ilyenek:

a) hogy a halottra, ki főember volt, *kucsmát* (prémes sapkát, меховая шапка) adnak. A régi orosz rajzokon (kéziratokban) temetni való

halottaknak nincs kucsmájuk. Kivétel a «Сказание о св. Борисѣ»-ben (XIV. század) egy rajz, mely mögött Boriszt teljes fejedelmi ornátussal s kucsmával a fejében ábrázolja;

b) a halottat *ülőhelyzetbe* teszik s *vánkosokkal* föltámasztják; ez sem volt szokásuk az írja népeknek — egyes ritka kivételekkel (pl. hogy Nagy Károlyt így helyezték sírboltjába). A régi orosz krónikák gyakran meg is említik, hogy a meghalt fejedelmet szőnyegre terítették s vele betakarták. Különösen a *vánkosra* nézve kiemeli Sztaszov, hogy annak használata az orosz népnél aránylag későn jött divatba — úgy hogy még mai nap is milliő orosz közember lehajtja fejét egy fahasábra, vagy összegöngyöllött *armjak-jára*, vagy *polušubok-jára*;

c) a *rusz* főemberrel eltemettek egy arra ajánlkozó leányt is; ezt úgy ölték meg, hogy két ember a kötélnek két végét fogván, megfojtotta, mi közben egy rémasszony (a «halál angyala») törrel oldalba szúrta. Írja népeknél nincs nyoma ilyen halál-angyalának, valamint az agyonfojtásnak leírt módja is hallatlan;

d) a hajóba helyezett holttest elégetése után fölbe dombot raktak s annak közepére egy nagy fát állítottak, a melyre a halottnak, valamint a rusz királynak a nevét fölírták.

A fentebbi pontokra vonatkozólag fölhozza Sztaszov: a) hogy a csuvas embert temetik új ruhával, sapkával és keztyűvel (Szbojev szerint); azt a cseremiszekekről is mondja Rittich (II., 192), s a mordvinok sem felejtik a halott öltözékéből a sapkát;

b) azzal, hogy a ruszok halottjukat *ülő-helyzetbe* tették, összevethető, hogy a mordvinok halotti emléknapot (помянки) tartván, valakit a halottnak képviselőjéül asztalhoz ültetnek, vele esznek, isznak, siratják, azután *székre ültetik* kiviszik a kapuhoz stb. (Lisztov szerint);

c) emberáldozat temetés alkalmával természetesen már nem fordul elő semmi török, vagy ugor népnél; de legalább egy másik szertartás, a melyet Ibn F. említ, hogy t. i. egy kakast és tyúkot öltek le s a halottnak hajójába dobták. A csuvasoknál még a temetés kezdetén a háznak örege vagy a javas (*jomza*) egy kakasnak leszakítja a fejét s átdobja a kapun, áldozatul a rossz szellemeknek, hogy a halottnak másvilágra való átköltözését ne akadályozzák. A mordvinoknál temetés alkalmával mindig egy tyúkot ölnek, még böjt idején is. — A mi jelesen a két végén húzott kötéllel való agyonfojtást illeti, az különösen törökös kivégzésmód, a mely a török szultánok történetéből nagyon is ismeretes;

d) Szbojev (132) mondja, hogy a csuvasok, ha valamely sírt betemettek, annak keleti és nyugoti oldalán egy-egy oszlopot (czölöpöt) vernek be

a halottnak természetével egyenlő magasságút. Ritich (II., 98) meg azt közli, hogy a csuvasok temetése után nagy veszekedés és dühöngés közt a sírdombon egy czölöpöt vernek be. Ehhez hozzá adhatjuk, hogy egyik őszi hónapnak csuvas neve *job'-oĵix (joba-oĵix)*, a melynek értelme Zolotnicky szerint «halottemlékezés hava», tkp. «oszlop-hava», a sírdombon állított oszlop v. czölöpről (*joba*), a melyet kopogtatnak, hogy a halottat kihívják. A csere-miszek, mondja Rittich, a sírdombra már csak élőfát ültetnek, rendszeren hárs- vagy tölgyfát.

* * *

Immár visszatérhetünk a *bálvány*-hoz, mely mindjárt eszembe jutott, midőn először Staszov észrevételeit a hajdani *ruszok* és mostani ugor és török népeknél talált idolumok alakjáról olvastam. Elég hihetőnek tartom, hogy a régi magyar pogányság korában a *bálvány* is olyféle képet (jelesen istenképet) jelentett, főképp fából készültet, melynek képrésze csak emberfej, illetőleg emberarcz, a többije pedig egyszerű oszlop vagy czölöp volt. Innen érthető a szónak későbbi alkalmazása is (pl. *kapu-bálvány*), a melyből végre a képrész egészen el is vész. Érthető e mellett a *bolvan* szó jelentésének fejlődése a szlávban, hogy pl. az oroszban, s innen a finnben a «haubentock» vagy «madárijesztő (fára tűzött alak)» jelölésére szolgálhatott; s érthető, hogy végre a *bolvan*, *bolban* szó a zürjénben «idolumot» és olyan «hosszukás fadarabot» jelent, a melyben a «képes» rész szintén eltűnik: «leisten, stiefelholz (kaptafa)».

A mondott hihetőségből kiindulva most már merném is a szónak egy új magyarázatát kockáztatni. Bátorkodnám t. i. a szót különösen *zürjén* eredetűnek tartani, és pedig annak zürjén *bolban* alakja szerint. Utórésze *ban* lehetne = zürjén *ban* «wange, gesicht», előrésze nézve pedig meg kell jegyezni, hogy a zürjénben *bala* amúgyis «megfaragott fadarabot» jelent «klotz, holzform», pl. *sapög-bala* «stiefelholz, leisten». Fölvehető, hogy *bolban* teljesebb *boloban*, *balaban*-ból vált, a milyen is még az orosz *balòban* alak. Ilyen részekből szerkesztve pedig a *bolban* (= *bálvány* stb.) zürjén etymon szerint ezt tenné: «fa-arcz», vagy ugyancsak «fa-kép» (a *kép*-nek szorosabb értelmével). Megemlíthető itt, hogy a magyarban még *bábány* alakja is van a *bálvány*-nak (Tájszótár: Pápa vidékéről), a mely *bálbány*-ra utal. E mellett végre még föl sem kell venni, hogy a *bálvány* szó a magyar nyelvbe csak a szláváságból került.

Egyébiránt az Ibn F. relációja szerint a *rusz* ember sírdombján állított oszlopnak, meg a csuvasoknál divatos sírczölöpnek is (*joba*) van egy magyar hasonmása; t. i. a *fej-fa* (MNYsz. «fából faragott szobor, melyet a sír fejéhez szoktak állítani emlékül, különösen a helvét hitvallást követő kereszt-

tyének»). Ez is voltaképen «bálvány»-alakú s különös ellentéte az egyéb vallásúak sírjain alkalmazott «kereszt»-nek. Az ilyen *fejfa* használata tehát jóformán még a magyar pogánykorból való hagyomány. Azt is sejtem, hogy neve alkalmasint nem onnan van, hogy a *sír fejéhez* szokták állítani, hanem hogy régebben a csúcsa fejalakúvá volt kifaragva. Régészeink talán többet tudnak erről mondani.

Végül legyen szabad még egy kérdést fölvetnem, melynek talán szintén köze van a *bálvány* kérdéséhez: micsoda és milyen képet kell voltaképen érteni a «*faképen*» az ismeretes szólásban: *valakit a faképnél hagyni?*

Budenz József.

IRODALOM.

I.

Millenniumi monográfiák.

1. ***Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája.***

Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége. 2 kötet. Zombor, 1896.

2. ***Baranya multja és jelenje.*** Két színnyomattal és 169 képpel. Szerkesztette és kiadta *Várady Ferencz*. I. kötet. 1896. A pécsi irodalmi és könyvnyomdai részvénytársaság nyomása.

3. ***Békés vármegye története.*** Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére Békés vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta *dr. Karácsonyi János*. 3 kötet. 1896.

4. ***Szolnok-Doboka vármegyei emlék*** Magyarország ezredéves ünnepére. Egybeállította *Biró Antal*, főszámvevő. Deés, 1896.

5. ***Magyarország vármegyei és városai***, szerkesztik: *dr. Sziklay János* és *dr. Borovszky Samu*. I. kötet. *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest, Apollo irodalmi és nyomdai részvénytársaság 1896.

A maradandó alkotások között, melyeket a millenniumi év nemes lelkesedése hozott létre, kiváló hely jut azoknak a nagy munkáknak, melyekben egyes megyék és városok a maguk történetét és mai állapotukat mutatják be. A nagy nemzeti ünnep áldozatkészségre bírta néhány törvényhatóság közönségét, s kiváló művészi alkotások létesítése mellett nagyfontosságú irodalmi munkák kiadására is vállalkoztak. Természetes, hogy a megyék és városok figyelme első sorban a saját történetük megvilágítása felé fordult, minthogy az ily nagy nemzeti ünnepek különben is első sorban a történeti

érzékét és érdeklődést fejlesztik. Már ezektől a történeti monográfiáktól is sokat várhattunk a hazai néprajz szempontjából is, arra számítva, hogy különösen a vegyes lakosságú vidékeken az illető népelemek eredetének, bevándorlásának kimutatását is tárgyalni fogják monográfiák írói. Még nagyobb várakozásra jogosítottak az olyan egyetemes monográfiák, melyek tárgyalásuk körébe vonják az illető törvényhatóság mai állapotát is. Joggal várhattuk, hogy az ily munkák kellő teret fognak juttatni a mai népesség bemutatásának, s hogy így a megjelenendő munkákból megismerjük lassanként egyrészt a magyar népnek, másrészt a különböző nemzetiségeknek teljes néprajzát. Az eddig megjelent monográfiákból azonban sajnosan kell tapasztalnunk, hogy nagy közönségünkben, tehát e monográfiák megalkotóiban is, ritkán van meg az érzék a népelet tanulmányozásának fontossága iránt. Alsófehér vármegye monográfiája jóformán az egyedüli, mely a tárgy fontosságához mért helyet szentelt a magyar népesség ethnographiai bemutatásának, s mely e munkát arra bivatott szakférfiúra bízta, a ki becsülettel meg is felelt feladatának.¹ A legtöbb monográfiában vagy épen nem, vagy csak úgy mellékesen tárgyalják a lakosság néprajzát; s mivel igen könnyű dolognak tartják a népről valamit összeírni, ezt a feladatot néha laikus diletánsra bízzák.

Bács-Bodrogh vármegye monográfiája két vaskos kötetben jelent meg, a mi fényes tanubizonyosága a megye áldozatkészségének. A II. kötet 613 lapon tárgyalja a megye mai állapotát; ebből azonban csak 55 lap jut a vármegye népességének bemutatására, pedig nyolczféle népelemről van szó. Ezek közül is legmostohábban a magyarsággal bánnak; a magyar lakosság néprajzi leírására az egész nagy kötetben nem jutott több hely, mint öt lap.

Pedig Bács-Bodrogh megye területe néprajzi tekintetben egyike a legérdekesebbeknek. A török időkben teljesen kipusztult területre a mult század folyamán a legkülönbözőbb helyekről sokféle népfajt telepítettek. Az elsőek voltak, a kik már a török hódoltság idején megjelentek e területen, a gör. kel. szerbek s a róm. kath. bunyevácok. Ez utóbbiaknak tömeges letelepülése 1688-ban kezdődik. A XVIII. század elején Bács és Bodrogh vármegyéket majdnem kizárólag szláv ajkú népesség lakta. E század harminczas és negyvenes éveiben kezdődött meg a tömegesebb telepítés és pedig első sorban róm. kath. magyarok és ág. h. ev. tótok jöttek le a felső vidékről. A magyarok első telepe Jankovácz volt; innen népesültek a szomszéd községek (Mélykút, Kis-Szállás, Tataháza, Madaras). Majd a Tisza vidéke felé indult a beköltöző lakosság; Zenta 1755-ben, Ada és Ó-Becse 1760-ban

¹ A mű ismertetését l. Ethnographia, VII. k. 494. l.

népesültek be jázsági magyarokkal. Ez a település tovább tartott egész a jelen század elejéig. A magyarokkal egyidejűleg jöttek Bács-Bodroghmegye területére a róm. kath. németek is, számos községet népesítve be. Nagyobb arányú telepítés történt az 1763—1768. és 1784—1787. évek között. A század közepén jelentek meg a megye területén a gör. kath. ruthének is; az első csapat Zemplén megyéből 1744 körül, a második Borsod megyéből 1765—1767-ben vándorolt be. Az utolsó bevándorlók az ev. ref. vallású magyarok és németek s az ág. h. ev. németek voltak. Az «*edictum tolerantiale*» nyomán indul meg ez az új népvándorlás. 1785- és 1786-ban népesül be a megyének négy ev. ref. vallású magyar községe: Feketehegyet Kún-Hegyesről és a hevesmegyei T.-Buráról jövő 250 család népesíti be; Piros lakosai T.-Rofról, T.-Derzsről és Tetétlenről kerültek ki, Ó-Morovicza és Pacsér lakosai Tiszántúlról, a Nagy-Kunságból vándoroltak le. Ugyanebben az időben, 1784—1787 között, népesülnek meg a Rajna mellékéről jött ev. ref. vallású német lakossággal Torzsa, Új-Verbász, Cservenka, Új-Soóvé, Ó- és Új-Szivacz s ekkor vándorolnak be az ág. h. ev. németek is.

Ily tarka népelem lakja ma Bács-Bodrogh vármegye területét. Mily szép és hálás feladat lett volna gondosan kidolgozott képet alkotni a vármegye népeiségének eredetéről és mai állapotáról. Csakhogy a monográfia megalkotóiban minden iránt volt érzék, csak az ethnographia fontosságát nem tudták átérteni. A népeiség eredetéről a történeti rész is csak nagy néha és csak úgy mellékesen szól; a néprajzi rész pedig (a sokaczkokról szóló dolgozat kivételével) fel sem veti ezt a kérdést, úgy hogy a fentebbi vázlatos képet is főleg az egyes vallásfelekezetek történetét tárgyaló szakaszok figyelembe vételével lehetett összeállítanunk. E történeti vázlatok közül különösen ki kell emelnünk *Érdújhelyi Menyhért* dolgozatát a róm. kath. egyházzal és *Kozma László* az ev. reformátusokról.

A *Bács-Bodrogh megye néprajza* címmel ékeskedő fejezet leggyöngébb része az egész monográfiának s ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert ezzel a legjobb alkalmat szalasztották el e fontos feladat megoldására. A vármegye közönsége lelkesedéssel áldozott most nagy összeget e mű megalkotására s áldozott volna még többet is, ha a tudomány érdeke megkívánja. Ez a jó alkalom elmúlt, s ki tudja, mikor lehet majd ismét arra gondolni, hogy egy nagyobb szabású munkában a megye néprajza is kellő figyelemben részesüljön. A mostani munka sikertelenségéért nem okolhatjuk a szerzőt *Frankl Istvánt*, a kinek az a nehéz, majdnem megoldhatatlan feladat jutott, hogy rövid egy-két év alatt kidolgozza hét különböző népelem ethnographiáját; az ő tollából ered ugyanis a magyar, német, szerb, bunyevác, ruthén, tót és cigány lakosság néprajzi leírása. Csupán a sokaczkok néprajzát bízták

szakemberre, Jankó Jánosra, a ki a sokaczkok között folytatott néprajzi tanulmányaival az Ethnographia múlt évi folyamában számolt be részletesen. E rövidebb dolgozatában világosan összefoglalja mindazt, a mi a sokacz nép jellemzésére szolgál; szól a sokaczkok bevándorlásáról, jellemzi testi és lelki tulajdonságaikat, beszél a gazdasági életről s bemutatja a fontosabb népszokásokat; csupán nyelvüket hagyja figyelmen kívül. Ha Jankó dolgozata ott volt a szerkesztőség kezében, mintául szolgálhatott volna, hogy hogyan kell az ilyen feladathoz hozzá nyulni s beláthatták volna, hogy egy-egy népelem néprajzi leírását nem lehet csak úgy könnyedén összetakolni. Frankl az idegen népfajokról néha elég bőven szól; így pl. a németek, bunyevácok és tótok leírásában érdekes anyagot nyújt, bár feldolgozása hiányos és rendszertelen. Leggyengébb az, a mit a magyarokról ír. Bács-Bodrogh megye magyarsága elég tarka; különböző vidékről vándoroltak be s a legtöbb helyt megőrizték nyelvük és szokásaik eredetiségét. Frankl mégis így ír: «Bajától Titelig, Ó-Becsétől Apatinig, a hol csak magyarra akadunk, tájshólásilag is alig eltérő, egyazon szép romlatlan magyar nyelvet halljuk beszélni, menten minden befolyásától a körülözlő idegen nyelveknek úgy kiejtésben, mint hangsúlyozásban» (II. k. 374. l.). Ép ily naivságokat mond a nép költészetéről: «A bácskai magyarnak, mint általában a magyarnak, van történeti emlékezése. Tud a magyarok eleiről, idejövetelők, vitézségökről; de legtöbbet Mátyás királyról, kinek {emlékét} lelkében száz mese, monda őrizi» (II. 376.). Milyen kár, hogy e költemények és mondák közül — melyeknek létezésében, meg kell vallanom, nem hiszek — legalább egy néhányat nem közölt ez a monográfia; ezzel nagy hálára kötelezte volna le a népköltészet kutatóit, a kik hiába keresik a népnek ily régi tárgyú történeti emlékezéseit.

A mily gyenge a néprajzi rész tartalma, ép oly rosszul sikerült képekben mutatják be a különböző népfajok népies viseletét. A sokszorosító iparnak mai fejlettsége mellett, nem kellett volna ily csúnya képekkel ékte-leníteni el ezt a nagyszabású munkát.

Baranya vármegye a millenniumi monográfia első kötetét a mai állapotok rajzának szánta, melyet csak ezután fog követni a megye története. Ez az első kötet több mint 200 lapra terjedő dolgozatban ismerteti Baranya népeit; ezen kívül a közgazdaságról szóló terjedelmes rész írója is mindig figyelemmel van a népies foglalkozásokra. S habár e monográfia nem nyújt rendszeres néprajzi tanulmányt, mivel szerkesztője, *Várady Ferencz*, inkább csak arra törekedett, hogy a megye népességét, különösen szokásait és ruházatukat népszerűen ismertesse, mégis annyi becses és érdekes adatot hord össze, hogy nagy köszönettel kell érte adóznunk. Csak azt sajnáljuk,

hogy a nép nyelvére alig voltak tekintettel; pedig a Duna és Dráva köze, valamint az Ormányság igen érdekes népnyelvi területek, Baranya megye hegyháti részének nyelvjárát még alig ismerjük. Ez utóbbi terület leírása közli legalább a legfontosabb népnyelvi sajátosságokat; s ezekből kitűnik, hogy Baranya megye egész magyarságának nyelve az alsó drávai nyelvjárás-hoz sorolandó, melynek legeredetibb képviselője az Ormányság, de a fontosabb sajátosságokban egyezik vele a dunamelléki s a hegyháti magyarság nyelvjárása.

A *néprajzi bevezetés* a mai népesség eredetéről szól. A magyar e vidéknek legrégebb lakója. Első sorban a Duna és Dráva vidékét szállották meg, azután terjedtek el a Mecsek-hegység lejtőin. A magyarság az Árpádok korában s a későbbi századokban is egész a török pusztítás idejéig, sokkal nagyobb számban volt e vidéken, mint ma. A Dráva jobb partján is, Szlavóniában, magyar volt a lakosság, kikből azonban csak négy község maradt meg mai napig magyarnak. A mohácsi vészt követő századok itt is megritkították a magyar lakosságot, de nem irtották ki teljesen, mint a legtöbb alföldi megyében. A Dráva és Duna mocsarai s a rengeteg erdőségek között meghúzódott a magyar lakosságnak egy része: az ormányságiak s a szlavóniai magyarok, kik sok tekintetben megőrizték nyelvük, szokásaik és ruházatuk régiességét. Érdekes feladat volna az ormánysági és a szlavóniai magyarok néprajzának pontos összehasonlítása, különösen abból a szempontból, hogy mennyi régi vonást őriztek meg s viszont mennyiben hatott rájuk a szomszédos idegen, különösen horvát lakosság.

Az első idegen lakosság Baranyában a szerb volt, kiknek első csapata 1508-ban telepedett le Siklóson és vidékén s később is gyakran jöttek újabb és újabb települők. A mohácsi vész után bosnyákok és sokaczkok jöttek Baranya megye területére; a sokaczkok főleg a Duna mentén telepedtek le. A németek a XVIII. század első felében költöztek e megyébe Németország legkülönbözőbb vidékeiről s azóta folyton szaporodnak és terjednek.

Elég változatos feladat jutott tehát a monográfia szerkesztőjének, midőn e tarka népesség leírására vállalkozott. Egy külön czikk szól a népviseletről, leírja a magyar vidékek, valamint a sokaczkok és németek tarka s a legtöbb helyen valóban festői viseletét, s számos fényképfelvétellel teszi értékesebbé munkáját. Egy másik czikk, *Várady Ferencz, Somsich Sándor* és *Tarnai Károly* tollából a népszokásokról szól. Végül bemutatják érdekes leírásban Baranyamegye három fő vidékének népét; az Ormányságot *Bodonyi Nándor*, a Hegyhát vidékét *Kulcsár József*, a Duna vidékét pedig *Várady Ferencz, Sebestyén Ádám* és *Pencz János* ismertetik.

Békés vármegye a maga történetének megírását *dr. Karácsonyi János*ra bízta. A mű 3 kötetben jelent meg, melyek közül az első a megye általános

történetét tárgyalja, a második az egyes városok és községek, a harmadik pedig a birtokos és nemes családok történetét tartalmazza. Néprajzi részről az ilyen pusztán történeti munkában természetesen szó sem lehet; a szerző tekintettel van azonban mindig a megye népességének állapotára s korszakonként tárgyalja a nemzetiségi viszonyokat is. Az egyes községek történetéről szólva igyekszik megállapítani a mai lakosság eredetét s evvel igen jó szolgálatot tett annak, a ki e megye néprajzi vagy néprajzi viszonyaival foglalkozni akar.

Békés vármegye népessége a XVI. századig folytonosan magyar volt. «A honfoglalás előtt itt lakó csekély számú szlávokat a magyarság csakhamar magába olvasztotta; a politikai történetben érintett, csekély fokú idegen betelepítés szintén nem adhatott hosszabb ideig különböző nyelvi színezetet a lakosságnak» (I. k. 229. l.). A török uralom már megzavarta a megye lakosságának egynyelvűségét; ekkor költöztek be egyes községekbe oláhok és szerbek. E mellett Békésmegye is osztozott a legtöbb alföldi megye sorában, hogy a török hódoltság idején lakossága más vidékre menekült vagy elpusztult. «Békés vármegye 1694-ben és a következőkben — írja Karácsi — majdnem egész 1700-ig még mindig csak a vadállatoknak és az ég madarainak lakóhelye vala» (I. k. 311.). «Az áldott rónaságokat akkora gaz és dudva lepte be, hogy még az egykori falvaknak helyeire sem találtak rá, magukat a templomok romjait is elborította s a felismerhetetlenségig befedte a dudva; az egykori határjelek elmosódtak, a falvaknak még nevei is feledésbe mentek» (U. o. 319. l.). A XVIII. sz. elején kezd megalakulni a mai Békésmegye, az által, hogy régi lakosságának egy része visszaköltözik s elfoglalja az elpusztult községek helyét. Velük egy időben települnek az elhagyott vidékekre a szomszédos megyékből, különösen Szabolcsból és Biharból, szintén magyar lakosok.

Később idegen népesség is települt a megyébe; a mult század huszas éveiben jöttek le az Endrődön, Mező-Berényben, Csabán, Szarvason stb. lakótótok; továbbá a gyulai és mezőberényi németek, az előbbiektől Majna-Frankfurt tájékról, az utóbbiak Württembergből. Újabb telepítés kezdődött 1744-ben; ekkor alapították a tolnamegyei Zombáról s más dunántúli megyékből ideköltözött ág. h. ev. vallású lakosok a mai Orosházát; ezek a század végén már új községet is telepítettek, az aradmegyei Fazekas-Varsándot. A csabaiaknak egy része pedig 1755-ben Nyiregyházát népesítette be. A legutolsó fontosabb telepítés 1815-ben történt, midőn Csongrád és Mindszent környékéről hozott dohánykertészek alapították Új-Kígyóst.

Ily tarka keveredés és folytonos vándorlás után állapotodott meg Békés megye mai lakossága. «Legszámasabb köztük a honalkotó magyar s ez itt a

legrégibb, legtörzsokebb is. Közülök a ref. magyarok a tiszántúli tájszólást, a gyulai magyarok a jászberényvidéki, az endrődiek a borsodmegyei, az orosháziai a dunántúli, a kigyósiak a szegedvidéki tájszólást beszélnek, de természetesen a tiszántúlitól eltérő tájszólások kiveszõben vannak» (I. k. 462. l.). Érdemes feladat volna már most e munka történeti felvilágosításai és útmutatásai nyomán községrõl községre tanulmányozni Békésmegeye mai lakosságának nyelvét és néprajzát.

Szolnok-Doboka vármegye monográfiája nem készülhetett el a millenium évére. Hogy az ünnepi év mégse muljon el nyomtalanul, a megye fõispánja emlékkönyvet adott ki, mely mintegy vázlata a megirandó monográfiának. Bennünket e kötetnek fõleg három cikke érdekel. Az elsõben *Tugányi Károly* Szolnok-Doboka vármegye területének megalakulásáról és történetérõl szól egész a XIV. századig. A következõ cikkben *Réthy László* ír igen érdekesen a megye nemzetiségi viszonyairól és helyneveinek értelmezésérõl, kimutatva, mily módon alakult a megye mai lakossága. A megye alakulása idején elsõ lakosai szlávok voltak; a magyar elem csak késõbb kezdett elhelyezkedni s ekkor a szláv elemek csakhamar a magyarságba olvadtak. «Ez összeolvadásból keletkezett megyénkben, mint az egész Magyarországon, sűrűbb földmívelõ magyarság s ez úton maradtak fõnn az eredeti szláv helynevek a magyar kiejtéshez idomítva». E felfogását a megye területén elõforduló helynevek magyarazásával támogatja, kimutatva közülök igen soknak szláv eredetét. Igen fontos esemény volt a szászok betelepítése Erdélybe, annál is inkább, mert e megye volt a szász bevándorlás országútja. A bevándorlott szászok nagy része megmagyarosodott; csakis ott maradtak meg, a hol nagyobb tömegben voltak együtt s a magyarsággal alig érintkezhetek, mint Besztercze vidékén. Sõt itt szlávok is olvadtak a szászokba. A XIII. században jelennek meg az oláhok, de csak a XV. században kezdenek számot tenni Erdélyben; velük együtt szerb és bolgár pásztor lakosság is telepedett le, a kik késõbb teljesen eloláhosodtak. Egyes székely telepek is voltak e megyében, melyek azonban szintén eloláhosodtak. Ily módon alakult e megye vegyes lakossága, melynek mai számarányáról Réthy egy másik cikkben számol be. A legutolsó népszámlálás szerint ugyanis 38,961 magyar mellett 166,806 oláh és 6234 német volt a megye területén. Reméljük, hogy a megirandó monográfia kellõ figyelemben fogja részesíteni e mai népesség s köztük különösen a magyarság néprajzát és nyelvjárását is.

Néprajzi tekintetben is igen fontos és sokat ígérõ vállalat a *Sziklay János* és *Borovszky Samu* szerkesztésében megjelenõ *Magyarország vármegyéi és városai* cz. nagyszabású munka, melynek eddig csak elsõ kötete (*Abauj-Torna vármegye és Kassa*) hagyta el a sajtót. E vállalat megýenként és

városonkint fogja bemutatni egész Magyarországot, s ha a szerkesztők kellő figyelemmel lesznek a tárgyalandó vidékek lakosságára, lassanként teljes képét nyerhetjük az egész magyarság s az ország területén lakó különböző nemzetiségek néprajzának. Noha az I. kötet szerkesztését igen megnehezítette a kezdet nehézségeivel járó küzdelem, mégis elég gondos és tanulságos dolgozatot találunk benne Sziklay Jánostól *Abauj-Torna vármegye lakosságáról*. E dolgozatban pontosan megállapítja a magyar, német, tót, ruthén és cigány lakosság számát és elterjedését s egy vázlatos térképen mutatja bé a megye nemzetiségi viszonyait. A megye magyar lakosságának nyelvjárásáról csak igen hiányos képet nyerünk, s a németek és tótok nyelvéről is csak egy-két odavetett megjegyzést találunk. Sokkal bővebben szól Sziklay az építkezésről, népviseletről és népies szokásokról. A nép költészetéről ismét csak igen rövid tudósítást ad. A tárgyalást megnehezíti az is, hogy a különböző nemzetiségek néprajzát együttesen tárgyalja Sziklay, pedig világosabb és tanulságosabb lett volna, ha mindegyik népelemről külön szól; e mellett figyelemmel kell lennie az egymás mellett élő különböző népfajok kölcsönös hatására, a mi bizonyosan kimutatható mind építkezésükben, mind ruházatukban, mind pedig népies szokásaikban.

Balassa József. 97

II.

Sbornik museálnej slovenskej spoločnosti. Ročník I, Sv. 2. Turčiansky Sv. Martin, 1896.

Nem régiben beszámoltam a tót *Sbornik* első folyama első füzetéről. Most akarok a második füzetről szólani, a mely a múlt év december havában jelent meg.

Šochán folytatja s bevégzi a tót népviseletről írott jeles értekezését. A mostani füzetben a férfiviseletről számol be. Leírja a hajviseletet, szól a *košela*-ról (ing); leírja, milyen az ú. n. *nemecká* 'košel'a' s milyen a 'slovenská'. Ezután beszél a *gatyá*-ról, *nadrág*-ról, *tüsző*-ről, *mellény*-ről, *kabát*-ról, *szűr*-ről (*halena* és *širica*), *kozások*-ról (bekecs) stb. Ide jegyzem ki a magyar eredetű szavakat, — mert *Sochán* pontosan közli a különböző dialektusbeli elnevezéseket is — a nélkül, hogy részletesebb megokolásba bocsátkoznám: *fióky* (nadrágzseb), *cifrovanie*; *gate*; *hajtás* (vačky sú tiež podobne vyzdobené, na rukávoch 'hajtáše'), *kacabajka*, *kepeň*, *guňa*, *kacabajka* (?), *bekeš*, *rojčičky*, *sarkaláby*, *salkaráby*, *gombári*, *dolomán*, *dolmán*, *kalap*, *kalpak*, *sára* (tb. *sáry*), *čičmy*, *pipasár*, *fokoš*, *budzogán*, *bunkov* stb. Nem részletezem itt, mért tartom az itt említett szavakat magyar jövevénynek a tótban; a tudni vágyót elégitse ki most az az ígéretem, hogy okaimat nem soká szemtől-szembe mérlegelheti is. Utolsóul föl vannak sorolva, az összehasonlítás ked-

véért a morva és cseh viseletek (kroje moravské a české). Azzal fejezhetem be ez alapos értekezésről való mondani valóimat, hogy Šocháň sokkal ismeretebb kutatója és leírója a tót viseleteknek, mintsem hogy részünkről bármilyen dicséretre és elismerésre szorulna.

Samo Šipka topografiai adatokat közöl Turócz-Szent-Márton község helyi ismeretéhez; hogy mennyiben megbízhatók ez adatok, a közlőre kell bíznom. Közlése két részre oszlik: 1. családnevek, 2. dülő-határ nevek. A családnevek közt találunk: Árvaj (1807-ből), Balo (1831., valószínűen Balló), Bartoš (1530), Halgaš (1807), Horvát (év ?), Jámbor (1577-ből), Szentkerešš (év ?). A többi név szláv vagy német eredetű; egy Šlosjar 1582-ből van igazolva. — Dülő-határnevekből fontos a *cinterín* (közös keresztény temető), *háj, podháj, košútová* (lúky), *sitieňa* (szántóföld, a hol egykor sás termett), *močiare* (erdő), *valaská* (erdő; itt a *valaská* adj. valószínűen „pásztor“-t jelent).

Holuby folytatja és bevégezi a trencsénmegyei kertekben termő növényekről szóló ismertetését; a *vrátyč* magyar szempontból is érdekes; hasonlóan az az *izop, výzop, tulipán, narcis, pižma, barvienek, rozmarín, bazalíčka, muškát, ruta*; a mi *lőböstökünk* a tótban *lubček* (v. ö. Mikl. Fremdw., Grim 6,979, Schmeller 1,1416); összevetendő még a *netýkujša* a mi nebánsvirág-unkkal, nyenyúlhozám-unkkal.

Vram-Podtatranský folytatólagosan írja, miként gyógyítja a nép a különböző betegségeket.

Mišik István folytatja szepesmegyei mesegyűjteménye közlését; ha ezek a mesék valóban a nép szájából valók, a miben nincs okunk kételkedni, akkor a szepesmegyeiek nyelve csak úgy hemzseg a *kižasonka*-któl, *inaš*-októl, *braut*-októl stb.

Reuss Lajos a tót melodiákról ír annak a gyűjteményes kiadásnak az alapján, a mely „Slovenské Spevy“ cím alatt 1880 óta megjelent. Itt-ott összehasonlítja a magyar dallamokkal, s ez az összehasonlítás rendkívül becses gyűjteményében. Maga a „Slovenské Spevy“ gyűjtemény is, mely tudomásom szerint eddig öt füzetben jelent meg, méltó arra, hogy népköltési gyűjtőink annál inkább figyelemre méltassák, mert a nép lelkének hű tükré csakis az a gyűjtemény lehet, mely a szöveg bemutatása mellett a dallamot is közli. Kisebb közlések s társulati ügyek zárják be az érdekes füzetet.

Ezzel a második füzetrel a t.-szent-mártoni múzeum kiadványai első kötete bezárult; reméljük, hogy a következő füzetek nekünk is sokszor fölvilágosítást, útmutatást fognak adni. A mi a szerkesztést illeti, ki kell jelentenünk, hogy nem látunk benne valamely egységes irányt. A folyóirat, úgy látszik, *mindent* föl akar ölelni, s ez bizony később nagyon is szembeötlő lehet.

— Budapest, 1880. évi március 15. — Melich János dr.

T Á R S U L A T I Ü G Y E K.

J e g y z ő k ö n y v

a 'Magyar Néprajzi Társaság' 1896. nov. 28-án szombaton, délután 5 órakor, a M. T. Akadémia első emeleti üléstermében tartott fölolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Munkácsi* Bernát dr. ügyvivő alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros, *Melich* János dr. könyvtáros és segédtitkár; *Alexics* György dr., *Bartha* Sándor dr., *Balassa* József dr., *Baróti* Lajos dr., *Jancsó* Benedek dr., *Ivanovics* Pál dr., *Nikolics* Fedor báró, *Lindner* Ernő, *Kúnos* Ignác dr., *Sármay* József dr., *Strausz* Adolf, választmányi tagok.

Elnöklő alelnök előterjeszti *Kuun* Géza gr. dr. 'Egy adat a volgai bolgárok nyelvéhez' cz. kisebb értekezését; *Herrmann* Antal dr. 'A millenniumi kiállítás néprajzi tanulságairól' értekezik. *Vikár* Béla főtitkár pedig bemutatja *Balogh* István 'Alföldi népballadák' czimű értekezését.

Fölolvasó ülés után választmányi ülés.

A jegyzőkönyv fölolvasása után a főtitkár indítványára *György* Aladár és *Vikár* Béla urakból álló küldöttség fölkeresi *Szalay* Imre min. tanácsos urat a múzeumi segély dolgában s erről az elnökségnek azonnal jelentést tesz.

Elnöklő alelnök úr bemutatja *Istvánffy* Gyula, *Lehoczky* Tivadar, *Bellosics* Bálint vál. vidéki tagok köszönő leveleit.

A főtitkár jelenti, hogy *Kuun* Géza gr. elnök úrnak a köszönő levelet a múlt ülés határozatából elküldte; jelenti továbbá, hogy *Hunfalvy* Pál 'Magyarország ethnographiája' kiadása ügyében megtette a kezdő lépéseket.

Bartha Sándor dr. eddigi alapítványán kívül 50 frtot ajánl föl a társaság által kiadandó monographiák segélyezésére.

György Aladár ismerteti a propaganda bizottság eddigi működését s jelenlévő *Nikolics* Fedor báró ő excellenciájának különösen a hazai szerb szigetekről megírandó monographiákat figyelmébe ajánlja.

Új tagokul ajánlhatnak: *Fejér* Ignác r. kath. lelkész, *Sírok* Hevesm. (aj. *Kandra* Kabos). *Costa* János tanár, Budapest (aj. *Alexi* György). Megválasztatnak.

J e g y z ő k ö n y v

a Magyar Néprajzi Társaság f. évi január hó 2-án szombat, délután 5 órakor, a M. T. Akadémia első emeleti üléstermében tartott fölolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Munkácsi* Bernát dr. ügyv. alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros, *Melich* János, dr. segédtitkár-könyvtáros; *Alexics* György dr., *Balassa* József dr., *Balásy* Ferencz, *Baróti* Lajos dr., *Fiók* Károly dr., *Kurz* Sámuel, *Kúnos* Ignác dr., *Lázár* Béla dr., *Lindner* Ernő, *Réthy* László dr., *Sármay* József dr., *Szathmáry* György, *Sziklay* János dr., *Szilasi* Mór, *Strausz* Adolf, *Tialos* György vál. tagok.

György Aladár társalelnök úr megnyitván a fölolvasó ülést, *Vikár* Béla jelentést tesz népköltési gyűjtése eredményéről; ezután *Alexics* György 'Vadrózsa-pör' cz. értekezését olvassa föl.

Főolvasó ülés után választmányi ülés.

Elnök: *Munkácsi* Bernát dr. ügy. alelnök. Elnök az ülést megnyitván, olvastatik a múlt ülés jegyzőkönyve. Hitelesítés után elnök, mint szerkesztő jelenti, hogy az *Ethnographia* 1896. évi kötete $1\frac{3}{4}$ ívvel több az előirányzatnál. Kéri a választmány utólagos jóváhagyását. A választmány az alelnök-szerkesztő intézkedését jóváhagyja.

Vikár Béla főtitkár előterjesztést tesz a múzeumi segély dolgában; *György* Aladár és *Szathmáry* György hozzászólásai után azt batározza a választmány, hogy a M. Nemz. Múzeummal való kapcsolatot fentartandónak óhajtja s a kapcsolat mikéntjének megoldására öt tagú bizottságot küld ki. A bizottság tagjainul megválasztottak: *Szalay* Imre min. tanácsos, társelnök, *Munkácsi* Bernát dr. ügy. alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Réthy* László dr. és *Jankó* János dr. választmányi tagok.

György Aladár jelenti, hogy *Strausz* Adolf vál. tag közbenjárására a kereskedelmi bank a jelen évre 100 frtot ajánlt föl társaságunknak s ez adományát lehetőleg állandósítja budgetjében. A választmány *Strausz* Adolf vál. tagnak önzetlen eljárásáért köszönetét szavazza.

A pénztáros jelenti, hogy pénztárunk állása 1896. decz. 31-én ez volt: bevétel 3046 frt 96 kr., kiadás 418 frt 26 kr.; jelenti továbbá, hogy alapító tag lett *Auer* Róbert Budapest; rendes tagokul pedig ajánltatnak: *Vollay* Izidor¹ tanító Kis-Palugya, Liptó m (aj. Zolnai Gy.), *Erdélyi* Lajos tanár Kolozsvár (aj. Melich J.). A két ajánlott vál. taggá választatik.

Jegyzőkönyv

«A Magyar Néprajzi Társaság» 1897. január 24-én vasárnap, délelőtt 10 órakor. a M. Tud. Akadémia első emeleti üléstermében tartott főolvasó s választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre min. tanácsos, múz. igazgató, társelnök; *Munkácsi* Bernát dr. ügyvivő alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Zolnai* Gyula pénztáros, *Herrmann* Antal titkár, *Melich* János könyvtáros és segédtitkár; *Alexi* György, *Bartha* Sándor, *Borovszky* Samu, *Balassa* József, *Katona* Lajos, *Kurz* Sámuel, *Lázár* Béla, *Lindner* Ernő, *Réthy* László, *Szathmáry* György min. tanácsos, *Szilasi* Mór, *Semayer* Vilibáld, *Sebestyén* Gyula vál. tagok.

Vikár Béla szépszámu közönség jelenlétében „Borsodmegyei népköltés” czimén főolvasását megtartja.

Főolvasó ülés után választmányi ülés. Jelen, mint fent. Elnök: *Szalay* Imre min. tanácsos. Elnöklő társelnök megköszöni a társaságnak azt a bizalmat, melylyel társelnökévé választotta.

1. Főolvasatik a múlt ülés jegyzőkönyve; hitelesítettik.

2. *Vikár* Béla főtitkár indítványozza, hogy *Kuun* Géza gr. elnök urat a helsingsforsi finn irodalmi társaság tiszteletbeli tagjává történt megválasztatása alkalmából a társaság üdvözzölje.

A választmány egyhangúlag hozzájárul a főtitkár indítványához s az elnök urat evéleben üdvözi.

3. Következik a társaság és múzeum közti viszony rendezésére kiküldött bizott-

¹ Az 1896. okt. 31-i jegyzőkönyvbe (l. *Ethnographia* VII. 497.) tévedésből került a megválasztott rendes tagok közé.

ság jelentése. E bizottság — melynek a tárgyalásnál jelen volt tagjai *Kuun Géza* gróf elnök, *Szalay Imre* min. tanácsos, társelnök, *Munkácsi Bernát* dr. ügyvivő alelnök, *György Aladár* társalelnök, *Réthy László*, mint jegyző voltak — a következő határozati javaslatokat terjeszti elő:

a) «Az 'Ethnographia' czimű néprajzi folyóirat, mely egyszersmind a M. N. Múzeum néprajzi osztályának értesítője ezen kapcsolatnak külsőleg is kifejezést ad az által, hogy czímlapján a Magyar Nemzeti Múzeum képviseletében megjelöl két főmunkatársat, kiknek feladata a múzeumi közlemények szerkesztése, illetőleg sajtó alá rendezése.

b) Főmunkatársakul a bizottság *Réthy László* és *Seemayer Vilibald* múzeumi tisztviselők és ethnographiai szakírók megválasztását javasolja.

c) Az 'Ethnographia' a Nemz. Múzeum közleményei számára legalább annyi tért bocsát rendelkezésre, a mennyi a tőle nyert anyagi támogatás arányának megfelel. Ezen keretben jövőben a néprajzi múzeum illusztrált catalogue resonné-ja is helyet foglal, mint a folyóirat külön függeléke.

d) A M. N. Múzeum érdekeit képviselő főmunkatársak gondoskodnak arról, hogy az 'Ethnographia' szerkesztője rendelkezésére kellő mennyiségű közlemény bocsáttassék».

Katona Lajos és *Strausz Adolf* fölszólalásai után a választmány a bizottság határozati javaslatát elfogadja s az elnöknek az ügy tapintatos és körültekintő megoldásáért köszönetet szavaz.

4. Következik *György Aladár* társalelnök indítványa a társaság önálló kiadványai érdekében. Indítványozó ismerteti e kiadványok czélját, az eddig ez irányban történeteket, s végül a pénzügyi megoldást úgy véli keresztülvihetőnek, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz forduljunk még az 1898-iki költségvetés megszerkesztése előtt;

Strausz Adolf hasonló kérvény küldését kívánja a belügyminiszter úrhoz is.

A választmány *György Aladár* indítványát magáévá teszi, az egyes földolgozandó vidékek megjelölésére három tagú bizottságot küld ki, melynek tagjai a főtítkárs és az alelnökön kívül *György Aladár*, *Sebestyén Gyula* és *Katona Lajos*.

5. *Vikár Béla* főtítkárs fölolvassa a 'Földrajzi Társaság' levelét, melyben a nevezett társaság köszönetet mond azért, hogy 25 éves fennállásának ünnepélyén a M. Népr. Társaság képviseltette magát. Tudomásul vétetik.

6. Pénztáros jelenti, hogy 1897. jan. 24-én a pénztárban készpénz van 556 frt 67 kr., de a Hornyánszky-sajtó követelése körülbelől 600 frt; a múzeumi segélylyel azonban kerek számban 400 frt felesleggel zárul a mult esztendő. Örvedetes tudomásul szolgál.

7. *Sebestyén Gyula* vál. tag indítványozza, hogy a megüresedett vál. tagságra *Tagányi Károly* orsz. al-levéltáros választassék meg. Indítványát *Tagányi Károly* úr kiváló irodalmi érdemeivel okoija meg. Mivel a választmány őt tag erejéig magát mindenkor kiegészítheti, elnök a választmány egyhangú határozataként jelenti ki *Tagányi*

Károly al-levéltáros választ. taggá való választását. Erről hivatalosan Tagányi Károly értesítendő.

8. Zolnay Gyula jelenti, hogy az iskolákhoz intézendő kérvényeket már elküldte s e fölhívásra mindössze 14 iskola lépett be tagúl. Indítványozza, forduljunk a miniszteriumhoz, hogy köriratban ajánlja folyóiratunkat az iskoláknak.

A választmány ez indítványt azzal a hozzátoldással fogadja el, hogy a már belépő tagúl jelentkezett 14 iskola névjegyzéke a miniszteriumhoz nyújtandó kérvényhez szinte melléklendő. E jegyzőkönyvet hitelesíti: *Szalay Imre* társelnök.

A P R Ó S Á G O K.

Egy adat a parthus-ugor érintkezéshez. Ismeretes, hogy a vogul és osztják hősi énekek tárgya igen régi eseményekre és társadalmi viszonyokra vonatkozik, melyek nemcsak az oroszok, hanem a tatárok hódítását is megelőzik. Egy harcias lovas népnek képe domborodik ki ezen énekekből, mely vallásos szertartásai alkalmával fehér lovat áldozott, lóhússal táplálkozott s az ókori szkithákhoz és szarmatákhoz hasonlóan a kardot istenkép tisztelte. Mindezek s más egyéb körülmények számbavételével már az Ethnographia 1894. évfolyamában (172. l.) azon nézetének adott kifejezést Munkácsi B., hogy a magyar-ugor fajta népség ősi hazájának az Ural hegység, Kaspi és Aral tók közti pusztaságot kell tartanunk. Ugyanitt ennek a támogatására felhozta azt a fontos adatot, hogy egy vogul mondai hős *Paräpäršëx* azaz a Baraba pusztaság fejedelme néven fordul elő, melyben az *äršëx* szó a parthus fejedelmi czímmel, az *arsak* (Arsakës, Arsaces) elnevezéssel egyezik. Ezt Munkácsi B. a parthus és ugor nyelvterület közelségéből magyarázza. Egy pár nyom további következtetésekre is feljogosít.

Hogy a vogul-osztják elem egyik alkatrészét képezte az ókori írók által sarmatának nevezett s a júeesi-uzun vándorlás előtt a Maeotis és Aral közt tanyázó népségek: azt már a magyarországi jazygok alsóbb néprétegének nemzetségi neveiben (limigant, arkara-gant, pi-kent, ami-kent) jelentkező *-gant*, *-kent* (= vogul *χḡnt*, magy. *had*) képző is mutatja. A Kaukázus fölött északra elterülő pusztaság alán-masszagéta népségének nyelvéből, melyet a 350—450 körül élt Faustus Byzantinus, örmény történetíró maszkhitnak nevez (v. ö. Ammianus Marcellinusnál XXIII. 5, 16: «Massagetas, quos Alanos nunc appellamus»), szintén ismerünk egy magyar-ugor szót a Káspitó északi partvidéke melletti *Vatna*, vagy más változatban *Vadon* pusztaság nevében (Faustus Byzantinus: Geschichte Armeniens. Aus dem Armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer Köln. 1879. III. könyv, 6. fej. 10—11. l.) Ezzel összevág az a körülmény, hogy az északi Kaukázus nyelveiben nemcsak magyar, hanem vogul-osztják elemek is előfordulnak. A mi már most a vogul *äršëx* szó eredetének körülményeit illeti, e tekintetben azt hiszem, különösebb fontosságot tulajdoníthatunk azon adatnak, hogy a kaukázusi masszagéták fejedelme még a IV. század első felében is, midőn a Szasszanidák már egy századdal előbb megdöntötték a parthus birodalmat, Arszakida házbeli volt. «A maszkhitok királyi háza Aršakuni volt, mint az örményeké» — mondja Faustus Byzantinus (id. h.) s alább a megölt Szaneszan maszkhit király levágott fejének látára ezeket a szavakat adja a sírva fakadt és szintén Arszakida-házbeli II. Khoszrov örmény király szájába (III. k. 7. fej. 12. l.): «Aršakuni eredetű s testvérem volt».

Ebből azt sejtethetjük, hogy a parthus emlékek a vogul énekekben nem csupán a nyelvterület szomszédságára vezethetők vissza, hanem arra is, hogy a vogulok ősei a parthus uralom alá tartoztak.

Ha ez áll, akkor egy lépéssel még tovább mehetünk. A vogul és osztják hősi ének neve: *tērniñ ēr²*, *tārniñ āra*, azaz hadi ének, melynek előrésze megfelel a vogulban még használatos *tērēn* = hadi eszköz, fegyver jelentésű szónak. (Ethn. V. 354.) Milyen fegyvert értettek alatta, ma már nem tudható. Egy ókori író, a II. századbeli Arrianus taktikájában azonban alighanem megtaláljuk a felvilágosítást. Azt mondja, hogy a parthus hadsereg különböző részekből áll; vannak nehéz paizsú, könnyebb paizsú s aztán paizs nélküli gyalogos íjjászok, meg nehéz pánczélú, vagy pánczél nélküli könnyű lovasok; ez utóbbiak ismét vagy nagyobb lándsát, vagy pedig, mint az *alánok* és *sarmaták*, csupán hajító dárdát használnak. A kik hajító dárdával harciznak, azokat *tarentin*-oknak nevezik. (Scheffer Kiad. 5. és 6. §.)

Tarentin e szerint a. m. «dárdás» s a vogul-osztják *tērēn*, *tārēn* az ősi hajító dárdának a neve s abból, hogy a hősi énekeket épen a hajító dárdának a nevével fűzték össze, talán még közelebbi kapcsolatot is sejtethetünk a parthus harcizosok s ezen énekek közt.

Bármily merésznek tűnjék is fel, nem tartózkodunk azon felfogás nyilvánításától, hogy a vogul-osztják hősi énekek keletkezését a parthus uralom korába kell visszavezetnünk; a tarentinoknak nevezett parthus harcizosok hagyományos emlékeit foglalják magukban és benyúlnak abba az időbe, midőn a hunn-avar áramlat által észak felé szorított vogulok és osztjakok benyomultak az Ural («a magas hegyek») tővétől egész az Altaji hegységig (iszedon földig) tanyázó «kopasz, piszeorrú és szentség (azaz bübajoskodás) hírében álló» argimpaiok földére (v. ö. Herod. IV. 23—25.), kiket az osztjakok ma is *jargan*, *jaran*, a vogulok *jārēn* néven ismernek, mi pedig szamojedoknak nevezünk.

Nagy Géza.

Hol van a világ közepe? A *magyar* néphumor tudtommal e kérdésre azt feleli, hogy *Szarvason*; pontosabban meghatározva pedig: a *szarvasi molnár nadrágszijának a csatján*, mikor épen a szárazmalmának a közepén áll. A ki másképen tudja, szivességet tenne velem, ha e helyütt adatait közölni nem sajnálná. Ausztriai *Sziléziában* (Die öst. ung. Mon. in Wort u. Bild, Mähren u. Schlesien 589. l.) *Jablunkau* városkát tartják a világ közepének.* E helyütt laknak az egész világon, vagy legalább is Európa-szerte ismeretes házaló vászonkereskedők, a kik évenként több hónapot töltenek idegenben, s mikor azután jó vásárt csapva s egy kis szerzeménnyel az erszényükben, nagy vigan hazatérnek, akkor nem esuda, ha ők is, meg a hozzátartozóik itt, az édes otthonban látják a «világ közepét». *Morvaországban* (ugyanazon forrás szerint) *Braunsberg* városka dicekszik ugyanezzel, de az okát nem tudom.

Katona Lajos.

Adalék a «kigyókő» képzetéhez. Dioscorides (*De materia medica* V, 154) beszél a «zsidókő»-ről: Ὁ δὲ Ἰουδαϊκὸς λίθος γεννᾷται μὲν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τῷ σχήματι βαλανοειδῆς etc. Azaz: «A zsidókő Judaeában nő, alakja olyan mint a makk» stb. A további leírás szerint a zsidókő fehér, szabályos és csiszolt. Földoldják kenőcsben is használják a húgy-hólyagkö ellen. — Galenus szerint (*De simpl. medic. facult.*, IX, 12, 5)

* Az itt lakó *jazek* néptörzs, a mely különben a cseh-szláv ethnikum körébe tartozik, *magyaros* népviseletéről is nevezetes. (L. az id. mű 591. lapján ábrázolt «öreg jatek»-et.)

ezen kő csak a vesekő ellen hsznál. Sprengel, Dioscorides magyarázója azt véli (II. 569), hogy a zsidókó azonos azzal a kőoldóval (*tecolithos*), melyet Plinius említ (*Hist. nat.* XXXVII. 68). Ugyancsak ezen kőoldó (τηκολιθος) előfordul Aëtiusnál; II, 19 (I. a ózépki görögség szótárait).
Krausz Sámuel.

Szív és máj. Míg az európai ember közbeszédében és irodalomban az érzelmek forrása és székhelye gyanánt egyre a *szívet* emlegeti, szívének egész hevével lelkesül, szívből szeret és gyűlöl, sőt azt hiszi, hogy a vérkeringés e szerve a fájdalom hatása alatt meg is repedhet: vannak népek, melyek ugyanezt a szerepet a *májnak* tulajdonítják. A minap, a kazak-kirgizek temetkezési szokásainak tanulmányozása során jutottam ez érdekes észlelethez, melyek közt t. i. az olvasható, hogy a rokonság a halottat körülállva, folyton ezt jajgatja: «*óh, én májam! óh, én májam!*» mi a közlő magyarázata szerint (Jizv. XII., 132. l.) tulajdonképen azt jelenti: «*óh, én barátom, kedvesem (oh мой друг!)*» A köztörök *başır* «*máj*» szónak megfelelő kirgiz *baur* ilyen használatát Bugadov szótára is igazolja. így: *baur suudı* «*a barátság elhidegült*», *baur mal* «*rokonait szerető, tőlük megválni nem tudó*»; de ugyanitt az ellenkező irányú érzelmek kifejezésére is találjuk e szó alkalmazását, mint: *baurum bastım* «*elnyomtam haragom*», *baurlu* «*kemény-szívu*» (tkp. «*májás*»), *baur olanmak* «*keményszívűnek lenni, gonoszodni*» (I., 233.); viszont megint az altaji tatárban: *puursax* «*kegyesszívu*». A májhoz fűzött ily képzetekkel magyarázatot nyer a szagaj-tatároknak az a halotti szokása, hogy a gyász hetében *a rokonok a leölt állatok májából és tüdejéből nem esznek*; a hetedik napon pedig *kiszedvén a levágott marha máját és tüdejét, velük* (nyilván rokonérzésük kifejezésére) *megkenik saját májuk táját*, s ezután ama részeket a sátor ajtajához (a házi szellem székhelyéhez) vetik (Jizv. XII., 123 l.). Igen érdekesen tükrözik a máj jelentőségének itt mutatkozó felfogása a votják *muso* «*kedves, édes, drága, szeretett*» szóban is (például *muso pijä!* «*drága fiam!*»), mely tulajdonképen nem más, mint a votják *mus* «*máj*» szónak olyan képzése, mint a magyar «*májú, májas*» — A zürjében is megvan a *mus* «*máj*» szó mellett: *musa* «*lieb, geliebt*» (= votják *muso*) és *mustöm* «*unlieb, unangenehm, hässlich*» (tulajdonképen «*májtalan*»). A magyar szólások közt hasonló képzetek alapulnak az effélék: mintha *a máját kenegetnék* (oly kedvesen hat reá a beszéd); haragját nem tartja s *máját nem győzheti*; megdetszik, mi *forrallya máját* (Nyelvtört. Szót.). — Megemlítjük itt, hogy a magyar *szives*-nek képzése és alapszava szerint megfelelő vogul *simiñ, šiñiñ* szó «*dühöst, haragost*», helyenként «*bátrat*» jelent; valamint hogy a *sim* «*szív*» a «*gyomor*» kifejezése gyanánt is szerepel az efféle szólásokban: *simä etxlawé* «*szíve éhezik*», *simä pojtitä* «*lecsillapítja éhét*», *sim-talëx nqsiñ pul* «*szív csúcsára való izletes falat*». A héberben a «*szív*» sok szólásban az «*elmé*»-vel azonos értelmű: «*Ti láttatok a nagy kísértéseket, jeleket és nagy csodákat; de nem adott nektek az Úr szívet, hogy megismerjétek*» (Móz. V. 25., 3.); az «*értelmetlen, okatlan*» a biblia nyelvén: «*fogyatékos szívu*» (Péld. 10., 13.); a papi ruhák mesterei «*bölcs szívuék*» (u. o. II. 28., 3.).
Munkácsi Bernát.

«Kritikát kérünk». Minden folyóirat szerkesztésének ezt a magától értetődő természetes követelményét voltam bátor «*tiszteletem*» határozott kifejezése mellett alkalmilag a «*Századok*»-kal szemben hangoztatni, utalva ama «*bő lére eresztett ciklikre*, melyek minden kritika nélkül szükölködő, mondhatni hajmeresztő névbonzolgatások és fejtegetések alapján *irtisi osztjókoknak* magyarázzák a szkithákat, hunnokat, kazarokató masszagétákat s még egy esomó, ezekkel egy fajba sorozott különemű népeket, a nélkül, hogy a szerkesztő egy árva szóval is jelezne a szerzővel *bizonyára nem egyetértő*

nézetét, s útbaigazítást adna az ily munkák értékét illetőleg» (Ethn. VII, 482). Alig van gondosabban kezelt időszak kiadvány, mely ezen utóbb jelzett eljárást, t. i. a szerkesztői megjegyzést ne alkalmazná, különösen ott, hol személyi tekintetek, vagy a közleménynek bizonyos irányban való érdekessége, illetőleg részleges becse a teljes mellőzést hajossá teszi. Gyakorolja ezt nálunk pl. a Budapesti Szemle, Természettudományi Közlöny, Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények stb. és pedig saját műveltségi viszonyaink között rendkívül helyesen, szem előtt tartván jelesen a tudományos érzék nevelését és erősítését a kevésbé szakképzett közönségben is. De hát mulasztásaink emlegetése annál kellemetlenebb, mennél igazabb s nem csoda, ha a «Századok» t. szerkesztője «*Cenzurát kérünk*» címmel oly éktelen módon adja választását megjegyzéseimre (XXXI, 90. l.), hogy mint mondani szokás, nem teszem ki az ablakba. Elhitheti igen t. ellenfelem, hogy vajmi könnyű volna számomra is hasonló hangon visszafelelni, de kíméletre int az ősz fő iránt tartozó tisztelet ép úgy, mint nagyra-beesülésem Szilágyi fényes tudományos érdemei iránt. Egy dolgot azonban mégsem hagyhatok megjegyzés nélkül, jelesen azt a vádját, hogy «*a hunnok mongolságát legcsekélyebb igazolás nélkül, merőben saját tekintélyemre alapítva hirdettem nyakra-főre*». Nem nézte meg Szilágyi Sándor szerkesztő uram azt a dolgozatot melyben a hunnok mongolságáról szólottam (Ethn. VI, 138.); mert különben sehogysem állíthatná, hogy «*legcsekélyebb igazolás nélkül*» hagytam nézetemet. Igen fontos jelenséget említettem én ott fel annak támogatására, jelesen a magyar nyelv mongol elemeit. Kétségtelen példákkal mutattam ki, hogy «*a mongol ethnikai hatás belenyúlik a magyar és ugor testvérnépek területi közelségének, illetőleg nyelvi kapcsolatának korába*» s ehhez csatoltam amaz észrevételemet, hogy «*alig gondolhatjuk másképpen valamely mongol törzsnek érintkezését a magyarsággal s a testvérnépekkel, mint a hunn népvándorlás kapcsán, melynek népáradatában kétségtelenül jelentékeny elem volt a mongol is*». Ez utóbbi tételnél aztán jegyzetben tényleg hivatkozom «*tekintélyre*»; de ez nem a «*saját tekintélyem*», mint Szilágyi rólam állítja; hanem az a tekintély, kit hazánkban a szóban forgó kérdésre nézve ennek ismert el maga Szilágyi is, midőn a «Magyar Nemzet Történeté»-ben a hunn-kor megírását reá bízta, jelesen Nagy Géza. Ime miként ír a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelenő idézett munka a hunnok faji mivoltáról: «*Minden arra vall, hogy a hunnok azon hiungnukból szakadtak ki, a kik a Kr. e. III. század folyamán Belső-Ázsiában, a mai mongol földön hatalmas államot alapítottak*» (CCXCVII. l.); «*a legújabb kutatások alapján olyan török nyelvű népek tekinthetjük a hunnok, melyre befolyással volt a mongolság*» (CCXCVIII. l.); «*mindaz, a mit csak tudunk a hunnok külsejéről, megfelel a mongol racehoz tartozó népek faji jellegének*» (CCXCIX. l.). Megírta e nézeteit már előbb Nagy Géza az «Élet» című folyóiratban (III, 717.) s én erre utaltam világos idézéssel, midőn nyelvi tényekkel is igazolhatónak véltem e felfogást. Szilágyi Sándor, mint a «Magyar Nemzet Történeté»-nek szerkesztője és főfelügyelője egy cseppet sem ütközik meg a hunnok mongolságának tanításán, buzgón gondoskodik róla, hogy e nézet a lehető legszélesebb körben el legyen terjedve; de ugyancsak ez a Szilágyi Sándor, mint a «Századok» szerkesztője azt írja, hogy «*avatatlan olvasóit olyan avatott szakértő tanításaival*» — ki t. i. a hunnok mongolságát tanítja — «*jégre vinni nem óhajtja*». Vajjon nem vitte-e saját felfogása szerint csakugyan «*jégre*» a Magyar Nemzet Történetében? Szerk.

HIREK A NÉPRAJZ KÖRÉBŐL.

Az osztrák néprajzi múzeum megnyitása. Az osztrák néprajzi társaság, mely csak 1894. december havában alakult meg, már 1897. január 31-én megnyitotta a nagy közönség számára a néprajzi múzeumot. A múzeum anyagát nagy részben dr. Haberlandt Mihály, dr. Hein Vilmos és Gröszl X. Ferencz gyűjtötték össze Ausztria minden részében személyesen. E mellett ajándékok is nagy számmal érkeztek be, úgy hogy a gyűjtemény jelenleg 6000 darabból áll. Ugyanők készítették el a megnyitás alkalmára a katalogust is.

A múzeum a börzeépület egy nagy termében s több kisebb helyiségében van, nagyobb részt üvegszekrényekben és nyolcz interieurben, melyek felső-ausztriai, stíriai, karinthiai, morva tiz parasztszobát, továbbá felső-ausztriai és isztriai parasztkonyhát mutatnak be. Van ezen kívül még egy nagy gyermekszoba, mely Innsbruck környékéről több mint 400 ember- s állatalakban s 24 épületben mutatja be a régi bethlemesek faragványait. A gyűjtemény Ausztria minden részére kiterjed, ezen kívül Boszniára s igen sok darabja van a XVII-ik és XVIII-ik századból. A legelső szekrényekben a parasztok házi ipara, bútorzata s használati tárgyai vannak. Nagy helyet foglalnak el továbbá a népviseletek, melyekből kitűnők Gautsch közoktatásügyi minister ajándékai, a ruthén népviseletre vonatkozó igen díszes tárgyak. A népviselet kiegészítéseül nagy gyűjtemény van a poroszok által készült ékszerekből, pecsétéből, drágakövekből, arczképekből, menyasszonyi koszorúkból, husvéti tojásokból s a népünnepek alkalmából használt álarozokból.

E nagy érdekű gyűjtemény nem az első Ausztriában. Gráczban, Linzben, Salzburgban, Egerben és Prágában már előbb is voltak ethnographiai gyűjtemények, bár ezek helyi jelentőségűek. A bécsi múzeum azonban a tárgyi néprajz minden körét felöleli s Ausztria összes népeit igyekszik bemutatni. A jövő évben, midőn a császár uralkodásának ötvenedik évfordulója alkalmából Bécsben nagy iparkiallítást fognak tartani, a múzeum további gyűjtésekkel együtt külön csoportot fog alkotni s ezen alkalmalmmal igyekezni fognak annak nagy állandó helyiséget találni.⁴

Mindenesetre nagyon érdekes s ránk nézve is megszívlelésre méltó jelenség, hogy bécsi kartársaink rövid idő alatt ily szép eredményt értek el. Megemlítjük ez alkalmából ismételve, hogy a társaság „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ cím alatt tartalmaz folyóiratot ad ki részben illusztrálva, egybeállítja az osztrák néprajzi irodalom bibliografiáját, előadásokat, vándorgyűléseket tart, melyeken népünnepeket, népies játékokat, tánczokat és dalokat mutat be.

Gy. A.

VIII. évfolyam.

3. füzet.

1897.

*205 nébel 206, 27 kenes
kuntácsi a magyarok eredete III-III*

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

LET. 96. 7177

DR. MUNKÁCSI BERNÁT

FŐMUNKATÁRSOK :

DR. RÉTHY LÁSZLÓ ÉS SEMAYER VILIBÁLD.

Megjelenik minden páratlan számú hónap elején.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a
M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK,
a felszólalások és lakozim-bejelentések pedig
Dr. ZOLNAI GYULA.
pénztárosához (Bpest, Felső erdősor 1.) küldendők.

Egyébféle küldemény
Dr. MUNKÁCSI BERNÁT
ügyvivő alelnökhöz és szerkesztőhöz
(Budapest, VI. ker., Eötvös-utca
5. szám) czimzendő.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

	Lap
<i>Sebestyén Gyula</i> : A székelyek neve és eredete	141
Népköltés:	
<i>Katona Lajos</i> : Vogul népköltés	167
<i>Alexics György</i> : Vadrózsapör	184
Néphit és népszokások:	
<i>Richter M. István</i> : Régi lakodalmi szokások Német-Prónán	193
<i>Téglás Gábor</i> : A «Jorgován monda» két változata a Román-Zsil és Magyar-Cserna forrásvidékeiről	202
Összehasonlító és történeti néprajz:	
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Újabb adatok a «székely» név eredeti értelméhez	205
<i>Krausz Sámuel</i> : A kozarokról	210
<i>Rechnitz Ignác</i> : Egy zsidó krónika adatai a hunnok és magyarok történetéhez	211
Irodalom:	
<i>Munkácsi Bernát</i> : Thúry József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai	212
— — Lakatos Károly: Vadászhit	222
<i>Balassa József</i> : Millenniumi monografiák VI. Hankó V.: Székelyföld	224
<i>Melich János</i> : G. Schuller: Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner	225
— — Kr. Chorvát: Slovenská svadba	225
<i>Herrmann Antal</i> : Újabb néprajzi folyóiratok	228
Apróságok:	
<i>Tolnai Vilmos</i> : Faképnél hagyni	232
<i>Munkácsi Bernát</i> : A Dnjeper folyónak hunn «Var» neve	233
— — Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések	235
Társulati ügyek.	
A Magyar Néprajzi Társaság jegyzőkönyve	237
Hírek a néprajz köréből:	
Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útjáról	238
Kandra Kabos «Magyar Mithologia» című műve	249
Néprajz a külföldi könyvpiacon	240

Újabbán beérkezett munkálatok: *Herrmann Antal*: Néprajzi folyóiratok. Könyvismertetések. — *Istvánffy Gyula*: Néprajzi adatok Nógrádból. — *Nagy Géza*: A vogulok őskorához. — *Morvay Győző*: Karácsonyi Betlehemjáték. — *Podhradszky Lajos*: Két délszláv népének. — *Szentkereszthy Tivadar*: Népmondák Csongrád, Békés és Nyitra megyékből. Pilátus-verés Csanádban.

Értesítés.

A Magyar Néprajzi Társaság folyó évi **rendes közgyűlését** május hó 11-ikén d. u. 5 órakor tartja a M. Tud. Akadémia első emeleti üléstermében.

Tisztelettel kérjük tagtársaink szíves megjelenését annál is inkább, mint-hogy alapszabályaink értelmében a közgyűlés határozatképességéhez legalább is 20 tag jelenléte szükséges.

Az elnökség.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. évf.

április—május

3. szám.

A SZÉKELYEK NEVE ÉS EREDETE.

— Második közlemény. —

II.

Íme, a székely-kérdés változatos története arról győzi meg a kutatót, hogy a névre és eredetre nézve még nem történt végleges megállapodás. A sok föltevés hasonlított a kaleidoszkop csalóka színekeihez, melyeknél értéktelen tükör-darabok és színes üveg-forgácsok idéztek elő illuziót. Zörgött ebben a kézről-kézre vándorló műszerben néhány drágakő is, de a kritika nem tudta kiválasztani, mert a színekek létrejötte nek titkát a nélkül kutatta, hogy szétszedte volna a kaleidoszkopot. Mivel mi már a történet elbeszélésével is ezt a munkát akartuk előkészíteni, a bonyolódott kérdés tisztázásában ezentúl elég szabadon mozoghatunk.

Lássuk tehát először a név magyarozatát.

A zsidó, görög, sicíliai, hun, persa, bulgár, oláh, tatár, gót stb. értelmezésnek csak annyi haszna volt, hogy velük a vak eshetőségek minden elképzelhető és elképzelhetlen fajtája előkerült. A *szék-őr*, *szék-hely*, *szék-elő*, *szék-élő*, *szék-el*, és *szék-elv*, összetételéből is csak az látszik valószínűnek, hogy itt tényleg összetételről, illetőleg képzésről van szó. A *szék-őr-szék-öly* változat hangtani képtelenség. A *szék-élő* sem alakulhatott a *seregély* mintájára, mert emez — lévén egész lényében török kölcsönszó¹ — nem a seregélőből származott. A *szék-hely-szék-ely* hangnyeletésre sincs analog eset; sőt ha volna sem érne semmit, mert a számításba vett összetett szó nyílt hangzója a *szék-ely* név zárt hangzójával nem egyezik. A *szék-elv* lágyulását is ugyane hangtani különbözet miatt kell elvetnünk. Hiszen ha közös származása volna az *erdély* szóval, akkor az *erde-elv*, *erdeel*, mintájára *szék-e-elv*, *székeel* volna

¹ Munkácsi Bernát: Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. (Nyelvtudom. Közl. 1887. 125.).

a *székely* szó multjában is keresendő. És ha ezt megtalálnók, akkor sem *székely*, hanem *székély* lenne az egyenes leszármazott.

E hibás nyelvészkedéssel kapcsolatban azt kérdezzük még, hogy siker esetén mennyi értékű lett volna az elért eredmény? A *szék* törzsszónak minden magyarázó előtt a sedes, marchia, Stuhl értelme lebegett. Így aztán a *szék hely* nem is *székely*-t, hanem *székély* birtokot, *székély* földet jelentett volna. Ép ily fonák a *székely* értelme is. Mert ha a magyarországi és erdélyi székelyek egyaránt túl voltak a *széken*, azt kell kérdeznünk, hogy akkor hol volt a *szék*? Hiszen a székelyek nem a mögöttük lévő területeket nevezték el székeknek, hanem azt, a melyen laktak. Legvilágosabb jelentése még a *székőrnek* volna, de ezt meg — miként már említve volt — nyelvi okok nem támogatják.

Ezt a szűk látókört először Edelspacher és Pauler akarta megbontani, de a kísérlet sikertelen maradt. Az utóbbi egyébként nem is a hozzávetőleges eredményre fektetett súlyt, hanem arra az utalásra, hogy e téren csakis az összehasonlító nyelvészet bevonásával érünk el valamit. Utánuk Tagányi Károlynak már sikerült a körön tágítani, mert a középkori oklevelekből bebizonyította, hogy a *szék* szó «mocsaras, megülepedett víz» értelme jóval régibb a «sedes és marchia» jelentésnél. Mivel azonban a teljesen megbízható nyomokon nem ment tovább, szabadjon nekünk néhány öreg lépéssel odább vinni a helyes irányba terelt kutatást.

Kezdjük azon, hogy a *szék* szó nem specifikus magyar tulajdon. Megvan az ugor és török nyelvekben is, a mi azt jelenti, hogy még az ural-altáji ősnyelv szókinéséből való. A tatár *ségé* és az oszmanli *sig*, *siglik* «seicht, seichte Stelle, Untiefe, Sandbank», tehát a középkori oklevelek mocsaras, megülepedett vizes, sekélyes székét jelenti. A csere-miszben *šagal*, *šägül*, a csuvaszban *saγal* keveset, csekélyt jelent. A lapp *coke*, *coakke* a magyar sekélynek, csekélynek, székes víznek, azaz gázlónak felel meg. Budenz ebbe a forgalmi körbe a gázlót jelentő régi *csek*, *cseke* szavunkat vonta bele.¹ Munkácsi Bernát is feltűnőnek találja, hogy a fenti, alakilag is pontosan megfelelő lapp szavak «vadum, seichte Stelle, Untiefe» értelme a rokon magyar szónak nem az általánosabb és ősbibb «exiguus» jelentését, hanem a speciálisabb «csekély víz» értelmét fedi.² Ez a megfigyelés igen kitűnő, de a jelenségben semmi különös

¹ Magyar-ugor összehasonlító szótár, 338.

² A magyar népies halászat műnyelve. Ethnographia, 1893. 7—10. sz. és a Néprajzi Füzetek, I. sz. 73—74.

rendetlenség sincs, mert csak azt a magától érthető tényt magyarázza, hogy a gázlónak már a legősibb fogalmak közt is szerep jutott. Mikor a rokon népek területileg és rokonságilag is közelebb estek egymáshoz, még igen alacsony fokon álló vadászó és halászó nomádok lehettek. Ekkor a folyók mentében barangoló nép a gázlót nemcsak átkelésre, de rekesztő halfogók építésére is használhatta. Idővel a rekeszek száraz átkelőkké fejlődtek, a gázló forgalmi vonalakat, őrségeket, telepeket stb. teremtett. A fejlődés a gázló ősi nevének különféle árnyalatot ad. A hozzájáruló társszavak, ragok és képzők hangtani változásoknak vetik alá, miből folyólag egész kis szócsalád keletkezik. A nép a genealogiai összefüggést feledésnek engedi, de a folklorista művelődéstörténeti és nyelvészeti ismeretével a leszármazás fájának minden ága, minden levele rekonstruálható.

Ide vonatkozó nyers anyag minálunk van elég, mert a magyar nyelv- és művelődéstörténet e tekintetben jóval gazdagabb, mint a szegényebb múltú rokonoké. Sőt nálunk van igen tekintélyes előmunkát is. Már Budenz jelezte az imént idézett helyen: «Meglehet, hogy némely *Cseke* helységnévnek eredetileg «gázló» volt a jelentése («furt» v. ö. Frank-*furt*), de erre itt mint csupa lehetőségre nem építhetünk; ugyanez áll a «Pannónia megvételéről» szóló régi énekbeli versről, melyben *csek* v. *cseke*, a mint látszik, mint helységnév fordul elő, a hozzá alliteráló furcsa *csek-* (vagy talán *csekü-*, *cseküszik*) igével.» E szóra a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* csak egy példát tud, és ez az egy is a régi énekből való. Midőn Szilády Áron a szóban forgó ének szövegét magyarázta, már az Árpádkori oklevelekig visszament s belőlük a következő — sejtetőleg foglalkozást jelentő — személyneveket említette fel: *Cheke* (Cseke) 1055-ből, *Ceke* 1138-ból, *Chekeo*, *Chekeu* (Csekő) 1211-ből s *Cekeü* (Cekü) 1222-ből. Ugyancsak az ő kommentárjai tettek bennünket figyelmessé a helynevekre is, melyeknek *Cseke* és *Csege* változatai rávezették arra, hogy e nevek tulajdonkép közös jelentésűek. Értelmüket a régi szótárírók segítségével fejtette meg. A *csege* szóra például Kresznericsnél egy olyan 1261-iki oklevélidézetet talált, melyben világosan meg van mondva, hogy latinul clausurát, azaz rekeszt, vízrekesztést, száraz átkelőt jelent. Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclaturájában* (1590) már *szegye* alakot olvasott, s e szó ott a *vész* (vejsze) és *rekesz* szavakkal excipulát jelent. Egyéb forrásai közt Szcenci Molnár Albert (1604) a *szégye* szót excipula, a tendiculát pedig tör, *cekle* és *kelepcze* értelemben alkalmazza. Néhány XVI. századi levélben a *ceghe* és *zegye* alak fordul elő és halfogó rekeszt jelent. Végül annak

a sejtelemnek ad kifejezést, hogy nyelvtörténelmileg a *csegély*, *csegely*, *sziget* szók és a *Szeged* helynév is a *Cseke* helynév és a «furcsa» *ceks* ige forgalmi körébe tartozik.¹

Az Árpádkori oklevelek idevonatkozó anyagát Ortvai Tivadar aknáta ki.² Mivel azonban csak a helyrajzi viszonyokat tartotta szem előtt, nagybecsű adalékainak a bennük rejlő művelődéstörténeti és nyelvészeti tartalom arányában még nem vehette hasznát. A későbbi kutatók sem csináltak tőkét belőle, minek oka — a nélkül, hogy érte vádolhatnánk — legelső sorban a nagytudományú előmunkás egyoldalúsága volt.

Utána Herman Ottó a *cége* eredetével már a mi szempontunkból foglalkozott. Szerinte a XIII. századi oklevelek *Chege*, *Zege* (Cége), *Segis-tó*, a XIV. századi *Zege* (Cege v. Szege, Szegye), *Zeyge* (Ceige és Cége) s a XV. századi *Seyge* (Szége?), *Zegge*, *Segye* tartozik a latin oklevelek magyar nevei közül ide. A fenti szótárírók mellett Páriz-Pápaít (1708) veszi még figyelembe, a ki az exciputát a magyar *szegye* szóval fordította le. A vízmellékek helynevei közül a *Cege*, *Csege*, *Kis-Cég*, *Nagy-Cég*, *Cégény* nála annyit jelent, hogy itt valamikor mesterséges gátak, szilárd alkotású halfogók, cégek voltak. Ilyen lehetett szerinte «az *Cseken*» is, a hol Árpád népei hajdan «csekének».³

Midőn később Pesty Frigyes a *Csege*, *Cege*, *Csegegyepüfő*, *Csegehalom*, *Csegely*, *Cseke* (puszta Nógrádban), *Csekefalva* (falu Csikszékben), *Csekeszer* (dűlő Zalában), *Cseketó* (tó Tatán és dűlő Sopron-megyében) hely- és határneveket magyarázta, Szilády és Herman fejtegetéseire támaszkodott, de újabb eredményt még így sem tudott felmutatni. A régi magyar irodalom egész anyagát felölelő *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* idézetei sem leptek meg azzal, hogy a XVI—XVII. századi *csekle* és *cekle* már nem volt kizárólag halászlati műszó. A szótáríróknál és Tinódinál (*chikle*) tendicula, Schlinge értelme van. Comenius nyelvészeti műveiben «a madarász rak töröket, *csekléket*»; másutt pedig «a madarokat töröckel avagy *czékléckel* (laqueis et tendiculis) törben ejti». A gázló. «lábló hely», zátony ez időtájt csekélynek és sekélynek nevezetik. Csak Comenius *Orbis pictusa* említi egyszer, hogy «az víznek *csekléje*, labdoló, gazoltató helye vagyon». Ilyen magában álló példa a Melius prédikációiban előforduló *csikkentő* is. A szöveg

¹ Régi Magyar Költők Tára. I. köt. Jegyzetek, I. 243—44. és Szerzelék, I. 382.

² Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig. I—II. kötet.

³ A magyar halászlát könyve. I. köt. 82—84.

szerint «megvetue az halo, czickentő, a lep, ackibe meg fog». miből az tűnik ki, hogy a szótár szerkesztői helyesen jártak el, midőn e szónál a *csekly* körébe tartozó változatokra utáltak. Szint ily becsesek a *Magyar Tájzsótár* adatai is, melyek az élő nyelvből Herman Ottó beregi *cége* (halfogó rekesz) szavát még a *csegely*, *csegély* (ékalakú rét, kaszáló sziget), *csekél* (megköt), *csekle*, *csikle*, *cökke* (madárfogó hurok, madár-tör, kaliczka), *ceklyél* (madarat törbe csal) és *cseklye* (az állat nyakára akasztott kolonc) szavakkal szaporították meg. Mivel a szótár második fele sajtó alatt van, az sz-es változatokra vonatkozólag még a régi *Tájzsótárra* vagyunk utalva. Adalékai közül igen érdekes a székely nyelvjárások *szejke* szava, mely poshadt fakadékos, nyirkos helyet, lapályt, kénköves (Kriza szerint¹ salétromos, timsós) forrást jelent. Ugyane nyelvjárásokból közli még a *szikáj* (ragadós sár), *szikájos* v. *szikányos* (vizes, ragadós, továbbá a másutt is előforduló *szikacsos* (száradó saras hely), *szikkad* szavakat. Ide tartozik a székely *szék fia* (ítélő bíró) s az általánosn elterjedt *szég* is, mely *al-szég*, *fő-szég* formában a faluk alsó és felső végét jelenti. Az utóbbival szorosn összefügg Kriza közléseiből a *szégrejáró* szó, mely kikapót, csapongót (férfiról szólva: korhelyt; asszonyról: jó tánczost) jelent. Kálmány Lajos adalékai közül csak az aradmegyei *székső*-t (szélsőt) veszszük ide.² Föltétlenül ide sorozható továbbá a székely-csángó *szégélye* (zugoly, szeglet) s az általánosabb *szege* (kenyér vége, háztető éle), *szeg*, *szegy*, *szegye* (vágó marha eleje), *szügy*, *szék szik*, *szék-só*, *szik-só*, *szikés*, *székés*, *sekély*, *sikér*, *csékély* és *szégény* szó is.

Ha a sokoldalú vizsgálódás eddigi eredményeit most összegezzük, az tűnik ki, hogy a gázlót, alacsony vizet jelentő *cseke*, *csege* és *cege* a legrégebb és legeredetibb valamennyi társai között. A gázló és alacsony víz ikerfogalmából azt kell következtetnünk, hogy kezdetben csak az átkelés adott tartalmat neki. Vándorlásait a halászati műszavak közt kezdte meg, mert az őshalász a halfogásra elzárt gázló nevét legelőször építményére vitte át. A mai *cége*-halász Herman Ottó tapasztalatai szerint forgó-kövekből épít «kapuval» ellátott rekeszt, vagy — ha mélyebb a víz — gerendákat fektet s ehhez erősíti a rekesz vékony faágait, husángjait. Ezért a *csege* a XIII. század derekán már clausurát jelentett. Vízfogó értelmé egyébként sokkal régebb keletű lehet, mert ez a halászati műszónak közvetlen szomszédságába esik. Mivel e művelettel min-

¹ Vadrózsák, 1863. 519.

² Koszorúk az alföld virágaiból. I. köt. 49., 77., 74.; II. köt. 228.

den körülmények közt a «fogás» volt kifejezve, gyorsan átvitetett hason- értelmű szárazföldi foglalkozásra is. Ez az Árpádkori oklevelek foglalkozást jelentő neveiből mutatható ki. A XI—XII. századi s a XIII. század első felében kiadott adománylevelek az adományozott terület határai helyett a szállások lakóit azért szokták oly gyakran megjelelni, mert az ős földközösség felbomlása előtt célirányosabbnak látszott a lakókat és mesterségüket lajstromozni. A földbirtok telepeseinek foglalkozása hagyományos volt. A fiú az apa foglalkozáskörét örökölte csak. Ezért van aztán a sok foglalkozást jelentő név. Ha tehát egy 1293 körül írt oklevélben még ilyen neveket olvasunk egymásmellett: *Lesó*, *Kopó*, *Nyuzó*, *Nyerítő*, *Lökő* (kopjavető), könnyű kitalálnunk, hogy e szolgák uroknak, Tomaji Sándornak, csakis vadászai lehettek.¹ Ennélfogva az sem egészen véletlen, hogy a tihanyi apátság 1211-iki jobbágysai közt egyszerre hat *Cheke* s több *Chekes*, *Chekeu*, *Chekud*, *Syke*, *Sicula*, *Sicus* (Szikös), *Sycu*, *Cegeu* (Cegő), *Zeke*, *Zekeu*, *Syquid*, *Ciquilou* (Cikiló), *Cygolou* stb. szerepel.² Sőt azon sem szabad csodálkoznunk, hogy a név viselői már nem mind halászok. Így az egyik *Cheke* és *Syquid Cegeu*-vel pul-sator, a másik *Syquid* pelliparius, egy másik *Cheke* pedig *Chiquilou*-val és *Chekes*-sel agaso. Ezek az apátság vadászai, lovászai voltak, mint a hogy vadász volt egy 1184-iki oklevél tanúsága szerint az apát-ság *Ceke* és *Cekelev* (Cekelő) nevű két bakonyi (urkúti, Veszprém vm.) szolgája is,³ vagy az a *Cigu* és *Cekes*, a ki egy 1138-iki oklevélben tulajdonkép pelliparius-nak, borkikészítőnek, vadfogónak nevezetik.⁴ Ép ily messzemenő vándorlást jelez a pozsonymegyei *Cseklész* helység neve is. Ez 1324-ben «locus telonialis» volt,⁵ s hogy a nyilasok tulajdonkép kik lehettek, azt a név mai német változata a *Laanschütz* (Landschütz) igen könnyen megmagyarázza nekünk. E vár 1290-ben «mons viniferorium» gyanánt szerepel,⁶ a mi azonban a királyi vadászok nevét nem zavarja meg, mert a nyugati határ fegyveres népei, például a soproni és mosonyi besnyők, a kik hivatásuk szerint határőrök voltak, több oklevél bizony-sága szerint szőlőmíveléssel és szőlőőrzéssel is foglalkoztak. A név vándor-útja itt már az ör fogalmát érinti, s mivel egyéb okok is közrejátszottak, a belföldi szőlőművesek hagyományos foglalkozását Árpádkori okleveleink

¹ Hazai Oklevélt. 140.

² Wenzel: Árpádkori Új Okmt. I. köt. 116. és 121.

³ Knauz: Monum. Strig. köt. I. 129.

⁴ Knauz: u. o. köt. I. 89—97.

⁵ Fejér: Cod. Diplom. VIII: 2. köt. 525.

⁶ U. o. VI. 1. köt. 74.

igen gyakran jelzik olyan nevekkel, a melyek eredetükre nézve a fenti családdhoz számíthatók. A bakonybéli apátság 1171-iki jószágösszeírásában egy *Scega*,¹ a turóczi monostor 1252-iki alapító-levelében pedig egy *Cheke* (de Seculeus, azaz Szőlős) szerepel vinitor gyanánt.² A tihanyi apátság imént idézett összeírásában egy *Zeke* és *Cheke* szintén ez volt, s az a *Sicula* sem lehetett más, a ki «in Zeuleus, ultra Bokon» lakott. Az esztergomi érsek somogy megyei szőlőmivesei közt is vannak 1237-ben *Cheke*, *Chekzev* és *Sykes* nevűek.³

Mielőtt valaki azt mondaná, hogy a személynevek genealogiájában eltévelyedtünk, sietünk megjegyezni, hogy jelentésük merész változásainak a rokonnyelvek adalékaiban is elegendő nyoma maradt. Az oszmanli *sığ* «sekély» a tatárban *ček*, *čik* kicsinyítő raggá változott s a csagatájban *čeke* kicsiny, apró pénzt jelent. Vámbéry, kitől adataimat veszem, az oszmanli *čigir* «barázda» szót, mely a *čig* gyökből származott, a magyar *csik* «Streifen» édes testvérének tartja, holott nem az; hanem rokona igenis a kazáni *čik*, *čig* «határ, határvonal» szónak.⁴ Az utóbbi a magyar *szég*, *al-szég*, *fő-szég* fogalmát fedi. Hangtani különbözetüket az idézte elő, hogy — miként ezt alább látni fogjuk — mindkét csoport önállóan fejlődött a gázló ősfogalmából. Vámbérynak viszont igaza van Budenzzel szemben, midőn a *sziget* szót a török *sığ* «sekély vizű hely, zátony», illetve a szó magyar családjából és nem a magyar *szeg*, *szegni* ige ugor rokonságából (zürjén *čeg*-, *čog*-, osztják *senk*-, vogul *säkvet*-, cseremis *ši*-) származtatja. Budenz ugyane fogalmi körbe sorozza a magyar *szégelet*, *széglet* és *szöglet* szavakat, mert bennük tényleg a nyílt hangzójú *szeg* «frangere» s nem a hangtanilag közelebb álló *szég*, *szög* «véghatár» lappang. E viszonyossági elvnel fogva még jobban ide tartozik a *szegély* és *csegély*, *csegely* is, mert bennük szintén a megtörés (behajtott szél, kiszakított darab, pl. csegely-rét = szántóföldek közé nyuló rétecske) jut kifejezésre. Ezt azért hangsúlyozzuk itt, nehogy a hozzá közel eső török *čigir*, *čik* és *čig* hangtani és fogalmi találkozások alapján még zavart idézzon elő. A kalandos vándorlásokra eléggé meglepő jelenség az ugarság részén az, hogy a magyar *szigorú* szóról a cseremis *šeger*, *šögör* «angustus» segítségével, a *szegény*-ről pedig a lapp *segge*, *segges*, *seggok* «gracilis, subtilis, tenuis» és a lapp finn-

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. I. köt. 67.

² Hazai Okmt. VI. köt. 65—75.

³ Knauz: Monum. Strig. I. köt. 322.

⁴ Magyarok eredete. (Szójegyzék).

marki *sägge*, *seggis* vagy *cägge*, *ceggis* «dünn, schmal, eng» segítségével lehet az ős *cseke*, *csege* és *cege* szók családfáját öregbíteni.

A mily nagy a jelentésbeli változatosság, épen akkora a hangtani is. A törökség *sařal*, *sęęę*, *řig*, *ęek*, *ęik*, *ęig*, továbbá az ugor rokonság *coke*, *coakke*, *řagal*, *řągäl*, *řeger*, *řögör*, *řegge*, *sägge*, *cägge*, *ceggis* alakulatainál csak a magyaré gazdagabbak. De ezzel a viszonyosság nincsen megzavarva, mert nálunk a művelődéstörténet gazdagságához mérten a jelentések árnyalatai is változatosabbak. Az Árpádkori oklevelekből vett példák közt a gázló régi nevét rejtő *cseke* volt a leggyakoribb; mellette azonban már ott vannak a *cseg-*, *ceg-*, *csik-*, *cik-*, *csig-*, *cig-szęg*, *szék*, *szig-* és *szik-* tövek is. Tehát minden eshetőség ki van merítve. Ha velük kapcsolatban a jelentések árnyalatait is kikutatjuk, teljesen ki lesz zárva az a még mindig fenforgó lehetőség, hogy az említett szótövek valamelyike talán valamely idegen szócsaládból keveredett ide.

Az élő nyelv adalékai közt a *csekle*, *csikle*, *cséklye*, *cökke*, *ceklyél*, *cége* tekinthetők a régi *cseke* és *cege* «fogást» jelentő átviteleinek. Az elsőnek a XVI. században még a gázló jelentése is megvolt. Később kiment a divatból, s vele együtt kiveszett a rekeszt jelentő *szegye*, *szégye*, *zegye* és a madárhurkot jelentő *cökke* is. A *szék*, *szik* (szikály, szikkad) és *szejke* csak hangtanilag mutat különbözetet, mert jelentésük még mindig az ülepedett «sekély» vizet jelentő *cseke* fogalmi körében maradt. Ha a rokon török szók kezdő spiránsait figyelembe vesszük, föltétlenül azt kell hinnünk, hogy ezek és a *szegye*, *szégye*, továbbá a véget jelentő *szęg*, *szög* és a még messzebb elkalandozó *szigorú*, *szégyény* az eredetibb. Az utóbbiak ugor megfelelői túlnyomó részben szintén az *sz-es* szókezdés mellett tanúskodnak: míg a *c-s* és *s-es* formák csak változatok, s hihetőleg a lapp *coke*, *coakke* is csak úgy fejlődött ebből, mint a magyar *cseke*, *csege*, és *cege*, vagy a hogy a török *seg-*, *řig-* is idővel *ęek-*, *ęik-* és *ęig-* es formákká alakult. A záty-i apátság 1067 körül kelt alapító-levelében már litus *Scekzov* és *Aruksceguj* fordul elő. A bakonybéli apátság 1086-iki birtoklajstromában az egyik határ «per alveum salsuginis, que dicitur *Scequ* (szék)» vonul át, helynevei közt pedig *Zaczardi* (Szakszárdi, Szekszárdi), lovas szolgálai közt *Seca*, *Sekeh*, szőlőművesei közt ismét egy *Sekeh*, sóbányászai közt egy *Scicul* (Sziköl) említetik.¹ Balassa fonetikája szerint a *c* a legritkább szókezdő mássalhangzók közé tartozik, s ha elvétele előfordul, biztosra vehető, hogy az *sz-től* származott. Tökéletesen áll ez a *cege*, *cége*, *cökke* és *ceklyél* szókra

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. I. köt. 24. 32–7.

is. A szókezdő *cs* már gyakoribb, de Budenz és Munkácsi kutatásai szerint ez nem eredeti. Elődjéül ugyancsak az ugor *sz*-et jelölik meg. Eredményeiket Balassa azzal a föltevással egészíti ki, hogy az átmenetben a szókezdő *s* közvetítésének is szerep jutott. Példái közt ott találjuk a *csög*, *csekely* és *csekély* szavakat; de az élő nyelv a közvetítő mássalhangzót csak a *csekély*-nél tudja felmutatni a *sekély* változatban, a mely tényleg ősi, mert még ma is a gázlót jelentő nomádkori szók családjába tartozik.¹

Ha az Árpádkori oklevelek magyar neveinek helyesírásával teljesen tisztába jöhetnénk, a példák tetemesen fölszaporodnának. Csakhogy benne ép az *s* és *sz* jelzése körül van a legnehezebben megvilágítható homály, mert a latin hangjelzés körében mozgó kanczellista vagy minden eltérést összefolytatott, vagy pedig olyan betűkkel jelzett, a melyek fonetikailag nem lehettek helyesek. A főntebb idézett oklevelek az *sz*-et *sc*-vel írták, miből kivételkép azt lehet következtetnünk, hogy a *Seca* és *Sekeh* tényleg olyan közvetítés, a milyenről Balassa beszél.

Ép ily messze visszanyúló hangtani és nyelvtörténeti jelentősége van az ugyanide tartozó *szejkének* is, mert ez még akkor kövült meg, midőn a nyelvtörténetileg vele teljesen azonos *szék* és *szik* két őse, a kihangzós **széke* és **szike* épen alakulófélben volt. A történeti távlat itt az Árpádkorba nyulik bele, mert az oklevelek ekkor még Geichát, Keyslát, Beycset, Keykkwt, reyfet és sejrkwat írnak a későbbi Gécsa (Géza), Gizla (Gizella), Bécs, Kékkő, réf és sírkő helyett.

A szókezdő hangzók történelmi sorrendje mellett a szóvégek változásai is elég pontosan elemezhetők. Az eljárás természetesen egészen más, mert míg ott a nyelvtörténetet fonetikai tapasztalatok és összehasonlító nyelvészeti adalékok támogatták, addig itt kizárólag alaktani változatok törmelékeivel kénytelen bibelődni a kutató. Amott megállapítottuk, hogy a legősibb törzs a **szike*, **szeke*, **széke* és *szejke* lehetett; ebből származott az elsőfokú *s*-es változat, melyet az élő nyelv *sekély* (sikér) szava *s* a középkori oklevelek némely idetartozó személyneve képvisel; végül a másod- és harmadfokú *cseke*, *csege*, *cege*, *ceke*, *cége* és társaik. Ha most e sorrendben a szóvégeket megvizsgáljuk, először az *ös*-szó kopása tűnik szemünkbe. A *szék*, *szik*, *szeg* és *szög* véghangzója, miként ezt az imént idézett XI. századi példák mutatják, már az Árpádkorban lekopott. Az oklevéltárak néhány hely- és személy-

¹ Simonyi: Tüzetes magyar nyelvtan. I. köt. (Balassa-Simonyi: Hangtan és alaktan.) 133.

nevében később is felbukkanik, pl. a mai zalamegyei Szegfalu 1274-ben még *Zygy* (Szigi) volt,¹ 1228-ban egy árok *Zeku*,² 1277-ben egy helység *Sceke*, egy bizonyos Lőrincz pedig 1395-ben «de Zecke»³ néven említették. Az élő nyelv azonban csak a *szejke* szóban őrizte meg érintetlenül. Hogy valamikor a véghangzó általános volt, a későbbi keletű *sekély* (seke-ely) és a még fiatalabb *csege*, *cseke*, *cége* stb. változatok bizonyítják.

Midőn a gázló fogalmát idővel átvittek a rekeszre, a halfogóra, s aztán a velük kapcsolatos foglalkozási ágakra, a névszóhoz igeképző járult és létrejött a *csekél*, *csikél* stb. alak, a melyből csakis egy régi névszóképző segédkezésével⁴ támadhatott később a *csekle*, *csikle* (csekéle, csikéle) s velük együtt a cökle és cseklye is. Mikor a nyelvgyakorlat eddig eljutott, a felhasznált igét gyorsan elfeledte. Ez annak tulajdonítható, hogy az új névszóból alkalomadtán gyorsan tudott képezni újabb igét. — Hogy a kényelmi szempont ezúttal alaposan temetett, arról a «Pannónia megvételeről» szóló ének *csek* igéje is tanúskodhatik. Budenz ezt «furusának» nevezte, a mint hogy az is. Ebben a formában a *cseket*, a melyen Árpád népei állítólag *csekének*, teljesen fedik. Ezt a képtelenséget Budenz a *cseküszikkel* akarta helyreigazítani. De ez tévedés volt, mert a fenti tájszavakból világosan kivehető, hogy az igének eredetileg *csekél* alakja volt. Ezt a XVI. századi énekszerző: szegényes nyelvérzéke nem találta ki. Annál ötletesebb volt az élő nyelv, mely a *cseklyél* igében már harmadszoros képzést alkalmazott (ceke, cekél, cekle, ceklél vagy cseklyél). Tette pedig ezt azért, mert az elsőfokú *cekél*, *csekél* már nem madarászmszó volt, hanem az említett népnyelvi adat szerint «megkötést» kifejező igévé általánosult.

A képzés gyors lefolyására az Árpádkori okleveleken kell keresnünk a legkorábbi bizonyítékokat. A belőlük idézett nevek legtöbbször természetesen még a törzsszót és az elsőfokú képzést használta fel; de akad azért köztük már másodfokú is elég, minő pl. a Scicula, Cekeled és Ciquilou. A pozsonymegyei Cseklész neve szintén ebbe a csoportba tartozik; s ide tartozik még a személynevek közül egy 1239-iki *Chekeud*, egy 1287-iki *Chigud*, egy 1216-iki *Cicolou*, egy 1300-iki *Chiklas* (Csik-

¹ Hazai Okmt. VII. 147.

² Zimmermann-Werner: Urkundenbuch. I. köt. 48. s a Hazai Okmt. VI. köt. 20.

³ Fejér: Cod. Dipl. VII. 3 köt. 81. és X. 3. köt. 177.

⁴ L. Halász Ignác: Ritkább és homályosabb képzők. (Magyar Nyelvőr. 1878.

lász), egy 1433-iki *Chyggler*,¹ egy 1237-iki *Chegzev*² és egy 1212-iki *Chigad*.³ A helynevek közt leggyakoribb Szeged (*Zegued*), mely volt Baranyamegyében is⁴ és Székcső, ma Szekcső (*Zeksen*), melyet Anonymus azzal a megjegyzéssel ír *Zecuseu*-nek, quod ibi (Eudu, a kun Ete fia) *sedem* et stabilitatem constituit.⁵ Van még több példa is, de ezekért — mivel igen könnyen hozzáférhetők — az oklevéltárak indexeire utalom az olvasót.

Bármely szempontból vizsgáljuk is meg a rendkívül kiterjedt szócsaládot, a változatok nagysága mindenütt meglepő. Az árnyalásbőséget a megfelelő méretű használat idézte elő. A népnyelv mindig hajlandó arra, hogy a képzettársítás törvényei szerint vándorló szókat az időnként felmerülő változások segítségével különböztesse és rögzítse meg. Mikor aztán a vele kifejezett rokonfogalmak lassanként elkülönültek, a szók a nyelvtudatban egymástól elidegenednek. Ma már a népnek fogalma sincs arról, hogy a *család* és *cseléd* szó azonos, valamint arról sem, hogy a madarász halászati műszóval él, vagy hogy a *szég* szó a *szik*-kel igen közeli rokon. És ez igen természetes, hiszen legtöbb esetben még a tudatos megfigyelőnek is nehéz az eligazodás. Anonymus a *székső* szóban az ülöszekeket kereste, s ha a *sicul* (sziköl) névben is sejtett volna valami hasonlót, az etimologizálást semmi szín alatt sem engedte volna el. A többi krónikás mesterségéhez szintén hozzátartozott a szófejtés, s a maguk módja szerint ki is derítették, hogy Álmos a nevét anyja álmától, a Vérteshegy az elhánty vértektől kapta; de az már nem tűnt fel nekik, hogy a hunutódok miért neveztek más néven magukat *szikölöknek* s hogy a telepedési helyül emlegetett *Csígale-mező* mit jelent? Sőt még a legújabb időben is gyakran fölmerül az a nézet, hogy a *székely* név semmi összefüggésben sincs a «*sicul*»-lal, mert az utóbbit csakis a krónikások konyhalatinsága torzította el.

Bennünket egyelőre csak a krónikások hallgatása érdekel, mert ennek föltétlenül azt kell bizonyítani, hogy a *székely* és *sziköl* értelme a XIII. század elején már elhomályosult. Mivel tehát mi a fentebb tárgyalt szócsaláddal akarunk rá fényt deríteni, azt kell kutatnunk, hogy a homályt mi idézhette elő?

¹ Fejér: Cod. Dipl. az idézet sorrendjében VI: 1 köt. 150.; VII: 3. köt. 346.; VII: 1. köt. 193.; VI: 2. köt. 291.; X: 7. köt. 517.

² Knauz: Mon. Strigon. I. köt. 322.

³ Hazai Okmt. VI. 9.

⁴ Juxta Fluv. Okur, 1272-ben. Fejér id. m. II. köt. 491.

⁵ L. a 47. fej.

Csak a fenti változatok bőségére kell visszagondolnunk s a leg-
régibb magyarázatok elmaradása részben már igazolva van. A hely-
nevekben előforduló rokonszavak a XIII. században többnyire a folyó-
vizek és mocsaras vidékek körül voltak igen gyakran feltalálhatók.
Ortvay adatai közt a *Chektou* halastót és vízárkot, *Cheguercuta* egyszerű
kutat, *Chekezatuna* állóvizet, *Chekuenyig* (Csekvénügy), *Chekzefelveyze*,
Chygovge (Csigóügye), *Chykuragathu*, *Chyug*, *Chyugthu*, *Chekpatak*,
Scekpotok egyszerű vizeket, *Seege*, *Segisto*, *Segusdtou* halastavakat,
Sicule kutat, *Sygyzataka*, *Zeek*, *Zeguna*, *Zekespotok*, *Zekzataka*
folyókat, *Zege* és *Zegy* vízrekeszeket, *Zikpotok*, *Zygnik* ismét folyót,
Zyguedd, *Zygun*, *Zyktou* pedig halastavat jelent. A szék, csek és társai
itt nagyrészt megüledő vizet jelentenek. A halastavak rendszerint folyók
elzárása által keletkeztek. Ezért fedi a nevük itt az egyéb czélokra
készített vízrekeszeket s mind azt a folyót is, a mely posványos, gátas
és gázlós volt. Ez az oka, hogy egy tót 1268-ban *requezth*-nek, egy
cseket pedig 1138-ban *Setkelu*-nek neveznek.¹ Később, 1443-ban, az
ilyen sédkelőnek már egyszerűen *Kelev* volt a neve.²

Hogy ezek a víznevek krónikásainkat nem ejtették gondolkodóba,
azon mit sem csodálkozhatunk. A magyarázandó nevekhez mi is csak
akkor jutunk közelebb, ha a kiterjedt szócslád vándorlásait a helynevek
labirintusában nyomozzuk tovább. A XIII. századi oklevelekben már
igen gyakran előfordulnak ilyen nevű helységek és birtokok: *Ceged*,
Ciggeddin (Szeged), *Chege* (ma néhol Cege), *Cheghe*, *Chegle*, *Chege-
teleke* (ma Cegő), *Chyka*, *Chygle* *Chek*, *Cheka*, *Chewku*.³ *Segusd*,
Seka, *Syke*, *Scek*, *Sceek*, *Sceku*,⁴ *Zaykfeu*, *Zeg*, *Zegued*, *Zek*, *Zeek*, *Zék*,
Zekul, *Zyger*, *Zyk*.⁵ A megjelölt hely mindig vízvidékre, forgalmi vona-

¹ Knauz: Mon. Strig. I. köt. 89. s köv. l.

² Hazai Oklevéltár. 406.

³ Ugyanazon sorrendben: Wenzel: Árp. új okmt. V. köt. 31. és I. köt. 121. — Hazai Okmt. III. köt. 11. 183. és 208. — Zimmermann-Werner: Urkundenbuch I. köt. 71. — Fejér: Cod. Patr. V: 1. köt. 261., V: II. köt. 90. és VII. 2. köt. 37. — Hazai Okmt. II. köt. 12. — Knauz: Mon. Strig. II. köt. 390, I. köt. 387. és 613.

⁴ Ugyanazon sorrendben: Knauz: Mon. Strig. I. köt. 568. és 108. — Hazai Oklvt. 165. — Knauz: u. o. 370. — Hazai Okmt. VI. köt. 211. — Wenzel: Árp. új okmt. VI. köt. 475.

⁵ Ugyanazon sorrendben: Kubinyi: Tört. Emlékek, I. köt. 115. — Knauz: Mon. Strig. II. köt. 177., I. köt. 514. — Fejér: Cod. Patr. V: 2. köt. 491., V: 3. köt. 244. — Hazai Oklvt. 197. — Knauz: u. o. I. köt. 380. — Fejér: u. o. V: 2. köt. 147., VI: 1. köt. 106., VII: 2. köt. 110. — Hazai Oklvt. 45—47. — Hazai Okmt. VI. köt. 299.

lakra s kelők, gázlók tájára esik, miből azt lehet következtetnünk, hogy a székes, sekély vizes helyek mellett főleg a fontos gázlók adták a nevet. Ezzel azonban a rokon fogalmak téra még korán sincs kimerítve. Csak II. András 1233-ki határjáró oklevelét említjük fel, melyben a veszprémmegyei *Seg* (ma Bánd) mellett egy *Cheke* nevű malom, egy *Sumsceg* nevű erdő, a szomszédos Byliga ma (Billege) határában pedig egy *Zek* és *Vlueseg* (Ölyves-szeg) nevű birtokrész említettik a Veszprém felé vivő «nagy út» körűt.¹ Itt a *Cheke* malom kétségtelenül azt jelenti, hogy ott cseke, azaz átjáró volt, mint a hogy a közel eső Ajkán egy 1364-iki *Sykemolna* azt jelenti, hogy ott szike, azaz valami átkelésre szolgáló építmény is létezett. Ugyanezt a többi három névről föltenni alig lehet, bár az nincs kizárva, hogy a nagy út mentén hidak, vagy egyéb effélék adtak a megjelölt földrészeknek nevet. Nekünk azonban sokkal valószínűbbnek látszik, hogy itt a *szek* és *szeg* már a hivatalosan bejárt határ szélére eső «végeket» akarja jelenteni.

Az eligazodást ilyen esetekben az összetett nevek szokták megkönnyebbiteni. A XIII. századi *Kuzeg* (Kőszeg, Vasban) s a XV. századi *Cherzegh* (Köveskál vidéken Zalában)² kőből és cserfából épített szeget, hidat jelent. Ugyanilyen új hid lehetett 1260-ban *Ujsceg* a Vág vize mellett;³ sőt az sem szenved kétséget, hogy *Segfev*, *Segphev* a Sár (Lajta) vizénél 1271-ben egyszerűen csak szegfőt, azaz hidfőt akar jelenteni.⁴ Hasonló összetételek még az áthidalt, vagy átgázolt folyók neveivel: *Kereszeg*, *Keuruszeg* és *Keuruszyk* (Krassóban, Zólyomban és Vasban), *Lathorzegh* (Ungban), *Egurzeg* (molendinorum loca a Répcze mellett) és *Ilsuzeg* (Hevesben).⁵ Kerülnek elő egyéb összetételekben is, mint: *Borcek* (Borszék, a Dunán túl), *Beregzeg* (a «Holut Wag» mellett), *Saulscekei* (Saul-székej, vagy -széki Nyitrában),⁶ mely esetekben ismét csak átkelőket, gázlókat kell gyanítanunk. Ha telepítmény is volt, a helynév azt így szokta jelezni: *Hydussceg*, *Hyduspotok*, *Hydas*.⁷

Van ezenkívül egész sereg helynév még, a melyet a kelőkkel és

¹ Hazai Okmt. IV. köt. 14. s. köv. l.

² U. o. VI. köt. 184. és IV. köt. 393

³ U. o. VI. köt. 102.

⁴ U. o. VII. köt. 134–135.

⁵ Ugyanazon sorrendben: Hazai Oklvt. 70. — Kubinyi: Tört. Emlékek, I. köt. 63. — Hazai Okmt. IV. köt. 51., VI. köt. 129. és 15–16.

⁶ Hazai Okmt. IV. köt. 36. — Knauz: Mon. Strig. I. köt. 98. és 108.

⁷ Wenzel: Árp. új okmt. VII. köt. 68., XI. 232., XII. köt. 54.

hidakkal már nem lehet kellőképp magyarázni. Néhol azonban az érthetetlennek látszó nevek mellett olyan meglepő felvilágosítások is találhatóak, a melyek busásan kárpótolják a kutató kárba vesztett fáradozásait. Így egy 1193-ki oklevélben Ujudvar határának bejárása közben ilyen pontra bukkanunk: «Vsque ad arborem *cegufa*, ibi dividitur cum populis *ceche* comitis etc.»¹ Itt tehát egész világosan meg van mondva, hogy a határon álló magános fát «cegőfának» nevezték. Ez pedig annyit jelent, hogy a *széke*, *sege*, *csege* és *cege* szavakból leszármazó *cegő* szó már nem megüledett vizet, vízrekeszt, gázlót, vagy hidat, hanem határt jelentett. A képzettársítás itt azért mehetett látszólag igen megszűre, mert a természetes határt mindig a *cegő* szó őseivel jelzett folyók és állásvizek szolgáltatták. Ezért találunk a határnevekben annyi víznevet ott, a hol száraz földről van szó. Van pl. egy 1257-iki oklevelünk, a melyben Vatasomlyója (ma Szilágy-Somló a régi Kraszna vmben) határa «incipit in *Zekpataka*, et juxta *Chechtelek* transit . . . ad duas metas finitur *terra Szeek* et *terra Chehy* etc.»² Itt a *szék*, *cseki* és *csektelek* határföldet jelent; sőt a *székpatakra* is bátran ráfoghathatjuk, hogy nem székes, mocsaras, vagy gázlós vizet, hanem közönséges határpatakot jelent. Ilyen határvíz gyanánt a *Scekpotok* igen gyakran szerepel, valamint a *Scekozov* is, mely utóbbit ilyen esetben a *Hatarusozou* szokta felváltani.³ Ebből a «székaszóból» támadt aztán idővel a Szikszók neve. A határföldek vízneve még gyakoribb. Ilyenek pl. a *Chek*, *Chec*, *Egerscyg* (Egerszig Kanizsa táján), *Sardzeg* (Sárd falu határvégén), *Sceke*, *Seeg*, *Seek*, *Segusd*, *Zeku*, *Zeky*, *Zekes*, *Zekul*⁴ stb. A fenti «cegő» emléket még csak egy 1211-iki *Cequé* nevű pulsator neve őrzi; de a vele kifejezett fogalom megvan egy 1270-ben említett *Scekfa* földnévben,⁵ a melylyel kezdetben bizonyára nem a székföldet, hanem a rajta álló «székfát», azaz határfát akarták megjelölni.

Ebben az irányban nemcsak mi, hanem a törökség is ilyen messze eljutott. Az ozmanli *çigir* «barázda» és a kazáni *çik*, *çig* «határ, határvonal» tökéletesen egyezik a *cegőfa* és *székfa* szókban levő ceg-gel és

¹ Knauz: Mon. Strig. I. köt. 143.

² Hazai Okmt. VI. 89—93.

³ Wenzel: Árp. új okmt. VIII. köt. 258., VII. köt. 42. — Hazai Okmt. VI. köt. 131.

⁴ Ugyanazon sorrendben: Wenzel: Árp. új okmt. X. köt. 84., 248. és 362., XI. köt. 585. — Fejér: Cod. Patr. VII: 3. köt. 81., X: 3. köt. 258., X: 8. köt. 444. IV: 3. köt. 492., III: 2. köt. 132., IV: 1. köt. 66—67., V: 3. köt. 208, 506., VII: 2. köt. 110.

⁵ Wenzel: i. h. XI. köt. 603.

szék-kel. Amazok épen azon kulturviszonyok hatása alatt keletkeztek a törökség *ségé*, *sík*, *síglík* «sekély, víz, gátló» forgalmi köréből, mint a rokon magyar fogalmak tőlük egészen független nevei a sekély vizet, gázlót, vízrekeszt stb. jelentő ősi nevekből. Az élő nyelvben nálunk a *cégér*-ig eljutottunk, melynek tájnyelvi árnyalatai *cigér*, *cögér* formában már bokkrétát és czudart, becstelent, kiczégérezett rosszat jelent, s föltétlenül összefüggenek vele a *cékál*, *cékáz*, *céklál*, *céklész* és *cékléz* tájszavak is, a melyek csavargást, kóborlást, azaz czégéren, határon túl való czéltalan, tilos járkálást jelentenek.¹ A régi *cég*, *szék* határszavak ma a «véget» jelentő *szeg*, *szög* változatban élnek. Ebből lett azután a székely *szegrejáró*, mely eredetileg a faluszezen lévő csárdák és korcsmák látogatóit jellemezte s csak azután lett a többi társfogalmak kifejezője.

A tárgyalt szócsalád határt jelölő tagjainak változatos története ezzel még nincs kimerítve. Ha Csánki földrajzát figyelemmel lapozzuk, okvetlen szemünkbe kell tűnni annak, hogy a szócsaládba tartozó helynevek legnagyobb része csupa olyan területeket jelöl, melyek a XIV—XV. században a megyék határaival, őrhelyeivel és vámszedő helyeivel összeesnek. Aradmegyében ilyen volt pl. *Czigol*, *Seegh*, *Kyralseegh*, *Szugog-szeg*, *Porzekel* (Pór-székely); Csanádban *Zekewizek*, (*Zekelzeg* Székelyszeg); Csongrádban *Zeegh* (hihetőleg a mai Szegvár), *Szegegyház*, *Anyászeg*, *Csikod*; Békésben *Chegze*, *Chuklev* (ma Csökmő), *Kakazeg*, *Zegholm* (*Zughalm*, Szeghalom); Biharban *Cheke*, *Zekulhyda*, *Kereszegh*, *Cegen* (*Chegen*, Cégény), *Chekehida*, *Gyozegh* (Diószeg), *Wamosrezeke* (Vámos-rév-szege), *Szek*, *Nyárszeg*, *Zekhtelek* (Zekeltelek), *Scent-Petur-zegy*; Temesben *Bozyazek*, *Egerzeg*, *Cherlezzek*, *Zekes*, *Zekeltheleke*, *Alsó- és Felsew-zykelken*; Középszolnokban *Feyerzeek* (*Feyerzegh*), *Zelzegh* (Szélszeg), *Zylagzegh*; Krasznában *Scek* (*Zeek* és *Marka*, ma Marka-szék); Kevemegyében *Alakzeg*; Valkóme gyében *Zavalazyg* (*-zvg* és *-zegh*), *Chyk* (Csik, ma Sid), *Sekelfalwa*, *Sigfalwa* (*Zeg-*), *Silzek* (*Zilsek*, *Zilzegh* ma Szuszek); Zarádban *Chegedzegh*, *Belenzek*, *Sicula*, *Zekeshelfalwa*, *Zekuduor*; Bodroiban *Bwchw Zeke* (*Bulchozek*), *Esezkzaka*, *Wyzmellekyzaka*, *Somoszak*, *Zekfel* (*Zeekfel* = Fel-szék), *Bodrogzeked*, (*Bodrogzygethe*, hihetőleg a mai Monostorszeg); Bácsban *Warzegh*, *Sygyrtho*, (*Sygerzenthpeter*, *Chyreg-* és *Scyregzenthpeter*, a mai Sireg), *Sebusceg*, *Chyka*, *Chygurdh* (*Chygerd*, *Chygrad*, *Cyerd*), *Chyk* (Chykod s közelében, a régi Csongrád hatá-

¹ Szinnyei: Magy. Tájéztár. 1893. I. köt. 220—221. hasáb.

rán *Chykthw*). *Chykeghaz*, *Chychanicha*; Torontálban *Zegh* (a böldi rév táján); Hevesben *Czegled* (Eger város tartozéka), *Zeeg*, *Zikzow* (*Zekzou*); Pestmegyében *Zekul* (*Zekwl*, *Zekel*, Székely, Fehérm. határán), *Egwrzeg* (Gödöllő mellett), *Irswazeg* (*Ilswazegh*, ma *Isaszeg*); Szabolcsban *Zeged*, *Zegeghaz*, *Machiczeg* (hihetőleg *Mathozegh*-gel azonos). *Zekul*, *Zakul* (*Zokul*, *Inezakala*, *Zokol* s *Zekul* helyett *Zeluk* formában is), *Chege*, (*Chega* és *Cheke*) *Zomuszeg* (*Sumuszeg*, ma Szamosszeg Szatmárban), *Apatzeg*, *Chegezentmyklos*; Ungban *Sekow* (Székó), *Chyklyn*; Abaujban *Syxo* (*Zykwow*, *Zikzo*), *Chekehaza*; Tornában *Egerzegh*, *Zegliget* (*Zugliget*); Zemplénben *Ceke* (*Czeke*, *Céke*), *Cheke* (*Cheyke*), *Chekezeg*, *Kekzegh*, *Zewg*, *Zugy* (*Zegy*); Sárosban *Kvzeg*, *Czygla* (*Cekla*), *Zakala* (*Zokol*, ma Szokoly), *Tewlgzek* (1248-ban *Teuchik*, 1394-ben *Nogtelghzeek*, 1410-ben *Nogtelwcekh*), *Kisthwlzeg* (*Tulczeg*, *Kistelcheg*, *Telczek*); Szepesben *Zekelfalwa* 1300-ban *Zeek*, 1428-ban *Zyk*, 1463-ban *Zeekfalwa*, ma Sztatvin) s ennek egy része *Felzek*; Gömörben *Bykzwgh*, *Cykohaza*, *Chokfalwa*; Nógrádban *Cheke*; Baranyában *Zeglak* és *Zekcheu* várak, *Egerzeg*, *Erdenszegh*, *Zegued* (*Zeged*), *Zeek*, *Thekewlzek*, *Zylzeegh*, *Zelzek* (Szél-szék); Somogyban *Segusd*, *Chege* (1233. *Chega*, 1277. *Chegue*), *Chukul* (*Chekel*), *Chygeth*, *Chyzazegh*, *Czegeled*, *Cegled*, *Gywrzegh*, *Nagzegh*; Vasban *Keuszeg*, *Cheyke* (ma Cséke), *Chyken*, *Egerzeg*, *Nadzeg*, *Saroszeg*, *Wosuezeuzek*.¹

A mint említettem, e nevek túlnyomó része a vármegyék határait jelöli, a hol eredetileg némelye csak egyszerű gázlót, átkelőt, hidat stb. jelentett, s később segítette a végek fogalmába való beolvadást. A megyének rendszerint természetes határai is voltak s a megyei vámszedő helyek a természetes vagy mesterséges átjárók mellett keletkeztek. Ez a titka annak, hogy a fönti névsor tekintélyes része adóajstromokban fordul elő és vámszedő helyeket jelölt. Idővel aztán ez az átvitel is vándorolni kezdett s létrejöttek olyan székek és csekek is, a hol csak a vámszedést vagy, csak a véget akarták kifejezni. A sárosmegyei *Zakaly* (*Zakala*, *Zokol* stb.) hangtanilag már egészen kivetkőzött. s talán rá sem ismernénk, ha egy 1423-iki levélben azt nem olvassuk, hogy a Hernádon leüsztatott fákról itt adót kellett fizetni. A békésmegyei *Szeghalom* nevét sem lehetne megérteni, ha föl nincs jegyezve róla, hogy 1332 tájban ott még vámszedő hely volt. Így került aztán a *szeg* és *halom* egy

¹ Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—II. köt.

szóba, holott eredetileg egymással homlokegyenest ellenkező fogalmakat jelentenek. Ugyanilyen esetet példáz az *Zeekhege* is, mely egy 1444. évi oklevelünkben fordul elő.¹ A hol tehát a helyrajzi viszonyok kelőkkel nem szolgálnak, ott egész biztosra vehetjük, hogy vagy valamely régi határ, vagy valami régi vámszedő hely emléke lappang.

Szorosan összefügg e fogalmi körrel a sóbányák *szék* neve is, mivel a sóbányászat megvámolása már a XI. század legelején ismert dolog volt a letelepült magyarság előtt. A *Gellért-legenda* beszéli, hogy «Achtum hatalmat bitorolt a királynak a Maroson leszállított sódarabjai fölött, annak a folyónak kikötőhelyein egész a Tiszaig adószedőket állítván föl».² Ebben már befoglaltatik, hogy az erdélyi sóbányák Szent Istvánéi voltak. A pécsváradai monostor 1015-iki alapító-levelében szintén benne van, hogy a király «teljesen szabad sóvágást» adományoz akként, «hogy azt se a vámszedők kapzsisága, se a hatalmasok erőszakoskodása ne háborgassa».³ Engedély nélkül tehát senkinek sem volt szabad a sóvágás. Nem lehetett az a pogánykorban sem, mert van rá adatunk, hogy a honfoglalást megelőző birtokosoknál is megvolt már. A *Fuldai Évkönyvek* a 892. évhez azt jegyezték fel, hogy a keleti bulgárok fejének a német császár szigorúan eltiltotta a Morvaországba való sószállítását.⁴ Még korábbi vámolásról beszél az a körülmény, hogy az Árpád-kori *Szolnok*, *Szalók* és *Szalankamen* neve szlávul jelzi az ottani virágzó magyar sókamarát. A szlávok és germánok előtt rómaiak voltak az erdélyi bányák művelői. A régi iparnak okvetlen volt a honfoglalás után is folytatása, mert míg a vielickai gazdag telepeket 1250-ben meg nem nyitották, az idegen szomszédság szintén ezekre és a máramarosiakra volt utalva.

A királyok épségben tartott jogát koronként adománylevelek hirdetik. A garam-szentbenedeki apátság 1075-ben a Torda mellett levő aranyosi akna királyi adójövedelmének felét kapja meg.⁵ A demesi apátság 1138-iki oklevelében az olvasható, hogy a *Sahtu* falván lakó sószállítók két hajóval évente hat fordulót az apátság részére tesznek, a szükséges 24,000 darab sót pedig Erdélyben a bányászok harmincz szállása szolgáltatta. II. Geiza 1157-ben szent Adalbert egyházának azt a részt

¹ Hazai Oklvt. 407.

² Batthyány: Acta et scripta S. Gerardi. 349.

³ Monum. Vatie. Hung. S. I. T. IV. 572.

⁴ Pertz: Mon. Germ. SS. I. köt. Ann. Fuld. a 892. évhez.

⁵ Knauz: A garam-melletti szent-benedeki apátság. 31.

adományozza oda, a melyet neki évente a nanai és kokati lerakódóhely adó gyanánt beszolgáltatni köteles.¹ III. Béla viszont a nyitrai egyháznak 1183-ban három hajót ad, hogy vele a beszerzett só t a bisrai² monostor szabadalma szerint elhordhassa és raktározhassa Aradon és Szegeden.³ Ugyancsak ő ad 1192-ben három hajót a pannonthalmi apátságának is akként, hogy a rárakható mennyiség se szárazon, se vizen megadóztatható ne legyen.⁴ Az ilyen természetű adományoknak épen ellenkezője volt III. Istváné, a ki 1165-ben a meszesi Szent Margit-kolostort felhatalmazza, hogy a meszesi kapunál minden kocsisó után a királynak járó részből egy darabot (természetben vagy denárookban átszámítva) kivámolhasson.⁵ A királyi sójövédék elharácsolása azonban csakis II. András alatt öltött megdöböntő mérveket. Egy 1211-iki oklevélben még csak arról intézkedik, hogy a pannonthalmiak a részükre kiutalványozott mennyiséget ne rendetlenül, hanem oly pontosan kapják meg, mint a hogy a maga részét a beszerzei és aradi szent ekklezsia élvezi.⁶ 1217-ik esztendőről két adományát ismerjük. Az egyikben Tibor comes óbudai monostorától a pesti vámjövédelmet elveszi s helyette a Lengyelországba szállított só jövédékéből évi 60 márkát utalványoz ki. A másikban a zágrábi egyháznak 50 marka értékű só t (de salibus aquaticis) utalványoz évjáradékul a Maros folyón működő királyi sótisztteknél.⁷ Ezen tül az adományozás már kezd darabszám történni. Így a soproni Borsmonostornak 1225-ben évi 200 zuan, azaz darab kósót a soproni vár raktárából oly hozzáadással utalványoz ki, hogy ha a sótiszttek valami okon tôle a megtagadnák, a vár comese vagy az esetleg ott időző curialis comes legyen köteles azt rendeltetési helyére juttatni.⁸ A hajók eladományozása a mi tudomásunk szerint 1231-ben merül fel utoljára, midőn II. András leghivebb emberei egyikének, Tamás comesnek, a Maroson járó bárkák közül hatot akként adományozott oda, hogy évente a szükséges díjak lefizetése mellett háromszor bármelyik sóbányánál meg-

¹ Fejér: Cod. Dipl. II. 78. és 104.

² Ortway szerint Bizere Temesmegyében (Temes vármegye és Temesváros története. IV. köt. — Oklevelek, I. köt. 1. l. jegyz.).

³ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. XI. köt. 47—48.

⁴ U. o. IV. köt. 183.

⁵ Zichy-család okmt. I. köt. 2. és Fejér: Cod. Dipl. II. köt. 170.

⁶ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. VI. köt. 148.

⁷ U. o. XI. köt. 150. és 149., továbbá Tkalčić: Monum. hist. Episc. Zagr. I. köt. 46.

⁸ Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár, I. köt. 16. (V. ö. Fejér: Cod. Dipl. III. 2. köt. 69. és 91., tov. III. 1. köt. 457.)

rakhassa és minden további megadóztatás terhe nélkül bármerre szállíthassa.¹

A javak elfecsérlése 1233-ban, midőn Jakab prenestei pápai követ nálunk járt, éri el tetőpontját. Az ország bajainak megorvoslását czélzó beavatkozás, mint illik, keresztyéni színezetű volt. A zsidók és szaracének (ismaeliták) minden jövedelmező közhivatalból kitiltattak, az egyházak és papi testületek jövedelmei pedig arányosan kiegészítették. Ez az utóbbi művelet ismét a királyi jövedelem rovására ment, mert Jakab azt kívánta, hogy az apátságoknak legalább is évi 1000 darab kősója legyen. Ezért egészítette ki a király a bors-monostoriakét ennyire, s ugyanezért kap a tihanyi apátság egy ezüst-serleg ára fejében évi 1000 zuánt, valamint a pernoi és az osztrák szent-kereszti is ezeret.² Ennyire természetesen egyik testületnek sem volt szüksége. Ezért íratta tehát a pápai követ minden oklevélbe bele, hogy a mi Szent István-nap tájáig el nem fogyna, azt a királyi sótár köteles — száz zuán kősót egy márkába, egy timin szárított sót pedig tíz márkába számítván — visszaváltani, vagy ha ezt megtenni elmulasztaná, akkor legyen az illető egyházi félnek megengedve, hogy a sótisztek hivatalos jegyével ellátott nyersanyagot más úton értékesíthesse. Ez 1233-ban történt, midőn II. András a beregi erdőben a pápai követ előtt nyilvános esküt tett egyebek közt arra is, hogy huszonnyolcz egyházi félnek 9 timin és 50,000 zuán sót évente kiutalványoztat, a többi magyarországi egyházak sölletményét pedig öt év leforgása alatt 10,000 márka értékben, azaz egy millió kősó ezüstértékében váltatja be.³

Ez a pár összehevenyészett oklevéltári adat egyébként csak azt akarja bizonyítani, hogy a hazai sóbányászat eleitől fogva szigorú hatósági felügyelet alatt állt. Az 1075-iki oklevélben már azt olvastuk, hogy a tordai sótelep erődített hely (castrum) volt. A bors-monostori és pernoi adománylevélben viszont az áll, hogy a sót a soproni és vasvári castrum szolgáltatja. Az 1138-iki oklevélben szereplő sószállító hajókról az van mondva, hogy évente két fordulót tesznek meg Sumbuth-ig (Nagy-Szombatig), a hol — miként alább kiderül — az ország határgyepűje és egyik végvára volt. Midőn II. András a bors-monostori kétszáz kősót ezerre emeli fel, azt mondja, hogy a mennyiség a német határra kocsizott állományból lesz kiutalványozandó.⁴ Az ó-budai monostor vámjöve-

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. XI. köt. 220.

² U. o. I. kötet 202—3., továbbá Fejér: Cod. Dipl. III. 2. kötet 352—53. 357—59. és 360

³ Fejér: Cod. Dipl. III. 2. köt. 321—23.

⁴ Fejér: u. o. 357.

delme a Lengyelországba irányított sóból, tehát ismét a határon, volt beszédhető ép úgy, mint a meszesi monostoré a meszesi határkapunál. Sőt még ennél is világosabban beszél az 1222-iki arany-bulla, melynek 25. §-a úgy intézkedik, hogy «a só az ország közepében ne tartassék, hanem csak Szalókon, Szegeden és a *határokon*».¹ Egyszerűen azért, mert a hol a határt forgalmi vonalak, átjárók szeltek, mindenütt erősségek voltak. Ilyen erősség volt Sárosmegyében *Sóvár*, mely a lengyel krónikások szerint szent István korában véghely volt Magyarország és Lengyelország között.² A név, úgy hiszem, teljesen megérteti, miért. De ugyanilyen erőd volt az a többi határszéli sókamara is, melyeknek helyét a későbbi harminczadok jelölik. És ugyanez a körülmény érteti meg velünk, hogy ezek a helyek miért esnek össze az ország legrégebb, belső határaival még akkor is, midőn a tulajdonképeni vég már a jelenkori szélekkel volt azonos.

Meg volt erősítve a sóraktár vagy sókamara, és egyszersmind a sóbánya vagy sóakna is. A fönti adományokból láttuk, hogy sót szállítani csak királyi hajókkal, árulni pedig csakis a királyi sótiszték jegyével volt szabad. Az adóforrás ilyen illenőrzése mellett szabad sóvágást elképzelni nem lehet. Miként Tamás comesnek, úgy más adományosnak is le kellett róni azt az illetéket, melyet a királynak csak oly mértékben lehetett külön elengedni, a mily mértékben ez még őt illette meg. Róbert Károly 1326-iki oklevele szerint Székakna, Kolozsakna, Dézsakna és Torda sótizede (ha ugyan kuriális közhelylyel nincs dolgunk) már a «szent királyok idejében is» az erdélyi püspököt illette meg.³ István ifjabb király 1269-ben egy tordai tárnát egészen a gyulafehérvári káptalannak ajándékozott.⁴ Ugyanezt cselekszi 1278-ban IV. László is azzal a világos hozzáadással, hogy az adományozott helyen a bányászt minden királyi adótól menten üzhetik.⁵ Még világosabban beszél az 1289-iki oklevél, a melyben László a fönti káptalant az alvinczi bányáknál befolyó vámjövedelem egyharmadával ajándékozta meg.⁶ Volt tehát a bánya a

¹ Az arany-bulla eredetije nem lévén meg, a másolatok a két helynevet eltérőleg adják. A Corpus Juris Szaboescot és Regéczet, Kovachich (Judices, 278.) Szolnokot és Szegedet említi; mi Knauz olvasását (Mon. Strig. I. köt. 235. l. egy 1318-iki átírás alapján) fogadjuk el.

² Pauler szerint (Századok, 1877. 489. l.)

³ Zimmermann-Werner: Urkundbuch, I. köt. 404.

⁴ U. o. 104.

⁵ U. o. 134.

⁶ U. o. 161.

királyé vagy másé, jövedelmére csakis szigorú ellenőrzés mellett lehetett számítani.

A király tulajdonjogát Erdélyben a vajda és a szolnoki ispán (többnyire egyszemélyben) képviselte. Az utóbbi ügyelt fel a bányászokra, kiket az oklevél mindig vendégeknek, azaz idegen fajú telepeseknek nevez. A XIII. században ezek németek voltak. Hogy előbb, a honfoglalás korától a XII. század derekán történt német telepedésig, kik lehetnek, egyelőre még sejtenünk sem lehet. Az «Andreanum» 1224-ben régi privilegiumra hivatkozik, a mi azonban semmi esetre sem lehetett régebb az előző század derekánál. Később, 1236-ban, IV. Béla újra megrendszabályozza a dézsvári bányászokat, s ennek alapján lehet aztán sejtenünk, hogy a többiek is kötelesek voltak a király sójának harmadát vizen tovaszállítani, s hogy a többi szabadon kezelt sónak adóját felezésben a szolnoki kamara-ispánnak tartoztak beszolgáltatni.¹ Még kimerítőbben részletezi a rájuk alkalmazott szabályokat III. András 1291-iki levele, melyben az van mondva, hogy a kamara-ispánok minden száz darab kősó kibányászásáért négy súlyrésznyi denárt, a tovaszállításért pedig két súlyrészt kötelesek fizetni. Ugyanitt van egy más fizetési kulcs, mely szerint az évi termelést bányánként két részletben tizennégy márkával lehetett megváltani. A határnap Keresztelő Szent János ünnepe volt, a mely előtt három nap és utána három nap szabad vágásra volt a bányászoknak engedélyezve.²

Ezzel, úgy hiszem, eléggé igazolva van, hogy Dézs az idézett okleveleknél jóval régebben (talán akkor, midőn Torda megerősített) a magyaroktól Dézsvár, vagy a hogy az oklevelek jegyzik, *Deeswara* nevet kapott. Igazolva van továbbá, hogy Vizaknát az oda betelepülő XII. századi német bányászok *Salzburgnak* nevezték. Sőt — a hova tulajdonkép eljutni akartunk — igazolva van már az is, hogy mi okon támadhatott az erdélyi sóbányák kettejének *Székakna* (a későbbi *Szék*) és *Kolozsakna*, a mármarosiaknak pedig *Sugatag*, *Rónaszék* és *Baranya* neve?

Székakna és Szék a főntebbi eredmények alapján azt jelenti, hogy végakna, szélen lévő sóbánya. Ezzel pedig az van kimondva, hogy a nevetadó honfoglalók, midőn Erdély fensíkjai felé a Marosvölgyön először nyomultak, a tulajdonukba vett terület keleti határát az életfentartáshoz szükséges sóbányák táján állapították meg. Ilyen székakna lehetett eleve

¹ Zimmermann-Werner : Urkundenbuch I köt. 66. (Wenzel : Árpádkori Új Okmt. XI. köt. 285.)

² Wenzel : Árpádkori Új Okmt. V. köt. 21.

a mai Rónaszék is, melynek neve csak később változhatott el, vagy kurtulhatott meg akkor, midőn onnan a határ tovább tolatott s az állandósított szék név jelentése fölöslegessé vált, elhomályosult, vagy a mi még valóbbszinű, a vele jelzett sóakna fogalmával azonosított.

Egyébként arra, hogy a *szék* szó itt már határgyepűt és sövényerődítést is jelentett, még világosabb bizonyítékokat szolgáltat Kolozsakna és Baranya idegen neve. Az elsőre egy X. századi (971—72) tanunál, Luidprand cremonai püspöknél találjuk meg az első megbízható adatot. «Ez időben — írja műve I. könyvének 5. fejezetében — Porphyrogenitus Leo kormányozta a birodalmat (886—912). A magyarok nemzete . . . akkor mindnyájunk előtt ismeretlen volt, mert több, a köznéptől *clusa*-nak nevezett, nagyon nehéz járású közökkel (*difficillimis interpositionibus*) volt elválasztva tőlünk, úgy hogy se dél, se nyugat felé ki nem jöhetett». «Azonban — folytatja alább, a 13. fejezetben — Arnulf . . . király . . . midőn Centebald (Szvatopluk) morva vezért le nem győzhette, lerontván — oh fájdalom! — ezeket a — mint említők — közönségesen *clusáknak* nevezett nagyon erős közöket. a magyar nemzetet . . . segítségül hívta. . . . Legyőzvetvén Centebald, Arnulf . . . elnyeri országát. A magyarok azonban megfigyelve a kijárást (vagy átjárást) s megtekintvén az országot, szívükben . . . gonosz dolgot forraltak».¹

Karácsonyi János, kitől a jelen idézetet átvettük, az olasz püspök *clus* vagy *clusa* szavának a középkori olasz nyelvben nézett utána s azt találta, hogy ott gátat, torlaszt, vagyis magyarosan gyepűt jelent.² A latin *clausum* (bezárt) szó e származéka különben ma is él még az olasz nyelvben *chiusa* alakban. Vele hajdanában az alpesi határok szorosait és mesterséges gátjait volt szokás megjelölni. Nálunk az olasz telepések, vagy — a mi még valóbbszinű — az ország délnyugati szögletében talált olasz benlakók hozták forgalomba. Alább ki fog derülni, hogy a honfoglaláskori hadászathoz szereplő idegen nemzetiségű előőrsök és előhadak lettek a honfoglalás és megtelepedés befejezése után végbeli határőrök. Ilyen meghódolt olasz határőrök lehettek, a kik a Luidprandnál megjelölt nyugati és déli gyepűket ott, a hol őrizték, *clusáknak* elnevezték. E gyepűk emlékét őrzi ma a vas megyei *Kolozsvár* falu neve s két hasonló nevű pusztája a zalamegyei Pacsa és Zala-Lövő határában. És hogy a jelen esetben minden kétségünk el legyen oszlatva, a vas megyei

¹ Migne: *Patrologiae cursus*. S. II. T. 136. p. 793., 799. (Ford. Karácsonyi János: A honfoglalás és Erdély. A Kath. Szemlében, 1896. 459—60. l.).

² Karácsonyi: u. o. 475.

Kolozsvártól délnyugatra, Szent-Gotthárd közeleiben, egy község még ma is *Olaszfalva* nevet visel. A Pacsa melletti névről csak annyit tudunk, hogy az Árpádkorban nem pusztát, hanem népes telepeket jelöltek meg vele. Egy 1260-ban írt oklevél itt két községet ismer. Az egyiknek «magna uilla» *Kolus*, a másiknak *Kyuskolusd* (Kis-Kolusd) volt a neve.¹ A másikért a vele tőzsomszéd *Lövő* helység neve beszél. A nyugati gyepük északi nyújtványain, Nyitra vármegyében, szintén van két hasonló helység: *Kolos* és *Kolos-Hradistye*, mindkettő a Nyitra folyó közelében, Nagy-Tapolcsántól nyugatra.

Ha a magyarországi helységnévtárak «olasz» falvainak elszórtágát figyelembe vesszük, könnyen megérthetjük azt is, hogy a határgyepük olasz neve Erdélybe, *Kolozsvár* vidékéig eljutott. Itt még a szomszédos *Kolozsmonostor* és *Kolozs* viseli e nevet. Jelentésük természeténél fogva az első foglalás határait jelzik. Árpádkori okleveleink az elsőt rendszerint *Culuswar*, *Klusuar* és *Kulusuar* formában írják. Egy 1241-iki kéziratban mint *Clusa* szerepel, de ezt minden jel szerint idegen, hihetőleg olasz írhatta le.² Kolozsmonostor nevét leggyakrabban monasterium *Clus*-nak írják. Egy 1235-iki oklevélben mint monasterium de *Clusa* szerepel; de ez nem itthon készült irat, hanem IX. Gergely pápa levele.³ Kolozs a már fentebb említett Árpádkori Kolozsaknával, melyet az idézett 1326-iki oklevél 1358-iki átírata *Kulusaknának* nevez, azonos. Több adatunk az Árpádkori Kolozsokra nincs: ha csak ide nem tartozik még a nyitrai Kolos tót változata, *Klis*, melyhez hasonló formával a régi délszáv-vonatkozású magyarországi oklevelekben elég gyakran találkozunk.

A másik helynév *baranya* szava szláv eredetű. *Brana* a cseh, lengyel és kisorosz nyelvekben kaput jelent. A csehben ugyane szó jelenti a vele rokon magyar *boronát* is, mely a kisoroszbán ugyancsak *borona*. A máramarosi Baranyának az ottani szláv, hihetőleg bolgár birtokosok adtak nevet, a kiknek nyelvében *branja* védekezést jelentett. E fogalmi körbe tartozott a harcölést jelentő ó-szláv és cseh *braniti*, továbbá a lengyel *bron*, a cseh *braň* és a kisorosz *branja*, melyek ma mind fegyvert jelentenek. Miklosich, kitől adatainkat vesszük, annak a sejtelennek ad félenk kifejezést, hogy e szavak talán azért tartozhatnak össze, mert a földművelők békés szerszáma hajdan hadakozásra is hasz-

¹ Wenzel: Árpádkori Új Okmt. XI. köt. 480.

² Századok, 1880. évf. 435.

³ Theiner: Monum. Hung. I. köt. 144.

nálatott.¹ Pedig dehogyan használtott. A rokonsági kapcsolatot egyszerűen az hozta létre, hogy a régi védekezés fegyvere ugyanaz a tuskefonat volt, mint a mai borona. Hogy tényleg határvéd, rekesz volt hajdanán, nemcsak a kapu társfogalma bizonyítja, hanem az a körülmény is, hogy a cseh *braně* még mindig rekeszt, vizgátat jelent. A máramarosi Baranya e szerint az erdélyi és dunántúli Kolozsok nevét teljesen fedi. Mikor nevet kapott, ott határvédnek, borona-gyepűnek kellett lennie. Ilyen erősítések nyomát sejteti még *Branyiszko*, a szoros, *Baranyavár* Baranyamegyében, *Alsó-, Felső-Baranya* Ungmegyében, a *Baranya* folyó Máramarosban, s egy másik *Brana* folyó Verőczében, *Branč* vagy *Berencs* Nyitra vármegyében, s a többi Berencsek mellett még *Barancs* Zemplénmegyében.

Arra, hogy e szláv szóval a honfoglaló magyarság tényleg a gyepűk, határgátak fogalmát vette át, tájszavaink szolgáltatnak bizonyítékokat. A szlávos hangtani formát egyedül a göcseji *brána* és *bránna* s a székelyföldi *borna* és *bórna* (e. h. *borona*) őrizte meg. Amaz «boronát, sűrű fogast» jelent, míg mellette a *borona*-változatnak már «épületnek levágott fa» jelentése is van. A göcseji *boronás-épület* «egymásra rakott gerendákból épített és sárból betapasztott épület». A székely *borna* már kettős jelentéssel bír, mert jelent «boronát» és «épületfát» is. A vele rokon *borona-kert* «gerenda-kerítés, korlát». Szinnyei tájszótára kétféle *borona* szót különböztet meg.² Az egyik a köznyelv «boronáját» akarja jelenteni *barána, bárána, baránya, baranya, barona, beránna, béránnya, berena, bërëna* s a már említett *borna* és *brána* változatokban. A másiknak szintén két árnyalata van. A *berena, borna, bórna, borona*, mely «szálfát, gerendát, épületfát», s a *berena, bërëna, borona*, mely «deszka-kerítés, palánk» értelemmel bír. Mivel a hangtani és jelentési változatok egymást is és önmagukat is keresztezik, mi azt hisszük, hogy a felosztásnak alapja nincs. Szinnyei igen helyesen járt el, midőn a jelentéseket vette tekintetbe; csakhogy ilyen esetben — főként ha ezer éves kultur-szókat tárgyalunk — történelmi megvilágítás nélkül még a legélesebb szem sem ismeri fel a régi szócsalád egyes ágait. A *gyepűk, brandák, clusák* története mindenkit meggyőzhet arról, hogy a magyar nyelv eredetileg csak egy *brandát* ismert; azt, a melylyel szláv tanító-mestereink valamit bekerítették, s a melylyel lapra fektetve ma a göcsejiek szántanak. Idővel a kölcsönzó a boronát is, meg a kerítést is külön

¹ Etymologisches Wörterbuch. 1886. 18. l.

² Magyar Tájszótár. I. köt. 166—67. hasáb.

fejezte, mint a hogy igen sok helyütt a *brana* némelyik hangtani leszármazottjának ma is még kettős jelentése van. Idővel aztán létrejöttek a hangtani és jelentési árnyalatok, a fejlődött kultúra a gyeprü-építést a belsőségek bekerítésénél és beépítésénél alkalmazta, a borona-gyeprüt gerenda-kerítéssel helyettesítette, s a gerenda-kerítést falak, a szálfák összerovását tetők építésénél alkalmazta. A kiszélesült fogalmi kör szülőanyja azonban a szláv *brana* maradt, mely eredetileg «borona-gyeprü» jelent. Ez a *brana* lett aztán a göcsejiek «boronája» ugyanazon a területen, a hol a régi «brana-építmény» hangtanilag *boronás-épületté* változott.

Mielőtt tovább mennénk, sietünk megjegyezni, hogy a letelepülő magyarságnak a határ-erődítmények építésében nem olaszok és szlávok voltak első tanító-mesterei. Erre igen jellemző bizonyíték az, hogy a *kapu* perzsa-török kölcsönszó. Ha hát a kaput előbb ismerték a *klus* és *branja* szavaknál, okvetlen ismerniök kellett azt a mesterséges gátat is, a mely nélkül az átjárást védő építménynek értelme nincs. A helynevek olasz szavának nyelvünkben semmi nyoma sem maradt, a mi annyit jelent, hogy a helynevet az odatelepitett olasz vendég-népektől készen vettük át. Abból viszont, hogy a *borona* fogalmi körét szláv szóval jelöltük meg, az következik, hogy a «borona-gyeprü» készítmény módját szlávoktól tanultuk el. A mit a kapuval együtt alkalmaztunk, annak okvetlen másnak kellett lennie. Hogy ez az élő és száraz sövény-nél állandóbb természetű volt, maga a kapu is eléggé bizonyíthatná; de bizonyítja e mellett még a *vár* szavunk is, mely Munkácsi Bernát szerint ismét perzsa-iráni kölcsönszó, a mennyiben a zend *vara*, *varatha* és a pehlevi *var* «kert, kerítés, véd, erődítmény és vár» jelentéssel bír.¹ Ugyancsak iráni eredetű a *kard*, *tör*, *vért* és a *fejsze* is, a mi azt mutatja, hogy azok ellen, kiktől a várépítést eltanultuk, az eredeti ugor nevű *ijj*, *nyil* és *tegez* már elégtelen hadiszerszámnak bizonyult. Mikor a magasabb hadiiskolából keletre, a mai haza földjére kerültünk, a *klus* és *brana* nekünk már nem jelentett várat. Ha az új birtokos később a saját rendszerét érvényesítette rajta, ugyanakkor el is nevezte Kulusvárnak és Baranyavárnak.

Az eredeti magyar erődítmények nyomait olyan vidékeken kell keresnünk, a hol *Kaposvár* (Somogym.), *Kapos* (Tolnam. és Ungm.) *Kapuvár* (Árpádkori összetétel, e. h. Vár-kapu; Sopronm.) és ehhez hasonló helynevek találhatók. Így jöttek létre Kolozsvár felett *Nagy-* és *Kis-*

¹ Adalékok az iráni műveltség hatás magyar hagyományaihoz. (Ethnographia, 1894. évf. 76.) — A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai. (U. o. 16.)

kapus, a Szamos egyik mellékfolyója mellett, a mely maga is Kapus nevet visel.¹ Ugyanilyen vízmelletti erőd lehetett 1294 előtt *Kapuren* Somogy megyében.² Egy másik *Kapusd* 1244-ben található Pozsony megyében,³ *Geuchkapusa* 1326-ban az erdélyi Szék és Csege közelében,⁴ a Maros-Vásárhely táján keresendő 1299-iki *Kapus Byrch* (Kapus-Berek),⁵ a dunamenti *Vaskapu* Cséb környékén Bács megyében,⁶ vagy a nyugati széleket őrző *Vasvár*, a déli *Pécs-Várad*, *Várad* (ma Nagyvárad), *Szegvár*, *Egervár*, *Fejérvár*, *Sárvár* stb. Midőn a letelepült magyarság hűtlen lett azokhoz a keleti sátrakhöz, a melyeket Freisingi Ottó állítólag még a XII. században is nagy számmal látott nálunk, lakóházaikat ép úgy erődíteni kezdte, mint hajdan a Szent István parancsára épített első egyházakat. Így jöttek létre a «várasok», berenás és kapus belsőségek. A lakóházak további történetéről ma még keveset tudunk; de az a *Corpus Juris* igen sok czikkelyével igazolható, hogy a pogánykori «kapu» a XVI—XVII. századi adózási kulcsnak már régi műszava volt. Az 1550: XXIV. t.-cz. a kétforintos hadiadó behajtása előtt vizsgálatot rendelt el arra nézve, hogy vajjon az előbbi kirovás kapui még megvannak-e mind? Az 1578: III. t.-cz. a kapuk új számbavételét rendeli el a jobbágyok megváltozott számaránya szerint; az 1609: LXII. t.-cz. pedig úgy intézkedik, hogy az adókirovók még jobbágyházat és tizenkét zsellérházat egy-egy kapunak vegyenek, és ekkor minden kapu a véghelyek szükségeire három forintot szolgáltatasson a kincstárnok kezeihez. Az erődítési, javítási munkát csak a végekhez beosztott távoli részek válthatták meg; a közeliel dolgoztak annyi napon át, a hányat az érvényben levő törvény elrendelt. Így a győri vár munkásaira az 1557: V. t.-cz. 1. §-a értelmében 14 napszám, a többi végeken az 1563: XX. t.-cz. 1. §-a rendelkezése szerint minden kirovás alá eső porta hat napszámot szolgáltatott.

A mi véghelyeink keletkezésének legmesszebbre visszamenő történetét eddig még senki sem derítette ki. Ma sokan azt hiszik, hogy létrejöttük a török hódításoknak köszönhető, holott ennek épen ellenkezője áll, mert ezeket a hódításokat egy, már régebben meglevő várrend-

¹ Első nyomuk 1282—83-ban merül fel. (Zimmermann-Werner: Urkundenbuch, I. köt. 143. 160.)

² Csánki: Magyarorsz. földr. II. köt. 616.

³ Hazai Oklvt. 11.

⁴ Zimmermann-Werner: i. h. 402.

⁵ Wenzel: Árpád-kori Új Okmt. V. köt. 220.

⁶ Csánki: i. h. II. köt. 141.

szer szorította koronként bizonyos határok közé. A legtöbb végvár előfordul Árpádkori okleveleinkben is. Mikor ezeket a későbbi törvények elősorolják, hangsúlyozzák egyszersmind, hogy az újabb várak építése nagyon megfontolandó dolog. Ha aztán egy-egy helyet megerősítenek, a választás többnyire olyan pontokra esik, a melyek régebben már mint castrumok fordulnak elő. Mivel az ilyen erősítések a legrégebb korban szintén végekre estek, azt kell hinnünk, hogy ott valamikor határ lehetett. Ha a régi földrajzi viszonyokat a rendelkezésünkre álló legrégebb adatok megvilágítása mellett vesszük szemügyre, tényleg kiderül, hogy a régi várvonalak a honfoglalást követő idők területi viszonyaival szoros összefüggenek.

Ezeket a viszonyokat Pauler Gyula kutatta nálunk először az Árpádkori oklevelek gyeptői és egyéb őrhelyei nyomán.¹ A rendelkezésére álló anyagot legújabbán Karácsonyi János a már említett Kolozsokkal bővítette ki. Ezekhez mi az összes baranyákat, kapukat és várakat kivántuk hozzá venni, s ezután hozzájuk veendőnek tartjuk még a <végeket> jelentő *szék* szócsalád változatait és minden más idegen helynevet is, mely a végek, határok fogalmi körébe tartozik.

Dr. Sebestyén Gyula.

(Folyt. köv.)

N É P K Ö L T É S.

Vogul népköltés.

Lapidaris egyszerűséggel és a magukért beszélő tettek sallangra nem szoruló közvetlen előadásával mondja el Munkácsi Bernát a Budapesti Szemle 1889. évi folyamában a vogulok földén tett nyelvészeti tanulmányútja indítékait, külső történetét s összegezi röviden e viszonytagságos út eredményeit. Jól ismert adatokat kellene tehát kiírnom, ha itt az anyagközlést illetőleg immár teljes egészében előttünk lévő vogul népköltési gyűjtemény létrejöttét vázolni akarnám. E helyett legyen elég a gyűjtőnek idézett jelentésére hivatkoznom.

A mit ezúttal tenni akarok, az pusztán a teljes gyűjtemény legutóbbi megjelent IV. kötetének² pár tájékoztató megjegyzés kíséretében

¹ A magyarok megtelepedéséről (Századok, 1877.); Anonymus külföldi vonatkozásai (u. o. 1883.); Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században (Had-tört. Közl. 1888.).

² Vogul népkölt. gyűjtemény IV. kötet: *Életképek*. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színmjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék . . . Budapest, 1897. VIII. 440. l.

való bemutatása. Ennek során főképp arra a dús tanulságkincsre szeretnék figyelmeztetni, a mely e gyűjtemény összehasonlító néppszichológiai bűvárlatától várható. Addig is, a míg a megjelent négy kötet mindenikének második füzetében a gyűjtő és közlő saját felvilágosító jegyzetei napvilágra kerülnek, legyen szabad ez alkalommal nekem legalább néhány szerény kommentáló szóval némi fogalmat nyújtanom arról, mi mindent tartalmaz a kihalófélén lévő népecske ezen úgyszólván teljes szellemi hagyatéka.

Az amerikai Smithsonian Institute dúsgazdag alapítványainak bőséges eszközeivel az európai hódító faj becsületbeli tartozását rója le a kipusztított vörösbőrűek iránt, midőn legalább arról gondoskodik nagyszabású kiadványaiban, hogy a kérlelhetetlenül kiirtott indianok ne tűnjenek el egészen nyomtalanul a föld színéről. Nos, mi magyarok még közelebbről vagyunk érdekelve abban, hogy az Ural és az Altai közt elszórt törzsrakonaink végső maradványai, mielőtt teljesen beleolvadnak az őket több mint egy évezred óta ostromló moszkovita tengerbe, saját színezetű népiségüknek a mienk eredetére is világot vetni hivatott vonásait ne veszítsék el az utókor híre-tudta nélkül. Mily közel állott a vogulokat illetőleg ennek a veszedelme s mennyire fenyegető az az osztják népet tekintve, az eléggé kitetszik Munkácsinak imént említett jelentéséből.

De nemcsak a magyar ethnologia sajátos érdeke szempontjából, hanem az egyetemes néplelektani és összehasonlító mythológiai bűvárlatokra nézve is megbecsülhetetlen ez a párját ritkító folklore-kincs, a melynél teljesebb és többoldalú, hasonló műveltségi fokon álló s ép azért fölötte tanulságos népelet talajáról, aligha került még a tudományos vizsgálat elé.

A. I. kötet kosmogoniai regéi és énekei, a II-nak mythikus regedalai és igéző énekei, valamint a III-nak a medvekultuszra vonatkozó szövegei egyrészt a hozzájuk csatlakozó problémák nagy száma s az ezek felderítésére ma még vajmi fogyatékos eszközök miatt, másrészt meg azért nem foglalhatók ezúttal tüzetesebben, mert elemzésük és fejtegetésük még a rendelkezésünkre álló segédforrások mellett is sokkal messzebbre vezetne, mint a mennyire e vázlatos ismertetés szűk keretében kiterjeszkedhetünk. Csak annyit mondhatok e részben, hogy pusztán a kosmogoniai mondák érdemleges tárgyalása számos bonyolult kérdést vetne fel és igen sok, még fel nem kutatott forrás szükségét tenné sajnosan érezhetővé. Elég e részben csak a vogul teremtesmondák egynémelyikének kétségtelenül parszí, másoknak világosan iszlám, ismét másoknak határozottan manicheus-keresztény hatást sejthető vonásaira utalnom. A mi pedig a medveénekeket illeti, azok és a vogul medvetisztelet egész mythos-rendszere, a kultusz e formájának más népeknél való nyomait is az összehasonlítás körébe idézik. Ez pedig megint rengeteg utánjárást és tömérdek anyag egybeahordásán alapuló óvatos kritikát követel. S csak mindezek után következhetnek az ugor népek ősvallásának és ezzel kapcsolatban az ú. n. magyar ősmithológiának a rekonstruálására irá-

nyuló szerény tapogatódzás, a melynek azonban ma még csak a célját láthatjuk világosan és az irányát szabhatjuk meg, de az e célra vezető eszközök egy nevezetes részének még mindig nem vagyunk a birtokában.

Mennyivel gyarapította ez eszközöket a Munkácsi vogul népköltési gyűjteménye, azt a közlő maga mutatta meg «A vogulok pogány ősvallása» című dolgozatában (Ethnographia IV, 32.), melynek kiegészítéseképen még «A medveeskü népszokása a voguloknál» című régebbi értekezéséhez (Hunfalvy-Album 1891. 113. l.) közölt pótlásai (Farkas-eskü a régi magyaroknál. Ethnogr. VI, 73.) említhetők. Pedig mindezek csak vázlatok és előmunkálatok ahhoz, a mit e gazdag adattár alapján várhatunk. Addig is, a míg erre nálamnál hivatottabb. első sorban maga a közlő, mint az ugor nyelvek alapos ismerője, az egész gyűjtemény kommentárjával annak nagyobb hasznavehetősége egyik fontos feltételét megadná, — az alábbi pár megjegyzéssel a dolognak határozottan a könnyebb végét fogva, csakis a IV. kötet vegyes tartalmú folklorisztikus apróságait kivánom szélesebb körök figyelmébe ajánlani. Az interlinearis fordítás ugyanis a vogul nyelvet nem értők számára is eléggé hozzáférhetővé teszi e hagyománykincset, kivált a mennyiben valaki annak csak általánosb érdekű néppszichológiai tanulságai szempontjából fordul a vogul nép lelkének e jellemző nyilvánulásaihoz.

A bemutatásra már sokoldalú tartalmánál fogva is alkalmas IV. kötet még azért is jobban kínálkozik ily népszerűbb tárgyalásra a többi háromnál, mivel a fejezeteibe csoportosított népköltési termékek egészben sokkal rokonabbak mindazzal, a mit már a laikus is eléggé ismer ily czímen, mint azok a sajátszerűbben mythikus színezetű regedalogok, a melyek az előző kötetek tartalmát teszik és bővebb, behatóbb magyarázatok nélkül jórészt teljesen érthetetlenek. Ellenben a IV. kötet, a melynek Munkácsi annyiban jól választotta címével az «Életképek» szót, a mennyiben csakugyan az egész vogul népelet tükröződik bennük, — már ehhez képest is általánosb érdeklődésre és egyúttal könnyebb megértésre is számíthat.

Tartalma a következő csoportokra oszlik:

A 440 lapnyi kötetnek körülbelül egy harmadrészét az ú. n. «Sorsénekek» teszik, a melyek közül 58 a «női» ének, holott a «férfiak sorsénekei»-nek a száma csak 11. (LIX, 1—4. és LX—LXVI.). Amazok jobbra a nők életéből vett képeket feltüntető, lyrikoepikus dalok, a melyekben a lyrai elem a túlnyomó; míg ellenben a férfiak énekei határozottan epikusabb jelleműek. Ezekkel rokon természetűek a következő szakasz ú. n. «vitézi» énekei is, a melyek közt kettő (az I. és V.) részben népmesei motívumokból felépült hősmonda. A harmadik szakasz medveünnepi színjátékai, megannyi jelmezes monológ, a következő alcsoportokba oszlanak: Bevezető ének. A) Manók és tündérek színjátékai. B) Vadász- és halászkalandok. C) A nyomorúság színjátékai, a melyekben a valamiféle testi fogyatkozásban szenvedő, vagy egyébként szánalmat gerjesztő alak a maga szomorú sorsát éneklí meg, néha bizonyos nemével a meghatón naiv humornak, a mely itt-ott a drasztikusabb

önkfigurázás terére csap át. D) Női színjátékok. köztük kettő (XXVIII. A kakuk-kisasszony színjátéka és XXXV. A «nénike»-[medve]-ének), a mely inkább a következő szakasz darabjai, az «Állatének» tartalmával rokon. Az ötödik szakaszban kilencz mese. a hatodikban négy különböző vidékről való találós mesék, a hetedikben végül a néphit. népszokás, házi és erdei élet körébe tartozó néprajzi apróságok, majd szó-lásmódok, személy- és ebnevek következnek.

E szakasz- és csoportczimek ily száraz elsorolása azonban korántsem nyújt helyes fogalmat a bennük foglalt szóbeli hagyományok mindenikének jelleméről. Arról pedig még kevésbé, hogy kiválóan minő néprajzi és néplelektani tanulság vonható ki mindenik szakasz darabjaiból. Általában véve úgy áll a dolog e vogul népköltési adalékokkal, hogy azok csakis együtt és egymásra vonatkoztatva elemezhetők igazi haszonnal, a mennyiben kölcsönösen magyarázzák és megvilágítják egymást. Úgyszólván valamennyijükben akad egy-egy vonás, mely a nép életének ezt vagy azt az oldalát jellemzi; csakhogy természetesen mégis az ú. n. sorsénekek, a medveünnepi színjátékok közül pedig leginkább a vadász- és halászkalandok azok, a melyek ily népéletteni szempontból a legdúsabb aratással kínálkoznak.

Legelőször tehát (és ezúttal főképen és valamivel behatóbban csakis) a sorsénekeket, sőt ezek között is legkivált a lyraibb természetűeket fogjuk szemügyre venni.

* * *

Mint minden nép lyrai költészetében, úgy a vogulében is leghatalmasabb érzés, a *szerelem* foglalja el az uralkodó, a középponti helyet. Még pedig ez érzésnek úgy a gyönyört, boldogságot, mint a fájdalmat, keserű bánatot okozó minden főbb hullámozása benne rezg a Munkácsitól «Sorsénekek»-nek nevezett helyzetdalok első csoportjának, a *női* énekeknek legtöbbszörében. Ezek különben határozottan a szebbek, a költőibbek és változatosabbak a sorsénekek között. A változatoságot a szerelem általános emberei peripetiáin kívül a nő munkakörének és hivatásának egyúttal néprajzi érdekű részleteitől is kölcsönzik, a melyek e dalok során minduntalan szóba kerülnek.

Nem csekély önérzettel s talán ősi matriarchatus-féle intézményre való homályos visszaemlékezéssel mondja a III. női ének (6. l.):

Ha bármi vidékbeli nő belém akad,
ha bármi vidékbeli férfi belém akad,
én figyelmet rá nem fordítok,
mint rendületlen földdarab, olyan nő vagyok.
Ezen atyácskántól részemre rendelt földön
úrasszonyos házat alapítottam, rénes házat alapítottam,
leányos házat alapítottam, fias házat alapítottam.

Már a IV. női ének (7. l.) a családalapítás büszkén emlegetett érdemét megosztja a férfi és nő között, de egyúttal kiköti a nőnek a férfi szerzeményére való jogát is:

Leányos-fias jeles házat
 alapítanánk mi ketten!
 Nyusztot ha ölsz, jávort ha ölsz:
 az én térdemre hozd haza,
 én hozzáam hozd el ide!

Nem csoda különben, ha a nő önérzettel követeli a maga jogait és büszkén emlegeti, mihez ért s mi mindennel látja el és gyarapítja a háztartást, a melynek szorosabb értelemben vett gondján s másutt, fejlettebb műveltségi fokon is a nőre háruló teendőin kívül, itt még a jórészt teljesen házi iparnak is majdnem minden fontosabb ága az ő kezében van. Ő az, a ki a maga, férje és gyermekei ruháján kívül rendszeren a legény sógorai öltözékét is készíti és gondozza, sőt úgy, a hogy, diszít is. (Hímez: 3. Rénbőr-botost varr: 3. A sátrat készíti: 12., gondozza: 37. Férjére és sógoraira varr, foltoz: 15. Fát vág és apróz: 16. V. ö. 18., 55. stb.) Legszebben foglalja össze a nő munkakörébe tartozókat a XIII. női ének (18. l.):

Munkálni való munkában mesternő vagyok,
 varrni való varrásban kedvet lelő nő vagyok.
 szájbéli éneklésben kedvet lelő nő vagyok.
 A tölem varrott varrás orosznak kell, vogulnak kell;
 ha orosz veszi észre: minden áron meg akarja venni;
 ha vogul veszi észre: minden áron meg akarja venni.
 Őrző nő jó anyám dédelgette két jó kezemmel
 jó munkát készíteni tanultam.
 Ha jó vogul, jó orosz
 az én kézi munkámat megveszi:
 Öltő ruhát szerzek, viselő ruhát szerzek;
 ételt találok, italt találok,
 leányom, fiam éhét csillapítom.

Néha nemcsak a saját családjá tagjait táplálja és ruházza a maga keze munkájával, hanem a legény sógorai ruhájának gondozásán kívül még a lusta sógornői munkára rest kezei helyett is neki kell dolgoznia, a mit eléggé keserűen panaszol fel a XXXII. női ének. (57—59. l.)

S mindezért jutalmul olykor még rossz bánásmódban is részesül, mint ezt a XI., XVIII., XXX., XXXIX. és XLIV. női énekek tanúsítják. De hiába kívánczik rossz férjétől vissza a szülői házba. Anyja, a kihez panaszával fordul, ridegen visszautasítja (54. l.):

Azon a helyen, a hová adtalak, akárhogy tartsanak:
 vissza téged nem veszek;
 egyszer téged a házból ím kiadtalak,
 levágott kenyérszelet módjára
 vágtalak téged [ezzel] el [a szülői háztól].

Hébe-korba aztán úgy segít magán, a hogy tud. Vagy megszökik, a mi azonban rendszeren visszahurczoltatásával jár (XLVII. én.); vagy

pedig a férjénél gyöngédebb sógorkájával (sőt sógorkáival is) vigasztaltatja magát.

A házasságtörő szerelem is megszólal bizony itt-ott e női énekek között, s leplezetlen nyilvánossággal kérdi pl. a X. énekben a férjét nem szerető asszonyt, a ki az ura öcsésébe szerelmes (13. l.):

Ugyan micsoda gondolatom is volt a minap?
 Miért mentem ezen idősb bátyjához?
 Ezen ifjabb testvéréhez kellett volna mennem!
 Kis Vaszilijka sógorom miatt az én szívem nagyon ég;
 Miért nem mentem ő hozzám?

De megvan a «Wahlverwandschaften» chassé croisé-jának az ellenpárja is. A férj, ki feleségére «feltékenykedve, az ő öcséivel gyanusija» az asszonyt, «maga futkos paráznság után» (15. l.). Az az esete a tilos szerelemnek szintén nem ritka, mikor az egyik, a csábító fél, szabad. A XXII. énekben pl. a feleséges embert unszolja hitvese elhagyására a kaczer leányzó, a ki imígyen dicsekszik (37. l.):

Ha kendőjét föltett szép leányzó kell:
 végy el engemet!
 A te sátradat én nő felállítom.
 Én, leányzó, a tűzhelyhez tűzifát vágni
 szintén tudok,
 rénbikával való szép csordavéget hajtani
 szintén tudok,
 a te kezed nagyságára ruhát varrni
 szintén tudok,
 rénbika-bőrrel borított bőrsátrat gondozni
 szintén tudok.
 A házbeli gazdasszonyt (t. i. a csábítgatott házas ember feleségét)
 a tűzhely előtti tüzes tönkö alsó szélére
 rugdossuk mi ketten.

Nem tudni, nem-e inkább az «ezer réne»-ért, mintsem a szépségeért udvarol a magát nyalka ficzkónak tartó legény a XXV. énekben emlegetett férjes nőnek, a kitől végül kérdi:

Ezen farkashoz hasonló otromba férfihoz
 miért mentél feleségül?
 Ezen Tapész-fői fekete kecsgehez
 miért mentél feleségül?

Mert az olyan, a milyen vagyunkának, a mely jórészt a birtokosnak kisebb-nagyobb réncordájával arányos, — itt, e sanyarú életkörülmények közt tengődő népecskénél is nagy a becülete! Halljuk csak, micsoda kevélységgel emlegeti a «Jugra-falvi Kozma középső leánya», a ki «háromszáz rénnek leánygazdája», hogy «valami közönséges férfira még csak rá se néz» (XXIV. női ének). S még jó, hogy a megvetését

ilyen enyhén és illedelmesen fejezi ki. Mert a rátartós vogul hölgy, kivált ha neki nem tetsző s még hozzá feleséges ember udvarlásának a visszautasításáról van szó, néha bizony olyan metaphorákkal is él, a melyeknek a drasztikumán csak azok nem botránkoznak meg, a kik az efféléket is csak a «*naturalia non sunt turpia*» elve alapján és tisztán az ethnographiai érdekességük szempontjából ítélik meg. (L. pl. a XXXIII. női ének 34. sorát a 61. lapon.)

Obscoen részlet, a helyzetekben jóval kevesebb, mint a kifejezésekben és szólásmódokban, annyi ugyan nem, mint a votják népköltés ugyancsak Munkácsi feljegyezte példáiban, de helylyel-közzel vogul atyáinkfiainál is akad. Még pedig a nők énekeiben is gyakrabban, mint a kultiváltabb társasélet formáihoz szokott olvasó talán eleve hihetné. De az ilyeken csak az fog, elég alaptalanul megbotránkozni, a ki az effélékre az illem szabályait az erkölcsi törvényekkel összetévesztve, a prude társadalmi formák külső tisztességének konvencionális mértékét alkalmazza.

Minket e *Κροπτάδια* közül első sorban azok érdekelhetnek összehasonlító néppszichologiai szempontból, a melyekben a vogul észjárásnak a magyarral való föltünőbb találkozása tapasztalható. Ilyen különösen a *káromkodások* és *szitokszók* (425. és köv. l.) között akad. Igaz ugyan, hogy a magyarral egyező ilyféle szólásmódok a legtöbb szláv népnél is megvannak, s így a közös szláv hatás is lehet a megegyezés oka. Mjndenesetre érdemes dolog lenne azonban egyszer ezeket, valamint az «Árva ember színjátéka» (293—295. lap) emlegette négy sajátságos euphemismus két utolsójának («madarat bökdösni» és «madárorral magot szedegetni» = coire) egy idevágó német kifejezéssel való rokonságát is behatöbb fejtegetésre méltatni. Kivált a mi a legutóbbit illeti, azzal, úgy látszik, valamelyes vonatkozásban áll egy eléggé elterjedt *obscoen* «Schwank» nálunk is meglevő változata. (Értem a lusta, de ravasz cigánylegény cselofogását, a melylyel a tapasztalatlan királyleányt rászedi. *Scientibus dixi.*)

De lássuk a helyett, hogy a vogul népköltés e pudendáiról a tisztesség parancsolta leplet levonnók, inkább az *udvarlás* és szerelmi *gyöngegség* kifejezéseit, a melyekben ez énekek épen nem szegények. Milyen csinos pl. a VIII. dalocska e néhány sora:

Érett ribizskéhez hasonlatos szemecskéinkkel
bár egymásra nézhetnénk!
Tíz ujjú ujjas két kezecskéd
bár csak fogdoshatnám!
Hattyúfehérségű kis nyakad
bár átölelhetném!

Másutt meg (XXXVI. én. 17—18. sor):

Hattyúfehérségű nyakacsádát
csókolgatnám én!

Az eltávozó kedves után való epedés fajdalmát milyen erősen szemlélteti az ép idézett ének valamivel alább, midőn így szólaltatja meg a szerelme:

Im szivembe jutottál, keblembe jutottál!
 A te eltávozásod után
 én mikép maradok itt?
 Az én fenyőtobozhoz hasonló szivecském
 teljességgel izzó zsarátnokba vetem be,
 kétélű késsel
 fogom majd szeldesni.

Még meghatóbb a XL. ének panasza, melyben ugyancsak a kedvesétől való erőszakos elválasztás esetére a szerelmes nő már azzal fenyegetődzik, hogy

Ha a távolba küldenek, iziben magam veszem el női lelkemet.
 A helyett, hogy ezen kis Vaszilkámtól ketté szakítódjam,
 magam oltom ki a magam női életét.

Tehát a *szerelmi* bánatból elkövetett *öngyilkosság* motivuma sem idegen e vogul népdaloktól. (V. ö. 89. l.) De nem hiányzik belőlük az *aesthetikai érzék* néhol igazán meglepő nyilvánulása sem, a minő pl. a női szépség gyakori általános említésén kívül annak itt-ott behatóbb részletezésében, legkivált pedig ebben az igen jellemző dalvégecskében mutatkozik (XX. én. 34. l.):

— — — az én anyuskám
 formátlanul szült engem,
 szépség nélkül szült engem,
 azért nem néz én rám leány,
 azért nem néz én rám nő.

Ha már a férfi is érzi, hogy a szépségével hódít s a rótsága miatt mellőzik, mennyivel jobban érzi ezt a magát mindenütt, tehát a vogulok honában is szebbnek ismerő nem! Emlegeti is a «szépsége fejlesztett szépséges nőcske», meg a «fürtje fejlesztett fürtös nőcske» (55. l.) a «sárga selyem szálás hajfürtjeit» (34. l.), a «fekete ribiszkéhez hasonlatos kettő»-jét (t. i. a szemeit, 50. l.), de a testi erejét is. Így pl. a XXVI. ének e soraiban (44. l. 12—15. sor):

Ha a hátamat mozgatom:
 a hátam erősnek érzik;
 ha mellem mozgatom:
 a mellem erősnek érzik.

* * *

Más alkalomra kell magamnak föntartanom azt, hogy a női sors-énekekből még kivonható egyéb néplelektani tanulságokról is szóljak. Ilyenek lennének még a házasságkötés módját és szokásait megvilágító adatok, a melyek ugyan a többi szakaszok tartalmából is gyarapodnának, de mégis

leginkább a női énekek során kerülnek gyakrabban szóba. Ezeknek különben alapos tanulmányt szentelt már jóval e szövegek napvilágra jötte előtt a gyűjtő és közlő utitársa, sok viszontagságában hűséges osztályosa, a magyar néprajzi tudomány örök kárára oly korán elköltözött Pápai Károly. (A vogul házasság. Hunfavy-Album 133. l.) Ilyenek továbbá a szülőföld szeretetét, a más népekhez való viszonyt (különösen a muszkát, szamojédet, zürjént illetőleg) megvilágító adatok, valamint a társas életre, szórakozásokra és mulatozásra, sőt itt-ott a duhajkodásra is vonatkozó czélzások, — minő pl. ez is, a mely a mi vérünkől való vérré emlékeztet, csak az a különös, hogy nő éneklí, még pedig magáról:

A Berjozov városi sok korcsmát
 előveszem az egyik végüknél,
 s míg a másik végükig el nem jutottam,
 mind végig járom őket,
 mindbe bemegyek.
 Ha elfogynak a papirbankóim,
 ezüstpénzemhez fogok.
 Nők között, férfiak között
 teli marok pénzzel járok.
 Berjozov városi sok kozákom közt
 korcsma-szerte járok.
 vörös pálinkával sok teli poharat
 sok számban iszom. (XXXV. női én. 63. l.)

Más, nem kevésbé érdekes csoportját az adatoknak lehetne kihüvelyezni a vogul népköltés e vegyes termékeiből a milieure nézve, a melyben azok születtek; így különösen a talaj alakulatát, a flórát és faunát illetőleg, nemkülönben a népelet anthropologiai és demographiai értékekben kifejezhető alaptényezőit véve szemügyre.

Mindezek helyett az alábbiakban röviden ismertetni kívánom e népköltési gyűjtemény kötött beszédű részének sajátyszerű ritmikáját és egyéb stiláris ékítményeit, mint olyan elemeket, a melyek már csak azért is kiváló figyelmet érdemelnek, mivel az ilyenek behatóbb elemzése vezethet rá legbiztosabban az irodalmi formák fejlődésének evolutio-nistikus alapon való megértésére.

Mint minden primitiv költészetnek, úgy a vogul népköltésnek is a gondolatritmusból folyik úgy szólván az egész ornamentikája.

A *párhuzamos* gondolatritmus legegyszerűbb alakja, mikor a teljesen ismétlődő sort csupán a benne kapcsolatos fogalmak fölcserélése teszi fordulatossá. Pl.:

A fekete vizű táplálékos Szoszvácskámnak
 földjén kívül a vize is vigasságos,
 vizén kívül a földje is vigasságos.

Néha a párhuzamba foglalt sorok csakis a főszavukban térnek el, úgy, hogy az eltérő két szó ugyanannak a fogalomnak a két syno-nymája. Pl.

Tokhal hátacskájához hasonló sok *hegyecskémhez* jutottam.

Tokhal hátacskájához hasonló sok *bérczecsémhez* jutottam.

Vagy :

Erős nőnek *erőm* elfogyott.

hatalmas nőnek *hatalmam* elfogyott.

Közel áll ehhez az az alak, melyben a párhuzamos sorok fő szavának a jelzői változnak, de rendszeren úgy, hogy a változtatás az eszme-társulási kapcsolatból következik. Pl. :

ezen *asztal alakú* három *bérczecsém*et,

ezen *szék magasságú* három *bérczecsém*et.

Ha *hőfehér orrú* három *rénökröm* befogom,

Ha *hőfajd nyakú* három *rénökröm* befogom.

A párhuzamosból a haladványoshoz való *átmeneti* alakoknak tekintethetők az ilyenek :

Szomorkodva fog ülni,

sírva fog hátramaradni.

Az én utánam maradó *lány*,

a lábam nyomába lépő *fiú*.

Mindenféle élő *lábás* állat hímzését,

mindenféle élő *szárnyas* állat hímzését.

Ereje nagy *vala*,

hatalma nagy *vala*,

két *lába* gyors *vala*.

két *keze* gyors *vala*.

Ha bármi vidékbeli *nő* belém akad,

ha bármi vidékbeli *férfi* belém akad.

Kis *nőnek* lakni való, kis *férfinak* való

minő *szép* helyecske, minő *vigasságos* helyecske.

Már valósággal *haladványos* ritmusúak az ilyenek :

Hol van olyan, ki úgy *tudjon járni a rénekkal*, mint én ?

Hol van olyan, ki úgy *tudja őket tartani*, mint én ?

Jó *oroszkok* között, jó *vogulok* között,

jó *öltöruhát* öltök fel,

jó *ennivalót* eszem,

jó *innivalót* iszom.

Az *ellentétes* gondolatritmus számos és igen változatos példái közül csak ezeket idézzük :

Előre nem veszem, *hátra* nem veszem.

Tehén bőgésének hangjával
alszom én *el*, gazdasszony;
 ló nyerítésének hangjával
ébredek én *föl* gazdasszony.

Ide tartozik különösen az énekekben és mesékben egyaránt gyakori, valósággal stereotyp szólásmódok e fajtája :

Hosszú ideig eveztem, vagy *rövid* ideig eveztem.

Hosszú ideig mentem, vagy *rövid* ideig mentem.

Hiszen én téged sem *nagy* fával meg nem vertelek,
 sem *kis* fával meg nem vertelek.

Jó étket, *rossz* étket ettünk, lefeküdtünk.

Vajjon *sötét* nap volt-e,
 avagy *fényes* nap volt-e
 egykép nem tudom.

— — *kelő* napnak aransugara,
nyugvó napnak aransugara.

Kiválóan érdekesek a *kombinált* gondolatritmus példái, minők :

A Kírill-öreg atyácskám szerette
 kerítésrúd magasságú két rénökör
három pudnyi terhemet **el nem bírja**,
négy pudnyi terhemet **el nem bírja**.
 De a kis szamojéd sátorban lakó férfi szerezte
 borjú nagyságú három állatocska
három pudnyi terhecském **elbírja**,
négy pudnyi terhecském **elbírja**.

A gondolatritmusnak természetes, önként jelentkező, mert tőle szinte elválaszthatatlan kísérője az *alliteráció* és a ritmikus tagok *végríme*, vagy legalább *asszonánsza*. Legtöbbszörire még a vogul nyelv ritmikájában járatlannak is föltűnik az ütemek szabályszerűsége, mely legalább is a hangsúlyos szótagokra, de elég gyakran az összes szótagok számára is kiterjed.

A költői ékítmények többi fajtái közül az ismétlés alakzata, mint a mely megint a gondolatritmus járuléka, a leggyakoribb. De a többi, már valamivel művészibb alakzatok közül sem ritkák a felkiáltás és a kérdés, valamint a felelettel kapcsolatos kérdés, a fokozás, valamint a különösen kedvelt *figura etymologica*. Ennek főleg az ilyen fajtái tekinthetők valósággal stereotyp vogul stilsajátságának :

Kikötös városom kikötőjéhez.

Tiz *csengetyütől csengő* szánkó.

Fürtje fejlesztett *fürtös* nőcske.

Erdőből jött *erdei* . . . ördögöcske.

Szökés felől *szökési* tervet
veszek én. nőcske. fejembe.

Járom ezt a *földje* hosszú *földet*,
járom ezt a *vize* hosszú *vizet*.

Szívvél való nőnek *szivem* sajogni kezdett,
szívvél való nőnek *szivem* égni kezdett.

Szép leányi *szépségemmel*.

A *sapkátlan* sok férfinak
sapkákat osztasz ki,
a *kendőtlen* sok nőnek
kendőket osztasz ki.
a *gyűrületlen* sok leánynak
gyűrűket osztasz ki.

Ide tartozik a csupán képzőjében változtatott jelző ismétlése, a minnek se szeri, se száma. Pl.: hét *szobájú szobás* ház, száz *jegyű jegyes* fa, *kendőbe* burkolt *kendős* nőcske, *négyszögletű szögletes* kereszt, hét *karikájú karikás* zabola, hét *fülű füles* katlan. száz *hajjú hajjas* fej, öt *ujjú ujjas* kéz, öt *híru húros* fácska, hosszú *rojtú rojtos* kendőcske, fekete *vasú vasas* nyíl, fehér *nyelű nyeles* nyíl, ezüst *bojtú bojtos* nyírfa, stb. stb.

Tulajdonképeni *tropusok* ritkábban akadnak a vogul népköltés terékeiben, de annál sürűbben találkozunk a legszemléltetőbb és legősibb szókép, a metaphora kezdetleges alakjával, a *hasonlat*-tal. Ilyen léptenyomon kerül s némelyik igazán szép és érdekes is. De a kevésbbé költőiek is figyelmet érdemelnek legalább annyiban, a mennyiben igen szépen megvilágítják a vogul nép azon képzetköreit, a melyekhez színező kedvében a legszívesebben fordul egyrészt azért, mert megszokottságuk folytán nagyon mélyen belegyökeresedtek, másrészt pedig, mivel örökös ujdonságukkal hatolnak erősebben a lelkébe.

A hasonlatok legtöbbje a vogul fauna és flora köréből van merítve, még pedig körülbelül azon arány szerint, a mint az állat- és növényország illető képszolgáltatói közelebb, vagy távolabb állanak a vogul ember szemléletétől. 32 taláalomra kiírt hasonlat közül pl. 15 van az állatvilágból (rénszarvas, evet, lúd, kacsa, holló, kakuk, bűvármadar, tokhal, csuka), 10 a növényvilágból (fű, fa, virág, gyökér, vessző, ribiszke, fenyőtoboz), kettő az ásványországból és csak a többi néhány az emberkéz alkotta tárgyak köréből (asztal, szék, kenyér, mente) véve.

Jellemzők továbbá az ilyen, félig-meddig szintén hasonlat számba menő méretmeghatározások, minők pl. ezek: kerítésrúd magasságú rénökör, szék magasságú hegyecske, arasznyi magasságú hegyecske, hüvelyknyi magasságú hegyecske, egy rénutazásnyi távolság, kilőtt nyíl háromszoros távolsága, vasas nyíl röptényi hosszúságú éjszaka, reggeli üst megfővésének ideje alatt, daru rikkantó hét szántó földnyi terület, egy szem álom, stb.

A *stereotyp jelzők* sorából kiemeljük, hogy a folyók mellett rendszeren ott van a «táplálékos» epitheton ornans, a fiú vagy férfi mellett a «nyilas» vagy «nyilas kezű». Ide valók még a «falevéltől tarkálló út», a «naptól barnított barna mellű legény», az «arany (v. ezüst) bimbójú bimbós nyirfa», a «fekete vizű Szoszva (folyó)», az «ünő ellette rénököröcske», a «madárköltöző déltáj», a «csillagtükröző sikos jég», «köldöke vágott emberfiú», «városemésztő nagy veszedelem», stb. stb.

A *túlzás és nagyítás* dolgában néha ugyancsak elveti a súlykot a nekiszabadult vogul fantázia. Az még megjárja, ha a leánykát olyan kövérnek mondja (12. l.), hogy «a vörös posztóval diszített nyakú három rénökör csak nehezen vonszolja» a kedvest; de az már Rabelais-stíli nagyotmondás, mikor így szól magáról a hét kereskedő közt menekelve sétáló kaczer menyecske (21. l.):

[Ezen] hattyú-fészekhez hasonló kis város,
 ha ezen végén járom,
 [nagy súlyomnál fogva] erre billen.
 ha ama végén járom,
 arra billen.

Erősebb és igazán költői mélységű *személyesítésekben* sincs hiány. Kiválóan szép e nemben az I. női ének (2. l.) e pár sora:

Ezen asztal alakú három bércecském,
 ezen szék magasságú három hegyecske
 szomorkodva fog ülni,
 sírva fog hátramaradni.

Vagy (22—23. l.):

Ama bűvármadár szálló hosszú folyóvonalacska
 szomorkodva áll.
 ama vöcsökmadár futó jeles folyóvonalacska
 sirdogálva áll;
 a mint aláfelé pillantok:
 hüvelyknyi magasságú hegyecske
 sirdogálva áll.

Ki ne gondolna itt a magyar néplélek «a merre en járok, még a fák is sírnak» és ehhez hasonló gyönyörű alkotásaira?

A *stereotyp számok* ugyanazok, mint a legtöbb nép folklórejában. A legközönségesebbek a 3, 7, 10, 100, 300, 1000. A ritkábbak közül megemlítjük a 70-es számot (343. l.)

* * *

Kiváló érdekűek a vogul népköltési termékeknek a *költészetre* magára és az egyes költői fajokra vonatkozó célzásai vagy egyenes adatai. Az énekköltőnek nagyon a szíven fekszik, hogy a szerzette ének halála után fönmaradjon:

Az én halálom után
 ezen száje nékbeli három vigalmam,
 ezen nyelvénékbeli négy vigalmam,
 valamelyik hugomnak
 ép úgy legyenek gyönyörűségére,
 ép úgy énekelje őket,
 ép úgy regélje őket! (I. női ének 1.)

Vagy:

Énekecske kis kezdetét
 kezdettem meg erre,
 siralmacska kis kezdetét
 tovább tűztem erre.
 A hátramaradó leány,
 a hátramaradó fiú
 ezt az én nyelvbéli énekecském,
 ezt az én szájbéli regécském
 énekelje [egykor] szintén így énekké,
 regélje [egykor] szintén így regévé. (XVII női ének, 23. l.)

Világosan kitűnik már ezen idézetekből is, a melyekhez számos párhuzamosat említhetnénk még, hogy a vogul népköltés főntartó ereje, a szájról-szájra szálló hagyomány, a néptudatban is mint valami becses és ápolásra érdemes szent dolog él, a melyre csakugyan nem is hiába hivatkoznak oly gyakran az énekköltők, vagy mondók. Hisz a már pusztulófélben lévő népecske még mindig oly bámulatosan gazdag hagyománykincse mindennél jobban és ékebben tanúskodik a mellett, hogy reményük nem hiúsult meg.

Az énekekben szóba kerülő «rege» (*mōjt*) szó szolgál a kötetlen (illetőleg csak kevésbé kötött) beszédű *mese* jelölésére is. A *taldólós mese* neve pedig *āmés* (Lozva-vidék), *oqmēlés* (Konda-vidék), *omālis* (Tavda-vidék). Ez elnevezésekről l. Munkácsi B. Egy magyar mesevégi szólás eredete. (Ethnographia IV. 251. l.).

Hogy a «mese» prózája mennyire közel áll még a vogulban a «rege» gondolatritmusos kötött beszédéhez, azt a kettővel közös stereotyp szólások számos példájával igazolhatnók. Álljanak itt csak a leggyakoribbak és egyúttal egy vagy más tekintetben jellemzők. A számtalanszor előkerülő «hosszú ideig, vagy rövid ideig» szólásmódot már említettük. Ilyenek még: «sokat ült, vagy keveset ült, «sokat, vagy keveset futottak», «sokat ment, vagy keveset ment», stb. «Három hónapig úgy élnek, megvannak». «Széles e világ (a nagy ég), a mint úgy van, a mint úgy áll (fekszik),...» «Hosszú ideig való mentét sem tudja, rövid ideig való mentét sem tudja». Ezekhez hasonlók többnyire a *mesevégek* is, a melyek néme-

lyike föltünően hasonlít a mieinkhez, de a közösség okát nem kell azért mindjárt a fajrokonságban keresnünk. A legjellemzőbbek ezek:

«Most is élnék, holnap is élnék. Én is ettem ott, én is ittam ott; megvolt az énekem is, megvolt a mesém is», (378. l.) — «Nagy lakodalmat csináltak, megesküdtek, pálinkát ittak, izletes ételt ettek. Én ott voltam; de pálinkát nem adtak inni, izletes ételt nem adtak enni. Megharagudtam, éppenséggel elfutottam». (371. l.) «Ezen szerencsével most is élnék, most is megvannak.» (366. l. Ehhez hasonló a legtöbb mese vége.) «Neked mese, nekem vajas fazék»! (356. l.)

A *találós mesék* meglehetősen számából (összesen 212) a folklóre ez apróságainak világszerte elterjedt azon fajtája érdemel kiválóbb figyelmet, a melynek abban áll a különben többnyire olcsó elméssége, hogy az elég átlátszó allegoria ártatlan köntöse alatt obscoen értelem, vagy pedig az obscoen látszatú köntöse alatt valami egészen ártatlan dolog rejlik. Ilyen pl., hogy emerre csak a legszelidebbek közül idézzek egyet mutatóba, ez: «Nappal függ, éjjel egy lyukba dugódik. — Ajtókapocs» (180. sz.). Amarra pedig ez: «Fogatlan medve harapni akar. — Cunnus.» (205. sz.). A mi magyar találós meséink egy jó része is e két kategoriába osztható.

Egy másik, nem kevésbé érdekes csoportja a találós meséknek mythologiai vonatkozású, vagy legalább is mythikus színezetű allegoria mezébe van bujtatva. Ilyenek pl.: «Égboltról fehér ember néz alá. — Hold.» (203. sz.). «Ősz öreg ordít. — Az ég dörög.» (200. sz.). «A falut siró nő járja körül. — A szél sivit.» (158. sz.). «Sárga kendős nő falu körül forog. — Nap.» (144. sz.). «Ég-fi hárfázik, ringy-rongy tánczol. — A szél megmozgatja a leveles ágat». (v. ö. 41. számúval.) «Turuj-sasztollal szárnyazott nyíl hét ölnyire halad a föld alá. — Mennykő.» (47. sz.). «Odvas fa odvában veres róka szökdös. — Láng.» (120. v. ö. 90. sz.). «Borsótermő hét mező. — Az égen fönn a csillagok.» (114. sz.). «Szürke ló az ajtóküszöb alá néz. — Hold.» (26. sz.). «Selyem ideget rezgetnek, az ég és föld egybehangzik. — Az ég dörög.» (27. sz.). «Fekete ember tüzet csihol. — A viharfelhő villámlik.» (210. sz.). — Az ilyenfélék és más primitív népek ezekhez hasonló találós meséi nem egy jellemző példáját mutatják az őskori ember mythoplastikus képzelőereje legjáratosabb útjainak, és ennyiben az összehasonlító mythologia nem megvetendő segédforrásai, mikor arról van szó, hogy a hitregék allegoria köntösébe burkolt értelmét kell kihüvelyezni. A mi azonban korántsem jelenti azt, hogy minden mythos csupa allegoria.

Ép úgy nem, mint a hogy viszont nem is mythos mindaz, a mi tán első tekintetre annak látszik, hanem a folklóre hazátlan és mégis mindenütt otthonos, mert a szabadabban csapongó képzelem határtalan s korhoz és néphez sem kötött világának cigánygyereke: mese-mesemeskete.

Ilyen pl. az «állatnékek» részben mythikus jellegű csoportjában lévő *lánczversike*, a melyben a veréb a hozzá intézett kérdésre így felel (322. l.):

Apám falujában jártam.

Aztán pedig ekként folyik tovább a kérdés-felelet játék:

Mit csinálni jártál ott?

Darabos darát darálni jártam ott

Mit adtak neked?

Csipkézett kalácsot adtak nekem.

Csipkézett kalácsod hol van?

A tarka kutyafi elragadta tőlem.

Tarka kutyafiúd hol van?

A fekete erdő közébe, a tarka erdő közébe ugrott el.

Fekete erdőd hol van?

A tűz fölemésztette.

Tűzed hol van?

A víz eloltotta.

Vized hol van?

Két bika fellötyfölte.

Két bikád hol van?

Két ember őket levágta, megette.

Két embered hol van?

Az egyik ember aláfelé ugrott el,

a másik ember fölfelé ugrott el.

A kiemelt részek a legtöbb ezzel rokon lánczversikében majdnem szórul-szóra egyeznek e vogul változattal.

A IX. állatének (a *kakuk* eredetéről szóló monda) szinten nem tartozik a vogul néplelek saját termésű kincsei közé, hanem a kölcsönvettek s mindenütt honosak sorából való, a melyek csak lazán függnek össze itt-ott az eredetibb színezetű hagyományok egy-egy szálával. Itt pl. annyi a vogul sajtárszerűség s a másutt lehető párhuzamoktól való eltérés, hogy míg másutt a kakuk, vagy más, hozzá hasonló szerepű madár Krisztus átka folytán változott abból, a mi volt, azzá, a mi most: addig itt a földön járó Numi-Târém átkozza meg a rajta segíteni rest nőt, s változtatja éjjel-nappal nyugtalan kakukká.

Ép ilyen világvándorok a vogul nép tulajdonképeni *meséi* is, a melyek e tekintetben tehát egyeznek más ugor nepek eddig ismeretessé vált hasonnemű népköltési termékeivel, a finnek, lappok, votjákok stb. meséivel. Valamennyinél föltűnő a közös orosz hatás, illetőleg a másunnan került elemeknek is jórészt orosz csatornán át való közvetítése. Ennyit már eleve, a mesék futólagos áttekintéséből is kivehetni. A tüzetesebb egybevetés azonban először a rokonnépesség szűkebb, aztán a történelmi érintkezések tágabb határai közt, bizonyára sok újabb nyomós adattal támogatná a mesék szinte korlátlan kölcsönadás-vevésének teoriáját.

Közülök az I., melyet Munkácsi «társadalmi mese» jelzéssel különböztet meg a többtől, valóban nemcsak terjedelmére nézve, hanem egészben a való élethez közelebb álló eseményeivel is annyira eltér a nála «mythikus mesék»-nek nevezett további nyolcztól, hogy inkább csak afféle elszórt mesei motívumokból lazán összeszerkesztett életkép, szinte

azt mondanók, hogy primitív novella. Népmesei alapszövegéből jóformán csak a két főalak van meg, a kik a «Kis és Nagy Kolos» (a gonosz bátya és a jámbor öcs) meséjének tipikus főszereplőjéhez hasonlítanak leginkább. A csodálatos elem nagyon elmosódott és színehagyott és csak néhány epizódban van némi nyoma. A széles mederben mozgó előadás hő alkalmat nyújt az elbeszélőnek arra, hogy a vogul élet különféle jeleneit (vendégség, névnap, lakoma, hajózás) aprólékosan kidolgozott és valóságos színezetű genréképekben mutassa be. A mese vége felé egy másik világszerte elterjedt témának alkatelemei, a csoda- vagy segédállatok elhalványult emlékeiből lett szerencsét hozó macska és kutya, elegyednek a tárgyhoz. Ilyen realiztikusabb alakban szerepel e segédállatok egyike tudvalevőleg már a «Whittington és macskája» című ismeretes angol népkönyvben, a melylyel e vogul mese második része különben is meglepő és utánjárásra érdemes hasonlóságot mutat.

A Munkácsinál «mythikus mesék»-nevezett többi nyolcz közül a «A rézember és Jancsi fejedelmi» meséje (II.) már a benne szereplő *Sinpal, Irët* és *Ilon* idegenszerű neveivel legközelebről orosz eredetűre vall. De különben az egész történet is a legelterjedtebb s igazán internationalis jellegű mesék családjába tartozik. Ugyanígy a következő is (III. A macskafiú meséje), a melynek segédállatait a hőshöz vele közös csodálatos származásuk köteléke fűzi. A IV. számú (A medvefiú meséje) abba a körbe tartozik, a melyet behatóan elemeztem az «Ethnographia» I. évf. 227. 364. l., s e szintén világszerte ismeretes téma egyik annyiban is érdekes változata, hogy a benne szereplő *medvefi* az állati atyja gyilkosává lesz, ezzel a vonással tehát a kaukázusi és a finn párhuzamok egyikéhez áll legközelebb. (L. i. h. 365.)

Az V. mese az ördögnek eladott s magát kiváltó fiú témájának elég jó változata, benne a várost tartalmazó csodaszekrény s az Ariadne-fonal, kor- és népközi elterjedtségű mesei elemeivel. Érdekes a megoldás, a melyben az Ariadne szerepét játszó manóleány úgy menti meg a férjét az apja üldözésétől, hogy az urát kápolnáva, magát ebben kaplanná (diakonná) változtatja s imádsággal (még pedig orosz nyelvű imával) fűzi el a manót. Már ez a részlet maga is elég világosan rávall e mese forrására. A VI. számúnak Indiában van meg a világosabb szerkezetű párja, de egyebütt is számos rokona akad. A vogulokhoz vajmi hosszú kerülőúton juthatott, a mit már eléggé megrongált és töredékes alakja is elárul.

A VII. sz. (A szegény ifjú meséje) már bevezetésében is helyi színezetű népszokásra (a *nődíj* lefizetésére) utal, s egész rövid tartalma is inkább az egyszerűbb szerkezetű vadászkalandok, mint a bonyodalmasb tündérmesék csoportjába illőnek mutatja. Nincs is benne egyéb csodálatos elem, mint a meglehetősen színtelen öreg, a ki az erdőben vadászgató szegény ifjút a nődíj megszerzéséhez segíti. Annál érdekesebb azonban, mint telivér s még hozzá igen jól megtartott népmese, s ezeknek is a legjavából, a legszeleesebb körben ismertek fajtájából való a VIII: «A macska és nagybácsija meséje», melynek a Pentamerone «Gagliuso»-ja,

Perrault-Grimm «Cszmás kandúr»-ja és a mi «Csihán király úrfi»-nk (Krizsa, Vadrózsák 17. sz.) a legtypikusabb párhuzamaik. — A IX. is a Medea-Ariadne téma változatai sorába tartozik, még pedig abba a csoportba, a melyben valaminek a megőrzésével indul meg a mese. A megőrzés csak a legifjabb fejedeleminak sikerül. Ugyan ő pusztítja el a kártevő szörnyeteget (itt *medvét*) is, ennek a leánya segítségével. Érdekes, de nem csupán a vogul mese sajátja, az elpusztítás kísérleteinek klimaxa, a mely csak akkor ér célhoz, mikor végre a hős az ádáz ellenfélnek még a hamvát is szerte szórja.

E mesék során a már említett motivumokon és stereotyp elemeken kívül még számos olyan szerepel, a mely a tündérmesék egyetemes inventáriumának a tartozéka, s meg részleteiben sem mutat szóra érdekesb eltérést a többi népek meséinek analog vonásaitól.

De jóval ki kellene terjesztenem e szerény ismertetés keretét s valóságos tanulmányt írhatnék és kellene is írnom a Reguly hagyatéka alapján létrejött Munkácsi-féle vogul népköltési gyűjteményről, sőt nem is az egészről, hanem annak csupán a legújabb kötetéről is, ha mindazt csak futólag is érinteni akarnám, a mi belőle kivált az összehasonlító módszer alkalmazásával kihámozható.

Legyen elég egyelőre izelítőül csak ennyi, és szolgáljon egyrészt másoknak is e nagybecsű gyűjtemény behatóbb tanulmányozására serkentőül; másrészt pedig tegyen szerény tanuságot arról a nagy és őszinte tiszteletről, melylyel a magyar nyelv és népjellem eredetének karöltve járó bűvárlata terén azon lankadatlan buzgalmú munkások iránt viseltem, a kik olcsó népszerűséget nem hajhászva, sőt a népszerűlenség és kicsinylés odiumától sem tántorodva mez. szigorú tudományos módszerrel és önmagukat sem kímélő kritikával hordanak össze követ köre. adatot adatra: népiségünk ősmultja rekonstruálandó képének nagy művéhez.

Katona Lajos.

Vadrózsapör.

(Második közlemény.)

IV.

Az eddig felsorolt balladák után immár nagyjából kijelenthetjük, hogy a román balladát az epikai színezés, a helyzet es érzelmek hosszas ecsetelése jellemzik; a román balladát tehát inkább románcznak, mint balladának nevezhetnők. Igaz, megvan benne a drámai elem; de erősebben nyilatkozik a lírai és epikai hang. Mindazonáltal van egynéhány olyan is, a melyik közeledik már az éjszakai népek balladáihoz. A legnagyobb része természetben a balkáni nemzetekével egyezik meg. A székelly balladák közül «Ajgó Márton», illetve «Molnár Anna» áll legközelebb a román «Tomá»-hoz. (V. ö. *Arang-Gyulai* I. 137—148. l., *Marienessu* id. m. 22—27. l.) Két változatát is fogom bemutatni e helyütt; az első

a «Herrmann Antal-féle gyűjteményben» van meg kéziratban (Biharmegvéből); a másik pedig *Mariencescu* id. könyvében. Íme a biharmegyei változat:

1.

Toma (Tamás).

«Édes rózsám, édes rózsám,
Az ablakhoz jőjj ki hozzám.»
«Nem mehetek, nem mehetek,
Tűz pattog a kemenczében,
Fiam gügyög bölcsőjében.
Férjem aluszik az ágyban,
Töltött fegyver a fejénél,
A lábánál meg pisztolyok
És az ajtó is nyikorog.
Gyere azért az ablakhoz.
Hadd csókoljam meg a szádat,
Talán most látsz utoljára.»
A míg ötet megcsókolja,
Szeretője ölbe fogja
És föl pattan szürkejére.
Még jól el sem igazodtak,
Harmadik határba voltak
Sűrű erdő közepébe.
A «Holló» kút közelébe.
«Édes rózsám, édes rózsám,
Pihenjünk meg egy keveset.»
Fejét az ölébe tette,
Hogy kedvese nézzen benne,
«Édes rózsám, édes rózsám,
Még süttöttél, megégettél.»
«Édes lelkem, édes lelkem,

Nem sütlek meg, nem égetlek,
Könyeimmel csepegtetlek,
Elhagytam kis gyermekemet.»
«Édes rózsám, édes rózsám,
Ha már isten úgy akarja,
A férjedhez ereggy vissza
Szólj be este az ablakon.
Hogy tenéked szállást adjon.»
«Gazdauram, gazdauram,
Adjon szállást az éjszaka.»
«Szállást adok én szivesen,
De van egy kicsiny gyermekem,
Míg az éjjel sötétje tart,
Meggpihenni se hágy engem.»
«Hová lett az édes anyja,
Eltemették vagy megszökött?»
«Nem halt meg ő, meg se szökött,
Elrabolták erőszakkal.»
«Hátha talán visszatérne
Befogadná, elkergetné?»
«Isten mentsen, soha többé.»
«Gazdauram, gazdauram,
Nyissa ki nekem az ajtót,
Míg az éjjel sötétje tart,
Maga szépen megpihen majd,
Kis fia is aluszik majd.»

2.

T o m a.

Beszól Toma az ablakon:
«Jőjj ki, jőjj ki én angyalom!»
A mint Joana meghallotta.
Kisietett hozzá nyomba.
«Joana, ma még elszöktetek,
Soha el sem is eresztlek,
Mert uradtól itt e házba.
Nem juthatunk csókváltásra.
Aztán tudod, mondtad egyszer,
Nevetséges ez az ember.»

«Nem én Toma, nem teszem ezt,
Mert megverne a szent kereszt,
Isten átka sújtna egyre,
Kis fiam nincs keresztelve.»
«Büntől magad soh'se féltsed,
Szolgáltatok misét érted,
Felold papunk mindörökre.
Nohát Joana velem jössz-e?
Zsebem pénzzel, nézd, tele van,
Tüzes, táltos négy jó lovam.

Ha erszényem üres lészen,
 Megélhetünk ketten szépen
 Nem halunk meg ketten éhen! »
 Útnak eredt Joana erre,
 Gyermekeért nem fájt keble,
 Pedig nincs megkeresztelve.
 Elindult a nagyvilágnak,
 Nem szólt semmit az urának.
 Egy hét röpiült el örökre,
 Csak úgy úsztak a gyönyörbe!
 «Pihenünk meg egyetlenem,
 Kifáradt már lelkem, testem,
 Egy keveset nézz fejembe,
 Talán álmom jó szememre,
 Voltam szegény legény én is,
 Fejembe nem néztek mégis... »
 Toma fejét lehajtotta
 Egy rövidke kis álmra,
 De Joana ejt forró cseppet,
 Mely a nyugvó fejre esett.
 «Megállj, Joana, neked véged,

Ez a könnyesebb jaj, hogy éget! . . .
 Látom többé nem szeretsz te
 A másikért sírsz epedve»,
 «Toma. Toma, tied szívem.
 A másinak soh'se hittem.
 Azért sajog keble, nagy ég,
 Az árvaért, kit elhagyék,
 Ki nincsen is keresztelve,
 A mi bánt, a bűn gyötrelme.»
 Toma csókot nyom ajkára,
 Talpig selymet adott rája,
 Felültette kocsijába.
 «Eredj vissza kis fiadhoz,
 Boldogságot neked az hoz.
 Békülj össze a férjeddél,
 Szép szavakkal vezessed el.
 Mondjad, hogy te e négy lovat
 A vásárból neki hoztad.
 Holnapután szép csendesen
 Mind a négyet visszaveszem.»

*

És elindult, elvágtatott,
 Mig elérte a kis lakot.
 Belépett az udvarába
 Szegény férjét ott találta.
 Tüzzre valót vágott épen,
 Két könyv égett a szemében.
 «Áldja Isten egészséggel,
 Nem alhatnám itt az éjjel?
 Hosszú út van hátam megett,
 Már egész besötétedett.»
 «Szállást adok én örömet,
 Ha már itten érte az est.
 De fiam nincs keresztelve,
 Gyöngye szegény, zokog egyre,
 Nappal játszik, sir az árva,
 Éjjel szemét le se zárja!»
 «Gazdauram mélyen alszom,
 Sírhat tőlem, semmi gondom.»
 «Gyermeksírás ha nem bántja,
 Befogadom éjszakára.»
 Minden ruhát a házba vitt,
 Istállóba jó lovait.
 És belépven a szobába

Búsán nezett az urára:
 «A gyermek nincs keresztelve?»
 «Nincsen, szopnék, zokog egyre»
 «Talán anyját temettek el?»
 «Nem, megszökött kedvesével»
 «Hátha anyja visszatérne
 Mily halállal volna vége?
 Tán halálig ütné, verné
 Vagy szalmában megégetné?»
 «Nem bántanám, meg se verném,
 Még szalmában sem égetnem,
 Kis fiamat megszothatná,
 A házamat rendbe hozná,
 Hej, Istenem! egy a vágyam,
 Hogy a csalót megtaláljam!
 Ha a szemem elé jönne
 Elterülne, el örökre.»
 «Ha azt mondja, meg nem verné,
 Még szalmában sem égetné,
 Akkor édes, édes férjem,
 Gyermekeidhez visszatértem.
 Én az anyja, te az apa,
 Vérből víz nem válik soha!

A vásárból jövök mostan
És neked négy lovat hoztam.
Benn vannak az istállóban.
Jere, nézzük. . . mennek végre
Hát mit vesznek ottan észre?
A paripák mind kifogva
Toma benn az istállóba'.

«Hej Toma, te gonosz lélek!
Kiért búban, gyászban élek,
Elcsaltad a feleségem
Lovaim is viszed épen.»
Villájával átaldöfte,
Leteríté őt a földre,
Lelke el-kiszállt belőle.

A «Szilágyi és Hajmási» történetét bőven tárgyalta *dr. Herrmann Antal* (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, 1887—1889. I. füzet).

«Árgirius és tündér Ilonát» *Barac* János (1772—1848) fordítja magyarból románra. Hogy a népköltészet tudna e tárgyról, nincs semmi adatom, de ha úgy volna is, akkor csak *Barac* könyve révén. (V. ö. *Vályi Béla*: Argyr a magyar költészetben, Budapest, 1882.)

Ki ne ismerné *Gyulai* Pálnak «A gonosz mostoha» című gyönyörű versét? Gyűjteményemben két román változata is van meg, de fájdalom, csak töredékben. (V. ö. még *Arany-Gyulai*, I. 185. III. 78—89. I. «A három árva».) Az egyik *Kovaszincz* aradmegyei községből való.

«Mășihoaië, tâlhăroaië,
Friptu-m-aî. mincatu-m-aî,
La tăicuța datu-m-aî.
Soriora că m-o strîns,
Și la nucă că m-o pus.»

«Én mostohám, tolvajasszony,
Még sütöttél, meg is ettél,
Az apám elébe tettél.
Édes húgom összeszedett
S diófa alá ültetett.»

A másik töredéket *Văsoaján* (Arad m.) kaptam:

«Sora-î dus d-o săptămînă,
Să știu pã cînd ar viîni,
Mîndru casa î-aș tîfi.
La pat
Peñë dë brad,
La obloașë,
Busuîoașë,
La fîrêștî
Peñë domñeștî.
Mășihoaië, tuturoaië,
Friptu-m-aî, mincatu-m-aî,
La tăicuța datu-m-aî.
Sora oasă strînsu-m-o,
Su nuc îngropatu-m-o.
Mășihoaië, tuturoaië!»

Húgom elment már egy hete,
Ha tudnám, hogy mikor jó meg,
Kitakarítnám szobáját.
Az ágyához
Fenyőágot (tennék),
Ablakára
Bazsalikomt,
Ablakára
Szép virágot.
Én mostohám, gonosz gyámom,
Még sütöttél, meg is ettél,
Az apám elébe tettél.
Húgom csontom összeszedte,
Diófa alá ültette,
Én mostohám, gonosz gyámom!»

«A párja vesztett gerlicze» (*Arany-Gyulai* I. 179—180. 213. I. III. 40—41.) hasonlója «Amărita turturică» *Alexandri* id. gyűjteményében ekkép hangzik (264. I.):

Búsan bűgő, bús gerlicze,
Szegény, jaj nekie!
Árván maradt, nincs senkie,

Szegény, jaj nekie!
Búsan száll a pusztaságba,
Szegény, jaj nekie!

Félig halott, szegény pára.
Nincs egy nyugodt, jó órája,
Nem kell neki a más párja.
Ha elszáll a zöld erdőbe,
Nem bánja, zöldelhet tőle.
Elaléltan repül, repül,
De a zöld ágra sohase ül.
Hogyha néha napján megáll,

Asszú ág, a melyre leszáll,
Vagy a sziklára telepszik,
Étlen-szomjan marad mindig.
Hideg forrást, hogyha tán lát,
Fölzavarja annak árját.
A vadászt, ha észreveszi,
Prédájává magát teszi.

(V. ö. még «Ponczianus históriája», Lőcse, 1653, XXXIII.: «Olyan leszek, mint az görlicze, mely mikoron a társa meghal, soha annak utána mással nem társalkodik és soha zöld ágra nem ül, hanem mind éltig asszúra, a nagy bántalmak miatta».)

«A molnár inasa» cz. ballada (*Arany-Gyulai* I. 185—186. l.) egyik részletének:

«A tenger mélysége
Kalamáris volna,
Tengereknek habja
Ha mind tenta volna.
Földön mennyi fűszál,
Ha mind penna volna,

Égen mennyi csillag
Íródeák volna:
Nem tudná leírni
A mi szerelmünket
Molnár inasával».

Román egyértékese a sok közül pl. a következő aradmegyei dal:

«D'-ar fi ceriu đin hărtiie,
Și luna căntălăriie,
Și soariie domn, să scriie,
Tăt să scriie
Și să scriie,
Și tăt n-ar puț scriia,
Traiu đin prunciia mia».

«Ha az ég papiros volna,
A fényes hold írószoba,
A nap pedig íródeák,
És ha írna,
Egyre írna,
Még akkor se írhatná le,
Mit szenvedtem életembe».

(V. ö. még «Dancsuj Dávid», u. o. III. 35—36. l.) A «Molnár Marcsa» (*Arany-Gyulai*, II. 27—28. l.), «A megcsalt leány» (u. o. III. 38. l.) és «Jó estét édesem» (I. 205. l.) megegyezik az *Alexandri* gyűjteményében található «Fata de bireu» cz. balladával. (47—48. l. megjegyzem, hogy e helyütt a *bireu* szó nem bírót, hanem sómunkást jelent.)

A bíró leánya.

«Bíró szép leánya,
Mennyire beválna!»
«Nem én, rózsám, nem én,
Nem hallgatlak meg én,
Mert tudom megcsalnál,
A faképnél hagynál.»
«Esküszöm az égre,
Igaz üdvösségre,
Szivem azt kívánja,

Légy gyermekim anyja.»
A lány meghallgatja,
Egyre csókolgatja,
De másnap azután
Eszére tér a lány,
Fakad nagy sírásra,
Átkot szór reája.
A sok bús jajszóra
A legény azt mondja:

«Bíró szép leánya
Sült paraszt leánya,
Ne sírjál hiába.
Meg nem hallgat isten,
Hogy légy feleségem.
Ne siránkozz rózsám.
Mert én elveszlek ám,
Feleségem leszel,
Hogyha észreveszel

Fülbevalós medvét,
Nyáját kergetve szét,
Csimpolyával farkast,
A mint nyájakat hajt,
És gyöngyosoros rókát
Czipelve nyaláb fát.
Nyulat sántikálva,
Fenyőágon állva».

Ugyancsak *Alexandri* közli (id. művében, 48. l.) a következő változatot (Erdélyből), a melyből azonban csak egy részt ad:

Ama domb ösvényén,
Megy egy ifju legény.
Virágos völgy alján,
Sírva megy egy leány.
Este, naplenyugtán
Találkoztak aztán,

Bevárták a reggelt,
Mindakettő felkelt,
A legény hajrázva
Harmatot lerázta.
A leány zokogva,
Egyre átkozódva.

A «*Bátori Bódizsár*» (Kr'za: Vadr. 8—9. l.) és változataihoz (u. o. 14—16., 137—138. és 192—193. l.) hasonló balladát jegyeztem föl *Lagerdorfon* (Temes m.).

Jenesel.

Pe lunca Almažuluī,
Și p-Almaželuluī.
Plimbă mi să
Doamñe plimbă
İneșel șel frumoșel,
Par că-î tras printr-un iñel,
Cu saiaș sumeș în brîu,
Cu murgu trăgînd d'ê frîu.
İar Ifana Dumña îi,
Cum pe iel că mi-l vedeerë,
Asa đin gură-m grăierë:
«İneșelë Dumñe ta,
Abatșe la casa mîa,
Că Bogdanu nu-î acasă,
Și s-o dus cu osta-n sus».
İneșel cum auzire,
D-în obor că mi-ș tuna.
İar Ifana Dumña îi
Murgu său că mi-l luva
Și în gražd că mi-l băga.
D'ê mîna că mi-l luva
Și în sobă că-l băga.
İar İneșel Dumña luī,

Az almádi lankaságon,
Álmázseli lankaságon,
Fel-le sétál büszkén járva,
Bizony isten mint egy páva,
Jenesel, a deli legény,
Mint a fenyő hegy tetején,
Övébe van gyűrve surcza,
Lova marokra szorítva.
Ifiasszony, szép Ilona,
Mikor a legényt meglátja,
Ekkép neki szóval mondja:
«Jenesel, te deli legény,
Lépj átál házam küszöbén,
Nincsen itthon férjem, Bogdán,
Harczokat ví hegyek ormán».
Jenesel, hogy a szót hallja,
Beljebb fordult az udvarba.
Ifiasszony, szép Ilona
Lovát kantárszáron fogja,
Betereli istálóba.
Odaveszi két karjába
S bevezeti a szobába,
Jenesel, a deli legény

Îel în brață c-o luva,
 D'in guriț-o sâruta,
 Niș un păcat nu-ș fășa.
 Nu-m fășa. că nu mi-ș vrîa.
 Dar Ifana Dumņa îi
 Sizmiľe cã mi-ș trãza
 Și su pat Ie arunca.
 Da guźma lu Ieneșel
 Sus în cui cã mi-o puňa.
 Iacã Bogdan cã sosirë,
 La poartã îel cã strigarë:
 «Ian Ifanã, Dumňe ta,
 Ia sã-m đesciz portiľe,
 Cã sã-m bag iergeliľe!»
 Ieneșel cum auzirë,
 Așa đin gurã-m grãierë:
 «Aĩ Ifanã, Dumňe ta,
 Da șe sã mã facu ıo?»
 Iar Ifana cã-m grãia:
 «Ieneșelë. Dumňe ta,
 Bagã mi-tșe-n lada mĩa».
 Și-n ladã cã-l încuierë.
 Strigã Bogdan cît strigarë,
 Ia poarta nu-ı đesciderë.
 Și Bogdan sã mîniarë.
 Pumnu buzdugan fãșerë,
 Poarta-n patru mĩ-o spãrzerë,
 Iergeliľe cã-m bãgarë.
 Cînd la gražd cã sã dușerë,
 Vëda murgu lu Ieneșel,
 Cum murgu cã mi-ș vëderë,
 Biňe îel sã nãdãierë.
 Cînd în sobã cã-m tunarë,
 Oțsi su pat aruncarë,
 Așa îel cã mi-ș grãierë:
 «Alëo! Ifana, Dumňe ta,
 Sizmiľe lu Jeneșel,
 Șe coatã su patu mñeü?
 Ifana cã mi-ș grãierë:
 «Mãĩ Bogdaňe, Dumňe ta,
 O bãut đe s-o-mbãtat,
 Ca un mare blãstãmat.
 Îel la rãport c-o triëcut,
 Pela noĩ s-o abãtut.
 A bãut cît s-o-mbãtat.
 Ca un marë blãstãmat,

Öllekezve vele bemén.
 Csókot adott és csókot vett,
 Semmi bünt el nem követett.
 Nem volt kedve, hogy tegye ezt.
 Ifiasszony, szép Ilona,
 A csizmáit is lehúzza,
 És az ágya alá dobja.
 Kucsmáját meg fölakasztja,
 Fölakasztja a fogasra.
 Megérkezett Bogdán, férje
 S az ajtóban így beszéle:
 «Ifiasszony, szép Ilona,
 Jer ki elém a kapuba,
 Lovaim is bebocsássad!»
 Jenesel, mikor ezt hallja,
 Megijdvé szóval mondja:
 «Ifiasszony, szép kedvesem.
 Mi történik mostan velem?»
 Ilona meg szóval felel:
 «Deli legény, szép Jenesel.
 A ládámba ide bújj el».
 És bezárta ládájába.
 Bogdán egyre csak kiáltja,
 Hogy az ajtón áll hiába.
 Végre aztán haragjába
 Buzogánynyá válik ökle,
 Az ajtót négy felé törte.
 Jó lovait bevezette.
 Mikor benn az istállóba
 Jenesel pej lovát látja,
 Mikor a pejt Bogdán látja,
 Tudja, hányat út az óra.
 És belépvén a szobába,
 Tekint az ágynak alaja,
 Ilonának szóval mondja:
 «Ifiasszony, szép Ilona.
 Csizmái szép Jeneselnek
 Ágyam alatt mit keresnek?»
 Szóval felel ő ekképen:
 «Én Bogdánom, édes férjem,
 Sárga földig itta magát,
 Ebadta rossz kurafiát,
 Erre ment aztán raportra
 És benézett a házukba.
 Sárga földig itta magát,
 Ebadta rossz kurafiát

Šizmilě I-a zăuĭtat.»

Īar Bogdan cǎ mi-ș grǎia :

«Biñ-Ifanǎ đē-ī așa
Și đē asta t-oĭ iērta.
Numa nu tșē poș iērta,
Cǎ murgu lu Īeneșel,
Șē coatǎ din građdu mñēũ?»

Īfana cǎ mi-ș grǎierē :

«Mǎi Bogdañē, Dumñē ta,
Īel la rǎport c-o triēcūt,
Pela noĭ s-o abătut,
Murgu la noĭ l-a lāsāt,
Pinǎ cĭnd sǎ va ĭntoarșē.

Īar Bogdan cǎ mi-ș grǎia :

«Aũ Īfano, Dumñē ta,
Și đē asta t-oĭ iērta.
Numa nu tșē poș iērta,
Cǎ guđma lu Īeneșel,
Șē coatǎ ĭn cuĭtu mñēũ?»

Īar Bogdan cǎ mi-ș grǎia :

«Aũ Īfano, Dumñē ta,
Īan sǎ-m daĭ tșēiĭlē,
Sǎ-m đēscid lǎđiĭlē,
Ca sǎ-m numǎr blǎžiŕe»,
Īfana cum auza,
Fug-afarǎ cǎ mi-ș da,
O piatrǎ cǎ mi-ș luva,
Tșēiĭlē cǎ Īē strĭmba,
Și la ĭel Īē adușa.

Īar Bogdan cǎ mi-ș grǎia :

«Aũ Īfano, Dumñē ta,
Șiñ-o strĭmbat tșēiĭlē?»

Īfana cǎ-mi-ș grǎierē :

«Mǎi Bogdañē, Dumñē ta,
Șiñ-o strĭmbat tșēiĭlē?
Coconăși đē aĭ tșēi.
Cu tșēiĭlē s-o zucat,
Cu piatrǎ cǎ I-o strĭmbat.»
Īar Bogdan sǎ mĭnĭǎ,
Pumnu buzđugǎn fǎșa,
Lada-n patru mĭ-o spǎrđa,
Peste Īeneșel cǎ-m da,
Īel đin gurǎ mi-ș grǎia :
«Īeneșelē Dumñē ta,
Ș-aĭ cotat ĭn lada mĭa?»
«Mǎi Bogdañē, Dumñē ta,

S itt felejtē a csizmáját.»

Bogdán erre szóval mondja :

«Īfiasszony, szép Īlona,
Ezt a dolgot megbocsátom,
Ámde azt meg nem bocsátom,
Hogy Īeneselnek pej lova,
Mit keres az istálómba?»

Szóval felel ő ekképen :

«Ēn Bogdánom, édes férjem,
Erre mene a raportra
Ēs benézett a házunkba,
Pej lovát ő nálunk hagyta,
A míg visszatérhet nyomba.»

Bogdán erre szóval mondja :

«Īfiasszony, szép Īlona,
Ezt a dolgot megbocsátom,
Ámde azt meg nem bocsátom,
Hogy Īeneselnek kucsmája,
Mit keres a fogasomba?»

Bogdán tovább szóval mondja :

«Īfiasszony, szép Īlona,
Adjad ide a kulcsokat,
Hadd nyissam ki a ládákat,
Megszámáljam vagyonomat.»
Īlona mikor ezt hallja,
El-kifutott az udvarra,
A nagy követ elővette
S a kulcsot meggörbítette,
Az urának így vitte be.

Bogdán erre szóval mondja :

«Īfiasszony, szép Īlona,
Mért görbe a láda kulcsa?»

Szóval felel ő ekképen :

«Ēn Bogdánom, édes férjem,
A kulcsot ki görbítē meg?
Bizony a te sok gyermeked.
A kulcsokkal játszadoztak.
Ozt elgörbítēk azokat.»
Bogdán férje dűhbe jöve,
Buzogánynyá válĭk ökle
A ládát négy felē törte,
Īeneselt meglátja benne
Szóval mondja Bogdán erre :
«Deli legény, szép Īenesel,
A ládámba, mit keresel?»

«Vitéz Bogdán, nagy jó uram,

Să mai iert, măi, pentru miñe,
 Mai mult pentru Dumñezo.
 Io la răport ca-m triăcut,
 Cu saiaş sumes în brîu,
 Cu murgu trăgînd d'eu frîu,
 Şi Ilana m-o văzut,
 Şi cu otşi m-o făcut,
 Aşa din grai că-m grăia:
 İeneşefë. Dumñe ta,
 Abaşë la casa mia,
 Că Bogdanu nu-ı dacasă,
 Că s-o dus cu osta-n sus.
 Io, măi, c-am auzit,
 Si, măi, c-am viñit.
 'Nis un păcat n-am făcut,
 N-am făcut, că nu am vrut,
 Pe voia îi n-am făcut.
 İa din braşă m-o luvat.
 D'in guriş m-o sărutat.
 Dar Bogdan cum auza,
 Pe iel de mină-l luva,
 După masă mi-l băga,
 Vin cu vadra că scotşa,
 Pe Ilana o prindă.
 Mı-o İega, mı-o fereca,
 Şi cu ciltı mı-o făşura.
 Unde măi, că mı-o İega?
 D'in mişlocu sobi îi,
 Foc din tri părş că mi-ı da,
 Pina îi că mi-ş şina.
 Ilana İe vedëra,
 Şi îi, măi, că pribëza
 D'intr-o țară-n alta țară,
 Tomna-n țara Rumîñască,
 La ciñez, la Dumñe Voastră
 Io mă-ntşin cu cîntşecu,
 Ca lupu cu trapëdu.
 Cînd puşcaşu dobîndëştşë,
 İel cu pîefa să plătşëştşë!

Ha szivedben irgalom van.
 Bocşáss meg. áldjon az Isten,
 Hogy raportra erre mentem,
 Övbe gyúrve surczom alja,
 Lovam marokba szoritva,
 Szép llona észre veve,
 Szemeivel integete,
 Ilyen szókkal reménykede:
 Jenesel, te deli legény.
 Lépj átál házam küszöbén.
 Nincsen itthon férjem, Bogdán,
 Harcokat ví hegyek ormán,
 Én a szavát megértettem.
 A házadba is bejöttem,
 Semmi bünt el nem követtem,
 Ehhez bizony nem volt kedvem.
 Kivánságát meg nem tettem.
 Odavett a két karjába,
 Csókot adtam a csókjára.
 Mikor Bogdán ezt hallotta,
 A legény kezét megfogta,
 Az asztalhoz leültette.
 Vederrel bort meregete.
 Szép llonát meggyújtotta,
 Megkötözte, megvasalta
 És kóczokba becsavarta.
 Hát ő hová kötözgette?
 A szobának közepébe.
 Három félről gyújtott tüzet,
 A míg ők vacsorát ettek.
 llona volt a szövétnek.
 Aztán keltek vándor útra,
 Egy országból a másikba.
 El egész Oláhországba.
 Maguknak, jó uraméknak
 Ajánlom föl a dalomat.
 Mint a farkas elrohanok.
 Ha meglövik a vadászok,
 Bőre lesz en a jutalmok!

(Az utolsó öt sort az énekmondó teszi hozzá. V. ö. még «Barcsai» [*Arany-Gyulai* II. 149—152. l.], «A hegyi tolvaj» [u. o. I. 228—230. l., III. 88—89. l.] «Mónusi Jánosné» [III. 17—18. l.], «Kira» *Alexandri* 116—119. l.)

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Régi lakodalmi szokások Német-Prónán.

(Második közlemény.)

3. *A vacsora.*

Estefelé a nyalka vőfélyek az örömszülők utasítására ismét ellátogattak az esküvőn résztvevő vendégekhez és a jobboldali vőfély mindenütt így adta elő jövetelök célját: «D. a J. Kr.! Szép üdvözet az örömapa uramtól és az örömanya asszonytól, jelennének meg ma este egy kis vendégségre és holnap reggel az avatásra!» Mindenki megigérte, hogy ott lesz.

Mikor már jól beesteledett, kezdett gyülekezni a vendégsereg. Mindenki egyszerű, de szép, kényelmes ruhában. A férfiak mente és öv nélkül, az asszonyok vasárnap délutáni öltözetben; fejükön csak aranynyal vagy selyemmel hímzett betéttel ellátott főkötőt viseltek, melyről két hímzett szalag lógott le.

A férfiak közül különösen az öregek, míg vacsorára került a sor, az asztal mellé telepedtek kis itókára s beszédre; a fiatalság vagy tánczolt, vagy tréfálódzott; a gyermeksereget pedig egy jókedvű bácsi tartotta mindenféle bohóccsal.

Mikor aztán a konyhából e szó hallatszott: «Vőfélyek, teríteni, kész a vacsora!» a piros vagy sárga övvel övezett s fehér kötényes vőfélyek azonnal hozzáláttak a terítéshez s minthogy egy-két fiatal is segédkezett, néhány percz múlva minden készen volt. Azután a vőfélyek felszólítására elhelyezkedtek a vendégek. Az új pár a családi erekye, az ősrégi almárium köré ült. A menyasszony a jobb oldalon, balján a vőlegény. A menyasszony mellett ültek a nyoszolyólányok, azután az asszony nép, szemben a férfisereg. A gyermekek vagy az asztal túlsó végén, vagy külön asztalnál.

A zenészek vagy a szoba mellett levő konyhában vagy a szoba egyik szögletében huzódtak meg s elővették hangszereiket, hogy a vendégeket jókedvre hangolják.

Mikor már mindenki elfoglalta helyét, a vőfélyek hozták az ételt s mindegyiket egy-két szép szóval ajánlották. Az ételek számáról el lehetett mondani: «A hány ház, annyi szokás»; gazdagnál több, szegénynél kevesebb, de azért mindenütt izletes volt. Főszabály volt: mennél többféle leves következett egymás után, annál nagyobb volt a lakodalom.

Egyik nagyobb lakodalom alkalmával az első napon következő menü volt: 1. Marhahúsleves, beleapritva vékony fonottkalács-szeletek (Bâchezupn),

utána marhahús tormával. 2. Csigatésztaleves (Gijgalazupn), utána marhahús czéklával. 3. Savanyúleves, utána borjú-, vagy juhhús. 4. Marhahúsleves zsírban süttött koczkával (Gapäckana Schifezupn), utána marhahús foghagymamártással. 5. Rizsleves, utána tyúkhús mindenféle aprólékkal. 6. Káposzta, utána juh- vagy disznóhús. 7. Szárnyas- és borjúsült, főtt aszalt szilvával.

A vacsorát kalácscsal és mindenféle gyümölcsccsel fejezték be.

A lakodalmi ital édes pálinka volt, gazdagabbaknál bor, meg sör is.

A húsfélék felszélése mindig és egyedül csak az ételmester dolga volt.

Vacsora alatt összeverődött sok hivatlan vendég, még a harmadik faluból is. Kiket a kíváncsiság hozott, azok a ház előtt ácsorogtak, hogy az ablakon át láthassák, mi történik oda benn. Néhány szegényebb távoli rokon, árvák és a lesipuskások a konyhaajtóhoz huzódtak, hogy talán majd csak nekik is juttat valamelyik jó anyóka egy-egy falatot. Néhány siheder pedig a zavarosban észrevétlenül az asztal alá bujt, hogy rimánkodásukkal könyörületre indítsák az ismerősebb vendégeket és hogy próbára tegyék a menyasszony ügyességét. Ha sikerült a menyasszony csizmáját lehúzniok, elérték vágyaik netovábbját: elmondhatták «ügyetlen menyasszonynak». Kaczagás kísérte ilyenkor merész tettöket.

Vacsora alatt nagyon kedélyes volt az élet. Muzsikaszó mellett fogyasztották az ételt és italt s közbe-közbe koczintás alkalmával egy-egy jó kíváncságot is megeresztettek az új pár boldogságára.

Az egyes ételek közti pausákat hol tréfás beszéddel, kaczajjal, hol meg dalolással töltötték el.

Vacsora vége felé, mikor már minden, még a gyümölcs is fogytán volt, egyik-másik fiatal pajzánságból, mintha nem lett volna elég, czítálta a régi verset:

<i>Hoppsa Hruški, s saiⁿ kha Pijen,</i>	(Nincs már körte, Máté bácsi!
<i>S saiⁿ ne lauta Pléla,</i>	Mind elfogyott régen,
<i>Nischt am Püzn, dedes am Pauch,</i>	Szilva ez csak, a mi itt áll
<i>Hoppsa Wete Matéla!</i>	Megevésre készen.)

Az örömapa, meg a vőfélyek hallván ezt, azonnal megértették a célzást s egyik is, másik is e szavakat intézte a fürge leányokhoz:

<i>Ana, Mila, Zukatila,</i>	(Gyere Anna, gyere Mila,
<i>Khümmt mêt mija an Khéle!</i>	A pinczébe gyertek!
<i>Ém a Baiⁿ ûnt ém a Piju,</i>	Jó muskatal-almát, körtét,
<i>Ém a Moschkatéla!</i>	Bort, sört hozok nektek!)

Néhány percz mulva megint tele volt az asztal mindennel, a mit szem-száj kívánt. Nem is panaszkodott többé egy sem!

A vacsora végeztével az örömszülők minden egyes vendégnek, még a gyermekeknek is, lakodalmi ajándékkal kedveskedtek, kalácssal és sülttel, melyet kendőbe burkolva haza kellett vinniök, hadd jusson az otthon maradt betegnek, a cselédségnek, vagy valamely jó ismerősnek is a lakodalomból! Ez ajándék neve: *«Pozsadessn»* volt (valószínűleg: Isten étke, isteni eledel). Innen maradt az a mai nap már csak kevesek által értett szólás-mondás, ha valaki egyszer valahol jó falat, vagy dolog birtokába jutott és emlékébe visszaidézi, így kiált fel: *«Ja's boa a Pozsadessn!»* (Az volt isteni eledel!)

4. Nóta és táncz.

Vacsora után kihordták a nélkülözhető asztalokat és székeket a szobából és megkezdődött a táncz. Az egyes tánczdarabok közti pausák alatt pedig zenekíséret mellett nótáztak.

Tánczközben személyválogatás, énekközben az egyes hangok kritizálása nem fordult elő. Jó tánczos-e valaki, vagy jó énekes? az egészen mellekes volt. Az volt a fődolog, hogy mindenki jól mulasson és senki ne unatkozzék. A fürge, élénk fiatalság nagy hévvel járta a német (an Deutschn), a lengyel (an Pöleschn), az ujjalfenyegető (an Kâketântz), a kendőtánczot (an Tichetântz) stb., az ólomlábuak minden taktus nélkül össze-vissza, a tipegő öregek pedig csak úgy öregesen; mindenki, a hogy tudott. De mennél rosszabbul lejtett valaki, annál jobban mulatott a nézőközönség.

Ugyanez mondható az énekesekről is. Csengő-e a hang, vagy rekedt; tisztán énekel-e a műkedvelő, vagy hamisan? mitsem számított. Mennél jobban győzte a torok, annál nagyobb volt a dicséret, az elismerés.

Kiki úgy mulatott, szórakozott, a hogy kedve tartotta, egész fesztelenül.

A multság legérdekesebb része a nótázás volt. Mindenki részt vett benne, mert mindenki, még a legutolsó vendég is, abban a boldog hitben ringathatta magát, hogy a zene csakis az ő énekét kíséri.

A németajkú népek közt élő alkalmi dalokon kívül énekeltek ugyan tót nótákat is, de a legkedveltebbek voltak mégis ősrégi és mindenki által ismert, tudott népdalaik.

Ezen népdalok között legnagyobb szerepet játszottak a vegyes tartalmú, ugyanazon dallammal és ugyanazon refrainnel bíró nóták, azután az egyes mesterségekre vonatkozó és végül mindenkinek kedvencz nótája.

Az elsőknél az egyes verseket mindig valami jó torkú hős énekelte zenekíséret mellett a zenészek előtt. A refraint pedig az egész vendégsereg zengte.

E versek tárgya a nép naiv gondolkodásának szűkkörű világából, a közéletből, közvetlen környezetükből van merítve. Rövidek, de csattanósak,

s minthogy mulattatásul szolgáltak, humorosak. Volt ugyan néhány trivialis is, de ezeket az énekesek csak akkor fújták, mikor már a hallgatóság a legnagyobb elnézéssel viseltetett irántuk.

Álljon itt egy-kettő azok közül, melyeknek tartalma folytonos derűtségben tartotta a hallgatóságot.

Az előénekes a vendégek, különösen a szépnem kérésének engedve, rendszerint így kezdte nótáit:

<i>Bie zël é denn zên̄ga,</i>	(Hogy daloljak én most,
<i>Benn é nischt nêt khq̄n?</i>	Mikor nincsen kedvem?
<i>Benn é be pûzoffn zaiⁿ,</i>	Én a nótát mindig
<i>Wâng é jalescht q̄n.</i>	Ital mellett kezdem.)

De a fiatalság mitsem törődött a kifogással, alig hangzott el az utolsó szó, már rákezdte a refrain, melyben résztvett apraja-nagyja.

A refrain minden vers után a 132. zsoltár 1. verse képezte:

· Ecce quam bonum	Habitare fratres
Bonum et iucundum	Fratres in unum!

(«Ime, mely jó és gyönyörűséges atyafiaknak együtt lakniok!»)

Hogy aztán e latin szöveget a nem valami nagy nyelvtudósok minden lelkiismeret-furdalás nélkül kényők-kedvők szerint változtatták, mindenki gondolhatja.

A refrain eléneklése után a leányok vagy menyecskék, hogy a solo-énekest kedvre hangolják, kezébe nyomtak egy borral, vagy édes pálinkával telt flaskót s hogy valamiképp le ne köszönjön, elhalmozták a legnagyobb dicséretekkel. A flaskónak, meg a szép szónak mindig meg volt a maga hatása, azonnal ebbe kapott:

<i>Haiⁿt ést a schéna Tq̄g,</i>	(Nagyon szép nap ez a mai,
<i>Moeng ést da ândere,</i>	Még szebb lesz a holnapi,
<i>Bie béts denn ûntu zaiⁿ,</i>	Milyen lesz majd az a nap,
<i>Benn é be pûzoffn zaiⁿ?</i>	Ha leiszom magamat?)

Tombolva kezdte rá mindjárt a kar a refrain.

Czifrábnál czifrább versek következtek ezután:

<i>Deutsch-Prôbn ést a schéna Stq̄t,</i>	(Német-Próna szép kis város,
<i>S ést nêt bait vû Prîbetz,</i>	Privigyével majd határos,
<i>Dréna zaiⁿ wéje schéna Mâre,</i>	Nagyon sok szép lány van nálunk,
<i>Spatéta wént Niemetz.</i>	Csunyát egyet sem találunk.)

<i>Benn da Prompaiⁿ boewe ést,</i>	(Vig az asszony, mikor leszáll
<i>Zaiⁿ da Baibe wrûh,</i>	A pálinka ára,

*Vúkhâfn ija Wêdepett
Ûnt schlôfn owm Strûh.*

Beissza a pihés vánkost
S fekszik a szalmára.)

*Ûnza âeda Schbégemute
Mêt jan krûma Wissn,
Hot zém Joa am Pett galêgn,
Ûfstêhⁿ hot sa missn.*

(Hét éven át nyomta ágyát
Törött lábbal nyomorogva
Az én kedves jó anyósom,
Mégse ment el a pokolba.)

*Dût am Bénke, dô am Bénke
Êst a âedr Wlânkn,
Schlepp na a wija, schlepp na a wija,
Ê be metem tântzn!*

(A sarokban, a sarokban
Kopott seprő nyele,
Húzd elő csak, add elő csak,
Hadd tánczolok veled!) stb.

Egy másik pausa alatt meg két jókedvű mesterember állt a zenészek elé, pohárral kezökben s elhuzatták czéhök nótáját, melyet dalolva és komikus mozdulatokkal kísértek.

Minden czéhnek meg volt a maga nótája, német vagy tót. A timárok és csizmadiák nótája ez volt:

*Benn da Wlâsche a Khuh thut
[schéntn,
Thûⁿ da Schûste práw drof trénkn.
Zauf ne Prûde, zauf ner tzû!
Da Haut êst gut,
Aite êst am Kraut ganug.
Pûmpedi, pûmpedi, pûmpedidê,
Aite êst am Kraut ganug.*

(Ha lehúzza a mézáros
A tehénnek bőrét,
Iszik rá a csizmadia
Jókedvében lőrét.
Igyál pajtás bort. ne vizet!
Tehén bőre jól megfizet.
Hús is lesz a káposztába,
Ihaj, tyuhaj, igyunk rája!
Hús is lesz a káposztába!)

A két utolsó sort az összes vendégek énekelték.

Legérdekesebb volt a kovácsok és lakatosok pohártörő dala. Ugyanis a kovács meg a lakatos, jobbjukban pohárral, baljukkal egymást fogva, zenekíséret mellett össze-vissza ugrálva, mutatták be nótájukat. Dal közben egy pillanatra a poharat, mint a nyers vasat, a legény- és inassereg, t. i. a zenészek elé tartották, hogy melyikök tudja kalapácsával, a vonóval úgy eltalálni, hogy darabokra törjék. Az ügyességtől függött, ki a győztes. Ha abban a pillanatban egyik sem találta el, akkor a másokban a mesterek már előbbi helyükön folytatták a tánczot, hogy egy alkalmas pillanatban újra próbára tegyék a zenészek ügyességét. Ha valamelyik a poharat összetörte, jutalmul egy pohár italt kapott. Hogy aztán a poháron kívül az ujjaknak is kijutott az ütlegekből, arról a támadt vörös foltok tettek bizonyosságot. Azonban a hőst ez nem bántotta, a bravour feledtette vele a fájdalmat.

Később meg mindenki a maga nótájával lépett fel. A fiatalság rendszeren szerelmi dalokkal, az öregek pedig valami tréfás nótával igyekeztek dicsőséget aratni.

A fiatalság legkedvesebb nótája, melyet a legnagyobb elragadtatással és mély érzéssel énekeltek a primás előtt, ez volt:

Stigalitze, Stigalitze, staig of da Tona!
Schléma Jüdn, schléma Jüdn khina nêt galônga.

<i>Jatze Wete! Jatze Wete!</i>	<i>Ûnt da Pâm springa,</i>
<i>Khâmmt mêt da Wére!</i>	<i>Ûnt da Mâre tântzn,</i>
<i>Lot da Zâtn klînga,</i>	<i>Hon schéna Wrântzn! . . .</i>

(Tengelicze, tengelicze, szállj fára nyugodtan!

A rossz zsidó, a rossz zsidó nem foghat el ottan.

Édes kedves bácsikám!	A legények tánczra kelve,
Hegedűvel ide velem!	Tánczot roppnak szép lányokkal.
Minden húrja hadd penegjen!	Gyönyörű szép ruhásokkal! . . .)

Az öregek nótái közül a leggyakoribb volt:

<i>Wete Mëche</i>	(Mihály bácsi megy előre
<i>Mêt da Zëche</i>	Sarlójával az erdőre,
<i>Gét an Bâet Hoetz há",</i>	Hogy fát vágjon tüzelőre.
<i>Hât ananen Knjorrn,</i>	Bele vágott egy bütyökbe.
<i>Gét an Hâm morrn,</i>	Úgy megy haza nagy dűnyögre.
<i>Gét naus dreschn,</i>	Kimegy aztán a cséplésre,
<i>Khémmt nai^a wressn,</i>	De visszajön az evésre.
<i>Légt sé of da Ûwnpânk,</i>	Lefekszik a kályhapadra,
<i>Lât an Wuetz of drai Lochte lâng.</i>	És elalszik, hangot adva.)

A tánczok között a legérdekesebb volt a «*Kâtschetântz*» (gácsértáncz), mely zenés lakodalmaknál sohasem maradt el; ha az első napon nem volt idő rá, akkor a másodikon járták. Ugyanis a pajkosabb vőfély egy póznát vett kezébe, azután karon fogta a legügyesebb tánczosnőt, a zenészek elé álltak és nagy hangon kiadta a parancsot: «Mindenkinek készüljön, kezdődik a «*Kâtschetântz*!» Apraja-nagyja, fiatalja-öregje pár után nézett s egy sorba álltak. Mikor már mindenki elfoglalta helyét, a zenészek a vőfély (a gácsér) intésére elkezdték húzni a tánczot. A vőfély ekkor eleresztvén tánczosnőjét, egyedül ugrálva, egy pillanat alatt a kuczkón termett és ezen, a szobán és ablakon keresztül az utczára ment ugrálva. Tánczosnője hű kísérője volt. A többi párnak sorban, akarva, nem akarva, az első párt kellett utánoznia, sőt a zenészeknek is, de úgy, hogy a muzsika egy perczre se

hallgasson el. A sötét utcán mindenki a maga párjával haladt tova, ugrálva s mindenféle bohóságot űzve. A mit csak tett a gácsér, ugyanazt kellett tennie valamennyinek. Mennél nagyobb pocsolyákba, árkokba, sárba vezette őket, sőt néha bele is ült azokba, és mennél hihetlenebb dolgokat művelt, annál élelmesebbnek s nagyobb hősnak tartották s annál jobban mulattak. Így járták be a község egy-két utcáját. Néha egy-egy házba is betértek s felverték a lakókat. Az éjjeli kalandozás után izzadtan és fáradtan tértek vissza, rendszeren az ablakon keresztül, a lakodalmas szobába.

Szegényebb lakodalmakon, a hol muzsika nem fűszerezte a jó kedvet, a dalolásban és mindenféle más bohóságokban kerestek és találtak szórakozást.

Zenés lakodalmakra vacsora után «Luczák» (maskarák) is ellátogattak, hol aztán az eszem-iszomból, meg különösen a táncból bőven kijutott nekik.

5. *A fiatal pár bucsúzója.*

Mikor már éjfél felé járt az idő, a jókedv már elérte tetőpontját s visszhangja messze elhallatszott az éj néma csendjében. Vacsora óta a hangos szóbeszéd, tréfa, kacaj, pohárcsengés, muzsika, táncz, nóta vegyesen járták.

Egész este a legboldogabb a menyasszony volt. Kipirult arca, mosolygó ajka, tüzes szeme elárulták lelke boldogságát. Legtöbbet tánczolt, mindenki foglalkozott vele. sok bókot kapott.

Éjfél körül a vőlegény parancsára a menyasszonytáncz kezdődött.

Féltrevonult az egész vendégsereg s a sarokból gyönyörködött az új pár tánczában.

A menyasszony vagy akkor, mikor esküvője után először tánczolt vőlegényével, vagy most igyekezett tánczközben vőlegénye orrát meghúzni, hogy egész életén át orránál vezethesse.

A vőlegény néhány tour után nyugalomra tért. Mielőtt azonban távozott volna, szülei és rokonai elé lépett, néha letérdelt és sápadtan, meghatva, halk hangon így bucsúzott tőlük: «Atyám és anyám és minden rokon! Köszönetet mondok mindazért, a mivel engem a mai napig elhalmoztatok! Ha én ezt nem tudnám nektek eléggé megszolgálni, jutalmazzon meg benneteket a legnagyobb jótevő: Úr Istenünk! Most pedig Isten nevében kérek benneteket, ha valamivel megbántottalak, történt legyen az gondolattal, szóval, vagy cselekedettel, Isten nevében bocsássatok meg nekem!

— Úr Istenünk bocsásson meg! — s — Úr Istenünk áldjon meg! — volt a válasz.

A menyasszony pedig a legnagyobb kitartással s kedvvel lejtette tovább a tánczot, minden egyes férfi-vendéggel egy-egy fordulót téve. Mikor már a legöregebb bácsival is elaprózta szép lassan a keringőt, fáradtan dőlt a tám-

láspadra, letörölte homlokáról az izzadságot, gondolatokba mélyedt és az öröm pirját lassan-lassan bú, szomorúság váltotta fel. Azon megrázó jelenet foglalkoztatta ugyanis, melyet néhány percz mulva minden vendég szemeláttára le kell játszania s mely mindörökre befejezi oly boldogan átélt leánykorát.

Azonban nem soká tartott e mély keserve. A jobboldali vőfély inté-sére elhallgatott a zene, elnémult minden ajk, egy helyre huzódott a vendégsereg, élén a menyasszony szüleivel s a menyasszony a vőfély karján könnybelábadt szemekkel s szégyenpírral arczán szülei elé lépett. Itt magára hagyatva, térdre ereszkedett s kérésleg kinyujtva kezét, vagy magától, vagy — a mi sokszor előfordult, ha a mély meghatottság, a szokatlan helyzet, a síri csend, különösen pedig a sok szem, fül miatt képtelen volt a beszédre — egy idősebb asszony előmondása után fuldokló hangon vagy a vőlegény által mondott bucsúzó, vagy pedig a következőt mondta :

«Legkedvesebb szüleim : atyám és anyám és minden kedves rokon és szomszéd ! Isten után nektek köszönöm, kedves szüleim, hogy itt e földön élek, mozgok és vagyok. Ti tanítottatok arra, hogy a jót kövessem és a rosszat kerüljem, és ifjúságomat Jézus Krisztusnak szenteljem. Minthogy azonban a jó Isten a hőn szeretett ifjút rendelte számomra és a mai naptól fogva, a melyen e zöld koszorút fejemre tették, az övé lettem, azért első sorban a mennyei Atya színe előtt térdre hullva, imádom Őt s hálát mondok legdrágább jótéteményeiért. Másodsor : szívből köszönöm nektek, kedves szüleim, hogy engem az Úr félelmében felneveltetek, a tiszta erkölcs útján vezettedek, minden szükséges dologgal elláttatok és tisztességes állásba helyeztetek. Harmadszor : köszönettel tartozom nektek, kedves rokonaim, szomszédaim és ismerőseim, hogy engem oly sok jóval elhalmoztatok ! Ha valamivel megbántottalak volna benneteket, Isten akaratából bocsássatok meg nekem !»

Úr Istenünk bocsásson meg ! — mondta mindenki.

Megindulva nyujtották ki erre a szülők áldásra jobbjukat s csókra ajkukat. A könnyező rokonok pedig kézzorítással váltak el tőle.

6. *A menyasszony-fektetés.*

A bucsúzó után a vőfély tenyerével felfelé fordított bal kezének négy ujja közé három égő gyertyát vett, jobbával pedig átkarolta a menyasszony derekát s miután a zene hangjai mellett három fordulót tettek, vagy ha nem volt zene, karonfogva háromszor megkerülték a szobát, eltűntek a nézők szemei elől .

Kint már útrakészen várta őket a nyoszolyóasszony a jobboldali nyoszolyólánnyal, kik, miután mindkettőt az idő viszontagságai ellen a szük-

séges ruhaneműekkel ellátták, velök a legrövidebb úton a vőlegény lakására indultak.

A vőfély karonfogva vezette a menyasszonyt. Az utat a baljában levő gyertyákkal világította meg. Ha azonban a gyertyákat a szél, az eső, vagy a hó eloltotta, koromsötétségben botorkáltak. Útközben a kedélyes vőfély, meg a csacska nyoszolyóasszony tréfás megjegyzésekkel, adomákkal igyekeztek a szomorkodó és szótalan menyasszonyt felvidítani és az új életet előtte rózsás színben festeni.

Mikor a vőlegény házához értek, a vőlegény anyja már a küszöbnél várta őket. A kölcsönös üdvözlés s az esetleg elaludt gyertyák meggyújtása után a nyoszolyóasszony így kezdte a szót:

— Néni! Szép ajándékot hoztunk kendnek. Elfogadja-e, vagy visszavigyük?

A néni pillanatnyi gondolkodás után így válaszolt:

— Igen, elfogadom. Hagyjátok itt! Hozzátok be!

Beléptek a gyéren bevilágított szobába. A vőlegény már nyugalomra tért, de még ébren volt s mosolyogva üdvözölte a jövevényeket.

A vőfély a szobába érve, oly erővel dobta a kezében tartott égő gyertyákat a nászágý alá, hogy rögtön elaludtak s darabokra törtek. Ezután a nyoszolyóasszonynyal és nyoszolyólánynyal a dunna megfordítását kísérlette meg, azonban ebben az erős vőlegény ellenállását ritkán győzték le.

A menyasszony czalatt szemlesütve állt e szokatlan helyen. Arcza a szégyenkezés miatt tűzben égett s a vegyes érzelmek ezrei járták át szívét. Szeretett volna menekülni, de lehetetlen volt. Meg kellett barátkoznia a már megváltozhatatlan sorssal.

A vőfély a vőlegénynyel tréfált, míg a nyoszolyóasszony és a nyoszolyólány a menyasszonyt megfosztották ékességeitől. Közbe a nyoszolyóasszony folyton figyelmeztette a menyasszonyt azon ősrégi babonás szokásra, melyet az este az asszonynép már annyira szívére kötött: érintse lefekvés előtt fejével a mestergerendát e szavakkal:

É schló mé ǵⁿ ében Trām,

É zėje meja zaiⁿ, bi maiⁿ Mǵⁿ.

(Megütöm a gerendát, hogy több legyek az uramnál), akkor ő lesz az úr a háznál. A menyasszony hajolt a szóra s megtette, mert hát hogy ne szeretett volna ő az úr lenni a háznál? A vőlegény mitsem szólt ennek láttára, de feltette magában, hogy papuschős nem lesz soha.

Ezután következett a vőfély legnevezetesebb, legkedvesebb s néha oly sokak által irigyelt teendője: a menyasszonynak a menyegzői ágyba fekte-

tése. Nagy büszkeséggel és hősiezen oldotta meg minden egyes e már régóta várva várt feladatot.

De ha a pajkos nyoszolyóasszony «műve» következtében az ágy a nehéz teher alatt rögtön összeroskadt, volt akkor hahota, meg tréfa, mely mindaddig tartott, míg csak a férfiak markos keze mindent rendbe nem hozott.

Az ilyen kis kellemetlenség csak jele akart lenni annak, hogy az életben a boldogság sohasem állandó s az öröm közé mindig vegyül egy kis üröm.

A kiséret távozása alkalmával «jó éjt!» kívánt az új párnak, a kikről azt tartották, hogy a melyiket közülök előbb elnyomja az álom, az hal meg előbb.

A kiséret a legjobb hangulatban tért vissza a lakodalmas házba, hol a vendégsereg közé vegyülve, folytatták a murit majdnem kivilágos kivirradtig.

A hazatérő vendégeket a zenészek mindig elkísérték egy darabig, a miért aztán jó borralalót kaptak.

Richter M. István.

A „Jorgován monda“ két változata a Román-Zsil és Magyar-Cserna forrásvidékeiről.

Az 1884. évi július hónap második felét Szinte Gábor tanártársam és Téglás István, jelenleg Torda-Aranyosmegye királyi tanfelügyelője kíséretében a Román-Zsil völgyének és forrásvidékének átkutatásával töltve jutottam a hátszegi medence déli szélére eső (a Zsilvölgytől a Retyezát hegytömeg által valami 20 klm légvonalni szélességben elválasztott) *Malomvíz* határába számított *Nagymező* községbe.¹ Az innen mintegy 25 klméternyire fekvő *Scoca* határállomáson, a pénzügyőrség szolgálatában talált pásztoroktól jegyeztem fel *Jorgován* regéjét. Ez az 1296 m. magas s csakis nyaranta lakott

¹ A ma közigazgatásilag használt *Chimpulu nagu* a Kendeffy-család ősi birtokán eszközölt telepítésekből alakult s ma már 435 lelket számláló havasi község. De a malomvízi Kendeffy-család tulajdonában jelenleg Kernyesden gróf Thoroczkay Miklós országgyűlési képviselőnél levő adománylevél szerint a XV. század végén csakis havasi birtokot képezett. A mint dr. Sólyom Fekete Ferencz, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyvének IV. kötetében közölt kutatásaiból, megtudjuk 1493. január 18-án Ulászló a két Syl (duo fluvij Syl apellati) mentén Ptetela, Malee, Ratoud Mwrylowar és Nyakmezew (szerintem Nagymező, mert az oláhok *Nyak*-ra változtatnak minden Nagy nevet) földeket, réteket és legelőket Kendeffy Mihálynak adományozta. A gyulafehérvári káptalan béltelki Dragfy Bertalan, Losonczy László kir. tárnokmester (1493. augusztus 21.) Macesdi Miklós regius és Marton archidiaconus által Kendeffy Mihályt be is iktattatja.

kis órállomás az Osele és Sorbele havasok alatt fekszik Ezen hegynevek kapcsán a következő két változatban adták elé a népszabadság és hősi bátorság megszemélyesítőjéül emlegetett Jorgován históriáját.

1.

A dévai várhegy sziklájáról réges-régen egy sárkány (Smeur) veszélyeztette a vidéket. Senkisémet juthatott közelébe s ember-állat örökös rettegésben élt miatta. Míg nem *Jorgován* a dévai hegy átellenében emelkedő aranyi sziklavár ura, a környék szenvedéseit látva, a sárkány elpusztítására vállalkozott. Kerítettet magának egy erős aczél-kardot, melylyel még a sziklát is kettéhasíthatá s felpattant táltos lovára, a mely őt az aranyi hegyről a dévaira röpíté. De a sárkány a nagy légzúgástól felriadva, még idejekorán elmenekülhetett. Hegyről hegyre ugrándozva, végre a Retyezát fellegekbe nyuló kúpján biztosságban képzelte magát. Csakhogy *Jorgován* is nyomában vala mindenütt s a hátszegi hegytetőről táltosával átpattanva, nagy erővel nekisújtott a sárkánynak. A kardsuhítás most sem találta a sárkányt, mely azalatt a Kuszturakon (szirtgerincez a Retyezát és Buoura havasok között) tovaillant. De *Jorgován* csapása oly erővel sújtott a Retyezát-tetőre, hogy abból egy szelet azonnal levált s azóta vált tompítottá, levágottá a Retyezát, a mint neve is mutatja.

A sárkány most a *Jorgován* havasra menekült, a herculesfürdői Cserna forrása fölött. *Jorgován* táltosa oly gyorsan utána ugratott, hogy egyik fejét le is üthette gazdájá. A sárkány még nagyobbakat ugrott s a *Sorbele* havason kinyában egy farka juhót felhőrpintett. Innen nevezik Sorbelenek a havast is. Onnan *Jorgován* elől a Cserna szűk völgyébe menekült és a sebeiből patakzó vér a sziklákra omolva, nyomában mindenütt viperák támadtak. *Jorgovánt* azonban mindez el nem riaszthatta s táltosát is addig biztatta, míg újból lecsaphatta a sárkány egyik fejét. A lankadozó sárkányt így a Duna völgyébe űzve, az a Kazán-szorosnak vette futását s Greben, Tachtalia, Izlas, Zlotzalomjain folytatta menekülését egészen *Golubač* Galamboi barlangjáig s látva, hogy nincs szabadulása: oda rejtözve elpusztult. Szétbomló teteméből keletkeztek a kolumbácsi legyek, melyek ezt a vidéket maig pusztítják.

Azt a havast, a melyen *Jorgován* aczélkardja először ütött sebet a sárkányon és első fejét lecsapta, annak emlékeül, hogy *Jorgován* hős szabadította meg a vidéket rettegett rémétől, hálából nevezték *Jorgován-kőnek*.

Ezt a regét olyan pásztor beszélte, a ki a Maros teréig legelteti juhait és Déva környékét is jól ismeri.

2.

A Román-Zsil szűk völgyéhez kötött hegyi nép szűk látóköre e fellegekbe nyuló havasok közül nem igen hatol ki s *Jorgován* hőstettét is egészen otthonához fűzi.

Ezen monda szerint az *Oszlea* havasán lakott egy sárkány, mely egészen a Sorbele havasig nyújtá fejait s az ott legelő juhokat és embereket pusztította (A hirtelen elnyelés, beszörpöltetés kifejezéseül nevezték volna el Sorbelenek e havast). A havasi pásztorok jajreszékélése végre elhatolt *Jorgovánig*, a híres vitézig is, a kinek táltos lova a legmagasabb havasokon is könnyen átugratott.

Jorgován a legügyesebb cigányt hivatá s azt mondta neki: hogy csináljon egy olyan kardot, a melylyel még a sziklát is elapríthassa, s a mely esorbát ne szenvedhessen semmitől. A cigány összeszedte minden erejét s megkészíté a kívánt kardot,

mely Jorgován tetszését is megnyerte. Csakhogy mikor fizetésre került a dolog, a remélt fényes jutalom helyett, Jorgován először is a cigánymester fejét ütötte le kardjával, nehogy az kardjának párját másnak is megkészíthesse.

Jorgovánt az ő hű táltosa az Osele havashoz röpíté. De a sárkányt ébren találta s csakis egyik fejét sikerült lecsapnia. A sárkány iszonyú dühvel röpült tovább; de Jorgovántól szabadulni nem tudott. Csapás csapásra következett s a kiomló véresepek mindenikéből egy-egy vipera támadt Jorgovánra. Mind hasztalan. Jorgován nem riadt vissza a sárkány rémes ordításától, ellenállási kísérleteitől, sem a reá támadt viperaseregtől s a Cserna hasadékából a Duna sziklapartjai közé szorítá a sárkányt, melynek véreből ott még több kígyó támadt. A mikor végre halálát közeledni érezé a mind több sebből vérező sárkány, azt kiáltá üldözőjére: No rossz voltam egész életemben; hát éreztétek bosszúmat és pusztításomat halálom után is! Azzal bevonszolta magát a golubaçi barlangba s lehetetéből a kolumbácsi legyeket árasztá a vidékre.

Ezen elbeszélés szerint az Osele havason fejező sziklaroncok a sárkány mézszárzékének kőült maradványai. Innen a havas neve is Csonthegy (Osele) = csontos. Jorgovának pedig Orsován szobrot emelt a nép szabadulása örömeül. Ebből következtethetőleg Jorgován az Alduna vidékéről jött a szorongatott havasi nép segítségére és nem Déváról, a Maros teréről, mint azt az előbbi variánsban láttuk. A *Jorgován*-havas képezte Jorgován első állomását, a honnan a sárkányra emelte pallosát. Jorgován itt is csodálatos, legyőzhetetlen hős és népszabadító. A görögök Theseus Perseusa, a német Wieland és magyar mesék népszabadítóinak táltoson vágató csodás vitézeinek méltó párja.

Mint egészen más téren működő író, idáig vonakodtam belekontárkodni a néprajzi társaság avatott munkásainak feladataiba. A mióta azonban tudomást szereztem Mailand Oszkár tanártársam szivességéből a *Jorgován*-monda jelentőségéről, a maga egyszerű száraz mivoltában, ime rendelkezésére bocsátom feljegyzésemet azoknak, a kiknek módjukban van a reá vonatkozó irodalmi készlet segítségével megrostálni és kifejteni annak népmíveltségileg netán használható vonatkozásait. Részemről csak annyiban tartom megokoltnak e hivatlan vállalkozást, amennyiben a Jorgován-regével kapcsolatos havasi nevek hollétéről közvetlen tapasztalással rendelkezve azt is igazolhatom, hogy épen a Román-Zsil a Magyar-Cserna forrásvidékek vízálasztója és a romániai határszél képezi a sárkánypusztítás színhelyét.

A két variáns eltéréseiben érdekes találkozását láthatjuk az Alduna és Marosvölgy szellemi áramlatának. Miként a vipera az állatvilágban és a növényország annyi képviselője a Balkán felől lassanként előrehatoló terjeszkedés jelenségei: Jorgovánban is nagy hihetőséggel a Balkán szellemi behatás megnyilatkozását bírjuk.

Téglás Gábor.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS TÖRTÉNETI NÉPRAJZ.

Újabb adatok a «székely» név eredeti értelméhez.

Szerény véleményem szerint fején találta a szöveget az a nézet, hogy a *székely* nevet nem valamely nemzet vagy törzs ősi elnevezéséből, hanem a magyarság itteni megtelepedése után rá bízott s teljesített foglalkozása következtében épen úgy alkalmazták e csapatra, mint például a Beszkid-hegység táján, hazánk észak-keleti véghatárában, a honfoglalás után megszállott ruthéneinkre, kiket századok óta *határőröknek* s a kerületet, melyben laktak, szlávul *Krajná*-nak nevezték. Sőt, ha tényleg már nem létezik is, Ung- és Beregmegyékben e kerületet még maiglan is *Krajna* név alatt ismerik; hajdan, a XIV. és későbbi századokban pedig e név külön kiváltságokkal ellátott, Beregmegyében kilencz helységből álló vidéket illetett. Bizonyára az erdélyi székelyek is ily honvédő foglalkozásuk után nyerhették elnevezésüket.

Ennek némi megokolása gyanánt felhozom, hogy Beregmegyében, a munkácsi uradalomban, különösen a XVII. században, I. Rákóczy György erdélyi fejedelem és Munkács ura idejében azon jobbágyokat, kiket örökül a várban alkalmaztak, *székelyeknek* nevezték el, holott voltaképen ők telkes jobbágyok voltak. A nagy terjedelmű uradalom egyes, még a vártól nagyon is távol eső faluiban laktak és egész, vagy féltelkők mívelésével foglalkoztak; urbéri szolgálmányképen azonban más *robotolás* helyett, tartoztak a várban, vagy egyes uradalmi tisztviselők udvarában szolgálatot teljesíteni.

Érdekes adatul szolgál e tekintetben azon urbéri összeírás, melyet *özvegy Rákóczy Györgyné, Lorántffy Zsuzsánna* fejedelemasszony és a munkácsi uradalom birtokosnője rendeletére 1649. évben Cseh Mihály nevű udvarbírója teljesített. E szerint találtatott akkor az uradalomban 753 szolgáló marhás jobbágy, 401 árendás jobbágy (kik t. i. a szolgálat helyett bért fizettek), szolgáló gyalogszeres jobbágy 580, árendás gyalogszeres 249, házzal bíró özvegy nő 178, zsellér 454, *kerülő* 93, lovas szabados 67, főkenéz 122, szolgáló kenéz 117, *hópénzes drabant* 98, *hetes drabant* 200, *székely drabant* 50, puskás 7, hadnagy 4, virrasztó 12, porkoláb 1 és *batyko* vagyis ruthén pap 84.

E lajstromból kitűnik, hogy a *székely drabant*, mely néhol csupán *székely*-nek iratik, külön kategóriát képezett, épen úgy, mint külön hivatása és foglalkozása volt a *kerülőnek*, *drabantnak* és *szabadosnak*; jóllehet szükség esetében valamennyinek kötelessége volt ura parancsára bevonulni

és fegyvert ragadni, mi végből a munkácsi várban megfelelő fegyver- és ruhatárt szerveztek. Különösen I. Rákóczy György alatt, mint Szalárdy 1644-ről a maga siralmas krónikájában írja, Balling János várkapitány mellett a munkácsi fegyveresek száma a háromezeret is meghaladta, kik a parancsolt órában helységeikből megjelentek. E szerint Balling a várban ötszáz gyalog számára tartott készen kékposztós egyenruhát és puskát s egyéb felszerelést, melyekkel a szolgálatra berendelt válogatott férfiakat felszerelte; e felszerelést azután hazabocsáttatásuk alkalmával ismét visszaadták. 1649. évben Rákóczy özvegye idejében a főntebbi részletezés szerint 416-ra ment a hivatásos fegyveresek száma, kik különben béke idején helységökben telkeiket művelték és heti vagy hónapi szolgálatra Munkácsra bevonulni tartoztak.

Mint mondtam, a kerülők nem tartoztak ily drabantok vagy székelylek közé, mert azok részint falujokban, részint a városokban tettek a hatóság vagy az uradalomban dolgozó jobbágyok körül felügyeleti és egyéb ily teendőket; ellenben a drabantok és *székelylek* leginkább fegyveres szolgálatot tettek, míg a lovas szabadosok levélhordással, marhahajtással s egyéb ily küldetéssel róvták le alattvalói szolgálányaikat.

1649-ben volt Munkács városban hat városi kerülő, Panasz Tamás volt itt a hetes drabantok hadnagya és Czeglédi Benedek «az úr ő nagysága kékei közt drabant». Beregszászon volt akkor hat kerülő, Váriban négy, Nagyberegen négy és itt hetes drabant kilencz, kiknek nevei voltak: Kovács, Ambrus, Fancsik, Kati, Gaál és Nagy.

Kerepeczkén (ma Felső-Schönborn) volt kerülő Czigány László féltelkes gazda és egész telekkel bíró hópénzes drabantok voltak Farkas, Kosura, Turi és Vizniczei, *székely drabant* pedig Korpányki, ki egésztelkes gazda volt.

Nagylánfalván volt összeírva egy kerülő, egy lovas szabados, hat hetes drabant és két *székely*: Berdics Ferencz és Hegedűs András, kik egy-egy telket műveltek Így volt ez a többi helységeken is.

Dragabartfalván, az úgynevezett Krajnán, volt 1649-ben egy kenéz, mint a község feje, ki szolgálat helyett egy nyestet, egy özet és drabantpénzül 3 frtot tartozott évenként a várhoz adni; azonfelül volt itt két kerülő, két lovas szabados, öt hetes drabant és *egy székely drabant*, Komjáti János, ki egy telek birtokosa volt. *Pisztraháza* nevű faluban lakott két *székely*, Pap és Pristyák; *Makarián* szintén két *székely*, Méhes és Zboróci; Sarkadon öt hetes drabant: Dancs, Festő, Urpatkó, László és Bobis, és két *székely*: Sándor és Orbán.

A Remetefaluban lakott Sarkadi István nevű hópénzes drabantról, ki féltelket művelt, ezt jegyezték meg az urbérben: «Üdvezült urunk (t. i. I. Rákóczy György) eximálta volt a házadó-fizetéstől, mivel *Ungvár* alatt meglőtték volt».

Ez ugyanis akkor történt, mikor Balling János 1644-ben háromezer emberrel, volt fegyveres uradalmi jobbágyokkal és drabantokkal megszállotta Ungvárt az ottani szorongatott protestánsok védelmére.

Bereg-Rákoson három hetes drabant és három *székely lakott*, úgymint Sági Péter, Baghi András és Sági Mihály telkes gazdák.

A székelyek szolgálatára és minőségére nézve sajtáságos adatul szolgál a beregi Nagylucska szabadosokról szóló jegyzet az említettem 1649-ki urbérben, hol ez áll: «Notandum: a hűsz szabadosok mindnyájan két szabad funduson laknak, levelök extál ut infra in paribus patet; szolgálatjoknak rende ez: a vár kapujára közönségesen *egy székelyt tartanak*, levélhordásra egy postalovát, item hadakozás idején egy drabanttal tartoznak. Ismét lovok hátán akárminemű szolgálatra, barom vásárlásra, elhajtásra, azoknak gondviselésére tartoznak mindenkor elmenni, levélvitel a szerint».

A Ruszkócz nevű orosz faluban lakott *székely drabant*-ok Rojtos, Juhász András és János féltelkes gazdák voltak.

Nagylohón lakott két székely: Piczák és Dávid. *Kis-Mogyoróson*: Filep János; *Balászfalván*: Ballós András, *Felső-Vizniczén* gazdálkodott hat székely drabant: *Ágoston* Ferencz és János, *Simon* Lőrincz és Gergely *Ferencz* János és Péter. — A *hribóczi* (gombási) kenéztől ez áll azon urbérben: «A *kenéz* Berengye-család hét tagból áll három telken, ezek mindnyájan kenéz helyen laknak, a mikor mellik nem kenéz, hetes drabantsággal és lóháton is szolgálnak, mivel pedig mind külön házakban laknak, azért iratott reájok a 25—25 denárnyi adó».

Közép-Vizniczén lakott Puskás János nevű *székely*, Alsó-Hraboviczán: Balmus László.

Általánosan pedig ezt jegyezték meg a fegyveres szolgáltról: «A várhoz tartozó szolgarendek, úgymint katonák, szabadosok, hópénzes és hetes drabantok, conventionatusok és minden rendbeli mesteremberek, a mint részleteztetett, adót fizetnek, jóllehet az ellen kifogást tesznek, hogy házuk után ordinarius censust fizessenek, állítván, hogy a régi földesurak idejétől fogva mindez ideiglen nem exigáltatott volna rajtok; miről azonban privilegiumot sem dominus terrestristől való immunitást nem produkálnak. Azért láttatik az, hogy csak a gondviseletlen tiszték inanimadversiojokból esett és azért ususban observáltatik nálók, holott az ordinarius proventus lévén, rendesen kell adminisztrálni.»

Huszonhárom év múltán, 1672-ben, II. Rákóczy György özvegye Báthory Zsófia bírta a munkácsi várat és uradalmat, melyet udvari tisztjei: Dévay János és Thuránszky János urbéri tekintetből összeírtak; miből kitűnik, hogy alatta az immár kizárólag *székely* névvel illetett alkalmazottak meg-

szaporodtak, mert «*a palánk-kapuhoz és az udvarbíró-házhoz szolgáló székelyek száma felment 166-ra*». Ugyanezen összeírás szerint találatott az uradalom területén főbíró 28, esküdtbíró 50, fő- és *viczekenez* 144, *continuus drabant* 50, szabados 62, muskatéros kettő és zöld puskás egy. A drabantokat úgy nevezték akkor, hogy kékes gyalog, vagy kékes drabant; ily kék gyalogok hadnagya volt Munkács városban Kosári Boldizsár, ki censusul egy forintot fizetett.

A *szerencsfalvai* kenézekről ezt állítja az összeírás: «A kenéz adója egy nyest, két madár (karol vagy császármadár) és drabantpénzül három frt; tizenötén laknak egy telken s mindnyájan a főkenézen kívül 14 kenyéren vannak és *székelységgel szolgálnak* a várba, fiai is ezeknek öt drabantságon vannak, kik egy kenyéren vannak atyjokkal, minden héten három-három embernek kellene *székelységre bejárni* a palánk-kapuhoz» (vagyis a munkácsi várhoz).

A vorotniczai tizenöt kenézzel hasonló adat szól: «Ezek mindnyájan külön kenyéren vannak és *székelységgel is szolgálnak* a palánk kapujához: persona No. 11. Minden héten *három székelyt* tartoznak adni; azonkívül aratás, kaszálás idején is Borsiban (Zemplén) a majorság körül annuatim tartoznak segítséggel lenni aratásban, kaszálásban, míg el nem végzik».

Hasonlóképen tartoztak a vár kapujához *székelységgel szolgálni* a nagymogyorósi, a balásfalvi, puznyákfalvi, kismogyorósi, kőrifalvi, hercfalvi s a többi számos kenézek, kikről megjegyeztetett, hogy a főkenézen kívül a többiek *alternatim kötelesek székelységgel szolgálni*. A szidorfalvi Szidor András főkenéznek hét családbeli alkenéze lévén, ezek hétről-hétre három-három székelyt tartoznak a palánkhhoz adni.

Koczhaszálláson Kovács Tamás negyedtelkes gazda *székely tizedesül* említettik.

Alsó-Vizniczén ezt jegyezték Szidor Sándor kenézzel, illetve két fiáról és két öcséséről: «Ezek *székelységgel nem szolgálnak*, hanem ottan-ottan a hámorhoz szolgálnak marhával».

Szvateleczfalván Pallag Lukács kenéz veje Tulok Ferencz volt *székely drabant*.

Dunkófalván Kitka László negyedtelkes *székelységet szolgált*; úgyszintén «*Dunkó Simonné veje, Kuratóczy Péter jövevényparaszt, székelységgel szolgál*».

Tíz év mulva a munkácsi vár és jószág Zrinyi Ilona kezével *Thököly Imre*, a kuruczkirály birtokába jöven, ennek meghagyására 1682-ben Keresztúri Miklós második várnagy összeírta az uradalom urbériségét, miből kitűnik, hogy akkor találatott a nagy uradalom területén összesen egy gyaloghadnagy-

jövevény, négy katonajövevény, három palotás gyalogjövevény, két udvari sipoj-
jövevény, egy csatlós jobbágy, 21 zöld puskás, 49 szabad legény. 84 *székely*
jobbágy, három karabélyos jobbágy, 71 muskatéros jobbágy, *három gyaloghajdú*,
13 kék gyalogos jobbágy, 54 hópénzes és 9 *vörös német jobbágy*, 35 lovas
és gyalog szabados, 275 kenéz, ezek közt 141 a kenézség, marhával szol-
gáló kenéz 88 és gyalog szolgáló kenéz 46, végre 64 kerülő.

Ezek közül magában *Munkács városában* lakott három lovas szabados,
négy katona, hat kék gyalogos, három palotás és gyalogjövevény, egy gyalog-
hadnagy, egy zöld puskás és két udvari sipo, kik jobbágy telken laktak
és censust fizettek.

Felső-Vizniczén gazdálkodott mint *székely* Vonyanik András, Zariva
János és Bogdán Jakabné veje Lengyel Ferencz. *Klocskofalván* Klocsko
János székely, Kis-Belebal helységben Petricska Szaniszló és Gergely székely,
Szidorfalván Szidor Iván székely, F.-Hrabonicán Kohán Jakab székely,
Dunkófalván Madárka Pál székely, *Iglinczen* Viscsák László hópénzes drabant
és testére János *vörös német*; *Zimbrilován* Koczibán Szaniszló székely és
fivére Simon hópénzes drabant; Gévéfalván Lucskai Pál szabadlegény és
Tokár Ferencz kék gyalog; *Koczkaszálláson* Pallag Vaszil, Pallag György
és Fedornák Andrásról az van följegyezve, hogy *a vörös németek közt* szol-
gálnak stb.

Úgy látszik, hogy Thököly az ily szolgálatot végzett jobbágyok álla-
potát *károsnak* találta s azért a terjedelmes urbéri összeírásban erről ez a
tétel foglaltatik: «Muskatéros, szabadlegény, karabélyos s egyéb udvari szolgál-
ta, minthogy nagyobb részint az értelmes jobbágyból állanak, nem kevés rom-
lására vagyon a jószágnak, mert az ilyen értékes, erős jobbágy az onus
(teher) alól ilyen proventussal kivétetvén, a szegényre száll a nagy teher-
viselés és az ilyen dolog miatt enerválódván jobban is a szegénység, el kell
bujdosnia; hasznos volna, ha semmi udvari szolgálatra jobbágy be nem
vétetnék, mivel némelyhez ugyan nem is illik a minémú gondban vagyon,
mint *a vörös németek* közt való jobbágyok is; és a kik ilyenek volnának, a
jobbágy szolgálat alá kibocsáttatnának; fizetésért idegenből találhat szolgál-
tát a földesúr, a vágy mely jobbágnak arra való fiai volnának, az olyanok véte-
tődnének be, az apja pedig járna el dolgában a többi jobbágygyal együtt; a
zöld puskások is nagyobb részint jó értékes jobbágyból állanak: a vadá-
szatot másképen is exerceálhatná a földesúr».

S valóban ez idő óta, részint gazdasági tekintetből, részint a közbe-
jött harci mozgalmak miatt ezen főntebb felsorolt fegyveres alkalmazottak
lassan megszűntek, mert a későbbi összeírásokban már említés sem a
drabantokról, sem a *székelyekről*, sem a kék gyalogokról nem történik.

Midőn pedig II. Rákóczy Ferencz alatt 1704. évben ismét megszólalt a harczy riadó s Beregszászon és környékén a *pro libertate* feliratú zászlót kibontották, a munkácsi és szentmiklósi uradalmak jobbágysági urak fegyveresei közé állottak s vitézül harcoltak.

1704. évben Rákóczy rendeletére *Hagara Mátyás* uradalmi számvevő összeírván az uradalmi jobbágyságot, ebben székelyekről és drabantokról többé szó sem fordul elő, hanem minden egyes helységben az illető rovatban híven feljegyezték, hogy melyik jobbágy vagy annak fia melyik ezredben, vagy csapatban szolgál. Így a többi közt feljegyezték, hogy *Bábafalván*: Delegán Gergely *urunk palotása*, Ivaskofalván: Kohut Ihnat öcsese János *urunk karabélyosa*, Papgyörgyfalván: Rác Máttyás fia Iván *urunk palotása*. Dragobartfalván: Kenéz Gerevics János fia Lukács katona Galgóczy seregében; *Bankó Jakab* öcsese *Mátyás viczehadnagy* Huszt várában, Kis András Huszton hajdu, Karácsony Gergely fia Iván Gonda seregének viczehadnagya. *Sztánfalván Obláz Lászlóról* feljegyeztetett, hogy *Szatmár alatt* elesett; Nagyberegen: hogy Gál János hajdu szintén Szatmár alatt elesett; hogy László György katona sebesülten fekszik Beregszászon; hogy Kati Pál fia *«néha kuruczokdik»*. *Mezőváriban* feljegyeztetett, hogy Kovács Ferencz jobbágy eleinte zászló alatt volt, de most otthon találkozik; hogy Bede István fia Pál *Esze Tamás* ezredének hajduja, Nagy István ugyanott viczehadnagy; hogy Gál Mihály maga helyett a Bay László úr ezredébe zsoldost állított. *Beregszászon* Csoma János Móricz ezredének hajduja, Egri János ugyanott gyalog s hogy Szabó Pál a *munkácsi obsidióban* elesett s így tovább.

A fentebbiek immár kétségtelenül igazolják, hogy a *székely* elnevezést hivatásos foglalkozású egyénekre alkalmazták s hogy bizonyára az erdélyi székelyek is nem külön nemzetből származtak, hanem mint a beköltözött magyarok részei ott sajátos foglalkozásra alkalmaztatván, ebből eredőleg nyerték elnevezésüket, mely maiglan rajtok maradt.

Lehoczky Tivadar.

A KOZAROKRÓL.

A magyar őskor földérítésénél nyereségszámba megy a legaprólékosabb adat is, melyből valamit a magyarokra és törzsrokonaira nézve megtudhatunk. Ezen igazságból kiindulva, összeállítok egy pár jegyzetet a kozar népről, melyeket zsidó forrásokból böngésztem össze.

1. Kuun (*Relationum Hungarorum cum orientale . . . historia antiquissima* p. 42.) említi, hogy perzsa és arabs írók a Kaspi tengert «kozár»

tengernek nevezik; körülbelül ugyanezt mondja Vámbéry is (*A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Budapest, 1895. 34. l.). A «kozár» tenger elnevezés megvan a zsidó forrásokban is, p. o. *Juchaszin* (Krakkó, 1580.) 135. l.: «A nagy folyam, melynek neve *Etel*, a moszkvai sivatagból jövet szakad a *Kozártengerbe*».¹

2. Történetíróink rendszeren a kozaroknak csak két csoportját emlegetik: fehér és fekete kozarokat; úgy látszik azonban, hogy a kozarok sokkal több ágra oszlottak, mert két zsidó forrás általában kozar népekről szól (Ábrahám ibn Daud: *Széfér ha-kabbála*; újonnan kiadta Neubauer; *Anecdota Oxoniensia*, I. köt., Oxford, 1887., p. 78. és a már említett *Juchaszin*, ed. Filipowszki, p. 214. b).²

3. A kozar történetnek egyik legjelesebb ismerője, A. Harkavy, újabban egy kis czikket tett közzé a kozarokról,³ melyből átveszszük a következő két adatot: a) *Szádja*, a ki a IX. században a szúrai talmudi akadémiának feje volt, főlemlíti, hogy valamint az arabsok fejedelmének állandó czíme *khalifa*, ép úgy a kozarok fejedelmét mindig *khagán*-nak nevezik; ugyanezt mondja *Ibn Khordadba ibn Foszlán Maszúdi al-Biruni* arabs író is; úgy Szádja, mint Al-Birúni a kozar birodalom virágzása idejében éltek. b) Ugyancsak Szádja igen érdekes tudósítást ad a kozar udvari szokásról és nem lehetetlen, hogy a magyar vezérek, kik kozar szokásokat követtek, ugyanígy jártak el. «Ha a khagán valami parancsot ad az udvari tisztnek vagy a hadvezérnek és ama tisztviselő már teljesítette a parancsot, nem tér vissza a fejedelemhez, azt mondani, hogy: „Uram, már megtettem, a mit parancsoltál”, hanem bevárja, míg a fejedelem újabban hívhatja és más parancsot ad neki; midőn a parancsnak vége, akkor mondja csak a tisztviselő: Első parancsodat már teljesítettem».

Krausz Sámuel.

Egy zsidó krónika adatai a hunnok és magyarok történetéhez.

1.

A «*Jemósz Ólám*» (Világ folyása) című *Gans Dávidnak* 1591-ben szerkesztett héber krónikája, mely mint az Előszóban említi, Ciriakus, Spaugenberg, Hubertus, Galcius, Lórenc Faust, Georg Cassius és Martin Barik

¹ ים בוזר. Nem tudom, hogy a *moszkvai sivatag* (מדבר מושקוף) van-e más régi forrásokban is említve?

² עמים בוזריים mindkét helyen; a *Juchaszin* különben függ ama régebbi forrástól.

³ Ebben a gyűjteményes munkában: *Semitic Studies in memory of Rev. Dr. Alexander Kohut*. Berlin, 189.. p. 244—247.

könyvei (?) nyomán készült, s inkább csak Babylonia, Perzsia, Görögország s a Frank-birodalommal foglalkozik, a hunnokra vonatkozólag következő, feljegyzésre méltó adatot tartalmazza :

«Napjaiban (Valens császárról beszél) elkergettettek a hunnok, kik az *éjszaki városokban* laktak. Ez egy hatalmas nép; a férfiak erősek, magas termetűek s halálra szántak voltak. Vagyonostul költöztek ki hazájukból és megtámadták a Panoniában lakó «Gádos»-okat (héber: גַּדוֹס) azaz góthokat s országukat elfoglalva, mai napig is ott lagnak. Eisenberg Jákob azt írja, hogy e két nép, t. i. a hunnok és guárok, kik az éjszaki hegyekben laktak, egybeolvadtak s midőn Panoniát elfoglalták, elnevezték azt «Hungáriá»-nak, mely összetett szó a hunn- és guár-ból» (23. lap).

Ezen közleményben több figyelemre méltó adat foglaltatik, melyek a következők: a) a hunnok hazája éjszakon volt; b) ott is már városokban laktak; c) a hunnok nem maguk jöttek Panoniába, hanem még más hegylakó nép a «guár» is velük jött; d) a «Hungária» nevezet, a tudós népetimologia szerint, a hunn és guár néptől eredt; végre e) a szerző az ő idejében Magyarországon lakókat a hunokkal egynek tartja.

Szerző a hunnok bejövetelét a 383. évbe teszi. Négy évvel később, tehát 387-ben, Gratianus császár megveri és le is győzi őket (23. lap). Attila halála után pedig, 455-ben, már a rómaiak ellen lázadtak fel (24. l.), «de a római császárok *Hunrus* és *Márticus* tehetetlenül nézték őket».

A hunnok teljes feloszlását szerző 490. körüli évekre teszi (24. l., 2. old.), megjegyezve: «akkor (berni Dittrich idejében) egész Olaszország megtelt a hunn és góth néppel s ugyanakkor a latin nyelvbe hunn és góth keveredett».

Szerinte tehát a hunnok 100 éven felül laktak Magyarországon.

2.

A «Jemósz Ólám» (Világ folyása) cz. Gaus Dávid szerkesztette héber krónikában egy *Gulcaki* (גּוּלְצָקִי) nevű magyar király van említve. Ez «Ludolf» Ottó király fiának hívására ment Németországba, őt atyja ellen segitendő. — 955-ben ismét Németországba csapott, de ekkor legyőzték; habár Konrád a magyaroktól a csatában megöletett is, de a «királyt» s három főemberét (kiket nem nevez meg) elfogták és egy fára felakasztották (34. l.). Ebből világos, hogy «Gulcaki» név alatt Taksony fejedelem értendő.¹

Továbbá 36. lapon: «Az 1001. évben adott Ottó császár Kalpa (vagy Kalfa, héb. קַלְפָּא) Magyarországon uralkodó fejedelemnek királyi koronát

¹ Bár neve inkább hasonlít a *Gyejcs* (Géza) fejedeleméhez. Szerk.

és megkoronáztatván, ő lett a magyarok első királya . . . Ezen király elváltoztatva nevét, István nevet vett fel».

Néhány sorral lejjebb olvassuk: «Henrik császár *Nizila* nevű hugát a fent idézett magyar királynak adta nőül, s ez (a király) elfogadta a keresztény hitet; a császár pedig Istvánra változtatta nevét 1009-ben».

3.

Mátyás királyról is közöl egy érdekes mondát a «Jemósz Ólám» cz. héber krónika (46. l.): «Mátyás, Magyarország királya, okos és bölcs ember volt; szerette az igazságot és a tudósokat tisztelte. Minden dolgában és háborúiban szerencsés volt. Jónak látom, hogy elbeszéljek egyet szerencsés kimenetelű dolgai közül. Egyszer, midőn az erdőbe vadászni ment, kezeit megmosandó, drágaköves gyűrűjét lehúzta az ujjáról és egy kőre tette; de egy nagy holló a gyűrűt elnyelve tovarepült s egy faágra szállott. A király sietve vette puskáját és a hollót agyonlőtte, testéből a gyűrűt kivette. Ezen esemény szerencsés kimenetelének emlékére megparancsolta a király, hogy minden aranygyűrű, mely az ő birodalmában készül, egy *szájában gyűrűt tartó holló alakkal készíttessék*. Ily aranyok (!) még napjainkban is vannak országunkban (szerző hazája Csehország, hol a XVI. század végén élt) és *holló-aranyoknak* «*raben-golden*» neveztetnek».

Rechnitz Ignác.

IRODALOM.

A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Irta: *Thúry József*. Megjelent a «Századok» tavalyi évfolyamának okt.—decz. füzeteiben és különnyomatban.

Különös figyelmet érdemlő e tanulmány azon munkálatok sorában, melyeknek az ezredéves ünnep hangulatából fakadt őstörténeti érdeklődés adott létet; nem ugyan kifejtett eredményeinél fogva — mert ezeken, sajnos, élénken kéri az alapúl szolgáló kutatás egyoldalúsága — hanem ama bő történeti anyagkészlet miatt, melylyel szerzője kitűzött feladatának megoldását célba vette. Méltán mondhatjuk, hogy a *török ethnologiai elméletnek* ez eddigelé a legnagyobb erőművelete; szabatos tudományos tárgyalásával s az elfoglalt álláspont védelmére felhozható bizonyítékok áttekinthető csoportosításával mindenesetre tanulságosabb ezen értekezés ama vaskos köteteknél, melyek egyazon irány szolgálatában annak idején oly rendkívüli zajt ütöttek. Thúry teljesen tájékozott a tőle tárgyalt kérdés irodalmában, ismeri jól a

rendelkezésre álló forrásokat, sőt ezeken kívül felhasznál néhány mostanáig figyelembe nem vett keleti kútfőt is. Módjában volt különösen megtekinteni *Núreddin* XIII. századbeli perzsa írónak a bécsi udvari könyvtárban őrizett kézirati művét s ennek, valamint későbbi átdolgozóinak adatait értékesíthette munkájában. Igaz, hogy a magyarok eredetére vonatkozólag tudásunk ezekkel semmiben sem gyarapszik; mert bármikép is igyekszik Thúry *Núreddin* közlésének, mint «az izlam előtti török irodalomból, az *oguzok történeti följegyzéseiből*» eredt adatnak jelentőségét nagyítani: az még sem egyéb, *Gurdézi*, vagy valamely vele egy forrásból (*Dsaiháni* elveszett nagy művéből) merítő kivonatolónak sajátos tudás híján való másolása, a mint ez minden kétséget kizárólag kitetszik a szövegek pontos egyezéséből.¹ A mi újat a Thúrynál először alkalmazott keleti kútfőkből tanulhatunk, az legfeljebb a magyaroknak *mažarka* neve (így írva a XVII. századbeli Hadszi Khalfánál, míg elődeinél hibásan: *maharka*), melyvel valószínűleg a magyarságnak keletre szakadt ágai nevezhették magukat, mit abból is következtettek, hogy a moldvai csángók mai napig is *madarká*-nak nevezik a «magyar»-t (ugyanitt: *zidóka*, *zidócza* = «zsidó»; I. M. Nyelvőr IX, 531.). A törökségbe olvadt keleti magyarok révén terjedhetett el e név a többi nyugat-ázsiai népek között s juthatott tudomására a későbbi történetíróknak.

Két főpontban foglalhatjuk össze Thúry fejtegetéseinek végeredményeit. Az egyik, hogy a *honfoglaló magyarokat török fajú népnek ismerik és vallják az összes egykorú és közelkorú történeti kútfők*. A bizanciaiak egyenesen *turkoknak* nevezik; Ibn-Rosztah azt írja, hogy «a magyarok *turk fajbeliek*» s ma már minden részről elismert tény, hogy az *ugur*, *un-ugur*, *ungri*, szláv *ongrę*, *ugri* nevezet is eredetileg török törzsre vonatkozott. Mindez kifogástalanul helyes és igaz; ha a magyarok eredetének kutatásában nem állana más forrás rendelkezésünkre, mint eme nevek és *történeti kútfők*, talán nem is lehetne vitás sem többé a tétel, hogy a magyarok török eredetűek. Ámde összehasonlíthatatlanul biztosabb alapja maradt fenn számunkra e kérdés eldöntésének *ősi nyelvünkben*. Igen jól érzi Thúry a

¹ *Núreddin* szövege Thúry közlésében: «Van még (a turkok) között egy másik nép, melyet *mažar*-nak neveznek. Ezeknek országuk szélteben-hosszában 100 ferszeng (paraszanga) és a rümi (Fekete-)tengerhez ér. Ezek között s a szaklabok (szlávok) és rümiak közt szüntelenül harez folyik» (Századok: XXX, 782. l.).

Gurdézi szövege Kuun G. közlésében: «(A magyarok) tartományának kiterjedése hosszában és szélességében 100 paraszangát teszi. Ez a tartomány a Fekete-tengerrel határos... Gyakran rontanak a szlávokra... (Akadémiai Értesítő V, 225. és 227. l.).

nyelv vallomásának kelletlenségét kedvelt nézetének sorsára nézve; ezért igyekszik azt minden áron távol tartani és kizárni ethnológiánk tanúi köréből. «Növelte a zavart (őstörténetünkben)» — panaszoja egy helyütt — «*hogy a nyelvtudósok is beállottak a történetbúvárok sorába históriát csinálni*; pedig hát egészen más dolog az, hogy micsoda voltaképen a magyar nyelv, a mióta fennmaradt emlékeiből ismerjük, s más az, hogy milyen eredetű volt az a magyar nép, mely Árpáddal elfoglalta ezt az országot.» Több tekintetben hibázik itt tudós szerzőnk. Először is nem «nyelvtudós» volt az, ki legelőször a magyar nyelv rokonsága alapján igyekezett a magyar nép eredetét meghatározni, hanem az a férfiú, kit a «magyar történetírás atyjának» neveznek, t. i. *Pray György*. Azután meg az ethnikum terén tényleg épen a *nyelvbúvárt* illeti első sorban az őstörténeti kutatások feladata, azon fontos oknál fogva, hogy csakis az ő anyaga, a nyelv az, mely a népek keletkezésének homályába biztosan bevilágíthat, nem pedig a történelem, mely a kezdő korszakok rajzában legtöbb esetben bizonytalan értékű mondákkal s egyéb néphagyományokkal kénytelen beérni. Végül ha nem is egyazon kérdés mindenkor a népek és nyelvek eredete, de rendszerint a kettő legszorosabban egybefügg elannyira, hogy különválasztásukra csak akkor van jogunk, ha erre nyomós okok, világos bizonyítékok kényszerítenek, a minők gyanánt azonban nem fogadhatjuk el valamely népnek idegenektől ráruházott neveit, vagy az illető néptől távol élt, kevésbé tájékozott írónak hallomás útján keletkezett ethnologiai felfogását. Nem is gondolt senki sem eddigelé arra, hogy a magyar nyelv bizonyító értékét az eredet kérdésében kétségbe vonja; nagyra becsülte ezt Thúry ethnologiai útjának irányítója, maga Vámbéry is, ki erőn-erővel igyekezett bebizonyítani «A Magyarok Eredete» művében, hogy a történet utalásaival egyezőleg nemcsak a nép, hanem a magyar nyelv is török eredetű s összes kulturtörténeti következtetéseit az ősi állapotokra nézve épen a nyelv adataira, a magyar nyelv török elemeire építette.

Bár érdemileg nem foglal kozik vele. Thúry úgy látszik ma is hódol Vámbéry ezen sok elmét megzavart, nagy tévedésének, melyből pedig tudvalevőleg újabban már világrabocsátója is megtért, elfogadván a tudományos világ köznezetét. «A magyar nyelvben» — így szól Thúry (905. l.) — «erős hatása ismerhető fel a finn-urali nyelveknek, a mely körülmény, mivel a magyar nemzet a történelemnek összes tanúsága szerint egyik török nép volt, csak úgy érthető, ha a magyarság, életének valamely korszakában, jókora mennyiségű ural-vidéki népelemet vett föl magába... Ez a processus legalkalmasabban a II—IV. századokban mehetett végbe, mikor az őshazából kiköltözött *onugurok* az Irtis és Ural folyók között

folytattak nomád életet s ebben a hazájukban éjszak felől a *vogulok* és *osztjások* ősei, ez a két, *jögra* vagy *jugra* nevű nép, voltak szomszédaink.» Ha jól fogjuk föl, e körülírásban azt kívánja szerző kifejezni, hogy a magyar nyelv «finn-uráli» elemei (a grammatika, igezők, testrészek, számnevek, névmások, viszonyszók stb.) *vogul-osztják jövevényelemek*, ellenben a benne levő törökség (az előrehaladottabb műveltség fogalmainak, a baromtenyésztésnek, kezdő iparnak, földművelésnek, kereskedelemnek, írástudománynak összesen 200—250-re menő kifejezései) a törzsoős eredeti rész. A nyelv-alakulat ily felfogása annyira tudománytalan és képtelen, hogy vele szemben fölmentve érezzük magunkat a részletes bírálattól és csak csodálkozásunkat fejezzük ki azon szívósság fölött, melylyel szerző — kit egyébként józan, tehetséges és kritikával dolgozó tudósnak ismerünk — egyre ragaszkodik ezen régi, benne félrevezetés folytán érlelődött balítélethez. A tudomány terén az elkövetett hibának beismerése és a tőle való eltérés *nem jellembé vágó dolog* és csak díszére válnék Thúry jól megérdemelt tudományos hírnevének, ha valahára — mint mestere tette — ő is kibontakoznék alaptalan és ma már egészen divatját mult előítéletéből.

S ezt annál inkább várhatjuk, minthogy jól meggondolva a magyar *fajra* vonatkozó török ethnologiai elméletnek nincs is voltaképen szüksége a nyelvtudománynyal való összeütközésre; hiszen mint *lehetőséget* nem zárhatja ki senki azt a véleményt, hogy a magyarok eredetileg csakugyan török nemzetiségbeliek voltak, kik *nyelvcseré* útján jutottak mai «finn-uráli» nyelvükhöz. Teljesen egyetérték Thúryval abban, sőt ezt előtte tüzetesen bizonyítottam is (Ethn. VI, 375. és 384. l.), hogy ama nép, melytől főtömegükben a magyar nyelv török elemei valók, az *on-ugur*-ok voltak, kik a *bolgár*-oknak s ezekkel együtt az *ogur-törökségnek* alkották egyik ágát. Ezeknek neve alatt válnak ismeretessé a nyugat népei előtt a magyarok s így nem lehet benne kétség, hogy emezek között, mint hatalmasabbak, kik a tőlük nyert kulturszavak tanúsága szerint egyszersmind műveltségben is előkelőbbek voltak, vezérszerepet viseltek. Lényegileg tehát jól egyezünk; mindketten tiszta török népnek tartjuk az *ungrokat* és bizonyosnak véljük, hogy ezeknek a magyar nemzet kialakulásában és régi történeti szereplésében igen jelentékeny része volt. Az eltérés közöttünk, föltéve, hogy Thúry mégis csak beismeri — a mint ebben az összes szakértők egyetértének — hogy a *mai* magyar nyelv már nem török, jóformán csak *alaki*, t. i. azon kérdésre vonatkozik, hogy miután az *ungrok* elhagyva az ősi török nyelveket ama bizonyos «finn-uráli» nyelvet vették fel, lehet-e továbbra is az így keletkezett népet «török eredetűnek» *nevezni*. Én azt hiszem *nem*; mert ha az *ungrok* hatalmasabbak is voltak, meg műveltebbek is ama «finn-

urali» népnél, melynek nyelvét fölvtették: nincs más mód e nyelvváltozás megmagyarázására, mint ama fölvetel, hogy emezek *sokkalta nagyobb számúak* voltak, úgy hogy uralkodóik ép úgy, mint a *bolgároknál* történt, *beléjük olvadtak*, míg a nép törzsökét, főtömegét tozábbra is ama «finn-urali» elem képezte. Az eredet kérdésének minden nehézsége eloszlik ez alapon: értjük a magyarok *ungri* nevét, mint az uralkodó, vezérszerepet vivő, szövetséges törzsét; megmagyarázhatjuk a török néprajzi hatás (ruházat, életmód, hadviselés, vallás stb.) nyomán, hogy miért mondja Gurdézi, illetőleg Dsaihâni *hallomás után* őket «turk fajbelieknek» s azon sem ütközünk meg, hogy Nüreddin, Szukrallah és a későbbiek a régibb kútfők után haladva, a magyarokat a török törzsek közé sorozzák, annál kevésbbé, mint-hogy erre egész jó alapjuk lehetett a saját látókörükben ismert keletre szakadt *mažarká*-k eltörökösödött ethnikumában is.

Igen jól egybehangzik e felfogással a magyaroknak sajátos *magyar* nemzetségeve. Thúry kevésre becsüli azt a szerintem igen találó nézetet, mely ennek előrészt legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és osztjákok közös vogul *mañs*, *mañsi* népnevével azonosítja, nem vet ügyet ezek kifogástalanul pontos hang-megfelelésére,¹ sem a *magyar* régibb *magyer* (*moger* : Anonymus-

¹ Thúry szerint ez «csak egyik példája ama *visszaéléseknek* (!), melyekkel oly gyakran találkozunk az összehasonlító nyelvészet terén»; azért közlöm itt még egyszer újabb adatokkal kiegészítve az analógiákat: magy. *agyar* = vog. *añsér* id. | magy. *húgy* «urina» = vog. *χυνś* | régi magy. *hugy* «stella», mai *kasza-hugy* = tavdai vog. *khöñś* | magy. *ágy-ék* = (alaprészeben) vog. *ünś* «far», *ünśäs*, *oiñśel* «állatok fartája, ágyéka» | székely *lagy-matag* «lágymeleg idő» = (alaprészeben) *lanqyos* = vog. *loñśiñ* «lágymeleg» v. ő. magy. *lággy*) | *légy* «musca» = votják *luž*, zürj. *löz* «lólégy, bögöly» (v. ő. a *ž* hangtani értékére nézve: votj. *kžž* «húgy» és vog. *χυνś*, votj. *kiziti* «csillag» és vog. *khöñś*) || az *n* megtartásával a magyarban (mint fentebb *lággy* mellett: *langy-os*): *hangya*, *hangyál* = zürj. *kožul*, *közül*, votj. *kužiti* «hangya», lozvai vogul *khünś* — *khašsei* id., éjszaki osztják *χašña* id. = kojbal-tatár *koñza* «légy» | *kengy-el* (ezen értelemben: «csizma-alj»): v. ő. vog. *kēñś* «rénbőr-botos befelé fordított szőrrel; bőrhárisnya» és magy. *al*. — A *magy-er* utórészét illetőleg ismételve hivatkozom a *férj* szóra, mely a cseremis *pü-erge*, *pörgö* «férj» szó tanúsága szerint előrészeben a *fi* szót tartalmazza, tehát így tagolandó: *fi-erj*. Az itt kiváló *erj* elavult szó igen alkalmasan egyeztethető a cser. *erge* «fiú», finn *yrkä* «legény, völegény», *yrkö* «meglett ember, férfi», lapp *irke*, *irge* «völegény» szókkal (l. Budenz: MUGSz. 517. l.), mely ősröksági alapon a török *erkek*, *irkek* «hím; férfi», *er*, *ir* «férfi» szókkal is összefügghet, úgy hogy ezek szerint a *magy-er* előrészeben az *igazi népnevet* (= vog. *mañś* *mañsi*) tartalmazná, utórészében pedig «*férfit, embert*» jelentene. Nem lehet föltűnő, hogy a *magyer*, *magyar* alakban a *férj*-hez képest a szóvégző *j* lekopott; szakasztott ilyen esetek a *szeder*, *eper* is, melyeknek bővebb alakjai tudvalevőleg: *szederj*, *eperj* (= vog. *äpérč* id.). — Régi véleményem, hogy maga a vog. *mañś* név nem más, mint az Azovi és Kaspi tenger közt elterülő nagy mélyföldnek, több folyónak és tónak ma is

nál; *mager*, *magyer*: sokszor nyelvemlékeinkben; ¹ **I. Nyárt.** Szót.) alakjának kétségtelen *összetételi* jellegére s noha, azt hiszem, *elég* világosan bebizonyítottam már, hogy ennek semmi köze a *Jügra*, *Jugra* folyó *vogul* *Mān-jā* («kis folyó») nevéhez (l. Ethn. VI, 357—9. l.), mégis Hunfalvy ezen tévedésének feszegetésével igyekszik lerontani annak kiválóan fontos vallomását (910. l.). Ezzel szemben azonban figyelembe veendő, hogy nincs leghalványabb nyoma sem *nyelvünkben* vagy krónikáinkban, hogy a magyarok valaha *türk-öknek* vagy *ungrok*-nak nevezték volna magukat; a *kozár*, *bolgár*, *bessenyő*, *jász* és *kún* népeknek számos maradványát találhatjuk meg földrajzi és személybeli nomenclaturánkban, de semmi ilyes nem redezhető fel az *on-ugor*, *ungri* népvévre nézve. Nagyon különös és érthetetlen jelenség volna ez, ha Thúrit követve, fölvennők, hogy a magyarok előbb nem is nevezték magukat másképen, mint *on-ugur*-oknak, vagy *ungrok*-nak. Józanul okoskodva, ezért semmi okunk abban kételkedni, hogy az a nép, melynek nyelve a vogulok- és osztjákokéval legközelebbi rokonságban áll s melynek *neve* is egyezik e népek saját nemzeti nevével, ezt a *magy-er*, *magyar* nevet ősi tulajdonkép bírja. Hiába hivatkozik Thúry arra, hogy ez a név a törököknél személynév gyanánt használatos már a régi időkben is (v. ö. *Muager* hunn vezér nevét a VI. század első felében)¹; mert az csak nem szorul bizonyításra, hogy közönséges divat népneveknek személyekre

használatos *Manič* neve, úgy hogy *magy-er* voltaképen «*Manič* vidéki embert» teszen, vagyis oly forma név, mint a votjákok *Ud-murt*, a zürjének *Komi-murt* = «Vjatka-vidéki, Káma-vidéki ember» nemzetségeve.

¹ Egy, legfeljebb a XIV. századból származtatható bizantin forrású *szláv* szövegben is találjuk a következőt: «Az *ugrok*, kik magukat *mager*-oknak (Marept) nevezik» (l. Thallóczy: *Századok*, XXX, 199. l.). — Még a XIV. században is *Majeria*, *Mager* alakban írják a Kaukázus-vidéki *Mažar*-t az olasz szerzetesek; l. Vámbéry: *Magy*. Ered 180. l.

¹ Thúry szerint ezen Bosporus-vidéki *hunn* fejedelem neve után cserélték volna föl az *on-ugur*-ok ősi nevüket a *magyar*-ral; de azt hiszem, ily nevezetes esemény nincsen eléggé megokolva azon történeti ténnyel, hogy *Muager* keresztségre tért *Gordas* testvérének megtámadásával és letételével jutott fejedelmi méltóságához. Valószínűnek tartom, hogy *Muager*, mint a fejedelem testvére, egyike volt az előkelőbb törzsfőknek azaz Anonymus *hetu-moger*-jeinek, úgy hogy a Theophanesnél följegyzett név inkább az illető vezér méltósága jelzésének veendő. Thúrynak az az érvelése, hogy a magyar krónika is «*Hunor*» és «*Magor*» ősóket ismer, azaz szintén személynévből származtatja a *magyar* nemzetségnemet mód nélkül gyöngé támogatás, minővel a régi krónikák után indulva, minden nemzet nevét személyekre lehetne visszavezetni. Különben is, hogy az *on-ugur* név nem tünt le *Muager* fellépésével (528), legjobban az bizonyítja, hogy még három század mulva is *ungri* néven szerepelnek a magyarok a keresztény kútfőkben.

való ruházása. Csak a mi *Bolgár, Kozár, Kún* stb. régi családneveinkre, vagy a törzs-genealogiák névlajstromaira kell gondolnunk, hogy tisztában legyünk, mit építhetünk a szóban forgó kérdés eldöntésében személy- és népnév-egyezésekre. A *magyar, magyar* és változata a *megyer* név a «finn-uráli» nyelvek világításában, mint összetétel elemeire bontható és értelmezhető, ellenben nem a törökség terén; nem gondolhatjuk tehát okszerűen annak eredetét sem másutt, csak épen amott, mi annyit jelent, hogy a «magyar» nevet mindenkor «finn-uráli» eredetű nép viselte s nem török nép adta a vele nevezett nyelv beszélőinek, más szóval, hogy a magyar nép törzsrökrészében fajra, nyelvre és nemzeti nevére nézve egyaránt «finn-uráli», a mi pedig török benne, az idegen, beolvadás folytán támadott járulék.

A kellő körületekintés hiányát kell felrónunk Thúry értekezésének második főtételében is, mely t. i. a magyarokat a hunnok egyenes leszármazottjainak igyekszik bizonyítani s ehhez képest legősibb hazáját Sina éjszaki tájaira helyezi. Okoskodásának láncolata a következő: a magyarok azonosak az *on-ugur*-okkal, ezek Abulgházi Irtis-fői *on-ujgur*-jaival, az *ujgur*-ok pedig általában a *hiung-nuk* utódai és maradékai. Ez utóbbi népnévnek ejtését Thúry hiteles forrásokra hivatkozva *hüngnu*, vagy *hunnū*-ra javítja, úgy hogy a *hunn* népnévvel való egyazon hangzás kétségbe nem vonható. De itt első kérdés, hogy tényleg azonos-e a nyugati török *on-ugur*, *ugur* (*jugur*) népnév a keleti török *on-ujgur*, *ujgur* népnévvel s a második, hogy vajjon csakugyan leszármazottjai az ujugrok a *hiung-nuk*-nak, vagyis *hunn*-oknak? Az elsővel bőven foglalkoztam már e folyóiratban (VI, 349—87. l.), igazolni törekedvén, hogy az *ugor*, *ugur* népnév nem más, mint az *oguz*-nak (s nem az *ujgur*-nak) olyan ejtése, mely a magyar nyelv török elemeit jellemzi s a mai törökségben csakis a csuvasban találja teljesen egybevágó analógiáit. De ettől eltekintve, kétségtelen, hogy az *on-ugur*-oknak nyelve nem volt *ujgur*, azon az alapon t. i., hogy az ezen nyelvjárást jellemző hangsjajtságok a magyar nyelv török elemeiben nem észlelhetők, melyek pedig Thúry szerint is az *on-ugur*-ból magyarázhatók legalkalmasabban. Az ujugr pl. megőrzi a köztörök *z*-t és a szóvégi *k*-t, a hol amaz a magyarban *r*-ré változva, emez pedig *-ó*, *-ő* alakban jelentkezik, pl. a *tenger* az ujugrban: *tenggiz*, a *tanú*: *tanuk* «beweis, zeugniss, zeuge», a *betű*: *bičik* «schreiben, schrift, buch» (Vámbéry: Ujg. Sprachmon.). A mennyire tehát ma a kérdést megvilágíthatjuk, nem tekinthető egyébnek az *on-ugur* és *on-ujgur* népneveknek viszonya, mint véletlen hasonlóságnak minden szorosabb együvé tartozás nélkül. — A mi Thúry következtetéseinek ide tartozó második láncszemét illeti, vagyis hogy az ujugrok a *hiungnu*-k utódai, ez is igen gyöngye anyagból van kovácsolva; alkotó részei t. i.: 1. az ujugroknak az

a hagyománya, hogy első közös nagyfejedelmük *Buka* khán az egész keletet meghódította, a mit a sinai írók *Maotu*, vagy *Modo* nevű hiungnu fejedelemlről állítanak; 2. hogy a felbontott hiungnu birodalom népeinek maradványai közt a sinai írónál *hujhu*, *ujkhur*, *ujguel* irással az *ujgur* is szerepel, sőt ugyanezek azt is mondják, hogy a *tukiu*-k (turkok) is a hiungnu fejedelmektől származtatták magukat. Szívesen elfogadhatjuk Thúry véleményét arra nézve, hogy *Buka* khán és *Modo* hiungnu fejedelem egyazon személy; de ez csak azt mutatja, hogy a hiungnuk uralma alá az ujugrok is tartoztak, kik részt vevén amazoknak harci dicsőségében, teljes joggal tekinthették a híres hiungnu fejedelmet sajátjuknak is ép úgy, mint a *mongol* Dsingiz-khánt is saját fejedelmüknek tarthatják és vele büszkélkedhetnek a *tatórok*. Az is teljesen hitelt érdemlő állítás, hogy az ujugrok a felbomlott hiungnu birodalom népeinek maradványai közé tartoznak; mindebből azonban még korántsem következik a két nép azonossága. Azon, főkép a magyar és vele legközelebbi rokonságban levő nyelvek *mongol* *elemekre* épített, de másnemű okokkal is erősíthető nézetem, hogy a *hunnok*, illetőleg a velük azonosítható hiungnuk törzsökrésze *mongol* (s nem török, ujugr-féle) nép volt, támogatást talál Thúrynak azon érdekes észrevételében is, hogy a nagy hiungnu fejedelem *Modo* neve éppen a mongol *modo* «fa» szóval azonos s magyarázatát az ujugrok azon hagyományában bírja, hogy Bukakhán (= *Modo* hiungnu fejedelem) «egy *fá*-nak a gyermeke, *fá*-tól született csodálatos módon» (Századok: XXX, 887. és 898. l.). *Mongol* volna e szerint és nem török a kétségtelenül hiungnu *Modo*, *Maotu* név is. A sinai írók azon állítása, hogy a *tukiu*-k is a «hiungnu fejedelmektől» származtatják magukat, szintén egészen természetes, ha tekintetbe vesszük, hogy a török hagyomány szerint *Türk* ősatyjuknak unokái *Tatar* és *Mogul* ikerestvérek voltak (Vámbéry: Török Faj, 3. l.), a mit a maga módja szerint a nyelvtudomány is igazol. Mindez azonban igen erőtlen bizonyíték a *hiungnuk* és *ujgurok* azonosságának vitatására¹ s minthogy az *ujgurokat* sem gondol-

¹ Igen jól érthetjük, hogy a sinai írók, midőn a hatáiraikról nyugat felé vonult hiungnuk után a néprajzilag és nyelvében sok tekintetben hasonlatos ujugr nép kezdett szerepelni, e kettőt származási viszonyban képzelték. Szakasztott ilyen eset az, midőn a nyugati írók a magyarokat *hunnok*-nak és *avarok*-nak mondják s tőlük eredőknek tartják, holott a IX. században senkinek sem lehetett már világos fogalma a hunnok ethnikumáról. — Az ujugrok és hiungnuk azonosítására jó okot nyújthatott, hogy az ujugrok tényleg a hiungnu birodalom népei közé tartoztak, résztvettek ezek betöréseiben s szívesen hozták maguk is kapcsolatba magukat azokkal. Az is elősegítette e képzetet, hogy a hunnoknak ősi hazájukban maradt töredéke tényleg az ujugrok közé olvadt be, a mit t. i. abból következtethetünk, hogy a *kao-tse* nép — a hogyan az ujugrokat a Vei-dinasztia idejében (227—264) nevezték — a sinai történetírók szerint

hatjuk azonosoknak az *ugor*-okkal, emezeket meg nem a *magyar*-okkal; nincs módunk a *hunn-magyar egyenes leszármazás* eszméjét máshová helyezni, mint a hol helyét már Hunfalvy kijelölte, t. i. a nemzeti önérzettel ápolta «*mesék világába*». Midőn azonban a *hunn-magyar egyenes leszármazás* eszméjéről így ítélünk, kétségtelen gyanánt valljuk a *hunn-magyar történeti kapcsolatot*, a mennyiben t. i. a hunnokok mozgalmaiban ezek vezérsége alatt résztvettek az *ugor*-törzsek s ezek sorában bizonyára az *on-ugorok*-kal együtt a hadi tekintetben később oly kiképzettnek bizonyult magyarok is. Európának azon területein, melyek ezen események színhelyei voltak, mind a hunn, mind az *ugor-török* népek (az éjszakra jutott *csuvasokat* kivéve) elenyésztek a szlávtság tengerében; Attila birodalmának földrészünkre eső tájain egyedül a *magyar* őrizte meg nyelvét s különálló nemzetiségét. A *magyar* lett utolsó menedékvára a népvándorlás altaji eredetű népeinek, ide olvadtak be az *onogur*, *bolgár*, *kozár*, *besenyő*, *kún* és *jász* népeknek el nem szlávosodott, vagy oláhosodott utolsó maradványai, s minthogy a *hunnok* még korábban ezen népek között enyésztek el, méltán tekintheti magát a magyar ily úton a *hunnok örökösé*-nek, történeti hagyományai folytatójának, vagy — ha jobban tetszik e kifejezés — akár *utódjának* is. A *hunn-magyar rokonság* eszméjét a tudomány egyelőre csak ezen értelemben igazolhatja.

Thúry értekezésének részleteiben is találkozunk nem egy pont, melyben nem érthetünk egyet fejtegetett nézetével; de ezeket most mellőzve, csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy egyik-másik különös nyomatékmal tárgyalt tétele tüzetesen bizonyítva volt már előzőleg ezen folyóiratban is a nélkül, hogy Thúry méltányosnak találná a rájuk való utalást. Ilyenek, hogy csak a fontosabbakat említsük, az, hogy a *történeti Jugria* (az éjszaki Ural hegység és Ob folyó köze) *nem lehetett sohasem a magyarok tartózkodó helye* (mint Hunfalvy, Kuun Géza, és Borovszky vélik), szintígy hogy a menynyire történeti és nyelvi alapon világosan láthatjuk, *a magyarok ősi hazáját a Kaspi tengertől éjszakra, az Ural hegység és Aral tó közére kell helyeznünk, valamint hogy a «Magna Hungaria» néven szereplő baskiriai terület sem esett az őshazából kivándorló magyarok főtömegének útjába*, hanem hogy ide csupán a magyarságnak egy töredéke verődött, még pedig valószínűleg a VI. században ide települt volgai bolgárokkal együtt (l. Ethnogr. V, 170., 172., 174. és VI. 385. ll. és Századok XXX, 904—9.

15 törzsre oszolva, ezek egyike épen a *Hun* nevet viselte (l. Gustav Schlegel: Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara-Balgassun. 1. l.). Megjegyezzük itt alkalmilag, hogy ugyanezek elseje *Üngir*, vagy *O-gu* nevű volt, melyben Thomsen az *oguz*-ok nevét sejtí, továbbá hogy az ujugorok neve a Sui-dinasztia alatt (581—618) *Ui-git* s később *Hui-git* volt (u. o.).

ll.). Nagy kár, hogy Thúry kutatásaiban általában semmi ügyet sem vet a *csuvas nyelvből*, valamint a *magyar nyelv iráni elemeiből* folyó tanulságokra, miben nem szolgálhat védelméül, hogy tisztán történelmi szempontból kívánta megoldani kitűzött feladatát, tekintetbe véve, hogy a magyar nyelv «finn-uráli» elemeinek vallomását, ott hol ez föltevéseinek keretébe alkalmasan beleillik, mégis csak tudomásul veszi. Minde fogyatkozások ellenére sem tagadhatjuk meg azonban elismerésünket és becsülésünket Thúry művétől; mert azok közé tartozik, melyek téves irányuk mellett is igen tanulságosak s kellő kritikával használva sok okulást nyújthatnak. Óhajtánók, hogy a jövőben Thúry őstörténeti munkálatainak színteréül a mi folyóiratunkat válaszsza, mely e tárgynak művelését különös feladatául tekinti s maga körül csoportosítja az iránta érdeklődőket.

Munkácsi Bernát.

*

Vadászhit. (A magyar vadászbabonák és hiedelmek kultusza). Írta *Lakatos Károly*. Szeged, 1897.

Az az érdemes tanár, ki nem régiben az ősi *magyar mythologia* középiskolai tanítását sürgette, bizonyára nem is sejti, hogy mennyire a képzelet világában mozog, midőn az erre vonatkozó ismereteket már kifejlett, rendszeres tárgyalásra alkalmas *tudomány* színében látja. Korántsem tetszik ily örvendetesnek az e téren elért eredmények képe a szakbúvár előtt, ki igen jól tudja, hogy némi általánosságokon kívül mindazt, a mit e feladatkörben eddigelé bizonyosképp kideríthettünk, csak néhány összehasonlító alapon értelmezhető nyelvhagyományra és okiratbeli följegyzésre szorítkozik, mely legfeljebb csak arra elegendő, hogy további kutatásunk követendő irányára nézve kiinduló pontul szolgálhasson, de összevéve is édes kevés ahhoz, hogy akár csak vázlatát alkothatnók meg anyagából az ősi magyar mythológiának. Nemzeti tudományosságunk ezen mindenestre igen fontos és rendkívül érdekes ágában még jóformán a kezdetek kezdeténél, az anyaggyűjtésnél s az okszerűen célba vehető munkarészletek megállapításánál vagyunk. Ez utóbbiak körében sokat remélhetünk különösen a *mai magyar néphit* módszeres vizsgálatától, mely gondosan különválasztva a jelen haza földjén köröttünk élő nemzetségektől átszármazott elemeket, kétségtelenül rá fog akadni amaz ősiség rétegekre is, melyekben a tények analogonjai a *keleti* (iráni, török-mongol) és a keletről tőlünk északabbra sodort, *nyelvileg is rokon* (finn-magyar) népek hitvilágában lesznek föltalálhatók. Folyóiratunk az e tárgyhoz szükséges adatokat nagy buzgalommal gyűjti és közli, de eddigelé sajátságosan épen azon fajtaba tartozókhöz volt legkevesebb módja, melyekhez az ősiség tekintetében legtöbb várakozást fűzhetünk, értem t. i. az *ősfoglalkozások* — halászat,

vadászat, pásztorélet — körébe tartozó hiedelmeket. Annál igazibb örömmel üdvözölhetjük a címbeli munkát, mely az ösfoglalkozások sorában épen a nehezebben hozzáférhető és tanulmányozható szakkal, a *vadászattal kapcsolatos néphitről* tájékoztat bennünket. Szerző egyáltalában nem törekszik rendszeres, tudományos tárgyalásra; előadása inkább tárczaszerű, vonzó, kedélyes, tarkítva nagy műveltségre és alapos megfigyelő tehetségre valló elmélkedésekkel, különösen pszichológiai jelenségeket illetőleg. Bár teljes tudatában van tárgya östörténeti fontosságának, annak anyagát mégis helyenként megvető kifejezésekkel illeti, s a hol csak teheti, raczionalisztikus alapon magyarázza. Ezen szempontját követve, talán ki is hagyott egyet-mást a nagyobb «furaságok» közül, holott ezek a kutatóra nézve esetleg becseesebbek lehetnek a közlötteknel is. A «Mondani-való»-nak címzett előszó egyik megjegyzéséből sejthető ez, mely egy hasonló feladatú *Jagdrevier* című német munkáról szólva, bevallja, hogy bizonyos «*rémleges balgaságokat* mellőz, nehogy az *ilyesféle alantas szellemi tévelygéstől* szűz magyar szellem, mintegy beoltva általuk, idővel hasonló *szellemi megköttyagosodás* esetleges előidézőjévé váljék» (XI. 1.). Természetes, hogy így is köszönettel tartozunk azért, a mit a mű számunkra nyújt. Első helyen vannak tárgyalva a vadász *előítéletei, sorsjelei*. Rossz ómennek tekinti Nimród magyar utóda a vele szembe jövő *vénasszonyt, éneklő vak koldust, sánta embert, papot, halotti kíséretet, üres hordót, kosarat* vagy *kocsit*, az *országúton keresztűlszaladó nyulat, macskát, kigyót*, a «jó szerencse» kívánatot, vagy «*hová megy?*» kérdést, úgyszintén ha a *vászonzseléd kötőjét a vadász előtt megfordítja*. Ezekkel szemben szerencsét jósló előjelek a *zigánnyal, kóczos lánghajú zsidó gyerekekkel, menyasszonnyal*, vagy *áldott állapotú menyecskével* való találkozás. Jó dolog vadászatra való indulás előtt a fiatal asszonnyéppel való érintkezés, öllekezés, lopott csók, vagy ha szép nő nyújtja át a puskát. Boszorkánymesterekkel, ördöggel cimboráló vadászok «*sohasem hibázó*» puskára tehetnek szert; ennek egyik módja az is, ha a vadász «áldozás közben a szent ostyát kiemelvén szájából, azt gyoicsruhába takarja, czélba teszi és meglövi». Szerencsétlen napok a *péntek*, a *vasárnap*, *karácsony* és *mindenszentek* napja, továbbá a hónapok *13-ik* napja. A további részek a baljóslatú *álmokról* (fekete sólyom, eb, vagy ló), az erdei *szellemlátásról*, rémképekről, a «*gonoszok útvesztője*»-ről, az «*ördög fűvéről*» (melyre rálépve a vadász hajnalig hazajutni képtelen), a «*láthatatlanság fűvéről*» (melyet csak hetedik és burokban született gyermek találhat meg sok millió fűszál közül), csodás, meg nem ejthető s a vadászszal gúnyt űző állatokról (fehér szarvas, őz, fehér és fekete eb, medve, nyúl), a *madarak* («*huholy*» = bagoly, rigó, mátyás stb.) jelentőségéről, végül a «*hableányokról*» szólnak, legtöbbször

rendkívül érdekes, kalandos élelmények leírása kapcsán. Tanulságossá teszi e művecskét — melynek külső kiállítása is igen izléeses — a benne nagy számban található *magyaros szellemű vadászati mű- és tájszó* is. Igen óhajtható volna, hogy szerző ne tekintené munkába vett feladatát jelen kiadványával *végleg* megoldottnak, hanem közölné rövid, szabatos előadásban (pl. folyóiratunkban) az innen kimaradt, akármilyen «balga» adatokkal esetleges újabb észleleteit is, melyeknek direkt gyűjtés útján való gyarapítása szintén jelentékeny szolgálat volna a tudomány számára.

Munkácsi Bernát.

*

Millenniumi monographiák: VI. Székelyföld. Írta: *Hankó Vilmos dr.* A képeket rajzolták Goró Lajos, Huszka József és Tull Ödön. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület kiadása.

Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület e szép diszmű kiadásával ünnepelte meg az ezredéves fordulót. E műben működése területének legszébb részét, a természeti szépségekben gazdag székely földet ismerteti meg az ily táj és népleírások iránt érdeklődő művelt olvasóval. A mű megírásával Hankó Vilmost bízták meg, a ki feladatának becsülettel meg is felelt; valóban élvezetes, kedves és egyúttal hasznos olvasmányt nyújt s könyvével bizonyosan elfogja érní azt a czélt, hogy felkeltve az érdeklődést a székely föld szépségei iránt, mind többen és többen fogják bejárni e szép vidéket.

Habár e könyv czélja első sorban a székely föld természetrajzi és földrajzi leírása, tehát — mint az előszó ki is emeli — tulajdonképen természettudományi munka, a szerző nem zárkozhatott s nem is zárkozott el attól, hogy legalább röviden ne szóljon a székely népről. A könyv első cikke, «*A székely nép eredete a regében*» czímmel, Ipolyi szavaival elmondja a hadak útja regéjét. E hangulatos bevezetés után egy igen rövid cikkecske szól a székelység történetéről. Azt hihettük, hogy ebben újra visszatér a szerző a székelység eredetének kérdéséhez, s a mondával szembe fogja állítani a történet tanúságát. Hankó azonban, úgy látszik, rendületlen híve a székelyek hun eredetének s szóról szóra igaznak veszi a mondai hagyományt. «A nagy hun birodalom összeomlása után mintegy 3000 hun vitéz elvált társaitól s meghúzódott Erdélyben, az erdőbontotta Hargitának lakatlan környékén.» Ezekben látja Hankó a székelyek eleit, a kik később követeket küldöttek a honfoglaló Árpád elé. Ha e kérdés kutatóinak hosszú sora nem tudta Hankót e nézetének tarthatatlanságáról meggyőzni, annyit joggal elvárhattunk volna tőle, hogy említse meg az övével ellenkező vélemények közül legalább a Hunfalvyét és Réthyiét, hogy olvasója tisztán lássa e kérdés mai állapotát.

Néprajzi szempontból a kötet legérdekesebb czikke az, mely a székely népről szól (46—68. l.). Ebben Hankó vonzó képet rajzol a székely nép testi és lelki tulajdonságairól; röviden bemutatja foglalkozásukat, költészetüket, vallásos érzületüket, s szól a székely ház s különösen a székely kapu szépségéről és érdekességéről. Tehát a székely népnek majdnem teljes néprajzi leírását nyújtja, a mely igen jól beleillik e mű keretébe.

E könyvről szólva, nem hallgathatjuk el azt az óhajtásunkat, hogy bár az eddiginél nagyobb figyelmet fordítana az E. K. E. az erdélyrészi magyarság néprajzára. Az egyesület a maga fiókjaival behálózza Erdély egész területét, s igen könnyen bevonhatná feladatai körébe a lakosság néprajzának megfigyelését és feldolgozását. Ezt annál könnyebben teheti, mivel folyóirata is van, az *Erdély*, mely még nagyobb érdeklődésre számíthatna, ha az eddiginél bővebb teret juttatna a néprajzi tárgyú dolgozatok számára.

Balassa József.

*

1. Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner. Eine kulturhistorische Skizze. Im Auftrag des Hermannstädter Komitates verfasst von Gustav Schuller, Hermannstadt, 1896.

2. Slovenská svadba. Sostavil Krištof Chorvát (megjelent a „Slovenské Pohl'ady“ XV. és XVI. évf.).

Két alapos s kimerítő tanulmányról akarok beszámolni folyóiratunk olvasóinak; az egyik, a Schulleré, nem annyira ismeretlen dolgok felkutatásával foglalkozik, mint inkább más, eddig fölkatatott eredményeket népies, tetszetős formában adja elő; a másik saját gyűjtésén alapuló tanulmány, mely eddigi tudásunkat a tót lakodalomról hatalmasan előreviszi.

Schuller Gusztáv, ismert erdélyi szász író, az erdélyi szász paraszt telkét, lakóházát s magát a parasztot írja le; a könyv a millenniumi kiállításra készült s a kiállítási falu szász házában maga ez a füzet is kapható volt. Szerző az első fejezetben történeti bevezetést ad; itt a legújabb, a történet s különösen a nyelvtudomány segítségével megerősített tényeket adja elő a szászok Magyarország előtti lakóhelyéről, röviden szól megtelepülésökről, az Andreanumról stb. A II. fejezet összehasonlító alapon kezdi tárgyalni a szász parasztház telkét, s kimondja, hogy a telek beépítésének a módja középrajnai frank jellegű, a mely építkező mód — Meitzen kutatásai szerint (idézet a műben) — Németországon át Lengyel- és Magyarországon is honossá lett. Ez a pontja érdekes; bár nagyon természetesen, mélyebb összehasonlításokba a szerző e helyütt nem bocsátkozik.

Ezután leírja a szász paraszt házát, telkének beépített részét. Nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy szerző szerint a „grosse stube“ utca felőli szobában a falak mentén tett lóczák (truhenbank), székek, ládák stb. rózsákkal, tulipánokkal vannak díszítve (vielleicht den orientalischen Einfluss verratend). A szász paraszt-asszony büszkesége, a „himmelbett“ nem ismeretlen hazánk más vidékein sem, valamint a köröskörül díszül rakott korsók sem. A Lutherofen alighanem alapelemeiben meglesz a magyarság erdélyi részénél is; hasonló, a műben közölt rajzból ítélve láttam Kalotaszegen is. Ezután sorra következik a ház, telek többi részeinek a leírása.

Nagy gyönyörűségünkre olvastuk annak a kifejlett társadalmi érzéknek a festését, a mely az erdélyi szászok közt a „Bruder- und Schwesterschaft“-okban nyilvánul. Különösen szép világot vetnek szász testvéreinkre azok a szabályok, melyek egy ilyen „Bruder- und Schwesterschaft“ lételének alapkövei. Természetes, ez a kapocs nem mai keletű; fontos itt a „Nachbarzeichen“ s ha ugyan nem a czéhrendszer maradványa e primitív, de céljának teljesen megfelelő hírhordó mód, akkor elvi jelentősége is van. Azt hiszem, ehhez teljesen hasonló volt a czéhek szomszédtól-szomszédhoz járó táblája. Ezután következik a ruházat leírása; a szerző pontos beszámolót nyújt mind a hétköznapi, mind pedig az ünnepi ruhában fölöltözött szásról. A női ing himzésénél az összehasonlítás feladata, mi benne az eredeti s mi a közös.

A ruhaneműek leírása után következik a keresztelő és a lakodalom ismertetése. A keresztelőről hazatérő keresztanya az újszülöttet először is az asztalra teszi e szavak kíséretében: „Einen Heiden trugen wir aus dem Haus, einen Christen bringen wir euch ins Haus“. Maga a mondás ismeretes mindenütt; tudomásunk szerint Csehországban a keresztelőről hazatértek szintén e szavakkal köszöntenek be az újszülötttel. Azután az újszülöttet a tűzhelyre, majd az ágyra helyezik, miközben néhány szót mondanak. Elmaradhatatlan sütemény ilyenkor a „hanklich“. Sokkal nagyobb előkészületet tesznek a lakodalomhoz. A lakodalom leírása után értesít a szerző a halott eltemetéséről stb. Jellemző, hogy ha a férj hal meg előbb, akkor vőlegényi ingébe (Bräutigamhemd) öltöztetik. A sírt a halál után következő reggelen a szomszédok ássák meg. A halott eltakarítása után csaknem általános a halotti tor (Thränenbrot). Ezután a szerző leírja a szász parasztot munkája közben, kiemeli főfontosságú foglalkozásait. Végre a következő jól eső kivánsággal zárja be rokonszenves értekezését: „Diese Schilderung aber wollen wir mit dem Wunsche schliessen, dass es den Sachsen . . . vergönnt sein möge, die stets hochgehaltene Treue ihrem König, dem Vaterlande und dem eigenen Volksstamme für alle Zukunft zu bewahren“. Jóravaló, becsületes és vallásos szász testvéreinknek mi sem kívánhatunk jobbat.

A Schuller rokonszenves füzetecskéje nem tűzött ki maga elé magas, tudományos czélokát; egyszerűen népies ismertetés akart lenni, s e czélját kitűnően érte el; nem így Chorvát. Neki specziális czélja volt, ő csakis a tót lakodalmat akarta leírni. Tudtommal az első enemű tanulmány a 60-as évek végén jelent meg, a mikor Timko írta meg külön füzetecskében a tót lakodalmat; azóta persze sok anyag gyűlt össze. A gömöri dolgokra jó forrás volt Dobšinsky, másra mások. De Chorvát értekezésében sok az eredeti; egységes képet akar adni a tót lakodalomról, s mert ilyen nagy területről ilyen képet a szokások különfélesége miatt nehéz adni, Chorvát értekezése elolvasása után látunk sok részletet, kidomborodó egységet azonban nem. Ezt azonban nem a szorgalmas szerző, hanem a tárgy rovására írjuk. Jól jegyezte meg a Český Lid (V: 471), a mely egyébiránt ez értekezést szintén lenyomatta. a Slovenské Pohl'ady-ból, hogy ha valaki a cseh-tót lakodalmi szokásokat összehasonlítón akarja tárgyalni, az eddigi munkálatok után módjában áll ez: «Kulda, Bartoš, Václavek, Vykoukal és most Chorvát a cseh, morva, szilézia és a tót lakodalmi szokásokat oly pontosan írták meg (tak dokonále), hogy kívánatos volna, hogy hasonló pontossággal átkutassák a többi néprajzi kérdéseket is».

Chorvát értekezése 14 fejezetből és egy előszóból áll. Fentebb említett kifogásomra a szerző mentségére az előszóból idézhetem: „Obyčaje svadobné sú nie jednaké na celom Slovensku. I čo do poriadku, i čo do jednotlivostí panuje čo najväčšia rozmanitosť“. Az első fejezet czíme, *vohl'ady*; itt a házasság, a jövődő házások viszonyának legeslegkezdeté van megírva; fontos s eddig meg nem magyarázott szólás itt a t. „chodiť na galandu“. A második fejezet „*Za nevestou*“ czímet visel; ez már egy lépéssel, még pedig hatalmas lépéssel közelebb viszi a szerelmeseket czéljuk felé. Csakhogy a tót legény-leány se követi szíve sugallatát; jól jegyzi meg Chorvát, hogy a rendes beszédmód is az, hogy «toho ženía, tú vydávajú». Egy esetleg nyelvészeti apparattal dolgozó filologus-etnografus a „vydavat“-nál egy kis kitérést engedett volna meg magának. A „*svadobný čas, vek*“ czimű fejezetben megmondja a szerző, melyik a legkedvesebb nap a lakodalom tartására. milyen korokban házasodtak régebben a tót legények s milyenben most. Következik a «*prezvedy, priepačky, obzeranie ohníska* (= szóról-szóra háztűznézés)» fejezet, a hol a formális megkérés módozatait beszéli el. Nagyon fontosnak tartom magyar szempontból is a háztűznézni szokás rövid, de sokat bizonyító leírását. Az ötödik fejezet „*pytačky*“ czímet visel s a kölcsönös ajándékadásról számol be. A „*po pýtání, privravy k svadbe*“ fejezetben a megkérés utáni időközt s a lakodalomhoz való készülődést írja le a szerző. A „*v predvečer svadby*“ fejezetben a lakodalom előtti estéről ír. A „*pred sobášom*“ fejezet közvetlen

az esküvő előtti dolgokról értesít; a kilencedik végre leírja magát a „sobáš”-t, az esküvőt. A tizedik fejezetben, az «*obchod nevesty do domu ženichvého*», a menyasszonynak az atyai házból való végleges távozása van leírva, a tizenegyikben pedig (*svadobná hostina*) a lakodalmi evés-ivás. A tizenkettedik fejezetben szól a szerző a tánczról, a tizenharmadikban a leány fölkontyolásáról (*ukladanie a zavitie*). Végül a tizennegyedik fejezetben a lakodalom utáni második és harmadik napot írja le, a melyet aztán a csendes, békés családi élet napjai váltják föl. Itt szól a szerző részletesen a hajnallal való járásról. E résznek reánk magyarokra igen nagy fontossága van. Végül a fölhasznált irodalomról számol be.

E sorok írójának többször volt alkalma szegény és gazdag tót lakodalmat elejétől végig megnézni; itt-ott kiegészíthetné Chorvát adatait, de e kiegészítések inkább a föltálaszkor mondott versekre vonatkoznak, a melyek száma légió. Elvi fontosságú megjegyzése, illetve kiegészítése csak egy van s ez a lakodalom napjának, az esküvő utáni első estének leírását illeti. De ez nem von semmit a hangyaszorgalmú Chorvát érdeméből; együvé hordott mindent, a mi népies a lakodalomról eddig nyomtatásban megjelent vagy a miről magánúton értesült. A mi lakodalmi szokásaink majdan megírandó összehasonlító leírásánál az ő munkája elsőrangú forrás lesz számunkra is. Mint a néprajz hivatott művelőjét, szívesen üdvözljük.

Melich János.

*

Újabb néprajzi folyóiratok.

I.

Az «*Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*» című folyóiratnak ezelőtt tíz évvel való megindulását Ranke J. müncheni tanár imígy üdvözlölte volt: «*Gratulálunk a magyar tudománynak, hogy ez új vállalattal mint első lépett olyan pályára, a melyen minden nemzetnek követnie kell őt. Vajha mindenekelőtt Németország csatlakoznék hasonló törekvésekkel*» (*Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* XIX. 37—39.). Azóta Európának majdnem minden országában keletkeztek néprajzi folyóiratok, olyanok is, melyek egy meghatározott nemzet ethnikai vonásainak összeállítását vallják feladatukul.

A folyóiratok némelyikét az «*Ethnographiá*»-ban már igen tanulságosan ismertette némely specialista munkásunk, így Katona L. a «*Zeitschrift für Volkskunde*» két kötetét, Melich János pedig minket érdeklő néhány északi szláv vállalatot.

Ezekhez kívánok csatlakozni, röviden ismertetvén néhány újabb folyóiratot, melyek nálunk valószínűleg kevésbé ismeretesek.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Vierteljahrsschrift der schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, unter Mitwirkung des Vorstandes, herausgegeben von *Ed. Hoffmann-Krayer*. I. Jahrgang. 1., 2. Heft. Zürich, 1897. 97 és 80 lap. A 20 ívnyi évfolyam ára a svájci néprajzi társaság tagjainak 4 frank, másoknak 8 frank, külföldieknek meg a postadíj. Szerkesztő lakása: Freiestrasse 88., Zürich V.

Svájcz népe sokat őrzött meg ősi hagyományaiból, mindamellett, hogy ez ország az idegenek forgalmának egyik nemzetközi gócpontja, mindenféle kultúra találkozó helye, egy nagy világ-hotel; sőt éppen az idegenekre nézve érdekes és vonzó voltuknál fogva részben czélzatosan ápolják a régi hagyományokat. A svájci nép, illetőleg népek nyelvvel, életével sokan sokat foglalkoztak és gazdag irodalmat termeltek; de az ország rendszeres, tervszerű, közerővel való tanulmányozása, az eredmények időszakos közzététele, a hazai néprajz iránti érdeklődés általánosítása czéljából csak a legújabbban alakult meg a svájci néprajzi társaság (*Société Suisse des Traditions Populaires*). Negyedévi értesítőjéből eddig két füzet jelent meg.

Az elsőben a szerkesztő bevezetésül behatóan és világosan meghatározza a néprajzi kutatás körét és feladatait, különös tekintettel Svájcz területére. Az első értekezés a tárgyi néprajznak van szentelve; részletesen s bírálva ismerteti a tavalyi *genfi országos kiállítás svájci faluját*. Ez nem volt olyan házsoport, mint a mi kiállításunk néprajzi faluja, hanem amolyan Ós-Budavára-féle kulissza-utczák, melyek csak a homlokzatot mutatták. Azonban ezek sem voltak a mi kiállításunk hibái nélkül. Mindamellett, hogy Svájczban már alig van házegyed, melyet még nem rajzoltak vagy fotografáltak volna le, a bemutatott fajták még sem képviselték elég szemléltetően, arányosan és rendszeresen a svájci jellegzetes, hagyományos építkezés 7—8 főtípusát, a melyeket e czikk röviden tárgyal és reális képekben is (távlati nézet és alaprajz) bemutat. Hazánkra nézve ilyen rendszeres áttekintést várunk dr. Jankó Jánostól.

Dr. P. Martin, a *svájci emberfajok tanulmányának* czéljairól és módszereiről értekezik; kiemeli az eddigi általános és nagyjában való kutatások fogyatkozásait és hangsúlyozza a helyi fajformák statisztikájának, azaz a Svájczban találtató jól jellemzett anthropologiai típusok megállapításának szökésességét. Csak ezek alapján lehetne meghatározni, mely típusok tekinthetők tiszta válfajoknak, melyek kevert formáknak, milyen rokonsági viszonyban állanak egymással és a szomszéd országok típusaival és mik az egyes alakok földrajzi határai. (Azt hiszem, az itt jelzett feladatot a mi hazai anthropológiánk elé is ki kellene végre valahára tűzni.) Igen egyszerű és gyakorlati a szerzőnek az embertani vizsgálódásokra vonatkozó és nagyon áttekinthető kérdőívekkel ellátott utasítása.

Nagyobb keretű s a II. füzetben folytatott czikkek: a szerkesztőé, a *svájci farsangi szokásokról*, kevés mythologiai, de annál több és beesebb történeti vonatkozással; és Ithen Annáé, *Zug kantonnak úgyszólván néprajzi monographiája*. A füzetben több érdekes apróság van még, így francia nyelven is egy vasgyúró-mese, genfi szokások, tehénáldás, továbbá adatok érvágásra, a prättigai temetésre, Nagy Károly leányhadára, a házak védőszentjeire, néhány néprajzi hír, köztük egy rövid, a mi kiállításunknak néprajzilag hű (?) számos lakodalmáról. Végre a társaság története, alapszabályok, tagok jegyzéke (472, tagdíj 3 frank), nekrológok.

A II. füzetben a szerkesztő és Ithen czikkének folytatásán kívül a berni Jurából szokások és legendák, aztán mesék (e három francziául); a szent sír tisztelete

Svájcban, képekkel és svájceziak szentföldi zarándoklásának történeti adataival; szentgalleni mondák; szegények házassági adója; egy engadini rhätoromán farsangi dal; sargansi népszokások; prättigaui újévi üdvözlés; zürichi hivatalnok viselete; araui «ördögherelés» (tavaszi tűzgerjesztés faforgatással); wallisi monda és közmondások; apróságok; hírek; társulati közlések. Végül pedig egy appenzell-innerrhodeni nő gyönyörű nemzeti népviseletben, a népviselet mintaszerűen gondos, hű, színes ábrázolásának valóságos remeke.

Deutsche Mundarten. Zeitschrift für Bearbeitung des mundartlichen Materials. Herausgegeben von *Dr. Johann Willibald Nagl.* I. Bd. 1. Heft. Wien, 1896. Carl Fromme. Időhöz nem kötött folyóirat. 5—6 ívnyi négy füzetből álló egy kötet ára 10 frt. Szerkesztő lakása: Wien, XVIII., Martinstrasse 39.

A német nyelvjárásoknak szánt eddigi folyóiratok (Pangkofer és Frommann 1854—1877. Brenner és Hartmann 1892—1895.) jobbadán csak *nyelvjárás* anyagot közöltek. Nagl, a bécsi egyetemen a német nyelv magántanára, ki több tudós munkát írt az alsó-ausztriai és bajor nyelvjárásról és jelenleg a német irodalomnak ausztria-magyarországi történetét készíti elő, oly folyóiratot indít meg, mely az anyag tudományos *feldolgozását* akarja nyújtani. Az első füzet cikkei a szerkesztő rövid előszaván kívül: Grünberger, Pronominale locative (jeh, sè, la); Nagl, der *Name Wien*, nagyon beható alapos fejtegetés, a magyar Béceset nem említi, de foglalkozik Bécs városnak tót nevével is, melyre nézve Thewrewk E. közlésére hivatkozik, a szláv vodá-ra utaló etymológiával szemben a névnek német eredetet tulajdonít. szerinte *Wien = Winne*: árok. — A. Landau, *Das Deminutivum der galizisch-jüdischen Mundart.* Ein Capitel aus der jüdisch-deutschen Grammatik. Figyelmeztet a kelet-európai zsidók nyelvészetileg fontos, de elhanyagolt német zsargonjára, mely a mi zsidóink jó részének is társalgó nyelve, és azért nálunk is megérdemelné az avatottak figyelmét. — J. Nagl «*Ein drei, ein vier*» cím alatt kimutatja, hogy az «*ein drei*» (= valami három) féle szólásmód eredetileg «*ihrer drei*» (= hármójuk). — A «*Literatur*» rovatban a német tájszólási irodalom 12 újabb tarméke van ismertetve; végül fel vannak sorolva az e szakbeli megjelent de a szerkesztőséghez be nem küldött dolgozatok. (Nem ártana, ha az «*Ethnographia*» is élne ilyen szelid intéssel a hazai néprajzra vonatkozó nyomtatványok kiadóival szemben, a kik nem igen vesznek tudomást a magyar néprajzi folyóirat létezéséről). — Nagl folyóirata figyelmet fog fordítani a magyarországi német dialektusokra is, melyekkel tudományosan eleddig kevesen foglalkoztak, pedig a germanisztikára nézve rendkívül fontos tanulságokat szolgáltatathatnának. Igen hálás működési tér nyílnék itt kivált vidéki német tanárainknak.

Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. (Gyűjtemény a délszláv népelet és szokások köréből.) Kiadja a zágrábi délszláv tudományos és művészeti akadémia. Szerkeszti *Milčetić Iván* tanár. I. kötet. Zágráb, 1896. 368 lap. Ára 2 frt 50 kr.

A zágrábi tudományos akadémia, mely a tudományok és művészetek terén az összes délszláv törzsek hivatott képviselőjének tekinti magát, felismerte a népeletnek s a néphagyományoknak a nemzeti létre és kulturára való rendkívüli fontosságát és a délszláv népek ethnographiájának művelését felvette működése körébe. Ez érdekében tavaly egy felhívást bocsátott ki, melynek lényeges értelme a következő:

Felhívás. Tudván, hogy a művelődés következtében népünkben napról-napra enyészik az igazi nemzeti élet, szokások és hiedelmek, a délszláv akadémia szükségesnek tartja mindezeket összegyűjteni és közzé tenni, mielőtt egészen elkallódnék. Ezért egy *folklore gyűjtemény* kiadását határozta el a horvát, szerb, szlávón és bolgár nép életének, szokásainak, hiedelmeinek leírására. Felhívja tehát a nemzeti folklore minden barátját a közreműködésre. Szívesen vesz minden ide vágó adatot, az arra valókat kinyomtatja és díjazza is. A gyűjtő írja meg teljes címét és azt, hogy hol hallotta a közlőteket, hol van az elterjedve és vajjon egyenlően van-e elterjedve az egész vidéken, avagy csak egyes háztájakon él még, s különben már feledésbe ment. Az anyag iránt való tájékoztatás végett, ime az adalékok csoportjai: I. Szűkebb értelemben vett *népélet*. Eledel, ház, viselet, játék, táncz, munka (melyek máshol nincsenek meg vagy máskép vannak), a társalgás formája (fiatalok és öregek, férfiak és nők, házbellek és vendégek vagy idegenek közt). II. *Népszokások és hiedelmek* 1. születés, házasság és halál. (Nem elég leírni, mit cselekszik a nép az emberi élet legfontosabb szakaszaiban, hanem figyelemmel kell lennie a készülődésekre is, pl. mit tesznek és mitől óvakodnak a viselő asszonyok, hogyan esik meg a leánykérés és eljegyzés stb.) 2. Az évkör ünnepei. 3. Az Istenről és a szentekről. a lelkekről, a másvilágról való mondák. 4. Népies kalendárium. 5. Időjóslás s efféle. 6. Hiedelmek a légköri tüneményekről. 7. Állat- és növénymondák stb. 8. Mondák a faluk, városok, várak, hegyek stb. keletkezéséről. 9. Népies orvoslás. 10. Mesés lényekről való hiedelmek. 11. Álomfejtés. 12. Hiedelmek az élet különböző eseményeiről (pl. ha valaki elveszt valamit, beleszeret valakibe s efféle). III. *Diatektologia*. — A «folklore» gyűjtemény számára minden közlemény Zágrábba küldendő a délszláv akadémiának.

Lehetnének észrevételeink e tájékoztató rendszeressége, szabatosága, teljessége dolgában, sőt a munkáldokás egész concepciójára nézve is, de kétségtelen, hogy a zágrábi akadémia ez elhatározása korszakalkotó a délszláv ethnographia terén, habár egyrészt a bolgár, másrészt a bosznia-hercegovinai néprajz egyáltalán nem szorult a zágrábiak gyámságára, sőt úgy időre, mint módszerre nézve megelőzte a horvát kezdeményt, a melyet különben a magyar néprajzi társaság örömmel üdvözölhet, mint oly nagyjelentőségű rokontörékvést, mely szt. István koronája birodalmából indult ki.

A délszláv akadémia néprajzi programjának megvalósulása az a most megjelent terjedelmes kötet, melynek czímét idéztük. Tartalmának főczimei a következők: Bevezetés. Mit beszél a nép némely állatról? Népies építkezés és házberendezés Dalmácia, Hercegovina és Boszniában. Valami a muraközi tájszólásról. Montenegrói adalékok. Nemzeti ételek és italok Boszniában és Hercegovinában. Élet, nyelv és szokás a zágrábi kerületben. Lakodalmi szokások. Terhesség és szülés. Halál. Karácsonyi szokások. A prorusa Fonó. Esőkérés Néphiedelmek és szokások. Boszorkányhit. Községekre vonatkozó mond. k, adomák és találós mesék. A nép társalgása. Játékok és tánczok. Házberendezés. Könyv ismertetés és könyvészet. Nekrolog (dr. Vrat. Oblak). A kötet végén 4 képes tábla van, három a dalmáciai stb házat és berendezését illusztrálja, a negyedik egy házközösségbeli családi csoportot.

E tartalom első tekintetre is nemesak gazdagnak, de változatosnak és érdekesnek is mutatkozik. Az adatok hitelességéről, a közlés alakjáról, a tárgyalás módszeréről még nem mondhatunk ítéletet. E minden esetre nagyfontosságú s a magyar néprajzot is érintő vállalatot kiváló figyelmébe ajánljuk a magyar néprajz munkásainak.

Herrmann Antal.

A P R Ó S Á G O K.

Faképnél hagyni. *Budenz* «Bálvány és fejfa» című cikkének végén (Ethnogr. 1897. 127. o.) felveti a kérdést: «Micsoda és milyen képet kell voltaképen érteni a *faképen* az ismeretes szólásban: valakit a faképnél hagyni?» Adataink erre nézve a régiségben s az irodalomban nem nagyon bőveek, a mennyiben ennek a közkeletű szólásnak csak ezt az egy alakját mutatják, a miből a «*fakép*»-nek eredeti jelentését aligha lehet megállapítani: *sokan a fakép mellett hadnának benneteket* (Pós. Válasz. 179.); *titeket a faképnél hadtak* (Czepl. Japh. 52., 125.); *ott hagyták a faképnél* (Kis Viczay: Adagia); *bizony az faképnél fognak maradni* (Erd. Tört. Ad. II. 57.); *ott ácsorog a faképnél* (Dugonits); továbbá *Kisfaludy Károlynál*, Csalódások II.: *Mokány*: «Csak ne fusson nagysád, ha rossz, *ott hagyjuk a faképnél*». *Vilma*: «Én pedig ilyes kérdésekkel *a faképhez utasítom*». Mindezekből az adatokból nem világlik ki, vajjon valami mythologiai vonatkozással van-e dolgunk, pogánykori maradék-e, vagy egyáltalán mit értsünk rajta. Véleményem szerint ezt a szólást ős-vallási szokással kapcsolatba hozni, vagy még inkább ebből magyarázni ki valamilyen szertartást: erőltetett dolog volna, annál is inkább, minthogy a szólásnak jelentéséből semmi ilyesfélét nem olvashatunk ki; *faképnél hagyni* a mai értelemben s a régiség szerint is azt jelenti tudniillik: valakit hirtelen, szónélkül, tanácstalanul ott hagyni. Én azt hiszem, *Gvadányi*-nak egy helye vezet rá a megoldásra, *Falusi nótárius* VII. 18.: ezt mondván, elmentem, *őt a bitófánál hagytam*. *Bitó*, *bitófa*, ez az olaszból hozzánk került szó első sorban földbe vert czöveket, tilalomfát, *útmutató oszlopot* jelent (Baróti Sz. D.: Kisded Szótár, Tájiszótár II.). A *fakép*-en tényleg ilyen útmutató oszlopfélét, az útfélen álló czölöpöt, esetleg valóban fából faragott képet, feszületet kell értenünk. Az ilyen fakép pedig nem ad felvilágosítást semmire, mire szintén találunk jellemző szólást: *áll, mint a faszent* (nép.); *mint a kép, csak hallgat* (Decsi: Adag. 294.); *hallgat, mint a bálvány* (Decsi: Adag. 78.); *mint a bálvány, úgy áll* (Szenczi M. A.). A türelmetlenül és sokat kérdezősködőt már most az útfélen álló faképhez utasítják: «Ha nem hiszi kend, kérdezze meg ettől!» és ott hagyják. Ép így Dugonics adata szerint: *ott ácsorog a faképnél*, azaz nem tudja, merre menjen, hová forduljon; *bizony az faképnél fogunk maradni* (Erd. Tört. Ad. II. 57.) és nem fogjuk tudni, mitévők legyünk, kitől kérjünk útmutatást. A szólás már eredeti jelentésében is szinte kínálkozik képes használatra, s így könnyen vehette fel átvitt jelentését, *faképnél hagyni*: bármily dologban tanácstalanul hagyni valakit; *faképnél maradni*: tanácstalanul maradni.

A *fakép* különben más szólásban is megvan: *faképtől vesz búcsút* (Kis Viczay); a mint tetszik, úgy *vehetek a faképtől végbúcsút* (Faludy: Vers. 872.). Itt is csak a falu végén álló faszentet, feszületet értem rajta. Faképtől búcsút venni ugyanis annyit jelent, búcsúvéltlenül, szó nélkül elmenni. A szólásban tulajdonképen az állítás tagadást jelent: minthogy a fakép nem szól, némán megy el mellette az ember, attól sem búcsúzik. Teljesen azonos jelentésűek ezzel a szólással: *el sem búcsúzott, csak a kapufélfától* (Arany: Toldi VIII. 9.); sok a berenán túl *rövid búcsút vészen a kapufélfátul* (Nagyidai czig. III. 2.); *a kapuzábetől vett búcsút* (Vadrózsák); meguntam azon udvari állapotot, egy jó reggel *a kapuféltől vevék búcsút* (1759., Hazánk. I. 138.); *Isten hozzád kapuja* (Csongor és Tünde, Csalódások I.); Búcsúvéltlen elmenni valakitől: *a kapufélfától búcsúzni* (Sz. D.: M. Vir. 306.). Ép így megvan *a faképnél hagyni* szólás megfelelője is: *ott hagyta a kapufélfánál* (Sirisaka: Közmondások).

A mi a *faképnél hagyni* szólás keletkezésének idejét illeti, azt a reformatio korába lehetne tenni, midőn a nép a szent képek, feszületek erejében nemcsak hogy nem bízott, hanem kételkedésének is kifejezést adott a nevezett szólásban.

Tolnai Vilmos.

*

A Dnjeper folyónak hunn *Var* neve. Gyakran idézett közlése Jordanesnek, hogy «a hunnok a maguk nyelvén *Var*-nak nevezik a Danabris (Dnjeper) folyót». ¹ Ezt a folyónevet régebben (Ethnogr. V., 103. l.) iráni eredetű szkyltha szónak magyaráltam, hivatkozva a pehlevi *var*, zend *vairi* «canal, teich, see», szkr. *vār* «viz» szókra, melynek átvett másai a magyar *örjég* («halat tápláló apró tó») alaprészével egyező ész. vog. *ūrei*, kondai *vorei*, *vōri*, pelimi *vuri*, lozvai *ūri* («folyóág lepadásából eredő tó»), tavidai *urai* («kiszáradt folyómeder»), déli osztják *uri* («folyóág; folyómeder»), votják *or*, *ur* «folyómeder; árok» (Ethnogr. IV., 183. l.); továbbá a törökségben: volgai tatár, kirgiz *or*, altaji *oro*, kondomi *ora* («árok, csatorna, mély gödör»). Bár ezek szerint az említett iráni szó jócskán el van terjedve azon nyelvekben, melyeknek rokonságából alkalmasan magyarázhatnók a Dnjeper VI. századbéli *Var* nevének «hun» jelzőjét is; más véleményre indít mégis azon körülmény, hogy a Dnjeper-nek később fellépő török neve: *Uzu*, *Ožu* (*Ozu*

¹ (Valamer Hunnos) ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fuga versa eas partes Scythiae peteret, quas Danabri amnis fluenta praetermeant, quam (t. i. amnem, más kéziratokban: *quae* t. i. «fluenta») *lingua sua Hunni Var appellant* (Mommsen: Jordanis «Romana et Getica» 127. l.).

suju), melyből *Ozu kalasi* a Dnjeper torkolatánál fekvő, oroszul *Očakov*-nak nevezett város. Ezen *Uzu*, *Ozu* név ugyanis nem lehet más, mint a régi «hunn» *Var* névnek azon nyelvjárások szerint való ejtése, melyeket a Fekete-tenger északi tájaira tolúlt későbbi török törzsek beszéltek. Hogy ezen törökök fentartják a régi földrajzi neveket, látjuk egyéb példákából is; ilyen a *Dnjeszter*-nek török *Turla* neve, melynek Konstantinosznál ismeretes neve: *Τρολλος* (Herodotosznál: *Τόρης*), hasonlóképp *Etel*-köz régi szláv *Ongl*z nevének *Buzjak* («szögelet») fordítása. Tekintetbe véve immár, hogy a tatár *üzük* «fabel» csuvas mása: *var*, s hogy a szókezdőre nézve ugyanígy viszonylanak a török *ot*, *ut* «tűz» és csuv. *voj*; török *on* «tiz»: csuv. *von*, *von*; tatár *qlak* «válú»: csuv. *vêlak*; török *öküz* «ökör»: csuv. *vogor*; tatár *orlok* «mag»: csuv. *vorlêx*; tatár *orman* «erdő»: csuv. *vorman*; török *uzun* «hosszú»: csuv. *vorom* stb.; különösen pedig, hogy a tatár *qlak* «válú», csuvas *vêlak* szónak a magyarban *válú* felel meg (az eredeti nyelvben nyilván rövid *a* hangzóval, mint: *sárga*, *sárog*: török *sarig*, *sár*: tör. *saz*, *szál* «tutaj»: tör. *sal* stb.) alig lehet benne kétség, hogy a Jordanestől feljegyzett *Var* alak nem más, mint a későbbi (mondjuk: *kún*, vagy nogaji *tatár*) *Uzu*, *Ozu* képzőtlen előrészének szabályos *ugor-török* mása, az ezt jellemző *z—r* hangváltoztatással, úgy hogy a *Var* hangalakjával újabb bizonyítékául szolgálhat azon ismételve fejtegetett nézetemnek, hogy a népvándorlás-korabeli feketetenger-vidéki «hunn» törzsek között voltak ama törökök is, kiktől a magyar nyelv török elemei valók. Pontosabban felel meg az egész *Uzu* alaknak (melyet a török hangtörvény ismeretével eredetibb *Uzuk* helyett valónak kell vennünk, a mint erre talán az *Očak-ov* helynév alakjából is következtethetünk) a Konstantinosznál fentartott *Varux* (*Βαρούχ*), mely a *Bug* (régebben *Ἰπτανις*) folyónak nevéképp szerepel a bessenyők földjén. Ezen változat egyszersmind annak sejtelmét költi fel, hogy a *Var*, *Varux* nem is valóságos *tulajdonnevek*, hanem úgy mint az *Etel*, *Itil* — mely tudvalevőleg a Volga, Káma, Don és Dnjeper, sőt *Jiwtél* alakban még a Lozva egyik mellékfolyójának nevéképp is használatos — *köznév*, azaz voltaképen »*folyó*«-t jelent. Szem előtt tartva a *Var*, *Varux* névnek *Uzu* társalakját, hamarosan rájövünk, hogy itt az *oruz*, *ouz*, *ügüz* «folyó» szóval van dolgunk, mely tudvalevőleg szerepel az *Ozus* török *Oruz*, *Ouz* (zend *Vaxšu*, szkr. *Vakšu*) folyó nevében is (v. ö. ujjur *ukus*, *üküs* = *derja* «strom, fluss; meer»; Vámbéry: Ujj. Sprachmonum. 198. l.; Klaprothnál: *ukus* «kleiner fluss»; Radloffnál *Jasíl-ügüz* «Kék folyó»; l. Ethnogr. VI., 374. l.). Ugyanígyen változatok gyanánt viszonylanak egymáshoz az *oghuz*, *uz* (= *ouz*, *ghuz* «kún») és a Theophylaktosz tanúsága szerint *oror* «nemzetiségű» törzset jelölő *Ūōar* népnevek (l. u. o. 377. l.). Ezek után azt vélem, hogy a *Bug* folyónak későbbi török *Ak-su*

neve, melynek «Fehér-víz»-féle értelmének (tör. *ak* «fehér», *su* «víz») semmimű alapját nem ismerem, szintén ilyen folyónév; azaz *Aksu* tulajdonképen *népetimologia*, vagyis a *Varux*, *Uzu* neveknek megfelelő **Oksu* (*Oksuk*) régibb hangzás érthetővé való alakítása. Az ugor-török *Var* változatának gondolhatjuk az *Ural* folyó egyik nagy mellékfolyójának, az *Or*-nak is nevét, melynek tövénél épült az orenburgi kormányzóság *Orsk* városa. Herodotosz szerint a thyssageták földén a *Λύκος* és *Τάναϊς* közt folyik egy *Ἰοαρος* nevű folyó. V. ö. itt még a Konstantinosznál említett *Βουρλίκ* (*Vurlík*) folyónevet, mely a Maeotis keleti vidékén torkol, továbbá az *Uzen* (*Kizil-U.*) folyónevet a Kaspi tenger vidékén (l. Kuun: *Relat.* I., 70. és II., 122. l.).

Munkácsi Bernát.

*

Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések. Azon eredmények után, melyeket eddigelé a népvándorláskorabeli bolgárok nemzetiségére és a magyarokkal való kapcsolatára nézve megállapíthattunk, kiváló jelentőséget kell tulajdonítanunk ama néprajzi vonásoknak, melyekről e bolgárokat illetőleg a különböző bizanci és keleti kútfők bennünket tudósítanak; azért t. i., mivel ilyenekből állónak képzelhetjük nagyjában a magyaroknak is ama külső ethnikai jellegét, mely miatt az európai népek őket *turkok*-nak, vagy — a mi lényegileg egyet mond — *ungrok*-nak (un-uguroknak) nevezhették. E kútfőket összeállítva találjuk *Jireček* «Geschichte der Bulgaren» című ismeretes művében (131. l.), mely egyszersmind röviden elősorolja az e tárgyra vonatkozó jellemzőbb értesítéseket. Kiemelünk ezek közül néhányat itt mintegy mutatóvánnyal a régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezésekre.

A régi bolgárok *meztelen kardra esküdtek* s ez alkalommal *egy kutyát vágtak ketté*. Ugyanily szokást jegyzett fel Joinville XIII. századbéli francia krónikás a *kúnokra* vonatkozólag, kik t. i. szerződésnél szintén «egy kutyát vagdaltak darabokra annak jelképeül, hogy hasonló sorsa legyen az esküt megszegőnek» (l. fönt 65. l.). Hihető, hogy ez az utóbbi magyarázat nem az igazi, vagy legalább is nem az *eredeti* fölfogást fejezi ki. Tudjuk ugyanis a *magyarokról* is, hogy *kutyára* esküdtek, de e mellett egyszersmind a *farkasra*, a mint a bajor püspökök panaszleveléből kitetszik, mely a magyarokkal czimboráló és szokásaikat utánzó morvaszlávokat azzal vádolja, hogy «per canem seu lupum . . . sacramenta et pacem egerunt» (l. Ethnogr. VI., 74.). Hogy pedig a *farkaseskü* mit jelentett, azt a vogulok és osztjások *medve-*, illetőleg *farkasesküjénél* látjuk világosabban, kik t. i. ekkor *beleharapnak* vagy *belevágnak* a *medve* vagy *farkas orrába*, *dőrébe* s ezzel *ez állatoknak, mint az eskü szentsége öreinek bosszúját hívják ki* az esetre, ha az eskü hamis volna, vagy ha a szerződő fél az esküt megszegné (l. Hunfalvy-album 115—125. l.). Igen ter-

mészetes, hogy midőn medve, vagy farkas nem oly könnyen esett már a kulturvidékekre került bolgároknak, kúnoknak, magyaroknak kezeügyébe, beérték *symbolum* gyanánt a *lutývával*, azaz a farkashoz legjobban hasonlító házi állattal is. Ha nem ilyen alapú a szokás fejlődése, természetesebb lett volna *juhnak*, vagy *nagyobb baromnak* fölvgadalása, a mint ez tényleg gyakorlatban volt szerződés-kötésekkor a régi *héberek*nél (I. pl. Móz. I. 15; 9, 10.).

A harc kezdete előtt a régi bolgárok *igéretekkel, játékokkal, énekekkel és jóslásokkal* (incantationes et ioca et carmina et nonnulla auguria) foglalkoztak. Ilyesmikről értesít bennünket a szent-galleni krónikás is a magyarokat illetőleg. . . «A klastrom udvarán és a réten elszéledve, bőséges lakomához fognak. A vezetők a klastrom terére telepedve, együtt lakomáznak a sereggel. Szokásuk szerint egyenként leheveredtek a gyepe az ebédhez. . . Középen tele kupákban állott a bor; mikor a bortól nekimelegedtek, *mindannyian rémesen elkezdtek kiáltozni isteneikhez . . . csapongó jó kedvel tánczolnak és birkóznak a vezérek előtt*; mások meg fegyveresen összezsapva megmutatták, mint tudnak a katonáskodáshoz». (Marczali: Magyar Nemzet Tört. 156. l.). Kegyelettel zengedezik még ma is régi hagyomány útján átöröklött bőszerű *harczi énekeiket (tērniñ ērī)* a vogulok és osztjákok (Vog. Népk. Gyűjt. II. köt.).

Arab kútfők szerint a bolgárok *egész országát tuskés sövény vette körül*, melyen *faablakok* voltak; az egyes falvak azonban nem voltak körülkerítve. Számos ör *ügyelt a határokon* és a legszigorúbb büntetések fenyegetésével volt megtiltva akár szabad, akár szolga embernek az ország határainak elhagyása. Ha valakinek azonban mégis sikerült megszöknie, az örök életükkel lakoltak érte. Anonymus szerint «Tas, Szabolcs és Tuhutum tanácsot ültek és elhatározták, hogy Árpád vezér országának határa a meszesi kapuban legyen. Erre a föld lakosai az ő parancsolatjokra *kőkapukat építettek s az ország vég-helyén fákból nagy gyeput (torlaszt) készítettek*». L. Karácsonyi János «A honfoglalás és Erdély» című értekezését (8. l.), mely a keleti magyar *határgyepüket* és *örhelyeket* bővebben tárgyalja.

Ugyancsak arab kútfők tudósítanak bennünket a bolgárok ama temetkezési szokásáról, hogy *az előkelők tetemei mellett elégették kisérétét is*, vagy pedig *elevenen melléje helyezték sírhalmában nejeit és szolgálait is, kik ott megfuladtak*. Hogy ilyen eljárás (ha talán nem is a honfoglalás idején, hanem régebben) a magyarok közt sem lehetett ismeretlen, abból következtethető, hogy a szkithák, valamint a kelet török-, mongol- és szamojéd-fajú népei közt bő adatokkal igazolható. L. erre nézve «A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai» című értekezésemet (Ethnogr. VII., 297—323. l.).

A ruházatra nézve azt jegyzik meg a kútfők, hogy *a bolgár férfiak és nők egyaránt széles bugyogókat hordottak*. Ez a mindenesetre ősínek tekint-

hető magyar *gatyaviselet*. A *gatyá* szó megvan ugyan a szláv nyelvekben is, de eredetisége itt eddigelé még nincs igazolva (v. ö. fönt 24. l.).

A *férfiak kopaszra nyírták fejüket* a bolgároknál. Hogy ugyanilyen volt a honfoglaló magyaroknak is hajviselete, Karácsonyi János mutatta ki (l. Ethn. VII., 476. l.). Az, hogy Vatha vezér mégis három fürtöt hagyott kopasz fején (minek analogiáját a két hajfonatot viselő északi vogulok és osztjások népszokásában láthatjuk), azt hiszem, valami társadalmi állás (pl. a táltos) megkülönböztető viseletekép magyarázható.

Munkácsi Bernát.

*

Hol van a világ közepe? *Versényi György* (Kolozsvár) közlése szerint Erdélyben azt tartják, hogy *Nagy-Enyeden*, a mit a következő *blason*-versikével támogat:

Gyere, rózsám, Enyedre.

Ott a világ közepe.

T Á R S U L A T I Ü G Y E K.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaság 1897. évi február hó 27-én, délután 5 órakor, a M. T. Akadémia első emeleti üléstermében tartott fölolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre min. tanácsos, múz. igazgató, társelnök, *Munkácsi Bernát* dr. ügyvivő alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros, *Melich* János dr. könyvtárör-segédtitkár; *Alexics* György dr., *Balassa* József dr., *Balásy* Dénes, *Borovszky* Samu dr., *Jancsó* Benedek dr., *Katona* Lajos dr., *Kunos* Ignác dr., *Lindner* Ernő, *Máder* Béla, *Nagy* Géza, *Nicolits* Fedor báró, *Sebestyén* Gyula dr., *Strausz* Adolf, *Seemayer* Vilibáld vál. tagok.

Sebestyén Gyula dr. «A székelyek neve és eredete» című értekezését fölolvasa. A nagy figyelemmel hallgatott s lelkes éljenzéssel fogadott fölolvasás után a segédtitkár előterjeszti *Harmath* Lujza «Nyárad-menti népköltés» című gyűjteményét.

Fölolvasó ülés után választmányi ülés.

1. Elnöklő társelnök bemutatja *Kuun* Géza gróf dr. levelét, melyben a társaság minapi üdvözlését megköszöni.

Tudomásul szolgál.

2. Elnök bemutatja *Tagányi* Károly és *Körösi* Sándor újonnan megválasztott választmányi tagok levelét, melyben választmányi taggá történt megválasztásukat megköszönik.

3. *Zolnai* Gyula pénztáros úr jelenti, hogy *Papi Balogh* Péter haraszi földbirtokos a hozzá küldött fölszólító levélre azt válaszolja, hogy ezúttal a társaság rendes tagjai sorába lép, de még ez év folyamán alapító tagul lép be. A társaság köszönettel veszi e kijelentést s *Papi Balogh* Péter úrnak ezt levélben is megköszöni.

4. *György* Aladár jelenti, hogy *Strausz* Adolf vál. tag «Bolgár népköltési gyűjtemény» című most megjelenő munkáját a társaságnak adja bizonyos föltételek alatt, kérve egyúttal, hogy e könyvre a társaság «Néprajzi Könyvtár» című vállalata címét reá nyomathassa. Az ajánlatot a választmány köszönettel fogadja.

Ezzel az ügygyel kapcsolatban *Munkácsi* Bernát dr. ajánlatára a választmány a kiadásnál esetleg fölmerülő kérdések megoldására a két alelnökből, a pénztárosból és *Strausz* Adolf vál. tagból álló bizottságot küld ki.

5. Pénztáros jelentést tesz a pénztár állásáról, mely szerint 1897. febr. 25-ikéig bevétel 821 frt 45 kr., kiadás 254 frt 83 kr., készpénz 566 frt 62 kr.

6. Pénztáros indítványozza, hogy a főváros tanügyi bizottságához a folyóiratnak minden iskolába való megrendelése céljából a társaság kérvényt nyújtson be. A kérvény megszerkesztésére *Zolnai* Gyula pénztáros kéri fel, benyújtását és keresztülvételét pedig *György* Aladár alelnök vállalja magára.

7. Felolvastatik a miniszterekhez szóló kérvény szövege s a hozzátartozó melléklet. *György* Aladár ismertette a kérvényt, indítványozza, hogy egyes helyek ethnografikus földolgozására vonatkozólag a társaság általános programot szerkesztessen, melyben a monografikus leírás körül követendő szempontok legyenek meg. A választmány az indítványt elfogadja s ez irat megszerkesztésére *Katona* Lajos dr., *Herrmann* Antal dr. és *Jankó* János dr. urakból álló bizottságot küld ki.

HIREK A NÉPRAJZ KÖRÉBŐL.

Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útjáról értesítenek bennünket a *hírlapok*. Áldatlan jelenség, hogy midőn hazánkban feladataik magaslatán álló tudományos akadémiák, történelmi társulat és néprajzi társaság állanak fenn, midőn ezeknek különösen az utóbbi években megfeszített tevékenysége irányul éppen azon kérdésekre, melyeknek megoldása, illetőleg bővebb megvilágítása a Zichy Jenő expedícióinak is végcélját alkotja; ezen tömérdek költséget emésztő vállalatok a jelzett tudományos intézetek közreműködése és irányadása nélkül mennek végbe. Sok, igen sok bíráló észrevételünk volna Zichy Jenő eddigi expedícióinak is követett útjaira és kutatási rendszerére nézve; de helyesebbnek tartottuk azok elhallgatását, egyrészt mivel az adott viszonyok között amúgy is eredménytelenek lettek volna, másrészt mivel sokkal inkább méltányoljuk a nemes grófnak nagy áldozatkészségét, intenczióit és a tudományos álláspontnak is megfelelő főszelmjét (mely szerint t. i. a magyarok ősi hazája csakis a Kaukázustól éjszakra eső területen kereshető), hogysen azok táborához csatlakozhattunk volna, kik csak gáncsolni és gúnyolni valót találtak műveleteiben. Bizonyosnak tartjuk, hogy Zichy Jenő kitűzött eredeti célját, mely nemzeti tudományosságunk szempontjából egyike a legszebbeknek és legérdekesebbeknek, alkalmazott eszközeivel és követett eljárásával el nem érheti; de viszont az is kétségtelen, hogy fáradozása azért semmiképen nem megy veszendőbe, sőt hogy az — ha nem is a töle óhajtott irányban — igen becses és nagy jelentőségű eredményeket fog érlelni a tudomány részére. Joggal remélhetjük ezt nemcsak a kaukázusi és középpázsiai népek ismeretét tartva szem előtt — melyeknek köréből szerzett, illetőleg szerzendő ethnographiai és régészeti gyűjtései bizonyára nagy díszére lesznek nemzeti múzeumunknak s emelni fogják ennek fontosságát és előkelőségét Európa

hasonnemű intézetei közt — hanem a mi különös magyar őstörténeti kutatásaink tekintetében is. Igen helyesen jegyzi meg erre nézve Wlassics vallás- és közoktatásügyi miniszternek Zichy Jenőhöz intézett köszönő irata, hogy «Oroszország európai és középázsiai vidékein kell keresnünk különösen a népvándorlás korszakából a hazai kutatások nagy részéhez szükséges archaeologiai és ethnographiai magyarázatot: tehát az e tájékon folytatott tudományos gyűjtés föltétlenül nagy értékkel és fontossággal fog birni reánk nézve». Csatlakozik ennél fogva a miniszter üdvözlétéhez a néprajz minden igaz barátja, kik között lehetnek eltérők a nézetek arra nézve, hogy sajátos magyar szempontból az-e a legegészszerűbb eljárás, melyet a keletutazó magyar mágnás követ s hogy nem érhetne-e más úton sokkal becsesebb eredményeket is el: de abban teljes az egyetértés, hogy a mit nyújt. szintén igen értékes és a tudományosságot mély hállára kötelező.

M. B.

*

Kandra Kabos jőnévű történetírónk «*Magyar Mithologia*» című művére hirdet lelkes szavak kíséretében előfizetést a szerzőnek barátja *dr. Pásztor Bertalan*, egri ügyvéd. Nagy érdeklődéssel várjuk e munka megjelenését, mely mindenesetre sok új és becses anyagot fog tartalmazni a kitérő feladatra vonatkozólag s elismerésre számíthat akkor is, ha netalán — a mitől a szükséges előmunkálatok hiányában jó okkal lehet előre is tartani — egyik-másik részletre nézve pótolni és «lefaragni» valók is akadnának. Közöljük itt e munka tartalmának jelzéseül a föltételeket:

Ipolyi és Csengery. Őshaza és az atyafi-népek. Az őshaza első hitregéi. A két ugor hitrege, szövege szerint. A két őshitrege egybevetése. A vogul teremtés-monda átmeneti változatai. A magyar nép élő teremtési hagyományai. Turán és a szküthák nemzetisége. A vallások eredetének kettős elmélete. — A magyar ősvallás többistenhívése. Az őshit istenhagyományai. Mythológiánk istenesaládai. Boldog-asszonyok. Magyarok istene. Nagyboldogasszony. A magyar Olympus. Herodotosz a szküthák isteneiről. — Sámánizmus. A sámán kis-istenek kettős tábora. Milyen fokú volt ősvallásunkban a sámánizmus? A Nagyasszony és tündérei. Tündérek, tündérbirodalom. Meséink állatkirályai. — A kik Jók is, Rosszak is. Az elemek félig ártalmas szellemei. Egészen Rosszak. — Ünnepek és jeles napok. — Szent helyek. Az istentisztelet szentélyei. Áldozatok és áldomások. Védekezés a Rosszak ellen. — Az ősvallás táltosai. Javások, és orvosi szereik. Voltak-e az ősvallásnak papnői? Ős-gyógyszertár. Reczipék. A bűbájló ősz gyógyítás-módok nyomai. Az ősi bűvös könyv némi hagyományai. Kenő-fenő gyógyító módok. Rontás. Fetis-tárgyak és jelvények. Jóslás és a bűbájosság elbirálása. — Teremtés. Az ősmagyar csillagok ég. A föld, mint lakóhely. Az emberi lélek hite az ősvallásban. Az ősvallás túlvilága. Az ősvallás erkölestana. Ősvallási nyomok a népéletben.

A mű nagy 8° alakban 30–32 ívnyi terjedelemben, finom chamois szemkímélő papíron nyomva, június hónapban fog megjelenni. Előfizetési ára 2 frt 50 kr., diszes kiállítású félbörkötésben pedig 3 frt 50 kr. Bolti ára magasabb lesz. — Az előfizetési pénzek, valamint a gyűjtőívek legkésőbb ápril hó közepéig Beznák Gyula egri könyvkereskedőhöz, mint bizományoshoz, Egerbe küldendők.

*

Néprajz a külföldi könyvpiaczon. Annak a rendkívüli térhódításnak, melynek a néprajz a fejlettebb műveltségű nyugati népeknél örvend, leghitelesebb mértékéül a koronként megjelenő nagy antiquar-árjegyzékek tekinthetők. Az európai könyvpiaczon elszórva megjelenő művek e rendszeresen csoportosított gazdag lajstromait az összehasonlító néprajz művelői ma már nem nélkülözhetik. Legkevesébbé nélkülözhetik nálunk, a hol ezen a téren még minden bibliographiai segédeszközt nélkülözünk. A hiányon tehát egyelőre azzal vélünk segíteni, hogy időnként rövid kimutatást közlünk azokról az árjegyzékekről, melyeket külföldről a M. Nemzeti Múzeumnak beküldenek. Ilyenek voltak újabban: Gilhofer & Rauschburg (Wien, I., Bognergasse 2.). Katalog Nr. 52. Kulturgeschichte, Völkerpsychologie, Literaturdenkmäler; Katalog Nr. 53. Oesterreich-Ungarn (35—41. l. Hungarica: Balkan-Siebenbürgen). — Karl W. Hiersemann (Leipzig, Königsstrasse 3.) Katalog 173. Oesterreich-Ungarn (40—52. l. Ungarn u. Siebenbürgen); Katalog 187. Russland. — Oskar Gerschel (Stuttgart, Calwerstrasse 16.). Katalog 58. Ethnographie. Geographie, Reisen, Länderkunde etc. — Simmel & Co. (Leipzig, Rosstrasse 18.) Nr. 169. Mysticismus, Theosophie, Spiritismus, Aberglaube etc. — Bernard Quritch (London, 15. Piccadilly). Catalogue Nr. 164. — K. Th. Völcker (Frankfurt a. M. Römerberg 3.). Verzeichniss 208. Die Bibliothek des verstorbenen Prof. Dr. Otto Roquette. Märchen, Sagen, Legenden, Mythologie, Räthsel, Sprüchwörter, Volkslieder, Namenkunde etc. — H. Welter (Paris, rue Bonaparte 59.). Catalogue Nr. 83. Folklore: Mythologie, Sciences des Religions, Poésie héroïque et Chansons de geste, Livres populaires, Légendes, Roman du Renard, Chansons populaires, Drame populaire etc. — Max Weg (Leipzig, Leplaystrasse 1.). Katalog Nr. 52. Culturgeschichtliches u. Curiosa: Teufel, Dr. Faust, Engel, Gespenster, Besessene, Hexen, Aberglauben, Wunder; Abenteurer, Betrüger, Verbrecher, Gaukler, Zigeuner etc. — Otto Harrassowitz (Leipzig, Querstrasse 14.). Catalog 220. Volkskunde. Folklore. Zum Theil aus d. Bibliothek d. Schulrathes Dr. G. Stier in Dessau. — Joseph Baer & Co. (Frankfurt a. M. Rossmarkt 18.). Antiqu. Anzeiger Nr. 454. Ritterromane, Volksbücher u. Verwandtes. — Részletesebb ismertetésükre nem terjeszkedünk ki, mert az ilyen árjegyzékeket bárki ingyen és bérmentve megszerezheti.

— n.

Hibaigazítás. Az Ethnographia mult számában a 134. l. ötödik bekezdésében a pénztár állásáról szóló jelentés így olvasandó: «bevétel 3046 frt 96 kr., kiadás 2628 frt 70 kr., készpénz 418 frt 26 kr.»

A Magyar Néprajzi Társaság tagjaihoz.

A Magyar Néprajzi Társaság alakulásától kezdve törekszik a magyar néprajzi irodalom fejlesztésére megragadva minden alkalmat, hogy íróinkat támogassa és buzdítsa. Oly sok — és közöttünk, fájdalom, a legtöbb veszni indult és már-már pusztuló — kikutatni és feljegyezni valónk van még, hogy valósággal örömünkre szolgál, midőn egy a hivatottabbak közül nagyobb néprajzi tárgyú munka megírására vállalkozik.

Ilyen munka megjelenését tudathatjuk most t. tagtársainkkal s általuk a néprajz többi barátaival.

Strausz Adolf, egyesületünk választmányi tagja, ki a hazai irodalomban különösen mint a bolgár nép történetének és jelenének alapos ismertetője országos névre tett szert, Bulgáriát ismertető eddigi munkáinak kiegészítéseül egy kizárólag néprajzi jellegű nagyobb munkát készített sajtó alá, mely a velünk közel rokon, bár nyelvében idegen bolgár nép régi mithologiai emlékeivel, továbbá babonáiban, szólásmódjában és más nyelvemlékeiben fenmaradt néphitével foglalkozik s a mi kiváló előnyére szolgál, oly eredeti kutatások alapján, melyeknek mindeddig egyetlen európai irodalomban sincs nyoma.

Örömmel tudatjuk, hogy egyesületünk kiváló tagja ezt a nagybecsű munkát egyesületünknek ajánlotta fel, melynek tiszta jövedelme egyesületünk könyvkiadó vállalatának alapját fogja gyarapítani. Felhívjuk azért t. tagtársainkat, hogy e műre előfizessenek.

Strausz Adolf: „Bolgár Néphit“

czím alatt a társaság kiadásában megjelenő mű körülbelül 25 nyomtatott iv terjedelmű lesz s pár hét alatt kikerül a nyomdából. Egy példány előfizetési ára tagoknak 2 frt, nem tagoknak 3 frt.

Kérjük a megrendeléseket és a pénzt egyenesen társaságunk pénztárosához, dr. Zolnai Gyula tanár úrhoz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) küldeni, ki a mű szétküldéséről gondoskodni fog.

Budapest, 1897. márczius hó közepén.

A Magyar Néprajzi Társaság elnöksége.

**Strausz Adolf „Bolgár néphit“ című művére (2 frtjával) előfizet-
tek:** Apponyi Sándor gr. — Brankovics György szerb metropolita — György Aladár
— Huszka József — Kandra Kabos — Kurz Sámuel — Nicolits Fedor br. (3 pld.) —
— Soproni ev. liceum. (Össz. 10 pld.)

Megrendelőül jelentkezték: Bartolffy János. Baugarten Károly. Brózik Károly dr. Dirner Gusztáv dr. Ehrlich Vilmos. Erdélyi Mór. F. Fischer Jenő (Herend). Haase János, Hahn József. Handel Fülöp. Höllrigel György. Jungfer Gyula. Kászonyi László. Kirschenbaum Simon. Knutzer Frigyes. Kovács János (Szeged). Kugler Mihály (Debrecen). Lendvay Sándor. Páder Nándor. Paulheim Ferenc. Paulheim István. Id. Paulheim József. Ifj. Paulheim József. Reichart János. Rombay Dezső. Rhusopoulos R. Ruppert Vilmos. Senger J. Spicer Mór. Strausz Menyhért dr. Szekula Hugó. Tuszkaik Ödön dr.

Hivatalos nyugtatás

1897. febr. 13-ától ápr. 20-áig terjedő időre.

Tagdíjat fizettek, illetőleg előfizettek:

1892-re: Kún Róbert.

1893-ra: Lenkei Henrik.

1894-re: Lenkei Henrik — Posta Béla dr.

1895-re: Duda János dr. — Szentkereszty Tivadar (II. félévre).

1896-ra: Ardelean János József — Brassói Magyar Kaszinó — Csathó Imre — Deutsch Tibor — Dobsinai polg. fiúiskola — Freckay János — Garda Samu dr. — Goldziher Ignác dr. — Janesó Benedek dr. — Kardos Albert dr. — Kolumbán Samu (II. félévre) — Miklovicz Bálint — Molnár Viktor — Moravcsik Ernő Emil dr. — Nagy Géza — Naláczy Ödön — Orlay Antal dr. — Podbradzky Lajos — Popovics V. István — Rechnitz Ignác (II. félévre) — Rozmanits Timót — Rózsahelyi kat. főgimnázium — Sochán Pál — Stern Ábrahám — Szabadkai főgimnázium — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola — Szendy Árpád — P. Thewreyk Emil dr. — Tordai áll. polg. iskola. — Trencsény Lajos (II. félévre) — Vámbéry Ármin — Vasverő Rajmund — Veress Endre (kiegészítésül 1 frt 60 krt) — Zeidner H. könyvkereskedése — ifj. Zsoldos Benő.

1897-re: Andrassy Kálmán — Balassa József dr. — Bátky Zsigmond — Békefi Remig dr. — Bellosics Bálint — ifj. Berger Sámuel — Esztergom város könyvtára — Fischer Károly Antal — Hajdunánási ev. ref. gimnázium — Iparművészeti Múzeum — Kolozsvári keresk. akadémiai önképzőkör — Krausz Jakab dr. — Léway József — Lőcsei áll. főreáliskola — Marienescu Athanáz dr. — Melich János dr. (2 frt 80 krt) — Miskolci Nemzeti Kaszinó — Nagyenyedi áll. polg. leányiskola — Nagy Géza (2 frt 80 krt) — Nagykárolyi áll. polg. leányiskola — Nagyszombati közs. polg. fiúiskola könyvtára — Papi Balogh Péter — Petrozsényi Kaszinó — Prukker Károly — Rózsahelyi kat. főgimnázium — Rozsnyói kat. főgimnázium — Sebestyén Gyula dr. — Sochán Pál — Szatmári kir. főgimnázium — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola — Székesfehérvári Tóvárosi Olvasókör — Thallóczy Lajos — Török Andor — Volekmar F. könyvkereskedése (Lipese) — Zeidner H. könyvkereskedése.

Alapítványt fizettek: Brázay Zoltán 50 frtot — Mednyánszky Dénes br. 60 forintot.

Budapest, 1897. ápr. 20.

Zolnai Gyula dr.

a Néprajzi Társaság pénztárosa.

A Néprajzi Társaság új alapító tagjai: Brázay Zoltán nagykereskedő, Budapest. Erdélyi Pál dr. Budapest. Mednyánszky Dénes br. Bécs.

Új rendes tagok: Andrassy Kálmán áldozópap, Budapest (aj. az Elnökség). Bárczay Oszkár es. és kir. kamarás (aj. Zolnai Gy.). Bátky Zsigmond tanárjelölt, Budapest (aj. Semayer V.). Esztergár László dr. múzeumi tiszt (aj. Zolnai Gy.). Esztergom szab. kir. város könyvtára (aj. az Elnökség) Gál Kálmán tanár, Fehértemplom (aj. Munkácsi B.). Iparművészeti Múzeum, Budapest (aj. az Elnökség). Miskolci Nemzeti Kaszinó (aj. ua.). Nagyenyedi áll. polg. leányiskola (aj. ua.). Nagyszombati közs. polg. fiúiskola könyvtára (aj. ua.). Nyitrai püspöki nagyobb papnevelő intézet (aj. ua.). Papi Balogh Péter földbirtokos, Haraszt (aj. ua.). Petrozsényi Kaszinó (aj. ua.). Pór Antal kanonok, Esztergom (aj. ua.). Somorjai polg. iskola (aj. ua.). Székesfehérvári Tóvárosi Olvasókör (aj. Zolnai Gy.). Török Andor ügyvédjelölt, Kézdivásárhely (aj. Munkácsi B.). Vésztői Kaszinó, Békés m. (aj. az Elnökség). Waldapfel János dr. tanár, Budapest (aj. Zolnai Gy.).

Az „Ethnographia” új előfizetője: Kolozsvári kereskedelmi akadémiai önképzőkör.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. MUNKÁCSI BERNÁT

FŐMUNKATÁRSAK :

DR. RÉTHY LÁSZLÓ ÉS DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Megjelenik minden páratlan számú hónap elején.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a
M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK,
a fölsszólalások és lakozim-bejelentések pedig
Dr. ZOLNAI GYULA
pénztárhoz (Bpest, Felső erdősor 1.) küldendők.

Egyébféle küldemény
Dr. MUNKÁCSI BERNÁT
ügyvivő alelnökhöz és szerkesztőhöz
(Budapest, VI. ker., Eötvös-utca
5. szám) ezimzendő.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

	Lap
<i>Sebestyén Gyula</i> : A székelyek neve és eredete	341
<i>Nagy Géza</i> : A vogulok őskorához	258
Mythologia:	
<i>Katona Lajos</i> : A magyar mythologia irodalma	167
Népköltés:	
<i>Alexics György</i> : Vadrózsapőr	279
Néphit és népszokások:	
<i>Richter M. István</i> : Régi lakodalmi szokások Német-Prónán	290
<i>Balásy Dénes</i> : Székely kinesásó babonák	296
Anthropologia:	
<i>Dr. Semajer Vilibáld</i> : Adatok a bácsbodroghmezei sokaczkok anthropológiájához	299
Összehasonlító és történeti néprajz:	
<i>Krausz Sámuel</i> : A magyarok Gans Dávid krónikájában	311
<i>Munkácsi Bernát</i> : Az ugor-törökség szláv nyelvmélekeihez	315
Irodalom:	
<i>Balassa József</i> : Millenniumi monografiák	316
<i>Herrmann Antal</i> : Újabb néprajzi folyóiratok	319
<i>H. A.</i> : Néprajzi könyvészet	320
Társulati ügyek.	
A Magyar Néprajzi Társaság 1897. évi rendes közgyűlése.	
1. <i>Kuun Géza gr. dr.</i> elnöki megnyitója	321
2. <i>Vikár Béla</i> főtitkár évi jelentése	327
3. A számvizsgáló bizottság jelentése	333
4. Pénztárosi jelentés a Magyar Néprajzi Társaságnak 1896. évi bevételeiről és kiadásairól	334
5. Költségvetés 1897-re	335
6. <i>Melich János dr.</i> könyvtáros jelentése a Magyar Néprajzi Társaság könyvtáráról	336
Jegyzőkönyvi kivonatok	338
Apróságok:	
Államsegély gyűjtési ezélokra	343
Az erdélyi oláh dalköltészetéről	344
Eltörölt népszokás	344
<i>Zichy Jenő gr.</i> kaukázusi és középázsiai utazásairól	344

Újabbán beérkezett munkálatok: *Balásy Dénes*: Székely babonák, mondák, karácsonyi köszöntő stb. — *Dr. Marienescu Athanáz*: Adat a «székely» név kérdéséhez. — *Mathaeidesz György*: A «májfa» Kulpinban. — *Rechnitz Ignác*z: Egy zsidó krónika adatai a régi Pannoniáról

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. évf.

június—július

4. szám.

A SZÉKELYEK NEVE ÉS EREDETE.

— Harmadik közlemény. —

Vegyük először a dunántúli részeket vizsgálat alá. Az erődítési műveleteknek, mivel a leginkább veszélyeztetett nyugati végekről s az első királyok törzsbirtokáról, a pannóniai királyságról volt szó, itt kellett leggyorsabban és leghatározottabb formában kifejezésre jutniok. A nagyarányú védekezés méreteit ma az *Őrség* és az őrségi vonal helyneveinek egész tömege sejteti velünk. A helynevek bizonyító erejével szemben talán azt mondhatná valaki, hogy ezek csak azokra a későbbi viszonyokra vonatkozhatnak, midőn a magyarság már végleg letelepedett, a nomád sátorozással felhagyva, falvakat alapított s a falvaknak neveket adott. Erre azonban már eleve is az a megjegyzésünk, hogy e vonalakon — ha az elhelyezkedésben a pogánykori hadi beosztás rögzített meg — azoknak az idegen nemzetiségű vendégnépeknek, hódolóknak jutott szerep, a melyek háború esetén előhadak voltak, békeben pedig a felbontatlanul hagyott taktikai rend szerint az elfoglalt terület végein őrködtek, gyepek, torlaszokat, kapukat és várakat építettek. Hiszen I. Ottó 973 körül a prágai püspökség alapító levelében már megállapított magyar határról beszél,¹ s hogy az ilyen határ alatt mit kell értenünk, azt Querfurti Brunó mondja meg, midőn 1006—7-ben szerzett tapasztalatai alapján az oroszok és besenyők közti határepítményekről beszél.² Ugyanílyenek keletkeztek az orosz-magyar határon is, miként ez okleveleinkben, Rogeriusnál és Mathias a Michovnál elég gyakran olvasható.³ A többi keleti népeknél, különösen az iráni hatás alá került bulgároknál, kozaroknál és kunoknál szintén megtalálható. A derék

¹ Wenzel: Árp. Új Okmt. VI. 27.

² U. o. I. köt. 16.

³ Pauler és Karácsonyi i. m. — Rogeriusnál XIV., XVI., XX. és XXI. fej. — M. a Michov Lib. I. Cap. 4. (Corp. SS. Polon. I. köt. 125.)

Horvát István irodalmi jegyzetei közt egy vaskos kötetnyi anyag van összegyűjtve annak bizonyítására, hogy a czimben foglalt «Kapuk, závarok» őszkitha eredetűek, s hogy építésüket szkitha elődeinktől tanulták el a híres derbenti kapun alól lakó régi persák és örmények, sőt a barbár támadások ellen védekező görögök és latinok is.¹

Ha tehát joggal föltehető az, hogy keleti taktikánk az állandó erődítést már a honfoglalás idején ismerte, akkor bátran hihetjük, hogy a Luidprand nyugati és déli clusái közt szerepeltek már azok az erődítmények is, melyeknek nyomát ma már nem olasz, hanem magyar szók jelzik a X. századi clusák vonalán található helynevekben. A határ és a vendégnépekre tamaszkodó határvédelem természetéből önkényt értendődik, hogy az ilyen vonalakon egyéb idegen nyelvű nyom is előkerül. Ha a határt északról kezdjük rekonstruálni, az osztrák területen levő *Hainburg* lesz a kiinduló, a mi magyarul élősövénynyel erősített helyet jelent. Tőle délkeletre következik *Oroszvár*, *Óvár* (Magyar-), *Misenburg* (Mosony), *Hédervár* s az avar várat jelentő *Győr*. Ezt az irányt az alatta elterülő Hanságmocsár idézte elő. Azt a vonalat, a hol a gyepe ismét nyugatra került, a Rábcza melletti *Lesvár* és *Sövényháza* (Győr-megye) jelzi. A mocsár déli részén *Kapuvár* őrizte a másik *Lesvár* és *Lövő* felé nyuló gyepek átjáróját. A Fertőn túl a Sárvice (Lajta) volt a határ, melyen *Bruck*-nál s alább *Königsthor*-nál volt az átjáró, jóval lejjebb pedig *Eggendorf* jelzi, hogy ott valaha borona-gyepű lehetett. A Lajta-hegység és Fertő közt eredetileg pusztaság terült el, minek nyoma az *Ödenburg* (Sopron) névben maradt meg. Mikor benépesült, jöhetett létre a két Eggendorffal szemben *Száraszám*, alább *Pecsenyéd* (a határőrző besenyőktől) s ugyanilyen szóferdítéssel *Sziglós* és *Cokula* (Oggau).

A nyugati határőrség fészke Vasmegeye volt. Az említett őrvonalak folytatásául itt már telepek találhatók. Az északi átjárót a Sopronmegyével határos *Kőszeg* őrizte s tőle délebbre *Besenyé* és *Kozár* (Söpte mellett) jelzi, hogy itt kik voltak az idegen telepések. Ezekről nyugatra van az «őrség» ilyen helynevekkel: *Árokszállás*, *Hosszuszeg*, *Alsóló*, *Felsőló* (Schützen), *Alsóór*, *Felsőór* (Warth), *Sulzriegel* (Sulz. Sósut), *Őri-Szent-Márton*, *Oláhcziklin*, *Németcziklin*, *Lődös*, *Baksafalva* (vele szemben az osztrák határon *Burgau*), *Vörösvár*, *Őrsziget*, *Sároszek* (Koth-Zicken), *Kis-szek*, *Gyepüfüzes*, *Egyházásfüzes*, *Cseke*, *Horváltó*, *Némeltő*, *Lipos* (*Steinfurt*), *Ujvár*, *Kolozsvár*, *Karácsfa* (*Hagens-*

¹ M. Nemzeti Múzeumi kéziratár: Ms. Quart. Lat. 1393.

dorf). A Rábán alul: *Alsóstrázsa, Felsőstrázsa, Őri-Szentpéter, Csekefa*. E földet kelet felől, Kapuvártól egyenesen délre, egy jól kivethető vonal határolta ilyen helynevekkel: *Vámoscsalád*, két *Egerszeg, Sárvár, Megyehida, Ikervár, Egyházszeg, Hidvég* (Rába-), *Vasvár, Egervár, Egerszeg* (Zala-), *Besenyő, Sárhida, Szegfalu, Zalavár, Sárszeg, Nagy-Kanizsa* s végül *Kollátszeg* a Mura mellett. E vonaltól nyugatra, a vas megyei őrség déli folytatásaul találjuk Göcsejt, melyről a régi *Táj-szótár* azt mondja, hogy itt a *szeg*-gel képzett falunevek igen gyakoriak. *Zalalövőtől* s a vele szomszédos *Kolozsvártól* és *Salomvártól* délkeletre tényleg több ilyen «véget» jelentő helynév található, mint: *Kustánszeg, Milejegyházszeg, Rózsásszeg, Pálfiszeg, Gombosszeg, Barabászeg, Keresszeg, Paizsszeg, Vargaszeg, Gombaszeg*.

Somogy megye délnyugati részén, Kollátszegen alól, *Eőr, Földvár* körül fordulót találunk délkelet felé. A két *Segesd, Csököly, Kaposvár, Dombóvár, Kapos-szekcső, Egerszeg, Magyar-szék* s itt a Mecsek-hegytől megszakitva, a délebbre eső török *Ormányság* (erdőség), *Besenyő, Czegléd, Túskevár*, Pécs s a két közeli *Kozár, Pécsvárad*, még délebbre pedig *Siklós* és *Baranyavár* jelzik az elfoglalt terület *Duna-Szekcső* és *Batta-szék* táján végződő határait.

De van ezenkívül egy másik, igen sajátos őr vonal is, melynek nyomai a nyugati őrség és keleti Duna közti területet a Bakony nyugati részein és a Balaton északi partján át pontosan ketté szeli. Ez a vonal Vas megye délkeleti részén, hihetőleg Egervártól indult ki s a Dunántúlt mintegy felezve vonult *Baltaváron, Túskevár* pusztán, *Végeden* át Zalamegye mai északi sarkáig, *Szegvárig*, a hol aztán két *Torná*-val (szláv *trno, tern* «tüske, élősövény» törzstől), *Túskevár*-ral, *Gyepükaján*-nal, *Szék*-kel, *Csék-út*-tal, *Gyepes*-sel, két *Lőd*-del és *Farkasgyepü*-vel a Bakony északi lankáit, a délit pedig a Balaton-mellék, *Szigliget*-tel, *Kis-Őrs*-sel, *Kövágó-őr*-sel, *Tihany*-nyal, *Alsó-őr*-sel, *Felső-őr*-sel, *Vámos*-sal, Veszprém várával, *Berhidá*-val, *Csikvár*-ral, *Várpalotá*-val és a Sárrét ingoványaival (pl. *Őrs* faluval) segítette elzárni.

A vonal főerőssége *Székesfejérvár* lehetett, melytől keletre a Csepelszigetig *Szerecsen* (Szaracen), *Felső-besenyő, Alsó-besenyő, Felső-cikola* és *Alsó-cikola* jelzik a végeket és a végekre elhelyezett vendég-népeket.

Nem mulaszthatom el annak a szerfözlött meglepő körülménynek megemlítését sem, hogy az élő helynevekből rekonstruált legrégebb határok több-kevesebb pontossággal azon a térképen is fölismerhetők, melyen

Balassa József a dunántúli nyelvjárásokat feltünteti.¹ Van rajta egy nyugati nyelvjárás-csoport, melynek keleti határa csak annyiban tér el a fentitől, hogy felső része nem a Rába, hanem a Marczal irányában halad Győr felé; míg ellenben a győr—kapuvári északi vonalak egymást teljesen fedik. Az úgynevezett dunántúli nyelvjárás két részre osztja s a választó vonal nyugoti fele szintén egyezik; de nincs nyoma a balaton-parti őrségeknek s a nyugati fele nem a Csepelsziget táján, hanem délebben, Dunaföldvár táján végződik. A déli határ is eltér annyiban, hogy Kanizsától kiindulva érinti a kaposvár—pécsi gyepeú-vonalat s halad Báltaszéknek a Duna felé. Ekként itt elmarad a Kaposvár—Pécs és Dráva közti terület, melynek külön nyelvjárása van. Mivel ezt a mi térkép-olvasásunk csak azért zavarta meg, mert a siklós—baranyavári gyepeket a kaposvár—pécsváradí délibb nyujtványainak gondoltuk, most — mivel semmi térképi adatnak sem mondunk ellene — a nyelvi tények alapján a baranyavári gyepeúdarabot egyszerűen a Dráva-határ folytatásának s a tőle délre eső arterületek őrségének tekintjük. Így aztán megkapjuk az úgynevezett drávai nyelv járás pontosan körülzáró gyepeú-határokat is.

Ez a találkozás maga elég arra, hogy a helynevekből kiolvasható határrendszer honfoglaláskori voltát elfogadjuk. Konstantin görög császár 950 körül még azt írja a letelepedett törzsekről, hogy «nem alattvalói saját fejedelmeiknek, hanem szerződésben vannak, hogy a folyók szerint, a melyik részen háború talál kiütni, egymást készséggel és buzgósággal segítik.² Valamivel feljebb fel is sorolja azokat a folyókat, melyekről egész Turkia szállása elneveztetik. A folyók szerinte ezek: Timészész, Tütész, Morészész, Kriszosz és Titza, vagyis a Temes. Tút (?), Maros, Kőrös és Tisza. Ebből az világlik ki, hogy az országnak csakis Bizáncz felé eső keleti részét ismerte; míg a Nagy-Moráviának nevezett nyugati féllel nem volt tisztában. Tudósítása azonban így is rendkívül becses, mert a későbbi dülások épen azon a részen törölték el az útbaigazító emlékeket, a melyről kimerítően beszél. Innen a magyarság kiveszett, vagy máshova szorult. E rázkódásnak tulajdonítható, hogy a nagy alföldi és duna—tiszai nyelvjárás rendetlen elhelyezkedést, keveredést mutat. Ugyancsak ennek tulajdonítható talán az is, hogy a hozzájuk számítandó drávai nyelvjárás a kalocsa—bajai vonalon átnyomult a Dunán s helyet

¹ A magyarországi nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Egy térképmelléklettel. 1891.

² Szabó Károly: Biborban született Konstantin császár munkái. (M. Akad. Értesítő. 1860. I. köt. 141.)

foglal azon az erdős, lakatlan földnyelven, mely a kaposvár—pécsváradi gyepek alatt s a Dráva folyása felett elterül. Területi viszonyok után ítélve, legtöbbit az alföldi és a Királyhágó mögé szorult nyelvjárás szenvedett; de végleg egy sem enyészett el, mert máig is teljes a nyelvjárások nyolczas száma, mely a honfoglalásban részes törzsek számának pontosan megfelel.

Mivel azonban itt csupa jelenkori adalékokból vontunk következtetést kerek ezer esztendővel korábbi állapotokra, méltán követelhetünk ellenpróbát a közbeeső idők oklevéltári maradványaitól, a melyekben számos nyomnak kell lenni, ha a messze kiható intézmény tényleg országos arányú és ehhez képest szívós természetű volt. Már a helynevek fölvételénél tekintettel voltunk arra, hogy a példák lehetőleg Árpád-koriak legyenek. A melyiket oklevéllel igazolni nem lehet, annak létjogát az védi meg, hogy az Árpád-kori őrvonalba esik. Ezt a hiányt oklevéltáraink ilyen esetben úgy szokták bőven kárpótolni, hogy olyan adalékokat bocsátanak rendelkezésünkre, a melyek megfelelő helynév hiányában is mellettünk bizonyítanak. Ha például a nyugati gyepek déli végein akarjuk megkezdeni a rekonstruálást, csak az egy *Csekefa* jelzi ma a megerősített régi határ nyomát. Ha azonban oklevéltárainkban is kutatunk, egy 1257-iki oklevélben megtaláljuk a *Karka* (Kerka) folyó tájékán örökös királyi speculatorok telepét. A megejtett határjárásból világosan kivehető, hogy itt a folyók, partszakadékok és erdők által nyújtott természetes gátakat régi és újabb mesterséges árkok, mesgyék és gyepek egészítették ki. Ha sor kerül rá, a latin oklevél meg is nevezi, hogy a mesterséges védműveknek magyarul *mega* (megye, Zalában «bokros határ, határ-kőhányás»). *Bud gepwe*, *Chichow gepwe* (Csicsó gyepe) s az átjárónak *Bokonhyda* volt a neve.¹ Ettől északra és északkeletre a göcseji végek s a Zala folyó felső folyását őrző kolosi, őriszentpéteri, zalalövői örök következtek. A széles sáv keleti végére Egerszeg, Besenyő, Sárhid és Vaskapu esik. És hogy itt tényleg állandó őrség székelt, egy 1268-iki oklevelünkkel bizonyítható. Némi határigazításról lévén benne szó, az ügyet Chak bán a *bocha*-i (ma Bucsa Zalam.) várnépek és a szomszédos *hazugd*-i ijászok rovására intézi el.² Hasonló őrstelep volt 1291-ben *Fémesfalván* is (talán a mai Fényesházán Szent-Gróth alatt) ugyancsak Zalamegyében.³ Ennek nyoma egy 1274-iki oklevélben

¹ Wenzel: Árp. Új Okmt. VII. köt. 465—66.

² Fejér: Cod. Dipl. IV: 3. köt. 485—86.

³ Wenzel: Árp. Új Okmt. X. köt. 32.

is megvan, mert a közeli *Vyndurna-Sceuleus* (Vindornya-Szölös) mellett egy birtokot *Gepus* (Gyepüs) néven emleget.¹

A mai vasmegyei Őrség határául Róbert Károly 1327-ben Német-Ujvárt és Borostyánköt jelölte meg. (*Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata*).² Ebből az oklevélből tudjuk meg azt is, hogy az itteni nagy örtelep kapitánya magyarul *Eörnagyságh* nevet viselt. A spiculatorok földje pedig 1272-ben már Őrségnek neveztetett, mert V. István levelében egy telep ekként iratik körül: «terra speculatorum nostrorum, *Eur* vulgariter dictorum».³ Sőt a határőrökről már Szent László törvénye azt mondja, hogy «vulgo *Evrri* vocantur».⁴ Az Ujvár melletti Kolozst és a zalamegyei Göcsejt korábban őrvonal kötötte össze. Ez V. Istvánnak abból az 1269-iki leveléből tűnik ki, mely *Chakon* és *Gosztun* (ma Csákány és Gosztony) között királyi spiculatorokat emleget.⁵ Jerney szintén idéz egy oklevelet, mely a fenti őrségi vonalon *Hodász*-ra besenyőket helyez.⁶ Ezt az oklevelet nem ismerjük, de a határőrzésre alkalmazott vendégnépek itteni szállásai mellett eléggé bizonyít a közeli *Kozar* és *Besenyé*, mely utóbbi hely már egy 1265-iki oklevélben is szerepel.⁷ A Gosztony felől északra húzódó rába-vidéki őrségnek IV. László egyik 1280-iki oklevelében maradt nyoma. *Hyduig* (ma Rába-Hidvég) földjének adományozásáról szól s azt mondja, hogy e birtok hajdan a rábahíd őreié volt.⁸ Más kézre került a velük szomszédos vasvári ijászok földje is, mert birtokosaik 1274-ben árulókká lettek.⁹ Hasonló szállás lehetett valamikor a Rába és Gyöngyös összefolyásánál is ott, a hova egy 1237-iki oklevél a mai *Megyehid*-at helyezi.¹⁰ Még északabbra, a két Rába-ág és két Répce-ág torkolatai körül 1221-ben egy *Keuruselv* nevű földet, határában pedig egy *Beseneugumulc* (Besenyőgyümölcs) és egy *Egurzeg* nevű birtokrészt találunk annak jeléül, hogy itt valamikor határ-gátak és besenyő örök lehettek.¹¹

¹ Hazai Okmt. I. köt. 63.

² Fejér: Cod. Dipl. VIII: 3. köt. 179.

³ U. o. V: 1. köt. 229.

⁴ Corpus Juris. Szt. László, III. Edict. 1. fej.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. IV: 3. köt. 525–26.

⁶ Keleti utazása, I. köt. 235.

⁷ Fejér: Cod. Dipl. IV: 3. köt. 301.

⁸ Hazai Okmt. II. köt. 14–15.

⁹ Wenzel: Árp. Új Okmt. XII. köt. 111–12

¹⁰ Hazai Okmt. IV. köt. 20.

¹¹ U. o. VI. köt. 15–16.

A nyugati határon legfontosabb szerepe a fertő-vidéki átjáróknak jutott. A Fertő és Hanság déli részeit a soproni vár fenhatósága alá beosztott íjászok őrizték. Több adatból tudjuk, hogy a Sopronon átvezető országotak keleti átjárója *Kapuvár* (röviden «Kopu») és a soproni vár kapujának nevezett *Babóth* (Bobech, Bobut) volt. Egy 1270. évi oklevélben V. István a soproni vár összes íjászainak elengedi a szőlődézsmtát (quod *Koro-cheber* nuncupatur) s a *Bobut* és *Ferteufeu* tájékán elhelyezett várnépeket speculatoroknak, öröknek nevezi.¹ Egy másik oklevélünkben pedig III. Ince pápa a borsmonostori (keddhelyi, vagy kéthelyi Sopronm.) apátság birtokainak elszámálása közben két falut *Sattelbach*-nak és *Baranstorff*-nak nevez s vele a gyepükkel ellátott, kelőkkel «megnyergelt» folyók *Nyerges* nevére és a «baranya-gyepükre» emlékezteti az olvasót.² Sőt lehetett a határszéli monostor egyéb birtokain is ilyen erősítés, mert különben II. András 1225-ben kelt jóváhagyó irata nem rendelte volna el, hogy a soproni várnak a monostor munkás erőit «ad incidendas indagine, vulgo *Gepu*» ezután kirendelni nem szabad.³ Vonatkozhatott ez pl. az oklevélben említett *Dag* nevű földre, mely a soproni utat őrző sagittariusok szállása mellett volt; vagy a Mosonmegye északi sarkán, a pozsonyi várral szemben elterülő *Flencendorf*-ra, melynek határjárásában két dombot azon a tájon kell az olvának keresni, «vbi quondam *Bissenii* habitabant», s a hol egy szigetnek *Besseusciget* (helyesebben *Besseneusciget*) volt a neve. A soproni vár közvetlen közelében elhelyezett íjászok telepe *Luer* (ma *Lewer*, Sopron határában) nevet viselt s 1277-ben végleg a városhoz csatoltatott.⁴ A legtávolabbi pedig *Árpás* volt a megye keleti határán. Ez a birtok besenyő szállás volt. Gyula nádor 1222-ben kelt levele régi szabadságukról beszél s a régi jogrend értelmében újra elrendeli, hogy itt két ló után minden besenyő harcos a besenyők comesének évi hat mantuai denárt fizessen minden két ló után, a ki pedig közülök háborúba nem megy, az minden egyes ló után fizessen ugyanennyit.⁵ Az egész megyére kiterjedő széles őrség nyugati szélén szintén besenyők voltak, mert II. András 1233-ban kelt egyik levele egy *Ruhtukeuri* (Röjtök-őri) és egy *Beseneu* nevű falvat említ azon a tájon, a hol tér-

¹ Fejér: Cod. Dipl. V: 1. köt. 23—24.

² Wenzel: Árp. Új Okmt. I. köt. 95.

³ Fejér: Cod. Dipl. III: 2. köt. 69.

⁴ U. o. V: 2. köt. 376. s ennek 1282-iki megerősítése u. o. V: 3. köt. 120., tov.

Wenzel: Árp. Új Okmt. IV. köt. 380.

⁵ U. o. III: 1. köt. 363—64.

képeinken ma *Szárazvám* és *Pecsenyéd* határfalukat megtaláljuk. Szomszédságukban még egy *Feldwar* nevű hely említetik, a mi elég világosan jelzi, hogy itt nemcsak gyepű, hanem állandóbb erődítmény is létezett.¹

A soproni nyugati határőrség mosonymegyei folytatása szintén besenyőkre van bízva. Az a fontos oklevél azonban, melyben Imre király az osztrák heiligenkreutzi monostort 1203-ban megajándékozta, a Fertő melletti eladományozott földet már a besenyők egykori birtokának nevezi. Az oklevél ezt a földet a mai Gálos és Gátha közé helyezi. Gyepüről nincsen benne szó, de létezése könnyen kitalálható abból, hogy az egyik határ-erdőnek *Hagenowe* (Hagenau, gyepüs liget) volt a neve.² Sőt találgatásra sincs szükség, ha elolvassuk II. András 1229-iki levelét, melyben a birtok *Leguentov* (Legentó) nevet visel, lakóiról — a kitelepített besenyők utódairól — pedig az van mondva, hogy ezután se vámot (qui uocatur *uothpenez*) ne fizessenek, se a mosonyi vár hatósága alatt gyepüket és árkokat ne készítsenek.³ A szomszéd határőröknek, úgy látszik, nem tetszett ez a szokatlan eladományozás, mert András egy keltezés nélkül kiadott levelében szigorúan ráírt a soproni és mosonyi határőrökre és erdőkerülőkre, hogy az osztrák monostor magyarországi birtokát ne fosztogassák, hanem — mint királyi alkalmazottakhoz illik — inkább vegyék őrizet alá.⁴ A mosonyi szomszédok a gáthai spiculátorok voltak, a kikről (spiculatoribus nostri de Katha) Róbert Károly egy 1339-iki levelében azt írja, hogy e földet már az első királyok ideje óta bírják a német határ őrzése céljából.⁵ Ennek az őrvonalnak északi vége a borsmonostori birtokok közt megemlített Flencendorf volt. Emlékét — ha nem tévedünk — Pozsonynyal szemben egy *Pecsen* uevű Dunaág őrizte meg. Ugyancsak besenyőkre emlékeztet Rajkán alul *Bezenye* neve is, mely az Árpádkori *Ledusfeldy* vagy *Pothfolwa* nevű (egyébként nyomtalanul eltűnt) besenyő faluval lehet azonos.⁶

A Hanság-mocsarat megkerülő gyepüknek Győrmegyében *Téth* felé

¹ Fejér: Cod. Dipl. III: 1. 294–95. — Megjegyzendő, hogy Sopronmegyében van egy másik, a fentivel össze nem tévesztendő Rőjtök is, melynek közelében egy Lesvár nevű pusztá szintén régi erődítményeket sejtet velünk.

² U. o. V: 1. köt. 293.

³ Wenzel: Árp. Új Okmt. I. köt. 261–62., továbbá II. András 1233-iki adománylevelét, u. o. 302–3. és IV. Béla 1230-iki levelét, melyben *utpiniz* fordul elő, u. o. 271.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. III: 2. köt. 460.

⁵ U. o. VIII: 4. köt. 375.

⁶ Wenzel: Árp. Új Okmt. X. köt. 454.

volt folytatása. Egy 1251-ben kelt oklevél ézt az Árpáshoz közel eső földet szintén besenyő-birtoknak nevezi, míg IV. Béla 1269-iki levelében már csak egykori birtokuk gyanánt szerepel.¹ Ettől nyugatra Kajár mellett szintén volt egy régi besenyő telep, mely a bakonbéli apátság 1086-iki összeírásában már mint «rus Besenorum» szerepel. Később ez a birtok is mások kezére került, mert egy 1234-iki végzésben itt már csak egy *Beseneuthorlou* említetik. Ez a változás azonban alig lehet egyértelmű a besenyő határország megszüntetésével, mert hiszen a győri káptalan előtt készített 1267-iki oklevélben a győriek ispánja még «Judex Bissenorum circa Rabam» gyanánt is szerepel. A Sopron—Kapuvár—Árpás felől jövő gyepek e nyulványa hajdan a felső-pannoniai végekhez tartozott. Nyugati folytatásának emléke megvan *Mező-örs* nevében s az Árpádkori szőny-vidéki örségekben. Hadi ügyeink fejlődésével a győri, komáromi s esztergomi végvárak vették át a különben is jelentéktelenné vált szerepet. Besenyőink, a kik hivatásuknál fogva ezután is végőrök maradtak, e vonalról a nyugati határral párhuzamban haladó Rába mellékére telepítették át. Csak így érthető aztán, hogy a győri ispán továbbra is a közeli besenyő szállások birája maradt. Esztergomnál az eredeti határ úgy látszik a *Strázsa* hegynél délkeletre fordult s *Leányváron*, a *jászfalusi* pusztán, *Veresváron* át megkerülte a visegrádi hegység áthatolhatlan erdőségeit. Ez a völgyeségi vonal keleten a buda—kaláz—izbéki végekkel érintkezett. Hogy eredetileg itt is végek voltak, a Buda közelében emlegetett Árpádkori *Bech* (Beech, Beych) és *Wibeck* (Uj-bécs) nevével bizonyítható, mivel a kihalófélben levő *bécs* szó néhol (pl. Tolnában) ma is még véget, faluvéget, «szeg»-et jelent.² *Beych* 1255-ben még erőd volt, később azonban egyszerű birtok gyanánt szerepel; *Wibeck* neve a XIII. század második felében bukkanik elő az erődítések minden nyoma nélkül.³

Az a gyepe-vonal, mely — mondjuk így — a dunántúli nyelvjárást két közeli rokon csoportra osztja, a nyugati széles határorségból két helyen ágazott ki. Az egyik Vasvártól vonult végig a Bakony északi nyulványai alatt Veszprémmegye délnyugati sarka felé Szegvár s Tüskevár irányában, hogy innen a Torna folyó völgyében Város-lőd (1292-ben még *Lnuold*) tájékán a Veszprém felé folyó Séd erődítményeit, melyek Esseg-várnál vonultak el, összekösse. E vonal alatt van Zalában Gyepe-

¹ Fejér: Cod. Dipl. IV : 2. köt. 87. és VII : 1. köt. 355.

² Szinnyei: Magy. Tájszótár, I. köt. 108. hasáb.

³ Wenzel: Árp. Új Okmt. VII. köt. 417., Fejér: Cod. Dipl. V : 3. köt. 504., VI : 1. köt. 72.; Wenzel: i. h. III. köt. 181., VIII. köt. 192., 268., XII. köt. 24., 339.

kaján, melynek tőszomszédságában egy 1268-iki oklevelünk a mai *Keszi* pusztát említi állandó őrség szállása gyanánt.¹ A Bakony déli szélein elnyúló vonal hihetőleg a Pacsa melletti kolozsok és a vindornyai «gepuk» folytatása volt. Mivel itt csupa «örs» fordul elő, míg északon az idegen «torna» jelölte ki az irányt, azt kell hinnünk, hogy a déli magyar őrségi vonal amannál újabb keletű. E mellett bizonyít az is, hogy a nyelvi határ a felső gyepükkel esik össze. A déli végek őrsége később szintén elenyészett, vagy a tihanyi és a többi balaton-vidéki várak népeibe olvadt; de róluk beszélő helynevek továbbra is megmaradtak, mint pl. *Wrskaalé*, mely 1266-ban már a tihanyi apát-ság birtoka volt.² Ezt az «örsöt» már nem ismerjük; csak a vele együtt felsorolt nevekből sejtjük, hogy a mai Kővágó-örs, vagy Köveskál lehetett.

Ez az őrvonal az északival Veszprém alatt, vagy a mi még valószínűbb, Berhida táján, a Sárrét nyugati széleinél találkozhatott. Ezen túl, a Sárrét déli részein s a délkeletnek forduló Sárvíz ingoványai mellett már mindenütt besenyő örök találhatók. E vonalon IV. Béla 1269-ben egy *Fanch* nevű földet «in libertate Bissenorum possidentam» ajándékozott oda két *tuburchuk*-i besenyőnek.³ Fancs és Tübör-csök neve ma is megtalálható még a Sárvíz mellett, hol a falvak és népes puszták lánczolata csupa besenyő örtelepekből keletkezett. Jerney több XIV. századi oklevelet idéz, melyből az tűnik ki, hogy a Sárrét melletti *Ladányban* s a Sárvíz melletti *Örsön*, *Egresen*, *Hatvanon* ez a határ-örzésre alkalmazott idegen fajú vendégnép lakott.⁴ Az sem szenvedhet kétséget, hogy az Örs és Fancs melletti *Alsó-besenyő* és *Felső-besenyő* pusztá színtén ezektől kapott nevet. A hol a besenyő szállások sora véget ér, a nyelvjárások térképe is jelzi a felső dunántúli nyelvterület sajátosságosan délre nyúló csücskét. Mivel a határ itt már a Duná érinti, azt kell hinnünk, hogy a legrégebb keleti végek Földvártól a Duna mentében haladtak észak felé. S hogy itt nem feltevással van dolgunk, az Adony fölötti *Alsó-besenyő* és *Felső-besenyő* pusztával is bizonyítható, mert ezek a duna-menti gyepük őreitől örökölték nevet. Őrvonaluk északon Buda körül végződött, hova (a mai *Buda-örs* tájára) II. András 1214-iki levele egy *Beseneu* nevű birtokot helyez.⁵

¹ Wenzel: Árp. Új Okmt. VIII. köt. 208.

² U. o. III. köt. 141.

³ Fejér: Cod. Dipl. VIII: 5. köt. 288.

⁴ Keleti utazása, I. köt. 236—37.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. III: 1. köt. 159.

Földváron alul az alsó dunántúli nyelvterület keleti határát ismét besenyők őrizték, mert 1211-ben a tolnai vár mellett egy *Besenethuv* és egy *Besenerew* (Fejéjénél hibásan *Baunerew*) fordul elő.¹ Mivel azonban a Sárvíz melletti besenyő vonal tolnamegyei nyulványán ma két *Székely* nevű helység található, azt kell következtetnünk, hogy a besenyők XI. századi elhelyezése előtt itt székelyek voltak az eredeti határőrök. A déli részek e régi megerősítése mellett szól még az is, hogy az alsó dunántúli nyelvterület déli végein *Kozár* nevű helységek fordulnak elő. Tehát az itt lakó végőrök szintén jóval régebbiek voltak azok őseinél, a kik 1270—90 táján baranyamegyei besenyők gyanánt szerepeltek a pécsváradi konvent előtt.² A baranyai gyepük somogysági folytatását főntebb a Kapos folyó mentére helyeztük, mely föltevésünket most az oklevelek is megerősítik, mert bennük a kapos-menti útvonal 1279-ben *Beseneuuta* czímen szerepel.³ Nagyon valószínű továbbá, hogy az 1455-ben előforduló *Besenewzenthgenrgh* szintén ezen a vidéken lehetett.⁴ Egy másik 1422-ben keltezett oklevél pedig Kaposfőtől nyugatra egy folyót *Gepus* és *Gepes* néven emleget.⁵ Valamivel tovább ez a gyepü már a nyugat-magyarországi széles örterület főntebb ismeretett délkeleti végeivel érintkezett.

Az oklevéltári adatok ilyen tömege mellett épen nem csodálkozhatunk azon, hogy a nyugat-magyarországi védművek emléke Luidprandon kívül más idegen krónikásoknál is nyomot hagyott. A híres «pons et porta Meseburg (Mosony)» és a «porta Cyperon (Sopron)» szerepel Albertus Aquensisnél.⁶ Freisingi Otto, a ki bennünket lenézőleg sátorlakóknak nevez, szintén beszél a mosonyi kapuról (porta Mesia), s elmondja, hogy atyja, Szent Lajos osztrák határgróf, II. István magyar király ellen egész a vas határkapuig (usque ad claustra ferrea, azaz Eisenstadtig, Kismartonig) előre nyomult.⁷ Albericus világkrónikája Vasvár nevét (clausura Hungariae versus Castrum Ferreum) az 1120-ik esztendőnél említi meg.⁸ A hazaiak közt Anonymus e hely elfoglalásának külön fejezetet szentel s midőn krónikája végén az ország határai-

¹ Fejér: Cod. Dipl. V: 1. köt. 295.

² Wenzel: Árp. Új Okmt. VIII. köt. 332.

³ U. o. IX. köt. 236.

⁴ Jerney keleti utazása, I. köt. 249.

⁵ Hazai Okmt. III. köt. 323.

⁶ Bongarsiusnál, I. köt. 194—95. 198.

⁷ Chronicon, VII: 15. és 32. fej.

⁸ Chron. Part. I. 240.

nak végleges megállapításáról beszél. azt mondja, hogy Zulta vezér «a musuni Fertőn túl nem kevés *besenyőt* helyezte lakozni országa védelme végett, nehogy majd valaha a dühös németek a rajtok elkövetett sérelemért a magyarok határait elpusztíthassák. A csehek felől a határt a Morva vizéig szabá . . . » A besenyők keleti országából származtatja még Thonuzobát, a Thomoy nemzetség ősapját is, kinek Kemejnél a Tisza mellett adott szállásbirtokot.¹ Az északnyugati végekhez Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bán (mindmegannyi középkori végvár) elfoglalása után viszi foglalóit, a kik «elmenének a Morva vizéig és Magyarország határait, torlaszokkal megerősítvén, *Boronáig* és *Sáruvárig* tűzték ki.² Szabó Károly amazt a Fátra alatti Várnával, ezt a Jablunka szoros mellett található «Sáncz» nevű helyekkel azonosítja: Pauler — Bárdosy korábbi nézetéhez csatlakozva — amazt előbb Brünnel (*Brno*. Szalárdynál *Beren*), később pedig a hrozinkai szoros kapujával, emezt a Morva folyó közelében fekvő Sas-várral hozza kapcsolatba.³

Szerintünk Anonymus szövege alapján a Morva folyó mellett kellett lenni mindeniknek. Ma a helynevekben már nincsen nyomuk. Sasvár (Schossberg, Sassin) Sáruvárral (Sár-vár, Sárga-vár, mint Fejér-vár, Vörös-vár stb.) nyelvi alapon nehezen azonosítható; de nem is szükséges, mert a magyarországi Morva-parton máig is jelzi még *Strázsa*, *Székelyfalva*, *Nagy-lévárd* (Gross-Schützen), *Kis-lévárd* (Klein-Schützen), hogy Anonymus hova képzelte a csehek, illetve morvák ellenében fölépített borona-gyepüt és sárga várat. Csakhogy ez már nem honfoglaláskori hanem XII—XIII. századi őrvonal volt. IV. Henrik 1086-ban még a Vág folyót tartja a prágai püspökség keleti határának.⁴ Hiszen Trencsén is, mely az ottani elősövénytől kapta nevét, csak később lett határ, midőn a csallóközi rónaságról a magyarság már a Vág és Dudvág völgyében is kezdett lassan tért foglalni. Ez a lassú terjeszkedés lehet oka, hogy a határt jelentő helynevek (*Beregszeg*, *Fornószeg*, *Pecsenyéd*, azaz Besenyőd, *Strázsa* stb.) itt nem szélteben, hanem egymás fölött sorakoznak. Ugyanez tapasztalható beljebb, a Nyitra-völgyben is, a hol Nyitra volt az első végvár, s csak aztán következtek *Üzbeg* (az özbegekről elnevezve), *Csekej*, *Egerszeg*, *Vámos-ujfalu* s a már említett nagytapolcsányi *Kolozsok*.

¹ 47. fej.

² 37. fej.

³ Szabó: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. 1860. (első kiad.) 50. l. 4—5. jegyz. — Pauler: Századok, 1877. évf. 490—91. és 1883. évf. 103.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. VII: 4. köt. 54.

Az első északnyugati gyeplő Pozsonynál (Pressburg) indult ki s haladt a Kis-Kárpátok és Fejér-hegység keleti lábánál Bolerázig, a hol a Tirnava folyó hosszában Nagy-szombaton át délkeletnek fordult és valahol a Zsitva melletti *Besenyő* táján vonult nyugatnak. Az ide telepített határőrökről tesz bizonyosságot a pozsonymegyei *Cseklész* (Lanschitz) neve, továbbá az az 1209-iki oklevél is, melyben II. András a pozsonyi Szent-györgyöt négy birtokkal, *Ceky-, Ivan-, Castellan-* és *Yberharth*-tal akként adományozta el, hogy népeik minden vár-szolgálattól fölmentetvén, határ-árkokat készíteni ezentúl ne legyenek kötelesek.¹ Ez a Ceky valószínűleg a későbbi Cseklészszel azonos. Ivánt ma már nem ismerjük. Castellan neve is csak sejteti, hogy erődítmény volt. Yberharth (a mai Eberhard) a Duna csallóközi ágának jobb partján fekszik s vele azt bizonyítja, hogy a szent-györgyi gyeplő egész a mosonyi gyeplőig lenyult. A határ északi sarka, miként említém, a mai Boleráz falu mellett volt. Hogy itt örtelep lehetett, IV. Béla 1256-iki leveléből tudjuk, melyben a nagy-szombati apácák birtoka «tendit ad magnam Syluam *versus Siculos*; et ibi sunt tres mete, versus occidentem: vna meta pertinet ad villam *Baralath* (Boleráz), tertia meta ad *Siculos*».² Jerney ezzel a pozsonymegyei székely-teleppel kapcsolatban egy 1364-iki oklevelet idéz, melynek határ-leírásában a gyos-i (diósi), solymosi birtok szomszédságában még egy «*terra Siculorum*» is előkerült.³ E mellett egy másik. 1291-ben keltezett oklevelet is figyelembe kell vennünk, mert a fenti 1256-iki szöveget újból megerősítvén, még mindig a Nagy-Szombaton túl örökődő székelyek földjéről beszél.⁴

Boleráz felett, a hol székely örök laktak, az áthatolhatlan Fejér-hegység s ettől nyugatra a széles Bur-erdőség következett. E telep és a vele egy vonalba eső morva-melleki Székelyfalva közt tehát régi összekötő kapocs nem lehetett. Az ottani északi irányban einyuló örlánccolat csak akkor keletkezhetett, midőn a határ már nem az említett hegység és erdőség, hanem a Morva volt. Az ilyen későbbi áttelepítés már csak azért sem tartozhatott a ritkaságok közé, mert a főntebb idézett oklevéltári adatok közt is volt példa arra, hogy a határőrök *egykori* földje szerepelt. Ez pedig nem azt jelentette, hogy a határörzés végleg megszűnt, hanem azt, hogy az örök valamely más, újonnan keletkezett határra helyeztetek át. Igen érdekes esetet tartalmaz erre

¹ Fejér: Cod. Dipl. III:1. köt. 73.

² U. o. IV:2. köt. 373. és ezzel összefüggőleg IV:1. köt. 470.

³ Keleti utazása, I. köt. 257.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. VI:1. köt. 158—59.

vonatkozólag Dénes nádor 1240-iki levele, a ki nem tudva azt, hogy a legentői besenyők birtoka eladományoztatott, a heiligenkreuzi osztrák cziszterczitákat jogbitorlásért vonta felelősségre. A tévedés természetesen kiderült, mert a nádor megtudta, hogy a király az odavaló besenyőknek annak idején más birtokot adományozott.¹

Mivel a király a várnépekhez tartozó határőrök birtokával szabadon rendelkezett, az ilyen birtokforgatással okleveleinkben igen gyakran találkozhatunk. A legrégebb esetek nyoma nem maradt reánk; de oklevél hiányában is ennek lehet tulajdonítani, hogy a régi törzsrendszerrel kapcsolatos határok belföldi emlékei a helységnévtárakban jóval ritkábbak az évszázadokig fentartott országos határok emlékeinél. Hogy némely *Besenyő* nevű falu ma már nem ilyen határookra esik, első sorban az általuk lakott régebbi határirtok eladományozásának tulajdonítható. A határok későbbi változására a Dunántúl déli részeiben találunk jellemző adatokat. A föntiek után alig szenvedhet kétséget, hogy az első somogyási törzsfő foglalási földjét a Balaton, Sárrét, Sárvíz, a Mecsek-hegy nyulványai, a Kapos folyó és a nyugati őrség délkeleti végei határolták. E nagy terület őrei a Sármellék táján *székelyek*, a Mecsek körül pedig *kozárok* voltak. Lehetek ugyanezek a többi végeken is; de mikor Szent István a vele közeli rokonságban levő Kupa somogyási vezért legyőzte s a törzsfők rokonsági mértéke szerint rokon törzseket, a mai felső és alsó dunántúli nyelvjárást beszélő népek őseit egyesítette, a válaszfalul szolgáló végek szerepe jelentékenyen meglazult.² A régi határrendszer megváltoztatásának tulajdonítható többek közt az is, hogy Szent István a somogyi Balaton-part jelentékeny részét, mint gazdátlanul maradt örterületet, a pannonhalmi apátságnak adományozta. Okleveleinkből arról értesülünk, hogy 1086-ban egy lovas szolga a Sárvíz mellett *Beseneu* volt s Tihanynyal szemben egy birtok 1211-ben szintén *Beseneu*-nek neveztetett.³ E birtoktól kissé nyugatra, a mai Szoládon, szintén besenyő telep volt s a birtokukban levő szőlőhegy 1229-ben még *Beseneumal* nevet viselt.⁴ Alább szóba jön majd, hogy e telepek nyelve a somogyi

¹ Wenzel: Arp. Új Okmt. II. köt. 109.

² Nemzeti krónikáink a somogyi vezér megsemmisítését azzal indokolják meg, hogy István anyjával *vérfertőző* házasságra akart lépni. Ezt a keresztyén felfogás szerint mérlegelendő bünt pedig csakis az imént elhunyt férj közeli rokonságára lehet visszavinnünk. Ezzel aztán meg volna magyarázva az is, hogy a küzdő felek népe, mely nyelvileg nagyon közeli rokon, a közelmúltban még együvé, egy törzsfő alá tartozott.

³ Wenzel: Árp. Új Okmt. I. köt. 36. és 116.

⁴ U. o. VI. köt. 471.

szójárástól jelenleg egészen elűt, a mi annyit jelent, hogy az áttelepedés előtt más tájnyelv befolyása alatt kellett megmagyarosodniok. Hiszen mi okuk is lett volna királyainknak arra, hogy a Balaton és Sárvíz mellett a XI. században új örvonalat létesítsenek? Besenyő őrségek elhelyezése e birtokon csak akkor volna érthető, ha a besenyő hódolás jóval megelőzte volna a külön határokkal védett somogyi vezérség bukását. Ilyen késői áttelepítés nyoma látszik tehát azon is, hogy a Mecsektől nyugatra, a kaposi gyepük alatt, egy *Besenyő* nevű falu keletkezett, s hogy ettől még délebbre, a mai Szulok körül, 1199-ben egy másik «villa Bissenorum» merül fel.¹ Ugyanekkor jött létre aztán a közeli *Czegléd, Szigetvár* s mellette a *tüskevári* puszta ősrégi neve is.

Attól fogva, hogy az északnyugati magyarság a folyók völgyeiben fölfelé terjeszkedett, a keletre csavarodó északi határ, például a tót szomszédoktól elnevezett *tírnavai* gyepü, szintén veszteni kezdett régi jelentőségéből. Mivel a szűk völgyek védelmi rendszere jóval kevesebb embererőt igényelt, a korábbi őri teendők hagyományos örököseinek szerepe is kétséssé változik. Zsámboki János az 1581-iki Bonfin-kiadás függelékeiben egy IV. Bélától származó (1235—70) oklevelet közöl, melyben a *vág-vidéki székelyek (Siculi de Wagh)* sanyarú helyzetéről értesülünk. Egykor — mondja a király — külön comesük volt, a kiktől sokat szenvedtek. Bajaikat akkor úgy orvosolta meg, hogy közülök száz a király állandó fegyverese lett. Mivel azonban ez nem idézett elő kellő javulást, a levél most úgy intézkedik, hogy ezután «sicut seruientes regales» egytől-egyig fegyverben szolgálhassák a királyt.² Ezzel aztán végleg kivonattak minden polgári kötelezettség alól. Olyanokká váltak ismét, mint azok az őseik lehettek, a kik hajdan az ott elvonuló északi gyepüt őrizték.

Más társaiknak azonban helyzetük megjavításával egyidejűleg még át is kell települniök. Kun László 1279-iki okleveléből tudjuk, hogy azok a baranyamegyei ijászok, a kiket V. István megnemesített, a vágmelléki őrségi vonalról helyeztettek át *Okur* (ma Okor) vize melletti újabb szállásaikra.³ — Ugyane víz mellett van a szuloki és az imént említett besenyői telep is, a mi ismételten azt bizonyítja, hogy ez az őrség csakugyan később keletkezett. Ha helyben történik a vágmelléki ijászok kiténtetése, akkor az 1272-iki példa szerint az őrségből

¹ Fejér: Cod. Dipl. II. köt. 285.

² Székely Oklvt. I. köt. 15. — Fejér: Cod. Dipl. V: 3. köt. 547—48.

³ Fejér: Cod. Dipl. V: 2. köt. 491.

csak néhányan lesznek nemesek.¹ Hasonló nemesítésben részesülnek 1265-ben a *padányi* tárnokok is, «qui filii Bissenorum dicuntur.»² E helység a pozsonyi vár csallóközi birtokain feküdt, a hol eredetileg szintén nem lehetett besenyő örtelep. Egy 1249-iki oklevél szerint *Vedrődön*, a Tirna közelében s *Gány* vidékén, a Vág mellett, még örök szerepelnek.³ A garamszentbenedeki apátság 1075-iki alapító levelében a Zsitva mellett két besenyő telep fordul elő; *Udvardon* Komárommegye északi sarkában, közel a borsmegyei Besenyő faluhoz, és *Taszáron* Barsmegyében. Később azonban egyike sem szerepel besenyő telep gyanánt.

Mintegy százötven esztendővel kell visszamennünk a magyar történelemben, hogy ezeket az ősokeket megtaláljuk. A gyermek II. István 1116-iki cseh hadjáratában vesznek részt, midőn az elárult magyar sereget Trencsénnel szemben, a morva földön fekvő Magyar-Bród táján tönkre tették. Az ütközetet a magyar sereg előőrsei, vagyis azok a királyi íjászok kezdték meg. kiket az oklevelek béke idején mindig a határőrsegeken emlegetnek. «S a csehek — mondja a hazai krónikák XII. századi szövege — a mint az íjászokat jöni látták . . . rájuk rohanának az íjászokra s a hitvány *besenyők* és *székelyek* egy seb nélkül futának a király táboráig. S a király ezt hallván, kevesed magával Magyarországra felé nyargala.»⁴ Hasonló megrovásban részesülnek az 1146-iki osztrák hadjárat elbeszélésénél is. Ez az ütközet, melynek színtere a legéntói s a gáthai besenyők örvidéke volt, tulajdonképen diadalal végződött. Csak a bevezetése nem sikerült, mert «a gaz *besenyők* és hitvány *székelyek*, kik *szokásuk szerint a magyarok dandárai előtt járnak vala*, mind egyaránt futának, mint a juhok a farkasok előtt.»⁵ Hogy a jámbor krónikás igaztalanul ítéli el a nehéz feladatot teljesítő előhadakat, abban kételkednünk még a morvaországi kudarc miatt sem lehet. Prágai Cosmas hiteles előadásából tudjuk, hogy a csehekkel szemben egyedül az előhadak állták meg helyüket.⁶ Bennünket azonban itt csak az érdekel, hogy a hazai krónikás a magyar sereg szégyenét azokra a székelyekre és besenyőkre hárította, kikkel még a teljes diadal dicsőségét sem akarta megosztani. Ezek a kikülönített elemek pedig a dolog természete szerint csakis a pozsonyi és mosonyi,

¹ U. o. V: 1. köt. 184.

² U. o. IV: 3. köt. 262.

³ U. o. V: 1. köt. 312—13.

⁴ Chron. Vien. Pict. 68. fej. ford. Szabó K.

⁵ Chron. Vien. Pict. 70. fej. ford. Szabó K.

⁶ Monum. Germ. SS. IX. köt. 123.

vagy — tágabb értelemben véve — az északnyugati határőrök lehettek. Pauler Gyula a morvaföldi előhadak egyik részét a vágvidéki székelyekkel azonosítja.¹ Teljes joggal, mert hiszen az északnyugati végek besenyői mellett székely telepekről is beszéltek a föntebb idézett hiteles oklevelek. A mosonyi székely telepekről eddig még nem került elő Árpád-kori adat; de a XII. századi krónika állításában azért nincs okunk kételkedni, mert van egy 1314-iki oklevelünk, melyben Tamás esztergomi érsek azt bizonyítja, hogy Róbert Károly király Parendorfot, melyet hajdan *székelyek* laktak, a heiligenkreutzi monostornak adományozta.² Ez a mosonymegyei község az osztrák határon van s közvetlen szomszédja ama besenyő szállásoknak, a melyeket még Imre király adományozott a heiligenkreutziaknak.

De ne folytassuk tovább! A nyugat-magyarországi végek legmeszezebbre visszanyomozható történetéről akartunk csak vázlatot készíteni. Az északi és keleti folytatásra vonatkozólag Pauler és Karácsonyi kísérleteire utaljuk az olvasót. Mindezeket összevéve s a rendelkezésünkre álló adatokkal esetleg még ki is bővítve, bárki meggyőződhet arról, hogy a határvédelmi rendszer mindenütt visszanyomozható a honfoglaló törzsek elhelyezkedéseig. A jelen sorok írója a fenti kútfőkben kutatta a többi határvonalak történetét is és arra a kizárólagos eredményre jutott, hogy a végeknek hajdan nem volt még önálló, mindent összefoglaló nevük. A hol a vég vagy határ fogalma jelezve van, ott az idegenből vett kölcsönszók mellett csakis az ósrégi *csek*, *szék* és *szeg* bőven tárgyalt fogalmi köre nyer igen gyakori alkalmazást. Mivel tehát a nyugoti végek nyilván letárgyalt története is e tétel mellett bizonyít, bátran föltehetjük azt a kérdést, hogy a *székely* név nincs-e valami összefüggésben azzal a fogalmi körrel, mely a viselői által lakott határtelepeknek, végőrségeknek jellemző magyar neveket szolgáltatott? Ha igen, akkor föltétlenül ki fog derülni az a régen sejtett, de alapos okkal eddig még nem támogatott igazság, hogy a név tulajdonkép foglalkozást jelent. Ezzel kapcsolatban aztán megnyílik előttünk az eredet-kérdés homályos titka is, mert önként megszólal számos olyan adatunk, melynek valódi értékét az áldástalan viták egyik küzdő felének sem sikerült érvényesíteni.

Dr. Sebestyén Gyula.

¹ A magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt. I. köt. 295.

² Fontes Rer. Austr. XVI. köt. 41.

A VOGULOK ŐSKORÁHOZ.

A magyarság őstörténelmére vonatkozó kutatások szempontjából mindinkább kidomborodik a vogulok jelentősége, a mit ma már azok sem vonnak kétségbe, a kik úgy vélekednek, hogy a magyarság alap-
elemét egy a törökségből kiszakadt törzs képezi, a mely azonban az Altajtól a Volgáig megtett hosszú útja alatt urali elemeket vett föl magába s azok egészen átalakították eredeti ethnikai allományát. Ezzel szemben a másik felfogás egyenesen a magyarok legközelebbi rokonainak veszi föl a vogulokat s ezen irányban az újabb kutatások a nyelven kívül kezdenek a történeti és néprajzi rokonságra is kiterjeszkedni. Hogy az ősmagyarság a vogulok s velük együtt az osztyákok ősnépével volt legközelebbi atyafiságban, ezt tagadni lehet ugyan, de megczáfolni aligha; e mellett azonban az olyan nyomok is mindinkább szaporodnak, melyek arra mutatnak, hogy az ősrokonságon kívül egyéb szerepük is volt a voguloknak a magyarság alakulásában. Mind több és több jelenség vall ugyanis arra, hogy a magyarság alkateleméhez a finnugorság tulajdonképeni magyar alaptörzsen kívül a szorosabb értelemben vett vogul osztyák néptörzs is hozzájárult, a mely aztán elvegyült a magyarságban, de nem a nélkül, hogy hatását ne éreztette volna. Kétséget sem szenved, hogy a magyar nyelv a közös eredetre visszavezethető sajátságokon kívül még bizonyos vogulságokat is vett magába, a miknek kimutatása s a másik elemektől való különválasztása a jövő kutatásoknak lesz a feladata. Igen fontos adalékul szolgál erre a *Jenő* törzsnév, melyet a Konstantin-féle Γενάχ = Jenakh alakkal szorosan egyező *Jānaχ* (Jenakh) formában Munkácsi Bernát családnévnek talált az északi vogulok között s mint szó is a vogulból magyarázható, míg a magyarban nincs értelme (Ethn. VII. 504.). Azt hiszem, ide tartozik az avar és kozár *Iarniakh*, *Tapwáχ* törzsnév is, az osztyák *-jah* népnévképzővel (asz-jah, tangat-jah = obi, irtisi ember vagy nép), míg előrése az osztyák *tār̄n*, vogul *tēr̄n* (hadí eszköz, fegyver, valószínűleg hajító dárda. V. ö. Ethn. VIII. 137.) szóval egyeztethető. Egy másik példa a *kengyel* szó, melyre nézetem szerint kielégítő magyaráztatnak sem az, a mit Hunfalvy és Budenz, sem a mit Vámbéry állított, nem tekinthető; hogy a kengyel alapfogalma nem lehet a. m. «csizma-alja» (finn kenke, mordv. kāmā, cser. kem = csizma, saru; keng-al tehát csizma-alj), ép oly bizonyos, mint a hogy nem köthető össze a «korcolya» (altaji tatár kangaj, kengej) fogalmával. Mert hát mire való is a kengyel? Arra, hogy a lovasnak, mikor a lóra akar ülni, hágsóul, felhágóul, majd pedig lábának támasztékul szolgáljon; nevezhették tehát «lábtámasztónak», «lábkarikának», «nyeregfelhágónak», «felhágó karikának» vagy más effélének, de a csizma annyira távol esik a kengyel lényegére vonatkozó tulajdonságoktól, hogy ebből semmikép sem indulhatott ki az elnevezés. A legáltalánosabb felfogás szerint, a mit a különböző elue-

vezésekben találunk kifejezve, a kengyel a. m. «felhágó», «hágcsó»; ezzel a fogalommal van kapcsolatban a török (üzengi), mongol (döröge) és mandsu (tufun) elnevezés ép úgy, mint a germán (steigbügel); ezt a jelentést kereshetjük a magyar elnevezésben is. Meg is található ez, csakhogy az alapszó nem a magyaros «hág», hanem ennek megfelelő vogul alakja, a «*kang-*», «*χang-*», melyből a deverbális *-il*, magy. *-al*, *-el* képzővel ép úgy származott a «*kangil*» szó, mint a «*löp-*» (fed) tőből a «*löpil*» (fedél, alakilag megfelelő magyar szó: a *lepel*). Ha már most ehhez még hozzáteszszük, hogy a kengyel a régészeti leletek tanúsága szerint körülbelül a IV. században, a hunn-szarmata leletekben tűnik föl először, a szarmaták egyik alkotórészét pedig vogul-féle elemek képezték (v. ö. Ethn. VIII. 136.) s ezenkívül «nyereg» szavunk megfelelő alakjai is megvannak a vogulok és osztyákok nyelvében (vog. *na'ir*, *na'iri*, oszt. *noger*), alig lehet kétségünk, hogy bár a mai vogul nyelvben nincs is meg a «*kangil*» szó (én legalább nem tudok róla, hogy megvolna¹), a «*kangil*», «*kengyel*», azaz «*felhágó*» elnevezés a szarmata népseg vogul elemei között keletkezett s tőlük került a magyarsághoz.

A mit az Ethnographia közelebbi füzetében (136. l.) felhoztam a vogul-osztyák nép multjából: mindaz arra mutat, hogy még időszámításunk első századaiban is, mai hazájánál nemcsak sokkal délibb, hanem azon fölül sokkal nyugotibb fekvésű is volt az a terület, a merre e népség kiterjeszkedett, úgy hogy Krisztus születése körül a jazig szarmaták vezérlete alatt a vogul-féle elemek a *Tisza mellékére* is eljutottak (a limigantok és a jazig nemesség viszonyára v. ö. Ammianus Marcell. XVII. 12, 18. 13, 1. XIX. 11, 1.), míg Keleten a Káspi-tenger mellékén a Kaukázusig lenyúltak. Ezek a kaukázusi vogulok, a kiknek nyelvéből valók a cserkesz *χulax* «holló», avar *ghélo* (vogul *χulax*), a kabard *šugh* «só», cserkesz *šugho*, *šugu* (vogul *šüχ*, *šük*), avar *soansoa* «poloska» (vog. *suns*, oszty. *šunš* «bolha») és más szók (v. ö. Munkácsi Bernát. Nyelvtud. Közl. XXIII. 1893. 119.), az örmény íróknál *maszkhit* néven fordulnak elő s kétségkívül azonosak az ókori írók massagetáival. Nevük is a népnévképző *geta* nélkül (v. ö. thysszagetá és thysszama, myr-geta, megfelel a vogulok mai nevének a *mañsi*-nak, mely olyan hangviszonyban van a *massza-geta*, *maszkhit* név előrészével, mint a minőt találunk p. a *suns*, *šuš* (bolha) szónál. Jellemző fegyverük a kétélű csákány — a Herodotus által említett *σάγαρις* (l. 215.), a mi a szkitháknál is elterjedt — ma is megvan a voguloknál,

¹ Van a pelimi vogulban *khəñghél*, melynek a többi nyelvjárásokban *χəñlä*, *khəñlä* képzési alakok felelnek meg s a folyónak meredek lejtőjét, mintegy «hágó»-ját jelentik. Ezekkel azonban a *kengyel* hangtani nehézségek miatt nem egyeztetethető. Mindenesetre bajos a mord. *kämä*, eser. *kem* alakokkal való egyeztetés is; mert *m ∞ ngy* hangmegfelelés nincs a magyarban. Én azt hiszem, hogy a *kengyel* alaprészenek mása a vogul *kəñš*, osztyák *kenš* szó, mely a sarkatlan, lapostalpú, szőrével befelé fordított, renbőrből varrott botost, továbbá az ugyancsak sarkatlan *tatár szattyán-csizmát* s újabban a gyapjúharisnyát jelenti (l. a hang-megfelelésre nézve: Ethnogr. VIII. 217.). Megjegyzendő, hogy ilyen sarkatlan szattyán-csizmában lovagolnak a vogolai és tobolszki tatárok is.

a kik *sa'irép*-, *šaurép*-nak nevezik a baltát, mely a *sa'ir*-, *šaur*- «vág» (= magy, *sér*-: *sért*-, *sérül*-) igének a származéka.

A masszageták a Krisztus születése előtti időkben az Aral és Szyr-Darja (Jaxartes) fölött elterülő pusztaságon tanyáztak, északkeletre a szarmatáktól s délre a thysszagetáktól és jyrkáktól. Innen azonban a Kr. e. II. század derekától kezdve a Közép-Mongoliából kivándorló uszunok tolták őket előbbre nyugot és délnyugot felé. Ekkor törtek át a szarmaták a Tanaiszon, mely eddig határt képezett köztük és a szkithák között; a szarmaták mögött pedig az Alsó-Volga mellékén s a Kaspi tenger nyugoti oldalán a masszageták foglaltak helyet.

A kérdés már most az, hogy a mikor a masszageták a volgamenti és Kaukázus fölötti pusztaságra benyomultak, az a részük, mely a kirgiz pusztaság északibb vidékein tanyázott, nem szorult-e följebb északra, úgy hogy az uszunok nyomása mindjobban eltávolította egymástól a masszageták déli és északi csoportját, egy újabb belső ázsiai népáramlat pedig szétválasztotta őket, mignem teljesen megszűnt köztük minden kapcsolat: a déli csoport a nyomukban terjeszkedő magyarsággal egyesült s beleolvadt, az északi csoportból pedig a mai vogul és osztyák nép alakult. Ha ilyennek gondoljuk a masszageták kettészakadásának folyamatát: akkor a Szelenga, Tula és Orkhon mellékéről kiindult hunn-ogur elem előnyomulásával kell kapcsolatba hoznunk a déli és északi vogulság végleges különválását s a II—V. századbéli népmozgalmak idejébe kell tennünk a vogul-osztyák nép Jugriába való szorítását.

Ez látszik a legtermészetesebb magyarázatnak. A népvándorlások története azonban azt tanítja, hogy a költözködő népek útja néha nagyon görbe, ide-oda csavarodik s korántsem követ egyenes irányt. A kalmikok torgot törzse p. régi hazájából, a Kukunoor mellékéről a XVI. század végén az Altaji felé húzódott, onnan a XVII. század második felében a Jajk és Volga vidékére költözött, nagyobb része azonban száz évvel később visszavándorolt az Ili mellékére. A vogul-osztyák vándorlás iránya is egészen másnak tűnik föl, mint a hogy főntebb mondtuk, ha számbavesszük azokat az eredményeket, melyekre Perm régebbi népe felől Szmirnov és Tepleuchov jutott.

Szmirnov N. J. kazáni egyetemi tanár külön monografiákban írta le a volgai és kámai csüd népeket, a cseremiszeket (1889), votjakokat (1890), permjakokat (1891) és mordvinokat (1894/95), melyek mind a kazáni régészeti társaság kiadásában láttak napvilágot. A mi szempon-tunkból a votjakokról és permjakokról írt két műve a fontosabb, részletesen ismertette ezeket Stieda az «Archiv für Anthropologie» 1896. évfolyamában (XXIV. k. 3. f. 389—417. l.). Szmirnov szerint a földrajzi nevek azt mutatják, hogy a permi népek, az osztyákok, permjakok és zürjének nem őslakói a permi és vjatkai vidéknek, hanem délnyugot felől nyomultak be mai hazájokba, s régebbi területükön a Kosztroma forrásvidéke, a moszkvai és vladimiri kormányzóság s a Protva és Vjazma vidéke képezte a nyugoti határt, míg a Vjatka fo-

lyótól keletre s a Vicsegda vidékén már a jugra nép. a vogulság kezdődött, mely még a XV—XVII. században sem tűnt el a vologdai kormányzóság keleti részének egyes pontjairól s a Káma és Ural közti területről, a Csuszovaja és mellékfolyóinak vidékéről, a Kámától pedig nyugotra a Vjatkáig az olyan helynevek őrizték meg emlékét, mint *Ügorszkaja puszto*s a szlobodszki kerületben, *Jugrinszki pocsinok*, két *Jugrina* a vjatkai kerületben, *Jugricha* sat. A népek egymásra következését a permjások mai területén jellemző módon tüntetik föl az olyan folyónevek, melyeknél a vogulos *ja* (éjsz. vog *jā*, lozvai, tavdai *jā*, kondai *jō* = folyó) végzethez még a hasonló értelmű permi *šor* (folyó, patak) szó is csatlakozik, ilyen p. *Badjasor*, azaz Bad-folyó-patak.

A permi népek délnyugot felől történt előnyomulása, mely a jugra népet az Uralon innen eső területről kiszorította az Ural túlsó oldalára, Szmirnov szerint semmi esetre sem lehet későbbi a XIII. század végénél s mivel már a dolog természeténél fogva is az oroszok terjeszkedésében kell e népmozgalom okát keresnünk, kezdetét sem igen lehet a X. századnál korábbi időbe tenni, a mikor t. i. a szlávok dél és nyugot felé irányuló korábbi áramlatának útját a IX. században egyfelől a magyarok, bessenyők és kunok költözködése, másfelől pedig a németek és normannok nyomása elzárta s így a további terjeszkedésre csak északkelet felé nyílt szabadabb tér, hol a gyér vadász- és halász-törzsek ellentállása az orosz gyarmatosok megtelepedését meg nem akadályozhatta.

Szmirnovnak a földrajzi nevekből levont következtetéseit kiegészítik Tepleuchov Alexandrovics Feodor régészeti kutatásai, melyeket különösen a permi csüd emlékek ethnikai meghatározása szempontjából teljesített. Ide vonatkozó művei: «Csüd-perm régiségek, mesés emberi és állati alakok» (Perm, 1893.), «A permi csüdok arany és ezüst régiségei s kereskedelmi útjai» (Perm, 1895.), «A csanvai barlangban lelt régiségek» (Perm, 1895.) sat., melyeknek bő kivonatát szintén az «Archiv für Anthropologie» közölte (1896. évfolyam XXIV. k. 3. füz. 429—446. l.). E kutatásosság eredménye abban foglalható össze, hogy a permi területen, nevezetesen a permi kormányzóság északnyugoti és egész nyugoti részében a Kolva folyótól és Alsó-Vyserától kezdve nyugot felé s keletre a Kámáig és baloldali nagyobb mellékfolyói a Jaiva, Koszva és Csuszovaja alsó folyásáig található ú. n. csüd régiségek nem a permi, hanem az ugor néptörzstől származnak. Ezt bizonyítják a csüd vallásos kultusz maradványai, a különböző bálványképek ember- és állatalakokból kombinálva, minők: madáralak emlős állatfejjel, hátán fekvő állat első lábaival medvét tartva, emberi alak állatfejjel, kiterjesztett szárnyú madár emberi arczczal sat., melyekhez hasonló bálványok — de nem bronzból, hanem a régebbiek rézből, az újabbak vasból — a permi kormányzóság keleti részében, a verhoturjei és jekaterinburgi kerületben, az Ural keleti oldalán is találhatók, csakhogy ezek már egyenesen a vogulok bálványai: a mesés alakok, emberarczú madár sat. előállításában nyilvánuló felfogás is a vogul-osztyák nép mythikus képzetével függ össze ép úgy, mint a medvealakú bálványképek által igazolt

medve-kultusz. A permi csüdök és a vogulok vallása közt levő szoros kapcsolatot legszembetűnőbben mutatják a csanvai barlang leletei. E barlang a Jaiva folyó egyik mellékpatakánál nehezen megközelíthető helyen, a szolikamszki kerületben a Káma forrásvidékén van több más jaivamelléki barlanggal együtt, melyeket 1893/94-ben kutattak át. Még a múlt században egy akkori utazó, Lepechin szerint úgy ismerték, mint a vogulok vallásos kultuszának egyik főhelyét, hol bizonyos időben az egész nép összegyűlt s áldozatot tartott. Az áldozati szertartások maradványa az a sok hamu, szén és állat-, jávorszarvas-, hód- és különösen lócsont, a mit a barlangban találtak. A csont és hamu közt azonban egyéb is került napvilágra, nevezetesen bálványképek, ezüst függők, vas- és csont-nyílcsúcsok s edénydarabok. Úgy az edények, mint a bálványok megegyeznek a csüd régiségekkel, korukra pedig egy pár velük lelt érem vet világot, van ugyanis egy 937-iki érem a Szamanida Naszr ben Achmed turkesztáni uralkodótól, egy Örményországban Berdában vert Abbaszida-érem s egy IX—X. századbeli angol-szász érem, a miből az tűnik ki, hogy a csanvai barlang a X. századtól egész a múlt századig áldozó helyül szolgált a régi csüdöknek s aztán a voguloknak. Ha már most a régi csüd, meg a későbbi a Jaiva, Kolva, Vysera, Koszva és Cuszovaja melléken az utóbbi századokban tanyázó vogulság nem lett volna egy nép: a csanvai barlang régiségeiben két csoportot lehetne megkülönböztetni, azt, a melyik a csüdoktól, s egy másikat, mely a voguloktól származik. De ilyen különbséget nem lehet tenni köztük, a csüdök egész a X. századig visszanyúló vallásos kultuszának maradványai egybefolynak a későbbi vogul szertartásokkal, az a régi permi nép tehát, melynek emléke «csüd» néven maradt fenn, egy nép volt a permi vogulséggal.

Ezen csüd-vogul elem pedig a leletek tanúsága szerint már az V—VII. században ott tanyázott a permi vidéken. Bizonyítják ezt azok a jobbára ezüst edényekből, domborműves vadászati jeleneteket ábrázoló csészékből álló szasszanidakori perzsa iparczikkék és V—VII. századbeli Szasszanida-érmek, melyeket a permi csüd régiségek területén, gyakran azokkal együtt találnak. Az érmek I. Jezdegerd (399—420), II. Jezdegerd (440—457), III. Ormuzd (457—461), Firuz (461—484), Kobad (491—531), I. Koszru (531—579) és II. Koszru (591—628) királyoktól valók s a sesztakovoi leletben néhány indo-baktriai és VII. századbeli byzanci (Heraklius és III. Konstantin) érem is járult hozzájuk.

Korábbi érmek nem fordulnak elő, sem a bosporusi királyok, sem az Arszakidák érmei nem tartoznak a csüd-vogul leletek mellékletei közé, holott az Arszakidák seregében, mint az Ethnographia multkori füzetében (136. l.) felhozott adatok tanúsítják, nemcsak vogulfajta elemek, hanem a mai vogulok elei is harczoltak. Ebből azt következtethetjük, hogy az Arszakidák korában a vogul elem még nem lakott a permi területen. Erre különben egy más körülmény is utal. Azt mondja Tepleuchov «A permi kormányzáság nyugoti részének kő- és bronz régiségeiről» irt művében (megjelent Perm, 1892. Ismert. Archiv für

Anthr. id h. 420—425. l.), hogy a csúd kultúrePOCHÁHOZ tartozó leletek, bár ezekben is nagyon sok a bronz, élesen különválnak a tulajdonképeni bronzkori leletektől, melyeknek bronz tárgyai a balták, vésők, celték. lándzsacsúcsok, nyilcsúcsok és kések azonosak a más helyeken talált bronz tárgyakkal s mielőtt a bronz használata a csúd korszak alatt ismét nagyobb elterjedést nyert volna, már a megelőző időkben bekövetkezett a permi területen a vas általános használata. Ez más szóval annyit jelent, hogy a csúd leletek, meg az előző korszak bronz és vas régiségei közt nincs meg az a szerves kapcsolat, a mi arra mutatna, hogy a csúd kultúra az azt megelőző permi bronz- és vas-kori kultúrának volna a további fejleménye. Más népségtől való tehát ez, megint mástól amaz. Az a régebbi permi népesség talán szamojéd volt, a Herodotus által említett urali argimpai nép, mely aztán a Jeges tenger melléki tundrákra szorult föl, de bármilyen volt is, mindenesetre különbözött a csúd régiségek népétől.

A csúd-vogul népség ezek szerint csak az V—VII. század körül nyomult be a permi területre, vagy pontosabban megjelölve a kort, a VII. század elején. A különböző korbeli Szasszanida-érmek ugyanis mindig együttesen fordulnak elő, nem pedig oly módon, hogy vannak korábbi, meg aztán későbbi érmekből álló leletek; a 20 darabból álló sesztakovai s a 12 darabból álló taskai lelet V. VI. és VII. századbéli, a 11 darabból álló kovinai lelet 441—597 közti érmekeket foglal magában, melyeket különben sem pénznek, hanem átfúrva ékszernek használtak. Tepleuchov abban a véleményben van, hogy az érmek és a szasszanidakori ezüst edények kereskedelmi úton jutottak Permbe. Fel-tűnőnek talalom azonban azt a szoros kapcsolatot, a mi a permi csúd régiségek területe és a Szasszanida eredetű tárgyak közt van, úgy, hogy ezek csakis a csúdok területére szorítkoznak, Oroszország más vidékein, kivéve a délkeleti részeket, nem fordulnak elő: ellenben abból az időből, a mikor keleti Oroszország tényleg kereskedelmi összeköttetésben volt a kelettel, alig egy pár X. századbéli Szamanida és arab érem található a csúd régiségekkel együtt, holott Oroszország más részeiben egész a Balti tengerig a legkorábbi kufikus érmektől kezdve a XI. század kezdetéig igen sok arab és szamanida érem került napvilágra, különösen a permi csúdokkal szomszédos Nagy-Bolgárország területén. Meg ritkábbak az arany horda khánjainak pénzei, pedig ezek már a Káma torkolata körüli vidéken is igen gyakoriak.

Ebből én azt következtetem, hogy a Szasszanida- emlékek nem kereskedelmi úton jutottak Permbe, hanem a csúd-vogul népség vitte magával akkor, a mikor a permi vidékre benyomult s az V., de különösen a VI. századbéli perzsa-byzanczi háborúk alatt szerezte, midőn a Kaspi tenger és Alsó-Volga mellékén tanyázó nomádok zsoldért majd a perzsákat, majd a byzancziakat segítették. E nomádok közül a vogulok, a kik főntebbi fejtegetéseink szerint már jóval előbb föltűnnek a Kaukázus fölött elterülő pusztaságon, semmi esetre sem hiányozhattak; a permi csúdok Szasszanida eredetű kincsleletei azonban arra is bizony-

ságul szolgálnak, hogy az északi és déli vogulok e hadjáratok alkalmával még összeköttetésben voltak egymással. A VI. századbeli byzanci írók, Prokopius és Agathias, a perzsák és byzancziak közt folyt háborúkban szereplő nomádokat szabiroknak nevezik; a miből csak az tűnik ki, hogy a Derbend és Alsó-Volga közt tanyázó szabir néptörzs vezetése alatt sereglettek össze egy-egy ilyen hadjárat alkalmával a nomádok, úgy hogy a szabirok néha százezer harczost tudtak összegyűjteni; egyébként pedig, mint Prokopiusz és Agathias egyformán állítja, «szokás szerint» sok apró nemzetségre voltak oszolva. nem képeztek egységes politikai nemzetet. A szabirok ezen szereplése a szasszanidák hadjárataiban s ezzel kapcsolatosan a permi csüd vogul-szasszanidakori ezüst kincsleletek kellő történelmi háttérül szolgálnak a vogul énekekben előforduló *šapër, šopër q̄ln* kifejezés eredetére, a mi alatt tiszta, finom ezüstöt értenek szemben a silányabb fajta *kami q̄ln*-nal, vagyis az altaji ezüsttel (Ethn. V. 10—14.).

Ha az északi és déli vogulok ezek szerint a VI. században még összeköttetésben voltak egymással s egymástól való teljes elszakadásuk csak a VII. század elején történt, midőn az északi csoport a mai Permbe nyomult: az ok, a mi ezt előidézte, alig lehet más, mint az altaji turkok előnyomulása. Már 581-ben kiterjesztették hatalmukat egész az Azovi tengerig, hol Bugha khán Bosporos várost elfoglalta s bár rövid időre a kiűtött belzavarok miatt visszavonultak, pár év-tized mulva ismét feltűnnek a «keleti turkok» s az alsó volgai nomádok, akatirok és magyarok közt a «kozár» államot szervezik. Ha első megjelenésük 581-ben nem volt is egyéb katonai felvonulásnál, 623-tól kezdve, a midőn a kozár állam legelőször ad magáról életjelt, már úgy kell tekintenünk a turkokat, mint a kik az Alsó-Volga vidékén megfészkeltek magukat s további terjeszkedésük alatt a hunn-bolgár népséget részint nyugot, részint észak felé szoritották, úgy hogy a hunn-bolgár elem zömé a Káma torkolata körül tömörült s ezzel aztán minden összeköttetés megszakadt a permi és déli vogulok között.

A mi a vogulok Perm felé való nyomulásának útját illeti, már a főntebbi fejtegetések után is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Volga vidékén kellett történnie, de van erre egy határozottabb nyom is a Volga középkori nevében, az *Attila-, Atil-, Etił*-ben. Az ókori írók *Rha* néven emlegetik s ez *Ravo* alakban mai napig fennmaradt a mordvinoknál; a IV. század végén élt Ammianus Marcellinus még a régi nevet ismeri, a VI. századbeli Zemarchos azonban már *Attilának* nevezi a Volgát s ettől fogva a byzanciaknál állandóan e néven találjuk; ezt hallották az arabok, midőn a VIII. század felé a Volga vidékkel megismerkedtek; ezen a néven maradt fenn a Volga emléke a magyar hagyományokban; ilyen néven ismerték meg a XIII. századbeli nyugoteurópai utazók s ma is így nevezik a Volgát a további folytatásának tekintett Kámával együtt a tatárok. Általános felfogás szerint a név a töröksegtől származik, bár a török-tatár nyelvek e tekintetben nem nyújtanak kielégítő magyarázatot. Hogy a kazáni tatár és

baskir *edel*, *idel* s a kazak-kirgiz *ödel* a. m. nagy folyó, ez magában véve mit sem bizonyít, mert a szó elterjedési köre félreismerhetlen összefüggésben van a volgai területtel, az ezen környezettől távol eső török nyelveken nincs meg ez a szó, olyan török szótőre pedig még Vámbéry sem tudott hivatkozni, a melyre a «nagy folyó» jelentésű «ó-török etil, itil» szó visszavezethető volna. Kétséget sem szenved tehát, hogy az a törökség, melynél megvan a szó ilyen értelemben, a Volga nevéből vonta le ezt a fogalmat s az Etil nevet már készen kapta. De ha nem származhat a törökségtől, akkor első sorban is arra a népségre kell gondolnunk, mely a Rha név használata idejében az Aral fölött elterülő pusztaságon tanyázott, majd nyugot felé szorítatva, a Kr. u. századokban részint a Kaukázus fölött, részint a permi területen található nyomai. Fiók Károlynak tűnt föl először, hogy a Volga Attila. Atil neve megfelel az osztyák «*afeli*» = atyácska szónak s ez a magyarázat annál inkább elfogadható, mert a vogul-osztyák felfogás csakugyan úgy tekinti a nagy folyót, mint a többi folyó apját s mai földjünkön is a legnagyobb folyót *Ob*-nak, *Ász*-nak, azaz apának nevezik.

Mindebből pedig az tűnik ki, hogy a rokon vogul-osztyák és a magyar néptörzs valamikor épen megfordított helyzetben volt egymással s a magyarok északkeletre estek a vogul-osztyák népségtől. Hogy a történelem folyamán a magyarság került délnyugotra s a vogul-osztyák elem fölszorult északkeletre, ez másként ne történhetett meg, mint hogy a vogul-osztyák népség egy tömegét a magyarság magával ragadta s beolvasztotta. Ez adja meg a kellő felvilágosítást ahhoz a szembetűnő aránytalansághoz, a mit első feltűnésüktől fogva találunk a történelmi magyarság és vogul-osztyák népség között. Amaz a törökség áramlatának sodrában is, űzelve, fogyasztva, megmarad számot tevő nagy népnek; emez a világtörténelmi eseményektől távol, fejlődésében meg nem zavarva, félreeső helyzetében is jelentéktelen törzsnek tűnik föl. Ma már szakítanunk kell e felfogással. A mai vogul és osztyák csak romja annak a nagy törzsnek, a mi volge hajdan; a többit elsodorta a népvándorlás árja, egy jelentékeny része pedig a rokon magyar törzsszel egyesült s a testvérelemek összeolvadásából megalakult aztán a nagy magyarság, mely ily módon megerősödve, a török elemek magába vétele után is képes volt megőrizni ethnikai alapjellegét s mint államalkotó nemzet egy ezredéven át fenn tudta magát tartani.

Nagy Géza.

A MAGYAR MYTHOLOGIA IRODALMA.¹

III.

Ipolyi „Magyar Mythológiá“-ja.

Az Ipolyiéhoz hasonló munkák igazságos megítélésére mindenekelőtt ismernünk kell az alapot, a melyen felépültek, nemkülönben a czélt, a melyet maguk elé kitűztek. Ítéletünk továbbá csak akkor nem lesz merőben igazságtalan, ha a kérdéses mű értékének latolgatásánál számba vesszük azt is, milyen irányító hatással volt írójára a kor szelleme, melyben élt, s a mely őt is szükségképen a maga uralkodó eszméinek tolmácsává tette.

„Ha a zivatar elvihartzott, a férfi karok új erővel fognak a munkához.“ E szavakkal vezeti be könyvét, egy kerek évtized fáradtságos gyűjtésének és többször meg-megszakított rendeztetésének eredményét, a szerző. S midőn az „Endlicher István László emlékének“ szóló ajánlásban „a történt dolgok tudata“ neki „a sugár, melynek világánál a jövő homálya felderül“: csak a meghiusult nagy erőfeszítésekre következő elcsüggedés korszakainak azon hálványan derengő vigasztalásához folya-modik, a mely mindig a multból merít erőt a szomorú jelennek elviselésére, és béketűrést az aggasztón bizonytalan kibontakozás bevárására.

Ezt a hangulatot, a nagy akciókra következő ép oly mély visszahatások korainak ezt az uralkodó jellemvonását, a művészetben romantizmusnak, a tudományban történelmi szellemnek nevezzük ma, midőn már erre a néplélek-állapotra is a tárgyilagos megfigyelés nyugalmaival pillanthatunk vissza. De hogy a belőle született akár művészeti, akár tudományos alkotásokat egészen méltányosan bírálhassuk meg, ahhoz valami kis visszhangja e korszaknak, még ma is jó, ha ott rezeg lelkünkben.

* * *

Ha származása és nevelkedése nem tették volna, a báró Mednyánszky Alajos családjában töltött évek (1845—47.), a melyek nyomban első mythologiai zsengejének (1844.) megírására következtek, bizonyára ama körülmények híján is belevonják Ipolyit a német romantizmus szellemétől ihletett régiség-tani bűvülatok eszmevilágába. A felszente-

¹ L. fönt 54—73. ll.

lésére váró fiatal katolikus papnál ez ösztönzéshez és jó alkalomhoz még az a vágy is járulhatott, a mely századunk eleje óta a hagyományok és őskori emlékek más kutatóiban is munkásabb életre kelt: hogy a tudomány újabb eredményeit vallásuk tételeinek támogatására értékesítsék.

Hisz a Creuzer, Görres, Sepp és követőik tanításától velejében a Grimm Jakabé sem áll távol, a ki korszakotalkotó német mythológiája 2. kiadásának (1844.) előszavában (XLIV. l.) ezt vallja: „Unter allen formen ist monotheistische, wie der vernunft die angemessenste, der gottheit die würdigste. auch scheint sie die ursprüngliche, aus deren schoss dem kindlichen alterthum leicht sich vielgöttereien entwand, indem des einen gottes erhabenste eigenschaften erst trilogisch, hernach zur dodecalogie gefasst wurden. dies verhältnis ergeben alle mythologien, die unsrige (t. i. a német), dünkt mich, vorzüglich klar.“

Épen nem mondható tehát, hogy Ipolyi a maga kiindulópontján és vezérelvével korának szintája alatt állott. Mert ha e felfogást más, némelyek szerint előbbrehaladott álláspontok előzték meg, még pedig már ismételten: ebből még korántsem következik, hogy Ipolyink, midőn a saját korának kétségtelenül az uralkodó, jóllehet nem minden ellenmondás nélkül vezérlő nézetéhez csatlakozott, akkor szükségképen egy, a maga tudománya történetében végleg meghaladott fejlődési fokra süllyedt vissza. Művének e nézőpont különben sem árthatott, mert annak a további kutatásra vonatkoztatott értéke jórészt a benne felhalmozott anyag megbízhatóságától, nem pedig attól függ, milyen a priori felállított tétel igazolhatására vélte ő az adatait felhasználhatónak. A kinek mérlegében ez adatok ama tétel bizonyítására egy szemernyit sem nyomnak, az is bátran és hálásan értékesítheti őket, mint adatokat, a maga tetszőleges rendszere és felfogása bármily eltérő keretében. De még az ellentétes álláspontról sem vitatható el akár Grimmtől, akár Ipolyitól az a joguk, hogy hangyaszorgalommal egybegyűjtött adataikból végső eredményként oly tanulságot szűrjenek le maguknak, a minő gondolkodásuk és érzésük világával a legszebb összhangban áll. Ép úgy, a mint viszont a tudományos kutatás szabadságának elemi feltétele, hogy más felfogás alapján állók ez adatokból ily következtetést okvetetlenül levonni ne legyenek kénytelenek. Ne pedig már csak azért sem, mert e következtetés tulajdonképen úgy sem magukból ez adatokból, mint inkább azoknak a körén jóval túl eső forrásból: a szubjektív meggyőződés hozzáférhetetlen rejtekéből származik.

A „hanc veniam petimusque damusque vicissim“ elvének mind a két oldal felé méltányos álláspontjára helyezkedve, ma könnyű az elfogulatlan bírálatnak abban az áldatlan polémiában igazságos ítélet mondania, a mely annak idején Ipolyit annyira elkésértette, hogy a magyar mythologiai bűvárlatok nagy kárára, első nagyszabású kísérlete után, a kutatás e mezejéről majdnem teljesen visszavonult. Sőt a mi több és az önmegtagadás nem csekély mértékére vall, keményen leszólt és félreismert munkáját önként kivonta a forgalomból, úgy, hogy az ennek következtében, még mielőtt tulajdonképen közkézre került volna, a könyvészeti ritkaságok sorába jutott. Pedig ne higyük, hogy a polémiában legyőzöttnek tartotta magát. Visszavágott, még pedig keményen, és replikájában nagyon is az elevenjére tapintott a bírálójának. De másfelől is sajnálatos félremagyarázások és kicsinyes akadékoskodások bosszantották, s e kettős balsiker a kedvét szegte és visszariasztotta a nagy fáradsággal megtört út tovább követésétől. S a magyar mythologia, a melynek rendszerbe-foglalására Ipolyi bírálója szerint még nem érkezett el az idő, e voltaképen meddő kritikai csatározás után ismét évek hosszú során át parlagon maradt.

Ha már most ez annak idején, legalább tudós körökben elég érdeklődéssel kísért tollharcz, illetőleg tulajdonképen csak egy bírálat és egy ellenbírálat¹ Eris-almáját, a vita középpontjában álló elvi kérdést szemügyre vesszük, azt fogjuk látni, hogy ennek voltaképen vajmi kevés köze van ahhoz, a mit ma a mythologia kissé szabatosabban körülírt jelentése alá foglalunk.

Mert az, hogy vajjon az ú. n. pogányság csakugyan az ősmoetheizmus elfajulása-e, a mint Ipolyi és a vele egy állásponton állók a keresztény egyházatyák óta váltig hiszik és vallják; vagy hogy ellenkezőleg az egyistenhívés a vallásos érzület fejlődésének azon egyik magasabb (s talán még nem is a legmagasabb) foka-e, a melyet többrendbeli tökéletlenebb fokozat előz meg, mint azt az evoluzionista

¹ Csengery Antal bírálat, melyet akadémiai székfoglalójaképen olvasott fel, a (régibb) «Budapesti Hírlap» 758, 759., 762—65., 767—69. számainak tárczasorozatában jelent meg. Ipolyi (névtelen) ellenbírálat pedig a «Religio» 1855. II. kötetében (28—35. sz.) látott napvilágot. E folyóirat előző (1855. I. 56—72. sz.) kötete különben már foglalkozott a «Magyar Mythológiá»-val s arra különösen kath. theologiai szempontból tett megjegyzéseket. Csengery bírálat előtt Toldy Ferencz nyilatkozott igen kedvezően a műről, «a történelmi tudomány nagy fölfedezményei» sorába helyezvén azt, a melyet különben később (1858) az Akadémia Marczibányi-jutalmára érdemesített. Habent sua fata libelli.

alapon álló Csengery Antal Ipolyi ellenében vitatta: az igazán egészen irreleváns annak a kérdésnek az eldöntésénél, milyen volt a magyarok ősvallása?

Ez ugyanis ép olyan ténykérdés, mint bármely más történelmi részlet, a mely még tisztázására vár. Világot rá csak adatok vehetnek és nem spekulációk; legkevésbé pedig a vallásfejlődés menetének bármily kész rendszer keretébe illő elképzelése. E rendszereket illetőleg úgy áll a dolog, hogy azok akármelyike csak a földkerekség összes valláséleti jelenségei fokozatos fejlődésének teljes felderítésétől várhatja igazolását; nem pedig úgy, hogy e jelenségek valamelyike az előzetesen felállított ilyen vagy amolyan rendszer követelményeihez lenne szabandó. Ez a dolgok természetes rendjének a legfonakabb megfordítása volna.

Ebbe a fonákba pedig Csengery ép úgy belé esik, mint a bírálatában oly keményen meglecczkéztetett Ipolyi. A „Budapesti Hírlap“-nak Ipolyinál kétségtelenül fürgébb tollú és világosabb beszédű kritikusa ugyanis abba foglalja össze a „Magyar Mythológiá“-ról kissé elhamarkodott ítéletét, hogy „az Ipolyi úr által fölhozott okoskodások és adatok egyiránt alaptalanok lévén, a magyar ősvallás sem lehetett monotheizmus.“ De az épen a kérdés, vajjon ez *okoskodások* és *adatok* csakugyan „*egyiránt* alaptalanok“-e? Az adatoknak legalább csak elenyésző csekély részére tudta a bíráló rásütni az alaptalanság bélyegét. Az okoskodások pedig annyira függetlenek ez adatoktól, hogy még teljes alaptalanságuk sem kompromittálhatja emezek hitelességét. A következtetés továbbá csak annyiban lehet helytelen, a mennyiben vagy teljesen hitelt nem érdemlő adatokból van levonva, vagy pedig ép az ellenkezője annak, a mit a magukban véve hiteles adatokból józanul következtetni lehet.

A két peres fél egyáltalán sokkal könnyebben megérthette volna tán egymást, ha az *ősvallás* fogalmát egymással és önmagukkal szemben is kissé jobban tisztázták volna. A *magyarok* ősvallásáról lévén vitájokban szó, legalább azt illetet volna első sorban megállapítaniok, miféle korbéli magyarság az, a melynek a vallásáról czivakodnak. A mint Csengery későbbi tanulmányaiban, melyeket e tárgynak szentelt, kifejtette, ő tulajdonképen az ural-altáji népek ősvallását értette e néven; ettől az ősvallástól tagadta meg a monotheizmust; mert csak ennek a felderítésére vezethetnek, legalább részben, azok az eszközök, a melyeket ő megjelölt. Ellenben Ipolyi világosan és kifejezetten csakis a *magyarok* „ősvallását“ óhajtottá földeríteni; s minthogy

az ural-altáji, nem is annyira nép-, mint inkább nyelvcsalád, az ő műve keletkezésének korában még csak alig kezdett egy távolabbi mult ködéből kibontakozni, ezt tőle alig is vehetjük rossz néven. Főhibáját nem is a problémának ebben a korlátozásában, a történelmi és etnikai határok e szűkebbre szabásában látjuk, mint inkább abban, hogy a priori felállított vallásfejlődési tétele kedvéért következtetésbe esett, midőn e korlátokról megfeledkezve, a magyarok ősvallásának kérdését minduntalan összetéveszti az egész emberiség őshitének problémájával.

Ennek a hibájának az okára azonban könnyű lesz rájöttünk. Sőt az imént már rá is mutattunk ez ok egyik gyökérszállára, midőn jeleztük, hogy a „Magyar Mythologia“ szerzője a romantikus szellemű régiség-tani bűvülatok korában nőtt fel. Erről a korról pedig igen helyesen jegyzi meg a mythologiai elméletek egy mai bírálója, hogy a néphitnek és a népköltésnek nemcsak a tárgyi értékét becsülte kellőnél magasabbra, hanem magukat e fogalmakat is afféle varázserejű talizmánnak képzelte, minő a rege „kék virág“-a, melynek érintésére megnyílik a mythosok ősi kincsét rejtő bűvös barlang titkos bejárata. Hozzájárult ehhez még az a törekvés is, hogy e kutatások eredményéből a megalázott hazára mentől több dicsőség háromolják. Avagy mi másra czéloz Ipolyink nagy mestere és lelkesítő példaképe, Grimm Jakab, midőn mythologiája bevezetésében így ír: „Weil ich lernte, dass seine sprache, sein recht und sein alterthum zu niedrig gestellt waren, wollte ich das vaterland erheben“. Nem egyes embereknek, hanem egy egész kornak a tiszteletreméltó naivságával, nem egy nemzet hiúságának, hanem az összes művelt népek önértetének a fölébredésével van tehát itt dolgunk, a mely mindenkit kegyeletes méltányolásra indíthat, a ki meggondolja, hogy a mai nap igazsága a tegnapi tévedésein épül föl, a holnapi igazság pedig a mainak czáfolata.

Kéves tudomány van, a melynek a történetéből ez a bölcs mérsekletre intő tanulság szembeszökőbben tűnnek ki, mint a mythologiai elméletek korról-korra változó, de mindig az illető kor uralkodó eszméihez simuló sorozatából.

E sorozatban, elég különös, a nagy változatosság alapján véve mégis csak két, egymással csak látszatra ellentétes felfogás színárnyalataiból jó létre. Az egyik az a még ma is erősen védekező nézet, hogy a mythos csupa allegoria, vagy a mi ezzel körülbelül egyre megy: symbolum. A másik pedig az, hogy elhomályosult történelmi reminiscencia, vagy a mint az újabb euhermeristák mondják:

őskori szelleméleti maradvány (survival, Überlebsel). Szorosan összefügg ez a két ellentétes nézet a másikkal, melyeket az Ipolyi és Csengery vitájában láttunk egymással szembeszállni. Ez összefüggés ugyan korántsem logikai, mert semmi sem kényszerít arra, hogy a mythosok symbolikus magyarázatával együtt a vallásfejlődésnek ép azt az útját fogadjuk el evidensnek, a mely az ős-monotheizmusból elfajultnak tekinti a többi, ú. n. pogány hitrendszereket. Ép így nem okvetetlenül szükséges, hogy azzal a másik felfogással, a mely szerint a mythosok ősi világnézet és életrend későbbi korokba átnyúló csökevényei, együtt járjon az a nézet is, mely a vallás evolúcióját az imént jelzett iránynyal ellenkezőnek vallja.

A megoldandó kérdések ez összebogozása már csak azért sem czélszerű, mert mindenik külön-külön is elég csomós; és sokkal több kilátása van a sikerre annak a kísérletnek, a mely egymástól elválasztva veszi őket rendre, hogy egyenkint próbálkozzék meg a megfajtsúkkal. A mythologia története azonban azt mutatja, hogy emberemlékezet óta, vagy legalább attól az időtől kezdve, a mióta a mythosok értelmének feszegetése az emberi szellemet foglalkoztatta, mindig együvé gabalyodott a tartalom kihüvelyezése az eredet kérdésével.

Ennek is megvan természetesen a maga oka abban, hogy a mythos eredetének felderítése, a mennyiben sikerülne, csakugyan világot vethetne egyszersmind az értelmére is. Valamint viszont az sem tagadható, hogy az értelem kihámozása igen jó ujjmutatással szolgálhatna az eredet kutatásában is. Csak az a baj, hogy a gyakorlatban rendesen nem világosságot vár és kér az egyik a másiktól, hanem eleve irányt szabnak egymásnak. A mi más szóval annyit tesz, hogy rendesen ahhoz alkalmazkodik a mythosok magyarázata, a mit az eredetükről tartunk; vagy pedig hogy úgy képzeljük el az eredetüket, a mint az a mi magyarázataink rendszerébe a legjobban beleillik.

Igaz, hogy ha a mythologia fogalmát Ipolyival úgy határozzuk meg, hogy az „a hajdankor, vagy inkább az úgynevezett pogány népek vallási hite s tana az Isten és világról“,¹ akkor mindjárt a problema felállításánál belekeverjük a magyarázat dolgába az eredet kérdését. De kell-e okvetetlenül a mythológiát ebben az értelemben vennünk? Vagy csakugyan egy-e az a vallás legtágabb körű fogalmával? S vajjon nem szorítja-e ezt is kellőnél szűkebbre Ipolyi fenti meghatározása? Legalább is a mennyiben „istenek“ helyett az „isten“

¹ Magy. Myth. XXXV. A «Bevezetés» legelső s köv. sora.

szót használja, eleve is dönteni látszik abban a kérdésben, vajjon a monotheizmus-e a vallások őseredeti formája, avagy inkább csak a fejlődés alsóbb fokainak a koronája? Látjuk már az eddigiekből is, milyen zavart okoz a hagyomány útján reánk jutott rugalmas szónak ily merev és önkényesen kiszabott korlátok közé szorítása. Mert ne feledjük el, hogy a szót honnan vettük s milyen értelme volt ott, a honnan kölcsön kértük. Sőt nagyon is fontoljuk meg, rá illik-e mindarra, a mire csak a mi századunk eleje óta szokás mindig nagyobb szabadsággal alkalmazni? Én legalább azt hiszem, hogy nem.

A magam részéről előzetes fenntartások nélkül mindig őrizkedném attól, hogy azt, a mi pl. Grimm J. s az ő nyomán Ipolyi munkájának a tulajdonképeni anyaga, mythológiának nevezzem. Nekem ez a terminus annyira összeforrott annak a népnek a mythos-rendszerével, a mely e fogalmat és az azt jelölő szót megalkotta, hogy mindig csak bizonyos idegenkedéssel használom ott, a hol a görög mythológiával csak többé-kevésbé analog jelenségek csoportjáról beszélünk. Ezt a látszatra csekély fontosságú, de fejleményeiben nem kevésbé zavaró összetévesztést ugyan nem róhatjuk fel Ipolyink hibájának, mert ebben ő csak mesterét követte, a kit e téren mások sem átalottak utánozni. Így jött létre a szláv, a kelta, az indus, a sémi stb. mythologia; mindmegannyi a németnek a nyomán, a melyet mi is siettünk a magunkéhoz mintának venni.

Pedig hát voltaképen lehet-e magyar mythológiáról szó? Ezt a kérdést Ipolyinak, de még bírálójának, Csengerynek sem jutott eszébe kissé komolyabban fontolóra venni. Csengery ugyan, legalább azon dolgozataiban, a melyeket utóbb e tárgynak szentelt, óvatosabb és rendesen a magyarok *ősvallásáról* szól, mythológiájuk helyett. De itt meg egy más bökkenője van a dolognak. Mikor Csengery Ipolyit bírálja, hallgatagon egyet látszik vele érteni abban, hogy a magyar mythologia végső kérdései tulajdonképen a magyar nemzet ősvallásának felderítésére czéloznak. A mythologia szó fogalmát tehát lényegében egyikép alkotják meg maguknak mind a ketten; egyikép és eltérően attól az értelmezéstől, a melyet mi neki adunk.

A mi szemünkben ugyanis a mythologia 1. mythosok, tehát bizonyos valláséleti képződmények leírása; 2. fejtegetése. oknyomozó magyarázata és rendszere. De semmikép sem akár valamely nép, akár az egész emberiség ősvallásának feszegetése. Nem pedig azért, mert a nép ethnologiai, tehát részben, az igaz, praehistorikus korba nyuló, a közönséges értelemben vett történeleménél tágabb időhatárok közt élő

társadalmi jelenség. Az ősvallás azonban nem csupán praehistorikus, hanem egyúttal proethnikus szelleméleti fokozat, a mely a népiség megalakultának korába már csak amolyan feltevésees előzmény gyanánt nyúlik be, mint a hogyan az ismert nyelveket és még a feltételezett törzsnyelveket is megelőzi elméletben egy vagy több problematikus ősnyelv, a szerint, a mint valaki ennek vagy annak a felfogásnak a híve ebben a kérdésben.

Szándékosan választottam az ősnyelv példáját, mert a mythologia kevésbé szabatos értelmezése az ősvallással kapcsolatban ezt is minduntalan a vizsgálódás körébe ránczigálja. Szükségképen és czélszerűen-e, arra talán nem is kell felelnem. Azonban minthogy ez is egyik folyamánya annak a romantikus szellemű régiségteni irányzat követésének, a mely századunk első felének uralkodó tudományos divatja volt, ezt is egész természetesnek kell találnunk Ipolyinál, a ki azt szintén előzőitől örökölte. De amúgy is igen jól beleillett az annak az a priori megalkotott eszmekörnek a rendszerébe, a melyből kiindulva ő a maga mythológiája megírásához fogott. Szorosan összefüggött az az emberiség őállapotáról nála szilárd dogmatikus alapon álló azon felfogással, a mely szerint az egy törzsű, egy ősnyelvű és eo ipso egy ősvallású, még pedig monotheista emberiség csak idők folytán süllyedt a soknyelvűséggel együtt járó sokistenhivésbe is, vagyis abba a vallási állapotba, a melyet keresztény szempontból pogányságnak nevezünk közön-égesen. Velejében ugyanaz a tanítás ez, a melyet a keresztény egyházatyák kissé drasztikusabban úgy fogalmaztak, hogy az ördög, ez az őstolvaj, elcsente az isteni kinyilatkoztatást és annak a torzképével ejtette hálóba az emberiséget.

És idáig az egy gyökerű két kérdésnek ez a dogmatikus értelemben való eldöntése még nem igen látszik zavarni annak a vizsgálódásnak a menetét, a mely bármely nép mythosainak a leírásával foglalkozik. Ez t. i. szerintünk tisztán históriai, még pedig philologiai segítséggel végzendő történelmi kutatás. Ennek pedig vajmi kevés köze van ahhoz, hogy milyen vallási állapot előzte meg azt, a melynek rétegeből az emlékszerű adatok útján kideríthető mythosok valók. Zárólag az ilyen döntés csak a mythosok magyaráztatásában hathat; de rendesen még itt sem okoz nagyobb kárt, minthogy pl. azt, vajjon Phoibos csakugyan a nap istensége-e, vajmi kevésbé segít, de nem is gátol eldönteni az a feltevés, a mely szerint ősidőkben az emberek a napot csak mint az egy igaz Isten jóságának és mindenhatóságának a jelét tisztelték. Mások e tekintetben más véleményben

lehetnek, de azért a fenti kérdés megfejtésében mégis csak a nyelvtudományi buvárlat fogja a döntő szót kimondani, nem pedig a spekuláció, legyen az akár theologiai, akár az evoluzionista böleselet rendszerébe illő. Ha azonban úgy teszünk, mint Ipolyi, a ki az *Isten* név eredetének fejtegetésébe is ezt a dogmatikus felfogást keveri be és ezzel végkép kitér minden philologiai módszerű szófejtés elől, akkor sajnálatos példáját adjuk annak, hogy az ily aprioristikus felfogás alkalmilag csakugyan árthat is a mythologiai magyarázat menetének. S ha még lendítene valamit magán a dogmatikus tételnek az annyira óhajtott igazolásán! De ezt éppen nem teszi, sőt minden módszeres úton elért evidens ellenkező eredménynyel csak rést üt az alapul vett tanítás hitelén.

A vallási meggyőződésnek e ténykérdések feszegetésébe való belebonyolítása tehát határozottan fölösleges és czélszerűtlen is volt Ipolyinál; s ezt talán ő maga is belátta, mikor eleinte ugyan más okokból is eredt azon elhatározása megérlelődött benne, hogy Mythológiáját a lehetőségig kivonja a forgalomból.

Ennek is volt ugyan talán valami része abban a csekély közvetlen hatásban, a mit munkája tett. De volt e nagy fáradtsággal összehordott anyag hosszú ideig tartó meddőségének egy más, ennél jóval mélyebben rejlő oka is. Ez pedig az, hogy Ipolyi műve jóformán készületlenül találta azokat, a kik belőle tanulhattak volna; maga e mű pedig viszont nagyon is készen és befejezetten pattant ki alkotójának agyából arra, hogy a bírálatból és az ennek nyomán haladó további kutatásból okulhatott volna. De másrészt nem hagyandó figyelmen kívül az sem, hogy a lelkesedés ama teremtő erejét, a mely ily műnek úgy szólván minden előzők nélkül való megalkotásához szükséges, csakis a dogmatikus erejű meggyőződés mélyéből meritheti az, a ki Ipolyihoz hasonlóan csak teleologiai szempontokból tartja érdeemesnek valamely tudományos kérdés fejtegetését.

Szerinte „ezen alap- s végecélnélküli igyekezetünk valódi sisyphosi törekvés, és tárgyunk kimerítése és betöltése Danaidák munkájává lesz, melynek sem kezdete, sem vége“. (Bevezetés XXXVII. l. 2. jegyz.) A czélt pedig így jelöli meg valamivel alább (u. o. XLII. l.): „*a magyar mythost mintegy magában egészet ugyan, de egyszersmind mint az egésznek egyik részletét s nyilatkozatát felmutatni*“. Az „egész“ végül, a melynek a „magyar mythos“ csak „együk részlete és nyilatkozata“ lenne, nem más, mint az emberiség ősvallása, vagy katolikus szellemenben szólva: az őskinyilatkoztatás. A szerző e célkitűző szavai

mindenesetre számbaveendők, midőn munkájáról igazságos ítéletet akarunk mondani. Lehet aztán, hogy ez az ítélet teljesen czéltévesztettnek fogja minősíteni a művet; de ezzel még korántsem tör pálczát a törekvés fölé, mely alkotóját vezérelte. Viszont ez a magában véve tiszteletreméltó törekvés még nem szolgálhat a szerző botlásainak mentségeül; legfőlebb, ha elnézhetőbbekké teszi e tévedéseket, azon nagyon méltányos elv alapján, hogy „tout comprendre c'est tout pardonner“.

Ipolyinál a tévedések különben már csak azért sem kompromitálhatják a czélt, a melyet maga elé kitűzött, minthogy e czélnak tulajdonképen semmi köze sincs ahhoz, a mit művének pozitív eredményében valószínűvé tennie sikerül. Ez ugyanis csak annyi, hogy a magyarok már a keresztény vallás felvétele előtt is monotheisztikus hitrendszerek szellemi hatáskörében élhettek, a minek szintén nagy része lehetett abban, hogy a kereszténységet aránylag elég könnyen lehetett velük elfogadtatni, s hogy az néhány csekélyebb (és épen nem kizárólagosan vallási okokból magyarázható) visszaesésnél nagyobb rázkódtatást nem igen okozott nemzetünk életében. Azt a czélt, a mely e históriai adatokból kideríthető s minden újabb adattal jobban kivilágító tanulság mögött a spekuláció végtelen távolságában fekszik, semmivel sem közelítjük meg akkor, ha nemzetünk históriai életének egyik szakára nézve igazoltuk azt, hogy őseink ekkor és ekkor, itt meg itt már a monotheizmus fokára jutottak vallási fejlődésük menetében, még mielőtt a keresztény vallásra tértek. Mert viszont már az Ipolyinál egybehordott anyagból, még inkább pedig abból, a mit azóta e téren összegyűjteni sikerült, az is kitűnik, hogy ez a monotheizmusuk ép úgy kulturai hatás és históriai érintkezés eredménye volt, mint a kereszténységre való térésük.

Az a spekulatív bölcsesleti vagy dogmatikus theologiai tétel tehát, a melynek az igazolása kedvéért Ipolyi az ő kutatásainak fárasztó útjára lépett, e már előtte is megsejtett történelmi tényeknek nagyobb világosságba helyezésével még semmiképen sem nyert bizonyítást. Ép így természetesen viszont azok az elhibázott szövegektől és kritikálatlanul felhasznált adatok, a melyeket bírálója joggal vet Ipolyinknak a szemére, korántsem jogositják fel kritikusat arra, hogy Ipolyi tételével szembe a magáé gyanánt ezt állítsa oda egész határozottsággal: „a magyarok ősvallása nem lehetett monotheizmus“.

E tétel fogalmazása már annyiban is hibás, a mennyiben a *magyarok* ősvallásáról a fent említett okoknál fogva szó sem lehet,

minthogy az *ősvallás* az ősnéppel és az ősnyelvvel együtt csak olyan elméleti fölvetel, a milyenekkel hovatovább mind óvatosabban él a vallástörténelem, a nyelvbúvárlat és az ethnologia. Ezek a tudomány-szakok mainapság minden meddő spekulációt mindjobban kerülve, csupán az adatok kiderítésére és az ezekből nagy óvatossággal levonható következtetésekre szoritkoznak, és így mind kevesebbet elmélkednek az eredetek kérdéseiről. Beérik e helyett inkább azzal, hogy a vizsgálódásuk körébe tartozó jelenségek históriai világításba eső részét foglalják a lehető legáttekinthetőbb rendszerbe. A mi pedig ezen a világításon túl fekszik, annak a félhomályba s még e mögött is némi halvány derengésbe vesző tüneteit csak annyiban veszik számba, a mennyiben a történelmi korok jelenségeiből rájuk meglehetősen valószínűséggel következteni lehet. E téren azonban sohasem beszélnek azzal az apodiktikus határozottsággal, mint a kétségtelen igazoló erejű adatok napfényes mezején; hanem a bizonyosság helyett a sejtés, a valóság helyett a lehetőség szerény *praedicatuma*it alkalmazzák.

Ennyiben Ipolyinál, de ez őt keményen lebíráló Csengerynél is sokkal szerényebben s így helyesebben is jártak el az ő, ma már alig ismert nevű előzőik — egy Cornides, Horváth János és Kállay Ferencz.

Cornides a maga 41 lapnyi kis értekezésében a mult század végén még csak „de religione veterum Hungarorum“, Horváth János vagy két évtizeddel utóbb „a régi magyaroknak vallásbéli és erkölcsi állapotokról“, Kállay Ferencz végül Ipolyi felléptével körülbelül egy időben szintén „a pogány magyarok vallásáról“ beszél. Mindahárman szabatosabban írják körül s így megfoghatóbbá teszik kutatásuk tárgyát, mint akár Ipolyi, a ki a magyar mythológiát, akár Csengery, a ki az uralaltáji népek ősvallását kívánja rekonstruálni. Amarról a mythologia oly értelmében, a minőben csak a görögökét vehetjük, szó sem lehet. Emez meg, a mint már az imént kimutattuk, az ethnologia és a nyelvtudomány mai álláspontjáról non-sens.

Marad tehát a „magyar mythológiá“-nak körülbelül olyan értelemben való vétele, a minőben Grimm a „Deutsche Mythologie“ megalkotásával e nem egészen helyes analogián alapuló szóhasználatnak nagyon is tág utat tört. De még ily korlátozás mellett sem járja mindazt, a mit Ipolyi művében egybehord, „magyar“ mythológiának nevezni, minthogy tömérdek részük van abban a különféle nem-magyar „mythológiák“-nak is. Ezt a kritikátlan összekeverését az anyagnak méltán róttá meg Ipolyinál Csengery, de a mit viszont ő kívánt, az sem igen változtatott volna a dolgon.

Ő t. i. Ipolyit egyebek közt abban is hibáztatta, hogy nem követte a Grimm testvérek példáját s nem előzte meg mythologiai rendszerét az alapjául szolgáló gyűjtemények kiadásával. Igaza volt Ipolyinak, mikor ellenbírálataiban ezzel szemben azzal védekezett, hogy ez a Grimméket illetőleg sem áll teljesen; de meg az ő esetében már azért is irreleváns, mert vagy helyesek az adataiból nála levont következtetések, vagy nem. Ha helyesek, akkor csak az adatok megbízhatóságán és kritikai szellemű megválogatásán fordul meg a dolog. De Csengery szerint Ipolyinak a következtetései helytelenek. Így tehát az ő egész rendszere akkor is helytelen, ha maguk az adatok a legértékesebbek és egytől-egyig megbízhatók. Mit változtatott volna tehát Ipolyi munkájának az értékén, ha az adatok, a melyekből bírálója szerint ő csak helytelenül tud következtetni, akármenyivel előzik is meg a belőlük levont konkluziókat?

Ipolyi tehát csak abban hibázott, hogy olyat is következtetett az adataiból, a mi azokból nem folyik. Továbbá, hogy nagyon sok esetben hajlandó olyasmit is teljes súlyú és értékű adatnak venni, a mit az övénel szigorúbb kritika azóta már kiselejtezett az adatok sorából. E téren azonban Csengery vajmi kevéssel járult hozzá az Ipolyi rengeteg anyaghalmazának a megrostálásához. Mert azok a nagy általánosságok, a minők közül való pl. az ilyen, hogy „az etymologia általában csak segédtudománya a történetírásnak; a hol ethnologiai és egyetemes történelmi ismeretek nem támogatják, ott csak hypothesisekre vezet, mikből nem szabad történelmet csinálni“ (Bud. Hirl. 769. sz. 4256. l.), — az ilyen üdvös tanácsok nem sokat lendítenek a dolgon. Hisz ezt Ipolyi is nagyon jól tudta. Annyira, hogy minden dilettáns etymologizáló hajlama és ennek sokszor igazán hajmeresztő követése mellett is, egész józanul óv és tartózkodik maga is az ő korában kissé módszeresebbé válni kezdő finn-ugor nyelvhasználati igyekezetek túlhajtásától, kivált pedig az azokból elhamarkodottan levont korai következtetésektől. Bölcs mérséklete csak ott hagyja el, a hol a maga ősnyelvi és ősvallás-eredeti elméletében való elfogultsága áll helyes látásának az útjában.

De e részben Csengery és az ő nyomán utóbb csak az uraltáji, majd meg már csakis az ugor körre szorítókozó mythologiai bűvárlatok sem jártak el különben. Ezeket is elhagyta nem egyszer a józan önmérséklet szelleme, mihelyt nagy lelkesedéssel felkarolt tanításuk valamely kétes pontjának a minden áron való igazolása forgott szóban. Beszélhetett ilyenkor a történelmi kritika; csóválhatta

fejét az óvatos és kissé körültekintőbb ethnologia; ha egyszer a mindenek fölött álló hangtörvények értelmében operáló szószármaztatás a maga döntő ítéletét kimondotta: megszűnt, vagy legalább is nagyon nehezen ment a tisztázandó kérdésnek minden további vitatása.

A miben azonban kétségen fölül áll s bírálója részéről is el van ismerve Ipolyi érdeme, az a szerinte „mythologiai“ anyag tömérdek mennyiségének minden rendű és értékű forrásokból való összeszedetése. Erre az anyagra mindenkor hálásan fog visszanyúlni az ő nyomdokairól letért kutatás is, a mely az övénél jóval szerényebb czélokat tűzött ki maga elé. Ez az óvatosabb és kritikaibb szellemű kutatás ma már nem tekinti feladatának azt, a mit Ipolyi a maga műve végső czéljául megjelölt. De midőn az ő merész és részben meddő vállalkozásának balsikerén okulva, ez a haladó bűvarlat a maga munkálataiban is minduntalan kénytelen ő rá hivatkozni, őt czáfolgatni és helyreigazítani: ép ebben ismeri el művének még tévedéseiben is termékenyítő és szuggesztív hatását, a melylyel bírálójának akadémikuskodásai semmiképen sem mérkőzhetnek.

* * *

Ipolyi munkájának a további kutatásra vonatkoztatott értékéről is elmondhatjuk azt, a mit sok nagy koncepcziójú, de nem a legszerényesebb kivitelű alkotásról elmondottak már: hogy a mire törekedett, az elérhetetlen ugyan, de mint érdemes dologra serkentő ideális szép cél, nemesak tiszteletet, hanem hálát is érdemel. E sarkaló vezéreszme nélkül aligha jött volna létre a mű, a mely ugyan a maga elé kitűzött célt nem éri el, de csakis az e célra való törekvés gyümölcseképen született meg. A ki pedig az erős fának ma már nemesített termését élvezzi, az igazságtalanul korholná annak egykori ültetőjét azért, mert ő nem a gyümölcse, csak az árnyéka kedvéért ápolgatta a hajdan vad csemetét. Az utód meg-megnyesegeti a lombot, hogy a nap érlelő melege jobban hozzáférhessen az így kevésbé dús, de annál becsesb terméshez. Ámde rút hálátlanság lenne tőle, ha el nem ismerné, hogy a haszonhajtó törzset annak köszönheti, a ki valaha e törzs egykor terebélyesebb koronája alatt csak a tikasztó hőség ellen keresett oltalmat.

Ipolyi, nagy mesterével, Grimm Jakabbal együtt, főkép vigasztalást és felemelő reményt várt, a sivár jelennel és a kétes jövővel szemben, az ősmult szebbnek álmódott világától. Mi, az övéknél kevésbé romantikus kor nemzedéke, csak a rendszerekbe illeszkedni

alig akaró tények apróságaival bibelődünk, s e közben a nagyobb koncepcziójú elődök nem egy adatát kirángatjuk a merész épület alól, melyet az ő termékenyebb fantáziájuk felemelt. Lehet, hogy e kevésbé hálás munkánknek az lesz a legközelebbi eredménye, hogy lassankint összedől az egész nagy és szép szabású épület. De akkor is marad az anyagából annyi kétségtelen értékű és szilárdságú töredék, a mennyiből egy újabb, szerényebb célú alkotás az övékénél biztosabb alapon felépülhet.

Katona Lajos.

N É P K Ö L T É S.

Vadrózsapör.

(Harmadik közlemény.)

A «Boriska» (*Arany-Gyulai* I. 148—149. l.), «Fogarasi István» (u. o. 7—8. l.) tárgyaihoz sorakozik több román ballada. (V. ö. «Hoanca» *Mariencescu* id. művének 45—49. l.) Radu și călugărița» (u. o. 96—108. l.) Ebből a körből való a következő *lagerdorfi* (Temesm.) ballada is:

Lenka és a törökök.

Fetița a Sandrului,
 Ńepoata-mpăratului,
 D'ē frumoasă șē-ī frumoasă.
 Ca soare d'ē vēdēroasă
 Ia dē noaptē sā scula,
 Ulița cā-ș mătura,
 Cîrșezîlē cā-m spāla
 Și la apă sā dușa.
 Cu cîrșezē strîncăînd,
 Cu șizmilē tropotînd,
 Cu sugîița scîrțîînd,
 Cu mîî albē vînt trăgînd.
 Cînd la fîntîn-azunza,
 Ńîș cā biîē nu umpfa,
 Sā uitā pe răsărit,
 Vedē turși tot viînd,
 Cu puștîlē pușcărînd,
 Cu sabîlē strălușînd.
 Ia năpoi sā întorșa,
 Cînd acasă azunza,
 Așa poarta îm stîgîna,

Jó Szádrunak szép leánya,
 A királynak unokája,
 Világított a szépsége,
 Mint a napnak ékes fénye,
 Fölkelt reggel szürkületbe,
 Az utcát végig seperte,
 Bokályait is kimosta,
 Úgy indult a kává s kútra.
 Bokályai csörömpöltek,
 A csizmái dörömböltek,
 Sunogott a szoknyájával,
 Szelet hajtott szép karjával.
 Elérkezett a forrásra
 S mikor merítget javába
 Kelet felé tekintetett,
 Látja, jön egy török sereg,
 A puskaik csak ropognak,
 A szablyáik csak villognak.
 A lány rögtön visszatére,
 És a mikor haza ére,
 Úgy bevágta a kis ajtót,

Maica sa đin somn săria,
 Și đin grai așa graia:
 «Cum îi Lēnco āsta rind,
 D'ē poarta așa-i stīgñit,
 Maicā ta đin somn sērind?»
 «Auz maică, maica mīa,
 O mă-ngroapă, o mă-nñaca,
 Că vin turși să mă ia,
 Numaī sint fētița ta.»
 «Da maica nu t-o-nñeca,
 Și maica t-o dīngropa
 În građina cu stupiuă,
 La umbrița nucului
 Supt un fir đē trandafir.
 Cīnd or fi turși la masă,
 Să vină miros în casă.»
 Nīș că biñē nu gāta,
 Turși la poartă iēra
 Și đin grai așa graia.
 «Bună zīua doamn-afasă,
 Unde țī-ī Lēnca frumoasă?»
 «Că zău Lēnca mī-a murit,
 Dacā nu-m credēț cuvīntu,
 Haidăț să v-arāt mormīntu.»
 Și mormīntu-ī arīta,
 Pe Lēnc-afar-o scoțau,
 În coșiie mī-o puñau,
 Să luaū iēi să dușau,
 La Dunārē aźunzaū.
 «Turșilor, viteźilor,
 Ia staț cu coșiūlfe,
 D'ē și io să mă scobor,
 Și pe fațā să mă spāl,
 C-am pfeecat io supāratā,
 Și pe fațā nēspālatā,
 Și pe fațā și pe brațā,
 Și pe bāla coșișoarā,
 Și pe dalba pēișoarā.»
 Da un turc, cīñē bātrīn,
 D'in pāpucu că iēl vrīa
 Lēncuți apā să-ī dīa,
 Lēna astfel îi zīșa:
 «D'ēcīnd mama m-o făcūt,
 Apā đin pāpuc n-am but,
 Că pāpucu puț-a turc.»
 Da turși să divānaū,

Anyja álmából föluggrott,
 Ijedten ily szókat mondott:
 «Lenka fiam, mi a bajod,
 Úgy bevágtad a kis ajtót,
 Anyád álmából föluggrott?»
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Vagy temess el, vagy fulassz meg,
 Jön a török, hogy elvegyen,
 Neked lányod már nem leszen».
 «Édes anyád meg nem fulaszt,
 Hanem anyád eltemet majd,
 Eltemet a méhes kertbe,
 Diófának árnyekába,
 Rózsafának az aljába.
 Ha a török asztalhoz ül,
 A jó szag majd onnan bedül.»
 Szavát még abba se hagyta,
 A sok török a kapuba,
 A sok török szóval mondja:
 «Isten jó nap, te nagy asszony,
 A szép Lenka merre vagyon?»
 «Meghalt az én Lenka lányom,
 Hogyha ti azt nem hiszitek,
 Sirját megmutatom nektek».
 Meg is mutatta a sirját.
 De kivették szegény Lenkát,
 Beletették kocsijukba,
 Elindultak hosszú útra,
 Elindultak a Dunára.
 «Törökök, vitéz legények,
 A kocsikkal álljatok meg,
 Egy kicsinyég én lemegyek,
 Az orczámat hadd mossam meg,
 Elindultam bánatosan,
 Az orczámat meg se mostam,
 Sem az orczám, sem a karom,
 Sem a szóke fürteimet.
 Sem pedig fehér testemet».
 De egy török, beste lélek,
 Elővette a papucsát
 S abból akart vizet adni.
 Lenka neki szóval mondja:
 «A mióta tudom magam,
 Papucsból vizet nem ittam,
 Török büze vagyon annak».
 A törökök tanácskoztak.

Și drumu că mi-î dădău.
 Da ăa nu mi să spăla,
 În Dunără s-aranca
 Și din grai așa grăia:
 «Maî voiesc, doamnă voiesc,
 Voiesc hrana păștilor,
 D'ecît roaba turșilor.»

Lenkának oszt utat adtak.
 Da ő meg nem mosakodott,
 A Dunába beleugrott,
 Nekik ilyen szókat mondott:
 «A lelkemet isten látja.
 Inkább a halál prédája,
 Mint a török rabszolgája.»

Az «Aspis kígyó» (V. ö. *Arany-Gyulai* I. 189—190. l.) román hasonmása az én gyűjteményemből 1. a következő töredék (*Felső-Vidra*, Torda-Aranyos m.):

«Maică, măicuțița mîa,
 Îeș la poartă-n cața mîa,
 Că-n sîru mieu s-o băgat
 Un șarpē d-aur bălaur.
 Bagă-ț maică mîra ta,
 Și-m maî scapă viița.»
 «Dragu mami puîșor,
 Mîra mîa nu oi băga,
 Că șarpifē m-o mușca
 Și decît fără de mîră,
 Maî birē fără de țirē.
 Că d-o fi tată-to-n paçē,
 Ca țirē altu mînoî façē.»
 «Viră dragă mîndra mîa
 D'e-m scapă tu viița.»

«Anyám, anyám, édes anyám,
 Az ajtóba jőjj elébem.
 Mert a kebelembe búvott
 Egy nagy sárig sárga kígyó.
 Dugd be anyám a kezedet
 S mentsed meg az életemet.»
 «Édes fiam, édes fiam,
 Nem teszem be a kezemet,
 Mert a kígyó megharaphat.
 És minthogy ne legyen kezem,
 Inkább ne legyen gyermekem.
 Ha apád egészségben lesz,
 Csinál nekem más gyereket.»
 «Gyere édes galambocskám
 S mentsd meg te az életemet.»

2. A «Mirja» című ballada *Lagerdorfról* (Temes m. V. ö. még M. Pompiliu id. művét, 41—46. l.)

Mirja.

Strigă Miria dintră lunș,
 D'intră lunș, din văi adînș,
 Așa tarē că-m strîgarē
 Pîn tată-so-l-auzerē.
 Pîn tată-so ažunzerē
 Și la iel că să dușerē.
 Îar tată-so că-m grăierē:
 «Șē țî-î Mirio, dē tu strîz?
 Aū porși că ț-ai pērđut,
 Aū bucatū ț-ai sîrșit,
 Aū opinșifē ț-ai rupt?»
 Îară Miria că-m grăierē:
 «Îo tată porș n-am pērđut,
 Niș opinșifē n-am rupt;
 Dar adormiî supt un fag,

Kiált Mirja a mezőkről,
 A mezőkről, mély völgyekből.
 Olyan erősen szól hangja,
 Az apja is meghallotta.
 Az apja oszt útnak eredt
 És hozzája érkezett.
 Szóval mondja édes apja:
 «Mért kiáltasz, mi lelt Mirja?
 Tán disznoid elvesztetted,
 Vagy elfogyott az élelmed,
 Vagy bocskorod kirepedett?»
 Szóval felelt Mirja erre:
 «Disznaim nem vesztettem el,
 Ki se repedt a bocskorom.
 Elaludtam egy bükk alatt,

Vintu marî-a aburat,
 Cînd îo, măi, că m-am culcat.
 Vintu marî-a aburat,
 Cu frunze m-a astrucat,
 La miñe că mi-a viñit,
 Un şierpë d-aur-balaur,
 În sîn că mi s-a băgat.
 Bagă mina-n sîn la miñe,
 D'ê scoatë şierpë balaur,
 Că să-nşinzë, mă cuprîndë,
 Să zgîrşeştë, nă sîrşeştë».
 Tată so cum auzerë
 Aşa dîn grai că-m grăierë:
 «Ba îo taişi n-oî băgarë,
 Mi-î frică că m-o muşcarë.
 Făr-o mîn-oî rămînerë.
 Mai biñ-oî fi făr dë tîñe,
 D'ecît îo fără dë mină.
 Să trăiască mumă ta,
 Îo copî c-oî mai făsa,
 Dară mină nu mi-oî faşë».
 Îar Miria să mîñitarë
 Şi mai tarë că-m strîgarë,
 Pîn mumă sa-m auze,
 Mumă sa îm şi viñe,
 Aşa dîn gură-m grăie:
 «Şe ţi-î Mirio, dë tu strîz ?
 Aũ porşi că Ț-ai përdut,
 Aũ bucatë Ț-ai sîrşit.
 Aũ opinşifë Ț-ai rupt ?»
 Miria îel, că mi-ş grăierë:
 «Ńişi porşi n-am përdut
 Ńiş bucatë n-am sîrşit
 Ńiş opinşifë n-am rupt.
 Adurmirëi supt un fag.
 Vintu marî-a aburat
 Cu frunze m-a astrucat,
 D'in sînu mi s-o băgat,
 Dun şierpë marë balaur
 Cînd să-nşinzë, mă cuprîndë,
 Să zgîrşeştë, mă sîrşeştë
 Bagă mina-n sîn la miñe,
 D'ê scoatë şierpë balaur».
 Mumă sa cum auzerë.
 Aşa dîn grai că-m grăierë:
 «Ba îo maişi n-oî băgarë,

Nagy szélvihar kerekedett,
 A mikor leheveredtem.
 Nagy szélvihar kerekedett,
 S falevelekkel befedett.
 Hozzám csúszott szép csendesen
 Egy nagy sárig sárga kígyó,
 Belebűtt a kebelembe.
 Dugd be apám a kezedet
 S vedd ki azt a csúnya férget.
 Ha kinyúlik összeroppant,
 Érezem már, hogy végem van».
 Hogy ezt hallja édes apja,
 Mirjának ő szóval mondja:
 «Nem én fiam, nem teszem azt,
 Mert rettegek, hogy megharap.
 És minthogy ne legyen kezem,
 Inkább ne legyen gyermekem,
 Nem adom érted a kezem.
 Ha anyád egészségben lesz,
 Csinálok én más gyereket,
 De kezet nem készíthetek».
 Mirja erre haragjába,
 Még nagyobbat kiabála,
 Meghallotta édes anyja,
 Hozzá nyomba elindula
 És ekképen szóval mondja:
 «Mért kiáltasz, mi lelt Mirja ?
 Tán disznóid elvesztetted.
 Vagy elfogyott az élelmed,
 Vagy bocskorod kirepedett ?»
 Szóval felelt Mirja erre:
 «Disznaim nem vesztettem el,
 Ki se fogyott az élelmem,
 Ki se repedt a bocskorom.
 Elaludtam egy bükk alatt,
 Nagy szélvihar kerekedett
 S falevelekkel befedett.
 Belebűtt a kebelembe
 Egy nagy sárig sárga kígyó.
 Ha kinyúlik összeroppant,
 Érezem már, hogy végem van.
 Dugd be anyám a kezedet
 S vedd ki azt a csúnya férget».
 Hogy ezt hallja édes anyja,
 Mirjának ő szóval mondja:
 «Nem én fiam, nem teszem azt,

Mi-î frică că m-o muşcară,
 Făr-o mân-oî rămîneră.
 D'écit îo-ră făr dē mină,
 Mai biñ-oî fi făr dē tiñă.
 Să trăiască tată-to,
 Copiî iară c-oî mai faşé,
 Dară mină n-oî mai faşé».

Mirîa îel, cum auzeră.
 Şi îel, măi, să miñîiară,
 Şi mai taré că strigară
 Pîn ibovnic-auzeră.
 Glasu lui că-l cunoşeră,
 Fuga la îel că mi-ş dară.
 Cînd la îel că azunzeră,
 Aşa îa că mi-ş grăieră:
 «Şe ţi-î Mirîo, dē tu strîz?
 Aû purşei că ţ-aî pērdut,
 Aû opinşifē ţ-aî rupt.
 Aû bucatē ţ-aî sfirşit?»
 Mirîa îel că mi-ş grăie:
 «Niş opinşi nu î-am rupt,
 Niş purşei n-am pērdut,
 Niş bucatē n-am sfirşit.
 Adurmirēi supt un fag,
 Supt un fag maré rotat.
 Vîntul marî-a aburat,
 Cu frunze m-a astrucat,
 Şi somnu că mî-a luvat.
 D'in sînu mi s-o băgat
 Dun şierpē maré balaur.
 Cînd să-nşînzē, mă cuprîndē,
 Să zgrîşestē, mă sfirşestē.
 Bagă mină-n sîn la miñē,
 D'ē scoatē şierpē balaur».

Mila îei că să făşeră,
 A mintē că-ş aduşeră.
 D'-o măramă dē mătăsă.
 Bagă mină-n pozînară.
 Scoatē cîrpa dē mătăsă
 Mina-n îa că-n vâluiēră,
 Mina-n sîn că mi-ş băgară,
 Burduş cu galbiñ scoteră,
 Sinu-î plin dē galbiñorî.
 Da Mirîa cum mi-ş vîderă,
 Biñē lui că mi-î päreră.
 După cap că mî-o lumară,

Mert rettegek, hogy megharap.
 És minthogy ne legyen kezem,
 Inkább ne legyen gyermekem,
 Nem adom érted a kezem.
 Ha apád egészségben lesz,
 Csinál nékem más gyereket,
 De kezet nem készíthetek».

Mirja mikor ezt meghallja,
 Nagy dühébe, haragjába,
 Hej, de nagyot kiabála,
 Meg is érti a babája,
 Reá ismert a hangjára.
 Hozzá törtet nagy futtába.
 Oda jutott hamarjába
 És Mirjának szóval mondja:
 «Mért kiáltasz, mi lelt Mirja?
 Tan disznóid elvesztetted,
 Vagy bocskorod kirepedett.
 Vagy elfogyott az élelmed?»
 Szóval felel Mirja erre:
 «Disznaim nem vesztettem el,
 Ki se repedt a bocskorom,
 Ki se fogyott az élelmem.
 Elaludtam egy bükk alatt,
 Szeles, vastag bükkfa alatt,
 Nagy szélvihar kerekedett,
 Falevelekkel befedett.
 És elvette az álmomat.
 Belenűtt a kebelembe
 Egy nagy sárig sárga kígyó.
 Ha kinyúlik, összeroppant,
 Érezem már, hogy végem van.
 Dugd be rózsám a kezedet
 S vedd ki azt a csúnya férget».

Megindult a leány szive
 S nyomba jutott az eszébe
 Az ő selyem keszkenője,
 Belenyult hát a zsebébe,
 Kivette a selyem kendőt
 Kezét abba becsavarta
 S belenyult a kebelébe,
 Csupa arany pénzt szedett ki,
 Tele volt az sár-arannyal.
 Mirja, hogy a lányt megnézte,
 Beh boldog volt örömébe!
 Egymás nyakát átkarolták,

D'in guriŕ-o sãrutarã.
 Œi dã minã mĩ-o luvãrã,
 Acasã iãĩ cã-m pãcarã,
 Marã gazdã sã fãŕerã.
 Œi iãĩ, mãĩ, im pribãze,
 D'intr-o tarã-n alta țarã,
 Tomna-n țarã Rumĩnãscã.

Egymást százszor csokolgatták.
 Osztan kezét kézbe tettek
 S nosza gyorsan haza mentek,
 Haj, milyen gazdagok lettek.
 Elindultak vándorútra,
 Egy országból a másikba,
 El egész Oláhországha.

A «Megétett Jánosnak» (V. ö. *Arany-Gyulai* III. 7—8. l.) hasonlója a románban «Valyán» és «Gyorgyicza». Az első megjelent a «Familia»-ban (Nagyvárad, 1872. évfolyam).

V a l y á n.

Valyánnak kicsi kertjében
 A majorán virít szépen.
 Jószagu a majorána,
 Pernahajder a gazdája.
 Sehonnai, léha legény,
 Mása nincs a föld kerekén.
 Vasárnapon, ünnepnapon
 Csinosítja magát nagyon
 Megfésűli holló haját.
 És felölti szép ruháját,
 Virágot tesz kalapjába,
 Büszkén jár-ke, mint a páva.
 A faluban minden leány
 Hosszan néz a legény után.
 Valyán nem is gondolt rájuk.
 Haragudtak is a lányok.
 Tovább el se szenvedhetem,
 Mi bajom van szent istenem?»
 Szegény anyja keseregve
 Valyánnak ő ezt felelte:
 «Eltávoztál, pedig mondtam,
 Oh, hogy erre nem gondoltam,
 Hadd lonát a pokolba,
 Ime most torkodra forra».
 Midőn a nap legnyugodott,
 Szegény fia úgy kínlódott!
 Éjjél táján deli Valyán
 Kiterítve ravatalán.
 Mikor pedig kivirrada
 Virággal telt ravatala.
 Szól a kakuk fönn a boglyán,

A falu legszebb virága
 Midőn őt az utcán látja,
 Kitekintett ablakából,
 «Valyánom, jöjj be», ekkép szól.
 «Kész az étel, terítettem,
 Ablakomba italt tettem».
 Valyán szobájába lépett.
 Szerelemtől szive égett,
 A lány ajkát megesókolta
 S az evéshez látott nyomba.
 Az edelt megízleli
 Az italt is jönnek leli.
 Aztán elmegy hazafelé
 S jó anyjának ezt rebegé:
 «Vesd meg anyám fekvőhelyem.
 Alig birom már a fejem,
 Méreg folyik Valyán ajkan.
 Szól a kakuk künn a mezőn,
 Valyánból már a méreg jön.
 Később meg a diófán szól,
 Viszik Valyánt *ki* házából.
 Majd szilvafán késő estig.
 Valyánt sirba leeresztik.
 Szól a kakuk a hegy alján,
 Rög alatt már szegény Valyán,
 Szól a kakuk s nem hallgat el,
 Egy leány is nyugalmat lel.
 A birónak szép leánya,
 Nyíló virág sirba szálla.
 Bánatja a sirt megásta,
 És a lelki fordulása.

Saját gyűjtéséből is közlök egy változatot (Szintye Arad m.).

V a l y á n.

Frunză verde lăuștan,
 Țe fișor iera Vălan!
 Colo dumișă
 Vălan mindru să știmba
 Și pă ușiță mărze.
 Cu tri mindră să-mălăne,
 Cu una brincă dăde
 Cu una vorbă-ș prinde,
 Cu una oți-ș trăze.
 Dară mindra lu Vălan
 Scoate capu pă fărîastă:
 «Ia vină Vălan în casă,
 Că-î calfiu cald în masă,
 Rozolina-î pă fărîastă».
 Vălanu-n casă mărze
 Și din rozolină be,
 La calfiu să-ntinde
 Și din grai așa grăie:
 «Noapte bună mindra me,
 Că io nu mai pot șide».
 Cînd acasă așunze,
 Cătă mamă sa grăie:
 «Așterne măicuță patu,
 Că mă doară rău capu».
 Cînd iera la mîaz de noapte,
 Vălanu trăze pă moarte.
 Cînd iera de cătă-n zîuă,
 Frunzuță verde de nuc,
 Pă Vălan la groapă-l duc.
 Mamă sa din grai grăie:
 «Vălașe sufletu mîeșu,
 Aș-o murit tată tău.
 Vălașe suflet curat,
 Că mindrișe l-or mîncat».
 Frunză verde salba dalbă,
 D'in Vălan cură otravă.
 Frunză verde de pîșin,
 D'in Vălan cură vîșin.

Levestikom zöld levele,
 Hej, milyen legény volt Vályán!
 Vasárnapon, ünnepnapon
 Csinosítja magát nagyon,
 Ugy indult ki az utcára,
 Három lány is jött útjába.
 Az egyikkel kezét fogott
 A másikkal szókat váltott,
 Harmadikra rákacsintott,
 De Vályánnak szeretője
 Kiszólt hozzá az ablakán:
 «Vályán lelkem, gyerre hozzám
 Meleg kávém az asztalon,
 Rozsolisom az ablakon
 Vályán erre bement hozzá
 Megízlelte a pálinkát,
 Hozzányult a kávéhoz is
 Osztan pedig szóval mondja:
 »Jó éjszakát én galambom,
 Tovább már nem maradhatok».
 Mikor aztán haza ére,
 Az anyjához így beszéle:
 «Vesd meg anyám nyugóhelyem
 Alig birom már a fejem».
 Még az napon éjfél táján,
 Halálán volt szegény Vályán
 Pitymalatkor, hajnal táján
 Diófának zöld levele,
 Sírba viszik szegény Vályánt.
 Szóval mondja édesanyja:
 «Én Vályánom, édes fiam,
 Így járta meg az apád is.
 Én Vályánom, tiszta lélek,
 Megétték a nöcselédek».
 Zöld levél és fehér zsálya,
 Méreg folyik Vályán ajkán
 Hej, örömmek zöld levele
 Méreg jó ki már Vályánból.

A «Megéttett János»-nak másik román egyértékesét «Gyorgyiczá»-nak hívják. Ime a saját gyűjtéséből egy változat (*Kápolnás*, Krassó-Szőrény m. V. ö. még: *Miron Pompiliu*: Balade populare romine, Jași 1870. 27—28. l. *Dr. Herrmann Antal*: Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, 1887—1889. 3. füzet.)

Gyorgyicza.

Tręc tri cară pă hotară,
 Dar carilē cui iēraū?
 Simt-ē (-iele) cară lu D'ordīā,
 Tręcind dup-o fișoriā.
 D'ordīā din grai grăia:
 «Fișori, fișorei mēi.
 Viņiț voi măi leņișor,
 Ūo mă duc măi tărișor,
 Să-m dēscidu portilē,
 Și să-ntindu mesilē,
 Să aprind făclilē,
 Să umplu păharilē».
 Cară la poart-azunāū
 Si pă D'ordīā-l strīgaū.
 Ieșē maica lu D'ordīā
 Cū costiā dēspletitā,
 D'ē lacrēmī dē-bīe vorbeștē,
 D'ē suspn dē-bīe grăieștē,
 Că D'ordīā-ī mort in casā
 Sus pă masā,
 Cū căpșoru la fēriāstrā.
 Și pă D'ordīā-l služesc
 Noaūa popi, noaūa dīie:
 Fișoriț-așai grăia:
 «Sărăcuț dē miñē doamnē,
 D'ē cup (= cū pă) sarā fui fișoarā,
 Mñaz dē noaptē fișoriā,
 Zori dē zīuā vāduviā.
 Maică, maică, draga mīa,
 Scoatē zolzu din doi foī
 Și ñē-ngroapā p-amindoi.
 Pă miñē maico mă-ngroapā
 La ușa līngā altari.
 Indē cīntā hāi măi mari.
 Pă D'ordē maico-l īngroapā
 La ușa biserēși,
 Indē cīntā dīieși.
 Șiñe p-acoīe m-o treșē,
 Tot să vadā și să crīadā
 C-aū fost dragostē curatā
 D'intr-on žuñē și c-o fatā.

Három szekér megy az úton,
 Kié azok a szekerek?
 Gyorgyiczának szekerei,
 Mennek a mennyasszony után.
 Gyorgyicza most szóval mondja:
 «Hej legények, czimboráim,
 Haladjatok szép csöndesen,
 Nekem gyorsabban kell mennem,
 Kinyittatom a kapukat,
 Terítették asztalokat,
 Meggyujtatom a fáklyákat,
 Megtöltetek poharakat».
 Megérkeztek a szekerek,
 Ugyan merre van Gyorgyicza?
 Gyorgyiczának anyja kijött,
 Haja be sem is volt fonva,
 A könyektől szólni se tud,
 Sőhajtástól nem beszélhet,
 Mert Gyorgyicza holtan fekszik
 Kiterítve az a-ztalon,
 Fejével az ablak felé.
 Gyorgyiczát kiénekeli
 Kilencz pap és kilencz diák.
 Menyasszonya szóval mondja:
 «Jaj istenem, szegény fejem
 Még az este szűz lány voltam,
 Éjjél táján ifiasszony.
 Hajnal felé özvegy asszony.
 Hallja kelmed, édes anyám,
 Vegye elő azt a gyolcsot,
 S temessen el mindkettőnket.
 Engem anyám temessen el
 Az oltárnak ajtajába,
 Hol a papok énekelnek,
 Gyorgyiczát meg temesse el
 A templomnak ajtajába,
 Hol diákok énekelnek
 A kik arra felé járnak
 Hadd láthassák és megtudják,
 Hogy ez igaz szerelem volt,
 Két szívnek igaz szerelme.

E balladában nincs megemlítve, hogy ki okozza *Gyorgyiczának* hirtelen halálát, de úgy látszik az elhagyatott kedves. (V. ö. még «Neluca» *Alexandrinál* 5. l.)

Az olvasó azonban észrevehette, hogy a «Kádár Kata» című balladának egy részével is megegyezik «Gyorgyicza». Az alábbiakban több idevágó balladát is közlök, melyek részben a «Megétett János»-nak, részben pedig «Kádár Katá»-nak felelnek meg.

T y i v a.

La crişma Mărinţii,
Biaū dumnişori ţării,
Tăt iş biaū şi diluiesc,
Pă T'iva o logodesc.
Źoi sara o logodit,
Sîmbătă o şi murit,
Dumiñecă vin cuscri,
Sî ieşe tata T'ivi
Pină-n pragu uşii,
C-un păhar galbăn în mînă,
Tăt înfină şi suspină
Cu lacrimă dăla înimă.
Îel din grai aşe grăie:
«Să fiţ cuscri iertătorii
Şi năpoii dinturnătorii,
Că zo T'iva-î moartă-n casă,
Moartă-n casă sus pă masă
Cu brău roşu dă mătasă».
Da ţuñefe-n grai grăie:
«Soacră, soacră, draga me,
Crîapă brău-n tri fîrtăi
Şi ñe-ngroapă p-amîndoii,
Şi ñe puñe cruce d'albă,
C-o murit că mî-o fost dragă.
Şi-î puñe cruce roşie,
C-o murit dă ñelcoşie.
Şi ñe-ngroapă p-amîndoii
În uşa bisereci
Dinde-ş cîntă dîieci».
Că pă mormîntu T'ivi,
Crescu pana colii,
Ciţ drumarii pă drum treçe,
Tăt din colie rupe
Şi pă T'iv-o pomeñe.

(Kávásd, Bihar m.)

Márityija korcsmájába
Nagy az urak mulatsága,
Esznek-isznak, dalolgatnak,
Eljegyezték a szép Tyivát.
Eljegyezték csötörtökön,
Szombati nap halottá lón.
Vasárnap jött a rokonság,
Eléjük megy Tyiva apja
A gyászos ház küszöbéig,
Kezében egy sárga pohár
Sóhajtozva kínálgatja,
Ömlik könnyei patakja,
Szomorúan szóval mondja:
«Rossz néven már ne vegyéték,
Innen visszatérüljetek,
Tyiva lányom halva szegény,
Fekszik az asztal tetején,
Selyem vörös óv van rajta».
A völegény szóval mondja:
«Én anyósom, édes anyám,
Tépd az övet három szélbe,
Abba temess mindkettőnket.
Fehér kereszt féjfánk legyen,
Mégölte őt a szerelem.
Tyivának vörös keresztet,
Meghalt, mert úgy büszkélkedett.
Temess aztán mindkettőnket
A templomnak ajtajába,
Hol diákok énekelnek».
Tyiva sirján kivirágzott
Kápolna-virágnak szála,
Ahány utas arra jára,
Belőle kitepegete,
Tyivát mindig emlegette.

A királyfi.

Frunză verdă fuişor,
Fostu mî-aū un craiîşor,
Tinărel, mindru fişor,

Hej, virágnak zöld levele!
Volt egyszer egy királyfia,
Ifju legény, deli legény,

Cași puîu bradului
 Pe sprinșana muntelui.
 Șe sofiîe s-aû luat?
 O fetița dĕ-mpărat.
 Așa mindră șe-m iĕra,
 Cași floarĭa cîmpului
 La lumina soarĕlui!
 Porîna s-o cāsătorĭască
 Pĕstĕ voĭa părintască.
 Cînd iĕl nunta c-o găta,
 Cartĕ mică că-m sosa,
 Trupiĕ ca să-ș gătască.
 La bătaĭe să porînască.
 Nĕvasta dĭn graĭ grăia:
 «Dragu mĕneû, suffĕtu mĕneû,
 Na mărama dĕ mătasa,
 Pe marziî cu aor trasă,
 Cînd aoru s-aû topi,
 Să ști dragă c-oĭ pĕri».
 Crăișoru că-m grăia:
 «Draga mĭa, suffĕtu mĕneû,
 Na tu înlĕtu mĕneû,
 Cînd înlĕtu s-aû topi,
 Să ști dragă c-oĭ pĕri».
 Îĕi să sărutară
 Și că mi-ș pĭcără.
 Merzĕ caĕ zumatătĕ,
 Că maĭ multu nu maĭ poatĕ,
 Că sĭnu îi s-aprĭnde.
 Luĭ a mintĕ că-ĭ vĭne,
 Mĭna-n sĭnu că-ș băga,
 Și mărama o scoĕta
 Și la ĭă că să uĭta,
 Sărĭmanu că vĕda,
 Că aoru să topĭa.
 Îĕl dĭn graĭ așa grăia:
 «Drazi mĕneû, ostași mĕneû,
 Voĭ aișa-m odihĭiĕ,
 Că ĭo năpoĭ că mă-ntorc,
 Că planu l-am zăuĭtat
 Pe masa verdĕ rotată».
 Și iĕl năpoĭ să-ntorșa,
 Acasă cînd așunza,
 Un dĭnărari năintĕ-ĭ iĕșa,
 Crăișorului spuîna,
 Doamna p-on pod aû călcat,

Sugăr mint a fenyő szála,
 Magas hegynek homlokába.
 Feleséget vett magának,
 Szép leányát a királynak.
 Olyan szép volt a leányka,
 Mint a mező virágszála
 Az égő nap sugarába!
 A leány lett felesége
 Szüleinek ellenére.
 Hogy javában lakmároztak,
 Levélben jött parancsolat,
 A seregét szerelje fel,
 A csatába induljon el.
 Szóval mondja felesége:
 «Férjem, szivem reménysége
 Nesze az én selyem kendőm,
 Kihímezve aranyszállal.
 Ha az arany olvad rajta
 Tudd meg feleséged halva».
 A királyfi szól ekképen:
 «Én angyalom, feleségem,
 A gyűrűmüt adom neked,
 Ha az arany olvad rajta,
 Tudd meg, férjed meg van halva».
 Aztán csókot váltogattak
 És dolgukra elindultak.
 Mikor volt fele útjába,
 Tovább nem bírja, hiába,
 Égni kezdett szive tája.
 Akkor neki eszébe jött,
 Hogy keblébe dugja kezét
 És kivette a keszkenőt.
 Mikor a kendőre néze,
 Jaj szegényke mit vett észre!
 Olvadoz az arany rajta,
 A királyfi szóval mondja:
 «Legényeim, katonáim,
 Ti itten megpihenjettek,
 Mert én mostan vissza megyek
 Otthon felejtém a tervet,
 A zöld kerek asztalon van».
 Ezzel aztán visszatérel,
 És a mikor haza érel,
 Elejön egy generális,
 Királyfinak szóval mondja:
 Felesége a hídon járt

Şi ȧa-n riũ mi s-aũ ñecat.
 Ȧel cĩnd aŗa auza,
 Cartē mică cã-m scriia.
 D'ĩnãrarĩului dãda.
 D'ĩnãrãriu sã-ntorŗa,
 Carta la pãriñt pãda.
 Craĩu-n apã cã-m sãria,
 Şi acolo sã ñeca.
 Dumñezo-i ñmpãuna
 Pe Ȧel cu soŗia sa.
 Ȧmpãratu mi-ŗ pľeca,
 Poruncã-n ŗarã-m dãda,
 Şi ŗara sã aduna
 Şi apa cã mi-ŗ oprã.
 Şi pe Ȧei cã mi-ĩ afla.
 P-amĩndoĩ ñmbrãtoŗaŗ.

(*Lagerdorf, Temes m.*)

S belefuladt a patakba.
 Hallja szegény a beszédet,
 Ira gyorsan egy levelet
 S generalísának adja.
 A generális elméne
 Szüleihöz a levéllel.
 A királyfi vízbe ugrott,
 Mélységébe befuladott.
 De az Isten összehozta,
 A nejével összehozta.
 Elindult a vitéz király.
 Mindeneknek parancsolja.
 Gyűljön egybe az országa,
 Víznek árját megállítsa
 Megtalálták aztán őket,
 Átöelve mindkettőket.

A királyfi.

Pã drumu Aradului,
 Merg fiĩ-mpãratului,
 Tot mergĩnd ŗi-ŗ fãcĩnd cruŗe,
 Cã dumñezo sã Ȧ-aŗutē.
 Pĩn la ŗara Rumĩnãscã
 Ȧest-o grãdĩnã domñãscã,
 Nu-ĩ stãpĩn s-o stãpĩnãscã.
 O fost unu dē-mpãrat
 Ş-acuma Ȧel s-o-nsurat,
 Ȧiŗ uspaŗu n-or gãtat.
 Pĩnã cartē Ȧ-aũ picat.
 Cartē dēla-mpãrãtiĩe,
 Sã mĩargã la cãtãniĩe.
 Ȧel dĩn graĩ d-aŗaĩ grãia:
 «Maĩcã, maĩcã, draga mĩa,
 Griŗeŗtē ñevasta mĩa,
 Cu colac, cu laptē dulŗe,
 Doarã cã Ȧa nu s-o duŗe.
 Cã d-o fi d-o paŗe-n ŗarã,
 Ȧo pã sar-oĩ viĩi Ȧarã;
 Da d-o fi d-o rãutatē,
 Ȧo maĩc-oĩ trimetē cartē».
 Şi cĩnd sarã s-o fãcut,
 Ȧel acasã c-o viĩit,
 Ȧevasta nu o vãzut-o.
 Pã maĩca sa o-ntãbat-o:
 «Maĩcã, maĩcã, draga mĩa,

Az aradi országúton,
 Mendegélnek királyfiak,
 Kereszteket vetve egyre,
 Hogy Isten őket segélje.
 Oláhország útja táján
 Virágos szép úri kert van.
 Nincsen annak most gazdája,[!]
 Királyfia volt gazdája.
 De bizony megházasodott.
 Még javában lakomáztak,
 Mikor levele érkezett.
 A császári parancsolat:
 Induljon el katonának.
 Királyfia szóval mondja:
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Gondozza a feleségem.
 Jó kalácscsal, édes tejjel.
 Talán nem hagy itten engem.
 Mert ha bekén lesz az ország,
 Még estére visszatérek.
 Ha meg háborúság lenne,
 Küldök anyám levelecskét».
 A mikor beesteledett,
 Királyfia megérkezett,
 Nem látta a feleségét,
 Megkérdezte édes anyját:
 «Anyám, anyám, édes anyám,

Da indĕ-ĭ nĕvasta mĭa?»
 «Heĭ fiĭulĕ, dragu mĕiĕ,
 Ī-oam mĭnat-o după apă,
 Ī-a picat și s-o nĕcat.»
 «Haĭ d-arată-m mormĭntu,
 Să-m stĭmpăr ĩo surfĕtu.
 Haĭ d-arată-m crușița,
 Să-m stĭmpăr ĩo ĩnĭma.»
 «Heĭ fiĭulĕ, dragu mĕiĕ,
 Multĕ ploĭ că m-or ploĭat,
 Mormĭntu ĩi s-o șĕzat.»
 «Adă maĭco șĕiĭța,
 Ca să-ĭ scot ĩo țoalĭfĕ,
 Să-m stĭmpăr ĩo boalĭfĕ.»
 «Heĭ fiĭulĕ, dragu mĕiĕ,
 Muț pruncuț că mĭ-am avut
 Și șĕiĭfĕ ĩ-or pĕrdut.»
 «Pagubă-ĭ dĕ dumnĕzău,
 Că ț-am supt ĩo țĕptu tău,
 Da tu maĭc-aĭ trăbuĭi,
 Colo dusă-n tri hotară
 Și să-ț deĭ foc și pară,
 Să mĭargă fumu pă țară,
 Să să-nvețĕ maĭșiĭfĕ,
 Cum să țĭn nuroriĕ.»

(Kápolnás, Krassó-Szörény m.)

Hol van az én feleségem?»
 «Fiam, fiam, édes fiam,
 Vízért küldtem a patakra.
 De halálát lelte abba.»
 «Gyere, mutasd meg sirdombját,
 Hadd enyhítem a lelkemet.
 Gyere, mutasd keresztfáját.
 Hadd enyhítsem a szívemet.»
 «Fiam, fiam, édes fiam,
 Esett eső szakadatlan,
 El is mosta a sírhantját.»
 «Add ide a kulcsot, anyám,
 Hadd keressem ki ruháját,
 Enyhítem szívem fájdalmát.»
 «Fiam, fiam, édes fiam,
 Be sok gyermekem született,
 Elvesztették a kulcsokat.»
 «A jó Isten megbüntetett,
 Hogy én szoptam az emlődet.
 Ki kellene vinni téged,
 Három határ dombja elé,
 Tűzet gyujtanának alád,
 Hadd menjen a füstje széjjel.
 Tanulják meg az anyósok,
 Mint kell bänni a menyekkel.»

Alexics György.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Régi lakodalmi szokások Német-Prónán.

(Harmadik közlemény.)

V. A lakodalom második napja.

Az avatás. A menyasszonyi kalácsos és sajttal járás.

Még alig virradt, már a nyoszolyóasszony a jobboldali nyoszolyólánynyal a vőlegény szüleinek házába sietett, hogy az új párnak némi szolgálattal tegyenek. Mihelyt felébredtek, a nyoszolyólány mosdóvizet és törülközőt vitt szobájukba, a nyoszolyóasszony pedig a menyasszony aznapi ruháját szedte elő.

A ki a fiatalok közül először szólalt meg, annak kellett az életben mindig, valahányszor csak összepörlekedtek, a másikat megkérlelnie.

Mosdás után a völegény ezüstpénzt tett a mosdóvízbe, jutalmul az élelmes nyoszolyólánynak.

A menyasszonyt rendszeren a nyoszolyóasszony és a «*Drémekněparen*» (fejékfelkötőasszony) öltöztették.

A rókaprémes kabát e napon nem szerepelt. A többi ruhája, a fejéket kivéve, nem igen különbözött az esküvőn viselt ruhájától.

Miután a «*Drémekněparen*» felkötötte a menyasszonynak a kontyot és ráillesztette az arannyal vagy selyemmel hímzett betéttel ellátott főkötőt, akkor rátette az asszonyok ünnepi fejékét: a «*Dréme*»-t. Készült pedig ez öt rőf hosszú és fél rőf széles finom gyolcsból. A középső rész, különféle redőkbe szedve, az egész főt körülvette és a konty köré csavarodott, de úgy, hogy a fej búbján kis nyílás maradt, hogy a főkötő csinos betétje kilássék. Két hosszú végét pedig hátul a nyaktól a csipőig a pruszlik födte el, a csipőtől kezdve pedig a szoknyával egyenlő hosszúságban hullott alá egymás mellett a két katrinczaforma, díszesen hímzett úgynevezett «*Drémetzēpe*» (fejékc sücske). Sokszor e díszes sücske nem a fejékc sücske volt, hanem mint külön díszruha, pántlikával volt a derékhez kötve. A fejéken rozmarinkoszoru, elől a nyaknál széles piros szalagsokor díszlett.

Ez volt az asszonyok ünnepi fejéke. Téli vásár- és ünnepnapokon a pruszlik fölött vagy rókaprémes kabátot, vagy rövid, csipőig érő sötétkék kabátot (Laibe) viseltek.

Mikor az új menyecske már fel volt öltöztetve és férje s ennek szülei is jelen voltak, akkor a menyecske hóna alá fogta a legszebb menyasszonyi kalácsot és bal kezébe a sajtot, melyeknek pilléjét már előbb levágta a jobboldali nyoszolyólány részére, jobbába pedig szép új kést vett és férje elé lépett. Felemelte reszkető jobbát és könnyezve e szavakkal nyujtotta feléje: «Fogadjon el, kérem, feleségének!»

A férj meghatottságában többnyire szó nélkül ragadta meg a feléje nyujtott jobbot.

A menyecske ezután a kalácsal és sajttal kínálta, melyekből az két vékony szeletet vágott.

«Isten fizesse meg!» volt a köszönet érte.

Ugyanezt tette a menyecske az ipával és napával, kérvén őket, fogadják el gyermeköknek!

Az öregek alig találtak szavakat örömük, boldogságuk kifejezésére, hogy ily derék menyet találtak.

Amint megszólalt a harang reggeli misére, az egész násznép elment a templomba, hol a mise után végbement az avatás. Az avatás offertoriummal volt összekötve. Ugyanis a menyecske, gyertyával kezében, a lakodalmal

asszonynéppel megkerülte a főoltárt és néhány krajczárt ajánltak fel. Ha ilyenkor a menyecske az oltár mögött mákot szórt el, magtalanságot akart.

Avatás után a násznép a lakodalmas házba ment reggelire. A reggeli hasonlított az első napéhoz. Reggeli után a menyecskét kivéve valamennyien a másik házba vonultak és késő délutánig ott mulattak. A menyecske pedig nagy útra készült. A nyoszolyóasszony ugyanis eléje kötötte a vőlegényétől nászajándéku kapott czifra kendőt, még pedig úgy, hogy egy csücskét a mellére, kettőt a derekára tűzött, egy pedig a kötényen lógott alá, felszerelte kalácscsal, sajttal és késsel és útnak eresztette, hogy nyakába vegye a községet. Háznál-házra járt, hogy az egész város lakosságát részesítse menyasszonyi ajándékában. Minden felnőtt kezébe e szavakkal nyujtotta: «Vegyen, kérem, menyasszonyi kalácsomból és sajtbomból!» Két vékony szelvetet vágott mindegyik és a szokásos «Isten fizesse meg!» mellett a jó ismerősök és a gazdagok szép összeggel viszonzták szivességét, a szegények pedig néhány krajczárral, e szavak kíséretében: «Itt van az első gazdaságba, bögrére, bográcsra! stb.»

A jó menyecske figyelmét nem kerülte el ilyenkor a gyermekesereg sem, kik sóvárogva tekintettek a szép fehér kalácsra. Minden egyesnek juttatott belőle, mert tudta, hogy a gyermekek élnek-halnak a kalácsért, meg eszébe jutott, hogy valamikor neki is jól esett egy-egy falat. Egy-egy «Isten fizesse meg!», egy-egy mo'oly az ártatlanok arczán több örömet szerzett neki, mint az idősebbek ajkáról elhangzott ezerféle dicséret.

Útjában sok helyen zárt ajtókra talált, a mi a nem sziveslátásnak volt a jele. Ha szegény tette, nyugodtan haladt tovább, ha azonban módosabb és e mellett fősvény tette, akkor bosszúságában tréfából a mai ajtókilincset pótló zsinet, vékony szijat késével elvágta, hogy utána senki be ne térhessen abba a házba szó nélkül.

Jóllehet azt mondták ilyenkor a menyecskére: «Ez háznál-házra jár koldusgarasért», azért mégis gazdag-szegény egyaránt megtette.

A jobboldali nyoszolyólány kötelessége volt gondoskodni, hogy mihelyt a kalács vége felé jár, azonnal egy másik legyen kéznél.

Estefelé járt már az idő, mikor a menyecske teljesen kimerülve haz ért. Arcza azért mégis derült volt, lelke mégis örült, mert a minden ajkról hallott dicsérő nyilatkozat elfeledtette vele az út fáradalmaikat és csak boldogságára gondolt. Jóllehet elfáradt, azért mégis résztvett a másik házból már visszaérkezett násznép tánczában. Csak a vacsora nyujtott pihenést számára.

A ki nem vett részt a tánczban s napközben hazatávozott, azt a vőfélyek estefelé megint meghívták vacsorára.

A vacsora alatt a menyecske mellett a jobboldali vőfély ült, mert férje akkor felszolgált.

Az ételrend csekély változtatással ugyanaz volt, mint az első napon.

Vacsora után fehér kendővel borított tányért raktak az asztalra. Minden szem a menyecske felé fordult, ki újra kezébe vette a kalácsot, sajtot és a kést és sorba járta a vendégeket. Minden egyessel kezét fogott és azt mondta: «Fogadjon el, kérem, rokonának!» azután megkínálta a kalácsal és sajttal.

Minden vendégnek volt valami hizelgő szava hozzá, mialatt két kis szeletet vágott mindegyikből és «Isten fizesse meg!» szóval visszaadta.

Utána bőven hullott a pénz az asztalon álló tányérra, hogy gazdag legyen a menyecskének szánt ajándék (Spendation).

Később a vendégek a zenészeknek raktak össze jó borraivalót és szép jutalomban részesítették a szakácsnét, ki rongyos ruhában, jajgatva jött a szobába, hogy ruhája és jobb keze, mely rongyokba volt takarva, egészen összeégett. A vendégek megsajnálták és gazdagon szórták a bal kezében tartott főzőkanálba adományait.

VI. A lakodalom harmadik napja.

A hajnom-menet.

A lakodalom harmadik napján már csak a kora délutáni órákban gyűlt egybe a vőfélyek által meghívott násznép a lakodalmas háznál. Egy ősrégi szokás, a lakodalmi mulatságnak fénypontja, az úgynevezett «hajnom-menet» volt még hátra, melynél minden vendégnek jelen kellett lennie. Jól-lehet némelyik csakugyan harmadnapos volt már, mégsem tüntetett távollétével, ott volt s jókedv dolgában még mindig kiállta a versenyt akárkivel.

A gondos háziasszony már régóta félre rakta a legnagyobb tollseprőket, melyekkel leánya lakodalmán a leányok és menyecskék a hajnom-menetre a férfiak kalapját és sapkáját feldisziúsíték.

A legnagyobb tollseprőkkel mindig azon férfiakat tüntették ki, kik őket az első két napon különösen mulattatták, a többieket pedig olyannal, a milyen épen kezök ügyébe került. Az volt a legbüszkébb közöttük, ki a legnagyobb tollseprővel dicsekedhetett és az imponált legjobban a gyermek-sereg előtt, kinek kalapját vagy sapkáját tele aggatták különféle nagyságú és színű tollseprőkkel.

Ezenkívül minden férfi kezébe édes pálinkával, borral, vagy sörrel telt palaczkot nyomtak, kinek miből tetszett, hogy e kedves és erős fegyverrel menet közben kiki kettős harcztot vívhasson: a saját, meg az ismerősök szomjúsága ellen.

Zsebeiket pedig almával és körtével tömték meg, hogy az úton legyen mivel a gyermekeket is megörvendeztetni.

A legvigabb férüvendég «Luczának» (maskarának) öltözött és kezébe palaczk helyett hatalmas póznát vett, melyet a legnevetségesebb dolgokkal czifráztak fel.

Mikor a férfiscereg már teljesen felfegyverkezve állt s az asszony nép is útrakészen volt, akkor a zenészek adott jelre egy indulóba kaptak s a menet kifelé indult. A zene hangjaira a gyermekek és férfiak kurjantásba, énekebe törtek ki és vígan ugrálva léptek ki az utcára.

Az utca egy-két percz alatt megtelt kíváncsi népséggel, főleg a város apróságával, kik kíváncsian lesték, mikor repül feléjük egy alma, vagy egy körte. Nem sokáig kellett várniok. Alig lépett ki egy-egy férfi az utcára, már ott repült egy alma, egy körte az utca nem épen tiszta árkába, vagy ha volt, a legnagyobb sárba, pocsolyába, utána egy másik, majd egy harmadik stb. Alig érte az alma, a körte a földet, már egész sereg élő lény hevert az árokban, sárban, pocsolyában s boldog volt, ki nagy áldozat árán csak egyet is kézhez kapott. Mily édes volt ilyenkor még a piszkos, sáros alma is!

Mikor már az utolsó vendég is kiért az utcára, megálltak a ház előtt, hogy megmutassák a népnek, milyen a lakodalom.

A legnagyobb szájhős parancsára a zenészek valami talp alá valót kezdtek. Néhány férfi ekkor tollseprős kalapját, vagy sapkáját s palaczkját csóválva, nagy kurjantások közt járta magányosan, a legkomikusabb figurákbán a tánczot, a többiek a leányokkal és helyre menyecskékkal.

A határtalan jókedv biztos jele volt annak, hogy a lakodalom minden tekintetben kifogástalan.

Néhány tour után a menet az első vendég háza felé tartott. Elül haladtak ugrálva, kurjantva vagy dalolva a gyerekek és férfiak, élükön a maskarával, ezeket követték a zenészek és a menetet bezárták, vidám beszélgetés közt, a nők. A kíséretet a város fele képezte. A maskara fura alakjával, mókáival, taglejtéseivel, productióival, örült tánczával s a czifra póznával mulattatta a nézőközönséget; a férfiak ugrálva menésökkel, tollseprős kalapjuk, vagy sapkájuk és palaczkjuk csóválásával, kurjantásaikkal, az almáknak és körtéknek ide-oda hajigálásával gerjesztették mosolyra különösen a fiatal-ságot; a zenészek szép nótáikkal keltettek minden kebelben változó érzelmeket; a leányok és menyecskék pedig értékes ruháikkal ragadták bámulatra a népet.

Menet közben a férfiak néha-néha nagyot húztak a palaczkból s megkínálták az ismerősöket is, kikkel az úton találkoztak. Hogy pedig még a legkomolyabb néző ajkára is derült mosolyt csaljanak, a palaczkot hol egy

szórakozott menyecske, hol egy bámézkodó öreg anyóka szájához tartották. Sőt egyes házakba is betértek, hogy a jó barátoknak is juttassanak a lakodalmi italból.

Mikor az első vendég háza elé értek, megálltak egy fordulóra, azután betértek a házba egy kis pihenőre, étel-italra s minthogy a palaczkok tartalma, meg az alma, körte sem tarthatott örökké, hogy evvel is ellássák magukat.

A vendég házában a szivességtől kezdve mindenből kijutott nekik bőven, a miért is hálából tánczczal tették emlékezetessé ottlétüket.

Rövid ott tartózkodás után tovább folytatták útjokat, hogy még nappal ellátogathassanak valamennyi jelenlevő vendéghez.

A muzsika, láрма. kurjantás, ének, táncz, koczintás, alma-, körte-dobálás az egész úton tartott. Menet közben meg-megálltak, az utca közepe tánczteremmé lett s a sárban, pocsolyában is úgy járták a tánczot, akár a szárazon. Nem volt ilyenkor semmi akadály, széles jókedv csapongott mindvégig.

Minden vendég egyforma szivességgel látta őket. Meg is hálálták tréfával, tánczczal. Ha a palaczkok kiürültek, az alma, körte elfogyott, a házigazda mindig a legnagyobb készséggel, örömmel segítette ki őket a bajból.

Este volt már, mikor az utolsó vendégtől is bucsút vettek. Azután újra visszatértek valamennyien a lakodalmas házba, hol az izletes vacsora alatt folytonos derűtség között mesélgették aznapi bohó élményeiket.

VII. A zárómulatság.

Gazdagabbaknál még a negyedik nap délutánján is összejött a fiatal-ság tánczmulatságra. A legtöbb lakodalomnál azonban a harmadik nap után háromnapi pihenés állott be, hogy a vasárnapi zárómulatságnál senkinek a lába fel ne mondja a szolgálatot. E mulatságot, melynél szerintök az ágyvitel előtt megvett menyasszonyi holmiért befolyt pénzt mulatják el, tulajdonképen megint az örömszülők rendezték. Erre is vagy a vőfélyek, vagy a fiatal pár hívták meg a vendégeket. Litánia után kezdődött a mulatság és majdnem reggelig tartott.

Minden lakodalomnál nemcsak jutott mindenkinek elegendő, hanem még maradt is. A hagyomány csak egy embernek a nevét őrizte meg, még pedig közmondásban, kinek lakodalma a szükséges kellékek hiánya miatt rossz véget ért. E közmondást idézik mindig, valahányszor valamely megkezdett vállalat, munka valami miatt nem sikerül, mondván: «Most úgy jöttünk ki, mint *Powaletz* a lakodalommal».

Richter M. István.

Székely kincsásó babonák.

1. *Arany-patak.* Bögöz és Béta között foly egy patak, annak a pataknak van egy kanyarulata és a monda szerint egy bokor a kanyarulatban, a bokor alatt egy nagy üreg, ebben az üregben egy kőválú, mely kőválú minden esztendőben egy bizonyos napon telefolyik arannyal. Ilyenkor rendszeren bányászok jönnek oda, magokkal viszik az aranyat s innét van az, hogy több ízben hiába ásogattak az arany után.

2. *Arany-fa.* Bétához közel van egy erdő, abban az erdőben egy öreg fa s arról a fáról az a hír, hogy alája sok kincs van elásva. Régebben egy asszony járogatott a fa alá, ott letérdelt és imádkozott sokáig és sokszor, hogy onnét azt a kincset valahogy megkaphatná. Egyszer egy fehér ember jelent meg előtte a fa mellett és azt mondta az asszonynak: «Hiába imádkozol te itt, mert azt a kincset úgy sem kapod meg te, hanem valamelyik gyermeked, vagy unokád!»

3. *Hét percz.* Kovászna közelében (Háromszék m.) van egy vár-omladék, mely felől azt tartja a nép, hogy van benne valami pinczeféle, azon a pinczefélén van egy vasajtó s azon a vasajtón ül Tündér Ilona. A vasajtó minden új esztendő napján megnyílik, de csak hét perczre s akkor látni lehet azt a rengeteg aranyat, ezüstöt, drágaságot, a mi ott a pinczében van. A ki hét esztendeig bárminő nyomorúság között is ott lakik azon a helyen, a hol a kincs van s újév napján a pinczébe megy, annak azt mondja Tündér Ilona: «Eredj be oda és hozz abból a kincsből magadnak a mennyit a két szemed kíván, de vigyázz, nehogy hét percznél tovább maradj benn!» A ki a kiszabott hét percznél tovább marad benn, azt egy hétfejű és tizenkétfejű sárkány fogja meg a pinczében, iszonytató kínok között sárkánynyá változtatják és mindaddig nem szabadul ki onnan, sárkánynak is marad, míg nem találkozik egy ember, a ki hét évig azon a helyen lakik, a hol az a sok kincs van, a miért a pinczébe aztán be is mer menni.

4. *Attila kincse.* Felső-Boldogfalván (Udvarhely m.) az a hiedelem élt mint babona ezelőtt, hogy ha egy fiúgyermeknek, a ki testvérei között a hetedik, a mellett istenes, jámbor természetű gyermek és nem káromkodik, hetedik esztendő korában megkenik fehér mák-olajjal, mi a patikában is kapható, jobb keze hüvelyk-ujján a körmét, akkor az a gyermek mint valami üvegen, keresztül lát az ő körmén és a körmén keresztül nézve képes lesz

megtalálni a földben elrejtett, vagy elásott kincset, aranyat, ezüstöt, drágaságot. Úgy fordult elő egyszer, nem is nagyon régen, hogy találkozott a községben egy ilyen hetedik csoda-gyermek. Megkenték hát fehér mák-olajjal annak a hüvelyk-körmét és próbaképen, a nélkül, hogy a fiú tudta volna, elástak egy szilvafa alá egy 20 kros ezüstpénzt és kerestetni kezdték a fiúval. A csoda-gyermek ránézett a hüvelyke körmére, keresésre indult, mendegélt s a szilvafa előtt megállva így szólt: «Ezen a helyen ássanak!» Erre ázni kezdettek s íme: előgurul a húszkrajczáros. Minthogy Boldogfalván régi idők óta az a monda keringett, hogy a Budvár oldalában, Udvarhely mellett van eltemetve Attila király, még pedig aranykoporsóban rengeteg ezüst között, néhányan a községbeliek arra a gondolatra jöttek s meg is cselekedtek, hogy a csoda-gyermeket föl vitték a Budvár oldalába, ott a bokrok, kövek, omladékok között keresztül nézettek a fiúval a hüvelykujján, figyeltek, hallgattak, kémltek a hely után, midőn a fiú egyszerre ujját nézdegélve fölkiált: «Itt van a kincs, annak itt kell lenni!» Erre a vezető 3—4 községi ember a gyermek mondása szerint nagy titokban ázni kezdett az omladékok között Attila kincse után. Éjjel-nappal dolgozva omlott a kavics, targonczázták a földet, mélyre hatoltak befelé. Már-már hallani vélték a vasajtó döngését, a mely mögött Attila arany-koporsója fekszik. Ekkor fáradságtól, türelmetlenségtől bosszankodva egyik kincs-ásó elkiáltotta magát káromkodva: «Azt a rézangyalát a kincsének, merre van már!?» — Erre a káromkodásra csoda történt. A rengeteg kincs, a mely varázserővel oda volt kötve a Budvárához, a káromló szavakra egyszerre feloldódott, szabaddá lett, a kincs-ásóknak pedig csákány és kapa kiesett kezükből és leesett ajakkal, fehérre nyitott szemekkel nézték, a mint pulya kis törpe hosszú szakállú emberkéék rémítő kongás, dübörgés, morajlás közepette vonszolták-vitték valamerre Attila koporsóját budvári rejtekhelyéről, onnan, hol azt a hét éves csoda-gyermek által szinte, de szinte feltalálják vala.

5. *Temonda, a melyet igaz történet gyanánt beszélnek.* A nép száján, *Beszterczen*, az a babona él, hogy ápril 23—24-re virradólag a pénz a földből kigyúl. Ha ilyenkor pénzt látsz valahol kigyúlni és utána ásol, biztosan megtalálod a kincset. Egyszer a városnak felső részéből emberek mentek a mezőre, hogy egy bizonyos helyen lássák meg, a mint ott a pénz kigyúl. Éjjel volt, úgy 11—12 óra körül. Hát íme a földből egyszerre csak sárgás-zöld láng csap föl, a kincs. Oda szaladnak gyorsan, egy fehér kendőt oda teritenek, nehogy a helyet azután eltéveszszék szem elől. Másnap kimennek oda, áznak, csak áznak, hát egy nagy üst vetődik elé. Az ásás közben nekik egy szót sem lett volna szabad beszélniök. Minthogy pedig az emberek néha-

néha beszélgettek, sőt ha nehezen ment a dolog, még káromkodtak is, annak okáért, mikor ők az üstöt kifeszegték, csengő arany helyett csupa fekete szenet találtak benne. E miatt ők mérgelődve, morgolódva vitték a szenet hazafelé, de útközben, még azon az éjjelen, betértek egy Doder nevű cigánynak a házába és ott beledobták annak kemenczéjébe. A cigány aludt, épen akkor álmot látott, pláne egy rakás pénzről álmódott. Mikor reggel fölébred és körülnéz a cigány a szobában, hát a tűzhelyen, a kemence előtt egy rakás aranypénzt pillant meg. Ezzel a sok pénzzel a cigányból és családjából igen gazdag familia lett és boldogul éldegélt. Történt egyszer, hogy mikor kérdeznék a cigányt, mi módon tett annyi pénzre szert, maga beszélte el, hogy néhány ember csúfot akart belőle üzni és szenet öntött az ő tűzhelyére, minek következtében az a szén, mit oda öntöttek, minthogy ő álmában akkor nem beszélt, aranypénzé változott át. Mivel azonban ő ezt az esetet, a hogy történt elmondotta, azért a pénz kiolvadt a kezéből és ő megint szegény ember lett. — Ez a babona, mely a szászok közül való (Correspondenzblatt für Sieb. Land. 1897. Nr. 1.), él és meg van a székelyek közt is, nevezetesen Udvarhelymegyében, hol szintén az a hiedelem, hogy a földbe ásott kincs szét György-napra virradólag, tehát április 23—24. éjjelén, hajnal felé, minden évben kigyúl a földből, sárgás-kékes lánggal ég, csak épen lesni kell: *hol* s a ki jól megjegyzi magának a helyet, a hol fölcsapó lángot vesz észre, ott bizonyosan megtalálja a kincset.

Ezzel a földben rejlő és ott megtalálható kincsekkel kapcsolatban, jut eszembe gyermekkoromból egy jelenet, mikor Fenyédről (Udvarhely m.) egy földműves székely jött házukhoz Bethlenfalvára és 20 frtot kért kölcsön. Őszbe csavarodott, sápadt, csaknem fanatikus kinézésű ember volt. «Az ökreimet már elástam — úgymond — a szekérszerszámot is eladtam, de meg van még a házam, arra adhatnak 20 frtot kölcsön. Én, a feleségem és két fiam négy hónap óta mind ásunk, ásogatunk a Rez-oldalában, az után a kincs után, a mit nekem álmomban egy ősz-szakállú ember mondott meg, hogy hol van. Én azt a helyet meg is találtam a Rez-oldalában; még egy pár heti munka s akkor a kincset rejtő első vasajtót elérjük; most hát munkásokat kell fogadnom, hogy nagy erővel dolgozhassunk. Erre kell a 20 frt.» Rég volt e jelenet. De arra még emlékszem hallomás után, hogy egy pár évre azután, a keresett kincs nélkül halt meg az az ember.

Balásy Dénes.

ANTHROPOLOGIA.

Adatok a bácsbodroghmegyei sokaczkok anthropológiájához.

Hogy a Baranya, Bács-Bodrogh és Torontál vármegyék területére szétszórt magyarországi *sokaczkaink* (šokci), a délszlávokra ethnikai tekintetben általánosan jellemző vonások megtartása mellett, ethnographiailag meglehetősen különállást foglalnak el, *Banatianu*, *Kondor*, *Rónai*, *Iványi* és *Badicz* előmunkalatai után, alaposág és szakavatottság dolgában elődeit nagyban felülmulván, újabban *Jankó János dr.* mutatta ki teljes határozottsággal.¹ Ugyanő lent idézett értekezésében felpanaszolja, hogy tanulmányába nem vehette fel ez érdekes néptöredék anthropológiáját, mert mérő eszköze útközben eltörött és kijavítására nem várhatott.

Jankó kénytelen mulasztását jóvá teendő, ajánlatára a M. Nemz. Múzeum úti átalányából nyert segélylyel. a mult évben felkerestem egyelőre *Szónta*, *Vájszka* és *Bogyán* bácsbodroghmegyei községek sokaczkóságát és a községek összlakosságához mért arányszámban. összesen 102 férfiegyént vettem az anthropometer alá. Vizsgálataimról a következőkben fogok beszámolni.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, tudom jól, hogy az anthropologiai tudományszak s különösen ennek anthropometriai részének mai állapotából kifolyólag, az efféle anthropologiai felvételek tulajdonképeni, positiv eredményét még mindig egyes egyedül a somatologiai leírásban és a mérési táblázatokban foglalt *kutatási anyag*, mint olyan, teszi. Az összehasonlítás útján nyert ú. n. «eredmények» egységes mérési eljárás és elegendő nagyszámú mérési adatok híján, csak ezeknek évtizedek multán várható kipótlása után nyerhetik el azt az exactságot, mely a természettudományok inductiv módszerének nélkülözhetetlen alapfeltétele.

Azért, szerény véleményem szerint, nem végez hiábavaló munkát, a ki már most is. Magyarország népelemeinek anthropológiáját kutatja. Hazai népismereti tudományosságunk állapotára szomorúan jellemző, a mire a bevezető mondatban utaltam, hogy a többek közt sokaczkaink ethnographiai különállása csak a legutóbbi évek során vált köztudomássá, pedig a köztük és a Bácska gör. kel. vallású szerbsege, de még inkább a köztük és a szintén római kath. vallású bunyeváczkok között létező különbségek, különö-en nyelvjárásuk majdnem teljes azonosságát tekintve, ugyancsak elég szembetűnők voltak.

Sokaczkaink anthropológiájáról — pedig félig-meddig gyakorlott szem ezen a téren is azonnal látja a különbségeket, — még ennél is kevesebbet tudunk. *Vilovszky*² a bunyeváczkokkal azonosítja őket, mond-

¹ *Jankó János dr.*: Adatok a bácsbodroghmegyei sokaczkok néprajzához. Ethnographia 1896. évf. különnyomatban is.

² *Vilovszky Stefanović, Theodor Ritter v.*: Die Serben im südl. Ungarn, in Dalmatien, Bosnien, und in der Herzegovina, 278. lap.

ván: Nur ein sehr geringer Theil, etwa 70,000 Seelen sind kath. Serben und heissen «Bunjevci» oder «Sokci». *Staré*¹ egyszerűen nem veszi tudomásul, hogy horvát-szlavon területen a tulajdonképeni horvátok és sokaczkok közt akár somatologiai, akár ethnographiai különbségek léteznének.

A sokaczeink anthropológiájára vonatkozó egyetlen tudományos becsű megjegyzés, melyre hosszas keresgélés után a *Zeitschrift für Ethnologie*-nek egy széljegyzete nyomán ráakadtam, nem kisebb embertől ered mint *Virchow*² s miután cikkekcskéjének hibái nem annyira őt, mint inkább magyar informátorjait terhelik, azonkívül pedig azt a nívaut jelzik, melyen sokaczeinkat illetőleg a külföldi tudományosság ma is áll, eredetiben szeretném ideiktatni:

Zum Schlusse will ich noch einige Messungen und Notizen anfügen, welche ich am 8. Sept. 1876 an einer Reihe von Südslaven oder Serben in Nieder-Ungarn aufgenommen habe. Der internat. Congress für prähist. Anthrop. u. Arch. hatte sich an diesem Tage von Budapest mit dem Dampfschiff Hildegarde die Donau abwärts, zunächst nach Érd, einem von kath. Serben bewohnten Orte am rechten Ufer der Donau begeben, wo die Bevölkerung in ihren sehr malerischen Trachten aufgestellt war (Congrès internat. d'anthrop. et d'arch. preh. Comptes rendus de la huitième sess. Bud. 1876 p. 395.) Diese unter den Namen Sokác oder Bunyevác bekannten Leute bilden die nördl. Gruppe der eigentlichen Südslaven. Später, als das Schiff in der Nähe von Batta, gegenüber der Insel Csepel anlegte, um den Congress an die Überreste der alten römischen Ansiedlung Potentiana zu führen, trieb ein plötzlich ausbrechendes Gewitter mit orkanartigen Windstößen alles auf dem Schiff zusammen und ich nahm die Gelegenheit wahr, einige der uns nachgekommenen Leute einer näheren Prüfung und Messung zu unterziehen. Freilich war dies nicht so leicht und ich musste bei einigen Frauen schon ihres Kopfputzes wegen auf eine Messung des Schädels verzichten. Ausser 7 Bunyeváczer (3 Frauen und 4 Männern) und einen Slovaken aus der Nachbarschaft betreffen meine Notizen noch einen magyarischen Edelmann, der besonderen Werth darauf legte in meinen Listen mit angeführt zu sein.

Bunyeváczen oder Sokáczen.

1. Clara Ukil 22 J., verh.;
2. Wirfkovits Matik 21 J., verh.;
3. Agnes Czibrák 19 J., verh.;
4. ihr Mann Czibrák 23 J., mit angewachsenen Oberlappchen;
5. Georg Lóšit (Loschitz) 51 J.;
6. Jakob Kovács 24 J., sehr gross, mit beinahe angewachsenen Oberlappchen, von Vater und Mutter her Bunyevác;
7. Ludwig Kovács 35 J. alt, von hoher Gestalt und Kraft, Bunyevác.

¹ *Staré*: Die Kroaten im Königreiche Kroatien und Serbien.

² *Virchow R.*: Anhang zur Craniologie Illyriens. Monatsber. der Berl. Acad. 1877. P. 769—819.

Die Slaven waren kräftig gebaut, im Ganzen von gesundem Aussehen und mehr brünetter Complexion. *Die Haare waren bei allen braun, bei 4 hell-, bei 3 dunkelbraun.* Die Augen bei 4 braun, bei 2 blau und bei 2 grau. Die Haut an dem bedeckten Theil der Arme fast durchwegs weiss, nur bei einer Frau bräunlich. Immerhin variierte die Farbe der Iris so häufig, dass man schon deshalb an Mischverhältnisse zu denken geneigt sein konnte.

Bunyeváczen (Serben.)

	Weiber			Männer			
	1	2	3	4	5	6	7
Hautfarbe	bräunl.	weiss	w.	w.	hell röthlich	w.	w.
Haarfarbe	d. br.	h. br.	h. br.	h. br.	d. br.	h. br.	d. br.
Augenfarbe	br.	g.	bl.	g.	b.	h. bl.	d. b.
Länge des Kopfes . . .	182	—	—	170	184	180	179·5
Breite „ „	147	—	—	150	155	147	160
Ohrhöhe	115	—	—	118	120	122·5	136
Gesichtshöhe	110	122·5	119	120	123	124	129
Malarbr.	95	84	96	94	98	103	102·5
Nasenhöhe	52·5	59	55	58	56	55	57
„ breite	31	34	27	29	30	33·5	34·5

Daraus berechnen sich folg. Ind.:

L. B.	80·7	—	—	88·2	84·2	81·6	86
Ohrh.	63·1	—	—	69·4	65·2	68	73·1
Ges.	125·7	145·8	123·9	127·6	125·5	120·3	125·8
Nase.	59	57·6	49	50	53·5	60·9	60·5

Im mittel ergeben sich also für die Bunjeváczen:

	Männer	Frauen	Gesamt-Mittel
L. B.	85	80·7	84·1
Gesichts-Ind.	124·8	128·4	126·3
Nasal-Ind	56·1	55·2	55·8

Die Brachycephalie dieser nördlichen Gruppe unter den Südslaven wird denn nicht zweifelhaft sein. Man kann sie auch wohl unbedingt hyperbrachycephal nennen. Insoferne stimmen sie mit den illyrischen Maassen.

Liesse sich nachweisen, dass die Sokaczok schon seit der slavischen Einwanderung in dieser Gegend der alten röm. Provinz Valeria gesessen haben, so könnte man daran denken, dass in ihnen der illyr. Typus der Pannonier nachklänge. Allein nach dem, was wir in Ungarn hörten sind diese kath. Serben erst spät an dieser Stelle angesiedelt worden, nachdem sie südliche Sitze aufgelassen hatten.

Az anthropologia nagymesterének húsz évvel ezelőtt végzett alkalmi észleletére nincs mit megjegyeznem. Tévedéseit magyar ember azonnal átlátja, de merithetjük belőlük azt a tanulságot, hogy hazánk néprajzi és anthropologiai kataszterének tudományos alapon leendő felvétele és magyar történetírók által végzendő kimélyítése oly feladat, melylyel a hazai és az egyetemes tudománynak nemcsak tartozunk, de a melyet csak egyedül mi végezhetünk kellő szakavatottsággal, mert sajátos hazai viszonyainkat csak mi ismerjük teljesen, kik azokat az anyatejjel együtt szívtuk magunkba.

*

A sokaczság Bács-Bodroghmegyében *Jankó* számításai szerint: Bács, Plavna, Bogyán, Vajszka, Szónta (3079) Monostorszeg, Béreg és Szántova községekben körülbelül 14,000 lélekre tehető.

Ugyancsak *Jankó* fentemített értekezésének áttanulmányozásából önként folyt, hogy az ott bővebben felsorolt okok miatt anthropologiai adataim zömét *Szöntáról* kellett beszereznem, egyrészt mert itt laknak legtömegesebben, másrészt pedig, mert épen ezen számbeli fölényüknél fogva itt őrizték meg legjobban az ősi állapotot, melyen változtatni nem is akarnak, de nem is igen tudnak, még pedig közzgazdasági okokból. A Bácska kővér földjét itt is, mint akárhány helyütt, többnyire a svábság kerítette hatalmába — hozzáteszem nem mindig a leglelküismeretesebb módon — hogy azután lassacskán a benszülött magyarsággal, a kurta nemesség utódaival összeházasodva s másod-harmad izben teljesen elmagyarosodva, a még félszázaddal ezelőtt aránylagos jómódnak örvendett sokaczság kárára fejleszse jólétét. Szónta sokacz lakosságára a végszapást mégis akkor mérte a speciális viszonyokkal mit sem törődő, mindenkor és mindenütt uniformizáló állami centralisatió, mikor a 80-as évek óta a kincstári birtokokat eladogatni kezdték. Szónta sokaczai azóta elestek a közlegelőtől, ezzel együtt az előbb virágzó marhatenyésztéstől, a mi azt eredményezte, hogy a falu sokaczsága alig két évtized lefolyása alatt, mondjuk ki a keserű szót, koldusbotra jutott.

Még egy ok volt, a mért épen Szöntára rándultam első izben s csak másodsorban Vajszka és Bogyán községekbe. A sokaczság t. i. ethnographiai tekintetben is itt mutatja a legnagyobb eredetiséget, kevesebbet a déli vidéken, hová Vajszka és Bogyán tartoznak és még kevesebbet északon, Szántovával mint központtal, mely utóbbinak anthropologiai felvételétől ez idős zerint el is állottam.

A sokaczok anthropologiai felvételére nézve különösen az a körülmény is buzdított, hogy *Jankónak* ez irányban folytatott beható kutatásai kétségtelenné tették, hogy oly néptörredékek állók szemben, mely valószínűleg ősidők, de kétszáz év óta egész bizonynyal, mondhatni, «törzsbeli endogámiának» hódol, tehát nagyobb tömege mellett is olyan *tiszta fajnak* tekinthető, milyent Európában ma már csak keveset találhatni.

Mint már említettem, összesen 102 férfi egyént vizsgáltam meg behatóbban. A rendkívül laza erkölcsök kihasználásával talán néhány

nőt is felvehettem volna, a minek azonban csak csekély hasznát veszem, mert eltekintve azon szokástól, hogy az asszony kapiczájához (doge-kalap alakú fejkötő) főbenjáró erkölcsi sértés nélkül nyulni sem szabad, a sokacz asszonyok egy hétre készülő hajviselete — mint már *Virchow* is tapasztalta — egyszerűen lehetetlenné teszi épen a legállandóbb és legfontosabb *fejméretek* felvételét. A haj a frizura készítésekor nagy mennyiségben felhasznált szappanvíztől lassacskán színét is változtatja; a sokacz leány, menyecske továbbá erősen kendőzi magát, a legtöbbjükben lappangó tüdőkörtől még a szemük fénye is hamis s így a rendes, leírás-tani anthropologiai adatok összegyűjtésétől is elállottam. Annyit minden-esetre megjegyezhetek, hogy a fiatal asszonynevelés szépsége, bája, mind-addig, míg az ember undok erkölcsű beszédüket meg nem hallja, vagy meg nem érti, egyenesen elbűvölő. Csunyát köztük sem a templomban, sem kolo-zás közben a korcsmában alig láttam.

A felvett községek mindegyikében csakis azokból a családokból hivatam be a 24 éven felüli és 60 éven aluli férfiakat, kiket *Jankó* többször hivatkozott monographiájában a sokaczok törzsökös családjai-ként felemlit és kik már a mult század első éveiből fenmaradt első anyakönyvekben is előfordulnak.

Szótán, hol összesen 67 emberen végeztem észleléseimet, ezek a következő családok tagjai voltak: Adzsin, Brdarics, Benák, Bozsics, Domics, Dekán, Milos, Matics, Peák, Prelics, Poturicza, Suvák, Sokacz, Topál, Vidakovics, Zlatár.

Vajszkán a lakossághoz mért ugyanilyen arányban összesen 23 embert vizsgáltam és mértem. Családi neveik ezek voltak: Augusztinov, Lutrov, Peicsity, Simunovics, Suvák, Soktyity, Vukov és Vucsinác.

Bogyánit 12-t mértem, neveik: Benák, Dumengyics, Lutrov, Markovics, Peicsity, Simunovics és Suvák.

Különösen a két utolsó, déli faluban már nagyon megválogattam a legényeket és férfiakat és itt is, a hol pedig több nehézséggel járt, egyelőre csak olyanokra terjesztettem ki a vizsgálatokat, kiknek anyja is Jankó tipikus sokaczneveinek egyikét viselte.

Mielőtt a testi jellemek leírására térnék, hadd vázoljam rövidesen a benyomást, melyet a sokaczok első látása bennem keltett.

Szótán a mérési táblázatban 1. sz. alatt előforduló községi birót kivéve, ki erithrismusa, Kovács nevű magyar származású édes anyja, és egyéb jellemvonásai során a sokacz-magyar vérkereszteződés egyik igen tanulságos képviselőjéül tekinthető (l. 7 a) és 7 b) ábra) a többi megmért 66 egyén valamennyi nemzeti viseletben járt. A báránypőrcs bunda egyikén kopottabb s viseltebb volt mint a másikon, az alakok a meglehetősen testmagasság mellett is összetöporódottak, arcukról a búskomorság csak nagy ritkán szállott le — pedig a szobában, melyben mértem, állandóan voltak öten-hatan s ilyenkor, különösen a magyar nép közt, a tréfának, mókának se vége se hossza. Valódi hájhasú, tehát a második férfikorban álló jól táplált ember, alig egy-kettő volt közülök. Arcaik, kezeik, már első tekintetre még az egészen fiataloknál is saját-

ságos fénytelen, homályos színükkel tűnnek fel, mely tünetény közelebb-ről tekintve, a jómódban élő culturfajoknál a test borított részein csakis a későbbi aggkorban fellépő millió apró ránczocskának időelőtti fellépésére volt visszavezethető.

Vajszkán sem a megmért 23, sem a többi ily czélből megfigyelt egyénen nem vettem észre a degenerációnak az imént felemlített jeleit. Férfin s asszonyon egyaránt meglátszik, hogy a szóntaiakkal egy hús, egy vérből valók — a mi a kiválogatott bogyániakra is áll. — de más a fellépésük; még a ruházatuk is más, újabb; pedig a szabása a szóntaival azonos és előszeretettel öltik fel nemzeti gunyájukat. Megjegyzem, hogy pénteki, tehát hétköznapon érkeztem Vajszkára. A férfiak határozottan jobb húsban vannak, aránylag több köztük a katonaviselt ember is és bizonyos méltóságtól eltekintve, vidámabbak is szóntai rokonaiknál.

A bogyáni köztük a haladást képviseli, 12 emberem majd mind katonaviselt ember volt. Érdekes, hogy ezek egyenesen tisztességet láttak abban, hogy őket felmértem. Nemzeti ruhában már csak a falu vénei járnak, kik közt az egyiket a 102. számút, egy még csak 65 éves, de a munkától egészen megtört aggastyánt részben meg is mértem, a többiek már valamennyien posztóruhában, csizmában jártak. Még manstettás, galléros, valódi (pravda) sokacsz is akadt köztük.

Talán tévedek, talán nem is, ha a Szóntán észlelt testi visszafejlődést a vesztét érző népség deprimált lelkiállapotának tekintetbe vételével, főképen a táplálkozási viszonyokra szeretném visszavezetni. Szónta a Dunától mindössze egy órányira esik, kizárólag földművelő lakosának főtápláléka mégis télen-nyáron, délben-este, rossz, félig buza, félig kukoriczalisztból sült kenyérből áll, melyet nyers vöröshagymával ízesítenek és ha csak lehet, pálinkával megöntöznék. Vajszkán, Bogyánban pedig minden ember egyszersmind halászeber és az uradalomnál is van kereset. Innen a jobb mód s az ezzel járó fejlettebb testalkat.

Ilyen tények constatalása az európai tudományosságra nézve talán kevésbé érdekes valamely délszláv nép-enclave 100 egyénéről felvett mérési táblázatnál — ránk magyarokra nézve ez idő szerint rendkívül hasznos lehet.

Szorosan anthropologiai leírásomat azon tény registrálásával kezdem — és ez különösen a szóntai sokaczságra áll. — hogy a faj összbenyomása a lehető legegységesebb és köztük ugyanaz esett meg rajtam is, a mi a primitív népek közt esik meg az utazókkal, hogy t. i. akárhányszor meg akkor sem tudtam őket egymástól megkülönböztetni, mikor egyiket-másikat a közel egy fél órát tartó méréseknek is alávettem.

Az egységes benyomás előidézésében nagy szerep jut először a *bőrszín* egyneműségének. A bőr színe mindnyájuknál fehér, gyenge sárgás árnyalattal. Eleinte a szokásos színfokozatok felvetelére is ki akartam terjeszkedni, de egyhamar meggyőződtem, hogy adott esetben ennek semmi értéke. Valamivel barnább bőrszín csak Bogyánban észleltem. A szőke-vörös emberekre jellemző áttetsző, rózsás bőrszín az 1. számú keverék-sokacznál fordult elő. A szóntai lakosságnál a bőrön már a fiatal korban

(a 20—30-as években) fellépő sajátságos fénytelenségről és ránczos-ságról, mely száraz tapintattal is jár és a délszláv népeknél, amúgy is gyengén kifejlődött panniculus adiposus majdnem teljes hiányáról már fentebb megemlékeztem. A test egyes helyeinek pigmentirozása sem mutatja azokat a nagyobbfokú különbségeket, miket, hogy úgy mondjam újabb, — talán részben barnább — fajoknál megszoktunk. A mellbimbók areája nagy, pigmentuma egyszínűen barna, rózsás színű bimbót csak két fiatal emberről találtam. A tenyészín megállapítása szintén nehézségekbe ütközött — a piszok miatt, mely már jóformán lemoshatatlan rétegben, sőt a szaruhártyát is teljesen impraegnálva szokott előfordulni. A bőrnél kell felhoznom, hogy mérés közben, pedig tél idején voltunk, izzadságkiválasztásuk rendkívül bőségesnek mutatkozott a nélkül, hogy a rendes izzadságszagon kívül valami specificus szagot észlelhettem volna.

Anyajegyek, lencsék, a megmért egyéneken csak nagyon kicsi számban voltak kifejlődve. A tetoválásnak más nemét, mint azt, melyet minden katonaviselt emberen szerte az országban találni — nem láttam.

A szemek az összes egyének jó háromnegyedénél mélyen bent fekszenek a szemüregekben, de elég hosszúak. Egyetlen kivételkép a 4 a és 4 b sz. ábrákon bemutatott férfi, kinek orra, szeme élénken elválnak a többiektől.

A *hajzat* bőségesnek mondható, középvastagságú, sima és közel a fejbőrhez gyengén zsiros tapintatú. Fürtös vagy kunkorodott hajú köztük egy sem volt. A rendes hajviselet az 1 a), 1 b) 2 és 3. számú ábrákon látható. A bogyániak már valamennyien, a katonaságtól nemrég hazakerült fiatalság Szóntán és Vajszkán is, legalább egy ideig kurtára nyírott hajjal járnak. A haj színét illetőleg, koromfekete haját három esetben, barnás-vöröset egyben, sötét-szőket öt esetben észleltem, mely számok az egységes sokacz típuson kívül álló egyének anthropologiai viszonyainak megállapítására teljesen elégtelenek. A haj főszíne természetesen a barna, melynek legalább is három főnuance-át kell megkülönböztetnünk, mikor azután az összes esetek $\frac{3}{4}$ -e a világosabb árnyalatokra esik. A sokacz csak bajuszt visel. Szakállfejlesztésre nem is igen hajlanak. A bajusz színe rendszeren jóval világosabb a haj színénél. Ellenkező esetet egyetlen egyszer észleltem. Vörös bajszú ember, legalább is $\frac{3}{4}$ -ed részben vörös szálakkal, hét volt a 102 között, tehát aránylag kevés. A bajusz feltűnő világos színének kell tulajdonítanom, hogy az ember különösen Szóntán akárhányszor, ha nem is épen szőke, de világos-barna fajú nép között hiszi magát. Hozzájárul ehhez, hogy a 35 éven felüli emberek már mind legalább felig öszek. Teljesen ösz alak, mint mondani szoktuk, galambösz ember, alig akadt köztük.

A szemöldök színe általában egyezik a bajuszéval, de annál rendszeren valamivel sötétebb. *Popovich M. Gy.* a bunyevácok szemöldökét sűrűnek, bozontosnak mondja, a mi a sokaczokra nem áll. Többnyire egyszerűen íveltek; középtűt gyengén összefutó szemöldökök csak a meglettebb korú embereknél észlelhetők, de korántsem tipikus kifejlődésben, a mi e jelleg fontosságáról sokat levon.

A test egyéb szőrzete meglepően gyér kifejlődésű. A hónaljszőrök teljesen kifejlődött embereknél is (hiszen tudvalevőleg csak 24 éven felülieket mértem) nyolcz esetben majdnem teljesen hiányoztak. Erősebb mellszőrzetet csak négy esetben észleltem. Az esetek túlnyomó többségében a mell teljesen szőrtelen. Feltűnően szőrtelenek továbbá még az alkarok, de különösen a lábszarak.

A haj színével tudvalevőleg correlativ szivárványhártya (iris) szinéről a következőket mondhatom. Fekete színű szivárványhártyát egyetlen egy esetben sem találtam. Sötétbarnát is csak aránylag kicsi számban, világos-barnát kb. 70 egyénnél.¹ Barna szemcsekkel tarkázott szürke irisszint négy esetben, az egy méternyi szabályszerű észlelési távolságból szürkés-kéknek látszót, hat esetben találtam. A szem egyéb leírastani jellegeire az egyes testrészek leírása során még visszatérek.

A test főbb részei sokaczejainknál arányosan vannak ugyan kifejlődve, de gyengén, a mi szintén szervezetük degenerációjára vall. Afféle izom-emberre, a kik a magasabb cultur-rasszok föld- és kézi munkásai közt elég gyakoriak, köztük nem akadtam.

A fej homloki és laterális normáinak a sokacajokra tipikus külalakja az 1 a, 1 b, 2. és 3. számú fénykép után készült en face és en profil arczképeiből is megítélhető. Feltűnő rövidege mérések nélkül is szembeötlik. A norma occipitalis a hajviselettől jóformán teljesen el van takarva. A tipikus arczprofil az 1a) 1b) ábra mutatja legjobban.

A sokacz homlok közepes magasságú, meredek, s a falcsontokba elég nagy görbülettel megy át. Szélessége a pofacsontok dűdorainak távolságánál csak valamivel kisebb. A tarhely kevésbé van kifejlődve, ugyanez áll az orrgyökér bemélyedésére is. A pofadűdorok csakis a zsírpárna föntebb említett hiánya miatt látszanak erősebben. Abszolút nagyságuk aránylag csekély. A szemüreg kicsinek mondható; e benyomás földézésében azonban azon körülménynek is van része, hogy a szemgolyó az összes esetek jó háromnegyedében a számtalan ráncz barázdálta héjaktól körülvéve, mélyen az üreg belsejében fekszik. A szemrés mégis elég hosszú és egyenes. A túlkhártya mindenkor fehér, erősebb sárgás tonus nélkül, a szemzúgok kevésbé élesek. A könnytuscsa kicsi, fejletlen. A csipa-kiválasztás majdnem általánosan rendkívül élénk. A pupilláról ugyanazt kell constataálnom, a mit *Popovich* M. György a bunyevácokról, hogy t. i. általánosan (az esetek $\frac{7}{8}$ -ában) rendkívül meg van nagyobbodva, ez még a szürke és kék szeműekre is áll. A jelenség okát, hacsak nem faji jellegnek akarjuk tekinteni — a táplálkozási viszonyokban kell keresnünk.²

Az orr általában hosszú, magas és keskenynek mondható. Egy héja és egy pisze orrt kivéve a többi 100 esetben majdnem pontosan

¹ Az idevágó számok pontos felemlítését egyrészt az átmenetek gyakorisága, másrészt a nap különböző szakáiban váltakozó intenzitású megvilágítás miatt mellőzöm.

² Azóta a szintén sötét complexiójú kalotaszegi magyar nép közt járhattam, a kinnél pupilláira épen az ellenkező áll.

I. tábla.

1. a.

1. b.

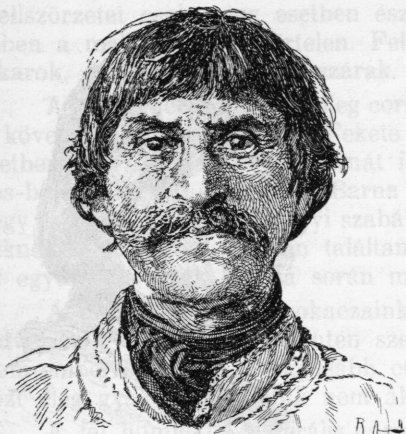
2.

3.

Rendes sokacz typus.

II. tábla.

4. a.

4. b.

5.

6.

4. a., 4. b. szerbekre, 5. 6. bunyevácokra emlékeztető sokaczkok.

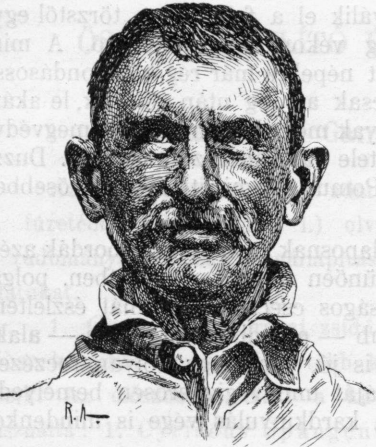
III. tábla.

7. a.

7. b.

8. a.

8. b.

7. a, 7. b magyar keverék, 8. a, 8. b svábos típusú sokaczkok.

feles számmal gyenge sas orrt (l. 1a) és b) ábra) és ugyanannyi alig észrevehetően nyergelt egyenes orrt észleltem. Az orr hegye rendszeren finom metszésű, de a czimpák elég erőteljesek. Az orrlyukak a felnőttéknél kivétel nélkül dorso-ventralis irányúak, rés alakúak. Rezes orrú egyént köztük nem találtam.

A száj hosszúsága a mérési tabellából látható, az ajkak rendszeren finom metszésűek, közepes kifejlődésűek. 102 emberem közt sem duzzadt, sem kettős ajkú, sem tulajdonképeni külső ajak nélküli egyénre nem akadtam. Az ajk színét illetőleg megjegyzendő, hogy az a fiataloknál elég duzzadt és sötétpiros színű, a vénebb embereknél pedig barnás tonust kap, de sohasem szederjes. Az alsó áll közepes kifejlődésű.

A sokacz faj egyik legszebb ékessége, fogazata. A rendszeren teljes számban kifejlődő fogak (vagy 30 egyént néztem meg ez iránt) mindig épek, fénylő fehérek. Egy kilenczvenéves embert is hoztak be, az ő foga is mind meg volt. «Fogam volna, csak harapni való nincs.» A 102 ember között egyetlen egyre akadtam, a ki a Dentale-Vertex távolságnak megmérésekor az anthropometer szárát nem tudta a foga közé szorítani.

A fülek arányos voltuknál fogva kicsinyeknek látszanak, a mi talán azért is van, mert a hosszú vállra omló haj jórészt elfödi. Sziutén onnan van, hogy a fejtől elálló füleket sem észlelhetni. A fülkagyló maga mindenkor tisztán és élesen van kimintázva. Inferioris jellegként, különben eszes, katonaviselt egyénénél egy féloldali (bal) hegyes fület (Spitzohr) és összesen 28 teljesen és hét legnagyobb részében odanőtt fülczimpát észleltem. A fül eléktelenítését, fülbevalók befogadására szolgáló fűrési lyukakat stb. egyáltalán nem tapasztaltam.

A nyak mindenkor elég élesen válik el a fejtől és a törzstől egyaránt és a tipikus sokacznál aránylag vékonynak mondható. A mint a rajzokból is kiviláglik a szerbo-croat népekre már rég közmondásossá vált nyakkendőt az én sokaczaim is csak az ing után vetették, le akárhányszor csak többszörös kérésre. A nyak még sincsen kellőleg megvédve a külbefolyások ellen és mellső részén tele van ránczczal, redővel. Duzznyakot avagy golyvát nem észleltem. A Pomus Adami ritkán van erősebben kifejlődve.

A mellkas általában subtilisnek és laposnak mondható, a bordák azért nem kiállók, a csecsbimbók maguk feltünően nagyok. Őt esetben, polgárilag nem rokon embereken, egy sajátos csecsbimbóformát észleltem. A bimbó ezeknél rendkívül nagy és gömb — mondhatnám málna — alakú volt. A málnához való hasonlat azért is jó, mert ugyanolyan reczélet-félével is voltak borítva. A szegycsont táját mindvégig erősen bemélyedtnak találtam, úgyszintén alsó végén a kardkinyulás vége is mindenkor elég könnyen volt kitapintható.

A hátat a nyak- és hátsigolyák töviskinyulásainak, továbbá a lapoczkák erős kiállása jellemzik főképen. A gerincoszlop tipikus kettős görbülete gyengén észlelhető, a sokacz teste nem is olyan hajlékony, a mint azt nyulánsága után ítélve, hinnünk kellene.

A has a táplálkozás módjánál fogva, különösen a fiatalságnál, rendkívül erősen van kifejlődve, boltozott; a köldökök általában nagyok, bemélyedők.

A far gyengén van kifejlődve. A natesek hosszúra nyúltak, gyenge izomzatúak. Farcsik-szörpamatot (Steisswirbel) nem sikerült észlelnem.

A felső és alsó végtagok jellemző leírastani tulajdonságát az izomzat gyenge kifejlődése képezi. A kéz maga a vékony karhoz képest aránylag nagynek tetszik. A kéz papilláinak elhelyezkedési vonalait vagy 20 esetben megvizsgálván, azokat mindannyiszor hurkos elrendezésűeknek találtam. Körmeik laposak. A feltűnően egyenes végtagok apró kicsi lábokban végződnek. A láb háta (Rist) ném épen magas, de azért 102 esetem közül teljesen lúdtalpú emberre nem találtam.

Ezzel befejeztem volna sokaczim leírastani jellegzését. A szöveg közé nyomtatott három tábla arczképeiről röviden csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a tipikus sokaczt az I. tábla 1—3. ábrái mutatják. A II. tábla 4—6. alakjai a szerbségbe és a bunjevácokba való átmenegetet, a III. tábla felső két ábrája az 1. számú magyar anyától származott községi birót, az alsók pedig egy határozottan a falubeli svábokra emlékeztető sokaczt ábrázolják. Mielőtt a mérési táblázat főbb eredményeinek bemutatására térnék, még csak azt akarom megjegyezni, hogy a gyermekhalandóság nagy és a sokacz lakosság jó egyharmada phtyzikus.

Sokaczeink helyét a mai délszláv népek keretén belül, az anthropometriai tanulságok levonása után fogom kijelölni.

Dr. Semayer Vilibáld.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS TÖRTÉNETI NÉPRAJZ.

A magyarok Gans Dávid krónikájában.

Azon figyelemre méltó adatok, melyeket az «Ethnographia» 1897. 3. füzetében (211—213. l.) olvasunk, némi helyreigazításra szorulnak. A tudományos igazság megállapítása érdekében sorra veszem az ott közölt adatokat.

1. *Gans Dávid* prágai zsidó tudós *Jemóth Ólam* czímen¹ 1592-ben héber krónikát írt, melyben több keresztény krónikásnak munkájára hivatkozik. Az előszóban említi a következő tudósokat. a kiknek műveit felhasználta: 1. Cyriacus Spangenberg (nem Ciriakus, Spangenberg — két szerző, mint Rechnitz írja); munkája: *Adelsspiegel*, megjelent 1592-ben

¹ A munka valódi czime *Czemach Dávid*, azaz Dávid terméke; a Rechnitz említette *Jemóth Ólam*, azaz a világ napjai, csak a II. résznek alcíme.

Schmalkalden-ben. 2. Martin Borek (nem Barik); Geschichte Böhmens, Wittenberg, 1857. 3. Hubertus Golzius (nem Hubertus, Galcius — két szerző); 4. Lorenz (német) Faust; munkája megjelent 1586-ban; 5. Georg Cassius.¹

2. Rechnitz a következő adatot közli: «Napjaiban (Valens császárról beszél) elkergettettek a hunnok,² kik az *éjszaki városokban* laktak». Ebből Rechnitz azt következteti, hogy *a*) «a hunnok hazája éjszakon volt»; *b*) «ott is már városokban laktak». Hogy a hunok városokban laktak, még pedig oly városokban, melyek éjszakon, tehát Sarmátiában vannak, merő képzelenség. Az egész állítás tévedésen alapszik; a héber szövegben úgy áll **בְּרֵי הַצְּפוֹנִיִּים** az *éjszaki hegyekben*; Rechnitz azonban, úgy látszik, egy betűt hibásan olvasott (**בְּעֵרִי**). Három sorral lejjebb Rechnitz maga is helyesen így fordítja: az éjszaki hegyekben. A krónika a Pannoniában lakó népet így nevezi: **גוֹדֵשׁ** (azaz latinul Godes = *Gothes*, helyes latinsággal *Gothi*, de hát ismeretes, hogy a többes szám jeléül előszeretettel használják az *s* végzetet), németül **גוֹטן** = *Gothen*; miért írja Rechnitz *Gádos*-nak? Nem pontos az sem, midőn Rechnitz a krónika nevében Magyarországot Hungáriának nevezi; a szövegben németül van: *Hungarn*.

3. Gans krónikája szerint a *hungar* név összetétel *hun* és *guar*-ból. Ezt Rechnitz helyesen közli. Meg kell azonban jegyezni, hogy Gans a *guar* alatt alkalmasint *ugort* ért és ezzel ki van fejezve a magyaroknak az ugor törzshöz való tartozása. Minthogy Gans ezt az adatot Eisenberg Jakabtól vette, látni való, hogy az ugorokkal való rokonság már a XV. században általánosan elterjedt nézet volt, nemcsak a hazában, hanem a külföldön is.³

4. «Attila halála után . . . 455-ben már a rómaiak ellen lázadtak fel (a hunok), de a római császárok *Hunrus* és *Márticus* tehetetlenül nézték őket.» Rechnitznek ezen szavai sem felelnek meg a valóságnak. Gans, a krónikás, egy szóval sem mondja, hogy a rómaiak valaha alávetették volna maguknak a hunokat, hogy ezeknek lázadniok kellett volna, hanem ellenkezőleg felsorol egy csapat népet, melyek örökké elszakadtak a rómaiaktól: a frankok Galliában, a hunok Magyarországon (Ungarn), a szászok Angolországban, a gótok Spanyolországban, a vandálok Afrikában. A két császárnév szintén hibás; *Hunrus* helyett *Honorius* olvasandó (héber átírásban ugyanis a magánhangzókat nem lehet egész pontosan kifejezni); a másik

¹ Az itt közölt adatokat meg lehet találni Gans krónikájának német fordításában, melyet G. Klemperer készített és M. Grünwald adott ki (Prága, 1890.)

² Helyesebben hunok.

³ Lásd munkámat: *Magyarországi régiségek a talmudban* (Budapest, 1893.), 45. l., 1. jegyzet.

császárnak a neve héberül מרטינוס, a mi Martinus-nak hangzik) nem Márticus).¹ Ez nem felel meg a valóságnak, mert Honorius után, III. Valentinian előtt, kit mindjárt reá Gans is említ, rövid ideig *Johannes* volt a császár; ennél fogva vagy tárgyi vagy sajtóhibát kell Gans krónikájában föltennünk.

5. Hogy a mi krónikásunk a hunok teljes föloszlását 490 körül tenné, mint Rechnitz mondja, nem igaz, mert a kérdéses adat alkalmával Gans nem a hunokat nevezi, hanem a Magyarországon lakó népet (עם אוננאר), ezek pedig alkalmasint a longobárdok. Igaz, hogy a veronai ütközet alkalmával a gótok ellenfeleiképen «a hunokat azaz a magyarokat» nevezi, de ez nyilván hiba, mely onnan van, hogy szerzőnk a Magyarországon megfordult vagy megtelepedett népeket vagy hunoknak vagy magyaroknak nevezi, mivel ezek szerepeltek leginkább a történetben. Az ilyen kézzelfogható hibából aztán ne vonjunk le semmi következtetést.

6. Igen figyelemre méltó, hogy a Gans-féle krónika egy *Gulczaki* (גולצקי) nevű magyar királyt nevez meg.² Először is megjegyzendő, hogy a «király» elnevezés nem helyes, mert maga Gans az 1001-ik évhez megjegyzi, hogy István az első, a kit Magyarországon királynak neveznek, holott az előbbieket nem tekinték királyoknak. «Gulczaki» ennél fogva csak vezér és a krónikairó csak rosszul fejezte ki magát. A Gulczaki név nem lehet koholt, ahhoz a mi szerzőnk nem ért Szerencsétlenségre ép itt nem nevezi meg a forrását, hogy legalább ott meg lehetett volna nézni. Minthogy azonban Gans mind az adatait, a zsidókról szólók kivételével, valamelyik fent nevezett forrásból vette, föltehető, hogy a hibás névalakot a forrásában találta. Mindenesetre érdekes volna megtudni, hogy a középkorban mely magyar vezérnek a nevét ferdítették el Gulczaki-ra. Maga a tudósítás így hangzik:

«Azon időben (953.) *Ludolf* (Ottó) császárnak fia, meghívta Gulczakit, a magyarok királyát, hogy segítségére legyen apja, a császár ellen. Midőn Gulczaki hallotta ezen dolgokat, összegyűjtötte seregét és kivonult Németország ellen Bajorországon át, annyi néppel, melyet megszámolni nem lehet. A magyarok ott szokásuk szerint rablást, gyilkolást és gyujtogatást vittek véghez; a városokat elpusztították, a templomokat leégették, a papokat és szerzeteseket kínozták és megölték iszonyú kínokkal, a többi népet, a férfiakat megölték, a hajadonokat meggyalázták és fogságba hurczolták magukkal. Sok zsákmányt vivén, elmentek Franciaországba és úgy tettek ott is, mint Németországban és ott voltak egy teljes évig . . .

¹ Lehetséges, hogy Rechnitz előtt rossz szöveg feküdt, jó lett volna, ha az általa használt kiadást megnevezi. Az én példányom Offenbach-ban jelent meg 1768-ban.

² Az én kiadásomban hibásan גולצקי (Nulczaki).

«Gulczaki, Magyarország királya és az ő népe Franciaországból 955-ben tértek vissza Németországba és még rosszabbat tettek, mint azelőtt. Akkor a császár ellenük indult népével, a szászok népével, szomszédjaik segédcsapataival, a frank, cseh és sváb segédcsapatokkal; a francziák is segítségére jöttek. A harcz nagyon kemény volt; kezdetben ugyan a magyarok győztek és nagy öldöklést vittek véghez a németek között és Konrád is, a császár veje, a ki vele kibékült, megöletett ott a magyarok által és a császár népe megfutamodott és elmenekült. De a császár összeszedte magát, buzdító beszédet tartott a sereghez, hallgattak reája és győztek. A magyarokat megverték, úgy, hogy hírmondó sem maradt közülök. Gulczakit, a királyt pedig és három vezért, királyfiakat, elfogták élve és a császár parancsára fölakasztották őket a szabad ég alatt. A magyarok többi elfogott fejedelmeit és népeit pedig gödörbe vetették és behányták földdel, úgy, hogy elevenen elpusztultak. Azon időtől fogva mind e mai napig a magyarok többé nem törtek be Németországba.»

Ez a leírás leginkább a 955. augsburgi ütközetre illik reá. Konrád a nemzeti krónikák szerint is e csatában veszítette életét, csakhogy a nemzeti krónika szerint ő a német császár, Gans krónikája szerint pedig a császárnak veje. A nemzeti krónika szerint is ebben a csatában elfogták Lehel és Bulcsu magyar vezéreket, csakhogy a zsidó krónikás a kettes számot bizonyára szabadon kiegészítette háromra. E szerint a rejtélyes Gulczaki nem lehet más, mint Taksony. A két név között nincs semmi hasonlatosság, Gans ebben a darabban olyan forrást követett, mely a hazaiaktól igen lényeges pontokban eltér; minthogy pedig a hazai krónikák igen mesés színezetet adnak a dolognak (p. o. Lehel kürtje), Gansnak józan tudósítása elsőbbséget érdemel és inkább alkalmas a történeti igazság megállapítására. Marcus krónikája szerint a magyaroknak egy másik csapatja véres bosszút állt testvéreik halála miatt és győzelmesen tért volna vissza hazájába; honnan van mégis, hogy e krónika szerint is ezentúl még csak a kelet-római területre törnek be, nem pedig Németországba? Ezzel önkénytelenül igazolja e krónika Gans krónikájának azon állítását, hogy a magyarok ezentúl nem mertek betörni Németországba.

7. Ép oly rejtélyes név *Kalpa* is, a hogy a mi szerzőnk Istvánt nevezi. «1001-ben Ottó császár királyi koronát adott Kalpának, a magyarok vezérének; ez megkoronáztatott és királynak kenetett föl . . . Ezen királynak megváltozott a neve és Stephani-nak neveztetett . . . » A Kalpa (קלפא) név nagyon rejtélyes. Én azzal a gyanuval élek, hogy a német krónikások, a kiktől ez adat származik, Szent Istvánnak pogány nevét nem tudták jól és tévesen hatalmas ellenségének, *Kupa* lázadó vezérnek a nevét tulajdoní-

tották ő neki. A keresztény papok a pogány vezért talán *Culpa*-nak (bűnnek) nevezték — ilyesmi is előfordul — és ez a szó van most meg a Kalpa szóalakban.

A mi Szent István nejét illeti, a mi szerzőnk egész pontosan tudja, hogy *Gizella* (גִּזְיֵלָה) volt a neve (nem *Nizila*, mint Rechnitz írja).

8. A Mátyás királyról szóló mondát egész helyesen ismerteti Rechnitz. Csak hozzáteszem, hogy Gans a szép mondának forrását is közli, idézvéen Hinricus Rätelt. Ez nem más, mint *Curäus* sziléziai krónikájának első kiadója.

Látni való ezen gyér jegyzetekből is, hogy Gans Dávid krónikája sok oly anyagot tartalmaz, melyet a magyar történetírás számára még nem használtak föl és így érdemes volna e krónikának magyar vonatkozásait egész terjedelmükben kivonni és földolgozni.

Krausz Sámuel.

AZ ugor-törökség szláv nyelvemlékeihez.

Fentebb (27 — 29. l.) igazolni törekedtem, hogy «ugyanazok a hangsajátságok, melyek a magyar nyelvben található *ugor-török* jövevényszavakat jellemzik, kimutathatók egyes török eredetű szláv szókban is», minek igen becses ethnologiai tanulsága van arra nézve, hogy ezen eddigelé sűrű homályban állott törökséget *a szlávok szomszédságában*, tehát a Fekete-tenger északi vidékein lakott népvándorlás korabeli török törzsek között keressük. Az elősorolt bizonyító adatok közt van sejtelenkép említve a Miklosichtól «homályosnak jelzett» or. *gornostaj*, lengy. *gornostaj*. cseh-tót *hranostaj* «hermelin» szó is, «melynek előrése igen jól egyezik egy másik ,menyét'-fajnak, a *gövény*-nek nevével; ez pedig a kojbal-karagasz *küzän*, *küsän*, altaji tatár *küzen* 'iltis' szó mása», tehát a magyar nyelv török elemeit jellemző *s—r* hangváltozást mutatja. Most egy lépéssel tovább mehetek e sejtelmem igazolásában, t. i. megmagyarázhatónak vélem a szláv szónak középrészét is. Az idézett török szónak *jakut* mása segít ehhez, mely ugyanis így hangzik: *kírinas*, s nem is «gövény»-t, hanem a szláv *gornostaj*-jal teljesen egyezőleg «hermelin»-t, «hölgymenyét»-et jelent. E *jakut* szó mellett már Böhtling odateszi, mint egybevethető, az orosz *gornostaj*-t (Jakutisch-Deutsches Wörterbuch 64. l.), a nélkül, hogy a *jakut* szó rokonságáról és elemeiről tudomása volna. Ez utóbbiakra nézve azonban felvilágosítanak bennünket a következő adatok: mandsu *kurene* «iltis», mongol *kürene* «dem iltis ähnliches tier» (Nyelvtud. Közl. XX., 148.), továbbá csagataj, volgai tatár, kojbal *as* «hermelin», altaji tatár *agas* (= *ak as* «fehér as»), csuvas *jös* id., melyek szerint a *jakut* *kírinas* összetétel a «gövény» és

«hölgyemenyét» szavakból. Nem gondolhatjuk, hogy a «hölgyemenyét» közszláv szava csak újabb időben, a *jakutból* került volna e nyelvekbe; hanem föl kell tennünk, hogy ugyanott, a honnan a magyar *görény* való, a «hölgyemenyét» jelzésére szintén valami jakutféle **gören-as* összetétel lehet divatban. Hogy ezek után mi legyen a szláv szónak *-taj* végzete, arra nézve szlávistáinktól remélek alaposabb felvilágosítást, megjegyezve, hogy ugyanúgy, mint jakut *kírinas* és szláv *gornostaj* (cseh *hranostaj* s mellette *chramostjyl* «hermelin») viszonylanak egymáshoz csuvas *kárész*, cseremisiz *karše*, *kargěč*, mordvin *kěrši*, votják *kvaži* «*crex pratensis*», magy. *haris*, *hars*, *hors* id. és szláv *korstělb* «fürg» (ószlovén *krastělb*, *krastalb* «*coturnix*», cseh *chřastel*, *chřastal* «*schnarrwachtel*, *rallus*; *haris*», orosz *korostjelj* «*crex pratensis*», oláh *kěrstej*, *kristej* id.). Lehet, hogy nem más a *-taj*, *-telj* végzet ezekben, mint a török kicsinyítő *-kaj*, *-káj* képző (pl. tatár *äte-käj*, *äne-käj* «*atyuska*, *anyuska*», *aba-kaj* «*ehrentitel der frauen*», *tüte-käj* «*nénike*»), melynek *k*-ja a szókezdő *k*, *g* hatása alatt dissimilatio útján lett *t*-vé. Ugyanilyen dissimilatio mutatkozik az altaji tatár *pos-torkoj* (kírgiz *boz-torgaj*) «*pacsirta*» szóval egyező magyar *pacsirta* szóban, mely mellett Somogyban és a Dráva melléken divik az eredetibb *pacsirka* ejtés is (I. Magyar Tájszótár, II., 54.).

Munkácsi Bernát.

IRODALOM.

Millenniumi monographiák.

III.

7. *Zsilinszky Mihály, Csongrád vármegye története.*

I. rész. Kiadja Csongrád vármegye közönsége. Budapest, 1897.

8. *Galgóczy Károly, Nagy-Kőrös város monographiája.*

Régi és újkori ismertetés. Kiadta Nagy-Kőrös város közönsége. Budapest, 1896.

9. *Boncz József, Keszthely város monographiája.*

Keszthely, 1896.

10. *Gajdács Pál, Tót-Komlós története.*

A község és ág. hitv. egyház 150. évfordulója emlékére. Gyoma, 1897.

Csongrád vármegye közönsége 1894-ben határozta el, hogy az ezredéves ünnep alkalmából megíratja a vármegye történetét s a feladat megoldását Zsilinszky Mihályra bízta. A műnek most megjelent első kötete, mely a

megye történetét a XVIII. század elejéig kíséri végig, már azt tanúsítja, hogy Csongrád vármegye története a legjobb megyei monografiák között is előkelő helyet foglal el. Talán fölösleges is hangsúlyoznunk, hogy egy oly előkelő gondolkodású és kiváló történétíró, mint e mű szerzője, nem is eshetett a monográfia-írók rendes hibáiba, a kik a maguk szűkebb körébe rendszeren bele akarják vonni a nemzet egész történetét vagy pedig helyi nagyságok hiúságának hízelegve csoportosítják a mult eseményeit. E mű valóban Csongrád megye története s a mi bennünket e helyen legjobban érdekel az, hogy megtaláljuk benne e megye népességének keletkezését és viszontagságait is. A szerző folytonosan figyelemmel van a megye lakosságára, világos képen rajzolja műveltségük fejlődését, a gazdasági viszonyokat s a nép életmódját és foglalkozásait s a hol szükséges a vallási állapotokat is.

Csongrád vármegye népe, ép úgy, mint az egész Alföldé, sokféle viszontagságon ment keresztül. A honfoglalás korában itt letelepült lakosságot először a tatárok pusztítása tizedelte meg. Az üresen maradt helyekre IV. Béla idegen vendégeket, jövevényeket telepített, majd később kunok telepedtek le több helyütt a megye területén. A XV. század folyamán ismét egyes szerb telepek keletkeztek; úgy, hogy 200 évvel a tatárjárás után majdnem egészen új népesség élt a megye területén, kik közül a magyarok és kunok nyelvben és vallásban egygyé olvadtak, a szerbek ellenben elszigetelve és szétszórtan éltek közöttük. A XVI. század új csapást hozott az Alföldre. A török állandóan pusztította a Duna és a Tisza vidékét, számos község eltűnt, lakossága szétszóródott, a nagyobb városok is, mint pl. Szeged, egyidőre szintén néptelenekké váltak. «A török hatalom megszűnése és katonáinak kivonulása után — írja Zsilinszky — Csongrád vármegyének olyan képe volt, mint a viharral jött jégeső után a levert, legázolt gabonavetésnek.» Ezt az elpusztult vidéket kellett a magyarság számára visszahódítani és biztosítani. Az ily módon ujjalakuló megye történetét a mű II. kötete fogja megismertetni.

Nagyon szeretnők, ha a vármegye közönsége, miután történetének megíratásával multjának ily szép emléket emelt, más megyék példájára egy oly mű kiadásáról is gondoskodnék, mely a mai állapotot örökítené meg s bemutatná, milyen volt Csongrád vármegye az ezredéves ünnep idején.

Városaink közül többen követték a megyék dicséretre méltó példáját s szintén gondoskodtak történetük és mai állapotuk megírásáról. Győr város történetének egy része már megjelent, Arad, Temesvár, Szamosujvár, Nagy-Kőrös, Kecskemét és Keszthely városok közönsége szintén monografiájuk kiadásával ünnepelték meg az ezredéves fordulót. Sőt még egyes kisebb községek is, mint pl. a biharmegyei Kis-Marja s a békésmegyei Tót-Komlós, szintén gondoskodnak a maguk szerényebb millenniumi emlékéről.

Nagy-Kőrös város monográfiáját Galgóczy Károly szerkesztette többek közreműködésével. Az első rész a város történetét tárgyalja nagy vonásokban. E vidék benépesítése már a honfoglalás korában kezdődött s kétségtelen, hogy «őseink vidékünknek megnépesítésére nézve eléggé felhasználták azt a kedvező alkalmat, a mely itt az első honfoglaláskor alakult és hogy ez a vidék, a mely igen nagy terjedelmű pusztaságokkal veszi körül városunkat, hajdan szerteszélyel sokkal több lakott községet mutatott fel, mint most.» (13. l.) Maga Nagy-Kőrös ezen időben keletkezhetett, mint királyi birtok s a tatárjárás idején valószínűleg már megszállott község volt. Később sokféle viszontagság ritkította meg a város lakosságát; azonban «sohasem pusztult el egészen, hanem megmaradt a magva, a melyből újra kiépülhetett és fejlődve jutott át az újabb korra». (16. l.) Lakosságának folytonos szaporodását az elpusztult szomszéd községekből nyerte, kik a tatárok pusztítása elől és később a török világ idejében a városba húzódtak.

A monográfiának sokkal terjedelmesebb második fele a város mai állapotának rajzát nyújtja. A II. rész a földrajzi viszonyokat, a III. a társadalmi tényezőket és intézményeket, a IV. a közgazdasági viszonyokat és tényezőket ismerteti. Nagy kár, hogy a mai állapotnak e bő és tanulságos leírásában igen-igen kis rész jut a népesség jellemzésére. A III. rész első szakasza (*Nép és népesség*) összeállítja a népszámlálások eredményét s igen rövid, vázlatos jellemzést nyújt a nagykőrösi népről. — Pedig érdemes lett volna behatóan foglalkozni e város lakosságának néprajzi leírásával, mivel bennük láthatjuk a Duna-Tisza közének eredeti magyar lakosságát.

Még ennyi figyelemben sem részesült a város népessége *Keszthely város* monográfiájában, melyet Boncz József írt. A terjedelmes és nagy gondnal megírt monográfia behatóan ismerteti Keszthely és vidéke földrajzát, állatait, növényeit és ásványait, továbbá a város történetét, különös figyelmet fordítva a birtokviszonyokra. A II. rész a város erkölcsi, szellemi és anyagi művelődésének tényezőiről szól, a III. rész pedig a város földesurait és kiváló embereit ismerteti. A lakosságról szóló néhány lap jóformán csakis a statisztikai adatok összeállítására szorítkozik. A lakosság eredetéről is csak annyit mond, hogy Keszthely legrégebb lakói a honfoglaláskor itt talált szláv népek s a letelepült magyarok voltak, kik közé a tatárjárás után idegen jövevények, valószínűleg németek is telepedtek le.

Tót-Komlós békésmegyei község, fennállásának 150 éves évfordulója alkalmából szintén megíratta másfél századra terjedő történetét. Gajdács Pál, a községnek ág. hitv. ev. lelkésze, művében nemcsak a község multját tárja elénk, hanem bő részletességgel rajzolja a község mai állapotát, köz-

mívelődési tényezőit, gazdaságát, a községi és társadalmi életet, földrajzi és természetrajzi viszonyait. E virágzó községet a törökvilág után pusztán maradt területen 1746-ban szállották meg a Gömör-, Nógrád-, Nagy- és Kis-Hont-megyékből már néhány évvel előbb Békésmegyébe költözött tótok, a kik az Alföldön töltött másfél század alatt kezdenek mindjobban hozzásimulni az őket körülvevő magyarsághoz. Gajdács igen bő és részletes képet rajzol községe népéről; szól a nép eredetéről és faji jellegéről, nyelvéről és viseletéről, bemutatja jellemét, családi és társadalmi életét és szokásait. Ez igaz szeretettel rajzolt képben magunk előtt látjuk a magyarosodásnak induló tót népet, mely faji jellegében megőrzi eredeti vonásait, de nyelve és ruházata átalakul az államfentartó magyarság hatása alatt. Ruhájuk és viseletük már egészen magyaros, a mint azt a műhöz mellékelt képek is mutatják; anyanyelvük a tót, de mindnyájan értenek és beszélnek magyarul, sőt ha tótul beszélnek is, magyar szavakkal tarkítják úgy, hogy e község mai állapotában magunk előtt látjuk az idegen népfajnak lassú beolvadását a magyarba.

Balassa József.

Újabb néprajzi folyóiratok.

II.

Am Urquell. Monatschrift für Volkkunde. Herausgegeben von Fr. S. Krauss. VI. Bd. 1—12. Heft. *Der Urquell.* Eine Monatschrift für Volkkunde. Herausgegeben von Fr. S. Krauss. Der neuen Folge Bd. I. Heft 1. 2. E. J. Brill. Leiden. 1897.

Ez talán a legrégebbi tisztán folklorisztikus német folyóirat, melyet 1882-ben schleswig-holsteini tanítók indítottak meg «Am Urdsbrunnen» címmel. 1890-ben a kitűnő délszláv folklorista vette át a szerkesztést, a ki a f. évtől fogva új alakban és részben új címmel Leidenben adja ki, tehát új folyóiratnak tekinthető. Az élenken szerkesztett érdekes tartalmú havi folyóirat ára csak 4 márka, 5 korona. Cikkeket és kisebb adalékokat közöl a nemzetközi folklore egész köréből. A német tárgyú közlések mellett a délszláv néprajznak jut kiváló hely; a zsidók folkloreját illető közlemények is gyakoriak s ez igen érdekes specialitása a lapnak; jelentékeny tér jut a magyarországi közléseknek is. A becses és olcsó folyóiratot ajánljuk a magyar néprajzi társaság tagjainak figyelmébe. A kiadó szerkesztő címe: Dr. Fr. S. Krauss, Wien, VII., Neustiftgasse 12.

Közelebbről összeállítjuk e folyóirat összes közléseit, melyek hazánkat érdeklik; ez alkalommal tavalyi és f. évi füzeteit ismertetjük.

1896. 1. füzet. Az évfolyamot József főherczeg egy igen érdekes közleménye nyitja meg: Az állatok a cigányok néphitében. E cikket annak idején magyar lapok is közölték. E gazdag füzetben van még: A. Herzog, Slovakische Rätsel aus Nagy-Kosztolány. B. Bonyhády, Sprichwörter kroatisher und slawonischer Juden. 2. füzet. H. v. Wlilocki, Quälgeister im Volksglauben der Rumänen, Ludwig Mátyás, Vergrabener Schatz (Pilis-Szántó). 3. füzet. Wlilocki, Quälgeister. 4., 5. füzet. Wlilocki, Quälgeister. 2. Mátyás, Vergrabener Schatz (Rákos-Palota). 6., 7. füzet. Krauss, Menschenopfer in Serbien. Wlilocki, Quälgeister. Ed. Kulke, Judendeutsche Sprichwörter aus Mähren, Böhmen u. Ungarn. 9—10. füzet. L. Mátyás, Schwäbische Kinderspiele aus der Ofner Gegend. Wlilocki, Sieb. sächs. Volkslied. 11., 12. füzet. L. Mátyás, Schwäbische Kinderspiele. A. Herrmann, Das Bahrrecht (a tetemre hívásra vonatkozó jogszokásának és néphitnek főleg magyarországi adatait állítja össze).

1897. 1. füzet. Leopold Mandl, Das Kind in Glaube u. Brauch der Slovaken in Oberungarn. 2. füzet. P. Judendeutsche Sprichwörter u. Redensarten (Pressburger Comitai). 3., 4. füzet. Krauss, Guslarenlieder. I. Das Heldenfräulein (Angelina férfi ruhában kiszabadítja bátyját a fogságból.) A vízből kinövő kéz (adatok Pomerániából és Schiller «Tell»-jéből.) Szent András mint házasságszerző. Cseh zsidó mese a szegénységről. Cseh zsidó lánczrimék. Keletruméliai spanyol zsidók közmondásai. Németalföldi népies kifejezések a részegségre. Cseh népdal («A három árva sír magában», «A gonosz mostoha» témája). Néprajzi Folyóiratokról. Folklore adalékok. A zágrábi délszláv Akadémia és a belgrádi kir. szerb Akadémia néprajzi kiadványainak ismertetése.

H. A.

Néprajzi könyvészet.

A hazai örménység jövője. E cím alatt Merza Gyula Kolozsvárt (1896.) három cikket adott ki, melyeknek főczélzata az erdélyi örmény püspökség visszaállítása. Az első cikk azonban, mely a magyar-örmények ethnographiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról értekezik, a hazai örmények faji sajátosságainak érintésével a hazai néprajzot is érdekli.

*

A székely gyermekvilág ezer év múltán. Irta Török Ferencz. I. kötet. Sepsí-Szt-György, 1896. 137. l. Ára 2 korona. A szerző, sepsiszentgyörgyi tanár, megleste a háromszéki gyermek intim életét, különösen a legtágabb

értelemben vett játék közben és így mindenekelőtt Kiss Áronnak a magyar gyermekjátékokról írt, páratlanul gazdag könyvéhez nyujt érdekes lokális színű változatokat. De sok ősi hagyomány üledik le a gyermekjátékban, mely egyúttal a recens népéletnek is vetített képe. Így aztán a Török tanár könyvében is sok érdekes néprajzi adatot találunk. A játékok keretében sok javabeli kótás népdal, mese, mondóka; a jellemző párbeszédekben találós mesék, néphiedelmi adalékok, sőt közben egy terjedelmes miszterium: «Jézus születésének példázatja. A baróthi bethlehemi szent társulat irományai» és előadása nyomán, kótákkal. A «Magyar Tájszótár» számára is lesz e kis könyvben böngészni való. Vajha kellő pártolásra találna e csinos kötetke, a szerző saját kiadása, hogy megjelenhessék a II. kötet is, melyet a szerző a gyermekéletből vett eredeti felvételű képekkel szándékozik díszíteni.

H. A.

T Á R S U L A T I Ü G Y E K.

A Magyar Néprajzi Társaság 1897. évi rendes közgyűlése.

I.

Kuun Géza gr. dr. elnöki megnyitója.

Igen tisztelt közgyűlés! Ha az embert *külön* teszszük vizsgálatunk tárgyává, eltekintve társadalmi tulajdonságaitól, az anthropologia terére lépünk. De az egyénre tartozó ilyenszerű vizsgálat még nem meríti ki az anthropologia egész körét, mert nem foglalkozik a társadalmi élet különemű hatásaival az emberre, melyek úgy az anyagi, mint a szellemi élet szerveinek működésére s illetőleg magokra a szervekre, nevezetesen az utóbbinál az agyvelő dúcrendszerére átidomítólag jelentékeny befolyással vannak. Ha az anthropológiáról áll, a mit mondtunk, kell, hogy álljon annak részeiről is, ú. m. az anatómiáról, physiológiáról s a psychológiáról.

A sociologia az embert a társadalomban tárgyalja, még pedig a legrégibb időktől fogva, elkezdve a fejlődés legalantibb fokán a jelenkori társadalom színvonaláig. A művelődés története ép úgy kiegészítő része a sociológiának, mint az emberi nem történetének. Már a praehistorikus kornak meg volt társadalma s azt hinni, hogy annak összes viszonyait erőszaknál egyéb nem igazgatta, téves vélemény volna; mert az emberi természetben nemcsak a rossznak, hanem a jónak is csirái *lehetőleg* benne rejlenek s

valamint a rossz a jóból sohasem fejlődhetik, úgy megfordítva sem történhetik. Téves paedagogia az, mely a gyermekben csak a rosszat tételezi fel s benne egyebet önző érzéseknél nem lát: a praehistorikus korról pedig nyilván áll, hogy az emberi nem gyermekkorát alkotta. Minden hathatós, erősebb érzés az emberben, külsőképen is jelentkezik s jelentkezett különösen azon kezdetleges korban, melyben az érzések eltitkolását még nem javalta az okosság. Az ilyenyszerű érzések kifejezése a folytonos ismétlés által szokássá lett, még pedig jogi kompetenciával, minélfogva már az ős társadalomban is lehet szó jogi szokásokról. Az egyes emberek közti viszony mindig bizonyos szervezettel jár s ezért már az ős társadalomnak is megvolt valamelyes kezdetleges igazgatása. Az élelmi szerek, a ruházat, fegyverzet, szerzőmök megszerzése bizonyos tárgyak birtokba vételét jelenti s a hol birtoklás van, ott a birtokháborítás esete is előfordulhat s bizonyosan igen sokszor fordult elő oly időszakban, mikor legtöbbször a nyers erő döntött. A családi élet szervezetéből eredt clanoknál jó korán már *bizonyos* vagyonközösség is kifejlődött s ez a közösség a kezdetleges társadalomra jelentékeny befolyással volt.

Az anthropologia, a mint fennebb láttuk, a sociológiával többféle érintkezési pontokat mutat fel; de azért mind a két tudomány sajátos feladatokkal is bír, melyek megoldására fekteti a fősúlyt, de még ezeknél is legtöbbször az egyik a másik segítségére szorul. A demographia a társadalmi fejlődés egyik magasabb színvonalára helyezkedik. Az ethnographia az egyes népek minél teljesebb leírásával foglalkozik, mely ismeretág azonban a különböző népek gondos összehasonlítása nélkül teljes nem lehet s ennélfogva az ethnologiai háttér itt nem hiányozhatik, ép úgy, mint valamely nemzet történetének pragmatikus előadásánál nem hiányozhatik a világtörténeti, vagy a természetrajz terén valamely állatfaj leírásánál a zoológiai háttér. Az ethnologia pedig anthropologiai és sociologiai fejtegetések nélkül képzelhetetlen. Ilyeténképen mindezek a tudományok egymást kiegészítik s bár valamennyi a társadalmi embert tárgyalja, a mint mondók, külön kérdésekre megoldására fektetik a fősúlyt. Az anthropologia különösen az ember anatómiai szerkezetével, testi szervei működésével egyfelől, másfelől szellemi tehetségeivel s ezek működésével s az anyagi és szellemi tényezők egymásra gyakorolt kölcsönhatásaival, — a sociologia az emberrel mint társadalmi lényvel, az ethnographia az egyes népek leírásával az ethnologia ezen leírások összefoglaló eredményeivel s oknyomozó bölcsészetével, — a demographia a természetnek, illetőleg az országok klimatológiai, geographiai sajátosságainak, legkülönöbben a közgazdaságnak, közegészségügynek, az erkölcsnek, vallásnak s a politikának az egyes népekre való befolyásával foglalkozik. A nemzet-

gazdászati s demographia, mint a hogy a dolog természetéből önként folyik, egymással a legszorosabb összefüggésben állnak s eredményeiket statisztikai táblák tüntetik fel.

Mindezen tudományokban újabb s újabb kérdések foglalkoztatják az elméket s részint régibb kérdések vétetnek fel újból. Így p. o. az anthropológiának jelenleg egyik főfeladata kutatni a fajok képzésének okait, a mely kérdés az ethnologiai tanulmányokra nézve is nagy fontossággal bír. Hogy a faj nem más, mint az átöröklés következtében megszilárdult változat, kétséget nem szenved. De mi az, a mi ezt a változatot létre hozta különösen a haladó tökéletesbülés jegyeire való tekintettel? Ez a változat alakulási, képződési ösztönt tételez fel, mint Tappeiner F. helyesen mondja, s itt megint az a kérdés merül fel, honnan jön ez a tökéletesbülésre vezető képződési ösztön? Mélyen a természetben kell rejlenie, ha bár kifejtésére külső körülmények vezetnek. Hogy ez így van, ez természeti tény; de hogy miért van így, oly kérdés, melyre még kielégítő választ nem adott senki.¹ A szerveknek az átöröklés rendjén történő pathologiai elcsúszulása, elromlása, a mi kétségbe nem vonható tény, a philosophia terén pessimistikus világnézetre vezet, míg ellenben a tökéletesbülési tünetek, melyek szintén nem vonhatók kétségbe, az optimistikus világnézetet állapítják meg. Jogosult a pessimismus ép úgy, mint az optimismus, csak hogy a korszakok kibontakozása, a fejlődés menete mindinkább az utóbbinak ad igazat s nem hiú vágy, ábránd s a képzelet játéka, ha erős hittel vagyunk a jónak, szépek s igaznak egykori diadala felől. A demographia főfeladata abban rejlik, hogy az államéletnek s a természeti tudományok alkalmazásainak befolyását az egyes népekre s több másféle tényező ténykedését felderítse. A népeknek ez az ismeretág jelenkorával foglalkozik, míg az ethnologia az eredet kérdéseit teszi vizsgálatá tárgyává. Maga az ethnographia is, bár a jelenkori állapotokat leltározza, írja le, tulajdonképen az illető népnek a multból a jelenre maradt teljes hagyatékával foglalkozik, a mint az egyfelől a nyelvben, a nép meséiben, elbeszéléseiben, dalaiban, mythologiai perceptióiban stb., másfelől szokásaiban, erkölceiben, a mindennapi élet és foglalatosság eszközeiben, így a ruházatban, a házi felszerelésben, fegyverzetben, különböző szerszámokban reánk maradt. Ezen tudomány terén nálunk a legújabb kérdést kitűnő tudósunk Herman Ottó oldotta meg az *ősfoglalkozások* korszakot alkotó vizsgálatával, a mely tudományágnak ő volt első szerencsés művelője s a mely tudományágról ez okon büszkén mondhatjuk,

¹ E. Tappeiner F. «Der Europäische Mensch und die Tiroler» című művét. (Meran, 1896.)

hogy hazai eredetű s igazán magyar tudomány. A hazai dalokat társulatunk tudós titkára Vikár Béla gyűjti nagy gonddal s meglepő sikerrel s egyik értekezésében reá mutatott a néprajz és népdal közt létező szoros összefüggésre. A népdal a népelet valódi mikrokosmosa, melyben örömei, bánata, költészete, hite, babonái, szokásai, emléke a multról, foglalatosságai, vágyai, reményei oly híven tükröződnek vissza, mint a kristálytiszta vízben a napfény. Nagyon örvendetes és őszinte elismerésre méltó, hogy közoktatási kormányunk, kellőleg méltatva e gyűjtésnek nemzeti szempontból való nagy fontosságát, áldozatkészségével társulatunkat azon szerencsés helyzetbe hozta, hogy népies zenehagyományaink összegyűjtésére nézve a legezélszerűbb eszköznek, egy phonographnak birtokába juthatott. Mindnyájunk közérzését vélem kifejezhetni, midőn e hathatós támogatásért a közoktatásügyek fenkölt szellemű vezetőjének, *Wlassics Gyula* ő excellenciájának hálás köszönetünket fejezem ki.

Az ethnologia egyik legújabb feladata azon kérdésnek megoldása, hogy a népek hogy és mint alakultak, hogy mint lesz a családból clan, a clanból törzs és így tovább és hogy a népek elegyedése minő eredménnyel jár s itt is, mint az ethnographia annyi fejezetében, a nyelvészetnek is döntő szava van, mely a nyelvek elegyedéséről, az elegynyelvek természetéről tanít. Igen fontos kérdés tudni, hogy a törzsek alakulása mennyiben alapul a vérszerinti rokonságon s mennyiben adoptión és csatlakozáson s az adoptio kérdése különösen fontos a török törzsekre nézve a középkorban. A sociologia bizonyos tekintetben szintén foglalkozik ezen kérdésekkel, de e tudomány legfőbb kérdései azon viszonyok kiderítésére irányulnak, melyek a társadalmasság következtében az emberek közt kifejlődnek a családban, a clanban a törzsnél stb. Itt azt látjuk, hogy bizonyos fejlődési ponton az egymástól legtávolabb eső geographiai fekvésű népeknél egymással teljesen megegyező vagy legalább egymáshoz igen hasonló viszonyok fejlődtek ki s maradtak érvényben, mint a hogy ezt Elie Reclus «Primitivs» című igen érdekes munkájában szépen kimutatta. Ez okon a klimatologiai befolyásoknál sokkal fontosabbak a művelődésiek újabb, bizonyosságul annak, hogy az emberben a szellemi tényezők az anyagiaknál hatályosabbak. Mindezek a tudományok egyes részeikben a nyelvészettel és történelemmel szorosan összefüggnek, hiszen az anthropologusok is két csoportra oszlnak, ú. m. a nyelvész- és anatom anthropologusokra.

A köz-és magánbirtok természetére s a kettő közt fenforgó viszonyra nézve a mult és régen mult időkben a sociologia művelődéstörténeti része adja meg a kívánt felvilágosítást. Érdekes, hogy Indiában bizonyos fákat tartottak közös birtoknak, mint a hogy erről Abu-Dolef X-dik évszázbeli

arabs utazó értesít, kinek elveszett művét számunkra *részben* Jakút és Kazvini arabs szerzők őrizték meg. Abu-Dolef két ilyen fáról teszen említést a következő szövegekben: «Tőlük Malabar földjére mentünk s annak növényeit megszemléltük. A bors egy magas fa, a mely alatt mindig víz van; a mikor szél fú, gyümölcsei lebulnak s ez okon megnedvesednek s a vízből szedik ki. *Ez a fa közbirtok s nem egyesek bírják.*» «Dsadsali városba mentünk egy magas hegy tetején; a város egyik része a tengerre, a másik a szárazföldre néz. Királyának ugyanaz a tekintélye van, a mi a kalah-i királynak. Gabonából és tojásból élnek, halakat sem nem esznek, sem nem ölnek. Egy nagy és híres templomjuk van. Ez Indiának egyedüli olyan városa, melyet Nagy Sándor meg nem hódított. Ide hozzák a cinnamonum-ot, a melyet aztán innen a többi országokba visznek. *A cinnamonum¹ közbirtok s nem egyesek bírják.*»

Néprajzi társaságunknak igen hálás feladata a magyarországi népélet mindennemű hagyományainak lehetőleg gondos megőrzése az utókor részére, a mely hagyományok a jelenkorban felettébb nagy veszélyben forognak s a veszély többfelől jön és sokasodik. Ilyen veszély a változó divat, a technikának mind magasabb kifejlése, némely hatósági rendelet, melyeket a közegészségügy tett szükségessé, a terjedő felvilágosultság, mely a babonának gátat vet. E veszélyek legtöbbször valódi jótétemény számba megy s ezek ellen kifogásokat nem is támaszthatunk s az általuk megtámadott néphagyományt csakis irodalmilag s az illető tárgyak gondos összegyűjtése s leltározása által őrizhetjük meg a végpusztulástól. Ezt tennünk nemcsak a multak iránti kegyelet parancsolta kötelesség, de a tudomány érdekében is elmellőzhetlen s elhalaszthatlan kötelességünk, melynek teljesítésére szövetkeztünk társulattá. Ha ily társulat Magyarországon nem volna, azt *sürgősen* kellene megalapítanunk. Hála a gondviselésnek, hogy a M. Néprajzi Társaság megvan s évek óta működik s működik szép sikerrel, bár sokat és hosszasan küzdött a kezdet nehézségeivel s küzd még most is feles számú nehézségekkel. Küzdelem nélkül nincs győzelem s a győzelmek legszebbike az önmagunkon vett győzelem, ha egyéni érdekeinket a közérdeknek, az üdvösöknek elismert társulatok érdekeinek alávetjük s ezzel azok fenmaradását s mind szebb virágzását biztosítjuk. A vallás- és közoktatási miniszterium társaságunkat megalapítása óta támogatja, a M. Tud. Akadémia hatásos pártfogásában részesít s a művelt közönség részéről is az érdeklődésnek fokozódó biztos jeleivel találkozunk. Vajha társulatunk tagjainak száma évről-évre mindinkább gyarapodnék!

¹ L. a cinnamonum-ról Lassen: «Indische Alterthümer.» I, 5. 281.

A mióta szerencsém van a Magyarországi Néprajzi Társaság elnöke lenni, de már azelőtt is, mint annak egyik alapító tagja, főóhajtásom volt társulatunkat a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályával a lehetőleg legszorosabb kapcsolatban látni s ez az óhajtásom nagyon is indokolt volt s más országokban is megvan a kettő közt fenforgó kapcsolat. Ez óhajtásom részben megvalósult s nem többé pium desiderium, mint volt évek során. Hogy ez megtörtént, azt azon nagyfontosságú ténynek köszönhetjük, hogy a társaság az új alapszabályok értelmében társelnökének a M. Nemzeti Múzeum nagyérdemű igazgatóját, igen tisztelt barátomat, *Szalay Imre* ő méltóságát választotta meg s hogy ő méltósága a megválasztást elfogadni méltóztatott, kit ez új hivatalában a mai napon van szerencsém először üdvözölni s üdvözlöm melegen s szivem őszinte örömezzetével.

Hazai néprajzunk fejlődésére nézve messze kiható jelentőséget kell tulajdonítanunk azon újabb expedíciónak, melyet társaságunk tagja, Zichy Jenő gróf ő nagyméltósága ép most készül az orosz birodalomnak, különösen a Kaukázusnak és Közép-Ázsiának minket leginkább érdeklő vidékeire vezetni. Zichy Jenő gróf a magyar néprajzi tudomány körül már is elévülhetlen érdemeket szerzett magának első expedíciójával, kivált annak a M. N. Múzeum részére átengedett nagybecsű tárgyi gyűjteményeivel. Ettől az újabb expedíciójától — melyhez fogható vajmi kevés mutatható fel hazai tudományosságunk egész történetében — még nagyobb eredményeket várhatunk, annál is inkább, mert ez, a mint értesültem, az elsónél még nagyobb területre s hosszabb időre fog határoltatni. Azt hiszem, a tisztelt közgyűlés egyértelmű felfogásának leszek hű tolmácsa, midőn kiváló tagtársunk e küszöbön levő nagyszabású vállalatával szemben a magyar néprajz minden barátjának igaz elismerését, őszinte örömét és annak teljes sikere iránt táplált legjobb kívánságait fejezem ki.

Magas védnökünkhöz József cs. és kir. főherczeg ő Fenségéhez ez a közgyűlés hódolatteljes üdvözlését intézi s társulatunkat ez alkalomból is magas kegyeibe ajánlja.

A megjelent közgyűlési tagokat s a tisztelt közönséget melegen üdvözlöm s ezzel a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

Dr. gróf Kuun Géza.

II.

Vikár Béla főtitkár évi jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Az ép mult ezredév ünnepeiből a mi társaságunk is kivette a maga szerény osztályrészét. Az évi közgyűlés szokott ideje táján tartottuk millennáris díszülésünket, melynek maradandó emlékét folyóiratunk tavalyi évfolyamának 4. füzeté őrzi. E díszülés következtében évi rendes közgyűlésünk tavaly őszre maradt. Azóta alig nyolcz hónap telt el s így a jelen visszapillantás, melyben számot fogok adni társaságunk történetének főbb mozzanatairól az előző közgyűlés óta, a szokottnál jóval rövidebb időre vonatkozik.

Mindamellettt ez a csonka év sem volt szegény minket érdeklő eseményekben.

A mult közgyűlés adta meg társaságunknak azt a szervezetet, a mely ma hosszú évek törekvéseinek és munkájának eredményeként áll előttünk. mint e társaság céljának és viszonyainak legjobban megfelelő. A társaság mintegy lassan-lassan belenőtt ebbe a szervezetbe, úgy hogy ma könnyűnek tetszik az, a mit évekkkel ezelőtt csaknem mindnyájan korainak ítéltünk. A társaság természetes fejlődését, szellemi erőiben való izmosodását mi sem bizonyítja jobban, mint az a jelenség, hogy működésünk kereteit immár évről-évre minden nehézség és rázkódás nélkül be tudjuk tölteni oly erővel, kiket a néprajz terén kifejtett jeles szakmunkásság vagy elismert ügybuzgalom csatol társaságunkhoz.

Ezen új szervei alakulás legfőbb mozzanatát az előző közgyűlés ama ténye jelöli meg, hogy a módosított alapszabály értelmében a társelnöki tisztségre közakarattal Szalay Imre urat, a Magyar Nemzeti Múzeum nagynevű, tudós igazgatóját választotta meg. Az ő kiváló személyében kifejezésre jut egyrészt azon tudományos érdekközösség, mely köztünk és a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya közt mindig fenforgott és ezentúl is bizonyára fenn fog maradni; másrészt a tudományos ügy szolgálatában tanúsított azon minden mellékczielt kizáró igazi önzetlenség és fáradhatatlanság, a nobile officium teljesítésének ama nemes példája, melylyel e társaság, szerencséjére, az élén álló nagy férfiaknál — Hunfalvynál, Herman Ottónál — a multban is találkozott és melylyel a jelenben is oly nagy mértékben találkozik mindenkor az őstörténeti és néprajzi tudomány azon kitünőségénél, a kiben most már évek sora óta elnökünket tisztelhetjük, s kinek aegise alatt mindnyájan évek óta szolgáljuk, ki-ki a maga tehetsége szerint, a magyar néprajz magasztos ügyét. Az ő példájuk lelkesít, hogy e legnemzetibb tudományszakot jelentőséget is kell tulajdonítanunk ezen a magyar népies zene romlatlan ősi

erőnköz képest lankadatlanul előbbre vigyük; az ő bölcseségük és tapintatuk vezérel, hogy a társulati élet olykor fel-felmerülő nehézségeivel, saját személyi érdekeinknek a közérdekben való feláldozása árán is, meg tudjunk küzdeni.

Társaságunk mindössze alig tíz éves multra tekinthet vissza. Ez a tíz év a mi csekély anyagi eszközeinkkel nem volt elegendő arra, hogy Magyarországon, a néprajz classikus földjén, ennek a tudománynak nagyobb számú hiveket szerezzünk. Elég sokan, de az ügy fontosságához mérve nagyon kevesen voltunk a multban is, kevesen vagyunk aránylag még ma is, a kik e tudomány jelentőségét megértettük és haladását szívünkön viseljük; de annyit bizvást elmondhatunk, hogy e társaság, főleg elnökeiben, mindig rendkívül tekintélyes szellemi erőt képviselt és leginkább ezáltal sikerült lassanként megérlelnie magának a néprajzi tudománynak elismerését hazánkban az állam és még inkább a társadalom előtt. Oly nevek, mint Hunfalvy Pál, a magyar ethnographia atyja és utána közvetlenül Herman Ottó, a magyar tárgyú néprajz zseniális képviselője s az ősfoglalkozások lángeszű bűvára, fényltek egykor társaságunk egén mint uralkodó csillagképek. Majd gr. Kuun Géza és vele a biztos fejlődés kora következett. Ma társaságunk új jegyben halad: az új alapszabály lehetővé tette ránk nézve, hogy megtartsuk őt, régi nagy vezérünket, szellemi központunkat, a társaság élén és nyerjünk hozzá egy hatalmas új támaszt a társelnök úrban. E jegyben haladunk ma, fokozott erővel, de a régi ösvényeken.

A társaság közlönyét, az «Ethnographia»-t, már a közgyűlést követő választmányi ülés, még ugyanaz nap (1897. szeptember 27-én) további öt évre ismét Munkácsi Bernát ügyvivő alelnökünk kipróbált szerkesztésére bízta.

Minden szakember, sőt a némileg laikus érdeklődő is el fogja ismerni, hogy e folyóirat színvonala Munkácsi kezében mekkorát emelkedett, tekintélye mily nagyra nőtt és érdekességben is a lap mily sokat nyert. Az «Ethnographia» jelenleg összes tudományos folyóirataink között, dicsekvés nélkül mondhatjuk, a legelőkelőbbek közé tartozik. Ezt még azok is kénytelenek bevallani, a kikkel talán egy vagy más kérdésben az «Ethnographia» szerkesztője nem ért mindig egyet s ebbeli véleményét nem is titkolja el lapja hasábjain. A tudomány szabadságának kérdése az, hogy ne kössük meg szerkesztőnk kezét mindig az igazság keresésére irányuló vizsgálódása eredményeinek közlésében. S a tudományos közszellem javulásának jeléül fogjuk tekinteni azt, ha minden egyéni érzékenység mellőzésével az eltérő nézetek bírálatától jövőben csakis a tiszta tárgyilagosság szigorú mértékét, de nem a tudományos vélemény elhallgatását, vagy a kifogásolandóknak talált nézetek elleni komoly észrevételek elhallgatását fogjuk kívánni, még ha megengedjük is, hogy errare humanum est s e törvény alól mi sem teszünk kivételt. Ne

feleljük el, hogy a tudománynak akkor áldozunk híven és tudóshoz méltóan a közös oltáron, ha leplezetlenül feltárjuk mások nézeteivel szemben a magunk, bármily eltérő, de komoly tudományos meggyőződésből folyó véleményét. A tévedés, mondom, mind a két félnél lehetséges; de az igazi tudósnak még tévedéséből is hasznot meríthet a tudomány. Hiszen sokszor csak a másnál megismert hiba vezet rá az igazság felderítésére.

Folyóiratunk mellett társaságunk felolvasó ülései voltak azok, melyek által a maga tudományos céljait megközelíteni s az érdeklődést irántuk a közönség soraiban mindinkább fölkelteni törekedett.

A mult közgyűlés óta felolvasásokat tartottak:

Alexics György választmányi tag, ki «Vadrózsapör» czímen az oláh népköltészetről értekezett. Kiterjeszkedve az e részbeli magyar-oláh kölcsönhatásra, érdekesen mutatott rá ennek példáira eredeti és saját igen szép fordításában közölt szövegeken.

Balogh István vendégtől a főtitkár egy pár alföldi népballadát és románzcot mutatott be, hasonlító megjegyzések kíséretében.

Harmath Lujza úrhölgy tagtársunk székely népköltési gyűjteményéből *Melich* dr. segédtitkár olvasott fel mutatványokat.

Herrmann Antal titkártársam a millenniumi kiállítás néprajzi tanulságait ismertette kiváló szakértelemmel és a kiállítás néprajzi részének szigorú, tanulságos, beható bírálatával.

Melich János titkártársunk az «Egy követ fuj» néprajzi érdekű szólást magyarázta érdekesen.

Munkácsi Bernát nemrégiben megjelent «Vogul életképei»-nek főleg néppszichológiai tanulságait *Katona* Lajos választmányi tag terjesztette elő. Fejtegetései meggyőzően bizonyították be a velünk oly közel rokon vogul nép hagyománykincseinek a néprajzi tudomány szempontjából még nem eléggé méltatott nagy jelentőségét.

A magyarokkal östörténeti közösségben leledzett volgai bolgárookra vonatkozólag fontos adattal gyarapította ismeretünket *Kuun* Géza gróf egy közlése, melyhez *Munkácsi* Bernát kiegészítő észrevételeket fűzött.

Sebestyén Gyula választmányi tag a «Székelyek neve és eredete» rég vitatott kérdésében új nyomokon járva, kitűnő tanulmányával örvendeztette meg egyik felolvasó ülésünket. A nagybecsű értekezés, mely hivatva lesz hazai történetíróink előtt a néprajzi módszer alkalmazásának nélkülözhetetlen voltát és fényes eredményeit egyaránt documentálni s őket a példa követésére buzdítani, külön is megjelenik «Néprajzi Füzetek» sorában, szintúgy, mint *Alexics*nek jeles «Vadrózsapör»-e.

A teijesség kedvéért említem «Népballadánk összegyűjtése» tárgyában

tartott saját felolvasásomat és a borsodmegyei népköltésnek ugyancsak tölem eszközölt ismertetését egy szabad előadás keretében.

Mind e felolvasások és előadások nagyrészt folyóiratunkban is megjelentek vagy meg fognak jelenni.

Az említett «Néprajzi Füzetek»-en kívül a társaság egy pár nagyobb kiadvány megjelenését is czélozza. Így kiadásában jelenik meg *Strausz* Adolf választmányi tagnak a bolgár nép hagyományait összefoglaló nagy munkája, és reményünk van, hogy *Pápai* Károly elhunyt jeles társunk hagyatékából a magyarságra nézve oly érdekes vogul nép embertani leírását is rövid időn ki fogjuk adhatni.

A választmány határozatából akciózt indítottunk a *népköltési és népzenei hagyományok* újabb gyűjtése iránt, a mi nagyobb körökben érdeklődést keltett, sőt a közoktatási kormány nyomatékos támogatásával is találkozott, miről az elnöki megnyitó méltóan emlékezik meg. E tárgy köréből a vidéken, így a debreczeni Csokonai-körben, a szegedi Dugonics-társaságban és az eperjesi Széchenyi-körben népszerű előadásokat tartottam. Mint figyelemre méltót megemlítem itt, hogy az utóbbi helyen a nagyban virágzó irodalmi társaság vezetősége — Szinyei Merse J. főispán elnök és Horváth Ö. dr. titkár — előadásom folytán a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez is köszönő iratot intézett társaságunk céljainak hathatós felkarolásáért.

Kívánatos lenne, hogy tudós tagtársaink közül mentül számosabban vállalkozzanak a néprajzi tudomány érdekében ily előadások tartására a vidék nagyobb városaiban. Társaságunk tevékenységét lehetőleg közel kell hoznunk a legszélesebb rétegek érdeklődéséhez, mindenféle vallásfelekezeti stb. különbség nélkül; mert a néprajz anyagának jórésztben a nagy közönség is letéteményese, hordozója s e téren a nem szakértők részéről is igen becses támogatásban részesülhetünk.

Főleg a nagyközönség szempontjából a társaság két országosan ismert nevű tagja, *Harrach* József és *Szendy* Árpád zenei szakírók és tanárok már több hónap óta buzgón működnek egy *néprajzi hangverseny* összekészítésén. Alapos kilátásunk van rá, hogy e hangversenyt, mely a magyar népzene drámai és epikai oldalát kívánja bemutatni a régibb idevágó gyűjtemények és társaságunk újabb gyűjtései alapján, még a folyó évben megtarthatjuk, az Országos zeneakadémia ének- és zenekarának közreműködésével, mit a társelnök úr ö Méltósága szives közbenjárásának fogunk köszönhetni. E hangverseny nem kisebb érdeklődésre számíthat majd, mint *Káldy* Gyula választmányi tag régi magyar dallamai, melyek szintén társaságunkból kiindulva, kezdték meg országhódító körútjukat. Tekintve újabb műzene-költésünknek a magyarosság dolgában sokszor igazán kétségbeejtő hiányosságait, valóban nagy

forrásából merített zenei hagyományok fölélesztésének s közismeretűvé tételének. Bízást remélhetjük ugyanis, hogy ezek természetes szépségeikkel, magyaros zamatukkal nem fognak hatás nélkül maradni a nagy közönség zenei izlésének nemzetibb irányú fejlesztésére s zeneköltőink további termelésére, a mit főleg itt a székesfővárosban nem lehet eléggé óhajtanunk.

Nem hagyhatom említés nélkül azt a nem mindennapi munkásságot, melyet az ügyrend értelmében alakított propaganda-bizottság, *György* Aladár alelnök úr vezetése mellett és *Zolnai* Gyula dr. kitünő pénztárosunk tevékeny közreműködésével a társaság szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítása körül kifejt. E bizottság foglalkozott a társaság céljait és működését ismertető népszerű nyomtatvány ügyével s azt befejezésre is juttatta. *György* Aladár indítványára átiratot intézett a törvényhatósági bizottságokhoz társaságunk felkarolása iránt, emlékiratokat szerkesztett stb. stb., melyektől az illetékes körök nagyobb támogatását méltán remélhetjük.

A társaság eme fokozott tevékenységének tulajdonítható az a körülmény, hogy tagjaink száma a mult közgyűlés óta igen jelentékenyen szaporodott és a társaság több oldalról igen tetemes adományokban is részesült. Alapítókul léptek be:

Auer Róbert, Budapest; *Balla* Sándor, Budapest; *Brázay* Zoltán, Budapest; szentmártoni *Darnay* Kálmán, Sümeg; *Erdélyi* Pál dr., Budapest; *Mednyánszky* Dénes báró, Bécs; *Veisz* Jenő, Budapest.

Ezzel összes alapítóink létszáma 32-re emelkedett.

Külön adományokat tettek: *Kuun* Géza gróf elnök úr ő méltósága, ki az «Ethnographia» mult évi 4. füzetében közölt nagyszabású czikke tiszteletdíját ajándékozta vissza pénztárunknak.

Hunfalvy Pálnétól, elhunyt örök emlékü első elnökünk özvegyétől, ajándékba kaptuk Hunfalvy Pál: «Magyarország ethnographiája» című korszakos művének új kiadásra szánt egyzetes példányját, a mű kiadó jogával, olyképen, hogy a kiadásból netalán eredő jövedelmet Hunfalvy Pál-alapként kezeljük.

Veisz Jenő ellenőr és *Barta* Sándor választmányi tag 50—50 frt adománnyal járultak társaságunk terheinek könnyítéséhez.

Az adományozók sorába kell számítanom egy fiatal falusi iparost, *Magyar* Sándor pusztaföldvári gépész is, a ki szives volt saját gazdag és rendkívül érdekes népköltészeti gyűjteményét minden díj nélkül társaságunknak használatra és lemásolásra felajánlani. Az elismerést érdemlő, ritka szép hazafias tett iránt a választmány úgy róttá le köszönetét, hogy *Magyar* Sándor úrnak folyóiratunk egy állandó tiszteletpéldányát határozta megküldeni.

Mindezen támogatásért, melyben az említettek ügyünket részesíteni méltóztattak, legyen szabad ezúttal is a társaság őszinte, igaz háláját nyil-

vánítanom. Vajha sokan követnék a nemes példát! Vajha köztudattá válna végre az a kétségtelen igazság, hogy a Magyar Néprajzi Társaság ügye az egész nemzet ügye vallásfelekezeti, nemzetiségi, rang- és osztálykülönbőség nélkül; hogy az a tudomány, melynek czélja: kifejteni a nemzet önmegismerésének adatait mindazon hagyományokból, melyeket a néplélek és a népélet a nyelvben, hitben, szokásokban, eszközökben stb. megőrzött, valóban méltó az egész nemzet legélénkebb érdeklődésére s leghathatósabb felkarolására!

Rendes tagjaink száma jelenleg 478. Ujonnan belépett tagjaink számában pedig — hála pénztárosunk buzgóságának — meglepő a szaporulat, ez tudniillik 1896. januártól nem kevesebbet, mint 104-et tesz ki.

De egy bökkenő van e magában véve oly örvendetes szaporulatnál: nekünk, a társaságnak, ebből a gyarapodásból csak szellemi hasznunk van, anyagilag minden egyes tag a társaságra nézve némi *áldozatot* jelent, a mennyiben pontos számítás szerint a tagoknak járó folyóirat költségei minden egyes tagnál jóval, mintegy $\frac{2}{5}$ részzel meghaladják a tagdíj összegét. Mindamellet nem javasolhatjuk a tagdíj emelését, mert új tagjaink is, mint a régiek, ragyrészt a kevésbé jól dotált hivatali állások viselőiből kerülvén ki, a tagdíj emelését ma sem látnók helyénvalónak. Reméljük az arra hivatott tényezők böles belátásától, hogy társaságunk egyre fokozódó munkásságát és az iránta nyilvánuló mind nagyobb elismerést az eddiginél nem csekélyebb, hanem *fokozottabb* támogatásra fogják méltatni. Ez a remény tartja bennünk a lelket és tart vissza attól, hogy társaságunk anyagilag épenséggel nem rózsás helyzetén ne a tagok nagyobb megterhelésével igyekezzünk segíteni. Reményünket főleg Wlassics Gyula dr. közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságába helyezük, kinek hazafias készsége által vagyunk jelentékeny gyarapodását: a népzenei gyűjtés körül a legarravalóbb eszköznek megszerzését értük el. Ez a szerzemény azonban nem enyészteni el társaságunk budgetjének hiányát s azért azon a rendkívüli támogatáson kívül, melyben Ő Excellentiája kegyességéből részesültünk, de a mely nem javítja mérlegünket, csak működésünk egy fontos részét könnyíti meg, jobban mint valaha rá vagyunk utalva arra is, hogy a miniszter úr Ő Excellentiája a szokott rendes segílyt se vonja meg társaságunktól.

Itt kell röviden megemlékezni azon szoros viszonyról, illetőleg ennek új rendezéséről, a mely viszony fennáll köztünk és a magyar nemzeti múzeum néprajzi osztálya között.

E kapcsolat szerencsés megalkotásában kiváltképp a társelnök úr ő Méltóságának fáradhatatlan buzgalma, konziliáns szelleme s társaságunk iránt eléggé meg nem hálálható jóakarata érvényesült. — Neki köszönhetjük, ha ezen a ponton társaságunk hajója zátonyra nem jutott.

Bárcsak elérhetnők, hogy ez a kapcsolat mind a két fél üdvére a jövőben még inkább szilárduljon!

És bárcsak társaságunk életének minden mozzanatában az a szellem maradna mindenha irányadó, melyet az ép most érintett ügy kapcsán is a társelnök úr Ő Méltóságánál tapasztalni szerencsések voltunk!

Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni s az elnökségnek és tisztikarnak a felmentvényt megadni.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulirottak a Magyar Néprajzi Társaság számadásainak megvizsgálására kiküldetvén, tisztelettel jelentjük, hogy Zolnai Gyula dr. pénztáros úrnál (Felső-erdősor 1. sz.) f. évi május hó 6-án pénztár-vizsgálat végett megjelentünk s a társaságnak 1896. szept. 26-tól 1897. május 5-ig terjedő számadásait megvizsgálván, ezeket pontosan vezetetteknek s tételeiket a szükséges igazolványokkal egyezőknek találtuk.

Ezek szerint végeredményben a társaságnak mai napig bevételei: 2185 ft 15 kr. (kétezerszáznyolczvanöt ft 15 kr.); kiadásai: 1592 ft 24 kr. (ezeröttszázkilenczvenkét ft 24 kr.). Az összes pénztári maradvány tehát: 592 ft 91 kr. (öttszázkilenczvenkét ft 91 kr.), mely összegből 554 ft 84 kr. (öttszázötvennégy ft 84 kr.), mint a postatakarékpénztárban elhelyezett forgó tőke, 38 ft 07 kr. (harmincznyolcz ft 07 kr.) pedig készpénzül mutatott fel. A múlt évi bevételekről és kiadásokról a pénztáros jelentése ad számot.

Az alapítványok teljes összege: 1460 ft (ezernégyszázhatvan ft), a melyből 200 (kétszáz) forint 4 drb 50 (ötven) frtról szóló 6⁰/₀-os kötelezvényül szerepel, 1260 (ezerkétszázhatvan) ft pedig mint befizetett alapítvány. Ezen befizetett alaptőkéből 100 (száz) ft mint postatakarékpénztári törzsbetét kamatozik, 1160 (ezerszázhatvan) ft pedig «fentartással» a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank lipótvárosi fiók-osztályában (szám: 5329, tőkekönyv: 4) van gyümölcsözőleg elhelyezve.

Ennélfogva indítványozzuk, hogy a tisztelt Közgyűlés Zolnai Gyula dr. pénztáros úrnak, az 1896. szept. 26-tól 1897. május hó 5-ig terjedő számadásokra nézve köszönetünk kifejezése mellett a fölmentvényt megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel

Dr. Baróti Lajos,
számvizsgáló bizotts. tag.

Kurz Sámuel,
számvizsgáló bizotts. tag.

IV.

Pénztárosi jelentés

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1896. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. *Bevételek.*

	Előirányzat ¹	Eredmény
1. Pénztári maradvány 1895-ről	492.20	492.20
2. 1896-iki tagdíjak és előfizetések	900.—	930.90
3. Tagdíjhátralék	200.—	271.45
4. 1897-iki tagdíjak és előfizetések	—.—	43.—
5. Rökk-alapból segedelem	300.—	300.—
6. A M. N. Múzeum segedelme	500.—	—.—
7. A M. Tud. Akadémia segedelme	500.—	500.—
8. Kamatjövedelem 1895-ről	30.—	30.—
9. Alapítványok	—.—	328.31
10. Adományok :		
a) Dunkel V. K.-tól 50 frt — kr.		
b) A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől 50 frt — kr.		
c) Kuun Géza gr. visszaajándékozott írói díja 22 frt 50 kr.		
Összesen	—.—	122.50
11. Régi füzetekért és évfolyamokért	—.—	28.60
	<hr/>	<hr/>
	2922.20	3046.96

II. *Kiadások.*

	Előirányzat ¹	Eredmény
1. Az Ethnographia VII. évfolyamának költségei :		
a) Nyomtatás és expedíció	1150.—	529.24
b) Írói tiszteletdíjak	750.—	754.94
c) Szerkesztői tiszteletdíj	200.—	200.—
d) Illusztrációk	200.—	177.59
2. Tisztviselők fizetése :		
a) Pénztárosi tiszteletdíj (150 frt és jutalék)	260.—	277.39
b) Titkári tiszteletdíj	50.—	50.—
	<hr/>	<hr/>
Átvitel:	—.—	—.—

¹ L. Ethnographia VII. 434.

	Áthozat;	— — — — —	— — — — —
3. Elhelyezett 1895-iki alapítvány	50.—		50.—
4. Elhelyezett 1896-iki alapítványok	—.—		328.31
5. Könyvtárra	50.—		—.—
6. Ügyviteli kiadások	212.20		261.23
	2922.20		2628.70
Készpénzmaradvány 1897-re			418.26
			3046.96

E zárószámadás szerint mult évi bevételeink és kiadásaink 418 frt 26 kr. fölösleggel záródtak. Azonban voltaképen a M. N. Múzeumtól várt 500 frtnyi segedelemnek elesése következtében a Társaságnak 1896. évi kiadásaiból még 192 frt 47 kr. *hiányt* viszünk át az 1897. évi költségvetés terhére. Az «Ethnographia» 1896. évf. 4—6. füzetének 610 frt 73 kr. nyomdai költségét ugyanis az 1897. év folyamán fizette ki Társaságunk; ezen összeg pedig az 1897-re átvitt készpénzmaradványt 192 frt 47 krral mulja fölül. E 192 frt 47 krnyi tulajdonképeni hiány azonban jelentékenyen csekélyebb azon 500 frtnyi összegnél, a melytől az előirányzott bevételek közül elestünk, úgyhogy a remélt 500 frtnyi segedelemnek bevételezése esetén 1896. évi számadásaink 307 frt 53 kr. tényleges fölösleggel záródtak volna.

V.

Költségvetés 1897-re.

I. Bevételek.

1. 1896. évi pénztári maradvány		418.26
2. 1897-iki tagdíjak és előfizetések		1200.—
3. Tagdíjhátralék		200.—
4. Bejelentett adományok:		
a) Bartha Sándor dr.-tól	50.—	
b) Veisz Jenő ellenőrtől	50.—	100.—
5. Rökk-alapból segedelem		300.—
6. A M. N. Múzeum segedelme		500.—
7. A M. T. Akadémia segedelme		500.—
8. Kamatjövedelem:		
a) 1896-ról	41.43	
b) alapító kötelezvények 1897-iki kamatai	9.—	50.43
		3268.69

II. Kiadások.

1. Az Ethnographia költségei:	
a) Az 1896. évf. 4—6. füzeteinek számlái	610.73
b) Az 1897. évf. nyomtatására és expedíciójára	681.27
c) Írói tiszteletdíjakra	760.—
d) Illusztrációkra	250.—
2. Tisztviselők fizetése:	
a) Szerkesztői tiszteletdíj	200.—
b) Pénztárosi tiszteletdíj	300.—
c) Főtitkári tiszteletdíj	50.—
d) Segédtitkár-könyvtárosi tiszteletdíj	80.—
3. Könyvtárra	50.—
4. Ügyviteli kiadások	350.—
	3332.—
Az 1898-iki költségvetés terhére maradó hiány	63.31
Budapest, 1897. május 11.	

Zolnai Gyula dr.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosa

VI.

Melich János dr. könyvtáros jelentése a Magyar Néprajzi Társaság könyvtáráról.

A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában van elhelyezve s jelenleg rendezés alatt áll. A rendezés két feladatot tűzött maga elé: 1. Fölvenni a könyveket úgy, a mint rendezetlenül, nem szakszerint álltak, hogy így megtudjuk, mennyink van; 2. a már nagyjában, de nem bibliografailag fölvett könyveket osztályozni, csoportosítani. Az első föladat tisztán arra szorítkozhatik, hogy megállapítsa, mink van; a második feladat megoldása lehetővé fogja tenni az értékes könyvtár tudományos használatát. Ehhez a két feladathoz csoportosult harmadikul az «Ethnographia», «Ethnologische Mittheilungen» és a «Néprajzi Füzetek» számainak rendbehozása, hogy megrendelés esetén az illető füzetek könnyen s gyorsan elküldhetők legyenek. Ez a rendezés teljesen végre van hajtva s eredménye a következő:

Ethnographia I. kötet megjelent 9, illetve 10 füzetben. 1. füz. 308, 2. füzet 179, 3. füzet 213, 4. füzet 160, 5. füzet 166, 6. füzet 137, 7. füzet 75, 8. füzet 67, 9—10. füzet 180 drb.

II. kötet 1. füzet 28, 2. füzet 24, 3—4. füzet 76, 5. füzet 84, 6. füzet 66, 7—8. füzet 104, 9. füzet 59, 10. füzet 43 drb.

III. kötet 1. füzet 158, 2. füzet 113, 3-ból nincs, 4—5. füzet 185, 6. füzet 209 drb.

IV. kötetből nincs füzet.

V. kötet 1. füzet 15, 2. füzet 133, 3. füzet 22, 4. füzet 6, 5. füzet 11 drb, 6-ból nincs füzet.

VI. kötet 1. füzetből nincs, 2. füzet 35, 3. füzet 56, 4. füzet 105, 5—6. füzet 112.

Emnélfogva teljes példány van az elsőből: 67 kötet, a második évfolyamból 24 kötet, a harmadikból 158, illetve egy sem, a negyedikből egy sem, az ötödikből 6 kötet, a hatodikból 35 kötet, illetve egy sem.

Néprajzi füzetek: 2 számból 3 drb, 3 számból 9 drb. A könyv felvételt illetőleg eddig föl van véve 200 részint magyar, részint Magyarországon nyomtatott könyv; 34 délszláv; 48 angol nyelvű könyv, illetve folyóirat; 33 magyar földrajzi mű; 31 magyar folyóirat; 22 magy. tud. akad. kiadvány; 16 oláh könyv; 20 vegyes demographiai könyv; 15 finn-ugor részint nyelvészeti, részint ethnographiai tárgyú mű; 44 német folyóirat; 141 kulturtörténeti munka; 34 keleti dolgokra vonatkozó mű; 18 latin-görög mű; 43 utazásokra vonatkozó mű; 35 északi szláv s alfabetikus sorrendben 164 mű. Összesen föl van véve tehát — nem számítva a társaság kiadványait — 878 mű; (körülből 100 mű még nincs fölvéve). Ide kell sorolnom még a Baranya vármegye multja és jelene, Katalog der Sammlung des Mus. für oest. Volkskunde könyveket, melyek ajándékok s a csereviszonyból kapott folyóiratokat, melyek még nincsenek a könyvtárba letéve.

Tekintetes Választmány! Az általam kitűzött két feladat közül az egyik meg van oldva, de a másik is, a könyveket bibliographiailag is elhelyezni, még nincs. Ügyrendtartásunk 29. §-a szerint a «könyvtárór rendezi és pontosan lajstromozza a könyvtárt, külön szakok és szerzők szerint. Minden egyes munkát lebélyegez a társaság bélyegzőjével». Ez a munka legalább is három havi szakadatlan munkát kíván meg, mert először el kell készíteni azt a bibliographiai tervezetet, melynek alapján a könyveket osztályozom, mikor ezt megtettem, a mai rendtől, illetve rendtelenségtől elütően kell felállítani. Azért kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésem tudomásul venni és megengedni, hogy az eddigi alphabetikus katalogust az Ethnographiában közvétegyem, hogy legalább lássuk, mink van áldozatkész titkárunk Herrmann Antal dr. könyvadományából.

Kelt Budapest, 1896. május 11-én.

Jegyzőkönyvi kivonat

a «Magyar Néprajzi Társaság» folyó 1897. évi április hó 3-án (szombaton) délután 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia földszinti helyiségében tartott felolvasó és választmányi ülésről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre min. tanácsos, elnök, *Munkácsi* Bernát dr. ügyv. alelnök, *György* Aladár társalelnök, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros; *Balassa* József dr., *Baróti* Lajos dr., *Huszka* József, *Katona* Lajos dr., *Kurz* Sámuel, *Lindner* Ernő, *Mader* Béla, *Sebestyén* Gyula dr., *Semayer* Vilibáld.

Elnök a fölolvastó ülést megnyitja *Katona* Lajos dr. előterjeszti: «A vogul népköltésről» című értekezését.

Fölolvasó ülés után választmányi ülés.

Elnök bejelenti, hogy a főtítkár és *Nikolics* Fedor báró levélben mentik magukat mai ülésről való elmaradásukért. *Nikolics* Fedor báró ő excellenciája egyuttal ígéretet tesz, hogy valamelyik felolvasó ülésünkön a hazai szerbekről felolvasást fog tartani.

Örvendetes tudomásul szolgál.

Elnök jelenti továbbá, hogy *Erdélyi* Pál dr. a társaság alapító tagjai sorába lépett.

Örvendetes tudomásul szolgál.

Elnök jelenti, hogy a nm. vall. és közoktatásügyi miniszter úr a múzeumi 500 forintot kiutaltványozta.

Örvendetes tudomásul szolgál.

Elnök indítványozza, hogy *Kada* Elek választmányi tagot abból az alkalomból, hogy Kecskemét városa polgármesterének választotta, társaságunk mint a néprajz buzgó művelőjét, üdvözölje.

A választmány örömmel járul az elnök indítványához s ez értelemben határoz.

Pénztáros fölhatalmazást kér, hogy a vármegyékhez s a budapesti pénzintézetekhez intézendő s azokat alapító tagságra fölhívó leveleket szétküldhesse. — Megadatik.

Jelenti továbbá, hogy a pénztár 1897. április 3-án 1634 frt 65 kr. bevétellel s 1432 frt 07 kr. kiadással zárult; a pénztári készlet tehát 202 frt 58 kr.

Elnök indítványára a választmány kimondja, hogy a rendes évi közgyűlést f. é. május hó 8-án délután 5 órakor tartja s egyben számvizsgálókul, az ellenőrön kívül, *Baróti* Lajos dr. és *Kurz* Sámuel vál. tagokat küldi ki.

György Aladárnak az az indítványa, hogy az «Ethnographia» alakíttassék át havi folyóirattá, a szerkesztő közvetítő indítványa értelmében egy még ezen hónapban egybehívandó ad hoc ülésen fog megvitatatni.

Munkácsi Bernát indítványára *Földi* János síremlékének leleplezésénél a társaság képviselőit táviratilag fölkérletnek *Kardos* Albert vál. és *Szell* Farkas rendes tag urak.

Ügyvivő alelnök bejelenti, hogy *Alexics* György vál. tag «Vadrózsapör» című értekezéséből a «Néprajzi Füzetek» sorozata részére szintén különlenyomatokat akar készíttetni. — A választmány *Alexics* György dr. kérelmét teljesíti.

Pénztáros a már bejelentett alapító tagon kívül alapító tagokul bejelenti *Brázay* Zoltán és *Mednyánszky* Dénes báró urakat. Ez utóbbi 60 forintot küldött. Örvendetes tudomásul szolgál.

Továbbá rendes tagokul ajánlja *Bárczay* Oszkár, *Waldapfel* János dr. és *Esztegar* László dr. urakat. Megválasztatnak.

Jegyzőkönyvi kivonat

a «Magyar Néprajzi Társaság» 1897. április 30-án, pénteken délután 5 órakor a M. Tud. Akadémia földszinti helyiségében tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay* Imre min. tanácsos, társelnök, *Munkácsi* Bernát dr. ügyv. alelnök, *György* Aladár társelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros, *Melich* János dr. könyvtáros-segédtitkár; *Alexics* György dr., *Balassa* József dr., *Baróti* Lajos dr., *Jancsó* Benedek dr., *Katona* Lajos dr., *Lindner* Ernő, *Mader* Béla, *Sebestyén* Gyula dr., *Strausz* Adolf vál. tagok.

Elnök üdvözlö a választmányt s az ülést megnyitja.

Főlolvasásra kerül a jegyzőkönyv, mely *Sebestyén* Gyula és *Munkácsi* Bernát megjegyzéseivel hitelesítettik.

Munkácsi Bernát ügyvivő alelnök jelenti, hogy *Kardos* Albert a megbízást, hogy a *Földi* János ünnepélyen társaságunkat képviselje, levélben megköszönte s jelenti, hogy a megbízásban eljár. *Szell* Farkast betegsége akadályozta a megjelenésben.

Következik *György* Aladár indítványa, mely szerint: «mondja ki a közgyűlés, hogy a választmányt megbizza és felhatalmazza, hogy abban az esetben, ha a kellő fedezet meglesz, az «*Éthnographia*» című egyesületi folyóiratot 1898. január elsejétől — július és augusztus hónapok kivételével — havonként minden hó elsején megjelenő folyóirattá változtatja át. A választmány ezen ügyben legkésőbb október végéig tartozik határozni».

Hosszas beható vita után, a melyben *György* Aladár, *Munkácsi* Bernát, *Zolnai* Gyula, *Vikár* Béla, *Herrmann* Antal, *Sebestyén* Gyula és *Jancsó* Benedek vettek részt, elnök úr összefoglalva a vita eredményeit, a választmány határozataként kimondja, hogy a választmány elvileg hozzájárul *György* Aladár indítványához azzal a kiegészítéssel, hogy a folyóirat, ha havonként jelenik meg, négy-négy íves legyen; addig is azonban, míg ezen változás végrehajtható, elhatározza a választmány, hogy a jövőben kizárva a kettős füzeteket, a folyóirat rendszeren két havonként jelenjék meg, egyszersmind felszólítja *Herrmann* Antal titkárt, hogy ügyrendileg elvállalt kötelezettségének megfelelően, lássa el a folyóiratot a néprajzra vonatkozó aktuális ügyek közleményeivel.

Következik az 1897. évi rendes közgyűlés programjának s ezen belül a költségvetésnek megállapítása (ez utóbbit lásd a közgyűlés jegyzőkönyvében). A választmány a közgyűlés programját a következőkben állapítja meg: 1. Elnöki megnyitó. 2. Főtitkári jelentés. 3. A számvizsgáló bizottság jelentése. 4. Pénztáros jelentése, költségvetés. 5. Könyvtáros jelentése. 6. Esetleges indítványok.

Vikár Béla indítványozza, hogy *Magyar* Sándor úrnak (Pusztá-Földvár) a lelkes népdalgyűjtőnek, tiszteletpéldány küldessék az «*Éthnographiá*»-ból. Elfogadtatik.

Elnök úr jelenti, hogy *Spitzer* Mór, széleskúti birtokos, levélben indítványozza egy magyar népismei múzeum létesítését, melyre saját gyűjtését is följánlja. A választmány az ügyet illetékes ellátás végett átteszi a M. Nemz. Múzeum igazgatóságához; e határozatról *Spitzer* Mór urat jegyzőkönyvi kivonatban értesíti s egyszersmind *Spitzer* Mór úrnak szives érdeklődéséért köszönetet mond.

Pénztáros úr új tagokul az elnökség ajánlatára bejelenti: 1. Polgári közs. fiúiskola; Nagyszombat. 2. Petrozsényi kaszinó. 3. Uradalmi könyvtár; Tótmegyer. 4. Áll. polg. leányiskola — Győr. Megválasztatnak.

Jegyzőkönyvi kivonat

a «Magyar Néprajzi Társaság» 1897. évi május 11-én, kedden délután $\frac{1}{2}$,5 órakor, a M. T. Akadémia helyiségében tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Kuun Géza* gróf dr. elnök, *Szalay Imre* min. tanácsos társelnök, *Munkácsi Bernát* dr. ügyv. alelnök, *György Aladár* alelnök, *Vikár Béla* főtitkár, *Herrmann Antal* dr. titkár, *Zolnai Gyula* dr. pénztáros, *Veisz Jenő* ellenőr. *Melich János* dr. könyvtáros-segédtitkár; *Alexics György* dr., *Balassa József* dr., *Baróti Lajos* dr., *Borovszky Samu* dr., *Huszka József*, *Jancsó Benedek* dr., *Joannovics Pál*, *Katona Lajos* dr., *Kunos Ignác* dr., *Kurz Sámuel*, *Lázár Béla*, *Lindner Ernő*, *Réthy László* dr., *Sármai József* dr., *Tagányi Károly*. *Sebestyén Gyula* dr., vál. tagok.

1. *Kuun Géza* gróf elnök üdvözlí a választmányt s fölszólítja a titkárt a jegyzőkönyv felolvasására. — Fölolvasás után hitelesítették.

2. *Vikár Béla* főtitkár előterjeszti a közgyűlés előtt fölolvasandó jelentésének azon részét, hol részletesebben az «Ethnographiá»-ról s a múzeumi viszonyról szól.

Többek fölszólása után a választmány a főtitkár jelentését mind egészben, mind részleteiben elfogadja.

3. *Zolnai Gyula* pénztáros bemutatja az 1897. évi pénztárosi jelentést, különösen pedig ennek a költségvetésre vonatkozó részét.

Baróti Lajos a tiszteletdíjakra vonatkozólag tesz megjegyzéseket s azokat túlságos magasaknak találja.

Munkácsi Bernát szerint a tiszteletdíj leszállításával hanyatlanék a folyóirat színvonala.

Herrmann Antal nem találja reálisnak a költségvetést. Ha a választmány a költségvetést elfogadja, a maga részéről külön véleményt terjeszt a közgyűlés elé.

György Aladár közvetítő indítványával a választmány nagy többsége a költségvetést elfogadja.

4. A könyvtáros jelentéséhez a választmány egyhangúlag hozzájárul.

5. *Kuun Géza* gróf jelenti a választmánynak, hogy szándéka a közgyűlésnek ajánlatba hozni, hogy *Zichy Jenő* grófot és *Lenz Oszkár* afrikai utazót a társaság tiszteleti tagjaiul válassza.

A választmány az elnök előterjesztéséhez hozzájárul.

6. Pénztáros új tagul bejelenti *Téglás Gábor* cz. főigazgatót, *Déva*.

Jegyzőkönyvi kivonat

a «Magyar Néprajzi Társaság» 1897. évi május 11-én, kedden délután 5 órakor, a M. Tud. Akadémia első emeleti üléstermében tartott rendes évi közgyűléséről.

Jelen vannak: *Kuun Géza* gróf dr. elnök, *Szalay Imre* min. tanácsos, társelnök, *Munkácsi Bernát* dr. ügyv. alelnök, *György Aladár* társalelnök, *Vikár Béla* főtitkár, *Herrmann Antal* dr. titkár, *Zolnai Gyula* dr. pénztáros, *Veisz Jenő* ellenőr, *Melich János* dr. könyvtáros-segédtitkár; *Alexics György* dr., *Balassa József*, *Balásy Dénes*, *Baróti Lajos* dr., *Borovszky Samu* dr., *Huszka József*, *Jancsó Benedek* dr., *Joannovics Pál* *Katona Lajos* dr., *Kunos Ignác* dr., *Kurz Sámuel*, *Lázár Béla* dr.,

Lindner Ernő, *Mader* Béla, *Nagy* Géza, *Réthy* László dr., *Sármai* József dr., *Sebestyén* Gyula dr., *Strausz* Adolf, *Tagányi* Károly vál. tagok s több rendes tag.

1. *Kun* Géza gr. elnök, miután konstatálja, hogy a közgyűléshez szükséges 20 tag jelen van, a közgyűlést emelkedett hangú magvas beszéddel nyitja meg (l. fönt).

2. *Vikár* Béla főtítkár fölolvassa évi jelentését (l. fönt).

3. *Baróti* Lajos dr. előterjeszti a számvizsgáló bizottságnak a pénztár állapotáról szóló jelentését (l. fönt).

A közgyűlés a számvizsgáló bizottságnak önzetlen és nehéz munkájáért őszinte köszönetét fejezi ki.

4. *Zolnai* Gyula dr. pénztáros előterjeszti jelentését a társaság mult évi kiadásairól, úgy szintén a választmány költségvetési javaslatát.

A költségvetés felolvasása után *Herrmann* Antal tjt. indítványozza, hogy a közgyűlés ne fogadja el a deficizzel záródó budgetet.

A közgyűlés *György* Aladár indítványát fogadja el, mely szerint a közgyűlés az ez évben kifizetendő nyomda-követelésnek egy részét átvizsi a jövő évi költségvetés terhére. — Ezzel a módosítással a közgyűlés a pénztáros előterjesztését mind részleteiben, mind általánosságban magáévá teszi s neki a szokásos fölmentvényt megadja (l. fönt).

5. *Melich* János dr. könyvtáros előterjeszti jelentését a könyvtár állapotáról (l. fönt).

Herrmann Antal a könyvtárosi jelentés kapcsán azt indítványozza, hogy a könyvtár a M. N. Múzeum néprajzi osztályának adassék át a tulajdonjog fentartásával, hogy az ott hivatalból kezeltessek.

A közgyűlés *György* Aladár indítványa értelmében határoz, mely szerint a *Herrmann*-féle indítványt beható megvitatás végett átteszi a választmányhoz, a könyvtárosnak buzgó munkásságáért köszönetet mond s a jelentést tudomásul veszi.

6. A közgyűlés a választmány kiegészítése kapcsán *Munkácsi* Bernát dr. indítványára *Margalits* Ede dr. egyet. tanár urat fővárosi, *Kada* Elek urat pedig a fővárosból való eltávolozása folytán vidéki választmányi taggá választja.

7. *György* Aladár úrnak a folyóiratnak havonként való megjelenése tárgyában tett indítványát a közgyűlés a mult választmányi ülés (l. az 1897. ápril 30-iki vál. jegyzőkönyvét) határozata alakjában fogadta el.

8. *Kun* Géza gróf elnök a választmány előzetes hozzájárulásával azt indítványozza, hogy *Zichy* Jenő grótot és *Lenz* Oszkárt, a híres afrikai utazót, válassza meg a közgyűlés tiszteletbeli tagjainul. A közgyűlés a két ajánlottat tiszteleti tagjainul választja.

Jegyzőkönyvi kivonat

a «Magyar Néprajzi Társaság» 1897. évi május 22-ikén, szombaton délután öt órakor a M. T. Akadémia földszinti termében tartott fölolvásó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Munkácsi* Bernát dr. ügyvivő alelnök, *György* Aladár alelnök, *Vikár* Béla főtítkár, *Melich* János dr. könyvtáros-segédtitkár, *Alexics* György dr., *Balassa* József dr., *Balásy* Dénes, *Baróti* Lajos dr., *Bartha* Sándor dr., *Dugovich* Imre, *Huszka* József, *Kunos* Ignác dr., *Lázár* Béla dr., *Lindner* Ernő, *Mader* Béla, *Margalits* Ede dr., *Réthy* László dr., *Sebestyén* Gyula dr., *Strausz* Adolf vál. tagok.

1. *Munkácsi* Bernát dr. ügyvivő alelnök megnyitja az ülést s jelenti, hogy *Szalay* Imre min. tanácsos, múzeumi igazgató, társelnök úr a mai ülésen nagy sajnálatára meg nem jelenhetett, mivel a Széchenyi-szobor-leleplező ünnepélyre a M. N. Múzeum képviseletében Sopronyba kellett utaznia. Tudomásul szolgál.

Főolvasások során a segédtitkár bemutatja *Nagy Géza* értekezését: «A vogulok őskorához» czímmel. Ezután *Vikár Béla* tejeszti elő: «Egy nótafáról» szóló értekezését. Mindkét értekezést a választmány s a hallgatóság osztatlan tetszéssel fogadta.

Főolvasó ülés után választmányi ülés.

Elnök mint fent.

Napirend előtt *Munkácsi* Bernát főolvas egy előterjesztést azon közlemény tárgyában, mely a «Magyar Ujság» című lap 1897 évi május 11-diki számában a napi hírek rovatában társaságunk titkára tollából megjelent s a társaság vezetőségét mélyen sértő kifejezésekkel támadja. A választmány egyhangúlag helyteleníti *Herrmann Antal* dr. titkár eljárását, csupán a jegyzőkönyvi kifejezésre van nézeteltérés míg az egyik rész a helytelenítésen kívül a rosszálás és elítélés kinyilvánítását javasolja, addig a másik rész megelégszik a helytelenítés egyszerű kifejezésével. Abban is egyetért a választmány, hogy a választmány határozata *Herrmann Antal* dr. titkárral jegyzőkönyvi kivonatban közöltessék.

Elnök elrendelvé a szavazást, a választmány 9, azaz kilencz szóval 7, azaz hét szó ellen elhatározza, hogy «*Herrmann Antal* dr. titkárnak mint ilyennek a «Magyar Ujság» című napilap 1897. május 11-diki számában a napi hírek rovatában megjelent s a társaság vezetőségét sértő czikkét helyteleníti, a vezetőségnek bizalmat szavaz s e határozatáról a választmány társasága titkárát jegyzőkönyvi kivonatban értesíti.»

2. Főolvasatik a mult ülés jegyzőkönyve. — Hitelesítették.

3 Főtitkár jelenti, hogy *Volf György* tagtársunkkal a nm. vall.- és közokt. miniszter úrnál kihallgatáson volt; s a közgyűlés köszönetét juttatta ő Exciája tudomására. Ő Exciája a küldöttséget kegyesen fogadta s biztosította, hogy a társaság ügyeit a legnagyobb figyelemmel kíséri — A főtitkár jelentése örvendetes tudomásul szolgál.

4. Az előlegek és a folyóiratban megjelent cikkek tiszteletdíjához hozzászóltak *Munkácsi* Bernát, *Baróti Lajos*, *György Aladár* és *Sebestyén Gyula*. A választmány a tiszteletdíjat megállapító kules kidolgozására bizottságot küld ki, melynek tagjai: az ügyvivő alelnök, a társalelnök, a főtitkár, *Sebestyén Gyula* dr. és *Baróti Lajos* dr. választmányi tagok.

5. Könyvtáros előterjeszti, hogy a megyei, illetve városi monographiák szerkesztőihez, illetve a városokhoz, mint kiadókhoz, levelet írt, hogy sziveskedjenek az illető művekből társaságunk könyvtára részére és az «Ethnographiá»-ban való ismertetés céljából egy-egy példányt beküldeni. Küldtek eddig Nagy-Körös és Keszthely városok.

A választmány az illető városoknak adományukért köszönetet mond s ezt velök levélben tudatja.

6. Főtitkár kéri, hogy a népköltési gyűjtés érdekében szavazzon meg a választmány fonográf-hengerek költségére is egy összeget. A választmány a főtitkár kérését teljesíti.

7. *Munkácsi* Bernát előterjeszti, hogy a közgyűlés pártolólág tette át a választmányhoz azt az indítványt, hogy a könyvtárt engedje át a Társaság Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának úgy, hogy az a társaság vagyona marad, de a néprajzi osztály fogja kezelni. A választmány az indítványt elveti.

8. Elnök kéri a választmányt, hogy a társaság könyvtárának könyvjegyzékét mint szerkesztő kinyomathassa. A választmány az elnök kéréséhez hozzájárul.

9. A főtítkár «Egy nótafáról» tartott fölolvása kapcsán *György* Aladár indítványozza, hogy a társaság Magyar Sándort, az ernyedetlen népdalgyűjtőt valamilyen diplomával tisztelje meg. — Az indítványt a választmány elfogadja, a kivittel a főtítkárt bizza meg. Ez oklevél költségeire *Strausz* Adolf vál. tag 5 frtot ajánl fel s a főtítkárnak a költségek fedezésére átadja. A választmány *Strausz* Adolf vál. tag ajándékát köszönettel fogadja.

10. Pénztáros levélben jelenti, hogy a társaság pénztára 1897. május 22-én a következően állt: bevétel 2215 frt 35 kr., kiadás 1903 frt készpénz 312 frt 35 kr.

11. Új tagokul megválasztatnak: 1. *Lázár* István tanár Nagy-Enyed (aj. Herrmann Antal); 2. *Török* Ferencz tanár Sepsi-Szent-György (aj. Herrmann Antal); 3. *Alexander* Bernát dr. Budapest (aj. Herrmann Antal); 4. *Tolnai* Vilmos dr. tanár Bpest, (aj. Zolnai Gyula dr.). Új előfizetőül: Baranyasellyei kaszinó.

A P R Ó S Á G O K.

Államsegély gyűjtési czélokra. Midőn II. Miklós czár újabban elrendelte, hogy birodalmában a népköltészet gazdátlan kincseit pénztára terhére összegyűjtsék, a modern néprajzi törekvések iránt fogékony orosz tudományos világ igen találóan üdvözölte Nagy Károly szellemének föltámadását, mert erről a lángelmű uralkodóról jegyezte fel a történelem, hogy a frankok epikai dalait állami úton akarta összegyűjteni. Nálunk egész csendben szintén történt már kezdeményezés arra nézve, hogy a folyton pusztuló kincsek megmentését az állam vegye kezeibe. Két fiatal gyűjtőnek, *Kun* László zeneszerzőnek és *Böszörményi* Géza végzett joghallgatónak támadt ugyanis az a szerenéses gondolata, hogy eddigi gyűjtéseik folytatására a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium támogatását is igénybe vegyék. A folyamodványukhoz mellékelte dal- és dallam-gyűjteményeket *Wlassics* miniszter olyan meghagyással tette át *Szalay* Imre miniszteri tanácsos, m. n. múzeumi igazgatóhoz s társaságunk társ-elnökéhez, hogy véleményadás végett hívjon össze egy szakférfiakból álló értekezletet. Ez értekezleten *Endrődy* Sándor, *Fejérpataky* László, *Harrach* József, *Szendy* Árpád, *Négyesy* László, *Jankó* János, *Erdélyi* Pál, *Sebestyén* Gyula dr. és *Semayer* Vilibáld vettek részt. Mivel az állami segély kieszközlésének elvi jelentőségét minden felszólaló külön hangsúlyozta, *Szalay* elnök két külön bizottságot szervezett s e bizottságok terjedelmes jelentései alapján olyan értelmű felterjesztést nyújtott be a magas miniszteriumhoz, a melynek eredménye az lett, hogy a gyűjtők fejenként 200 forintnyi támogatásban részesültek. Ennek fejében aztán kötelesek lesznek a gyűjtést népköltészetünk minden műfajára kiterjeszteni s kritikailag feldolgozott gyűjteményüket kiadás előtt egy újabb bíráló bizottság ítéletének alávetni. Az így ellenőrzött munkásság végeredménye előre láthatólag is méltó folytatása lesz azon előmunkálatoknak, a melyeket a szöveg és dallam együttes gyűjtése terén *Szini* Károlynak, *Bartalus* Istvánnak s újabban — ugyancsak miniszteri pártfogás mellett — *Vikár* Béla tagtársunknak köszön a hazai irodalom.

—én.

Az erdélyi oláh dalköltészetéről a müncheni «Allgemeine Zeitung» 62. számú irodalmi mellékletén terjedelmes ismertetés olvasható dr. *Bacmeister* Ernőtől. Az útirajzok mintájára írt dolgozat szellemesen vázolja azokat az egyszerű, szinte kezdetleges viszonyokat, a melyekben a gazdagságáról már eléggé ismert naiv költés forrása fölfakad. Jellemző sajátságainak összeállítása és magyarázása már kevésbé sikerült. Azt a jelenséget például, hogy néha temetési énekhez hasonló dallamokat is rávonnak vig szövegre, nem az énekes hiányos formaérzékének, más népnél is tapasztalható önkényes eljárásának, hanem a magyar politika nehéz jármának tulajdonítja. Ezt a nézetet állítólag egy magyar tolmácsolta, midőn a czikkíró előtt azzal hetvenkedett, hogy attól a néptől, a mely ily unalmasan mulat, nem kell félni a büszke magyar faj uralmát. A Janku-dalokról szintén történik említés, de ezeket már nem kísérte glossákkal a czikkíró.

*

Eltörölt népszokás. *Perczel* miniszter néhány hónappal előbb rendeletet intézett a törvényhatóságokhoz, mely az Alföldön dívó *hajnali menyasszony-mosdatás* népszokását, mivel ez a tapasztalás szerint alkalmas volt a trachoma terjesztésére, eltiltja. Ezen népszokás abból áll, hogy a lakodalom hajnalán a menyasszony közös eseréptájból megmosdatja és közös törülvéllel megtörli az összes vendégeket, kik ezért pénzajándékot dobnak a táiba

*

Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásainak eredményeiről *Ranschburg Gusztáv* kiadásában két nagy quart-alakú vaskos kötet jelent meg a hetekben magyar és francia nyelven s oly díszes kiállításban, minővel eddigelé igen kevés hazai kiadású munka dicsekedhetik. Az első kötet bevezetése «*A magyar faj vándorlása*» czímen a tudománykedvelő s hazafias áldozatkészségeért méltán magasztalt grófnak e tárgyról való nézeteit ismerteti és sok meglepő dolgot tartalmaz. Ezt követi dr. *Jankó János*nak, a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya vezetőjének műve, mely külföldi forrásművek nyomán röviden ismerteti a Kaukázus népeit és tüzetes leírását adja *Zichy Jenő* gróf kaukázusi gyűjteményéből a néprajzi résznek. A második kötetben dr. *Posta Béla*, a M. N. Múzeum érem- és régiségtárának őre ugyancsak e gyűjtemény archaeologiai részét írja le szakszerű bevezetés kapesán bőven tárgyalva egyszersmind ezen archaeologiai gyűjtés viszonyát a magyarországi leletekhez, úgyszintén az ethnográfiai gyűjteménynek régészeti tanulságait. A «csodaszarvas regéjét» ábrázoló s alul a gróf czimerével kiegészített igen szép színnyomat keretében olvasható a mű ajánlása: «*II. Miklós minden oroszok czárja Ő Felségének legmélyebb hódolata jeléül Zichy Jenő.*» — Mindenestre megérdemli ezen érdekes és hazai néprajzunk szempontjából nevezetes mű a bővebb méltatást, melyre lehetőleg még ez év folyamán visszatérünk.

M. B

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁR -
Nyomtatv. Névedőknapió
1897. év. 998. sz.

SZERKESZTI

DR. MUNKÁCSI BERNÁT

FŐMUNKATÁRSÁK :

DR. RÉTHY LÁSZLÓ ÉS DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Megjelenik minden páratlan számú hónap közepén.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a
M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK,
a fölhasználások és lakozim-bejelentések pedig
Dr. ZOLNAI GYULA
pénztárhoz (Bpest, Nagy János-u. 8.) küldendők.

Egyébféle küldemény
Dr. MUNKÁCSI BERNÁT
ügyvivő alelnökhöz és szerkesztőhöz
(Budapest, VI. ker., Eötvös-utca
5. szám) czimzendő.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

	Lap
<i>Sebestyén Gyula</i> : A székelyek neve és eredete	345
Népköltés:	
<i>Alexics György</i> : Vadrózsapör	362
Néphit és népszokások:	
<i>Istvánffy Gyula</i> : Néprajzi adatok Nógrádból	377
Anthropologia:	
<i>Dr. Semayer Vilibáld</i> : Adatok a bácsbodroghmegyei sokaczkok anthropológiájához	382
Irodalom:	
<i>Bartha József</i> : Széchényi és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban	395
<i>Melich János</i> : Sbornik	400
<i>Herrmann Antal</i> : Újabb néprajzi folyóiratok	401
<i>Rechnitz Ignác</i> : Gans Dávid krónikájának adatai	409
Múzeumi ügyek.	
<i>Semayer Vilibáld</i> : Hírek a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályából	410
Apróságok:	
Új alapítók	414
A német anthropologusok vándorgyűlése	414
Oláh nemzeti múzeum	415
Schuller munkája	425
Székely mondagyűjtés	415
Pályázat székely népmesék és mondák összegyűjtésére	415
Kérelem magyar gyermek-játékszerek gyűjtésére	416

Újabb beérkezett munkálatok: *Banekovich Jánostól*: Kiskanizsai néphit és népszokások. — *Mattháidesz Györgytől*: A bácsbodrogh-vármegyei tótok. — *Misik István*: Hnilecz és környéke. — *Richter M. István*: Lakodalmi szokások Német-Próna vidékén.

Új Néprajzi Füzetek. Szélesebb körű terjesztés végett társaságunk a jelen folyóirat két terjedelmesebb közleményéből: *Dr. Sebestyén Gyula* főtítkár: *A székelyek neve és eredete*, továbbá *Alexics György* választmányi tag: *Vadrózsapör* című értekezéséből külön kiadást rendezett. A Néprajzi Füzetek IV—V. száma gyanánt megjelent két kiadvány ára egyenként egy korona s megrendelhető *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedőnél (Budapest, IV. Ferencziek tere).

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. évf.

szeptember—október

5. szám.

A SZÉKELYEK NEVE ÉS EREDETE.

— Negyedik közlemény. —

III.

Az iménti bő tájékoztatások után a név magyarázata már nem sok nehézségbe ütközik. Arra, hogy benne valami közel fekvő értelmet keressünk, Árpádkori krónikásaink jogosítanak fel bennünket. Viselőiről az 1221-iki hun-krónikás azt jegyezte fel, hogy a hunoktól származó néptörődék csak változtatott, azaz újabb keletű néven nevezte magát székelynek. Mivel előtte már Anonymus is beszél a kalandos származás mondajáról, alig hihető, hogy a kétnevűség tényét ez a későbbi krónikás eszelte volna ki. Ilyen váddal csak akkor szabad előállnunk, ha a krónikás betoldása vagy botlása kézzel foghatólag bebizonyítható. Ennek a jelen esetben épen az ellenkezője áll, mert ha fölteszszük azt, hogy a Csaba-mondakör kialakulásában a naiv mondaalkotó erő is közreműködött, a hun-székely viszony mondai alapja más, mint a kétnevűség tényének elhomályosulása és mondai rekonstruálása, egyáltalán nem lehet.

A hun-krónikás itt olyan XIII. századi szájhagyományt közölt, melynek származásáról már sejtelve sem volt. Nem tudta, mert a monda is végleg elfeledte, hogy mi lehetett a megváltoztatott régi név, s nem tudta, hogy az új név mögött valami értelem rejtezik. Ha sejtette volna, az etimológiával alig maradt volna adós. Tudatlanságának köszönhető, hogy a monda tűrhető alakban megmenekült. Ez a monda beszéli nekünk, hogy a névváltoztatás akkor történt meg, mikor a székelység a *Csigle-mezőre* áttelepedett. E hely Árpádkori nevét krónikáink még *Cigula*, *Csigla* és *Csiglad* változatokban közlik. Mivel egyik sem tollhiba, hanem egyszerű alhangú és képzős változat, azt kell hinnünk, hogy a XIV—XV. századi átírók a régi szöveg helyett az élő népmonda ejtéséhez alkalmazkodtak. A vele rokon nevek gyakori változása oklevéltári alapon is igazolható. Egy veszprémmegyei helységnek 1274-ben

Chygle, 1366—79-ben *Chegle* volt a neve, ma pedig Csöglének nevezetik.¹ A sárosszegyei Czigla már 1492-ben *Czygla* volt, míg 1427-ben még *Cekla* nevet viselt.² Az utóbbi rokon a hozzá közel eső *Czigelka* vagy *Czigolka* falunévvel s az egyik pozsonymegyei Duna-sziget *Czikola* vagy *Czikolka* helynevével. A fenti Czigliád képzése viszont teljesen azonos a komárommegyei *Cziglédével* és a több helyütt előforduló *Czeglédekével*.

A Csigle-mezőt Pauler Gyula a Küküllő mellékén kereste.³ Nagy Géza viszont a Körös mentére vont következtetést, mert e vidéken a parti fűzet czigle- vagy csigolyafűznek nevezik.⁴ Csakhogy ezt az elnevezést ismerik máshol is. A *Magyar Tájszótár* szerint a *csigolya* és *cigle* «parti-fűz, kosárkötő-fűz» megvan a Székelyföldön, az Erdővidéken, Szegeden, Komáromban s az egész Csallóközben.⁵ Ezen az alapon tehát bármelyik vidék is számításba vehető az itt említettek közül. Egészen másként áll a dolog, ha a keresett hely nevének értelmét vesszük előbb vizsgálat alá. Hiszen az kétséget sem szenvedhet, hogy a *csigle* szó hajdan ép úgy jelzője volt a székelyek mezejének, mint a hogy jelzője volt annak a fűznek, melyet a Körös mentén és Erdélyben még ma is csigola-fűznek neveznek. A mint ma «kosárkötő»-nek mondják, régen «csigolónak, cigelőnek» mondták, a mi pedig belőle készült, annak «csigla, csigola, cigle» volt a neve s visszahatólag a fűz is csigola-fűznek, csigolának és ciglének neveztetett. Mi, a kik a csig, cig, cseg, ceg, csek és csik tövek szócsaládjának bő történetét már letárgyaltuk, természetesen fogjuk találni, ha a szóban forgó készítmények rokoni kapcsát a *csekél* «megköt», *csekle*, *csikle*, *cökle* «madárfogó hurok, madár-tör, kaliczka» és a *ceklyél* «madarat törbe csal» tájszók körében keressük.

A fűz egyedül varsák, vejszék, czégék s általában rekesztők készítésére lévén alkalmas, jelzőjét akkor kaphatta, midőn a szék, szik, csek, csik, cseg, csig stb. néven ismert gázlókból és egyéb sekély vizekben fűzágakból kezdték a nomád életből átöröklött halfogó rekeszeket készíteni. Látni való tehát, hogy a fűz sajátos neve sokkal közelebb esik a nagy szócsalád őseihez, mint a felsorolt madarászati műszók, melyekkel a gázlókból kiinduló képzettársítás már igen messze elkalandozott. Ez a nyomon kísérhető nyelvművelet természetesen ezúttal sem

¹ Fejér: Cod. Dipl. VII: 2. köt. 37. és Hazai okmt. III. köt. 183., 208.

² Csánki: Magyarország. tört. földrajza, I. köt.

³ Századok, 1877. 395—96. 1. jegyz.

⁴ Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez, 161.

⁵ I. köt. 310. hasáb.

állt meg a sekély vizek beépítésénél, hanem a fűzből készült csigek és csegek fogalmát átruházta a szárazföldi fűzfonásra is. Az út nem vezetett messzire, mert a fűz ott nőtt a sekély vizek partjain s a szárazföldi csegeket legelőször a vízparton elvonuló természetes határok megerősítésére használtatta fel a létért való küzdelem.

E föltevés az oklevéltárak Árpádkori nevei alapján igazolható. Egy *Cigolou* (Cigoló) 1211-ben a híres gamási halászat egyik udvarnoka volt, IV. Béla idejében pedig egy másik halászmester *Chyglo* nevet viselt.¹ Halász lehetett az a *Chikol*-nak nevezett János is, kiről 1300-ban történik említés.² Az sem szenved kétséget, hogy a tihanyi apátság *Chikol* birtoka szintén halászkóttól kapott nevet.³ Az 1242-iki *Chygvogve* (Csigó-ügye), az 1279-iki *Chikloupotok*, az 1282-iki *Chaklomezeu* mező a lipocsi erdőben s az 1294-iki *Chyglafeu* nevű völgy azonban már a régen megkezdődött képzettársítás első nyomait jelöli.⁴ Hogy ez milyen irányban indult ki, egy 1216-iki oklevelünk árulja el, mert a benne említett *varnogia* (várnagya, várnagy) *Cicolou* nevet visel.⁵ Az első fokú névszó-képzés a fenti Csigó-ügyében ismerhető fel. Vele legközelebbi rokonságban a *ceg* és *cseg* tövekből származó nevek állanak. A *Cege*, *Chege*, *Cheghe* hely- és személynevek igen gyakran előfordulnak az Árpádkori oklevelekben. A képzettársítás természetesen ezeken is elvégezte munkáját. Egy 1261-ben említett tiszavidéki halrekesztőnek *Csege* a neve s ugyanebben az időben (1259-ben) Várad területén egy *Chegeurcuta* fordul elő.⁶ Hogy az utóbbinak már nem halászok, hanem gyepőrök adtak nevet, azért vehető biztosra, mert közelében az idegen fajú határőrök *Olaszfalva* (ma Várad-Olaszi) és *Váralja* (ma Várad-Váralja) említetik. Még jellemzőbb példája a különválásnak az 1489-ben említett *Csegehalom* Zelemér tájékán, a régi bihari határon s az 1492-ben említett hevesmegyei *Chegegenpfnv* nevű halom, mely világosan jelzi, hogy a halászati műszó idővel akár hegyet is jelölhetett, ha esetleg a gyepük irányába beleesett.⁷

A Csigle-mező e szerint első sorban nem fűzfával benőtt területet,

¹ Wenzel: Árp. Új. Okmt. I. köt. 121. és II. köt. 19.

² Fejér: Cod. Dipl. VI: 2. köt. 291.

³ U. o. VI: 2. köt. 89.

⁴ Tkalčič: Monum. hist. Episc. Zagr. I. köt. 79. — Fejér: Cod. Dipl. V: 2. köt. 556. — Wenzel: Árp. Új. Okmt. IX. köt. 345. — Fejér: U. o. VII: 3. köt. 104.

⁵ Fejér: U. o. VII: 1. köt. 193.

⁶ U. o. IV: 3. köt. 37. (V. ö. IV: 2. köt. 18.) — U. o. IV: 2. köt. 492.

⁷ Pesty: Magyarorsz. helynevei, I. köt. 66. — Hazai Oklvt. 444, hol az oklevélben *Naghzeekhegye* is előfordul.

hanem füz-gyepüvel határolt és megerősített foglalási földet jelent. A veszprémmegyei Csigle (Csögle) akkor, midőn nevet kapott, szintén ilyen határ-gyepüt jelentett. Mivel az ott elvonuló határvonalat főntebb már kinyomoztuk, azt is tudjuk, hogy ez a gyepü a hozzá közel eső túskevári védműveknek egyik nyúlványa volt. A pozsonymegyei Duna-sziget Czikola neve szintén szorosán összefügg azzal, hogy a közeli mosonymegyei Bezenye a XIII. században még besenyő határőrök szállása volt. A vas megyei Őrség *Gyepü-Füzes*, *Egyházás-Füzes* helynevei szintén összefüggenek azzal a régi erődítési rendszerrel, mely ugyanott a közeli Csekének, Sáros-Széknek, Oláh-Cziklinnek és Német-Cziklinnek nevet adott. A füz alkalmazását jelzik még az Árpádkori oklevelek némely *Füzeg*, *Fizeg* helynevei is. Valamikor az abauji *Füzér* táján szintén ilyen gyepü vonult el. Ezt oklevéllel igazolni ma már nem lehet; de alább ki fog derülni, hogy az itteni erdőörököt a XVI. században *székelyeknek* nevezték. Ez a név pedig a régi határőrökről maradt reájuk.

Mikor az a monda létrejött, hogy a hunoktól származó székelység a Csigle-mezőn összegyülekezett, a helynév azt a területet jelölte meg, a melyen a titokzatos multú népnek honfoglaláskori első szállása volt. A hun-krónikás idejében azonban ez a hely már nem volt ismeretes. Mivel a név jelentésében füz-gyepüs mező, azaz a későbbi «örmező» lappangott, a XIII. században már bárkinek is meg volt nehezítve az eligazodás, mert az ilyen örmezők emlékét több helyütt (Dobokában, Szabolcsban, Zemplénben) őrizték a helynevek. Azért aztán a mondáról beszámoló krónikás geográfiája meglehetősen zavaros lett. «Maradt vala pedig — mondja szószerint — a hunokból három ezer ember, kik a Crumheld-csatából futással menekülvén, a *Chiglamezey*-re igyekeztek gyülekezni. Kik is félvén a nyugati nemzetektől, hogy hirtelen rájuk ne rohanjanak, Erdélybe vonultak, s magukat nem magyaroknak, hanem változtatott néven *szikölök*nek (siculos és zekul) nevezték. Atila életében ugyanis a hunok ellenségei voltak a nyugoti nemzeteknek. Ezek a szikölök tehát a hunok maradványai, kik a többi magyarok visszajöveteléig az említett mezőn maradtak. A mint tehát megtudták, hogy a magyarok Pannóniába ismét visszajöttek, Ruthéniába eléjük menének, s Pannónia birodalmát velök együtt hódíták meg. S miután azt meghódították, abban osztályosak maradtak, a mint azonban a magyarok akarták, nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határhegyek közt nyertek osztályrészt; a honnan az oláhokkal összelegyedve, mint mondják, azok betűit használják».

A figyelmesebb vizsgáló még kiveheti belőle, hogy az összefolyott monda megkülönböztette a Csiglamezőnek nevezett gyülekező helyet, vagy első foglalási földet és Erdélyt, a hova az együttesen meghódított Pannóniából csak később történt az átvándorlás. Szabó Károly, kitől a fenti fordítást némi helyreigazításokkal átvettük, a Csiglamezőt *Szicklamezőre* magyarázza.¹ Ez botlás ugyan, de érdekessége azért későbbre is megmarad, mert a derék tudós ezzel akarta elsimítani azt az egyenlenséget, mely a «mező» és «határhelyek» fogalma közt fenforog. Mivel tehát Anonymus, a honfoglaláskori mondákban legjáratosabb magyar krónikás, szintén a mellett tanúskodik, hogy a székelteknek nem Erdély volt az első foglalási birtokuk, egész biztosra lehet vennünk, hogy a monda a Csigla-, vagy Czigle-mezőnek nevezett őrséget eredetileg oda képzelte, a honnan ez a síkföldi őrség a magyarság akarására szállásait az erdélyi határhegyek közé helyezte át.

Az áttelepült népség határerődítési műveleteinek emlékét a székel-földi *Csik* helynevek sokasága őrzi. Ha a Csigle-mezőhöz fűződő mondának valami történelmi alapja van, akkor bátran föltehető, hogy onnan a határgyepű és vele a név is átvándorolt. Ez esetben a *csik* a csiglemezei *csig*-gel volna azonos. A fonetikai fejlődés tanulságai szerint mindkettő a *szik* és *szék* formából keletkezett olyképen, hogy a két árnyalat később a szócsalád különböző ágait képviselte. Létrejött pl. *Csik-szék*, holott a két rokon szó eredetileg egyet («határolt határt») jelentett. Az első, midőn a vele megjelölt védművek elenyésztek, jelentés nélküli helynév maradt; míg a másik, a határ legrégebb kifejezője lévén, lefoglalta magának a körülhatárolt, bekerített hely fogalmát, a mi Stuhlt, marchiát teszen. A *tojás-szék*, a fának *szikja* stb. szintén e fogalmi körbe tartozik. Így alakult át különben a *határ*, *vár* és *kert* szó is, mely eredetileg a «véget, körülzárást és bekerítést» s nem az így nyert körülhatárolt, bekerített helyet akarta jelenteni. Még mielőtt ez az átvitel végleg befejeződött volna, a *szék* és *szik* szó számos véghely nevében nyomot hagyott. Ekkor támadtak a *Szék-aszók* (Szikszó «vég-völgy, határos völgy»), *Székcsők* (Szekcső, «szélső»), *Székudvar* (a későbbi Czikádor) s a többi *Székek*. Az utóbbiak közül egynek Bihar délkeleti szögletében, a régi Krasznában, *Marka-szék* a neve. Csánki adatai szerint *Marka* az oláhoktól lakott *Szék* mellett 1438-ban még külön falu volt.² Melyik a régibb, nem tudjuk; de az

¹ Márk krónikája, XVI. l.

² Magyarország történelmi földrajza, I. köt.

föltétlenül bizonyos, hogy a fiatalabb telep létrejötte és elnevezése idején a Makával egyjelentésű Széknek még «vég» értelme volt.

Ezek után kétséget sem szenvedhet, hogy a *Székely* helynevek szintén a végeken, határőrsegeken támadt legrégebb geográfiai emlékeink közül valók. E mellett bizonyít az a körülmény, hogy bennük szintén megmaradt a véget jelentő *szék* szó, és hogy mindegyik arra a legrégebb határra esik, a hol a honfoglaló törzsek szállás-birtokainak «vége» volt. Mivel azonban ezek a végek fogalmából nem közvetlenül, hanem a velük egynevű nép közvetítésével keletkeztek: okvetlen meg kell tudnunk a határookra utaló sajtáságos népnév pontos származását, jelentését, a vele megjelölt nép titokzatos eredetéhez és mondáihoz való viszonyát, végül — ha a jól előkészített bizonyítékok erejével olyan eredményt találunk elérni, mely az Árpádkori krónikás idézett följegyzésével sok tekintetben ellenkezik — ki kell igazítanunk a későn és hiányosan feldolgozott monda tévedéseit.

A *székely* szó legrégebb emlékét tudvalevőleg a bakonybéli apát-ság 1086-ki összeírása őrizte meg. Benne olvassuk, hogy Szent László a monostornak huszonnégyszázötven székely szállást és három sószállító hajót adományozott szabad vágási és szállítási joggal. Az Árpádkori sóbányászó végek főtebb vázolt történetéből tudjuk, hogy itt az Achtum által megadóztatott erdélyi sóról, vagyis «a király sódarabjairól» van szó. A későbbi adományokban már meg volt nevezve a bánya, mint a hogy más esetben meg volt nevezve a határjárás kíséretében eladományozott földbirtok. Szent László korában az ősi földközösség felbomlása még nem érlelte meg ennyire a tulajdon fogalmát. A sójövedelem jogilag egészen a királyt illette meg; de az akkori jogi fogalmak szerint nem az összes bányák, hanem az összes sóbányászok voltak övéi. Ha földet adományozott, az adománylevelével csak a földjövédelmet beszolgáltató munkások szállásait sorolta fel, melyeknek hozzátartozói aztán a közös birtok szállások szerinti jutalékával számoltak el. Mivel most sójövédelmet ajándékozott, az oklevél névszerint felsorolja azt a huszonnégyszázötven szállást, mely a só előállítását s a hajókon elszállítani köteles. A szállások nevei ezek: Jan, Paulus, Martinus, Negus, Nesine, Nanasca, Sacan, Walen, Desce, Lanna, Bela, Bedadi, Kasudi, Hagordi, Zacan, Michael, Kuna, Kimey, Gnein, Keta, Zaut, *Scicul*, Bogita, Rescadi. Ezeket az összeírás mansióknak, míg Szent László 1092-ki megerősítő levele familiáknak nevezi.¹ A két meghatározás különben ekkor

¹ Wenzel: Árp. Új Okmt. I. köt. 37. és 39.

egyét jelentett, mert az ilyen adományozásnak csak akkor lehetett értelme, ha a szállás egyszersmid család is volt s ha a jövedelemért felelős pater familias mestersége később is firól-fira szállt.

A jelen esetben még jelentősebb az, hogy e szállások magát a jövedelmi forrást jelentvén, csakis oda valók lehettek, a hol a királynak sója volt. Mivel pedig a XI. századi adatok az erdélyi bányák művelése mellett bizonyítanak, az oklevél, minden közelebbi meghatározást mellőzve, csakis erdélyi sóbányászokat érthetett. Ha továbbá az erdélyi sóbányák helynevei (Kolozs-akna és Szék-akna) azt bizonyították, hogy itt valamikor véghely volt, föltehető, sőt bizonyosnak is tekinthető, hogy a hagyományos mesterség őrzi, a régi végbeli bányászok utódai voltak. Hogy a felsorolt neveknek van-e a hagyományhoz közük, adat hiányában eldöntetlen marad. Nagy részüknek az értelmét sem tudjuk ma már kitalálni. Az érthető keresztnév mellett van kettő, a mely világosan összefügg a bányászok foglalkozásával. Ez a *Sacan*, mely csákányt s a *Zacan*, mely czákányt jelent. Szint ily beszédes a *Scicul* is, melyet az oklevél *Scekeres* (Szekeres) és *Rescugis* (Részögis, «részeges») neveinek analogiájára *Szíköl*-nek kell kiejtenünk. Ez a név pedig tökéletesen fedi a későbbi latin krónikák *Sicul* népnevét, melyet a hagyományos kancelláriai stil tartott meg addig, míg a XIV. századi *Zekul* (Széköl) s a későbbi *Zekel* (Székel és Székely) ki nem szorította.

Jelentésére nézve a fenti összeírás alapján csak annyit mondhatunk, hogy azért szerepel keresztnév helyett jellemző név gyanánt, mert ép oly jellemzetes volt, mint a *Sacan* és *Zacan*. Sőt a jellemzetesség mibenlétét is sejtjük, mert ott, a hol ez a család-név az 1086. év táján vagy talán még jóval előbb létrejött, hajdan *szik*, azaz vég, országhatár volt, mely határ a *széki* sóaknának szintén jellemző nevet adott.

A mi magát a *sziköl* szót illeti, létrejöttét — egyelőre csak a vele azonos helynevekből következtetve — az első letelepedésnél későbbre semmi szín alatt sem tehetjük, mert azt a népség, melyet a honfoglaláskori taktika a végekre rendelt, hogy ott torlaszokat emeljen, gyepüt, árkokat készítsen, a kapukat őrizze s az átjárókat megvámolja, némely szállásának maig is meglevő neveket adott, mint a hogy adott a szintén ott őrködő *kozár*, *besenyő* és *olasz* is. Hogy azután ez ép oly nemzetnév volt-e, mint a *kozár*, *besenyő* és *olasz*, azt csak akkor lehet eldönteni, ha nemcsak a név ismeretes tőszavával, hanem képzőjével is tisztába jövünk.

A tőszó «vég, határ» értelme és az a körülmény, hogy a *sziköl* és *székely* név viselői a tőszó értelmével egybehangzólag a határokon nyertek specifikus foglalkozási körrel járó elhelyezést, már eleve is azt sejteti velünk, hogy a képzés újabb eredetű, azaz akkori, midőn viselőit őseink legelőször határőrzésre alkalmazták. Ha most már a régi képzést elemeire bontjuk, *szik-öl*, *szék-ely* lesz az eredmény. A tővel tisztában vagyunk, a képzőre vonatkozólag azonban csak a régebbi kutatók fejtegetéseit ismerjük. A bő irodalom tárgyalásából tudjuk, hogy az a törekvés, mely képzés helyett összetételt, a képző helyén névszót, vagy képzéssel beérve, magyar képzőt keresett, rendszerint meddőnek bizonyult. Mivel a képzés jóval újabb keletű, hogy sem végleg kiveszett képzőre gondolhatnánk, igen életre valónak tartjuk Réthy ama kísérletét, melylyel ezt a titokzatos nevet nem magyar, hanem török nyelvi adalékok alapján akarta megfejteni. A vállalat merészségét az teszi érthetővé, hogy van egy másik nemzet-névünk is, mely török eredetű. Ez a *lengyel*. A török *lehl-i*-nek ejti s mivel a *-li* itt helynév-képző, leh-it, azaz leh-földit jelent. Az így megjelölt nép a Visztula partján lakott s tényleg *lech* nevet viselt. Réthy a magyar *lengyel* nevet összetételnek tartja.¹ Így a név második része a török *el, il* «ország, vidék» szóval volna azonos. Föltevése nem lehetetlen, mert a törökségben az ilyen nevek régebben elég gyakoriak voltak, mint: *Rum-el, Rum-il* (Rum-ország) s a harmadik személyű birtokos raggal *Laz-il-i* (Laz-vidéke). Fonetikai nehézséget csak a Lech Lengy-gyé való alakulása okozhatja; de erre meg Munkácsi azt mondja, hogy a szóközép orrhangja természetes bővülés, mert egyéb példákkal is igazolható ó-szlovén befolyást mutat.²

A *székely* szó megfejtésében szintén két alternatíva előtt állunk. Réthy a *leh-el, lengy-el* analógiájára itt is összetételt lát. Az így nyert *szék-el* aztán vég-vidéket, határ-tartományt, a «székeli» nép pedig határtartománybelit, határőrzőt jelentene. Ma Lengyelországról, Székelyföldről beszélünk ugyan; de az sem lehetetlen, hogy ez a szószaporítás csak akkor jött létre, midőn az összetett kölesőnszó hagyományos használata a többi országnevek befolyása alatt megváltozott. Réthy még hallotta Krakókban, hogy az ott állomásozó magyar huszárok így panaszkodtak: «Jók ezek a *lengyeli* népek, de mégis szívesen haza mennénk *Lengyelből*». Ezt a Lengyelt ismeri a népdal is, míg a régi játék-rigmus Lengyel Lászlóról beszél. A modern törökség egyébként már az *el, il*

¹ A székely kérdésben (Hon. 1881. 75. sz.)

² A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei (Ethnographia, 1897. 19.).

ország- és vidékneveket sem használja, mert a helyes nyelvérzék előtt Rum és Laz ugyanazt jelenti, a mit Rumel és Lazili.

A másik magyarázat Munkácsi Bernáttól származik. Szerinte a *székely* szóban a «valahová tartozóságot» jelentő *-li*, *-li* képzővel van dolgunk. Mint az *osmanli* «oszman», *mažarli* «mažar, magyar», támadt egyszersmind a tatár *säkeli* «székes» szónak teljesen megfelelő *székél* és *székely* is. Az utóbbiban hiányzik ugyan a véghangzó, de ez a török kölcsönszókban nálunk nem ritkaság, mert a török *jinzî* (*inži*), a tatár *satëučë*, csuvas *šjžë* («szabó») szavakból is véghangzótlan *gyöngy*, *szatócs* és *szűcs* lett.¹ Mivel a *székely* szó létrejöttékor nem a *szék*-kel már eléggé kifejezett végek bővebb körülírására volt szükség, mi sem a *szék-el* «szék-vidék» összetételt, hanem a tatáros *székë-li*, *szikö-li*, *szikö-l* «*széke-i, székbeli, végbeli» képzést tartjuk elfogadhatónak. Hogy egyenesen tatár kölcsönszóval volna dolgunk, nem valószínű. A legrégibbnek bizonyult *sziköl* változat egyenesen az oszmanli *sig*, «sekély», *čigir* «barázda», a kazáni *čik*, *čig* «határ, határvonal» szócsalád ezer év előtti őseire utal bennünket. Ezeket ma már nem ismerjük, de a törökség és magyarság egykori szomszédsága alapján bizton föltehető, hogy a kölcsönviszonynak nemcsak a *székely* szóban, hanem a közös eredetre visszamenő nagy szócsalád egyéb, ma már meg nem jelölhető tagjaiban is nyoma maradt. Közülök specifikus alkalmazásban egyedül a *székely* név részesült, melynek csak addig lehetett világos értelme, míg viselői meg nem magyarosodtak s míg a kozár szomszédságból elszakadt magyarság Konstantin szerint a kabarok nyelvét is megértette. Jelentéséről a monda már semmit sem tud s az etimologizálásra hajlandó krónikásoknak sincsen semmi sejtelme róla. Ennek a végoka pedig ismét ott keresendő, hogy a név eredetileg nem magyarok, hanem gyorsan elmagyarosodott idegenek tulajdona lehetett.

A száraz nyelvtörténeti bizonyítást ezúttal igen fontos köztörténelmi tények is támogatják. Abból, hogy a magyar birtok végein lakó népség törökös képzésű szóval jelöltetett meg, az következik, hogy ez a nép már nem volt magyar, hanem török. Ezt a föltevést pedig a keletről hozott hadi taktika teljesen igazolja. Már többször utaltunk a nemzeti krónikák ama helyeire, a hol az idegenek gyanánt szereplő székelyekről és besenyőkről az van följegyezve, hogy háborúban mindig a magyarok előtt jártak. Anonymus szintén azt mondja, hogy a Körös-vidéken talált székelység a magyar hódítóknak kalauza, vezetője

¹ A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei. (Ethnographia, 1897. 19.).

lett.¹ Mivel egy hadi nép letelepedésében tulajdonkép a táborozási rendszer rögzítették meg, mi ebből azt következtettük, hogy azok, a kik hadjáratok idején előrsi szolgálatot teljesítettek, békében is örök voltak s mint ilyenek az elfoglalt terület végein nyertek elhelyezést. Az oklevéltári adatok alapján rekonstruált régi határok besenyő és székely telepei a föltevést tényleg megerősítették. Ha hát Konstantin a honfoglalást megelőző időkre vonatkozólag azt beszéli, hogy a magyarokhoz csatlakozó közár nemzetiségű kabarok közös megállapodás szerint a háborúban elől járni voltak kötelesek: ugyanazt teszi, hogy béke idején szintén előrsők, végbeliek maradtak.² Ez még Etelközben történt. De a jellemző taktikai fogást ismerték a távolabbi keleti népek is. Julián barát a perugiai püspökhöz írt levélben azt mondja, hogy a nagy-magyarországi rokonainkat leigázó tatárok szintén az idegeneket menesztették elől a háborúban.³ Bartal György pedig a hunokról és avarokról bizonyította be, hogy szintén idegen népeket alkalmaztak előrsők és előhadak gyanánt.⁴

Mivel a mi legrégebb török előrsünk és határőrségünk a kabarokból és besenyőkből került ki, a *sziköl* nevet a kettő közül kellett valamelyiknek hozzánk átplántálnia. A két nép közt választani nem nehéz, mert minden adat a mellett bizonyít, hogy a kabarokkal való belső viszony régebb keletű. A besenyőkkel, Konstantin szerint, már be volt fejezve az élethalál-harcz, midőn a kabar szövetség létrejött. Sőt az a több oldalról igazolható tény, hogy a későbbi besenyő határőrök nálunk szikölökkel együtt szerepelnek, kétségbe vonhatlanul bizonyítja, hogy a XI. századi besenyő vendégnép alkalmazása előtt a foglalkozást jelentő *sziköl* szó már külön nép-névvé változott. Az adott körülmények közt tehát csakis a kabar nép lehetett az, mely a «végbeli, határőr» török nevet nálunk forgalomba hozta.

Ha a teljesen megbízható nyomon tovább megyünk, rögtön szemünkbe ötlük az a másik jelenség, hogy a kabarok emlékének helyneveinkben és krónikáinkban nem maradt nyoma. Ez a föntiek alapján úgy volna magyarázható, hogy az állandó foglalkozásukat jelző név elnyomta s idővel végleg elfeledtette ideiglenes törzs-nevüket. Ennek hiányában egészen Konstantin tudósítására vagyunk utalva, mely így

¹ 50—51. fej.

² Magy. Akad. Értesítő. Új folyam. 1860. Phil. törv. és tört. oszt. I. köt. 133.

³ Wenzel: Árp. Új Okmt. VII. köt. 558.

⁴ Commentarii, I. köt. 77—78., 95—98., 111—14.

szól: «Tudni kell, hogy az úgynevezett kabarok a khazarok (azaz kozárok) nemzetségéből származtak. Ugyanis részükről valami pártütés történt kormányuk ellen s belháború támadván, előbbi kormányuk lett győztes s egy részük leöletett, más részük kibujdosott s a turkokhoz (azaz magyarokhoz) ment s velük együtt letelepedett a patzinakiták földjére (azaz a besenyők X. századi birtokára, az Etelközre) és megbarátkoztak egymással és holmi kabaroknak (Κάβαροι τινες) neveztettek. Miből folyólag a khazarok nyelvére is megtanították azokat a turkokat (azaz törökül a magyarokat) és máig is ugyanazt a szójárást használják (t. i. a kabarok): de tudják a turkok másik nyelvét (t. i. a magyart) is. S mivel a háborukban a nyolcz nemzetség (egy kabar és hét magyar nemzetség) erősebbjeinek és vitézebbjeinek mutatkoztak, a háborúban előljárni is nemzetségeik elsőknek választattak. S egy fejedelem van köztük, tudniillik a kabarok három nemzetségében, ki mai napig is van.»¹

Midőn tehát ezt a tudós bizánczi császár 950 körül megírta, a mai Magyarországra áttelepedett vendégnépnek egy törzsfőnöke és három nemzetsége volt. A lefolyt két emberöltőnyi idő alatt megtanult magyarul, de e mellett a keletről hozott anyanyelvet sem felejtette még el. Azok állítása szerint, kiktől a följegyző adatait vette, ezt a török nyelvet a magyarság is értette. Ez a kútfőkritikusok közt több ellenzőre talált, pedig semmi lehetetlenség sincs benne, mert ép Konstantinból tudjuk, hogy a magyarság már a kabar-keveredés előtt is szoros viszonyban állt a kozárral, mely neki tőszomszédja s hosszabb ideig hegemonepe volt. Az érintkezés e mértéke összehasonlító nyelvészeti alapon is igazolható, mert a magyar nyelvnek igen sok olyan török eleme van, mely közvetlenül a honfoglalást megelőző időkben került bele. Az előőrsi szolgálat értelmét és jelentőségét már méltányoltuk. Még csak az elszakadás és csatlakozás körülményeire kell némi figyelmet fordítanunk, hogy rekonstrukcióinkban a becses kútfő minden ize érvényesüljön.

A székelykérdés vitatói közt erre Fejér György utalt először, de valódi jelentősége szerint csak Pauler Gyula foglalkozott vele. Böven ismertetett dolgozatában a megbomlott kozár nemzet kabarjainak nevét nem tartja nemzeti névnek. Ez valószínű, mert a kútfő is azt állítja, hogy a «holmi kabar» nevet csak a magyarokkal való csatlakozás útján viselték. De ez még nem jogosít fel senkit arra, hogy a kabarokat Paulerrel ne kozároknak, hanem kozár fenhatóság alól kibontakozó bulgároknak tartsa. Hiszen ha egyéb nemzetiségű nép volt, a szakadás

¹ Magy. Akad. Értesítő. Új folyam. 1860. Phil. törv. és tört. oszt. I. köt. 126—133

elég jó alkalom lett volna arra, hogy eredeti nevük érvényesüljön. Ennek pedig ép az ellenkezője történt, mert a kozár-töredék tényleg más nevet kapott, de mivel ez csak ideiglenes törzs-jelzés volt. Magyarországon, a *kabarok* utolsó foglalási földjén, nyomtalan maradt, míg a régi *kozár* nemzeti név helyneveinkben és krónikáinkban még némely magyar törzs-névnél is világosabb nyomot hagyott.

A dunántúli gyeplővonalakon talált négy *Kozár* s a nógrádi *Kazár* és *Kozárd* másoktól, mint határőrzésre állított kozár nemzetiségű lakóktól, nevet nem kaphatott. Más kozár pedig Magyarországon nem telepedett le, csak kabar. Mivel tehát az utóbbi nép-névnek egyéb fölismerhető nyoma nincs, a helynevekbe foglalt emléket kell vele egyenértékűnek tekinteni. Ha számításba vesszük azt, hogy az állandó őrségek helyén támadtak a legrégebb helynevek, a fenti szám igen kevés, vagy legalább is kevesebb a hasonló körülmények közt támadt Besenyő helynevekenél, Ennek oka a mondottak alapján már abban a jelenségben lesz keresendő, hogy a baranyamegyei három *Kozár* gyeplővonalán Tolnamegyében *Székely* helynevek keletkeztek.

Anonymus krónikája a soknejű bihari vezért, Mén-Marótot, és népét nevezi kozárnak. Tudjuk, hogy nála a honfoglaláskor itt talált székely nép szintén a bihari kozár birtok nyugati végein bukkanik fel. Ha tovább menve, Biharmegye térképét is figyelembe vesszük, a keresett kabar és kozár emlékek helyén csupa székelyekről elnevezett községeket lelünk. Itt van *Székelyhid*, *Székelytelek* s alább Aradmegyében, a Fehér-Körös mellett *Szikula*. Az ilyen és ezekhez hasonló régi földrajzi adatokból azonban csak arra lehetett következtetni, hogy itt hajdan székely őrvonal, vagy őrterület létezett. Honnan vette tehát az 1203 körül élt krónikás azt a meglepő adatot, hogy itt hajdan kozár birtok volt? A felelet más egyáltalán nem lehet, mint az, hogy a szájhagyományból. A népmonda még tudott arról, hogy a székelység ősei a kozárokkal valamikor a honfoglalás ideje táján ellenségeskedtek. Tudott a kozárság török voltáról is, mert törzsfőnöküket, Marótot, a krónikás vallomása szerint azért nevezte ménnek, mivelhogy több ágyast tartott vala. Sőt tudott arról is, hogy a magyarság feje hajdanán ebből a hatalmas kozár nemzetből házasodott. Ezt Konstantin úgy beszéli el, hogy Khazaria fejedelme, a khagán, a turk-szövetség megszilárdítása végett egy előkelő kozár leányt összeházasított Lebediaszszal, a turkok első vajdájával, a kinek azonban ettől a nőtől nem született gyermeke. A negyedfél százados mondát Anonymus úgy rekonstruálta, hogy a kozár birodalom ott volt, a hol a XII. századi

erdélyi székelység a honfoglalást követő időkben tartózkodott. Ez pedig az ő értesülése szerint nem Erdélyben, hanem a Körös-vidék békés—bihari részén lehetett. Számításai ételmében tehát a székelyekkel viszonyban álló kozár birtoknak is itt kellett lennie. Ezért talált Usubuu és Velek Csongrád és Békés határán székelyekre, a kik aztán teljes erővel közreműködtek a kozárok leveretésében. A szellemes feldolgozó természetesen az összeházasodás emlékét sem ejtette el, mert a megalázott kozár fejedelem leánykájának lakodalma Árpád kiskorú fiával, Zoltánnal, a zajos áldomásokkal tarkított hadi történeteknek igen alkalmas befejezésül ígérkezett.

Anonymus elbeszélése a maga egészében közel sem képvisel akkora értéket, mint a mennyit a kritika választóvizével belőle kimart apró részecskék egyenként megérnek. Mert ha minden elvetendő elvettünk, megmarad a viszonyba hozott székelység és kozárság emléke, miből egyéb positiv adalékaink alapján az a hibátlan logikai következtetés vonható le, hogy a bihari határőrség hajdan székelyeknek nevezett kabarok telepe volt.

De van Anonymus sallangos elbeszéléseiben egyéb elfogadható honfoglaláskori adat is. A nyiri részek hódítóiról, Zobolsuról és Thosuról beszéli, hogy «tanácsot tartva, elvégezték, hogy Árpád vezér országának határa a meszesi kapunál legyen. Akkor a föld lakosai parancsokra kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszt (gyepüt, clausurát) csinálának».¹ A gyepük története, miként azt Karácsenyi János főntebb idézett tanulmányában már bebizonyította, a mellett tanúskodik, hogy az elfoglalt terület első nyugati határa tényleg az erdélyi hegyek aljában s kapukkal ellátott völgyzádáinál volt. A klauzurák déli nyúlványainak maradványait Belényes táján s még délebbre a krassó-szörényi Priszáka táján találta meg. Oklevéltári adatait (melyek alapján a Karánsebes melletti Priszáka a XV. század derekán Gyepü nevet viselt) a helynevekből lehetett volna gazdagon kibővíteni. Karánsebes mellett például ott van Vár és Csiklény, Priszáka mellett pedig Szakul, mely oláhos változata a Székelynek. A temesi határon Füzes, Jerszeg, Szinerszeg és Szákos szintén a Szakulnál örökdő székelyek végvidékére emlékeztet. Biharban még több az adat, mert Székelyeken kívül Marka-Szék, Gyepesér («gyepüs folyó»), Füzegy (a belényes-vidéki gyepük helyén), Hidastelek, Forrószeg, Oláh-Gyepes, Magyar-Gyepes, Magyar-Cséke, Drag-Cséke, Nyárszeg, Less, Sárszeg.

¹ 22. fejt.

Vámszláz, Diószeg stb. mind a régi végek maradványai. Sőt ezt a keleti őrvonalat lehetett volna kísérni még a Nyírségen is túl Szabolcsmegye felé, a hol szintén van egy Székely. mellette pedig Besenyő és Kis-Besenyő, odább Őr, Lövő, Lövő-Petri, Kisvárda s a Tisza kanyarulatánál Órladány és Őrmező.

A végek középkori helynevei segítségével az őrvonal még tökéle-
tebben megjelölhető. Utalunk például Csánki földrajzának XIV—XV.
századi adalékaira, a melyek közt ott van az aradi Pórszékely, a csa-
nádi Székölszék, a temesi Székeltteleke, Alsó- és Felső-Szikellő (Zekhel
formában is), a valkómezei Székelfalva, a zarándi Szikula, a pest-
fehérmegyei határ Székely-e és a szepesi Szlatvinnal azonos Székelfalva. E neveknek, Szikula kivételével, nyoma veszett, miből azt kell
következtetnünk, hogy az előző századokban még több társuk is lehetett. Az eddigi tapasztalatok szerint az ilyen telepek mind a lakókról
nevezettek el. A hol a név szívósan megmaradt, a lakók emléke élén-
kebben élt, vagy tán régi szerepkörük is tovább megmaradt. A Duna-
Drávaköz viszonylag legkevesebb rázkódásnak volt kitéve s itt a székely
és kozár emlékeknek elég sűrű nyoma ismerhető fel. A XIII. század
elején Biharban szintén voltak a régi székelyeknek maradványai. A
Váradai Regestrumból tudjuk, hogy a bihari székely várjobbágyok
1217-ben külön százas testületet alkottak. E centuriát a latin szöveg
Secculzaz néven nevezi meg, a mi Székölszáz-t, azaz Százszékölt
jelent.¹ A név katonai fogalom kifejezője volt. Hiszen tudjuk, hogy
IV. Béla idejéig a vági székelyek közt is csak száz székely volt állandó
katona. A régi rendsz ernyoma sokáig megmaradt, mert Kállay Ferencz
szerint I. Ferdinánd biztosainak jelentésében még olvasható, hogy
«száz Székely Lovasok tartoznak szüntelen a királyi Udvarban lenni,
kik háromszor esztendőnként felváltatnak». E kötelezettség alól 1653-ban
Gyula-Fehérvár, a fejedelem székhelye, fölmentetik ugyan, de az 1688-iki
országgyűlés már újból elrendeli, «hogy a' Székelyek, a' kik szüntelen
Praesidiumon vagynak a' Fejedelem' udvarában, minden két esztendő-
ben felváltassanak, 's míg szolgálatban vagynak, ne adóztassanak».²

A bihari száz székely jobbágy emléke tehát csak azt bizonyítja,
hogy itt egy olyan telep volt, minő a vágiaké lehetett. A többinek a
legrégebb keleti határok történetével együtt nyoma veszett, mert az
őrvonalon talált Szikul, Szakul, Székelytelek, Székelyhid és Székely

¹ Endlicher : Monum. Arpadiana, 692. l. 208. §.

² Historiai értekezés 158—59.

csak arról tanúskodhatik, hogy az ország gyepűit e tájon hajdan székelyek őrizték. Mielőtt a hatalmas keleti őrség további sorsát kutatnánk, fölmerül az a másik kérdés is, hogy hova lettek a baranyai és vasmegyei kozárok, a tolnamegyei és mosonyi székelyek; hova lett továbbá az a nagy északi őrvonal, melynek keleti végén a morva-melletti Székelyfalva keletkezett, s a melyen hajdan a bolerázi székelyek s a nógrádi kozárok besenyő telepekkel fölváltva őrizték az ország gyepűit?

Az utóbbi kérdésre az a felelet, hogy az északi őrvonal szerepe idővel feleslegessé vált, mert a síkságon elhelyezkedett honfoglalók elszaporodott utódai lassanként benyomultak a Kárpátok nyúlványai közül előtörő folyók termékeny völgyeibe; a régi őrvonal ez által szerepét veszítette s a szerep nélkül maradt régi őrség mind a vági székelység felpanaszolt sorsára jutott. Az a meddő állapot, melyet főntebb a pozsonyi és nyitrai őrségekre vonatkozólag megrajzoltunk, beköszöntött a keleti hegylábak őrtelpeire is. Ezeknek sorsáról csak késői oklevéltári adatokból értesülünk; de az így nyert képről azért elég világosan leolvasható, hogy a régi örök emléke megmaradt, míg az új társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó késői utódok szerepe gyökeres változást szenvedett.

Azok az oklevelek, melyeket Horvát István tett először közzé, egyértelműleg azt bizonyítják, hogy a XVI—XVII. századi hegyaljai erdőőröket köznyelven székelyeknek nevezték. Így egy 1566-iki oklevélben az olvasható, hogy az erdőket «non libertini, alias *Siculi*, vulgo *Zékelek* appellati» őrzik, hanem gyalog várkatonák. A jászói konvent 1595-iki 1640-ben másolt tanuvallomásában pedig az van megírva, hogy Káthay Imre több társával hány esztendeig volt a füzéri (Abauj-megye) vár erdeiben *siculus*, usitato vocabulo *székel*. Az egrí káptalannak szintén van egy 1606-iki 1615-ben másolt levele, mely azt állítja, hogy Kempe Andrást és társait «tolvajssággal az Füzéri *Zékellyek* elvonták, id est az *Kerüleök*». ¹ Hunfalvy, midőn Horvát István adatait újra közzétette, a rendelkezésére bocsátott iratesomóból még ilyen kifejezéseket jegyezett ki «füzéri eörsök, erdő kerüleök, füzéri Zekelek, régi Zekelek». Ugyanő vette észre a következő nevezetes mondatot is: «Ipse quidem Thomas Thar cum aliis Siculis Regeczianis (szintén Abauj-m.), qui circiter centum numero fuissent, per triduum ibi per-

¹ Tudományos Gyűjtemény, 1834. I. köt. 114—15. Horvát I. főntebb idézett kéziratában az van megírva, hogy az első adat a gr. Károlyiak levéltárából való.

severarunt».¹ Ebből tudniillik az tűnik ki, hogy itt még a régi székelyszázad rendszere sem ment feledésbe.

A *Nyelvemléktár* szintén közöl egy 1585-ben kelt jászói oklevelet, melyben a tizenötödik tanú azt vallja, hogy «Bánffy ideyeben Horwathon *zekel* voltham es tyzedesek voltam». Egy másik, alsó-kékedi tanú pedig arról panaszkodik, hogy «ha az *zekelyek* ott tanalnak» valakit az erdőben, akkor rögtön megfogják és bekisérik Regéczbe.² Tagányi Károly is tett közzé egy 1573-ban keltezett mádi tanuvallomást, a melyben néhány zombori (Zemplénm.) lakos azt bizonyítja, hogy hány esztendeig volt székely, azaz erdőkerülő.³

Az újabb foglalkozást jelentő régi névnek a határőr fogalmától sokkal rövidebb utat kellett az erdőőr fogalmaig megtenni, mintsem azt első pillanatra gondolnánk. A legelső gyepük ugyanis mindenütt természetes határok kiegészítése és folytatása gyanánt készültek. Vonalaikon mindig szerepet játszottak az árkok, folyók, álló vizek, hegyek, völgy-szádok és az erdők. Az öröknek legtöbb gondot az erdő okozott, melyen át utat nyitottak, a nyilást kapuval látták el, az erdőszéleket pedig begyepülték, eltorlaszolták. Ezért olvassuk, hogy az erdélyi Szék határában a völgynek *Geuchkapusa*, az erdőnek meg *Gepuserdő* volt még 1326-ban is a neve.⁴ Az erdőszegélyek alján, tudjuk, a besenyő határőrök folytatták az előző birtokosok szőlőművelését; sőt folytatták előtük már a székelyek is, mert különben a baranyai gyepük mellett a Kozárokkal határos hegyoldalban egy 1252-iki szőlőbirtok nem viselt volna *Sicule* nevet.⁵ Később, midőn a király békés birtoklása a gyepükön túl is kiterjedt, a korona-birtokhoz számított erdőknél a régi határőrök utódai lettek hivatalos felvigyázói. — A nyugati határon már találtunk példát arra, hogy besenyők őrizték a király és a király által másnak adományozott erdősegeket. Tudjuk, hogy IV. László a nyási (Nyársardó, Sárosm.) állami erdők két órét 1283-ban nemesi rangra emelte s hogy egy 1282-iki oklevélben a zólyomi, egy 1293-ikiban pedig a baduni királyi erdőőrök szerepelnek.⁶ Ezek a garamvölgyi fog-

¹ Századok, 1890. 459—61.

² II. köt. 310—311.

³ A földközösség történetéhez Zomboron (Magy. Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895. 291—94.)

⁴ Hazai Okl. 197.

⁵ U. o. 25.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. V. 3. köt. 165. — Wenzel: Árp. Uj Okmt. XII. köt. 364. és 558. — s u. o. X. 109. 118.

lalók új gyarmatainak őrei voltak. A fokenként való előnyomulást az egymásután következő végek nevei (Füzes-Gyarmat, Óvár, Bars vára, Csejkkő, Pecszenicz, Trnavka, Trnava; Zólyomban: Bába-szék, Végles, Strázsa stb.) jelzik. Anonymus szerint a régi országhatár épen ott volt, a hol a fenti oklevél zólyomi erdőörököt szerepeltet. Szerinte Zuard, Kadusa, Huba és Borsu (Bars-vár építője) rendelték el, hogy «a sereg harmadrésze a föld népével menjen a zólyomi erdőbe (in siluam Zouolon), kik is az ország határszélén mind kőből, mind fából is erős torlaszokat építsenek, nehogy valaha a csehek vagy lengyelek lopni és rabolni országunkba jöhessenek».¹ Ezt Anonymus nem a hagyományból, hanem a XII. század végén tapasztalt viszonyokból olvasta le. A fönti oklevél keltéig azonban ez a viszony alaposan megváltozott, mert a zólyomi végek már hivatásukat veszítették s a hajdani torlasz-örök unokái már királyi erdőket őriztek. Így változtak meg a viszonyok Abaújban és Zemplénben is, hol a XVI—XVII. századi pör erdőkerülői közt csupa koronatanú tett arra vonatkozólag vallomást, hogy hajdanában ott is székelyek őrizték az ország legrégebb határait.

Arra nézve, hogy a felvidéki erdőkerülők «székely» nevét tényleg a foglalkozásukkal járó «örködés» tartotta fenn, újabban Lehoczky Tivadar közölt néhány jellemző adatot.² A munkácsi vár XVII. századi összeírásaiban sikerült megtalálnia, hogy azokat a telkes jobbágyokat, kiket robotolás fejében várörökül alkalmaztak, a többi fegyveres néptől *székely* és *székely drabant* néven különböztették meg. Az 1649-iki összeírás például világosan mondja, hogy «a vár kapujára közönségesen egy *székelyt* tartanak». Az 1672-ikiben pedig az olvasható, hogy «a palánk-kapuhoz és az udvarbíró-házhoz szolgáló *székelyek* száma felment 166-ra». Aztán falvak szerint vannak lajstromozva azok, a kik a vár kapujához «*székelységre* bejárnak», a kik «alternatim kötelesek *székelységgel* szolgálni», vagy «*székelységet* nem szolgálnak». Mind megannyi bizonyíték arra, hogy a *székely* szó az *ör* katonai fogalmával volt azonos.

Ezek után tehát az a nyelvtörténelmileg és köztörténelmileg is egyaránt igazolt tény, hogy a *székely* név szóbeli értelme és gyakorlati alkalmazása szerint «ört. határört, végbelit» jelent, többé vita tárgya nem lehet. A legalkalmasabb szófejtés szerint a névben levő török-ugor tőszó képzése török eredetű. Az a török nép, mely hozzánk közvetítette,

¹ 34. fej.

² Újabb adatok a «székely» név eredeti értelméhez. (Ethnographia, 1897. 205—210.)

az előőrökül s határőrökül alkalmazott kozár eredetű kabar törzs volt. Ez a nép a honfoglalás előtt hozzánk csatlakozott, velünk országot szerzett s mint hódolt néptörödek ezután is megtartotta a keleti taktika értelmében neki jutott szerepet. Így lett belőle idővel határőrizetre alkalmazott székely, mely néven megmagyarosodott s midőn az ország területe bővült, a közjogi viszonyok megváltoztak, a vele szomszédos népek közé vegyült. Ma már csak a helynevek és az idézett oklevelek őrzik első elhelyezkedésük emlékeit.

Dr. Sebestyén Gyula.

N É P K Ö L T É S.

Vadrózsapör.

(Befejező közlemény.)

Todorás.

Todoraş, fişor dĕ crai,
 Că tu viñeri că născuş.
 Sîmbătă marĕ crĕscuş,
 Dumiñecă tĕ-nsurăş.
 Luñ sosiră cārţile.
 Cārţile dĕ-mpărăţile
 Pă tri añ dĕ cătăniie.
 «Maică, măicuľana me,
 Căştiĝă ñĕvasta me,
 Cu ţipău. cu laptĕ dulşĕ
 Dor dĕ miñĕ doarn-o duşĕ.»
 «A io dragu maişii,
 Ñĕvasta ţ-o căştiĝa,
 Cu colac, cu laptĕ dulşĕ,
 D'ela tiñĕ dor n-o duşĕ.»
 A casă cînd o viñit:
 «Maică, măicuľana me,
 Arită-m ñĕvasta me?»
 «A io dragu maişii,
 Că tu dĕcînd că t-ai dus,
 Ñĕvăstuţa ţ-o murit.»
 «Haï arită-m mormintu,
 Să-m stîmpăr io suffĕtu.»
 «A io dragu maişii,
 Că tu dĕcînd că t-ai dus,

Jó Todorás, királyfia,
 Megszülettél péntek-napon.
 Nagygýá nõttél szombat-napra,
 Megnõsültél vasárnapra.
 Hétfõ-napra jött a levél,
 A császári parancsolat,
 Háromévi szolgálatra.

«Anyám, anyám, édes anyám,
 Gondozza a feleségem.
 Jó czipóval, meleg tejjel,
 Ne emészsze magát értem.»
 «Édes fiam, édes fiam,
 Gondozom a feleséged,
 Jó czipóval, meleg tejjel,
 Ne emészsze magát érted.»
 Mikor haza megérkezett:
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Hol van az én feleségem?»
 «Édes fiam, édes fiam,
 A mióta eltávoztál,
 Meghalt a te feleséged.»
 «Gyere mutasd még a sírját,
 Hadd enyhítem a lelkemet.»
 «Édes fiam, édes fiam,
 A mióta eltávoztál,

Că multē ploī or ploiat
 Și mormintu l-o mīnat.
 «Haī aritā-m crușița,
 Să-m stimpār ȳo inīma.»
 «A ȳo dragu maīșiīi,
 Că tu đēcīnd că t-ai dus,
 Multē vīnturī or bātut,
 Și crușița ȳi or rupt.»
 «Indē-ī maicā tēiīța,
 Să đēcīdu tēmnița,
 C-acolo-ī nēvasta me.»
 «A ȳo dragu maīșiīi,
 Că tu đēcīnd că t-ai dus,
 Doamnē mult prunș s-or făcut,
 Și tēiīța or pterdūt.»
 «Pagubă că mni ȳești mamă,
 Că ai trābuīi țegatā
 În cozițe caīlor,
 Să-ncunzuri hotarīfē,
 Să să-nvețē soacrīfē,
 A țīne nurorīfē.»

(*Brusturj*, Arad m.) Ide sorakozik a következő két töredék is
Lagerdorfról (Temes m.)

La grăđina sīrbuluī
 ȳest-un nuc marē rotund,
 Supt umbrița nuculuī
 ȳest-un pat marē-ncheiat.
 Șīnē mi-ī culcat în pat?
 Iīiē mi-ī mort đē bīat,
 Nu mi-ī bīat đē bāturā,
 Și mi-ī bīat đē fērmecat.
 Una-ī Ana sēcēșana,
 Una-ī Tīva vērșeșana,
 Una-ī Cata sēbēșana.

Cīntā cucu-n vīrf đe nuc,
 Pe D'ordē la groapā-l duc.
 Șīn pe D'ordē mi-l dușa?
 Tatā so cu fratē so.
 Mamā sa cu soru sa,
 Maī cu foc ibovnița.

Esett eső szakadatlan,
 El is mosta a sírhantját.»
 «Gyere mutasd a keresztjét,
 Hadd enyhítsem a szívemet.»
 «Édes fiam, édes fiam,
 A mióta eltávoztál,
 Fújt az orkán szakadatlan,
 Kitépte a keresztfáját.»
 «Hol vannak a kulcsok, anyám,
 Hadd nyissam ki a tömlőczőt,
 Mert benne van feleségem.»
 »Édes fiam, édes fiam,
 A mióta eltávoztál,
 Be sok gyermekem született,
 Elvesztették a kulcsokat.»
 «Sajnálom, hogy édes anyám,
 Oda kéne kötözgetni,
 Kendet a lovak farához
 Határokat megjáratni,
 Tanuljak meg az anyósok,
 Mint kell banni a menyekkel.»

A rácz gazda kertjében
 Van egy kerek diófa,
 Diófának árnyába
 Menyezetes ágy vagyon,
 Ki fekszik az ágyon?
 Tökreszegen Ilija,
 Nem italtól részeg ő,
 Igézet megrontotta.
 A székási szép Anna,
 A verseczi szép Tyiva,
 A sebesi szép Kata.

*

Szól a kakuk a diófán,
 Viszik Gyorgyét temetőbe.
 Ki kíséri szegény Gyorgyét?
 Édes apja, édes bátyja,
 Édes anyja, édes húga,
 De leginkább a babája.

Ebbe a körbe vágnak a következő balladák még: «Landorvári Dorka» (*Arany-Gyulai*, I. 162—172. l.), «Kis Julia» (u. o. I. 183—184. l.), «Szép Julia» (u. o. III. 8—12. l.), «Homlódi Zsuzsánna» (u. o. III.

419—420. l.), «Gyöngyvári Katicza» (u. o. II. 1—6. l.), a «Királyúrfi» (u. o. III. 61—62. l.), «Inelul și naframa» (*Alexandri*, 20—22. l.), «Ileana din Ardeal» (*Marienescu*, 6—11. l.), «Soacra» (u. o. 17—22. l.), «Nunta» (u. o. 28—35. l.), «Inelul și naframa» (u. o. 50—53. l.), «Blăstemul singelui» (u. o. 125—131. l.)

A «Görög Ilona» (*Arany-Gyulai*, III. 63—67. l.) cz. balladának jó részben megfelelője a «Riscogel» (*Marienescu*, 1—5. l.), a mely *Ember György* fordításában megjelent már magyarul. (V. ö. Román népdalok, 13—17. l.)

A «*Budai Ilona*» cz. balladának (Kriza: Vadr. 317—318. l.) hasonlója a következő román ballada, melyet *Battán* (Krassó-Szörény m.) gyűjtöttem.

Pe drumu Braşoului,
 Treş-o tînără năvastă
 C-un fiuţ micuţ în braţă,
 Tot cîntînd şi fluierînd,
 Pădurîa merzë-nvêrzînd,
 Fiuţu-î merzë plîngînd
 Tot plîngînd şi suspinînd.
 Pădurîa merzë uscînd,
 Fiuţu-î dîn grai grăia:
 «Vaî măicuţa, draga mîa,
 Şe rîndu-î pe capu teû,
 D'è tu mēri maico cîntînd,
 Pădurîa merë-nvêrzînd?»
 Năvasta dîn grai grăia:
 «Frunzuţa verdë dē viie,
 Da îo cînt dē bucuriie,
 C-am scăpat dē la socrîie.
 Vaî fiuţ, fiuţu mîeû,
 Şe rîndu-î pe capu teû,
 D'è tu mēri maici plîngînd,
 Pădurîa merë uscînd?»
 «Vaî maică, măicuţa mîa.
 Da cumu maică n-oî plînzë,
 Noaûa-n caîe n-o iēsî
 Samădău dēla Braşou.
 Pe tîñ maică t or lua,
 Pe miñe m-or lăpada.»
 «Pîñă capu-n sus m-o sta,
 Maica nu t-o lăpada.»
 Cînd vorba şi o gâta,
 Samădău dîn caî-iēsă
 Şi dîn grai aşa grăia:
 «Lăpadă-ţ năvastă fiu!»

A brassói országúton
 Halad egy ifiu-asszony
 Fűyülve és énekelve,
 Fehér karján kis gyermeke.
 Zöldel az erdő körötte,
 Kis gyermeke jajgat egyre,
 Söhajt és sir bánatjába,
 Még az erdő is megszánja.
 A kis gyermek szóval mondja:
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Mi lelt téged, édes anyám
 Merre te mégy dalolgatva,
 Zöldel az erdőknek lombja?»
 Szóval felel édes anyja:
 «Fiam, fiam, édes fiam,
 Öröömbe dalolgotok,
 Nincs anyósom, szabad vagyok.
 Fiam, fiam, édes fiam,
 Mi lelt téged édes fiam,
 Kisírod szemed világát,
 Az erdő is szánva néz rád?»
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Ugyan hogy is ne sirhatnám,
 Mikor nekünk utunk állja
 Barasóból a számadó.
 Téged anyám elrabol majd,
 Engem pedig árván itt hagy.»
 «A míg fennen tartom fejem,
 Kis gyermekem nem engedem.»
 El se hangzott még mondása,
 A számadó utját állja.
 A számadó szóval mondja:
 «Hadd itt fiad szép menyecske!»

«Ba ıo nul -oı lăpăda,
 Pınă capu-n sus m-o sta!»
 «Dacă nu fi-ı lăpăda,
 D'ela fiñe l-om lua,
 Și în sus l-om arunca,
 Și cu sabii l-om tăia.»
 Nėvasta cınd auza,
 Fiuțu iei il lăsa
 Supt un gros cu fața-n žos;
 Și fiuțu iei zbiëra,
 Nımė-n lumė nu-l auza,
 Fără mama cuculuı.
 D'in poafile codruluı,
 Ia đin grai așa grăia:
 «Tășeț puı, puıți mieı,
 Că s-audė. maic-audė,
 Nu ștu plıns đe copil mic,
 Orı un glasu đe voınic?»
 Puı tăsaü și ascultaü
 Și đin grai așa grăiaü:
 «Că s-audė, maic-audė.
 Și nu-ı glas đe un voınic,
 Și-ı un plıns đe copil mic».
 Miërla, mama cuculuı,
 Ia în žos că-l buia.
 Și fiuțu că-l lua.
 Sus în codru il suia,
 Și zău marė il creșta.
 Dacă marė l-o creșcut,
 Fiuțu đin grai grăia:
 «Vaı maico, măicuța mĩa,
 Ian căștigă-m străicuța,
 Și-m caută bituța?
 Să mă duc la măicuța
 Pe drumuțu codrilor,
 La birtuțu lotrilor».
 Cınd în birtu să băga.
 Iel đin grai așa-mi grăia:
 «Birtariț draga mĩa,
 Ia-dă-m vinu cu vadra,
 İt daü baü cu grămada».
 Birtariț-așa zısa:
 «Taș tu drașe, blăstămatė.
 Tot în zdrėmțuri innodatė!»
 Fiuțu đin grai grăia:
 «Frunzuța verdė đe lintė.

«Kis gyermekem nem engedem,
 A míg fennen tartom fejem!»
 «Hogyha rögtön itt nem hagyod,
 Elrabolom a magzatod,
 Levegőbe őt feldobom,
 Szablyaéllal kaszabolom.»
 Hallván a szót a menyecske,
 Árván hagyta kicsi fiát
 Burus fának törzse alatt.
 Jajgatott a kicsi gyermek,
 Senki szegényt nem érti meg,
 Csak a kakuk madár anyja.
 A rengetek mélységéből,
 Szóval mondja rigó madár.
 Fiókáim, jó gyermekek.
 Egy kicsinyt csendbe legyetek.
 Vajjon gyermek sirás hallszik.
 Vagy egy vitéz hangja hallszik?
 A fiókák hallgatóznak.
 Szóval mondják az anyjoknak:
 «A mi hall-zik édes anyánk.
 Nem egy vitéz jajgatása
 Kis gyermeknek zokogása.»
 Édes anyjok, rigó madár
 A fészkeből lefelé száll.
 A kis fiút ő felvette,
 Elvitte a rengetegbe,
 Bizony isten fölnevelte.
 Mikor aztán növe nagyra,
 A kis fiú szóval mondja:
 «Anyám, anyám, édes anyám,
 Merre is van a tarisznyám,
 Hová tetted a botocskám?
 Fölkeresem édes anyám,
 A rengeteg ösvény-útján,
 Hegyirablók korcsomáján.»
 Es belépett az ivóba,
 Nagy hangosan szóval mondja:
 Korcsmárosné, én angyalom,
 Bort vödörrel nekem adjon,
 Garmadában az aranyom»
 Korcsmárosné szóval felel:
 «Kitakorodj, menj innen el,
 Rongyos kölyke, koldus ember!»
 Szóval mondja a gyermeke,
 «Hej, lencsének zöld levele,

Adă-ț tu maïco amintē.
 Und̄ pe miñē m-aï lasat
 Supt un gros cu fața-n žos».
 Birtărița să dușa,
 Miñēș dalbē sufulca
 Și cu iel să săruta,
 Și dē žefē cā crēpa.

Anyám, jusson az eszedbe
 Szegény fiad árván maradt
 Burus fának törzse alatt,»
 Korcsmárosné most kiindult,
 Feltúrte a fehér ingujjt.
 Csókját százszor megtetézte,
 Szörnyet is halt örömébe.

A «Kőműves Kelemenné» (Krizsa id. m. 314—317. l. *Arany-Gyulai*, I. 174—176. l. III. 72—75. l.) eredetije szerintünk «Mánole mester». Ekkép hangzik (v. ö. Román népdalok, 146—156. l.)

1. Mánole mester.

I.

Árdzsos völgy medrében,
 A patak mentében
 Halad Negru vajda,
 Vele tiz bajtársa:
 Kilencz híres mester,
 Mánole tizedik,
 A leghíresebbik.
 Mennek, mendegélnek
 S helyet keresgélnek
 Építeni kolostort.
 A fényes monostort.
 Csak haladnak gyorsan
 S akadnak az útban
 Egy szegény juhászra.
 Ott állt furulyázva.
 Meglátja a vajda,
 Neki szóval mondja:
 «Hallod-e szép öcsém.
 Szegény juhász legény
 Nyájaddal már jártál
 Az Árdzsos partjánál.
 Forrását is láttad
 Arra hajtva nyájad.
 Nem láttál barátom,
 Hogy jártál e tájon
 Egy régi kolostort,
 Elhagyatva áll ott
 Az erdő tövébe,
 Fák közé ékelve?»
 «Láttam biz én, láttam,
 Mikor ott járkáltam
 Régi, félbehagyott

Lakatlan kolostort.
 Az égnek meredve.
 Vonitanak egyre,
 Ha látják az ebek
 S hozzá közelednek»
 Hallja ezt a vajda,
 Be megőrült rajta!
 Fölfelé haladott,
 Hogy lássa a lakot,
 Vele kilencz mester,
 Mind kőműves mester
 S Mánole tizedik,
 A leghíresebbik.
 «Ime a fal, látom,
 E helyet választom,
 Építsetek ide
 Kolostort izibe.
 Rajta kilencz mester,
 Mind kőműves mester
 Gyorsan a munkára,
 Fogjatok hozzája.
 Építsetek ide
 Kolostort sebtibe.
 Ne akadjon párja,
 A világ csodálja.
 Kincset adok nektek,
 Bojárökká teszlek;
 Ha nem akarjátok,
 Falat húzok rátok
 S befalazlak élve
 Az alap tövébe!»

II.

Erre a mesterek
 Nyujtják a kötelet,
 Megmérik a helyet.
 Ássák az alapot.
 Mindannyi dolgozott ;
 Építik a falat.
 De a mit fölraktak
 Bedőit az éj alatt.
 Megint kezdik másnap,
 Harmadnap ugyancsak,
 Negyedik nap újra
 Bedől a sok munka.
 A vajda csodálja
 És nagy haragjába
 Egyre kiabálja,
 Mind bezárja élve
 Az alap tövébe.
 A sok híres mester,
 Mind kőműves mester,
 Egy szót szólni se mer,
 Dolgoznak reszketve
 Egész késő estve
 Nyári nap melegbe.
 Csak Mánole pihent,
 Abbahagyott mindent,
 Leterült a földre,
 Álom szállt szemére.
 Mikor fölébredett,
 Mondott ily beszédet :
 •Kilencz híres mester,

Mind kőműves mester,
 A hogy elaludtam,
 Ime mit álmodtam :
 Az égnek szózata
 Velem azt tudatta
 Dolgozunk bármennyit,
 Éjjel lehull megint,
 A míg egyszer végre
 Be nem tesszük élve
 A legelső asszonyt
 Kedves húgom asszonyt,
 A ki itt megjelen
 Elhozva reggelen
 Vékáját ebédnek
 Testvérenek vagy férjnek.
 Ha akarjátok hát
 Végezni a munkát,
 Hogy az Isten háza
 Föl legyen állítva.
 Esküdjünk az égre,
 Igaz üdvösségre,
 A titkot megtartjuk,
 Azt el nem áruljuk.
 S bárki felesége
 Vagy édes testvére
 Holnap hajnal tájba
 Feljönne hozzája,
 Áldozatul adjuk,
 Rögtön befalazzuk.

III.

Pitymalatkor sebtén
 Mánole fölserken,
 Azután fölállá
 A fal állására.
 S a távolba tekint.
 Ki ér meg elsőként?
 Istenem, jaj, mit lát,
 Ki érkezik meg hát?
 Az ő felesége.
 Mezők ékessége!
 Ő közelget ottan,
 Hozza neki gyorsan

Az ebéd vékáját,
 Borral telt kulacsát.
 Feleségét látva
 Szorul szive tája,
 Leborul térdére,
 Sírva így beszéle :
 Add uram istenem,
 Zaporesső essen,
 Támadjon sok patak,
 Dagadva foljanak,
 Vizek áradjanak,
 Tartsák föl rózsámat,

Tartsák föl a völgyben,
 Fordítsák el tőlem! »
 Isten meghallgatja,
 Kérését megadja.
 A sötét fellegek
 Befödik az eget.
 A zápornak árja
 Csak úgy szakad rája.
 Támada sok patak,
 A folyók dagadtak.
 De bármennyi esék,
 Nem tartja föl nejét;
 Ő csak jöve egyre
 Felé közeledve.
 Mánole ezt látja,
 Sírva tekint rája
 S ismét leborulva
 Fohászkodik ajka:
 «Add Uram, istenem,
 Hogy nagy orkán legyen,

Tépje ki a fenyvest,
 Az iharos megest.
 Rengjen hegyek orma.
 Ne jöjjön meg Anna;
 Maradjon a völgyben
 Jó távolra tőlem. »
 Isten meghallgatja,
 Kérését megadja.
 Fút az ég haragja
 Kitépve a fenyves,
 Az iharos megest.
 Reng a hegyek orma;
 Ámde azért Anna
 Még sincsen föltartva.
 Ő csak jöve egyre
 Szejjel nézegetve
 Felé közeledve.
 S ime, jaj, szegényke.
 Megérkezett végre.

IV.

A sok híres mester,
 Mind kőműves mester,
 Megörült végtelen,
 Hogy ő ott van jelen.
 Csak Mánole jajgat,
 Nejének csókot ad,
 Viszi az ölébe
 Föl az emelvényre,
 Leteszi a falba
 S tréfálgatva mondja:
 «Maradj veszteg, lelkem,
 Ne félj egy csöppet sem.
 Csak tréfa az egész,
 Hogy befalazva lész. »
 Anna bizott benne
 Vígán nevetgetve;
 De szegény Mánole
 Sóhajtva fog bele
 A fal építésbe.
 Álom betöltésbe.
 Nőtt a fal magasba,
 Nejét betakarja
 Egészen bokáig,
 Egész lábikráig.

Anna, szegény feje,
 Többé nem nevezve,
 Sírva így esdekle:
 «Mánole, Mánole,
 Mesterem Mánole,
 Ne folytasd a tréfát
 Megárthat még, meglád.
 Mánole, Mánole,
 Mesterem Mánole.
 Szorit a fal nagyon,
 Testem nyomja agyon. »
 Ő meg nem hallgatja,
 A falat csak rakja.
 Nőtt a fal magasba.
 Nejét betakarja
 Egészen bokáig,
 Egész lábikráig,
 Oldala is fedve,
 Nem látszik már keble.
 Sírva mondja végre:
 «Mánole, Mánole,
 Mesterem Mánole,
 Szorit a fal nagyon,
 Emlóm nyomja agyon,

Kicsinyke magzatom! »
 Mánole csak tovább
 Építi föl falát,
 Emeli magasba,
 Nejet betakarja
 Oldala is fedve,
 Nem látszik már keble,
 Piczi piros szája.
 Két szeme világa.

Jaj, már mindhiába.
 Nem látszik rózsája.
 Még hangja életör.
 A sírnak mélyeből:
 «Mánole, Mánole;
 Mesterem Mánole,
 Szorit a fal, végem,
 Nem állom ki, érzem!»

V.

Ardzsos völgy medrében,
 A patak mentében
 Közelg Negru vajda,
 Hogy meglátogassa
 Híres kolostorát,
 A világ csodáját,
 És hogy ájtatosan
 Imádkozzék ottan.
 Látja azt a vajda,
 Megörüle rajta,
 S ekkép szóval mondja:
 «Kőműves mesterek,
 Mind híres mesterek,
 Mostan feleljetek,
 Szívre téve kezét,
 Őszintén mondjátok,
 Hogyha biznánk rátok,
 Tudnátok-e ti még
 Építeni ismét.
 Ennél fényesebbet.
 Kolostort még szebbet?»
 A híres mesterek
 Kőműves mesterek,
 Az állás tetején,
 A fal legelején
 Vigan büszkélkedve
 Így felelnek erre:
 «Mint mi, oly mesterek
 A földön nincsenek.
 Hogyne tudnánk hát mi,
 Újra hozzá látni,
 Kolostort építeni,
 Hirnévre szert tenni.
 Ennél sokkal szebbet,
 Sokkal fényesebbet!»

Megrémült a vajda,
 A mikor ezt hallja
 S mélyed gondolatba.
 Parancsot ad menten,
 Hogy bontsák le rendben
 Mind az állásfákat,
 A magas létrákat.
 A tíz híres mestert,
 Mind kőműves mestert,
 Hagyják ott maradni,
 Oda fönn rohadni
 A fal legelején,
 Kolostor tetején.
 A mesterek erre
 Gyors szárnyakra kelve.
 Zsindelyekből vágta
 Maguknak ók szárnyat,
 Levegőbe szálltak;
 De tüstént lebuktak,
 Kitérték nyakukat.
 A szegény Mánole,
 Jó mester Mánole,
 A mikor próbálja,
 Fölbirja-e szárnya,
 Hallja, hogy szól egy hang,
 Az édes, drága hang
 Tompán és elfojtva
 Visszhangzik a falba:
 «Mánole, Mánole,
 Mesterem Mánole,
 Szorit a fal nagyon
 Emlőm nyomja agyon,
 Kicsinyke magzatom.
 Nekem végem vagyom!»
 Hallja ő a hangot

És megtántorodott.
A világ s fellegek,
Vele kerengenek.
Szeme elsötétül,
Mánole leszédül
A fal elejéről,
Kolostor tetőről.

Ugyan hová esett?
És szegényből mi lett?
Kolostor tövébe,
Forrás vált belőle.
Sós annak a nedve,
Könyekkel van lelve.

E balladának másik változata *G. D. Theodorescu* nagy gyűjteményéből (Bukurest, 1885. 460—470. l.) való. (V. ö. még *Al. Vlăhuta* «Carmen Sylva» cz. művét, Bukurest, 1892. 27—32. l.)

2. Mánole mester.

Árdzszes vize mentén,
Gyertyányos közepén.
A mogyorós öléu
Halad Negru vajda.
A szép zöld hintóba,
Aranyos hintóba
Nyolcz paripa fogva.
Vele kilencz mester,
Mind kőműves mester,
Mánole tizedik,
A leghíresebbik
S legkedveltebbik.

Járkálnak hiába,
Széltébe-hosszába
A gyertyán erdőbe.
Mogyorós ölébe.
Egyre keresgélve
Azt a régi falat,
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat.

Ardzszes patak partján,
Gyönyörű birtokán
Közélg Negru vajda.
A szép zöld hintóba,
Aranyos hintóba
Nyolcz paripa fogva.
Vele kilencz mester.
Mind kőműves mester,
Mánole tizedik,
A leghíresebbik
S legkedveltebbik.

Keresik, kutatják,
De csak nem találják
Azt a régi falat,
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat.
Az útnak közepén
Áll egy nótás legény,
Szegény kondás legény.
Az «adj Isten» szóra,
«Fogadj Istent» adja.
És jó Negru vajda
Neki szóval mondja:
«Hallod-e szép öcsém,
Nótás kondás legény,
Nem láttad-e erre
Csürhéd legeltetve
Azt a régi falat,
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat?
Hogyha talán láttad
S jól tudod az utat,
Gyere velünk, mutasd!»

Elmélyed magába
A vajda szavára
Nótás kondás legény
S ezt mondja szép rendjén:
«Láttam biz én erre,
Csürhém legeltetve,
Azt a régi falat.
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat,
Moh belepte falat;

Hol terem a káka,
Nád s füzek országa.»
Hallja ezt a vajda,
Be megörült rajta,
Neki szóval mondja:
«Gyere öcsém gyorsan,
Mutasd nekünk hol van!»

Nótás kontás legény
Ekkép felel megént:
«Uram, fejedelem,
Ezt meg nem tehetem,
Ha itt hagyom csürhém,
Bajba kerülök én.
Csikaszkok csapatja
Azt szétmarczangolja,
Gazdám helybe hagyva,
Verne vérbe fagyva».

Hallja ezt a vajda,
Neki szóval mondja:
«Nótás kondás legény,
Kincscsel fizetek én;
Mindenik emséd most
Ér száz oroszlamost,
Ártányodnak ára
Egy aranyba járja.»

Nótás kontás legény,
E beszédre elmén
Jó Negru vajdával
És kilencz társával,
A kilencz mesterrel,
Kőműves mesterrel.
Mánole tizedik.
A leghiresebbik,
S legkedvetlenebbik.

Egy kis idő mulva
Meglátja a vajda
Azt a régi falat,
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat,
Moh belepte falat.
A fal elé jutva
Leszállott a vajda

És keresztet vetett,
Köszöntve a helyet
Töbször körüljárva.
Mánole tapsolva
Ekkép szóval mondja:
«Uram, Negru vajda,
Ráakadtunk végre
Kolostor helyére
Örök dicsőségre.
Meszet, téglát, rajta,
Mert hosszú a munka,
És még sok van hátra!»

Örült Negru vajda,
Ő is szóval mondja:
«Azt a régi falat,
Roskadozó falat,
Félbemaradt falat,
Megtaláltuk végre.
Kolostort helyére.
Örök dicsőségre».

Vajda parancsára
Fognak a munkába.
«Meszet, téglát, rajta,
Mert hosszú a munka,
És még sok van hátra!»

Erre a mesterek
Nyújtják a kötelet.
A munka már halad,
De a mit fölraktak,
Ledőlt az éj alatt.
Ők csak javitgatták,
Egyre rakosgatták,
Három év munkája
Dugába, hiába.
A nappal munkája
Ledőlt éjszakára.
Mánole ezt látja,
Eltöpreng magába,
Sóhajt bánatjába.
A munka nem halad
S vizsgálja a falat,
Tán a bajra akad.
Haza se megy este,

Ott marad tünődve.
 Rászállt az éjszaka
 És ledőlt a falra.
 Elszundikált legott,
 Ime mit álmodott:
 Minden fáradsága
 Dugába, hiába,
 Míg be nem falazza
 Mélyen az alapba
 Valamelyik asszonyt.
 Reggel, hogy fölébredt
 Önmagába mélyedt.
 Az egész napon át
 Nem vehetni szavát.

Mikor a nap leszállt,
 Ott hagyta a munkát.
 És a kilencz mestert,
 Mind kőműves mestert,
 Hívta maga elé,
 S a szent képet vevé.
 Tette az asztalra,
 Aztán szóval mondja:
 «Kilencz híres mester.
 Mind kőműves mester.
 En vagyok tizedik,
 Legkedvetlenebbik.
 Együtt vagyunk mostan,
 Hogy itt tanácskozzam,
 Ime mit álmodtam:
 Hiába fáradunk,
 Egyre munkálkodunk,
 Míg be nem falazva
 Mélyen az alapba
 Valamelyik asszony,
 A legelső asszony.
 Fogadjuk meg hittél,
 Nehéz esküvéssel,
 Sóra és kenyérre,
 Erre a szent képre,
 Hogy a melyik asszony,
 A legelő asszony
 Csötörtök reggelre
 Ide hozzánk jönne
 Hozni a férjének
 Vékáját ebédnek.

Karjainkba vesszük,
 Az alapba tesszük».

Meg is egyezkedtek,
 Hittél megesküdtek,
 Sóra és kenyérre,
 Arra a szent képre.

Kilencz híres mester.
 Mind kőműves mester
 Hazamentek este
 Egymás közt egyezve,
 Hogy mindenik asszony
 Csak otthon maradjon:
 «Tudjátok meg lelkem,
 Csötörtök reggelen
 Senki föl ne menjen
 Vinni a férjének
 Vékáját ebédnek.»

Mánole magába
 Hált a fal aljába.
 Hogy virradt a hajnal,
 Összeroskadt a fal,
 Mikor fölébredett,
 Megír egy levelet,
 Szolgájának adja,
 Hogy megkapja Káplya.
 A szép Káplya asszony
 Megörüle nagyon.
 Levelét fölbontja,
 Benne ezt olvassa:
 «Én aranyom, Káplyám,
 Feleségem, dragám,
 Egy tinód volt neked,
 Egy éve elveszett,
 Hogyha megtalálad,
 Te azt leváगतod.
 Abból tokány legyen
 S csötörök reggelen
 Vékáját ebédnek
 Hozd föl a férjednek».
 Csötörtök reggelen
 Pitymalatkor sebtén
 Szép Káplya fölserken,
 Harmatos a háta,

Dérben a két lába.
A tinót keresi,
Csakhamar megleli.
Levágatja Káplya,
Az ételt csinálja.
El is indult nyomba
A falhoz távolba.

Süt a nap sugára,
Tünedezik Káplya.
Mind közelebb járva.

Mánole föláll
A fal állására.
Lenéz a mezőre,
Ráismer a nőre.
Egy nagyot sóhajtvá
Szegény szóval mondja:
«Óh, én szerencsétlen,
Íme feleségem!»
És vetett keresztet.
Keserűn könyezett.
Ekképen esdeklett:
«Édes jó istenem,
Kegyelmes istenem,
Minden kérésemet
Még eddig megttetted.
Add uram, istenem,
Útjában teremjen
Egy zöldelő erdő.
Sűrű bokros erdő,
Szederindás erdő;
Tán megborzad Káplya,
Megakad útjába,
Kidönti az ételt,
Ekkép visszatérhet,
Hadd vegyen másikat
Talán elkésik majd!»

Isten meghallgatja,
Kérését megadja.
Nőtt zöldelő erdő,
Sűrű, bokros erdő,
Szederindás erdő.

Meg is borzadt Káplya,
Megakadt útjába.
Kiömlött az étel,
Haza felé mén el
És az új ebéddel
Tünedezik Káplya
Mind közelebb járva.

Mánole föláll
A fal állására,
Lenéz a mezőre.
Ráismer a nőre.
Keserűn könyezett,
Ekképen esdeklett:
«Édes jó istenem,
Kegyelmes istenem.
Minden kérésemet.
Még eddig megttetted,
Add uram, istenem,
Útjában teremjen
Erdők fenevadja,
Fogát csattogtassa,
Nagy nyelvét lógassa.
Tán megborzad Káplya.
Megakad útjába,
Kidönti az ételt.
Ekkép visszatérhet,
Hadd vegyen másikat,
Talán elkésik majd!»

Isten meghallgatja,
Kérését megadja,
Erdők fenevadja
Fogát csattogtatja.
Nagy nyelvét lógatja.
Meg is borzadt Káplya,
Megakadt útjába.
Kiömlött az étel,
Hazafelé mén el,
És az új ebéddel
Tünedezik Káplya
Mind közelebb járva.

Mánole föláll
A fal állására,
Lenéz a mezőre,

Ráismer a nőre.
 Keserűn könyezett,
 Ekképen esdeklett:
 «Édes jó istenem,
 Kegyelmes istenem,
 Minden kérésemet
 Még eddig megttetted,
 Add uram, istenem,
 Útjában teremjen
 Hegyek skorpiója,
 Fogát vicsorítsa.
 Nagy nyelvét kidugja.
 Tán megborzad Káplya,
 Megakad útjába,
 Kidönti az ételt,
 Ekkép visszatérhet,
 Hadd vegyen másikat,
 Talán elkésik majd!»

Isten meghallgatja,
 Kérését megadja.
 Hegyek skorpiója
 Fogát vicsorítja,
 Nagy nyelvét kidugja.
 Meg is borzadt Káplya,
 Megakadt útjába.
 Kiömlött az étel,
 Hazafelé mén el,
 És az uj ebédrel
 Tünetezik Káplya
 Mind közelebb járva
 S megjött nemsokára.

Káplya megérkezett,
 És a kőművesek
 Szívből örültenek.
 Csak mester Mánoli
 Kezdett sóhajtani,
 S ekképen szólani:
 «Tudjátok a törvényt,
 Melyet tettünk önként,
 A ki korán reggel
 Mikor a nap felkel,
 Érkezik hozzátok,
 Azt ti megfogjátok,
 És befalazzátok.»

A beszéd közepén,
 Sírva fakad szegény.
 Azok megragadták
 Feleségét, Káplyát,
 A falhoz vezetik,
 A falba beteszik.
 És munkához fogtak.
 Ekkép kiáltottak:
 «Meszet, téglát, rajta,
 Mert hosszú a munka,
 És még sok van hátra!»

Káplya mikor látja,
 Mosoly ül ajkára,
 Azok meg csak rakják
 A kolostor falát.
 Nőtt a fal magasba,
 Káplyát betakarja.
 Szegény felesége
 A nagy rettegésbe
 Sírva mondja végre:
 «Ne folytasd a tréfát,
 Megárthat még, meglád».

Ők meg nem hallgatják
 Panaszoló szavát.
 Őntik csak a meszet,
 Rakják a köveket.
 Rakják föl magasra
 Folyton kiáltozva:
 «Meszet, téglát, rajta,
 Mert hosszú a munka.
 És még sok van hátra!»
 Szegény felesége
 A nagy rettegésbe
 Sírva mondja végre:
 «Mánole, Mánole,
 Mesterem Mánole,
 Ne folytasd a tréfát,
 Megárthat még meglád.
 Szorit a fal nagyon.
 Emlőm nyomja agyon,
 Otthon sír magzatom!»
 De Mánole mester
 Szavára nem felel,
 Szeme telve könnyel.

Kőműves mesterek
Tovább építenek,
A falat csak rakják,
Káplyát betakarják,
Egyre kiabálják:
«Meszet, téglát, rajta,
Mert hosszú a munka,
És még sok van hátra!»

Szegény feje, Káplya,
Tovább ki nem állja.
A nagy rettegésbe,
Sírva mondja végre:
«Mánole, Mánole,
Mesterem Mánole,
Szorít a fal nagyon,
Emlöm nyomja agyon,
Otthon sir magzatom!»

Kőműves mesterek
Tovább építenek.
A falat csak rakják
Káplyát betakarják,
Elnémítják hangját.

Épül a fal, épül,
És Mánole végül
Az aggasztó gondba
Neki szóval mondja:
«A te magzatodat,
Kicsi kis fiamat
Az Istenre bizzad.
Ott fekszik az ágyba
Szépen bepólyázva.
Angvalok serege
Eljátszik majd vele.
Tejjel ök táplálják,
Megcsókolják száját.
Az ég havazása
Lesz kenő babája,
Az esőnek árja
Fürösztő dajkája,
És a fuvó szellő
A bölcső rengető,
Az édes rengető.
A míg szegény felnő!»

Befejezte ezzel,
Szemében könyekkel
Gyorsan távozott el.
Kőműves mesterek
Tovább építenek.
A falat csak rakják,
Káplyát betakarják,
Egyre kiabálják:
«Meszet, téglát, rajta,
Mert hosszú a munka,
És még sok van hátra!»

Nőtt a fal, csak nőtt, nőtt,
Egyre erősbödött,
Többé össze nem dőlt,
Az Istennek háza,
A világ csodája.
De a munka közben
Hallatszik szüntelen
Tompán és elfojtva
Káplyának a hangja:
«Mánole, Mánole,
Mesterem Mánole,
Szorít a fal nagyon,
Emlöm nyomja agyon,
Otthon sir magzatom!»

Derűs vasárnapon,
Boldog ünnepnapon
Vajda arra mégyen,
Vadászni volt épen.
Az Árdzsas mentéber,
Fönsik közepében
Látja kolostorát,
A világ csodáját.
A jó Negru vajda
Nagyon örült rajta.
Lováról leszállott,
Mindent körül jár ott.
Boldogan a vajda
Ekkép szóval mondja:
«Köszönöm Mánole,
Mesterem Mánole,
Híres, tanult mester,
Dicső, csodált mester.
Köszönöm mesterek,

Kőműves mesterek!
Szépen dolgoztatok,
Megvan jutalmatok.
E kolostor legyen
Örök emlékjelem.
Nincs a földön párja,
A világ csodálja!»

És Mánole mester.
Híres, tanult mester
Az állás tetején,
A fal legelején
Fejét hánytorgatva,
Nagyot sóhajtozva
Ekkép szóval mondja:
«Uram, Negru vajda.
Hatalmas és fényes,
Csodálatos, ékes,
Bámulatra ragad,
Ha nézem e falat.
Ily dicső kolostort
A föld háta nem hord.
De ha hozzálátok.
Különbet csinálók,
Ennél sokkal szebbet,
Sokkal fényesebbet!»

A jó Negru vajda
Fölnéz a magasba
A kilencz mesterre,
Dicsekvő mesterre.
S mélyed gondolatba,
Mikor a szót hallja.
Parancsot ad menten,
Hogy bontsák le rendben
Mind az állásfakat,
A magas létrákat.
És a tetőn reked,
Onnan le nem mehet
A kilencz nagy mester,
Mind kőműves mester.
Mánole tizedik,
A leghíresebbik.
A szegény mesterek,
Egyre könyörgenek.
Ámde Negru vajda

Nekik szóval mondja:
«Azt meg nem engedem,
Hogy még párja legyen,
Újat építsetek.
Ennél sokkal szebbet!»

Ott maradt mind, szegény,
Kolostor tetején,
A fal legelején,
Hogy a szél csapdossa,
Esők árja mossa,
Az éhség mardossa.

Kolostor tetején
A fal legelején
Kilencz híres mester,
Mind kőműves mester.
Mánole tizedik.
A leghíresebbik.
Tanakodnak egyre,
Búsán böjtölgetve
Három nap és éjjel
S még kilencz nap mén el.
És jó Negru vajda
Nekik szóval mondja:
«Azt meg nem engedem,
Hogy még párja legyen,
Újat építsetek.
Ennél sokkal szebbet!»

És a kilencz mester,
Mind kőműves mester
Tanakodnak egyre
Ekkép beszélgetve:
«Mánole, Mánole,
Mesterünk Mánole.
Mi lesz, szegény fejünk.
Innen merre megyünk?»

Mánole oktatja,
Szépen tanítgatja
A kilencz nagy mestert,
Mind kőműves mestert,
Keressenek deszkát,
Aztán megácsolják,

Négy felé hasítsák,
Szárnyakat szabjanak,
Útnak induljanak.
Föl is kerekedtek,
De tüstént leestek,
Kösziklákká lettek.

Mánole, Mánole,
Jó mester Mánole,
Egymagán maradva
Merül gondolatba.
Újra öt nap eltelt,
Veve zsindeleyeket,
Bevert vasszegeket,
Aczél pántot is tett.
A hová beverte,

Piros vér serkede,
De ő nem érezte.

A mikor próbálja,
Fölbirja-e szárnya,
Beléje akada
A kolostor falba,
Isten így akarta.
Lebukott a mélybe
A fal közelébe.
Hol halálát lelte,
Kereszt nőtt felette,
Mellette forrás vált,
Csobogtatta árnját.
Sós volt annak nedve,
Mind Káplya öntötte.

Óhajtandó volna, hogy nálamnál több előkészültséggel s hivatással bíró ember folytassa ez összehasonlításokat s nagyobb eredménnyel terjeszsze ki azokat a két nép dalaira, meséire és egyéb produktumaira is.

Alexics György.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Néprajzi adatok Nógrádból.

Az alább közölt betlehemi pásztorjáték s egynehány babonás szokás Nógrádmegeye délnyugati részéről, a Naszál-hegy¹ éjszaki lejtőjénél fekvő *Nőtincs* községből való, melynek lakossága magyar és tót, még pedig ez utóbbiak képezik a nagyobb continenst. Igaz, hogy a babonás szokások egyrésze más vidékek lakóinál is divatos, de másik része érdekes adatul szolgálhat a magyar néphithez s mint ilyeneket nem lesz talán hiába való itt közölnöm.

* * *

Lucza-napkor szokásos az istállók ajtajára «foghagyma girizzdel» keresztet csinálni, hogy a «rosszak» ne ártsanak a jószágnak. Mert a nőtincsiek hite szerint «némelyik asszon' vagy ember szörnyen gonosz»; hatalmában van átváltozni békává vagy macskává s ez állatok képében belopózik az istállóba és úgy szopja ki a tehén tőgyiből a tejet. Meg tudják rontani nemcsak a szarvasmarhát, hanem a lovat, malacztot és disznót is, úgy hogy egy

¹ Regente a palócz e hegyet Na'szszál (= nagy szál, nagy darab) hegynek nevezhette s csak később korecsosult el neve «Naszál»-lá.

szálat sem eszik többé s «összegebed, ha még olyan nagy vaót is». Arra nézve, hogy a megrontás titkaiba beavatott ember nem csupán állati alakot képes magára ölteni, érdekes adatul szolgál egy kocsis elbeszélése:

«Egyszer gyerek koromba hallottam, hogy az erdeő-kerüleő teheneivel is, egy hajszáiba mú't, hogy ilyesmi rontás mennem esett. Este az erdeő-kerüleő szépen, tisztára kiséprette a hidlás pallaóját, de csak olyan tisztára, mint a hogy a ház feőgyit szokták, osztég kerüt-fordút egyet a ház körü', avvā' visszament. Hát a hogy belép az estállaó küszögin, hát látja, hogy a pallón ē'szszalmaszáá' van. Se szaó, se beszéd, lehajó't utánna, az egyik végit a másikba gyugta, hogy a szalma olyan karikára lett, osztég kihagyította jaz udvarra. Rēgverre kelve, mikor az erdeő-kerüleő kimegy a házbaó', hát látja, hogy egy asszon' hever az udvarán karikára hajtva, úgy hogy a feji a s—ibe vót gyugva». Hogy mi igaz, mi nem ez elbeszélésből, feleljen érte a sógorom kocsisa, a ki ez év elejétől egy agárdi bérlőhöz szegődött; de annyi tény, hogy a dolog megtörténtét az öreg váltig erősítette.

Szokásban van a nőtincsieknél a *Lucza-szék készítése* is, hanem «abba csak olyan pásztor embérfélyi mer belefogni, mint a gulyás, kanász, tinós vagy ökörész», legény embernek nincs hozzá bátorsága. A széken mindennap egy keveset kell dolgozni, hogy karácsony-estéjére épen készen legyen. A ki e székre éjjéli mise alkalmával a templom küszöbén ráül, megláthatja a falubeli összes boszorkányokat, mert azok egyike sem ül az oltárral szembe, hanem háttal s mindeniknek akkora szarva van, mint egy ökörnek.

Ugyancsak Lucza napjától kezdve karácsony estéjeig *ostort is szoktak fonni* kender fonálból, melylyel aztán éjjéli mise idején a süheder legények *utcza-szerte* pattognak, hogy jövő karácsonyig a jószágnak baja ne essék.

Karácsony estéjén a falu kondása és csordása a hóna alá vesz egy csomó ágas-bogas fűzavesszőt és sorra járja mindazon házakat, a hol malacz vagy sertés, illetve szarvasmarha van és a következő mondókával köszönti a háziakat:

«Hálákot agygyó'nk a fölséges Úristennek, hogy megadta élnünk karácson' napját. Kevesebb búval, nagyobb vigasztalásval álgya még az Isten szántaó-veteő fölgyeinket, szeőlleő mēcczeő hegyeinket, udvarbélyi barmainkat. H'az Úristen kiszaó'lt bennünköt ebből az árnyék világbaó'ól, agygya meg az örök nyugodalmat». — Ezután a fűzfa nyalábból kiszemel egy pár vesszőt s azokat a ház gazdasszonya nem csupasz kézzel húzza ki, hanem egy törülkőzöbe vagy a köténye szélébe fogja s előbb a kondást (vagy a gulyást), majd a család többi tagjait veregeti meg, hogy a következő évben mindig egészségesek legyenek. Puszta kézzel azért nem szabad a vesszőket a nyalábból kihúzni, nehogy a sertés vagy a tehén «*kopaszán ellyék*», a ki

úgy találja véletlenül kihúzni, annak a jószága okvetlenül *«vetéjten ellik»*. — E fűzfavesszőkkel szokás legelőszőr kihajtani a szarvasmarhát, sertést a tavaszi legelőre is, némelyek meg a vessző ágaiból egy kis karikát fonnak s azt a veder fenekére teszik és újév napjáig arról itatják a lovat, ökröt, tehenet, hogy a jószágban kár ne essék.

*

Betleheimi pásztorjáték.

Személyek:

Püspök,	Maxus, juhász,
Tündér,	Öreg juhász,

Tarisznya hordozó.

E pásztor játék szereplő személyei rendszeren 12—14 éves fiúgyermek, a kik felső ruhájuk fölé felöltik apjuk vagy idősebb fiútestvérük egyik fehér vászon ingét s azt derekukon szíjjal vagy madzaggal keresztül kötözik. Fejüket kemény papirból készített czifra süveggel fődik. A Tündéré és Maxusé nagy, magas, hengeralakú szokott lenni, körül aggatva tarka színű papirlánczokkal, a püspöké pedig hasonló a püspök-süveghez, melynek tetejére rendszeren egy nagy arany csillagot ragasztanak. Az «öreg» juhász kifordított ködmönt ölt magára s hogy külseje a szerephez illőleg megfelelő legyen, arcát kenderkócból készített bajuszszal s szakállal látja el, fejét pedig bárnybőr sapka, vagy egy ütött-kopott rossz kalap fődí, mélyen a szemére húzva.

A gyertyácskákval kivilágított betlehemet a «Püspök» hordozza a nyakába akasztott szíjnál fogva, a «Tündér» és Maxus öltözetét egy-egy csörgős bot egészíti ki, a tarisznya hordozónak pedig, a ki a maga rendes ünneplő öltözetében követi a többit, nyakába egy vászon tarisznya van akasztva, melybe az ajándéku kapott ételneműt gyűjti.

Maga a pásztorjáték következőleg folyik le:

A püspök «Dicsértessék a Jézus Krisztus»-sal köszönti a ház népét, mire a közvetlenül nyomában menő Maxus így kezdi a mondókáját:

Juhajim, kosajim, erdőbe szaladtak,
Dühös farkasok rám rohantak,
Később hogy engemet szét nem szaggattak.
Aggyon Isten sok juhot az én aklamba.
Hanem esitt, csitt, valaki dobog én utánnam.

Erre belép a *tündér* s így szól:

Hej, hej, hej! de szép szaót hallottam,
Soha életembe olytat nem hallottam.
Toronyát, Boronyát mind összejártam.
Hanem esitt, csitt, valaki dobog én utánam.

Ekkor bejő az öreg:

Miesoda, micsoda lárma esett köztetek.

Talán a házi gazdának valamit vétettetek?

P ü s p ö k.

Nem, semmit.

Ö r e g.

No azé', mer' ha fëlemëlem gyërtýánfabotom vëgit, akkor tik sem ismeritek a vërës bornak a színit. — Dicsërtessék a Jëzus Krisztus! Ezzel ën nem gondolok, egy kissé ledeölök. (Ezzel a földre fekszik.)

A többiek ezalatt együttesen éneklük:

Mennyböl az angyal

Lejött hozzátok pásztorok, pásztorok,

Hogy Betlehembe,

Sietve menve, lássátok, lássátok.

Istennek fia, ki ma született

Jászolyba, jászolyba,

Ó leszen nektek üdvözítők

Valóba', valóba'.

Elmennek négyen köszöntésére

Botokkal, botokkal,

Visznek kezökbe szép ajándékot

Magokkal, magokkal.

Egyik visz báránt, a másik juhot,

Harmadik tejet, negyedik sajtot.

Hallod pajtás,

Új hír mondás,

Angyalok énekelnek,

Pásztorok örvendeznek,

Új királyunk van!

Majd Maxus és a «Tündér» csörgős botjaikra ülve körül járvák a földön heverő «Öreget», mi közben a következő verset énekelik:

Pásztorok, hol vattok?

Talán mind alusztok.

Gyorsan frissen këllyetek,

Réjám figyelmëzzetek.

Pásztorok, pásztorok,

Jaól tuggyátok mit mondok,

Világosság fényeskedjék réjátok.

Ezután a püspök megcsendíti a betlehemben levő csengetyüt s oda szól az «Öreg»-hez:

Glória! Hallod pajtás, Gomolya!

Ö r e g.

Az öreg apád se hallotta.

P ü s p ö k.

Glória! Hallod pajtás, kaórét hínak kaszá'nyi.

Ö r e g.

Ki látott karácson tájba kaórét kaszá'nyi, mikor a juhászok legjobban szoktak örü'nyi?

P ü s p ö k.

Glória in excelsis Deo! Nosza tehát emellyük az öreget. (Felemelik, majd ismét csengest s oda szól Maxushoz) Mit ajándékozó' ja kis Jézuskának?

M a x u s.

Egy pár galambot.

P ü s p ö k.

Hát hol van?

M a x u s.

Mível mësszi útró' gyüttem, lyukas vaót a tarisznyám, az egyik kiszá't, míg aztat fogdostam, a másik megcsípte ja kezemet s az is elrepüt.

A püspök erre másodszer csengest s a hozzámenő «Tündér»-hez így szól:

Mit ajándékozó' ja kis Jézuskának?

T ü n d é r.

Egy kerek sajot.

- Püspök. Hát hol van?
 Tündér. Mivel messzi útró' gyöttem, lyukas vaót a tarisznyám, vagy megettem, vagy elveszitettem.
- Püspök. (Harmadszor csenget.) Gyűj ki öreg Betlehembe.
 Öreg. Hová, pinczébe, bort inni?
 Püspök. Betlehembe!
 Öreg. Ahá, Betlehembe.
 Püspök. Vessik kee öreg keresztét.
 Öreg. Mit, vasperezét?
 Püspök. Keresztét.
 Öreg. Ahá, keresztét! (Aztán kezdi magára a keresztet vetni, de balkézze.)
 Püspök. Nem avval a kezivel.
 Öreg. (A jobbkezeivel vetvén keresztet.) Lúdhús, tyúkhús, melegzipó, egy icce bor belesúsz.
- Püspök. Mit oferá' ja kis Jézuskának?
 Öreg. Egy eleven bárán't.
 Püspök. Hát hol van?
 Öreg. Itt van a hátamon, eleven. (Megrázza a hátán levő kifordított ködmönt vagy bundát s a bárány hangját utánozva bégetni kezd.)
- Püspök. Én oferálek a kis Jézuskának egy pár piros csizmácskát, hogy még ne fázzon a szent lába.

Ezután együttesen éneklik:

Vigan zengjetekek eziterák	Nosza szivből vigadjunk
Jézus született,	Ajándékokat adjunk,
Harsogjatok dob, trombiták	Adjunk, adjunk Jézuskának
Isten ember tett.	Tiszteletet, beesületet
Ezt Gábiel arkangyal	Szent Józsefnek, az apjának,
Áldottnak mondja.	Vegyén minket kedvibe,
Az egeknek teremője	Szentséges kegyelmibe.
Fekszik jászolba,	Született Krisztusunk,
Jászolba fekszik,	Megváltó Jézusunk,
Barmok közt nyugszik.	Született Krisztusunk,
Nosza édes Maxusom	Megváltó Jézusunk,
És tündéri társam,	Alle, alleluja!

Az ének befejezése után a ház asszonya a betlehemeseket megajándékozva valamivel, egy pár krajczárt, vagy babot, kolbászt, szalonnát, diót ad nekik. Azután Maxus leveszi a püspök fejéről a süveget, nyakába akasztja a betlehem szíjját s elkezdik énekelni:

Nosza tehát hagyjuk itt	Vedd te Andris dudádat,
A tanya várossát.	Te is Pista sípodat,
Dudaszóval ballagjunk,	Én is furulyámat.
Muzsikával sétáljunk,	Alle, alleluja!

Istvánffy Gyula.

ANTHROPOLOGIA.

Adatok a bácsbodroghmegyei sokaczkok anthropológiájához.

(Második közlemény.)

Tanulmányom első részében tisztán a leirástani jellegeket soroltam fel. Eme mostani második részben a *közvetlen* és néhány főbb *közvetett* (kiszámított) *mérési számok*, közlésére kell szorítkoznom, a harmadik befejező közleményre hagyván, hogy a mindkét rendbeli, tapasztalati adatok alapján kijelöljem a helyet, melyet bácskai sokaczságunk somatológiai tekintetben a vele ethnikailag közel rokon délszláv népcsoportok közt — sőt, a mennyire azt a rendelkezésemre álló irodalom megengedi, az összszlávságban is elfoglal.

Az Ethnographiában ez lévén az első tisztán anthropometriai dolgot, kötelességemnek tartom, hogy legalább néhány szóval reámutassak arra az alapgondolatra, mely a mérési módszert sok hibaforrása daczára, akárhány embertani probléma megfejtésére alkalmassá, sőt a módszer lassú, de napról-napra fokozódó tökéletesedése során az exactsághoz való szüntelen közeledése miatt: a jövőre is pótolhatatlanná fogja tenni. Ezzel korántsem azt akarom mondani, hogy a mérésben látom az anthropologia száz bajának egyetlen orvosságát, nem azt, hogy a fősúlyt a jövőben is, mint az elmúlt két-három évtizedben, mentől több mérési adat összehordására kell fektetnünk, a minthogy ez ellen ép az elmúlt és a folyó évben közvetve *Török*, közvetlenül *Sergi*, *Ripley*, *Ehrenreich* elég heves hangon tiltakoztak. Maga az emberről szóló tudomány atyamestere, *Virchow*, ha kevesebb hévvel is, bizonyára nem kevesebb súlylyal szintén a mérési mánia megszorítására és az észlelés egyéb módjainak fejlesztésére hívta fel kutatótársait.

Érzem, hogy én is rátapintottam, ne tessék félreérteni, nem az anthropologia — az fejtetőtől talpig egészséges test — hanem csak anthropológiai kutatási módszereink fájó sebére, de egyben van vigasztaló szavam is.

Nézzük csak mit is akarunk az anthropometriával ma elérni és mit akartak eleink.

Az anthropometria kezdetét tudvalevőleg az ókor kulturnépeinek szobrászaira szokták visszavezetni, kik emberi alakjaikat, különösen az illető művészet kiskorában, szorosan meghatározott mértéktörvény «*canon*» szerint faragták. A későbbi korok művészei is folytatták a helyes testarányok föltalálására irányuló törekvéseket. Természetbuvárok közül mégis csak a századunk első évtizedeiben élt *Daubenton*, *Camper*, *Soemmering*, a híres bonczoló és különösen *Morton* voltak azok, kik a *rendszeres méréshez*, mint *alaktani analyzáló* módszerhez folyamodtak. Ámde még hiányzott a bizonyíték, hogy az emberi test felmérése tényleg alkalmas-e az inductio céljaira felhasználható exact adatok szolgáltatására.

A mit az őskor emberétől lefelé, mondhatnám ösztönszerűleg, mindannyian tudtunk és tudunk, hogy a levés nagy művét — több mint fele-részben — a változóban az állandóságot képviselve, az öröklékenység szabályozza, azt minden consequentiájával kimondották *Darwin* és követői. Ők hozták be a biológiába az «*állandó típusok*» (Dauertypen, during type) fogalmát is, kimondván, hogy nagyobb ellentállási képességük miatt épen a legfejlettebb alakok azok, melyek tulajdonaikat a kicsiségekben szüntelenül tapasztalható alkalmazkodás és részleges átalakulás daczára, csökönnyösen megtartják s változatlanul átörökítik. Az állandó típusok egyik főképviseelője az *ember*, ki neanderthali és sápi ősiük óta, (feltéve, hogy azok velünk egy rasszból valók voltak) méfessel kipuhatható módon alig változott. Vegyünk példát a jelenkorból. Az északamerikai néger, a délafrikai bur, *Ehrenreich* szerint az alföldi magyar mostani százados lakóhelyeiken alig, mondjuk ki, semmit sem változtak el, sem anthroposkopi sem anthropometriai tekintetben.

E tény, t. i. az állandó, mondjuk, lassan elváltozó típusok létezésének ténye azon alap, melyre az anthropometriát tudományosan is fel lehetett építeni, mert, a mit az öröklékenység változatlanul tovább szállít, azok testek, ezek tartozékai pedig mérhető, számokban kifejezhető nagyságbeli viszonyok. Ha mégis megéltük az anthropométria csődjét, ez onnan van, mert, mint azt dr. Paul *Ehrenreich* ép most megjelent: «*Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens*» czímű művében ritka alapossággal és tiszta fejjel oly meggyőzően fejtegeti, az utolsó évtizedek folyamán a nép, typus, rassz fogalmak használata, az ezekkel jelölt kisebb-nagyobb complexusok szétválasztása s ezzel az anthropologia kutatási módszerek helyes használata olyannyira összezavaródott, hogy a fentebb jelzett kiábrándulást, ennek természetes, tán megszégyenítő, de üdvös következményekép kell üdvözlönnünk.

Ki anthropológiával foglalkozik vagy foglalkozni akar, *Ehrenreich* könyvét, e férfias tettet, úgy sem nélkülözheti. E helyt még csak azt a passzusát akarom czitálni, melyben a modern declassifikáltságából fölemelkedett anthropometria célját kijelölve, a magyar anthropologia legközelebbi programját is megállapítja. Oly egyszerű, természetes program ez, melyet, nem lévén más célja, mint hazánk lakóinak, magyar s más nemzetiségű népeinek minden praetensio nélkül való lehető legteljesebb megismerése, bárhonnan is eredő megtámadás ellen megvédeni, csak kellemes kötelesség leend.

Ehrenreich az ő és a mi programunkat a 29. lapon az «alfajták» fogalmának bevezetésével kezdi meg: «Den Ausdruck Unterrasse, wenden wir gemeinhin auf grössere Complexe verwandter Gruppen an.» Ezekről pedig a következőt mondja: «Die Bevölkerung jeder Landschaft, jedes Dorfes, sofern sie einem relativ engen Familienkreise unter gleichen äusserem Lebensbedingungen entstammt, bildet im Grunde genommen eine besondere Unterrasse. Wir bezeichnen solche locale Varietäten meist als «Menschenschlag». Fast jede Provinz unseres Vaterlandes ist durch einen solchen characterisiert. Doch — a 30. lapon —

Szóntán mért egyének sorszámai.

F. sz.	A méretek nevei	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.	Fej legnagyobb hossza	186	172	169	176	188	177	175
2.	Fej legnagyobb szélessége	155	153	152	146	162	150	152
3.	Glabella-Vertex távolsága	89	87	92	95	105	90	101
4.	Dentale-Vertex távolsága	166	144	152	157	169	167	153
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	213	198	216	202	215	208	219
6.	Arckop. magassága (4—3.)	77	57	60	62	64	77	52
7.	Alsó állkapocs magassága (5—4.)	47	54	64	45	46	41	66
8.	Interauricular távolság	122	137	133	131	130	136	137
9.	Két pofacsont közti távolság	76	84	85	92	87	96	91
10.	Külső szemzúgok távolsága	95	84	82	96	93	84	95
11.	Belső szemzúgok távolsága	40	38	23	35	31	26	33
12.	Szem szélessége (10—11.)	55	46	59	61	62	58	62
13.	Orr hossza	65	57	52	52	46	61	56
14.	Orr szélessége	48	45	38	34	37	34	35
15.	A fül hossza	69	65	72	59	59	64	61
16.	A fül szélessége	45	39	37	29	31	37	29
17.	Száj szélessége	57	47	47	57	55	43	57
18.	A termet nagysága	1654	1649	1744	1718	1698	1620	1719
19.	7. nyakcsig.-Vertex	238	262	237	233	225	213	281
20.	Manubr. sterni föld fölött	1356	1312	1404	1400	1376	1320	1397
21.	Állcsúcs a föld fölött	1416	1422	1526	1502	1476	1448	1482
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1316	1382	1508	1480	1450	1410	1480
23.	Vállcsúcsok távolsága	328	327	323	328	323	297	305
24.	Tomporok távolsága	312	282	330	272	318	294	320
25.	Mellkas kerülete	876	930	827	934	980	865	952
26.	Kar hossza	790	853	860	810	850	780	844
27.	Felkar hossza	380	400	420	410	390	380	412
28.	Alkar hossza	290	350	295	300	295	280	303
29.	Kéz hát hossza	180	176	176	180	182	175	182
30.	Tenyér hossza	197	178	193	208	198	195	202
31.	Tenyér szélessége	113	110	102	123	128	110	115
32.	Kis arasz hossza	200	194	180	200	200	204	184
33.	Nagy arasz hossza	246	214	212	230	182	234	224
34.	Alsó végtagok hossza	856	980	893	918	910	922	944
35.	Czomb hossza	450	450	475	473	445	490	454
36.	Lábszár hossza	393	410	390	434	410	387	440
37.	Külső boka föld fölött	72	78	76	80	74	73	83
38.	Lábikra vastagsága	334	313	302	368	355	330	354
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	202	198	203	233	220	193	222
40.	Talp hosszúsága	245	245	263	253	270	245	270
41.	Talp szélessége	110	103	97	113	115	113	104

Szóntán mért egyének sorszámjai.

8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	F. sz.
177	178	172	177	175	176	183	172	177	177	179	175	1.
152	150	153	147	161	157	157	159	148	148	155	148	2.
108	98	118	112	110	114	117	111	111	104	112	105	3.
168	171	184	174	168	175	175	185	174	157	160	171	4.
233	226	227	218	228	233	220	232	208	227	229	218	5.
60	73	66	62	58	61	58	74	63	53	52	66	6.
65	55	43	44	60	58	45	47	34	70	69	47	7.
138	128	135	144	144	143	140	149	130	130	139	138	8.
104	105	103	100	100	86	114	104	92	92	92	100	9.
83	94	93	97	84	92	96	84	88	82	87	95	10.
27	28	29	33	32	25	31	30	33	28	29	36	11.
56	66	64	64	52	67	65	54	55	54	58	59	12.
54	58	59	52	43	51	56	56	45	58	57	56	13.
33	36	32	36	33	36	29	38	36	31	36	36	14.
57	68	58	66	63	68	66	68	56	61	64	61	15.
28	35	36	31	32	35	33	33	34	28	39	36	16.
59	54	50	51	50	48	55	58	47	45	52	57	17.
1606	1746	1670	1710	1676	1675	1792	1752	1674	1702	1676	1746	18.
228	238	250	247	243	230	237	224	240	254	243	234	19.
1286	1420	1358	1400	1369	1382	1490	1430	1358	1396	1362	1452	20.
1386	1500	1454	1476	1458	1470	1584	1504	1462	1484	1466	1549	21.
1362	1502	1430	1466	1460	1428	1522	1482	1410	1426	1428	1478	22.
304	306	288	324	264	347	315	328	337	307	296	273	23.
263	320	300	314	318	312	334	330	316	298	310	314	24.
865	880	844	935	927	957	925	1005	900	864	864	914	25.
766	826	788	820	838	870	883	825	784	838	825	795	26.
387	410	392	412	403	387	447	414	382	402	395	405	27.
285	313	296	294	296	293	324	358	302	326	292	295	28.
158	185	166	175	178	173	190	184	172	191	185	175	29.
178	212	187	205	192	186	200	210	186	254	186	198	30.
106	123	112	116	110	104	120	115	108	120	110	113	31.
170	196	180	184	152	164	176	170	172	210	170	178	32.
204	240	204	220	196	190	220	218	204	254	206	214	33.
980	960	920	864	920	923	913	867	870	958	960	915	34.
460	445	420	426	473	482	560	453	465	495	457	463	35.
364	427	395	386	428	420	436	390	402	435	450	446	36.
68	70	58	76	60	65	70	70	57	68	62	81	37.
308	330	288	346	325	340	345	363	338	332	280	346	38.
195	210	192	217	200	190	213	217	207	200	178	212	39.
242	262	250	256	252	250	293	253	257	250	246	252	40.
98	110	100	110	103	100	110	102	102	105	94	105	41.

Szóntán mért egyének sorszámai.

F. sz.	A méretek nevei	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.
1.	Fej legnagyobb hossza	176	177	170	180	170	164	186
2.	Fej legnagyobb szélessége	151	152	147	148	149	147	147
3.	Glabella-Vertex távolsága	89	116	122	106	104	101	114
4.	Dentale-Vertex távolsága	167	163	182	179	176	165	167
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	224	226	222	222	231	213	211
6.	Arczkop. magassága (4—3.)	78	47	60	73	72	64	53
7.	Alsó állkapocs magassága (5—4.)	57	63	40	43	55	48	44
8.	Interauricular távolság	130	135	134	136	130	134	122
9.	Két pofacsont közti távolság	83	97	106	96	103	100	96
10.	Külső szemzúgok távolsága	81	88	84	93	91	90	93
11.	Belső szemzúgok távolsága	30	29	30	33	30	29	33
12.	Szem szélessége (10—11.)	51	59	54	60	61	61	60
13.	Orr hossza	60	44	55	60	50	61	58
14.	Orr szélessége	37	37	35	33	35	33	35
15.	A fül hossza	62	61	66	64	62	63	62
16.	A fül szélessége	36	34	35	32	33	32	32
17.	Száj szélessége	52	55	46	51	49	51	56
18.	A termet nagysága	1762	1650	1672	1575	1642	1655	1738
19.	7. nyakcsig.-Vertex	238	256	222	225	234	220	228
20.	Manubr. sterni föld felett	1452	1336	1350	1280	1324	1362	1428
21.	Állcsúcs a föld fölött	1554	1436	1454	1344	1420	1456	1490
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1516	1392	1436	1326	1410	1442	1492
23.	Vállcsúcsok távolsága	323	308	314	301	320	314	297
24.	Tomporok távolsága	328	307	308	299	300	305	300
25.	Mellkas kerülete	975	937	960	895	872	925	868
26.	Kar hossza	866	755	788	738	770	788	823
27.	Felkar hossza	440	367	403	362	372	392	395
28.	Alkar hossza	320	295	288	283	300	300	312
29.	Kézhat hossza	195	166	178	173	173	168	184
30.	Tenyér hossza	215	194	192	178	193	172	205
31.	Tenyér szélessége	115	115	105	105	106	107	118
32.	Kis arasz hossza	178	174	172	160	174	172	200
33.	Nagy arasz hossza	220	332	202	200	212	210	226
34.	Alsó végtagok hossza	928	920	856	860	980	875	947
35.	Czomb hossza	490	458	476	423	436	464	497
36.	Lábszár hossza	450	412	422	386	420	403	443
37.	Külső boka föld fölött	88	68	74	80	75	74	76
38.	Lábikra vastagsága	346	342	316	313	315	318	315
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	250	212	185	187	240	204	260
40.	Talp hosszúsága	273	260	258	248	248	254	240
41.	Talp szélessége	105	116	105	92	108	110	113

Szóntán mért egyének sorszámai.

27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.	34.	35.	36.	37.	38.	F. sz.
170	168	181	187	166	179	175	151	170	178	168	176	1.
142	145	158	158	147	155	152	147	152	146	152	153	2.
112	107	95	98	98	90	86	99	74	101	87	74	3.
168	176	173	167	167	155	161	167	156	173	165	143	4.
191	219	212	224	205	186	207	197	199	212	196	181	5.
76	69	78	69	69	65	75	68	82	72	78	69	6.
23	43	39	57	38	31	46	30	43	39	31	38	7.
127	133	135	151	130	136	130	131	142	135	132	134	8.
95	98	95	106	92	96	90	93	93	106	96	91	9.
86	87	91	96	78	87	94	85	90	93	89	89	10.
34	29	33	33	29	29	33	31	30	33	31	33	11.
52	58	58	63	40	58	61	54	60	60	58	56	12.
41	53	52	49	50	50	50	53	58	53	48	54	13.
33	32	35	33	33	37	36	33	35	34	35	38	14.
52	54	64	64	57	65	59	55	65	60	55	62	15.
29	31	37	33	31	32	33	28	33	33	29	36	16.
53	50	57	52	44	61	56	47	60	47	51	55	17.
1655	1636	1730	1702	1544	1636	1632	1688	1655	1720	1643	1688	18.
208	232	252	228	219	239	228	225	234	225	253	231	19.
1344	1308	1396	1376	1750	1330	1334	1376	1354	1408	1324	1366	20.
1448	1416	1484	1478	1342	1430	1420	1486	1446	1506	1436	1478	21.
1422	1374	1464	1450	1316	1388	1408	1453	1406	1504	1392	1458	22.
322	284	315	312	288	300	289	310	313	321	340	329	23.
285	288	296	312	310	306	305	305	296	303	305	335	24.
846	853	947	943	818	913	912	964	850	868	835	913	25.
797	744	830	857	866	812	803	804	788	856	762	857	26.
375	364	405	392	372	390	377	382	383	332	358	375	27.
300	272	312	321	277	303	292	303	288	328	275	300	28.
172	167	196	172	176	188	183	178	185	189	176	195	29.
194	187	193	197	187	206	190	195	193	205	184	207	30.
114	104	114	113	104	108	98	110	107	110	105	115	31.
180	184	202	186	176	192	170	168	174	214	176	196	32.
224	214	214	224	204	224	202	204	210	248	202	216	33.
870	834	938	843	875	853	888	879	915	970	857	934	34.
505	434	498	415	452	458	479	478	426	482	436	458	35.
400	377	446	455	372	398	420	420	410	473	498	410	36.
58	72	83	60	62	66	69	68	65	70	80	66	37.
314	343	364	352	295	320	330	335	325	317	313	330	38.
194	217	208	210	210	185	196	207	210	200	200	213	39.
255	237	257	263	263	263	263	265	255	253	253	273	40.
107	98	112	117	98	108	102	103	104	113	108	112	41.

Szóntán mért egyének sorszámai.

F. sz.	A méretek nemei	39.	40.	41.	42.	43.	44.	45.
1.	Fej legnagyobb hossza	179	176	173	170	165	182	185
2.	Fej legnagyobb szélessége	156	150	140	154	156	146	146
3.	Glabella-Vertex távolsága	90	74	102	80	89	108	94
4.	Dentale-Vertex távolsága	169	160	182	160	156	170	161
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	215	202	214	202	198	210	227
6.	Arczkop. magassága (4—3.)	79	86	80	80	67	62	67
7.	Alsó állkapocs magassága (4—5.)	46	42	32	42	42	40	66
8.	Interauricular távolság	142	131	126	129	137	124	131
9.	Két pofacsont közti távolság	103	95	98	106	98	105	103
10.	Külső szemzúgok távolsága	89	86	93	89	89	88	96
11.	Belső szemzúgok távolsága	31	33	32	31	31	32	36
12.	Szem szélessége (10—11.)	58	53	61	58	58	56	60
13.	Orr hossza	56	51	53	56	61	57	65
14.	Orr szélessége	33	38	37	35	35	33	37
15.	A fül hossza	69	61	67	64	77	67	65
16.	A fül szélessége	36	29	33	33	34	34	32
17.	Száj szélessége	53	61	54	53	51	48	55
18.	A termet nagysága	1730	1632	1622	1645	1646	1712	1762
19.	7. nyakcsig.-Vertex	228	262	229	224	222	234	232
20.	Manubr. sterni föld fölött	1408	1312	1374	1324	1384	1396	1430
21.	Állcsúcs a föld fölött	1502	1422	1462	1442	1473	1506	1526
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1492	1376	1436	1396	1450	1458	1514
23.	Vállcsúcsok távolsága	331	310	287	309	322	354	342
24.	Tomporok távolsága	336	302	294	298	305	322	302
25.	Mellkas kerülete	1062	897	910	880	857	934	905
26.	Kar hossza	827	810	803	812	795	835	813
27.	Felkar hossza	408	382	372	385	387	394	387
28.	Alkar hossza	298	285	287	302	294	305	303
29.	Kézhat hossza	180	177	176	190	183	188	187
30.	Tenyér hossza	208	190	193	195	187	208	202
31.	Tenyér szélessége	108	104	113	103	108	120	115
32.	Kis arasz hossza	184	176	193	172	166	182	184
33.	Nagy arasz hossza	214	204	214	200	206	200	210
34.	Alsó végtagok hossza	906	906	890	942	958	893	917
35.	Czomb hossza	513	466	476	445	507	465	490
36.	Lábszár hossza	450	393	414	418	432	433	457
37.	Külső boka föld fölött	70	76	74	64	68	74	76
38.	Lábikra vastagsága	365	333	340	290	315	340	340
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	220	204	217	172	193	202	215
40.	Talp hosszúsága	272	258	258	254	252	272	276
41.	Talp szélessége	108	90	118	98	108	110	112

Szóntán mért egyének sorszámai.

46.	47.	48.	49.	50.	51.	52.	53.	54.	55.	56.	57.	F. sz.
165	162	176	167	173	165	174	173	169	180	178	166	1.
149	150	148	142	157	151	155	153	129	152	155	155	2.
85	88	86	84	106	96	96	115	83	86	106	110	3.
155	160	158	156	158	156	187	184	176	179	196	178	4.
186	203	214	188	209	211	219	204	196	203	235	226	5.
70	72	72	72	52	60	91	69	93	93	90	68	6.
31	43	56	32	51	55	32	20	20	24	39	48	7.
131	122	126	127	138	134	135	141	128	142	132	130	8.
97	89	94	92	97	107	104	104	96	100	104	101	9.
86	81	83	84	90	88	92	88	82	99	94	82	10.
29	25	29	25	31	34	31	31	38	33	29	26	11.
57	56	54	59	59	54	61	57	44	66	65	56	12.
58	55	57	62	57	57	55	51	54	53	50	55	13.
33	29	36	30	36	40	36	37	32	35	34	33	14.
66	64	65	68	61	70	71	57	55	58	58	57	15.
32	36	32	32	34	43	35	32	29	36	31	29	16.
56	49	54	46	55	55	51	47	49	57	52	51	17.
1674	1594	1626	1722	1646	1659	1684	1654	1624	1656	1700	1806	18.
232	202	219	227	227	211	232	245	242	248	249	259	19.
1360	1303	1340	1400	1356	1370	1346	1350	1328	1354	1380	1482	20.
1466	1378	1420	1512	1436	1536	1452	1442	1442	1456	1460	1600	21.
1430	1378	1401	1478	1410	1436	1432	1424	1402	1402	1450	1540	22.
315	308	306	307	299	306	345	358	318	321	300	333	23.
302	295	301	320	305	310	296	300	305	312	312	336	24.
875	888	825	812	875	848	900	863	925	948	882	917	25.
792	784	787	816	770	773	766	818	803	802	807	852	26.
372	386	393	396	370	378	374	385	382	393	383	395	27.
283	283	293	297	280	295	274	308	282	296	298	315	28.
174	172	178	182	165	185	180	182	183	178	182	190	29.
195	188	188	207	192	182	186	207	200	198	208	206	30.
108	105	103	108	108	103	102	114	115	108	108	114	31.
172	174	168	204	198	180	194	196	194	180	190	192	32.
220	206	214	232	236	204	210	234	234	224	224	234	33.
873	849	885	763	898	938	900	924	885	922	935	1003	34.
482	464	484	468	453	475	482	482	458	472	455	492	35.
413	402	420	424	415	434	402	433	423	412	420	452	36.
73	68	72	63	58	62	70	78	78	70	72	90	37.
312	275	268	310	315	297	305	345	343	335	342	337	38.
190	172	186	195	195	204	192	205	215	212	220	203	39.
252	235	232	262	252	260	246	273	256	246	273	268	40.
102	98	95	107	102	103	106	113	106	100	102	102	41.

Szóntán mért egyének sorszámai.

F. sz.	A méretek nevei	58.	59.	60.	61.	62.	63.	64.
1.	Fej legnagyobb hossza	180	183	174	180	173	175	173
2.	Fej legnagyobb szélessége	164	158	155	141	153	161	148
3.	Glabella-Vertex távolsága	103	104	116	93	100	107	98
4.	Dentale-Vertex távolsága	172	173	172	169	164	170	169
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	215	225	211	236	207	211	204
6.	Arczkop. magassága (4—3.)	69	69	56	76	64	63	71
7.	Alsó állkapocs magassága (5—4.)	43	52	39	67	43	41	35
8.	Interauricular távolság	149	141	134	126	135	132	134
9.	Két pofacsont közti távolság	102	100	98	95	105	94	110
10.	Külső szemzúgok távolsága	92	93	86	91	91	90	91
11.	Belső szemzúgok távolsága	37	32	30	36	28	30	34
12.	Szem szélessége (10—11.)	55	61	56	55	63	60	57
13.	Orr hossza	59	64	65	58	60	54	50
14.	Orr szélessége	38	33	35	37	38	42	36
15.	A fül hossza	60	57	69	63	74	62	60
16.	A fül szélessége	29	30	35	32	33	33	33
17.	Száj szélessége	56	54	59	54	70	57	54
18.	A termet nagysága	1780	1762	1676	1662	1646	1637	1706
19.	7. nyakcsig.-Vertex	251	241	244	233	256	230	237
20.	Manubr. sterni föld fölött	1470	1416	1353	1353	1326	1338	1400
21.	Állcsúcs a föld fölött	1542	1533	1472	1428	1426	1407	1482
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1518	1516	1438	1414	1376	1400	1440
23.	Vállcsúcsok távolsága	307	339	298	368	349	306	308
24.	Tomporok távolsága	318	307	310	337	306	275	295
25.	Mellkas kerülete	955	899	890	941	918	862	862
26.	Kar hossza	818	898	815	842	787	826	818
27.	Felkar hossza	384	410	382	383	367	417	383
28.	Alkar hossza	313	336	308	313	285	303	302
29.	Kézhat hossza	188	184	182	173	170	187	185
30.	Tenyér hossza	198	202	198	198	191	187	202
31.	Tenyér szélessége	112	108	106	116	107	102	103
32.	Kis arasz hossza	184	176	164	200	172	176	186
33.	Nagy arasz hossza	224	210	210	228	214	178	224
34.	Alsó végtagok hossza	945	965	908	955	882	913	955
35.	Czomb hossza	478	492	450	513	462	503	460
36.	Lábszár hossza	452	433	248	446	432	413	422
37.	Külső boka föld fölött	72	75	74	67	76	63	77
38.	Lábikra vastagsága	352	338	310	340	336	295	328
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	227	208	183	207	207	192	208
40.	Talp hosszúsága	280	224	263	273	269	243	238
41.	Talp szélessége	118	110	104	114	108	97	98

Vajszkán mért egyének sorszámai.

65.	66.	67.	68.	69.	70.	71.	72.	73.	74.	75.	76.	F. sz.
162	166	132	176	181	167	179	177	168	171	170	169	1.
148	144	146	154	156	154	154	152	152	144	158	146	2.
95	94	98	102	117	85	97	104	89	85	104	98	3.
168	196	180	176	174	145	166	171	157	159	167	176	4.
203	204	219	233	225	190	214	221	189	207	214	220	5.
73	72	82	74	57	60	69	67	68	74	63	78	6.
35	38	39	57	51	45	48	50	32	48	47	44	7.
130	115	131	135	142	144	142	138	142	134	136	130	8.
92	94	100	97	97	108	96	103	99	110	102	106	9.
83	78	91	91	96	95	92	94	92	99	94	89	10.
30	28	33	32	29	33	31	34	30	30	34	32	11.
53	50	58	59	67	62	61	60	62	69	60	57	12.
52	58	49	74	59	57	58	60	57	56	63	60	13.
32	35	36	42	36	33	29	36	30	30	36	36	14.
58	65	65	75	64	70	65	67	62	60	57	57	15.
30	33	36	33	38	34	31	33	33	33	34	33	16.
51	53	54	60	56	55	56	50	49	45	61	53	17.
1584	1698	1750	1654	1642	1666	1626	1732	1696	1832	1651	1742	18.
222	224	241	252	231	262	238	235	240	254	252	248	19.
1308	1402	1420	1336	1322	1353	1316	1424	1392	1506	1338	1430	20.
1370	1478	1534	1421	1428	1456	1402	1500	1502	1636	1438	1530	21.
1366	1462	1476	1400	1390	1402	1384	1474	1442	1564	1382	1466	22.
284	330	346	333	337	337	299	333	320	327	318	317	23.
295	328	312	306	312	298	310	320	286	317	310	314	24.
802	870	925	920	918	980	900	920	830	928	943	936	25.
742	848	850	773	783	808	754	836	804	872	772	857	26.
382	414	405	374	383	368	368	392	358	418	375	382	27.
272	317	313	287	288	296	272	316	304	342	282	293	28.
178	185	202	182	176	185	156	198	174	195	173	185	29.
187	202	208	184	192	208	172	217	198	208	188	195	30.
102	106	115	113	114	117	100	115	108	124	109	117	31.
178	172	198	158	180	196	154	210	192	194	166	202	32.
212	214	242	202	224	230	200	238	230	220	206	220	33.
874	1000	980	842	872	898	824	908	952	986	836	953	34.
434	502	460	435	427	462	422	495	475	517	445	492	35.
385	428	445	423	408	435	392	434	432	482	400	456	36.
65	78	78	78	68	76	67	78	67	74	66	68	37.
330	322	340	323	328	380	335	345	294	360	348	368	38.
212	185	220	210	203	227	206	220	204	222	207	205	39.
260	245	282	264	244	270	236	292	255	282	268	266	40.
102	102	110	107	110	122	102	158	115	122	112	115	41.

Vajszkán mért egyének sorszámai.

F. sz.	A méretek nevei	77.	78.	79.	80.	81.	82.	83.
1.	Fej legnagyobb hossza	168	169	163	167	173	172	165
2.	Fej legnagyobb szélessége	154	155	145	140	152	142	197
3.	Glabella-Vertex távolsága	97	113	98	68	88	90	112
4.	Dentale-Vertex távolsága	166	188	174	171	163	161	157
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	205	228	210	204	200	190	194
6.	Arckop. magassága (4—3.)	69	75	76	103	75	71	45
7.	Alsó állkapocs magassága (5—4.)	39	40	36	33	37	29	37
8.	Interauricular távolság	146	133	130	123	130	137	124
9.	Két pofacsont közti távolság	106	106	102	98	98	104	105
10.	Külső szemzúgok távolsága	90	92	98	87	87	91	92
11.	Belső szemzúgok távolsága	34	33	30	26	28	33	29
12.	Szem szélessége (10—11.)	56	59	68	61	59	58	63
13.	Orr hossza	60	56	57	56	64	57	60
14.	Orr szélessége	35	36	36	33	38	33	32
15.	A fül hossza	62	61	61	69	67	54	60
16.	A fül szélessége	35	33	32	36	31	33	31
17.	Száj szélessége	51	47	46	55	54	56	50
18.	A termet nagysága	1646	1692	1652	1783	1808	1216	1654
19.	7. nyakcsig.-Vertex	225	245	230	228	243	249	241
20.	Manubr. sterni föld fölött	1360	1360	1354	1451	1478	1404	1341
21.	Állcsúcs a föld fölött	1440	1458	1430	1566	1592	1534	1461
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1414	1448	1398	1538	1555	1468	1380
23.	Vállcsúcsok távolsága	317	334	315	331	327	306	283
24.	Tomporok távolsága	296	306	315	343	323	294	295
25.	Mellkas kerülete	915	896	882	925	943	905	850
26.	Kar hossza	816	780	786	877	838	803	785
27.	Felkar hossza	382	382	373	435	413	363	382
28.	Alkar hossza	302	287	315	305	297	292	298
29.	Kézhat hossza	194	182	178	195	188	192	178
30.	Tenyér hossza	208	198	180	212	205	198	195
31.	Tenyér szélessége	110	114	108	113	117	114	107
32.	Kis arasz hossza	194	194	184	174	214	192	174
33.	Nagy arasz hossza	228	232	232	204	242	218	222
34.	Alsó végtagok hossza	910	914	882	988	995	883	874
35.	Özomb hossza	453	453	438	535	500	472	452
36.	Lábszár hossza	425	384	412	464	438	423	400
37.	Külső boka föld fölött	70	78	65	85	70	68	69
38.	Lábikra vastagsága	348	436	367	360	345	347	326
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	218	222	218	222	215	204	203
40.	Talp hosszúsága	255	264	272	282	272	258	276
41.	Talp szélessége	117	108	122	124	122	112	114

Vajszkán mért egyének sorsz.							Bogyánban mért egyén. sorsz.						F. sz.
84.	85.	86.	87.	88.	89.	90.	91.	92.	93.	94.	95.	F. sz.	
173	178	177	170	168	158	176	179	164	163	170	180	1.	
143	150	146	145	144	135	151	151	148	152	156	152	2.	
110	92	118	94	87	92	90	88	99	103	101	110	3.	
183	183	177	162	177	169	172	179	175	176	167	163	4.	
216	212	219	204	204	198	210	215	225	205	214	214	5.	
73	91	59	68	90	77	82	91	76	73	66	63	6.	
33	29	42	42	27	29	38	36	50	29	47	51	7.	
130	130	142	137	124	121	128	135	132	128	136	140	8.	
108	101	117	99	105	98	104	95	91	104	114	110	9.	
79	99	88	92	84	90	94	92	90	89	95	96	10.	
29	30	26	30	30	28	30	29	30	27	32	31	11.	
50	69	62	62	54	62	64	63	60	62	63	65	12.	
68	61	50	63	69	55	57	61	58	51	54	65	13.	
32	38	39	35	35	33	37	32	35	36	36	33	14.	
69	65	61	60	61	62	62	63	65	59	58	62	15.	
33	32	36	33	35	33	33	35	35	33	30	30	16.	
55	50	44	56	56	56	51	54	54	50	56	45	17.	
1734	1772	1653	1646	1719	1582	1722	1717	1662	1664	1734	1806	18.	
229	249	259	228	244	228	240	242	240	241	237	251	19.	
1420	1446	1358	1336	1426	1302	1414	1366	1358	1356	1413	1476	20.	
1524	1568	1428	1456	1514	1406	1500	1509	1442	1450	1496	1600	21.	
1476	1502	1381	1406	1454	1340	1473	1458	1668	1414	1477	1556	22.	
338	336	331	329	305	313	316	335	319	325	335	317	23.	
314	298	311	303	328	260	295	300	309	285	303	320	24.	
882	915	939	865	1028	935	853	942	932	939	946	957	25.	
758	813	773	778	783	755	858	808	825	787	828	852	26.	
395	373	368	375	376	352	423	385	418	392	404	418	27.	
323	315	290	272	294	272	323	294	296	297	313	317	28.	
178	190	178	183	190	173	188	184	194	176	186	184	29.	
195	210	204	183	197	183	198	195	216	194	207	202	30.	
45	115	110	107	112	110	120	113	116	112	117	117	31.	
172	194	176	180	182	182	192	176	206	174	208	214	32.	
206	236	204	214	218	214	220	214	238	212	246	250	33.	
946	932	863	862	908	868	944	894	883	865	958	1038	34.	
477	456	416	436	458	438	496	443	428	454	473	490	35.	
447	452	412	418	452	385	448	413	424	394	435	456	36.	
75	65	67	75	67	64	75	63	77	68	76	85	37.	
340	335	346	328	350	330	360	343	372	339	343	380	38.	
265	210	210	210	212	196	212	205	226	210	222	222	39.	
293	274	262	258	277	248	276	263	294	266	278	295	40.	
116	115	113	119	112	108	115	114	117	110	185	130	41.	

Bogyánban mért egyének sorszámjai.

F. sz.	A méretek nevei	96.	97.	98.	99.	100.	101.	102.
1.	Fej legnagyobb hossza	161	169	177	176	167	174	165
2.	Fej legnagyobb szélessége	146	151	152	148	142	147	148
3.	Glabella-Vertex távolsága	106	104	83	102	98	100	103
4.	Dentale-Vertex távolsága	168	187	166	175	163	176	161
5.	Állcsúcs-Vertex távolsága	204	223	202	224	208	217	218
6.	Arczkop. magassága (4—3.)	62	83	83	73	65	76	58
7.	Alsó állkapocs magassága (5—4.)	36	36	36	49	45	41	57
8.	Interauricular távolság	131	128	129	145	126	130	123
9.	Két pofacsont közti távolság	98	94	103	104	102	99	92
10.	Külső szemzúgok távolsága	99	90	90	94	86	91	82
11.	Belső szemzúgok távolsága	30	28	30	32	32	33	32
12.	Szem szélessége (10—11.)	60	62	60	62	54	58	50
13.	Orr hossza	58	58	54	63	58	66	62
14.	Orr szélessége	30	31	30	34	35	36	33
15.	A fül hossza	58	56	63	57	64	65	64
16.	A fül szélessége	33	34	30	37	34	33	34
17.	Száj szélessége	48	48	54	46	46	50	46
18.	A termet nagysága	1642	1718	1724	1696	1707	1798	
19.	7. nyakcsig.-Vertex	228	260	239	252	251	230	
20.	Manubr. sterni föld fölött	1342	1410	1424	1388	1403	1488	
21.	Állcsúcs a föld fölött	1426	1440	1504	1478	1510	1590	
22.	7. nyakcsig. a föld fölött	1406	1486	1453	1428	1442	1578	
23.	Vállcsúcsok távolsága	315	326	298	321	300	346	
24.	Tomporok távolsága	290	302	312	327	312	336	
25.	Mellkas kerülete	876	920	934	973	967	950	
26.	Kar hossza	780	824	802	813	798	875	
27.	Felkar hossza	370	415	372	368	372	422	
28.	Alkar hossza	284	306	285	283	288	318	
29.	Kéz hát hossza	182	192	184	190	183	206	
30.	Tenyér hossza	190	197	200	207	195	197	
31.	Tenyér szélessége	107	110	117	130	113	167	
32.	Kis arasz hossza	174	194	186	204	194	173	
33.	Nagy arasz hossza	224	206	226	224	230	202	
34.	Alsó végtagok hossza	868	970	934	878	892	995	
35.	Czomb hossza	433	465	468	426	448	477	
36.	Lábszár hossza	402	434	436	423	420	463	
37.	Külső boka föld fölött	76	74	73	65	74	76	
38.	Lábikra vastagsága	314	340	340	340	371	343	
39.	A lábszár legkisebb vastagsága	200	208	220	214	233	210	
40.	Talp hosszúsága	252	284	280	282	263	270	
41.	Talp szélessége	104	112	112	128	119	114	

ist der Nachweis sprachlicher Zusammengehörigkeit zur Aufstellung einer Unterrasse (Localrasse) unumgänglich nothwendig».

Íme a program, mely mintha a sok nemzetiségen belül is, mondhatni számtalan helyi fajtára (localis rasszra) szétoszló hazai lakosságunk tanulmányozása közben fogamzott volna meg. Annyit, hogy szorgos, objectiv szemléleti és mérési vizsgálatok megejtése után valamely országnak a fenti értelemben vett alfajtaít megállapítsuk, körülkerítsük, a mai gyarló módszerrel is elérhetünk. Erre a szerény, de megvalósítható célra törekedtem én is — semmi egyébre — a leírastani jellegek felsorolásában, ezt szolgálják az itt mellékelt táblázatok is.

Az egyes méreteket ugyanazon rendszer szerint vettem fel, melyet *Topinard* schémájának némi módosításával Jankó J. dr. Torda, Aranyos-zék. Toroczkó magyar (székely) népe című művének anthropologiai fejezetében használt. Ugyanott ő e mérési rendszer előnyeit, a könnyen kezelhetőséget és összehasonlíthatóságot is kiemeli. Mérési adataim az övétől csak a következő kicsiségekben különböznek. Az ő fogmeder-pont- (alveolare) fejtető (Vertex) pontja között fölvelt méretét (13. sz.) mérés közben ő is, én is a fogpont-fejtető (dentale-Vertex) távolsággal helyettesítettük, mely könnyebb mérhetősége mellett különösen fiatalabb egyéneknél amazzal teljesen egyenlő viszonylagosságú adatokat szolgáltat. A karól mérését elhagytam, ugyanígy fogok tenni a jövőben a különböző araszokkal is, melyek különösen vénebb embereknél inkább a kézizmok összeségének épségéről, gyakorlottságáról vagy elvénüléséről, semmint a váz igénybe vett részeinek arányairól tanuskodnak. Az arc jellemzésére ellenben kevés az ezen schéma szerint felvett méret, különösen a physiognomiái arc, illetve középarcjelző meghatározására hiányzanak az illető egyén hajhatáráig vett mértékek. A kiszámított értékek megbízhatósága ellen régóta panaszkodnak s én is ezek teljes beszüntetése vagy legalább is szoros korlátozása mellett vagyok.

Dr. Semayer Vilibáld.

IRODALOM.

Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban.
írta *Pintér Sándor*. Losoncz, 1897.

Pintér Sándor a palóczokról több tanulmányt tett már közzé, a melyek néprajzi tekintetben a kissé egyoldalú felfogás mellett is (sit venia verbo) igen sok becses adatot tartalmaznak; ilyenek különösen a *Palóczokról* (1880) s *A népmesékről* szóló dolgozatok. A czímbeli tanulmány azonban mind rendszeresség, mind az érdekes néprajzi adatok tekintetében fölülmulja az előbbieket. Tárnya, mint a czímből is meggyőződhetünk, elég merész: egy kis vidék műveltségtörténeti leírását adja az emberi fajnak legrégibb letele-

pedésétől kezdve a honfoglalás idejéig s egyúttal az ott letelepült népet is igyekszik faj tekintetében meghatározni. Természetes, hogy az ilyen tárgy feldolgozása sok föltevással jár. Érzi ezt a szerző maga is és igen helyesen mondja, hogy «a multról írott munkában, reális bizonyíték mellett a hypothesis olyan, mint a festményen a fény és árny, egyik a másik nélkül összhangzó egészet nem is képezhet . . . (5. l.).» Valóban ezen irányban a biztos tudás kizártnak tekintendő, «mert az ember korának kezdetéről fogalmat alkotni ép oly nehéz — sőt lehetetlen — mint az örökkévalóságról (39. l.).»

Az I. fejezetben beszél a szerző az Ipoly vidékén gyanítható legősibb letelepedésekről. Itt is, valamint a későbbiekben, néprajzi tekintetből legfontosabbak a *Jegyzetekben* foglalt adatok. Ezen jegyzetek elsejében azt igyekszik a palócz kiejtésből bebizonyítani, hogy az *Ipoly* régi magyar szó: *ip* + *jó* = *öreg* (ipa, apa) *víz*. Az *Ipoly* a szécsényi palóczos ejtés szerint így hangzik: *Ipaó*, hiatuspótló *j*-vel *Ipajaó* (?), tehát *öreg víz*. Erre nézve idézi az öreg Gecse Andrásnak azon kérdésre adott feleletét, hogy «hol van az az *Öregvíz*?» «Ehulla, hát az Ipaó! hisz a mi elejünk úgy is hítták azt!» Hát mindez nem elég meggyőző. Igaz, hogy az *-oly* szóvégzet rendes (*-oly*) kiejtése mellett hangozhatik a palóczban így is: *aó* (nem: *aó*), noha mégis inkább csak *ó* biz az, pl. *jászó* (jászoly), *konkó* (konkoly) stb.¹ A hiatuspótló *j* is megvan két önálló magánhangzó közt (*lättajä* = látta-e, *fijú* = fiú); de éppen az a baj, hogy az *Ipaó* (s nem: *Ipaó*) véghangzója nagyon is *egy önálló* kettőshangzó, s nincs eset rá, hogy a palócz kiejtés a kettőshangzót *j*-vel elválasztaná, a mint fönt idézett feleletben is a kérdezett nem *Ipajaó*-t, hanem *Ipaó*-t mondott. Különben is, ha az *Ipoly* valaha *Ipajó* volt volna, akkor a palóczoknál ma is *Ipajaó* volna, valamint a *Saw-jó* mai nap is *Sajaó*. Végre az *Ipaó* alak nem vethető össze az *apaó*-val eredet tekintetében sem, mert amannak végzete az *-oly*-ból alakult fejlemény, emez pedig kicsinyítő képző: *ó*, mint *anyaó*, *bátyaó*, *neneő* stb. Ha az *Ipoly* szó germán (Eipel) és szláv (Ipely) volta kétséges előttünk, akkor inkább valljuk be, hogy eredetét nem ismerjük, mintsem ily délibábos nyelvhasználással tegyük magyarrá.

A második jegyzetben azt igyekszik a szerző bebizonyítani, hogy a palóczok a szlávoknál jóval előbb, vagy legalább is velők egy időben telepedtek le. Erre vonatkozólag felhossa, hogy 1. Óváron, Kovácsiban és vidékén már az Árpádok korában is magyar birtokosok laktak, s 2. *Óvár* keletkezése bizonyára régibb, mint a *novi-hrad* (Nógrád); ezt a név maga is eléggé bizonyítja, hiszen az *ó* csak régibb, mint az *új* (novi). Az első bizonyíték

¹ L. Bartha: A palócz nyelvjárás 35. l.

legfőlebb csak a mellett tanuskodhatik, hogy a palóczok már az első Árpádok idején itt voltak, de az teljességgel nem következik belőle, hogy a magyarok előtt palóczok s nem szlávok laktak e földön. Az *Óvár* és *Nógrád* (Újvár) elnevezés szintén csak akkor nyomna valamit a latban, ha a két név legalább is egyidejű volna. Már pedig az utóbbitól nevezték el a vármegyét is (Nógrád), melynek megalakulása bizonyára az Árpádkornak jó elején történt s míg *Óvár*ról még a Hunyadiak korában sem hallunk hírt,¹ addig *Nógrádot* már a Névtelen is többször emlegeti s 1216-tól kezdve többször is szólnak róla okleveleink.² Lehetséges ugyan, hogy *Óvár*, noha semmi említés sincs róla, már jóval előbb létezhetett Nógrádnál, de hát a lehet-ből sohasem lesz a történelemben *van*.

Azt is nehéz megértenünk, hogy a kovácsi határban levő *Csák* és *Pata* helynév miféle természetű sajátyságot jelöl s aztán a *Reszki* és *Nyitlik*, miért oly fontos a magyar ősnyelvre nézve, különösen mikor az utóbbinak olyan tót szaga van? Tudományos írásokban az ilyen odavetett állítások csak homályt okoznak, hisz palócz létemre sem tudom kiokoskodni, hogy miféle jelentőségük lehet ezen adatoknak.

A II. és III. fejezetben a szerző a vidék rajzát adja s érdekesen bizonyítja be különösen a régi leletek alapján, hogy az itteni első lakók halásznép voltak. Ki kell emelnünk, hogy a szerző itt nagyon helyes úton jár, a melyet az őstörténeti kutatásoknál nem lehet eléggé nagy figyelemre méltatnunk: t. i. a régiségekből következtet a vidék települöire s ezek társadalmi és műveltségi viszonyaira. Mind a két fejezetet Jegyzetek egészítik, melyekben a szerző az idevágó s hátul képekben is bemutatott régiségeket írja le s néhány igen érdekes és tanulságos népmondát ad elő.

A következő fejezetben a falvak és városok megalakulásának azon tetszetős elméletét adja, a melyet Róma megalapításáról már Mommsen felállított, hogy t. i. a környékbeli lakók a védelemre leginkább alkalmas helyeken csereberélés végett összejöttek, ezt a helyet erődítésekkel is biztosították s így azután később az ezen korban örökösen dülő harcok pusztításai elől a környék lakosai az ilyen erődített helyeken állandóan is megvonták magukat, s itt a falvak és városok eredete. Régi leletek alapján igen meggyőzőleg bizonyítja a szerző azt is, hogy Szécsény vidékével már a rómaiak is kereskedelmi összeköttetésben állottak, s a kereskedés biztosítására alakított őrhelyeket és útvonalakat meg is jelöli.

A könyvnek még hátralévő nagyobb része (V—VIII. fej.) rendkívül

¹ Csánki D. Magyarorsz. tört. földrajza I. 90. l.

² Wenzel: Árpádk. okm. XI. 139. l.

érdekes tételt fejteget és bizonyítgat, a mely megérdemli, hogy vele kissé tüzetesebben foglalkozunk. Ugyanazon elmélet ez a palócok eredetéről, a melyet Vámbéry legutóbbi nagy munkájában «a magyarság keletkezéséről» nagyobb készüllettel és eszközökkel már megvitattott. A szerző a palócok eredetét kutatva, rövid áttekintést nyújt a régi szkytha népekről, a melyeknek szarmata törzsei Ázsia fensíkjaitól délre a Tanaisig, ugor törzsei pedig a nagy fensíktől északra délnyugati irányban terjedtek el. Idézi Tacitust is, a ki Germánia határnépei közt felemlíti az *Ózókat* (Germ. 28. fej.), a kiktől nem tudja, hogy az avariskoktól származnak-e, de később (43. fej.) már kijelenti, hogy *nem germán faj*. Ezen *ózó*k Pintér szerint a *metanastae Jazigi* (v. Jaziges), vagyis a *jászok*, a kik *Atila* hunjainak bajtársai voltak, velők s később Atila birodalmának megdőlése után az avarokkal is elvegyültek, majd ismét a germán-szláv nyomás következtében ezek birodalma is felbomolván, a Mátra erdős, hegyes környékén vonták meg magukat a rokon magyarok bejöveteléig, sőt a keresztény vallást is már igen korán fölvtették.

A szerző ezen elméletét támogatja 1. a határ és dülöneveekkel, a melyek e vidéken elenyésző csekély kivétellel, mind magyarok s alig találkozik néhány szláv; 2. régi leletekkel, a melyek a neolit kőkortól kezdve egészen II. Endre királyunk koráig tüntetik fel a honfoglalás előtt és után itt lakott nép vagy népek eszközeit, ékszereit s műveltségi állapotát; 3. történelmi adatokkal, a melyek szerint e vidéken Árpád idejében nem volt foglalás, mert a magyarok ott már rokon fajra találtak.

Lehetséges, hogy a *jazigok* a mi *jászaink* elődei, de épen úgy lehetséges az is, hogy nem. E kérdést alig lehet valaha eldönteni. Az azonban, hogy a hatalmas hunok és avarok nem tűntek el holmi kődként a pannoniai föld színéről, nemcsak lehetséges, sőt szerintem egészen *bizonyos*. Bizonyos, hogy e két erős nép, mely a magyarok bejöveteléig majdnem közvetlenül váltotta fel egymást, szétszórt töredékekben megmaradt, mert sem az idő rövidsége nem engedte, hogy elenyészzenek, sem az idegen fajok csekély mennyisége nem lehetett képes arra, hogy őket magába olvaszssa. De hogy a palócok ezeknek a szétszórt töredékekben itt tengődő hun-avaroknak utódai volnának, e vélemény valószínűvé tételére sokkal fontosabb bizonyítékok kellenének, mint a milyeneket a szerző itt elősorol.

Végezzünk először az utolsó csoporttal. A szerző Béla (III.) jegyzőjének (1203. kör.)¹ adatait hiteleseknek tartja (81. l.). Föl is tehetjük egész joggal, hogy a XII. század végén s a XIII. elején működő krónikás még

¹ Sebestyén Gyula dr. sajtó alatt levő s Anonymusról szóló művében ezen időtájra teszi Anonymus működését.

igen sokat tudhatott élőszebeli hagyományok alapján is azon eseményekről, a melyek két századdal előbb történtek. De hát a Névtelen mind felsorolja a kunok vezéreit (X. fej.) s részletesen előadja népeiknek a Mátra vidéken (és másutt) történt letelepedését (XV., XVII., XVIII. és XXXII—XXXV. fej.). Ezeknek utódai lehetnek a mostani palóczok. Abból, hogy itt harc nem volt, nem az következik, hogy a palóczokat a magyarok ott találták, hanem, hogy senkit sem találtak ott: sem palóczot, sem szlávot, vagy legfőlebb is oly csekély mennyiségű népség lehetett az, hogy a magyarral harcra nem szállhatott.

A régi leletekből szintén többet következtet szerzőnk, mint a mennyit meg lehetne engednünk. Az Árpádok előtti korra valló olyan leletet nem említ, a mely a palóczoknak akkor ittlétét bizonyítaná; az Árpádok korából származó leletek pedig épen az ellenkezőről tanuskodnak, sőt az egymáshoz közellevő pogány és Árpádkori keresztény temető is legfőlebb csak azt bizonyíthatja, hogy a palóczok a magyarokkal egyidejűleg tértek a keresztény hitre; mert abból, hogy ezek elnevezése (*Sirmány* és *Danda szemetje*) írott hagyományainkban elő nem fordul, semmiképen sem következik az, hogy a honfoglalás előtti korból valók. De ha a pogány temető onnan való volna is, semmi bizonyítékunk sincs arra nézve, hogy e sírokban elődeink s nem más fajú népek elődei nyugosznak.

Legfontosabb bizonyítékokat szolgáltatnak a dülő- és határnevek, a melyeket szerzőnk pontosan felsorol. Ezek alapján mindenesetre megállapíthatunk annyit, hogy e vidék első letelepült földművelői legnagyobb részben magyarok és csak elenyésző csekély mennyiségben voltak szlávok. A szerző nagyon helyesen bizonyít, mikor egy határjárást leíró s 1301-ből származó oklevél alapján kimondja, hogy ha e nevek több mint félezer év alatt (1301—1897) nem változtak s az oklevélbeli leírás legnagyobb részben ma is ráillik az illető vidékre; akkor 896-tól 1301-ig még kevésbé kellett változniok. — E magyar elnevezések nem 896-ból származnak, mint a szerző állítja, hanem legfőlebb azon időből, a mikor a külföldi kalandozások után a magyar állandóan kezdett letelepedni, a mikor tehát a palóczok már ugyanazon helyen valának, a hol most. Ezen határ- és dülőnevek, valamint a biztosan meghatározható régi leletek erős bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy a palóczok letelepedése a magyarokéval egyidejű, de azt, hogy korábbi volna, ezekből túlzás nélkül nem következtethetjük.

Meg kell még jegyeznem, hogy szerzőnk több helyütt hivatkozik oklevélbeli adatokra, de kettő (13. és 56. l.) kivételével sem az évszámot, sem a helyet, a hol található, nem közli. Hibáztatnom kell azt a kicsinylő hangot is, a melylyel az összehasonlító nyelvészetről beszél; pedig ha valaki e nélkül akarja kutatni a népek őstörténetét, az fátkya nélkül indul a sötétnek.

Elmondott kifogásaim nem gátolnak abban, hogy Pintér könyvét néprajzi tekintetben s különösen mint a palócok eredetére vonatkozó anyagot *becsesnek* ne nyilvánítsam. Ki kell emelnem azt az erős hazafias érzést is, a mely az egész művön átvonul, s a mely egyúttal nem egy túlzásának is oka. De emellett is sokat tanulhatunk belőle, s a többek közt megtanulhatjuk azt is, hogy az a szellemi kincs, mely egyes vidékeinken még mindig rejtve van, a néprajz, nyelvészet és a régiségtan szempontjából megbecsülhetetlen.

Dr. Bartha József.

*

Sbornik museálnej slovenskej spoločnosti. Rediguje A. Sokolik. Ročník II. Sv. 1. — Turč. Sv. Martin 1897.

A turóczszentmártoni múzeumi egylet folyóirata immár a második évfolyamot kezdte meg. Az előttünk fekvő füzet gazdag tartalmú, de tisztán ethnographia kevesebb benne, mint volt az első évfolyamban. — Első cikkely *Križko* Pálé, a ki a középkori igazságszolgáltatás történetéhez nyújt adatokat, különösen Körmöczbánya levéltárából.

Nagyon becses *Mišik* Š. közlése, a ki a Szepesség topografiájához nyújt adatokat. Ez érdekes topografiai nevek (dűlők, határok, helységek stb. nevei) egyszerűen föl vannak sorolva; nyers anyag a helynév-kutató számára, de hiteles feljegyzésükért a szerző felelős. Nagyon jellemző a *lunky* alebo *lonky* (role pri šváboch), *mogila* (pole pri Nedeci, kde, dl'a podania, bola kedysi bitka), *vengerštik* (pole), *vengliska* (uhliska, role), *za gleboke* (pole), *link* (pastvisko), *močar* (lúka), *na kunty* (lúka), *vonska* (luka), *Tenk*, *okreng*, *zrembiska*. — Nem ugyanazon hangtani jelenséget árul el a *žompy* (čiasťka lesov novoveských), a mely cseh párjával (*žumpa*, *žompa*) középnémet eredetű.

Vršatský az ú. n. «Mikušovská dolina» (Trencsénben) négy faluját írja le; mindegyiknél közli pontosan a határ-, mező-elnevezéseket. Gyér nyelvi megjegyzései s macskakörmök közt közölt egy-két tót tájszó nagyon emeli cikkekcskéje iránt érdeklődésünket. *Strážišče*-féle helynevek igen figyelemreméltók; nem kevésbbé a «lapaš» (korcsma neve), *na salaši* stb.

Dohnányi J. Körmöczbánya vidékéről geologiai szempontból ír.

Reuss A. L. a tót nyelvtanhoz szolgáltató tanúságos cikkelyt, írván — alaktani szempontból — a cselekvő és visszaható igékről. Egyik-másik állításához azonban sok szó fér.

Lačný L. babonákat közöl (Povery a čary, v Kostolnom) népies nyelven. A közleményből látjuk, hogy *d* helyett *dz* (*č* helyett is *c*?) járja ebben a nyelvből.

Uram-Podtatranský folytatja közlését a betegségek népies neveiről és gyógyításáról. Nagyobb figyelemre összehasonlító szempontból csak a *Mura*

czímű czikkely számíthat. Nyelvi tekintetben meg érdekes a *nátcha* czikkely. *Herkely* József lakodalmi szokásokat ír le (zvyky a obyčaje pred i počas svadby); czikkéből semmit se tanulhatunk, mert hisz mindössze néhány verset, lakodalmi meghívót, bucsúztatót közöl. Olyast semmit se tud mondani, a mivel tudásunkat öregbíténé.

Štefanica szintén lakodalmi szokásokat közöl Árva megyéből; szerző szerint a nép *hibásan* nevezi ezt vagy amazt («nasleduje *venkovanie*, a ko to *chybne* u nás volajú»), mintha bizony a nép szavaiban szántszándékosan csalafintáskodnék.

Sasinek arról szeretné olvasóit meggyőzni, hogy a Közép-Duna és a Kárpátok közt (a mai tót lakta területen) kelták sohse laktak; majd a 103. oldalon új igazsággént a pragmatikus történetet a következő tétellel akarná boldogítani: «A tótok a Duna és a Kárpátok közt laktak történelem előtti kortól fogva geták (dákok), majd aztán *quádok* s végül *rugok* (pod menom Rugov) neve alatt, még pedig még Szent István, magyar király idejében is.» Hogy mért irtóztak saját nevüktől s változtatták meg annyiszor a tótok, hol guádokra, hol dákokra stb., arra nem találunk feleletet Sasineknél, pedig erre is jutott volna hely, mert a 103. oldal, a hol ez épületes dolgok vannak, felében tiszta lap.

Társulati jegyzőkönyvek s a társulat numizmatikai gyűjteményének folytatólagos leírása zárja be az egyébként gondosan szerkesztett füzetet.

•
Melich János.

Újabb néprajzi folyóiratok.

III.

Vác és Vidéke a címe egy új vidéki heti lapnak, mely se jobb, se rosszabb, mint több száz más. Hogy itt mégis megemlítjük, azért van, mert a *néprajzot* is felvette címébe és programjába. Nagyon helyes dolog. Néprajzi gyűjtések előmozdítása és közlése a vidéki sajtó egyik fontos feladata volna. A Vác és Vidéke közölt is néprajzi adalékokat, többnyire Krenedics Ferencztől, de részben a forrás megnevezése nélkül. 50 franknyi pályadíjat is tűzött ki a váczvidéki legértékesebb néprajzi gyűjteményre, de igen rövid határidőre (márcz. 15.). A szerkesztő, Borbély Sándor tagtársunk, váczsi siketnéma-intézeti tanár, bizonyára helyt is állott volna programjáért. De időközben Budapestre helyezték át, s azóta szünetel a néprajzolás. A szerkesztő maga egy váczsi karácsonyi miszteriumot közölt (2. sz.). Krenedics Ferencztől valók: Karácsonyi babonák (mutatványszám), Gódi monda (4. sz.). A hónapok jelentősége (5. sz.). Mikor a gólya jön (6. sz.). A gyermekre

vonatkozó babonák (7. sz.). Heresúth Kálmántól: Egy matyó atyafi kalandos utazása (tájszólás, 14. sz.). Herrmann Antaltól levél van a vidéki sajtó néprajzi feladatairól és a vidéki néprajzi múzeumok fontosságáról (3. sz.). Minden szám egy külön részében a váci múzeum-egylet közleményei vannak, eddig nagyobbára kevés értékű könyvek jegyzéke, rettenetes sajtóhibákkal. Bizonyos érdekléssel várjuk a néprajzi pályázat eredményét; a pályaművek remélhetőleg ismét napirendre hozzák a néprajzi közleményeket.

*

Sitzungsberichte der Königl. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Classe für Philosophie, Geschichte u. Philologie. Jahrgang 1896. Prag 1897. E kötetben a prágai cseh akadémia I. osztályában tartott előadások közül közölve van kilencz cseh és három német nyelven. Néprajzi érdekűek: dr. Zibrt V. két cseh előadása a cseh serfőző szokásokról és hiedelmekről, továbbá a bírák és cézhek hivatali jelvényéről (ábrákkal); Ludwig A. német előadása a Mahábháratáról, Dahlmann J. nagy műve alapján (112. l.). Fontos lehet még Chilandarac Száva szerzetes cseh nyelvű dolgozata az Athos hegyi chilandari kolostor kéziratairól és ősnymtatványairól. Magyarországi helyekre vonatkoznak: Munkács és Temesvár, 1552. évi 195. számú papirkézirat (zsoltárok), Győr, 1615. évi 227. számú (evangélium) és Szalankemen, 1513. évi 183. számú papirkézirat (apostolok magyarázata). — Az értesítőben nem közölt előadások közül megemlítjük: Zibrt, Mutatványok a cseh népdalokról szóló műből és Jireček, Az összes szlávság jogi szótáráról. — Az osztálynak két levelező tagja van Magyarországról: Beöthy Zsolt és Schwicker Henrik. — Az osztály ez évben egy külön könyvet is adott ki Tadros, Ferdinándtól: *Kulturní styky čech o cizinou až do válek husitských.* (Csehország kulturérintkezései a külfölddel a huszita háborúk koráig) Prága, 1897. 436 l. Ara 2 frt. (Magyarországi adatok: cseh-magyar érintkezés 115—126. lap; a magyar nemzetről 387—392., ezenkívül még 20., 33., 34., 208., 290., 306. l.)

*

Blätter für Pommerische Volkskunde. Monatschrift für Sage und Märchen, Sitte und Brauch, Schwank und Streich, Lied, Rätsel und Sprachliches in Pommern. Herausgegeben von O. Knoop und Dr. A. Haas. Redacteur Oberlehrer O. Knoop in Rogasen. Verlag von Joh. Burmeister, Stettin, Rossmarkt, 9. Ez a folyóirat 1893. óta jelenik meg havonként egy tömör íven, évi ára 4 márka. Egyszerű, de jól szerkesztett lapocska; a folklóre minden köréből való közleményei, többnyire új adatok, megbízhatók, mert az ilyen megszabott egységes területre szorítkozó, olcsó, népszerű és itt általán elterjedt közlőny közlései könnyen ellenőrizhetők. Az ilyen folyóiratok

nagyon sokat tehetnek arra, hogy vidékükön felkeltsék és általánosítsák a néphagyományok iránti érdeklődést és hiteles adalékaikkal beces anyagot szolgáltassanak az általános tudománynak.

*

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Organ des Vereins für österreichische Volkskunde in Wien. Redigiert von Dr. *Michael Haberlandt*. Wien u. Prag. Verlag von F. Tempsky. I. Jahrgang 1895. 384. I. II. Jahrgang. 1896. 384. I. *Anzeiger des Vereines für österreichische Volkskunde* I. Jahrgang 1896. 12. szám, 42. l.

A külföldi néprajzi egyesületek közül kiválóan érdekelhet minket az ausztriai, nemcsak közjogi viszonyainknál fogva, hanem azért is, mert néprajzi állapotaink sokszorosán érintkeznek és mert ennek következtében (sőt néha bizonyos összbirodalmi hagyományok és a Czoernig-féle ethnographia survivaljaiként) az osztrák néptani disciplinának néha áttekintenek Szent István koronájának területére is. Nekünk is hasznos volna, ha hazai nemzetiségeink tanulmányozásánál kellő figyelemben részesítjük azoknak lajthántúli rokonait is.

Ausztria polyglott voltánál fogva ott már régen behatóbban foglalkoznak néprajzi tanulmányokkal, még pedig nemcsak az elvont tudomány, hanem a politika és administratio szempontjából is. Majdnem minden tartományban vannak tudományos egyesületek, melyek régóta szorgoskodnak a provinciális hon- és népismeret terén. Ezek mellett a negyedszázadnál régibb nagytekintélyű bécsi anthropologiai társaság készségesen megnyitotta hasábjait az oly sokszorosan rokon néprajzi dolgozatoknak. De mindemellett már régebben érezték szükségét az egész államra kiterjedő, centrális külön néprajzi organumnak. Egy időben felmerült az a terv, hogy az «Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn» budapesti folyóirat terjeszsze ki hatáskörét Ausztriára is.

1894. év végén létrejött Bécsben az *osztrák néprajzi társaság*, mely Lajos Viktor főherceg védnöksége alatt áll. Annak tanulságos jellemzésére, hogy Ausztriában az intézők hogy viselkednek az ilyen kulturügyek iránt, megemlítjük, hogy a *vallás- és közoktatásügyi miniszter vállalta el a tényleges elnökséget*. A mostani elnök Helfert báró, a választmány Bécsnek és az egyes tartományoknak legkiválóbb ethnographusaiból áll. Az ügyvezetés a legilletékesebb kezekben van: az udvari múzeumok néprajzi osztályának képviselői vezetik. *A tagok száma 1071*. Tagsági díj évi *egy forint*. ezért jár a *havi értesítő*. További két forintért a tagok a társaságnak igen előkelő kiállítású, nagy alakú, díszes, *illusztrált havi folyóiratát kapják*. A társaság rövid idő alatt értékes hazai *néprajzi múzeumot* szervezett, melynek megnyitáról az «Ethnographia» f. évi 1—2. füzetében volt szó (140. l.). Röviden ismertetem a folyóirat két első évfolyamának főbb tartalmát.

I. évfolyam, 1895. I. füzet. A szerkesztő beköszöntőjében kifejti, hogy Ausztria tarka lakossága egész Európa néprajzi sokféleségét képviseli s hogy épen ezért a hazai néprajz maga is már az összehasonlító módszerre utal. Azt hiszem, így van ez nálunk is. A folyóirat a kutatás és a múzeum útján akarja szolgálni Ausztria néprajzát. Közöl tehát 1. kidolgozott értekezéseket, 2. kisebb közleményeket, kivált a tárgyi néprajz köréből. 3. regisztrál Ausztriára vonatkozó minden néprajzi eseményt. 4. közli az osztrák néprajz teljes bibliographiáját, 5. a társasági ügyeket, különösen a múzeum gyarapodását s végre kérdéseket is. Talán a magyar néprajznak is hasznára volna e pontok

figyelembe vétele. — Dr. Riegl Alajos, a népművészet avatott kutatója, a népiesnek a jelenkorhoz való viszonyáról értekezik; szerinte a nép azok összege, kik egész életüket a közös traditio, t. i. az élő és lényegileg szakadatlan családi hagyományok alapjára helyezik. A népet nem lehet és nem szabad primitív kultúrája fokán erőszakosan visszatartani, de ép oly kevésbé szabad az attól való elszakadást erőszakolva siettetni, sőt üdvös dolog némely élő néphagyományt konzerválni. — R. Kralik *az osztrák mondák történetéhez* való adalékaiban kifejti a mondaalkotás fontosságát a népszellemnek a nemzeti élet tényezőiről való telfogására nézve. A bölcsészre nézve a monda lényegesebb és tanulságosabb mint a kritikai történelem, melynek haladásával mind jobban mellőzik a nemzeti élő hagyományt, a mely pedig talán fontosabb a nép államalkotó tudatára nézve, mint a kritika. Aztán megemlékezik az ősi népmondáknak az ősrégészeti kutatás számára való ujjmutatásairól. — A kisebb közlemények közül kiemeljük a stájer Krakaudorfban augusztusban tartott Samson-körmenet leírását, a néptípusok rendes fotografiai felvétele iránti javaslatot s a zöldesüttörtökön tojt Ontlastojásról való hitet. A néprajzi krónikából megemlítendő: A népviseletek fenntartására Tyrolban alakult bizottság, a lemergi kiállítás néprajzi osztálya. — A könyvismertetések közül tanulságos lehet: Hauffen A. értekezése a német népdalról Ausztria-Magyarországon (helyesebben Ausztriában és Magyarországon, I. «Ethnographia», 1896. 488. 1.). Hauffen dolgozata Magyarországot illetően föltötte fogyatékos. Tanulságos két kérdő-ív és utasítás: a zناimi tanítóság a kerület ismertetésére és a cseh-német társaság népies hagyományok gyűjtésére. Nálunk is elodázhatatlan már a néprajzi kérdőívek szerkesztése. A morva, a cseh és a lauziczi vend lakodalmat leíró három könyv ismertetése eszünkbe juttatja, hogy nálunk még nem történt kísérlet a magyar lakodalom összefoglaló tárgyalására. A cseh néptánczról szóló művet a magyar néprajzi társaságban is bemutatták, de még nem ismertették, pedig vannak minket érdeklők is benne. — Az egyesületi rovatban találjuk a társaság keletkezését, alapszabályait és első ténykedéseit.

II. füzet. Nagl, Ellentét városi és falusi nyelvjárás közt az Alpesebben (az 5. és 6. füzetben is). H. Schreiber, Népies növénynevek gyűjtéséről. (Borbás V. is már összefoglalhatná nagyon gazdag magyar gyűjtéseit.) W. Hein, Egy salzburgi boszorkány-játék (álarcz-ábrákkal, a 3. füzetben is). — Kisebb közlések: *A nándorfjérvári csatáról való énekhez* (Prinz Eugenius der edle Ritter, melynek dallama állítólag magyar volna). Bécsi rováspálcák hókihordáskor. (*Robisch* = rovás; utalás Treichel ezikkére az erdélyi rovásjegyekről. Verhandlungen der Berliner Anthrop. Gesellschaft, 1888. 172 l. I. Gazdaságtörténeti Szemle I. 109. 1.) — Krónika: Teplitzi múzeum. Stájer népviseleti egyesület. — Irodalom: Hauffen, A gotscheei németekről (nálunk: kueséber). Nagl a város nevének alapjául szolgáló szloven *Koča* (kunyó) szót a német *kot* származékának, talán kicsinyítőjének mondja, ilyen szerinte a hiencz *küting* is. — Társulati ügyek: múzeumi, könyvtári, pénzügyi bizottság és néprajzi szakcsoportok alakítása. — Kérdések. A «Hillebille» nevű jeladó kolompáló deszkának megfelel nálunk, kivált Erdélyben, a görög-keletiek templomi tókája.

III. füzet. J. Krainz, A stájer németek szokásai s hiedelmei (a 8. és 9. füzetben is. A mi hienczeinkkel foglalkozókat érdekelheti). — Kisebb közlemények: Hallstadi koponyák festett ábrázolásokkal. Bunker J. R., *Soproni német drámai népjátékok*. 1. Három király. 2. Törökök és huszár. (A szerkesztő megjegyzi, hogy nem zárhatja ki a folyóiratból a néprajzi szomszéd területekről való közléseket, nevezetesen összehasonlítás kedvéért.) A német építész- és mérnök-egyesületek szövetkezete elhatározta

a német házformák általános felvételét. A bécsi egyesület Ausztriára nézve magára vállalta a munkálatokat, a bécsi anthrop. társasággal egyetértve, melynek megbízásából Bünker J. R. soproni tanító a magyar-stájer határon fog tanulmányokat tenni. — A csehországi németek részéről is hatalmasan megindult a néprajzi gyűjtés és kutatás. — Társulati ügyek. Helyi megbízottak kinevezése javaslatot. Az osztrák belügy-miniszter nyomtatékosan utasítja a hatóságokat, hogy a néprajzi társaság czéljait hatékonyan mozdítsák elő. 300 frt évi támogatást is ad a közhasznú társaságnak.

IV. füzet. Berger, A Faustról való bábjátékok. A Hauffen, Német néprajzi gyűjtések. Kralik, Ősi osztrák mondák a XIV. századbéli Hagen-féle krónikában. (A régi regés osztrák herezegek nagyobb részének magyar neje van; a krónika mintegy előre megjósolja az osztrák-magyar monarchiának bajor, cseh és magyar főelemekből való alakulását.) — Kisebb közlemények: Stájer népjátékok. — Krónika: Lembergben néprajzi társaság alakult és Kalina A. egyet. tanár szerkesztésében folyóiratot (Lud) ad ki. J. Rabl az osztrák turista-klubban tartott előadásában kiemeli a néprajz fontosságát a turistaságra nézve és néprajzi szakosztály alakítását javasolja. — Kérdések: A «Hilebille»-re nézve Hoernes említi, hogy Sopron melletti falvakban lovas katonák szállása előtt kopogó deszka függött két póznán (Erdélyben is). Krainz bányász tókákat említ Eisenerz-ből (innen származtak a toroczkiók).

V., VI. füzet. Schlosser, Stájerországi német népdalok. Petak, Salzburgi sírversek. Doblhoff, Az alpesi néphit a «Tatzelwurm» (karmos féreg) alakjáról. (A kigyókö-fuváshoz l. a 154. lapot.) Az utószóban a szerző ajánlja, hogy összehasonlító mondanutatók szerveztessék Ausztria-Magyarországban. (Mi minden észszerű összehasonlítást üdvösek, sőt szomszédos területekre nézve szükségesnek tartunk, de azt gondoljuk, hogy a mondatudomány nem osztrák-magyar közösügy.) Helfert, Cseh miszteriumok. Schinnerer Lujza, A rutének textil népművészete (képekkel. Nálunk épen most országos tárgyalások folynak ruténjeink sanyarú sorsának javítása érdekében. Vajjon kellően figyelembe vették-e a rutén nőknek a textil iparban való rendkívüli ügyességét?) — Krónika. A császár által megnyitott linzi és grázi új múzeumokban gazdag és értékes néprajzi osztályok vannak. — Irodalom: Jiriczek, Utasítások néprajzi gyűjtésekhez. Vaclavek könyvei a morvaországi oláhokról. — Kérdések: A vásáron először bevett pénzdarabra való pókdőséhez adatot közöl Bünker Sopronból. A szokás nálunk általános az első kártyanyereménynél is.

VII. füzet. Píkrýl, A morva «Zahory» lakossága (a 8 és 9 füzetben is). Kralik Mondatörténet. (Aventinus bajor krónikája szerint a németek Örményországból jöttek, hol most is németül beszélnek. Az öt nemzetből [német, szláv, oláh, skandináv, magyar] álló Germania második királyának, Almanna egyik fia, Hunn vagy Hunn a hunok ősapja volt. Ingram királyt istenítették az erdélyiek, kik az agathirsoktól eredtek.) Hallama, A galicziai Limanowában húshagyókedden keresztény legények a zsidó purimra emlékeztető ünnepélyt tartanak. Orthodox zsidóktól kölesön kért ruhában Haman névvel szalmababot hordoznak körül, akasztanak fel és dobnak a folyóba. — Krónika: A társaság első kiállítása. A néprajzi gyűjtés tárgyai. A prágai néprajzi kiállítás.

VIII., IX. füzet. Neubauer, Égeri tájszólások. Poliwska, Szláv adalékok a mese-összehasonlításhoz (A mindentudó doktor). A «Tatzelwurm»-híthez Bandl A. érdekes adatokat közöl a krassó-szörényi stájer-telepesek, úgy mint az ottani oláhok, szerbek és cigányok köréből. — Krónika: Berlieni német képvisleti és háziipari múzeum. Heiss, A prágai kiállítás (a képek közt a trensesémgyei csicsmán-ház). — Irodalom: A stájer néprajz 1885—95.

X. füzet. Urbán, Nyugoti cseh kökeresztek. Sieger, Haláleseti feliratok. Bugiel, Rutén néphit. — Krónika: Tiroli anthropologiai és ethnographiai bizottság. Tiroli honismeret akadémiai egyesülete. (Az innsbrucki egyetem néhány hallgatója tiroli hon- és népismerettel foglalkozó társaságot alapított. A finn néprajzi múzeumot jórészt finn tanulók gyűjtötték össze. Milyen szép volna, ha a magyar egyetemi ifjúság is a hazai néprajzzal foglalkoznék mindenféle tüntetések helyett.) — Irodalom: Az osztrák néprajz 1894-ben (a 11. és 12. füzetben is).

XI., XII. füzet Schukowitz, Indulatszók az alsóausztriai szójárásban. (A parasz- tok kedvelt káromkodása: *herdigatti* = *ördögadta*; hallhatók még: *gutjar lerki* = kutya lelke; *passama teremédi*.) Hauffen, Gotschei népdalok (dallamokkal). Hovorka, Dalmát népmondák és tréfák. — Kisebb közlemények: Égerföldi női ing. Bukovinai községek peesétjei (Hadikfalwa kezségi petsetie 1889: eke. Gemeinde Istensegits, mintegy 50 év óta a magyar harezos kivont karddal). — Társulati ügyek: A novemberi ülésen Haberlandt előadást tartott a bosnyák népeletről és indítványt tett, hogy a társaság vonja be a megszállott tartományokat is működése körébe. Elfogadtatott és a közös pénzügyminiszter jóváhagyta és támogatást ígért. — Kérdések: A «Tatzelwurm»-hoz érdekes adalékot nyújt az Ungvármegyében vadászott Pausinger Fr. Egy turjaremetei Horváth nevű rutén vadász közlése szerint bizonyos napon összegabalyodnak a viperák, ágaskodnak és hangosan fújnak; a ki kigabalyítja a gomolyt, azé a «szerencse-kő» (Tavaszi párzáskor több him tekerődik egy nőstény körül).

II. évfolyam. 1896. I. füzet. Haberland szerkesztő néhány igen helyes emlé- keztető szóval nyitja meg a megerősödött folyóirat II. kötetét. Mindenekelőtt figyelmeztet az összehasonlító módszerre, aztán nyomatékosan kiemeli a tárgyi néprajz fontosságát és melegen ajánlja annak minden irányban való szorgos művelését. Kikötésbe helyezi, hogy a folyóirat fel fogja ölelni Ausztria egész területét és minden népeit. Kárpátoktól Adriáig; sőt még tovább is megy, mert kitűzi az okkupált tartományokkal való beha- tóbb foglalkozást. Különös figyelmet kíván fordítani az ausztriai néprajz könyvészetére, kritikai előadásban. Végül jelenti, hogy az egyesület külön havi értesítőt ad ki s azt ingyen küldi minden tagjának. Az egyesületi ügyek egészen az értesítőbe helyzetnek át. — Helfert báró a szomszéd népeknek néprajzi kölcsönhatásairól tesz említést, külö- nösen rámutatva germán és szláv érintkezésekre és azoknak összehasonlító tanulságaira. Fischer a csiesoknak, Isztria horvát nyelvű falusi lakosságának népviseletéről érte- kezik behatóan, módszeresen, tekintettel lévén a tárgyi ethnographia egyéb momen- tumaira is. Igen tanulságos, világos előadását nagyszámú mintaszerű ábrákkal illusz- trálja. E czikkhez tartozik egy igen sikerült szinezett képes tábla. — Piger az iglauri német nyelvszigetbeli husvéti tojásokon dívó jellemző mondásokból közül 149-et. — Helfert báró a csehországi hősitzai kerületről szóló gazdag néprajzi munkát ismerteti.

II., III. füzet. Wichner bludenzi múlt századi feliratos kályhákat ismertet. — Václavek a morvaországi «Wallachei» vidékét és népét írja le (a 8. füzetben is), külö- nös tekintettel a népies himzés ornamentikájára. A morva oláhok ethnológiájával fog- lalkozván, Miklosich véleményéhez hajlik, a ki azt tartja, hogy oláh pásztorok a központi Kárpátokon át jutottak nyájaikkal a v. dékre s telepedtek le itten. Erre mutatnak a juhászat tárgyainak és juhoknak gyakori oláh eredetű nevei. Minden szomszédaiktól eltérnek nyelvre, szokásra, testalkatra nézve. — Polek a bukovinai lippovánokról érte- kezik alaposan (a 4. füzetben is). — Schukowitz morvavölgyi mondákat közöl (a 9. füzetben is). A gyűjtyőző golyónál megemlíti a halálgolyóról szóló rokon magyar nép- mondát. — A kisebb közlemények közt találhatók: Néprajzi adatok a morva Schiltern-

ből (néhány analogia a hiencz adatokhoz); hóhegységi sípkeltők; régi stájer néptáncok; bukovinai zsidók néphite és szokásai. — Krónika: A bécsi német népdal-egyesület a német népdalok egyetemes összegyűjtését tervezi s e célra igen praktikus kérdőíveket bocsát ki. Piger a néprajznak Ausztriában való műveléséről szól. (A nemzetközi irodalmat hézagosan ismeri; Ausztriára nézve az 1892-ben írt cikkk immár meg van haladva.) Az égeri mészarosok zászlólengető ünnepe. — Az ismertetések közt fontosabbak a «Žitie i slovo» lembergi folyóiratról szóló (l. «Ethnographia» VI. évf.); Rettich könyve a rokka-typusokról. Stöckl-Walter: A német népünnepek felújításáról. Leginkább érdekel minket az erdélyi szászok néprajzára vonatkozó négy tanulmányok rövid ismertetése: F. Teutsch, Az erdélyi szászok településének módja. Fr. Schuller, Az erdélyi szászok népstatistikája. V. Wittstock, Az erdélyi szászok népeletéből. A. Scheiner, Az erdélyi szászok tájszólása. Mind a négy a stuttgarti Engelhorn kiadta: Forschungen zur deutsches Landes- u. Volkskunde IX. kötetének 1. és 2. füzetét teszi.

IV. füzet. Renk, Tiroli gyermekversek. — Kisebb közlemények: A fekete tyúk első tojásából az emberi hónaljban kiköltött ördögről Felső-Ausztriában élt néphit. Isztriai és dalmáciai halotti szokások. — Krónika: Hagyományos építkezés tanulmányozása Ausztriában; szervezet és szempontok. — Ismertetések: A szerajevói országos múzeum kiadta, Heornes M. szerkesztette «Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina» című nagy értékű díszes sorozat I—IV. kötetének ismertetése. számos érdekes ábra, különösen az okkupált tartományokban dívó tetoválási motívum reproductiójával, a szerkesztőtől.

V. VI. füzet. Spanitz, «D'Aniweigt» (az osztrák néphit egy kisérteties alakja) (a 7. és 8. füzetben is). — Widmann, A tamswegi Samson-járás a mult században. — Kraus, Krajnai barlangmondák. — Dörler, Tiroli varázsigék és sympathikus szerek. — Vrbka, Znaimi szokások (a 10. és 11. füzetben is). Truhelka, A «phrygiai süveg» Boszniában (a «Wissenschaftliche Berichte aus Bosnien» IV. kötetéből, több ábrával). — Kisebb közlemények: Az érczhegységi bányászok hegyi manója. Halottakra való emlékversek Salzburgban. A photographia a néprajz szolgálatában (igen ügyes ábrákkal). — Ismertetések: Tiroli népies növény-nevek. Isonzói népmesék. Néprajzi adalékok (Weinhold 50 éves doktor-jubileumára).

VII. füzet. Moses, Az ünnepi év a Semmering vidékén. — Neubauer, Az állatok az égervidéki nép nyelvében és hitében (a 9., 10. és 11. füzetben is). — Kisebb közlemények: A pokol kertje, felsőausztriai népmese. — Krónika: Hein, A prágai cseh-szláv néprajzi múzeum. — Ismertetés: A lembergi «Etnografičnyj Zbirnik».

VIII. füzet. A Báden vidéki kapások viselete (több képpel). — Dan, A bukovinai oláhok néphitéből (a 9. füzetben is) — Ismertetések: Laube, Teplitzi néphagyományok. — Kérdések: «Schwirrhölzer» (ábrázolva van egy zummogató, egy csiga és egy bűgő, a milyenek nálunk is szélteben dívnek. A bűgőről az a megjegyzés, hogy a malaczkavidéki tótok is használják.)

IX. füzet. Meringer, A felnémet parasztház és berendezése (képekkel). — Schukowitz, Morvavölgyi mondák (Maria am Moos nevű kápolnához Forgács kuruczvezérről szóló monda füződik). — Krónika: A Bécsben levő osztrák néprajzi múzeum berendezése. Régi népviseletek fentartása. Belgrádi néprajzi kiállítás (1900-ra tervezik, a szerbek lakta összes vidékekre kiterjesztve, Horvát-, Szlavon-, Dalmátország s a Bánság (?) is képviselve lesznek; egy millió frank van előirányozva).

X., XI. füzet. John, Éger-vidéki népművészet (képekkel). — Hauffen, A német népviseletekről. (Három idevágó könyvet ismertetvén (Hottenroth. Handbuch der deut-

sehen Tracht. Hansjakob, Unsere Volkstrachten. Mielke, Volkskunst) figyelemreméltó megjegyzéseket tesz a népviselet tanulmányozására és fentartására. — Kisebb közlemények: Halotti emlékek olasz Tirolban. Zivatar-üző kagyló-trombita a csehországi Pilgram vidékén. — Krónika: Az osztrák néprajzi társaság első vándorgyűlése Gloggnitzban (Ilyen vándorgyűléseket a magyar néprajzi társaság is tarthatna). — Osztrák néprajzi könyvészet 1895-ben. Stirai, Salzburg, Karinthia, Csehországi németek.

XII. füzet. Jaworsky, A nadragulya (*begonia alba*) a délorosz néphitben. — Kisebb közlemények: Hauffen, Boszorkányhit hajdan és most. Huemer, Szegbeverés. Suman, Szlovén szokások. — Ismertetések: Niederle, Kalauz a cseh-szláv múzeumban. Eigl, Salzburgi parasztház. Pommer, Népdal az Alpesebben. — Áttekintések: Hauffen, Csehországi németek. Polivka, Cseh néprajzi irodalom 1885. (Mintaserű összeállítás, Tárgyak szerint, rövid tartalmi kivonatokkal, bíráló megjegyzésekkel. Reánk nézve a magyarországi tótokra vonatkozó adatok miatt is érdekes.)

III. évfolyam. I. füzet. Karner, Két német népdalról (kótákkal). — Schwarzbach, Varázsígék és sympathikus szerek a salzburgi osztrák határról. — Ilwof, Stájer néprajz. — Schinnerer Lujza, Bosnyák-herzegovinai horgoló munkák (képekkel). — Dán, Bukovinai oláh néphit. — Krónika: Égerben néprajzi társaság alakult, 1 korona tagsági díjjal; «Unser Egerland» czímmel folyóiratot ad ki. — Ismertetések: Rolland, Flore populaire. — Áttekintések: Polek: Bukovinai néprajzi irodalom. Murko, A szlovén néprajz 1895-ben (Mintaserű rendszeres bíráló összeállítás).

II. füzet. Schukowitz az ausztriai népek rovásos fadiszítéséről értekezik behatóan, számos ábrával szemléltetve előadását (Malaczkát említi 37. l.). Hazánkszerre sok helyen még érdekesebb hasonló fadiszító munkák vannak, pl. a néprajzi múzeum gazdag sereiseiben, melyek nagyon megérdemelnék a hasonló földolgozást. Ilwof a stájer néprajzhoz való adalékainak szánt cikkében sok egészen általános adat van, de olyan is, a mi dunántúli németjeink néprajzához nyújt tanulságos analógiákat. Zderas Sabioncello dalmáciai félsziget néphitéből a kígyókra vonatkozó hiedelmet kezdi tárgyalni; igen részletes összeállítása hazai népeink kígyó-hitére nézve is tanulságos. Reiterer az ennsvölgyi népszínházokról emlékezik meg, képben is bemutatva egy karácsonyi miszterium személyzetét. Jaworskij pótlékokat közöl a mandragoráról a déloroszok néphitében, megemlíti, hogy a magyar rutének néphite szerint a Kárpátok az Istentől elszórt kendermagból keletkeztek.

A társaság «Anzeiger des Vereines für österreichische Volkskunde» czímmel 1896 óta négy lapnyi értesítőt küld a tagoknak. Ebben vannak a gyűlésekre és ülésekre való meghívók, az előadások, kirándulások stb. programja, tudósítások a társaság kiállításairól, múzeumáról, ennek könyvekben, képekben és tárgyokban való gyarapodásairól, cserepéldányokról, a társaság folyóiratáról, a tisztikarról, a tagok be- és kilépéséről s elhalálozásáról, a költségvetésről, felülfizetésekről, alapítványokról, subventiókról stb. (Nagyon kívánatos volna, hogy a magyar néprajzi társaság is havonként értesítse tagjait az összes egyesületi ügyekről). — Az «Anzeiger»-ből kiemeljük az 1896-iki 5. számot a gloggnitzi kirándulás programjával és az ott előadott népies játékok szövegével és dallamaival (Lichtmesslied, Faschingslied). A program igen gazdag volt az azon a vidéken hagyományos népeleti jelenségek szakszerű, hű bemutatásában és e tekintetben végtelenül különbözött attól a többnyire ízetlen népesödülettől, a mit nálunk nagyobbrészt kontárok rendeznek «népünnep» hazug czímmel. Gloggnitzban figyelmet keltett egy 300 éves ház megőrzött régi alakjával és hagyományos berendezésével. Nálunk igen kívánatos és bizonyosan eredménynyel is járó volna, moz-

galmat indítani, hogy községeink szerezzenek meg egy-egy régi alakú házat, lehető régi berendezéssel, s abban helyezték el a lokális népelet emlékeit és hagyományos alakú és rendeltetésű tárgyait, melyek különben, ha egyszer divatjukat multák, rendszeren egészen elkallódnak és eltűnnek. Padlásokról, kamarákból és lomtárakból még roppant sok ilyen becses dolgot lehetne összeszedni. (Dobsinán Klein Samu tanár, az ottani sajtóságos német népnyelv és népelet avatott ismerője ígérte meg nekem, hogy ódsi házát ilyenféle helyi néprajzi múzeummá fogja berendezni.)

Az osztrák néprajzi társaság ügyvivője, dr. W. Hein, a bécsi udvari múzeum néprajzi osztályának tisztviselője, a magyarországi néprajzi viszonyoknak is szorgalmas tanulmányozója és avatott ismerője Lakása: Wien, Donaufeld, Hauptstrasse 2. A társaság működését figyelmebe ajánljuk a hazai népvizsgálóknak, különösen azoknak, kik északi és nyugoti határvidékeink népelemeivel foglalkoznak.

Herrmann Antal.

Gans Dávid krónikájának adatai.

Krausznak az «Ethnographia» f. évi 4. füzetében (311. l.) az «Ethnographia» 2—3 füzet 211. lapján megjelent közleményemnek helyreigazítására vonatkozólag ugyan-csak «a tudományos igazság érdekében» a következő megjegyezni valóm van:

Errare humanum est tartja egy régi közmondás és ez alól nincs kivétel, a mit legjobban bizonyít Krausz «helyreigazítása» is. Nékem a dolog csak annyiban számítható be hibának, hogy nem számítottam azon körülménnyel, hogy egy új kiadásban¹ hibák is legyenek. Krauszé az érdem, hogy erre figyelmeztetett és a hibákat helyreigazította.

Hogy én Ciriakus-t, Spangenberg-et stb. írtam, oka, hogy e nevek a nevezett könyvben pontokkal vannak egymástól elválasztva s így egy-egy külön névnek vettem.

Krausz hibás olvasás következményének tartja, hogy én «éjszaki városokat» írtam «hegyek» helyett. Azt mondja: «három sorral lejjebb Rechnitz maga is helyesen így fordítja: az éjszaki hegyekben». Úgy látszik elkerülte figyelmét az a körülmény, hogy az az adat, mely a városokról szól, más forrásból való, mint a mely a hegyekről szól. Utóbbi ugyanis a szerző vallomása szerint Spangenberg-től vétetett. És mégis, mindkét adat nagyon jól egybevágh, mert hát honnan veszi Krausz bizonyítékát, hogy a zsidó szerző Sarmátiáról beszél? Hátha a Kárpát-vidékről van ott szó? Minthogy úgy is van. Nézzük csak, mit mond pl. Cantu (7. kor. 294. l.): «Ezek királya (alán) a N. Hermanrich, ki sok hódításáért N. Sándorral tétetik párhuzamba, midőn öregségében ez új és rettenetes ellent (a hunnok) megérkezni látta, a megszállásulást öngyilkossággal előzte meg. Utóda Vitimir ellentállván, Erác mellett megöletett. Athanarik, a tervingi góthok királya is megfutamított a Dniester mellett; ekként az ostrogóthok szétszórattak vagy meghódítottak; a visigóthok pedig a birodalomba kéredzettek be, ott hagyván a hunnoknak országukat, éjszakra a Dunától, hol másfél század óta laktak és mely akkor központjává lett egy új államnak, mely 77 évig volt fennálló». Már most mit gondol Krausz, mire illik jobban rá az «éjszaki városok» és «éjszaki hegyek» nevezete, erre a «visigóthok» lakta tartományra, avagy «Sarmatiá»-ra (Sarmat síkságra)?

¹ Az előttem fekvő könyv («Czemách Dávid») Lembergben 1884-ben nyomtatott.

A 4. pont alatt azt mondja Krausz: «Gans, a krónikás, egy szóval sem mondja, hogy a rómaiak valaha alávetették volna maguknak a hunnokat, hogy ezeknek lázadniok kellett volna, hanem ellenkezőleg felsorol egy csapat népet, melyek *örökké* elszakadtak a rómaiaktól stb.». Nézzük csak mit mond a krónikás: «Ezen időben (455-ben) sok nép lázadt fel a rómaiak ellen: a frankok Galliában, a hunnok, kik uralkodtak Magyarországon, a szászok Angliában, a góthok Spanyolországban, a vandál nép Áfrikában. Mindnyájan a rómaiak ellen lázadtak. S a királyok, *Hunrus* (Krausz szerint helyesen *Honorius*) és *Martikus* (de ez az én krónikámban így áll s ha hiba, akkor is csak a nyomda hünye) tehetetlenül nézték a történeteket. Rómának pedig elmúlt minden pompája és az említett öt királyság egyike sem lőn többé adófizetőjévé -- mint azelőtt — mind a mai napig». Tehát nem «*örökké* elszakadtak a rómaiaktól», hanem *örökre* szakadtak el. S azt nem veszi Krausz lázadásnak? Hiszen mi volt természetesebb, mint az, hogy a rómaiak Attila halála után (453-ban), felhasználva a keletkezett zavart, a hunnok adófizetőkké tették. Viszonzásul a hunnok két évvel később szintén csak az alkalmat használva fel, kiszabadíták magukat ezen adófizetés alól.

Az 5. pont alatt Krausz egy egész gordiusi eseménst akar csinálni, a mely azonban nem sikerül. Hogy lehet azt hibának venni, hogy «a veronai ütközet alkalmával a góthok ellenfeleiképen a «hunnokat, azaz a magyarokat» nevezi?». Nincs abban semmi feltűnő, midőn a csak nem rég felszabadult góthok megragadták az alkalmat, hogy előbbi leigazóik ellen fordítsák fegyvereiket. De sőt még a krónika szerint a góth királlyal Theodorikussal voltak «*magyar nép*» is (עם אוגריים). Tehát ott valószínűleg a *Magyarországban lakó népeket* érti a szerző.

Még megjegyzem, hogy Cantu szintén a Gans nevezte időközbe teszi a hunnok teljes feloszlását.¹

Szent István nejét az én kiadásomban *Nizilá*-nak írja, a mi tehát bizonyosan sajtóhiba Gizella helyett. A Mátyás királyról szóló mondanak forrását az én kiadásom nem közli

Ennyit «a tudományos igazság megállapítása érdekében» én is jónak láttam közölni és most — pax.

Rehnitz Ignác.

HÍREK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁBÓL.

Lakásügy. Az ezredeves országos kiállítás bezárásával a — nagyméltóságú vall. és közokt. minister úr felszólítására — a kiállítási falu létesítésében résztvett megyék legnagyobb része az egyes házak ethnographiai anyagát tudvalevőleg a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Ezt követték Zichy Jenő gróf nagylelkű adománya, a Magyar Kir. Tengeri Hatóság tengeri halászati collectiója s Herman Ottó halászati és pásztorélet-gyűjteménye, mely utóbbi már a kiállításon is mint a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona szerepelt. Az ily módon tetemesen fölgyarapodott Néprajzi Osztály még további bővületét eszközölte azon alkalom, midőn *Ő Felsége* meglátogatta a Ribényi

¹ L. Cantu 7. kor. 309. l.

Antal kispesti plébános kezdeményezésére, a kispesti Rudolf fogadalmi templom alapjának javára rendezett «Néprajzi Misszió Kiállítás»-t és azt legfelső megalégedésével tüntette ki, a midőn t. i. dr. *Wlassics Gyula* vall. és közokt. m. kir. minister úr ő nagyméltósága kilátásba helyezte, hogy ezt a közel 5000 darabból álló gyűjteményt is megszerzi a M. N. Múzeumnak. Mindezen körülmények szükségessé tették, hogy az Osztály csillagutczai bérhelyiségének kibővítését, esetleg az egész ház, vagy, a mennyiben csak raktározásra kell szorítkoznunk, legalább egyik egész emeletének kibérlését kérmezzük. Több rendbeli, részletesen indokolt fölterjesztésre, *Szalay Imre* min. tan., nemz. múz. igazgató és *Szmrecsányi Miklós* min. oszt.-tan., a múz. ügyek referensének hathatós közbenjárásával az osztályvezető felhatalmazást nyert arra, hogy eladdig bírt helyiségeinkhez folyó évi augusztus havától kezdve még hét nagyobb lakást hozzábérelhessen. Mostani helyiségünkben az egyes tárgyak felállíttatlanul bár, de mégis hozzáférhetően vannak elhelyezve. Egy-egy földszinti és első emeleti raktárhelyiségen kívül a későbbi felállításra szánt helyiségeink a bérház összes második emeleti utcái lakásaira terjednek ki, van pedig: 1 ötablakos sarokszobánk, 2 háromablakos, 24 kétablakos, 8 egyablakos utcái, továbbá 5 kétablakos, 11 egyablakos udvari szobánk, 31 mellékhelyiség (konyha, előszoba), tehát összesen 82 helyiségünk.

*

Gyűjtemények szaporodása. A már fentemlített kiállítási anyagon kívül, mely kellő desinfectio után a leltározás céljára ez idő szerint raktározva van, osztályunk gyűjteményei az év eleje óta még a következő nagyobb collectiókkal gyarapodtak:

Biró Lajos hazánkfia újguineai első küldeménye a múlt év utolsó napjaiban érkezett meg. Ezen gyűjteményét Német Új-Guinea *Berlinhafen* telepéről és környékéről szedte össze. Van összesen: 49 darab különféle remekbe faragott csonteszköz, 30 drb teknőshéjből készült karperecz s másnemű ékszer, 1 óriási faragásos tánczdob, 18 drb kisebb-nagyobb fábólvány, 6 drb alvózsámoly, 14 drb íjj, 181 drb gyönyörű díszítésű nyilvessző, 25 drb fadárda, 172 drb ruházati darab és 42 drb fénykép, melyeket 1200 frton — részben az igazgatói dotációból — váltott meg az osztály. A 153 drb, kétségtelen kettős példányt *Biró* rendelkezése folytán *Chyzer Kornél* min. tanácsos ő méltósága vette át.

E helyt kell bejelentünk, hogy a *Ribényi-féle Néprajzi Misszió Kiállítás* megvétele f. évi május havában nyerte befejezését. A körülbelül 5000 darabból álló gyűjtemény vételára kerek összegben 17.000 frt. A vétel különösen arab, néger, ind, khinai, japáni és philippi-i, részben primitív ethnographiai, részben fejlettebb műipari tárgyakkal gazdagította gyűjteményeinket.

Május végén, mintegy mult évi páratlan gyarapodásunk betetőzéseképp, még egy nagyobb szerű vételünk akadt. *Bettanin K. János* vicenzai származású szingapuri «régiség-kereskedő» Fiumén át huszonöt évi távollét után ez időben térvén vissza Európába, több mint 2000 darabból álló ethnographiai gyűjteményét legelső megállóhelyén, Budapesten, vételre kínálta. A huszonnégy, délszaki fából készült, eredeti ládába csomagolt gyűjtemény

elvámolás alatt lévén, már a vámháznál eszközölt néhány láda felbontása után azonnal meggyőződhattünk, hogy a Borneo, Java, Sziam, Új-Guinea, Új-Pomeránia földjeiről gyűjtött collectio valamennyi darabja eredeti, akárhány esetben ma már beszerezhetetlen unicum és hogy az ázsiai gyűjteményünk kiegészítésére kínálkozó ritka alkalmat elszalasztani hiba volna. Hozzá a gyűjteményért kért összeg a gyűjtemény becsével oly arányban állt, mely a beszerzést egyszerűen hazafias kötelességünké tette. Ámde kétezer forintnyi, a félev végén már rendesen kimerült, dotatiónból erre nem is gondolhattunk volna, ha Szalay igazgató Úr ő méltóságának közbenjárására nem akad az osztálynak pártfogója *Hopp Ferencz* úrban, az ismert világotutatóban, kinek magának is remek gyűjteményei vannak s ki, miután meggyőződött a gyűjtemény evidens tudományos becséről és értékes voltáról, a szükséges összeget kamatnélküli kölcsön alakjában azonnal folyósította. A több évre felosztható visszafizetést annál könnyebben fogjuk elviselni, mert Szalay igazgató urunk az igazgatói dotatióból is ígért nagyobb hozzájárulási részletet. Fogadja Hopp úr e helyt is meleg köszönetünket.

Nem hallgatjuk el, hogy Szalay múz. igazgató úr ő mélt. egyik utóbbi bécsi tartózkodása alkalmával kieszközölte számunkra azon kedvezményt, melyet már évek során óhajtottunk, hogy t. i. a cs. és kir. haditengerészet gyűjtéseiben mi is abban a mértékben részesüljünk, mint a bécsi udvari múzeum. Egyetlen szavára a bécsi intéző körök azonnal lehetővé tették, hogy ezentúl valamennyi tanulmányútra induló hadihajó a mi számunkra is gyűjtsön. A legelső hajó, melynek a bécsi ethnographiai múzeumával egyenlő összeget juttattunk, a körülbelül két hónappal ezelőtt Dél-Amerika és Nyugat-Afrika partjainak bejárására indult *Zrinyi* hajó volt.

Ajándékozóink névsora a következő: *Flesch Aladár*, jokohamai főconsulunk, mélt. Szalay igazgató úr közbenjárására egy japáni dajmió remek kivitelű hordszékét a hozzá való úti felszereléssel ajándékozta.

Tegner Lajos, Argentínia kopenhágai főconsula, 112 darabból álló dán neolithkori kőszeközgyűjteményét ajándékozta az osztálynak.

Ajándékoztak még: *Almássy György dr.* tíz darab pásztor-szerszámot Temes-Kubin vidékéről és a Dobrud-ából. *Herman Ottó*, *Szily Dezső* pásztorfaragványokat Ollárról (Zalam.), *ifj. Dörner István* szintén pásztor-szerszámokat Bozsárról (Torontálm.). A magy. kir. teng. hatóság első teng. halászati tárgyakból álló ajándékát 20 drbból álló, 307 frt értékű újabb collectióval egészítette ki. *Scultéti András* száz éves gyalút küldött Fehérmegyéből. *Br. Wenckheim Krisztina* ő nagyméltósága, az orsz. nőegyesület nevében a kiállítás gyermeknevelési pavillonjában kiállítva volt, két darab magyar ruhás bábút ajánlott föl. J.-N.-K.-Szolnok vmegyé közönsége a kiállítási házában magántulajdonkép kiállítva volt kún menyasszony ruháját vásárolta meg a múzeum számára. A keresk. minster úr ő nagyméltósága a kiállítási faluhoz beszerzett összes fényképanyagot és három darab bábút ajándékozott. *Hopp Ferencz* úr letétbe helyezett öt darab észak-amerikai indián ruhát és tolldísz. *Nyitra* vm. tek. közönsége utólag megvette a kiállítási falu házában magánosok részéről kiállított ruházatokat. *Dánicska József* csongrád-mindszenti halászmester a népr. osztálynak egy

a Tiszából kihalászott diluvialis mammuth-agyart ajándékozott, mely az ásvány- és őslénytárban helyeztetett el. *Hauer Béla* pusztabojári földbirtokos és *Theodorovics Ferencz* kir. főerdész a kiállítási ősfoglalkozások pavilonjában kiállítva volt oláh és ruthén havasi kürtöket adományozták az osztálynak, végül *Sikos Sándor* kiskún-laczházai gazda sajátkezüleg hozta el ajándékba családjának régi (100 éves) feketemázos öreg korsóját.

Könyveket adományoztak: *dr. Schilberszky Károly* kert. akad. tanár, *dr. Franzenau Ágoston*, nemz. múz. ör, *Ten Kate*, buenosayresi múz. conservator és *Hoernes* bécsi udv. múz. segédőr. Fogadják mindnyájan e helyt is köszönetünket.

*

Könyvtár. Szakkönyvtárunk a dotatio csekély volta miatt nem gyarapodhatik a kellő mértékben, mégis annyit elértünk, hogy a legfontosabb szakfolyóiratok: *Zeitschrift für Ethnol.*, *Intern. Arch. für Ethnol.*, *Archiv für Antrop.*, *Mittheil. der Wiener antrop. Gesellsch.* és a *Globus* teljes évfolyamait megszereztük. Az újonnan megjelenő jelesebb ethnogr. műveket lehetőleg beszerezzük.

*

Felszerelés. A gyűjtemények szaporodásával lépést tartott felszerelésünk szaporodása is. Az igazgató úr ő méltóságának gondoskodása folytán a nagyméltóságú vall. és közokt. miniszter úr több mint 3000 frton megszerezte számunkra az ezredéves orsz. kiállítás tört. főcsoportjának összes szekrényeit és azok belső felszerelését. A népr. misszió kiállítás anyagával együtt újabb 4000 forintot az összes szekrényeket is megkaptuk, úgy hogy fentebb felsorolt bérhelyiségünk teljesen be van bútorozva.

*

Munkálatok állása. Az év hátralévő része az újabb szerzemények meghatározása-, praeparálása- és leltározásával fog eltelni.

*

Katalogusok. *Zichy Jenő* gróf: «*Kaukázusi és középázsiai utazásaim*» című nagy műve II. kötetének *Jankó János* dr. tollából eredt része: *Az Ethnographiai gyűjtemény leírása*, egyszersmind a nevezett gyűjtemények catalogue raisonnée-je. — Készülőben van az első *Biró-küldemény* hasonló kiállítású catalogusa, melynek 2500 frtnyi költségeit fele részben a *M. Tud. Akadémia*, fele részben a *Nemzeti Múzeum* adja. Az ezredéves orsz. kiállítás főjelentésében *Jankó János* dr.: «*Az ezredéves orsz. kiállítás faluja*» címen onnan származó házépítészeti anyagunk monographiáját adja, *Herman Ottó* pedig, mint értesülünk, ugyanoda írja meg ősfoglalkozási kiállításának szakjelentését.

*

Személyiek: *Jankó János* dr., az Osztály szervezése körül szerzett érdemeinek elismerésül Ő felségétől f. évi július 13-án a múzeum-őri címmel lett kitüntetve. Még mint osztályvezető s.-őr azonban a nmlt. vallás és közokt. miniszter úr folyó évi ápril 7-én kelt 17.177. sz. rendeletével *Zichy Jenő* gróf harmadik ázsiai expedíciójához (melynek gyűjteményét szintén az osztály kapja) ethnographusnak lőn kirendelve és folyó évi július hó 19-én

utazott el, egyelőre Oroszországba, hol a jövő év tavaszáig az orosz ethnographiai gyűjt. és könyvtárakat fogja tanulmányozni. Távollétében Szalay Imre múzeumi igazgató úr ő méltósága közvetlenül vezeti az osztály ügyeit.

Semayer Vilibáld dr., az osztály segédje, júniusi szabadság ideje egy részét a kalotaszegi magyarság anthrop. felvételére fordította.

Ugyanitt emlékezünk meg arról, hogy dr. *Feyrabend.* a felsőlausitzi antrop. és őstört. társaság elnöke és *Rhamm Károly* braunschweigi népr. író, külföldi szaktudósok, hosszasan tanulmányozták osztályunkat. Utóbbi, ki nagy örömünkre a magyar nyelvet is érti, különösen szláv építkezési anyagunkat kutatta.

Közli az Osztály képviselőjében: *Semayer Vilibáld.*

A P R Ó S Á G O K .

Új alapítók. A társaság anyagi helyzetének előmozdítására a múlt év okt. 31-én tartott választmányi gyűlés *György* Aladár alelnök elnöklete alatt bizottságot küldött ki. E bizottság legelső sorban a közvetlenül érdekelt vármegyéket óhajtotta megnyerni a hazai néprajz ügyének. A felhívás, melyet maga az elnök dolgozott ki, néprajzi monográfiák iratására szólítja fel a megyék tudománypártoló törvényhatóságait; azon esetre pedig, ha a költséges megyei monográfiák után ilyen vállalatok támogatását nem tartanak időszerűnek, kéri, hogy alapítványaikkal támogassák társaságunk ez irányú működését. A felhívásnak, az eddig beérkezett válaszokból ítélve, gen szép eredménye ígérkezik. Monografia iratásra *Békés* és *Pest* vármegyék jelentkeztek. Amaz e célra már is 862 frt 40 krral rendelkezik, az utóbbi pedig 100 frtos évi részletekben akarja a szükséges költségeket megszavazni. A többi vármegyék közül *Csongrád* és *Szatmár* 100 frttal, *Jász-Nagykún-Szolnok*, *Somogy* és *Szabolcs* 50 frttal társaságunk alapítója lett.

A német anthropologusok vándorgyűlése. A német anthropologiai Társulat f. évi vándorgyűlését, számszerint a XXVIII-ikat, Lübeckben tartotta meg. A három napra terjedő tanácskozásokat, aug. 3—5-ig, *Virchow* vezette, a ki megnyitó beszédében az anthropologia jelenlegi feladatáról beszélt. Kimutatta, hogy e tudomány határai folyton szűkebbre szorulnak. Alig egy emberöltővel ezelőtt még a fajok kiválásának szerfelett kétséges kérdése körül tapogatózott. Később a praehistorikus leletek magyarázataival szaporította kudarczainak számát. Ma már a történet határai közt mozog s itt is főként a jelen életből meríti értékesítendő adalékait. Például a német anthropologia egyik legérdekesebb tárgyát, a németiség és szlávág viszonyát hozza fel. A két nép első területi elhelyezkedéséhez a fogyatékos

történelmi feljegyzések mellett ma egyedül cserép- és ezüst-leletek nyújtanak némi fogodzót. A koponyaméréseket is ezekkel tudjuk ellenőrizni. A typoskeresés eddig még nem járt eredménnyel. A régebbi anthropologusok «germán-feje» idővel szlávnak bizonyult s ha egyelőre történelmi világitásnál végzett adatgyűjtéssel be nem érjük, csak a régiek hiú hypothesiseit fogjuk újabakkal helyettesíteni. Az utána következő felolvasók túlnyomó része (Köhl, Hildebrand, Grempler, Montelius, Hahn, Hagen s maga Virchow is) azzal igazolta a jelzett törekvéseket, hogy archaeologiai leletekről tartott előadást: Waldeyer és Ranke főtitkár speciálisabb tárgyait mellőzve, e helyütt csak a bécsi Andrian előadását említjük meg röviden. A műveltség alantas fokán álló népek kozmologiai és kozmogoniai képzetait azon az alapon fejtegette, hogy a mythos se pusztá symbolum képzetek láncolata nem lehet, mert a legkezdetlegesebb népek hitvilágában is fölismerhető a jelenségek biologiai okának kutatása, vagy legalább az erre irányuló törekvés. Összehasonlító módszerével felölelt minden idevonatkozó adatot. Köztük e téren — ha jól vagyunk értesülve — azok az északamerikai indián mondák, a melyek összegyűjtésével a new-yorki *Boas* Ferencz szerzett halhatatlan érdemeket, itt érvényesültek legelőször.

Oláh Nemzeti Múzeum. Az erdélyi oláh közművelődési egyesület Nagy-Szebenben tartott közgyűlése elhatározta, hogy palotát épített s benne elhelyezi a hazai oláhság összegyűjtendő történelmi és néprajzi emlékeit. Az eszmét *Herrmann* Antal pendítette meg (Ethn. Mitth. IV. köt. 130. l.). Mivel a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi tára gyűjtéseit kiterjeszti az ország összes nemzetiségi vidékeire, mi a terv megvalósulásának csak annyiból örülhetünk, hogy mielőbb kellő állami támogatás mellett intenzivebb gyűjtést kezdhethetnénk, lesz egy vidéki közeg, mely megakadályozza, hogy a modern kulturhatások alatt folyton ritkuló régi néprajzi anyag a nálunk is tarlózó idegen múzeumokba vándoroljon.

Schuller munkája az erdélyi paraszt-udvarról, melyet lapunkban M. J. munkatársunk ismertetett, megjelent Székely István fordításában magyarul.

Székely mondagyűjtés. Az Udvarhelymegyei Tanítóegyesület székelykeresztúri fiókja az Ugron-alapból 15 koronás pályázatot hirdetett az udvarhelyi mondák összegyűjtésére. A pályázaton részt lehet venni egyéb népköltési termékkel is, ha helyi vonatkozása kétségtelenül igazolja udvarhelymegyei származását.

*

Pályázat székely népmesék és mondák összegyűjtésére.

A *Kemény Zsigmond-Társaság* egy nagyobb székely népköltési gyűjtemény második részül pályázatot hirdet ezennel a következőkre: Kiván a

társaság eredeti székely népmesék és mondák gyűjteményét. E gyűjtemény a székely földről, a nép ajkáról való s egy vidék e nemű termékeinek lehetőleg teljes gyűjteménye legyen s legalább 15 oly darabot tartalmazzon, mely nyomtatásban még sehol sem jelent meg. A legmegfelelőbb gyűjteményt a társaság 300 koronával díjazza. A kiadás joga a társaságot illeti s ez fentartja magának azt a jogát is, hogy a díjjal kitüntetett gyűjteményen kívül, a többi pályázó munkák közül is mindazt, a mit saját céljaira alkalmasnak talál, megtarthassa, kiadhassa, nyomtatott ívenként 30 koronával díjazva. A pályamunkák beküldésének határideje 1898. márczius 1-e, mikorra a társaság titkárához (Marosvásárhely, Szentmiklós-utca 62.) küldendők. Az eredményről ugyanazon év május havában tartandó közgyűlésen számol be a társaság. — Marosvásárhely, 1897. május 16. *Petelei István* elnök, *Tóthfalusi József* titkár.

Itt említjük meg, hogy a K. Zs. T. mult évi közgyűlése szintén tűzött ki egy hasonló pályadíjat. Akkor a székely táncszók, lakodalmi versek és halotti bucsúztatók gyűjtése volt a feladat. A pályázatnak kitűnő eredménye lett, mert a beérkező három gyűjtemény mindegyike olyan, hogy díszére fog válni a társaság tervezett kiadványának. A bíráló bizottság, mely *Benedek Elek*, *Jakab Ödön* és *Petelei István* tagokból állt, a díjat *Csulok Lajos* segesvári gyűjtő gyűjteményének ítélte oda. (L. *Marosvásárhelyi Füzetek*. Új sorozat, 1897. VI. szám.)

*

Kérelem magyar gyermek-játékszerek gyűjtésére. Újabban alig akad külföldi ethnographiai folyóirat, mely ne hozna hírt arról, hogy az úgynevezett «bugófa, (bugató, zungató)» gyermek-játékszer alakjában a művelt országok egyik-másik részében ismét megtalálták. Ez a hangszer, mely Amerikából, Afrika nyugoti partjairól és újabb időben különösen Új-Guineából ismeretes, mint azt *Bastian* (Zeitschrift für Ethnologie 1888. évf.) kimutatja az emberiség egyik legősibb kulturvagyoná, mely symbolumokkal telefaragva mint ő mondja: «egyformán zúgott az eleusini mysteriumokon és manapság a pásztorgyermekek kezében »

Így vagyunk majd minden gyermekjátékszerrel. Sajnos, néprajzi osztályunk gyűjteményeiben belőlük alig van néhány darabunk, miért is a bugófák kutatása alkalmából társaságunk tagjaihoz azt a kérésünket intézzük, ne terheltesse a vidékükbeli összes gyermek-játékszereket a számunkra felgyűjteni (a mi pénzbe sem igen kerül) s azokat költségünkre a magyar nemzeti múzeumba küldeni.

Semayer Vilibald.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A M. NEMZETI MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. MUNKÁCSI BERNÁT

FŐMUNKATÁRSÁK:

DR. RÉTHY LÁSZLÓ ÉS DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Megjelenik minden páratlan számú hónap közepén.

Ára egy évre 3 frt. — A tagoknak a tagdíj fejében jár.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a
M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK,
a főszoalások és lakozim-bejelentések pedig
Dr. ZOLNAI GYULA
pénztárhoz (Bpest, Nagy János-u. 8.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
Dr. MUNKÁCSI BERNÁT
szerkesztőhöz (Bpest, VI. ker., Eötvös-u. 5. sz.),
a társaság ügyviteléhez tartozók
Dr. SEBESTYÉN GYULA
főtitkárhoz (M. Nemz. Múzeum) küldendők.

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

	Lap
<i>Sebestyén Gyula</i> : A székelyek neve és eredete (Befejezés)	417

Néphit és népszokások:

<i>Nemes Mihály</i> : Bibliái tárgyú mondák a talaborvölgyi ruthén népnél	431
<i>Matthaeidesz György</i> : «Májfa»-állítás a kulpini tótoknál	436
<i>Csáky Elek</i> : Adalékok Somogy megye lengyeltői járásának néprajzához	438
<i>Vécsy Ágoston</i> : Néprajzi adatok Tisza-Roff vidékéről	445

Irodalom:

<i>Munkácsi Bernát</i> : Strausz Adolf: Bolgár néphit	451
<i>Wlislócki Henrik</i> : Bastian A.: Die Denkeshöpfung umgebender Welt	456
<i>Herrmann Antal</i> : Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde	458

Összehasonlító és történelmi néprajz:

<i>Munkácsi Bernát</i> : A kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez	459
---	-----

Társulati ügyek:

Jegyzőkönyvi kivonat a június 12-iki választmányi ülésről	468
A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke	469

Apróság:

Egy becses kaukázusi szó	476
------------------------------------	-----

Hírek a néprajz köréből:

A magyar iparművészeti múzeum megnyitása	477
Nógrád vármegye néprajzi monografiája	478
Néprajz a külföldi könyvpiaczon	479
Zichy Jenő gróf új expedíciójáról	479
Nagyszerű néprajzi körmenet	480
Új alapítók	480
Hibaigazítás	480
Nyílt kérelem. <i>Tolnai Lajos</i> : A patkó a babonában	480

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában megjelentek
és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV.
Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár.

I. sz. **Bolgár Néphit**. Írta: *Strausz Adolf*. Budapest, 1897. Ára 4 frt.

II. Néprajzi Füzetek:

1. sz. *Munkácsi Bernát*: **A magyar népies halászat műnyelve.**
2. sz. *Istvánffy Gyula*: **Palócz népajzi tanulmányok.**
3. sz. *Nagy Géza*: **A szkithák nemzetisége.**
4. sz. *Sebestyén Gyula*: **A székelyek neve és eredete.**
5. sz. *Alexics György*: **Vadrózsapör.**

➡ Ára egy-egy füzetnek: egy korona; az öt füzet együtt
négy korona.

ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI: Dr. MUNKÁCSI BERNÁT.

VIII. évf.

november—december

6. szám.

A SZÉKELYEK NEVE ÉS EREDETE.

— Befejező közlemény. —

A XII. század közepén, vagy még előbb följegyzett nemzeti hagyomány azt tartotta, hogy hét magyar törzs főnöke (a «hetumoger») foglalta el az országot. Konstantin nyolcz törzset mond, mert beleszámította a kabart is. Tulajdonkép mindkét félnek igaza van, mert a kabar székelység elvégre is megőrizte törzs voltát és a vele együtt járó jogokat. Midőn az aranyszájú monda utólag ezt méltányolni akarta, az a finom jogi distinkezió, mely a hét magyar mondakörében hagyott meg nem másítható nyomokat, már elhomályosult. Így jött aztán létre egy bájos rege, mely a csatlakozó székelység hun eredetéről és a bujdosó Csaba szomorú történetéről beszélt. A tarlón, melyet a historiai tudás egy időre ugarnak hagyott, színes virágszőnyeg keletkezett s a csúf torzst, melyről a korábbi tenyészetre következtetni lehet, teljesen eltakarta a krónikások és történetírók szemei elől. A díszes dudva eltávolítására Hunfalvy vállalkozott, de fáradozásait nem koronázta kellő siker. Folyton a monik hiú volta ellen szónokolt s miközben azok hazug voltát bizonyította, igen sok felesleges erőmutatványt végezett. Ellenfele, Szabó Károly, viszont abból az alaptévedésből nem tudott kigázolni, hogy a nemzeti mondának szükségkép van szószerinti történelmi hitele is. Így aztán dűlőre jutni egyik félnek sem lehetett.

Mi a torzst ezután nem a mondak virágszőnyege alatt, hanem a sokkal fiatalabb kelti oklevelekben és törvényekben keressük. Így II. Ulászló 1499-iki kiváltság-levelében a régi hadirend és minden más régi szokás újból fölelevenítettvén, akként történik intézkedés, hogy ha a király személyesen vezetne keletnek hadat, akkor «az összes székelyek, lovagok tudniillik és gyalogok, fejenként tartoznak táborozók módjára ő felsége *egész serege előtt járni*, és ő felsége országának határain kívül tizenöt napig saját költségükön bevárni az ütközetet s aztán *visszajövet a királyi sereg mögött járni*». Ha délnek vezetne a király

hadat, ugyanígy a székelység fele volt köteles kimozdulni, míg a nyugati tájak felé csak a tizede. Mikor a király személyét más képviselte, keletnek csak a megnevezett arányszám fele. délnek ötöde, nyugatnak huszada indult háborúba. Erdély védelmére bármely pillanatban kötelesek «a lehető legszebben fölfegyverkezve fölkelni, a mint *eddig is szokásban* volt, sőt tartozik a haza védelmezésére *folytonosan örködni* (invigilare); a miért azon székelyek minden adózás, vagy bármi más fizetés alól föl vannak mentve, és mint igazi nemesek Magyarország dicső királyai által nemesi kiváltságban részesítették».¹

Mivel az előőrsi szolgálát régi keletű jelentését már ismerjük, nem lephet meg a folytonos őrség kötelezettsége sem, melynek több székely oklevélben is világos nyoma maradt. Az, hogy a székely határőr, mint állandó katona, eo ipso nemes volt, szintén köztudomású dolog. Ámde ez előjognak voltak olyan sajátságai is, a melyeket a magyar jog már az Árpádkori királyok ideje óta nem ismer. Verbőczy különlegességgyanánt jegyezte fel, hogy a székelyek «teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjártasabbak; az örökségekben és tisztségekben egymás közt a régi szokás alapján törzsek, nemzetségek és nemzetiségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak». Továbbá náluk «az elmarasztalt és elítélt örökségét el nem vesztí, hanem az örökösire és atyafiaira száll. A hűtlenség és bűnügyek eseteinek kivételével, feje is épen marad».² Szabó Károly erre a vérségi és földközösségi maradványra mondta rá azt, hogy régibb, mint a királyi trón. Alapjában véve teljesen igaza volt. Csak a belőle levont következtetés lett hibás, mert ezzel a régiséggel a foglalás és letelepedés idejét meghatározni nem lehet. Mivel a magyarországi emlékekben számos nyom bizonyítja, hogy a székely jogi sajátságok eredetileg közösek voltak, elég annyit állítanunk, hogy a szakadás már akkor bekövetkezett, midőn a magyarországi jogállapotokat a kialakuló királyi hatalom teljesen még nem forgatta föl.

Ha e pontnál ismét figyelembe vesszük azt, hogy a kabar határőrségnek a hódolt, különösen az önkényt meghódolt népek vendég-joga a hét honfoglaló magyar törzs örökösivel szemben — különösen ha a hagyományos jogélvezet sérelméről volt szó — olyan keletről hozott, szerződéses szabadságot biztosíthatott, a mely ép a csatlakozás idején

¹ Szabó Károly: Székely Oklevéltár, III. köt. 138—45. Ezek s a rajtuk kívül felsorolt egyéb jogszabályok a levél végén «memoratos omnes articulos, *vetustas consuetudines et libertates* eorundem Siculorum in se continentes» vannak jelezve.

² Tripartitum, III. 4. és ennek 3. §-a. Kolosvári és Óvári ford. szerint, 285—86.)

fennálló törzrendszer felforgatásakor idézhetett elő surlódásokat: történelmünkben nem nehéz azt az időpontot megtalálnunk, melyen a megmagyarosodott idegen fajú kabar határórség újabb területi változása is könnyű szerrel elhelyezhető. A hildesheimi egykorú annalesben tudvalevőleg az 1002-ik évnél van följegyezve, hogy István magyar király leigázta Julát, ki a hazai krónikák szintén leigázott erdélyi Gyulájával azonos. Ez a Gyula olyan törzsfőnök volt, mint Achtom és Kupa, kiknek emléke szintén a hegemoniára törekvő István diadalai révén maradt fenn. Főnöke volt annak a törzsnek, melynek mai nyelvét Balassa József térképe a királyhágóntúli nyelvjárás színével jelölt meg. E nyelvterület a Szamos és Maros völgyet a Konstantinnál rajzolt területi viszonyok megváltoztatása idején foglalta le. Ha Anonymusnak hitelt adhatnánk, akkor itt Tuhutum, a későbbi Gyulák őse volna az első foglaló. E föltevessel azonban a legrégebb nyugati ország-gyepük rendszere homlokegyenest ellenkezik. E szerint először a meszesi kapunál volt a határ, mely innen a hegyek lábánál vonult el dél felé. Ennek voltak aztán őrei Anonymus bihari kozár-székelyei. A hegyek közt észak felől a Szamos, keletről a Maros nyílt közlekedési vonalat nyitott azokhoz a gazdag sóbányákhoz, a melyeknél később az olasz telepések «klusái, kolozsai» és a székelyek «székei és kapui» keletkeztek. E gyepük a királyhágóntúli nyelvterület kellő közepébe esvén, csak akkor lehettek valaha az ideiglenes határon, ha Erdély elfoglalását Karácsonyival fokozatosnak tekintjük nyugatról kelet felé. Valami ilyest sejtet velünk Anonymus is, a ki az általa idézett hegedős-énekekből arról értesült, hogy Tuhutum az erdélyi Gelótól csak a meszesi *kapu* és a *Copus* (Kapus) folyó közt elterülő Szamos-völgyet foglalta el.

Az első visszafelé történt foglalás tényleg erre a területre szorítkozhatott. Utána a Maros-völgy benépesítése következett. Mivel a helynevekben, miként ezt Nagy Géza már kimutatta, itt is fölismerhető a székely invázió nyoma, azt kell hinnünk, hogy a sík földről benyomuló mai királyhágóntúli nyelvtörzsnek az áttört keleti országhatár székely őrei csináltak utat. A veszedelmes erdős vidékre a só és az arany csábított. Ezeknek bányászására, feldolgozására és forgalomba hozására legtöbb rátermettséget az új foglalók közt egyedül a keleti határ székelysége tanúsíthatott, mert az állandó őrségen, vagy talán már a fejlettebb kozárság kebelében s a fejlettebb perzsák szomszédságában, a harcziás nomádeletről gyorsan kibontakozott, meg mint határőr, az idegenek, hihetőleg a *Fuldai Évkönyvek* bulgárjai által művelt bányákhoz is legközelebb lakott. Ezért lehetett a bakonybéli apátságnak

Erdélyben már 1086 körül *Sziköl* nevű sóbányász-családja s ezért találkozzunk a következő századok kereskedői közt is *Székelyekkel*. A bányáktól csalogatott nép gyorsan gazdagodott, mert különben krónikáinkban és legendáinkban alig volna ma olvasható, hogy Szent István király a leigázott Gyula kincseiből építette fel a székesfejérvári bazilikát.

A korán fölbomlott keleti határ s a vele szorosan összefüggő 1002-iki esemény idézhette fel tehát azt az összebogozott jogi kérdést, melynek megfejtése a bihari és a kapus-vidéki erdélyi székelység áttelepülésére vezetett. A bihari *Zekulzaz* és a Copus-vidéki *Scicul* sóbányászok egykori rokonai a régi, keletről hozott szolgálmi jogok építésben tartása mellett új hazát foglaltak és ott új véget is alapítottak. Meitzen adatai értelmében az új országhatár Marosvásárhelytől indulhatott ki a Maros felső folyása hosszát s innen a Csiken át lenyúlt Sepszig. Ennek a számításnak, mivel a Székelyföld nagyobb vizei és völgysegei már benne vannak, az újabb és behatóbb birtokjogi térkép-tanulmányok aligha fognak ellentmondani. Az így támadt új határörtséget idővel a szászok letelepítése és a német lovagrend elhelyezése egészítette ki. Ezentúl az erdélyi népek hiteles oklevelekben vannak nyilvántartva s ezekben folyton *három jól megkülönböztetett nép szerepel*: a magyar, a székely és a szász. A székely nem volt többé kozár és nem lett magyar sem soha. Csak egy nem változott meg: határőri szerepe, mely a határórt jelentő *székely* nevet nemzetnévvé rögzítette, s a mely a keletről hozott *székely*, illetve *sziköl* szóval együtt a keletről hozott régi jogviszonyokat is biztosította neki.

Mivel a földrajzi viszonyok szintén a mellett tanúskodnak, hogy ezt a területi változást valami nagyobb méretű rázkódás idézhette elő, mi hajlandók vagyunk hinni, hogy a keleti végek őreinek áttelepüléséhez más vidékekről is csatlakoztak elégületlen székelyek. A ki ilyen arányú mozgalmat lehetetlenségnek tartana, azt figyelmeztetjük a XI. századi besenyők hasonló arányú elhelyezésére. Ezek is szétszórta s mindenütt a régi végeken nyertek alkalmazást. Lehet, hogy épen ott, a hol az őrvonalakat a székely mozgalom alaposan meglazította, vagy a hol maga után üres területeket hagyott. Bár a monda azt tartja, hogy a székelység elvonulása előtt a Csigle nevű őrmezőn összegyülekezett, a kivándorlás történhetett egymásután is. A XIII. századi oklevelekből megtudtuk, hogy a fejemegyei Sárviz mentén sűrű besenyő-vonal keletkezett. Az elfoglalt terület hajdan székely őrség volt azon a törzshatáron, melynek Kupa bukása után már nem volt szerepe többé. Az a hatalmas torontálmegyei besenyő telep, mely a XIV. századi okleve-

lek szerint a mai Aranka folyó mentén, régebbi nevén s beosztása szerint «iuxta Harangoch, in Comitatu Chanadiensis», Ó-Besenyő táján virágzott, a legyőzött Achtom birtokának végeit jelzi.¹ Az egyik telep neve *Veg Valkan* (Vég Valkány) maradt, holott az oklevél keltezése idején, sőt már az előző századokban is, nem itt, hanem az Al-Dunánál volt az ország-határ. Ebből tehát ismét az következik, hogy itt a letelepedés után régi törzshatár volt, melynek őrei csakis az első elhelyezkedés «székelyei», a kabar-kozárok lehettek. Legújabb történetírásunk a csatlakozó kozárság ügyét Aba Sámuel királyljal buktatja el.² E föltevés mondái alapon nyugszik, mert krónikáink a mátra-vidéki helyi mondákból tudták meg, hogy Aba a magyarokhoz csatlakozó Edementől, Csaba királyfi kisebbik fiától származik. Nemzetiségét, ha idegenfajúsága elfogadható, nem volt nehéz kitalálni. Aba Szent István hugát bírta feleségül s így a szerepe még arra az időre esik, midőn a mátra-vidéki kozárok, besenyők és kunok közül csak az első vendég nép volt ismeretes. A helyes nyomon járó következtetésnek azonban hibául kell felrónunk, hogy a helyi mondák kabarjai közül csak a mátraiakat vette figyelembe, míg az országban elszórt többi telepekről — miként az rögtön kiderül — teljesen megfeledkezett. Így aztán holmi mátrai kozár királyról sem volna szabad beszélni. Mert Aba ügye nem az összes hazai kozárság ügye volt. Vele legföljebb a mátrai fajrokonok szenvedtek olyan rázkódást, a mely esetleg kivándorlásra is vezethetett.

Valamennyi törzs bukása azért nem ismeretes, mert lassú folyamatú volt. Az ilyen beolvadásnak aztán a székely határőrség romjai is áldozatul estek. Így olvadtak be azok a XII. századi székelyek, a kik krónikáinkban a nyugati és északnyugati besenyőkkel együtt szerepeltek, sőt a kiknek szórványos telepeiről a XIII. századi oklevelek is többször megemlékeztek. Ezek nyelvileg ma már ki nem nyomozhatók. Ámbár az sem lehetetlen, hogy a középkori oklevéltári adatok alapján néhány nyelvszigetük nyomát sikerül még felfedeznünk. A kutatók buzdítására itt ismét megemlítjük, hogy annak a kis besenyő telepnek, melyet egy 1229-iki oklevél a somogy megyei Szólád határába helyez, még ma is megvan a nyoma, mert a szóládiak s a velük határos szárszóiak a somogyiak elűtő szójárásába ma sem olvadtak bele. Külön nyelvűségükből még az is következik, hogy nem ott magyaro-

¹ Jerney keleti utazása. I. köt. 237.

² Kandra Kabos: Aba Samu király; Marczali: Magyar Nemzet Története, II. köt. 14.

sodtak meg. Az oklevéltári adat pedig azt bizonyítja, hogy megmagyarosodásuk után is megőrizték s hivatalosan nyilvántartották nemzetiségüket. Ha tehát most valaki pontosan megállapítaná, hogy milyen árnyalatú tájnyelvbe sorozhatók, akkor kiderülne az is, hogy ez a tájnyelv volt némely XII—XIII. századi besenyő csoport nyelve, vagy nyelvmestere.

A székelyek nyelvére vonatkozólag eddigelé csak azt tudjuk, hogy két nagyobb csoportra osztható: az *ë-ző* keletire és az *ö-ző* nyugatira. A nyugati központja Udvarhely; a keletihez Csik, Háromszék és Hétfalu tartozik. Ma a magyarországi tájnyelveket is e sajátságok szerint szokás csoportosítani. Az elsőre, vagyis az *ë-zőre*, legmesszebb menő példát a palócz nyelvjárás nyújt, míg az *ö-zés* legteljesebb az alföldiben. Föltétlenül bizonyos tehát, hogy a keleti székelység az áttelepülés előtt, vagy helyesebben szólva, a csatlakozást követő elmagyarosodás idején, nem a felső-tiszai nyelvjárás, hanem a palóczság szomszédságában lakott; míg a nyugati rész alföldi nyelvjárást beszélő törzsnek szomszédja volt. Hogy a mai elhelyezkedés ezt nem teszi valószínűvé, azon mitsem csodálkozhatunk, ha számításba vesszük azt, hogy a mai viszonyok a honfoglaláskoriakkal meg nem egyeznek. Hiszen a Bánátban, a hova Konstantin a X. századi magyarság zömét elhelyezte, a honfoglalóknak csak a régi helynevekben maradt nyoma. Részben áll ez a Körösök felső folyására is. Ma a pusztulást a töröknek szokás tulajdonítani. A Királyhágón túli nyelvjárást és ennek nyulványait tényleg ez ritkította meg, sőt a duna-tiszai és alföldi nyelvjárásokat is ez forgatta ki régi határaiból és kényszerítette bele a mai zürzavaros elhelyezkedésbe; de nyelvjárást végleg áldozatul ejtenie még sem sikerült. Ugyanez a rázkódás okozta, hogy a mai felső-tiszai nyelvjárás főlebb északra szorult. Hihető azonban, hogy már korábban (talán az Árpád-kori délvidéki háborúk idején) is voltak olyan területi változások, melyek az oláhság beözönlésének és a megmozdított magyar nyelvterületeknek észak felé nyitottak utat. Ekkor nyúlhatott el a mai északnyugati (palócz) nyelvterület keletnek, egész Zilahig, a hol — tudvalevőleg — e terület egy kis nyelvszigete máig is megőrizte az ősi jellemvonásokat. Hasonló határvonalat szolgáltatathatott a déli végek hosszában a mai alföldinek nevezett nyelvterület is. Amannak határőrségei voltak aztán a ma már elnyelt s észak felé messze kibővített zempléni, mátra-alji, nyitrai és pozsonyi kozár-székely vonalak. Emezét ma már lehetetlenség megállapítani, mert erre vonatkozólag nincs se oklevelünk, se helynevünk. Az aranka-melléki besenyő telepekről sem tudjuk pontosan bebizonyi-

tani, hogy ott a törzshatár az országhatárt is jelentette-e? Mivel a krassó-szörényi keleti székely őrvonal mélyen délre nyúlt, mi abban a hitben vagyunk, hogy a mai alföldi nyelvjárás a XI. század legelején a krassó-szörényi székely gyepükig elhatott.

Csak így, és nem másként, magyarázható meg az, hogy a székelység keleti fele *ë-ző*, a nyugati pedig *ö-ző* tájnyelvet beszél. Amanak t. i. a meszesi kapu körül és a Szamos-völgy torlaszainál voltak honfoglalás utáni örtelepei. Az ide lenyúló északi nyelvjárástól sajátította el aztán azt a nyelvet, melyet később különféle befolyások alatt önállóvá fejlesztett és a Szamos-völgyön s meszesi kapun át a Kolozsok körül épített Várakig, Székekeig és Kapukig terjesztett, végül pedig a Csikban, Háromszékben és Hétfalu táján végleg meggyökereztetett. Mivel Meitzen megbízható térképtanulmányok alalapján ép e területeken jelöli meg a székelység legkorábbi foglalásait, ez a keleti székelység volt az, mely a keleti és északkeleti magyarországi végekről, továbbá a Gyulaféle birtok erdélyi végeiről elsőnek áttelepedett. A tőle nyugatra eső Udvarhely már földrajzi helyzeténél fogva is későbbi telepítvénynek látszik. Ez ugyanis csak egy irányban, dél felé, védte a határt. A letelepedés módzatait Meitzen hasonlóknak tartja a tőle még délebbre elhelyezett szászokéhoz. Ebből tehát az következik, hogy az áttelepedés idejét pontosan jelző agrár viszonyok sokkal közelebb estek a XII. század derekához, mint a XI. század legelejéhez. A nyelv szintén külön mozgalom mellett tanúskodik, mert, ha a keleti székelység áttelepedésének oka mozdította volna meg a nyugati székelységet is, akkor területileg annyira közel estek volna egymáshoz, hogy a teljesen elűtő nyelvjárás létrejöttét semmi sem indokolná. A geográfiai viszonyokat hiva segítségül, azt látjuk tehát, hogy az udvarhelyi székelység csak később vonult keletnek a Maros-völgyön át és a Küküllők folyása irányában azokról a magyarországi délkeleti végekről, a hol szomszédjaitól az *ö-ző* alföldi tájszólást sajátította el. A mozgalom idejét nem tudjuk pontosan megállapítani, bár sejtjük, hogy ez akkor volt, midőn az alföldi nyelvterület helyéből először kimozdított.

Vannak a székely nyelvnek ezen kívül még más számos apróbb sajátosságai is (pl. az *is-és*-féle változat, a rövid *á* hangzó illeszkedése, az igeidők gazdagsága stb.), melyeknek eredete ismét a régi szomszéd-ság nyelvéből volna megmagyarázható. A befolyás pontos megállapításánál természetesen nem a folyton változó apróbb hangtani jelenségeket, hanem a szívós életű tájszók találkozásait kellene első sorban számításba venni. Tudtommal erre vonatkozólag számbavehető kísérletekkel

sem rendelkezünk. Pedig egyedül így volnának pontosan megjelölhetők azok az örvidékek, melyekről a keleti székelység mozgalma más fajrokonokat is magával sodort és idővel magába olvasztott. De azért a rikitőbb sajátságok alapján történt felosztást sem szabad kicsinyelnünk, mert ezekből is világosan ki lehet már olvasni azt, hogy a fajilag szigorúan elkülönülő egységes nép csak úgy hozhatott létre kétféle árnyalatú tájnyelvet, ha nyelvét két különböző szomszédtól sajátította el, vagyis ha eredetileg ez a nép nem volt magyar.

Ez irányban a hazai összehasonlító néprajznak és főként anthropológiánknak szintén sok végezni valója van. A munka gyümölcsöző voltára kitűnő példával szolgálnak Huszka József művei, melyekben a székely építészet és ornamentika talált hivatott feldolgozóra.¹ Meglepő adalékai közül bennünket a székely kapura vonatkozók érdekelnek. A faépítés ornamentikája, mely a mütörténelem tanulsága szerint a felhasznált anyag mulékonyásával szemben bámulatos megtartó erővel bír, itt páratlan mértékben érvényesül. Mivel Magyarországon nincs vidék, melyen a kapu-kultusz csak megközelítő arányban is képviselve volna, rögtön az a kérdés merül fel előttünk, hogy a szerény méretű belsőségek irdatlan nagyságú födeles kapui nem abból a korból származnak-e, midőn a székely határőrök szerepe a határerődítésben összpontosult? Ekkor a gyepek és torlaszok átjáróit pusztá védelem szempontjából is hatalmas kapukkal kellett elzárniok. A «kapu-bálvány» eddig is azt sejtette velünk, hogy a hozzátartozó építmény szintén pogány eredetű lehet. A határ-erődítményt az áttelepült székelyek már «csikoknak» nevezték, mert a gyepek-vonalak régi helyneveiben ez hagyott nyomot. A bekerített terület *szék* (tévesen fordított sedes és Stuhl) neve viszont a mellett bizonyít, hogy a régebbi kerítést a *székely* szóban rejlő *szék* és *szik* fejezte ki. Ha pedig az áttelepülés előtt volt mesterséges határ, volt hozzá kapu is, mely török-persa kölcsönszó s a XV—XVI. században már az egyesek birtokának, «bekerített ingatlanának», jogi kifejezője volt.

Ez adatok figyelembe vétele nélkül Huszka az úttörő munkások rendíthetlen bátorságával bizonyította, hogy a székely kapuk faragványain előforduló hullámvonalas virágszár, s fölötte a jellemzetes legyező-pálma. egyenesen assyr-babilon eredetű, mert a legkisebb részletekig megfelelő

¹ Székely ház. 1895. — Nemzeti építészetünk multja és jelene. (A Magy. Mérnök-és Építész-egylet Közlönye, 1892. VII. köt. — Hazai ornamentikánk eredete és nemzetisége. (U. o. 1890. V. köt.). — Magyar diszító styl. 1885. — Magyar diszítés motívumok a Székelyföldön. 1883.

sajátos kapudisz egyedül az itteni ásatások révén került utólagosan napfényre.¹ Az assyr kőépitményeken ez a motívum a templombejáratok előtt álló szent fa stilizálása volt. Mivel a díszes székely kapu ugyancsak jellemzetes sátorépitést utánozó patkóíve és vízszintes pálczatagjai már nem itt, hanem az indiai szikla-templomok bejáratain fordulnak elő Huszka azt hiszi, hogy a székely diszitó motívumok hazája eredetileg a két terület közé eső Baktria volt. Baktria lehetett szerinte közvetítője a székely ház jellemző ereszének is, melynek nyoma Persiában és Chinában egyaránt megtalálható.

Mivel az őstörténésznek ma még lehetetlen áthidalni azokat a tátongó mélységeket, melyeken a merész folklorista járni akart, épen nem csodálható, ha következtetései beves polemira szolgáltatnak okot.² Vele szemben mi is azt tartjuk, hogy azok, a kik ez ősrégi motívumok eredetéig akarnak hatolni, — a Nilus mesés forrásait keresik. Egyelőre nyugodtan beérhetjük azzal, hogy a kozár-eredetű székely nép a magyarokkal való csatlakozás és kivándorlás előtt iráni szomszédságban lakott, a hol elég alkalma volt megismerni a díszes határ-kaput és a persa ereszes faházat. A kaput és a kapudisz magával hozta, s mert a csatlakozás után rögtön végbeli határőr lett és később is határőr maradt, minden nehézség nélkül megtartotta máig. A faépitési stil csodálatos szívósságát tehát nem ez, hanem a székely ház eresze példázza. Ennek az épitménynek, mely szűk nyílású léczrendszerrel a ház bejárata előtt olyan elzárt helyiséget teremt, minő a *mészár-széknek*, *csap-széknek*, *pohár-széknek* nevet adott, ma már semmi olyan hivatása nincs, mely annak létrejöttével összefüggene. Huszka azt hiszi, hogy ez valami régi hárem-intézménnyel volt kapcsolatban. Bár a Székelyföldön törökországi török sohasem lakott, mi e föltevésnek mégis hitelt adunk, mert a magyarországi kozárokról még Anonymus is tudta, hogy a társadalmi rendszerüket képviselő törzsfőnöknek, Mén-Marótnak, török-módra több felesége volt.

Az eresz-épités e módja a székelyek régi magyarországi szomszédainál nem hagyott nyomot, miből azt kell következtetnünk, hogy az elszakadás előtt még csak a magasabb ipari fokon álló s hivatásánál fogva is helyhez kötött határőrök épitettek házat a primitivebb mozgó sátor helyett. A kapu-stilnek eddig csak Felső-Magyarországon, a pálczok-

¹ L. a *Székely ház* 14. l. bemutatott ninivei pálmát a vele tökéletesen egyező székelyföldi kapu-faragványal.

² L. Művészi Ipar, 1895. évf. utolsó füz. — és Az iparművészet 1895-ben, 111—15.

nál és a tótságnál kerültek elő némi maradványai.¹ Ez tehát azt bizonyítja, hogy a kozár határország itt, a székely erdőkerülők és egyéb királyi erdőőrök őseinél, tovább fentartotta magát, mint ott, a honnan a nagy mozgalom idején testületileg keletnek vándorolt. E kapukat Anonymus szerint a csehek ellen építették, s a krónikásnak — úgy látszik — ezúttal igaza volt, mert a székely kapu-építési stíl nyomai Csehországban tényleg megtalálhatók.

Ezzel aztán végleg ki vannak merítve azok az adatok, melyeket a jelen kérdésben megszólalásra birnunk lehetett. Tökéletesen egybehangzó vallomásukból sikerült megtudnunk, hogy a székelyek mai neve egy idegen fajú nép eleitől fogva tartó foglalkozásával van kapcsolatban; hogy ez a név egy régi «határt, véget» jelentő névszóból képeztetett; hogy a nép, mely e nevet fölvette, a honfoglalás előtt hozzánk csatlakozó kozár eredetű kabar törzs volt; hogy ez a nép a magyar nyelvterület határain szomszédsága révén elmagyarosodott s nyelvében a hajdani szomszédokra emlékeztető tájnyelvi sajátosságokat őrizte meg; hogy e nép, midőn Erdély a keletkező magyar királyságba kebeleztetett s vele az Erdélybe szivárgott törzs mögé került, vagy midőn némely más régi határ ép úgy hivatását veszítette, mint az, a mely eredetileg Biharon vonult keresztül, az új keleti országhatáron foglalt régi hivatásának megfelelő szállás-birtokot; hogy e nép az új földrajzilag is elkülönített területeken továbbra is megőrizte nemzeti önállóságát és azokat a régi jogszokásokat, melyeket a szerződéses viszony neki biztosított, a közel másfélszázados együttlét pedig a többi törzsek jogkörével egybehangzólag fejlesztett; s hogy végül ez a nép egyéb, eddig még pontosan át nem kutatott néprajzi és népelettani sajátosságai közt megőrizte azt a kapu- és ereszt-építési stílt, melyet a kozárság kebelében keleten, a persák szomszédságában elsajátított s mint határőr itt nyugaton is állandóan alkalmazott és az általa őrzött kapus átjárók közeli szomszédjainak is közvetített.

A XIII. század elején följegyzett hagyomány ezzel szemben egyebet beszél. A nemzeti krónikák egybehangzó szövege tudvalevőleg nem kozár-kabarokat, hanem hunn-utódokat említ. E töredék volt állítólag az, a mely a magyar bevándorlókat Ruthéniában fogadta, aztán velük

¹ Tagányi a *Nyitra megyei Közlöny*, 1886. évf. 22. sz. egy 1357-iki oklevélből közli, hogy néhány mehnyeí lakos szalmaesutakkal felgyújtotta Szalakusz nyitrai falu kapuját. Mivel e község a Nyitra folyó mellett ép szemben van a régi gyepívonal nyomát jelző Egerszeg, Csekej és Üzbeg falvakkal, nagyon valószínű, hogy a felperzselt faépítmény is a régi kapuépítés egyik emléke volt.

együtt elfoglalta Pannóniát, majd Csigle-mezején összegyülekezett s a magyarság akaratából keleten, a mai Székelyföldön vonta meg magát. Mivel sikerült kimutatnunk, hogy a Csigle-mező tulajdonkép a székely határőrség első telepét, magyarországi «örmezejét» jelenti: joggal föltehetjük, hogy itt olyan három, illetve negyedfelszázados mondaalakulattal van dolgunk, melynek magva a kabarok csatlakozása, székelyekké változása és keletre történt áttelepülése volt. A kabar-kozárság emlékét Anonymus rekonstruálni akarta, de ez a XIII. század legelején már neki sem sikerült. A bihari helyi mondák az ő idejében még tudtak a kozárok idegen fajúságáról, miből a tudós krónikás nem a kozárok «székelyszerepére», hanem ellenséges voltára következtetett. Sőt tudtak az ottani székely telepekről is, miből a krónikás csak annyit bírt kiolvasni, hogy az Attilától származtatott titokzatos népnek nem Erdélyben volt az első birtoka. Beszéltek a mondák neki végül arról is, hogy egy hun-féle néptöredék a magyarokat Rutheniában fogadta; de e népet ő nem a székelyekkel, hanem a kunokkal vélte azonosíthatónak. Ez pedig önkényes eljárás volt, mert az általa félremagyarázott monda határozottan a székelyek őseiről beszélt.

Szerinte ugyanis Ed, Edumen, Etu, Bunger, Ousad (Ursuur atyja), Boyta és Ketel (Oluptulma atyja) volt a csatlakozó kunok hét törzsfőnöke. Azt, hogy Anonymus e számot készen kapta-e, vagy maga állította össze, ma még titoknak szokás tekinteni. Bármelyik eshetőség álljon is, az minden körülmény közt kétségtelen marad, hogy a nevek *genealogiai mondákból* valók. A krónikás e mondák alapján mondhatta csak meg, hogy melyik kun vezér hol kapott szállásbirtokot. Mivel az ilyen följegyzésnek az egykorúak előtt fontos tulajdonjogi jelentősége volt, a krónikásnak szigorúan a hagyományhoz kellett alkalmazkodnia, midőn azt állította, hogy Ed és Edumen egyik utóda (a ki egyszersmind Aba Sámuelnek őse volt) Patát, Ousad Kácsot (mindkettőt a Mátra aljában), Bunger fia, Bors pedig a határon Borsodot alapította, s hogy Ketel Sárospatak és Tolcsva közt, Boyta Fejér délkeleti sarkán, a mai Vajta táján, Etu fia, Eudu pedig Baranya északkeleti sarkán, Szekeső vidékén kapott birtokot. Anonymusnak legfőljebb a rég beolvadt, vagy eltűnt nemzetiség megállapításában engedhetett a tévelygő köztudat szabad kezét. S ő az alkalommal élve, szerencsétlenül választotta a kunokat, kik semmi esetre sem fogadhatták a honfoglalókat, mivel Magyarországon csak a XI. század második felében lettek ismeretesek. Ez a nép és a vele gyakran összevetésztett besenyők egy része tényleg a Mátra körül kapott birtokot. Anonymust hihetőleg az idevaló mondák tévelyítették meg. Csak abban

járt el helyesen, hogy a monda többi helyi vonatkozását meghagyta. Ebből aztán mi könnyen kitalálhatjuk, hogy milyen nemzetiségű lehetett az a Boyta, a ki a tolnamegyei Székely falvak tőszomszédságában kapott birtokot, s hogy milyen nemzetiségű volt az az Etu is, kinek fia a baranyamegyei Kozár falvak gypü-vonalán telepedett le. Ketel nemzetisége felől sem lehet kétségünk, mert a birtokával határos Horvátról és Regéczről már tudjuk, hogy hajdan székely határőrök birtoka volt A Mátra a XI. században valóságos Kaukázusa lett a különféle nemzetiségeknek; de ha a föntiek alapján föltehetjük azt, hogy Anonymus a monda egységes voltán nem változtatott, akkor abban sincs okunk kételkedni, hogy a hagyomány a tolnai, baranyai és zempléni kozárszékelyek társaságában nem mátrai kunokat vagy besenyőket, hanem egy olyan nemzetiségű népet szerepeltetett, a mely az ottani Kazárnak és Kozártnak nevet adott.

Ebből tehát az derül ki, hogy a kabar csatlakozás tényét a monda székely csatlakozássá alakította át. Mivel pedig ezzel az egyszerű névváltozással a székelyek eredete egészen elhomályosult, a monda később csak azt tartotta számon, hogy a székelyek eredetileg nem magyarok. Midőn pár száz év múlva krónikásaink vallatni kezdték a hagyományt, már a hun-rokonság volt előtérben. A hun mondakörrel mi az itt talált germán népek révén ismerkedtünk meg. Ezek előtt a keleti származás és ethnikai rokonság hunivadékká varázsolt avart és magyart egyaránt. Mivel a honfoglaló törzseknek kezdetben *ungar*, *hungar* volt az összefoglaló nevek, a csalódás így még teljesebb lehetett. A magyar hagyomány legfőbb jellemvonása a jogi tartalom iránti fogékonyság levén, a rebesgetett hun-rokonság jelentését is gyorsan fölismerte és teljes mértékben érvényre emelte. Midőn a beolvasztás munkája megkezdődött, a kozár eredetű határőrség már megmagyarosodott és a foglalkozását jelző török képzésű szó is elfeledtette a kozár nemzetnevet és a kabar törzsnevet, vagy a velük való összefüggés pontos részleteit. A faji különbözetnek és a csatlakozás egykori tényének emléke csak azért maradt meg, mert ez jogi természetű volt s mivel ezt a későbbi joggyakorlat is folyton élesztette. Így jöhettek aztán székelyek számításba akkor, midőn hunmagyar kontinuitáson munkált az idegen mondák befolyása alá került naiv képzelem.

Az érdekes művelet teljes eredménye előttünk még nem ismeretes, mert csak azt tudjuk, hogy a székelyeket Anonymus idejében már hunutódnak tartotta a magyar szájhagyomány. Ezzel azonban a naiv mondaköltés nem érte be. Az összefüggés szövegétése közben föleleve-

nítette egy másik elhomályosult történelmi tény emlékét is: azét a keleti szakadásét tudniillik, a melyet Konstantin úgy beszél el, hogy egy besenyő háború alkalmával a magyar sereg két részre szakadt «s egy részök keletre Perszisz felé telepedett meg, kik a turkok régi nevén mai napig is *szavartiaszfali* (Σαβαρτοιάσφαλοι) néven neveztetnek». A másik rész, a mai magyarság, nyugatnak vette útját; de keleti testvéreiről később sem feledkezett meg, mert Konstantin szerint még 950 körül is követeket küldözgetett hozzájuk.¹ A nép idővel már csak arról tudott, hogy a magyarság valamikor rokonaitól elszakadt. Mikor aztán a hunok rokon-sága szóba került, az elszakadás emléke megelevenedett s belőle épen olyan mondakapocs lett, mint a csatlakozás emlékéből. Mindegyik kelet-ről hozott holmi volt, s most mindegyik magyarországi helyi mondává változott.

A nemzeti krónikák szövegében az olvasható, hogy a Crumbeld-csatából megmenekült hunok egy része Csaba királyfival kivándorolt Görögországba s innen tizenhárom esztendei veszteglés után visszatért őshazájába, Szkithiába. Mivel Csabát itt annyira megvetették, hogy saját nemzetségeben nem kapott feleséget, egy korozmin leánynyal lépett házasságra. Ettől a feleségétől született aztán Ed és Edemen. Míg a fiúk felnőnek, rábeszéli a magyarokat, hogy foglalják vissza Pannoniát. Mikor ezek megindulnak, egyik fia, Edemen, az *Aba-nemzetség* őse is velük megy, míg Ed visszamarad atyjával. A foglalás előtt csatlakoznak az itt hagyottak is, a kik a magyarok bejöveteléig nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték magukat. Anonymus természetesen ezen a szerkezeten is talált változtatni valót. Mivel a hun-magyar viszony mondai hitelét nem fogadta el, csak a jogilag is elkülönített székelyekről említette fel érdekes különlegesség gyanánt azt, hogy a hagyomány szerint ők Attila király népei. Edből és Edemenből kun főnököket teremtett, holott a mátraaljai mondák szerint ezek is székelyek, azaz hunn-utódok voltak. A Csaba-monda egyéb részeit még gyökeresebben megváltoztatta. Csaba személyét elvetve, a délen kalandozó Zuadról beszéli el, hogy népével Görögországban telepedett le, s hogy e népet nevezte volna aztán a hagyomány *Sobamogerá*-nak, Csoba mogyerának, azaz Csaba királyfi magyarjainak.

A végeredmény tehát a krónikákban fenmaradt monda figyelembe vétele és helyes értelmezése mellett is az marad, hogy az a megmagyarosodott idegen fajú nép, mely határórt jelentő *székely* néven s a névnek

¹ Magyar Akad. Értesítő, i. h. 116. (Bonni kiadás, 168—71.)

megfelelő történelmi szerepben külön nemzetiség gyanánt megmaradt, a kozároktól elszakadt s velünk együtt letelepedett kabar törzsszel azonos. Nemzetség-nevét a magyar vagy magyar törzs hegemoniára jutása után ép úgy elvesztette, mint a többi hat hungár törzs. E helyett megmaradt foglalkozást jelentő neve, mely a régi jogviszonyok értelmében eleitől fogva jelezte idegen voltát és az áttelepüléssel hosszú évszázadokra biztosított sajátos közjogi helyzetét. A mely töredéke az elavult legrégebbi törzshatárokon és országvégeken továbbra is nyugaton maradt, a folyton változó hazai viszonyok nyomása alatt elvesztette ősi szerepét s a vele járó kiváltságokat is ép úgy, mint a magyarországi székelyek szerepébe helyezett és szintén beolvasztott idegen besenyők.

Abban, hogy ez eredményig utat törhettünk, jelentékeny része van Pauler, Meitzen, Tagányi, Réthy, Munkácsi, Nagy Géza, Hunfalvy és Szabó Károly kisebb-nagyobb méretű előmunkálatainak. Mi az elszórt adalékok kiegészítéseül mindenekelőtt a vitás *szék* szó történetét kutattuk. Ebbe tartozott bele aztán a *székely* név és a vele szorosan összefüggő *végek* keletkezése is. Az utóbbit magyarázó földrajzi nevek, oklevéltári és krónikás adatok megfejtették előttünk a nyelvjárások eredetének titkát és elhelyezkedésének legmesszebbre visszanyomozható történetét. A végek nyelvtörténeti világa mellett bepillantottunk a megmagyarosodott határőrök mai nyelvének származásába is. Az egymást így kiegészítő adatokat fiatal néprajzi irodalmunk csak a székely kapu csodálatos módon illeszkedő történetével tudta gazdagítani. Pedig, íme, az összehasonlító nyelvészet, nyelvtörténet, jogtörténet, történeti földrajz, néprajz és irodalomtörténet együttes megszólaltatásával most olyan természetű eredményre jutottunk, a melynek továbbfejtését ezután már csakis a kevés figyelemre méltatott néprajztól várhatja a hazai köztörténelem magas foruma.

Dr. Sebestyén Gyula.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Bibliai tárgyú mondák a talaborvölgyi ruthén népnél.

1. Mikor a jó Isten a paradicsom kertjét rendezgette, Luczifer két almamagvat lopott. Isten reápirított a lopásért, de Luczifer erősen tagadta tettét Végre rábizonyított Isten, mondván: «Hisz nyelved alá rejtetted az elorzott magvakat!» Erre Luczifer kiköpte azokat s belőlük nőtt fel ama két almafa, melyeknek gyümölcseből Ádámnak és Évának nem lett volna szabad enniök.

2. Mikor Isten Ádámot megteremté, Luczifer is formált hasonló alakot; csakhogy mikor az életre kelt, *farkas* lett belőle. Ez a farkas legelsőben is Ádámot vette üzöbe, úgy hogy ez futással volt kénytelen menekülni. Eközben Ádám az égerfára kapaszkodott, a hol őt utolérve a farkas beleharapott a sarkába. Ezen Ádám sarkából folyt vértől veres maiglan is az égerfának a héja.

3. Azalatt, hogy Évát a tiltott gyümölcs megízlelésére reábeszélték, Ádám aludt. Midőn felébredve Éva megkínálta vele, Ádám menten bele is harapott; de rögtön rájött ízéről, hogy ez a tiltott fának a gyümölcse. Át is szorította hamar a torkát, hogy le ne nyelje. Ebből származott a férfinek gégején ama csutka, melyet oroszul: Adamovo jabloko-nak, azaz *Ádám almájának* neveznek. Éva ellenkezőleg kényelmesen lenyelte az almának leharapott részét, azért a nőknek nincsen «Ádám csutkájuk».

4. Ádámnak és Évának elkárkozásuk s a paradicsomból való kizárásuk után sem volt rossz dolguk; mert Isten azt mondta volt, hogy csak annyit kapáljanak és vessenek be búzával, a mennyit a kapa nyelével elérni lehet, egy helyt állván. Ádám azonban így okoskodott: «kár volna annyi tért haszon nélkül hevertetni» s gondolkodása szerint jóval többet kapált meg és vetett be. Mikor a búza megért, Isten lejött megnézni a termést. Akkor még a búza a föld színétől kezdve a szál csúcsáig csupa kalászból állott; de Isten látván, hogy Ádám jóval tovább kapált, mint a mennyire a kapanyél ért, kérdőre vonta Ádámot, ki azzal mentette tettét: «hisz elég térség van Uram, sajnáltam parlagon hevertetni». Ekkor az Úr ezt felelte neki haragjában: «No hát kapálj és vess be a mennyit jónak látsz; én meg adok neked, a mennyi nekem tetszik». Ekközben a búza szárán egyet húzott kezével felfelé, hogy a kalászt letépje. Ádám megrémült s megragadta a búzaszár tetejét, mondván: «Uram könyörülj, hagyj meg legalább magnak

ennyit!» A mennyit markával megszoríthatott, olyan nagyságú búzakalásza maradt meg ezutánra.

5. Isten egyes eszközök gyártására tanította az embert. Luczifer is mesterkedett hasonlóan, csakhogy az Úr elvette tőle az értelmet, nem tudott boldogulni gyártmányával. Így többek közt Luczifer megcsinálta az őrlőmalmot: de *pohanicsot* (rugó, mely mozgásba hozza az őrlőtartó tekenőcskét) nem tudott kitalálni. Isten azon feltétel alatt, hogy neki addig engedje birtokába a malmát, meddig a fenyőfa levele le nem hull, megtanította a pohanics készítésére.

Az *aborasapka*¹ és az *ablak* szintén Luczifer gyártmányai. Az aboraszapkat a szobában állította össze s nem tudta kivinni. A lakószobába pedig kívülről egy tekenővel hordotta a világosságot. Ezekre nézve is kikötötte Isten, hogy addig legyen az ő birtokában, míg a tölgyfalevél le nem hull. Ámde, mint a fenyő-, úgy a tölgyfa levele (t. i. az összes) nem hull le teljesen az erdőben soha, ennélfogva ezeket Luczifer birtokába soha vissza nem kaphatta.

6. Luczifer megirigyelte Noé apónak azt a szerencsésjét, hogy a bárkában a vízözöntől megmenekülhetett. Ezért *egeret* teremtett, hogy ez a hajó alját kiráolja s az által a hajó s a benne levők vesztét eszközölje. Az Isten azonban erre egy keztyűt dobott le, mely macskává változott s megette az egeret.

7. Mikor Krisztus a földön járt, egy malom mellett haladt el, melynek molnára valami rejtkehelyről tűnt hirtelen elő, úgy hogy Krisztus urunk megijedt. Ekkor mondá: «Űh, hogy válnál medvévé!» *Így teremtődött a medve!*

8. Évának a többi közt egy csudagyermek is született, hét fejjel, melyek közül hat kigyófej volt s csak a középső emberi ábrázatú. A szülők elrémültek a látvány felett s nem tudták mitévők legyenek. Odajött Luczifer s azon feltétel alatt, hogy e gyermekből származandó ivadékot neki adják, fölajánlja segedelmét. Az egyezés létrejött; Adám újjából eresztett vérrrel írta alá a szerződést. Luczifer erre levagdosta a kigyófejeket, azután a szerződést belevitte a Jordán vizébe s elrejtette annak medrében egy kőbe vésett üregben.

Mikor Jézust Keresztelő Szent János a Jordán vízében megkeresztelte, amaz ráhágott az okmányt tartó kőre, mire a víz elvált; Jézus pedig kivette az okmányt és elégette. Ezután Jánossal egyetemben szentelt vízzel leszálltak Luczifer birodalmába — a pokolra — s kiszabadították a csudaszülött gyermek ivadékait. Luczifer nagy hangon siránkozott azon, hogy a tulaj-

¹ Mi ez? Szerk.

donát képező lelkeket erőszakkal elrabolják; hanem Krisztus azzal vigasztalta meg, hogy majdan a világ végezetén — ítélet napján — rostált búzaszemmel fogja őt jóllakatni, mert ő — a Krisztus — csak szeméjtét szedi majd össze magának. (Ezalatt azt értik, hogy a nagy urak mind a pokolba szállnak és csak a szegények jutnak be a mennyeknek országába.) Erre Krisztus elől ment vala, a kiszabadított lelkek pedig, mint a juhok a bojtár után, utána vonultak kifelé; János végül hátul kísérte a menetet. Luczifer, hogy kárpótolja magát, Keresztelő Szent Jánost fogta le. Krisztus egyszerre csak azon veszi magát észre, hogy János nem jó. Visszafordult tehát Jánosért. De Luczifer körülnyalabolta Jánost s azt mondta: «Ezt nem adom oda». Erre Krisztus megfogva Jánost, oly erővel rántotta ki Luczifer karjaiból, hogy ennek a belei kiszakadtak. Mikor feleszmélt, egyedül látta magát, de ne hogy Jézus őt is elvigye, két lánczra hagyta magát köttetni s egy vastókéhez erősíttetni. Hogy ezek a lánczok soha meg ne lazuljanak, azért ütögetik a kovácsok kalapálás közben az ült, a mivel t. i. a lánczokat erősítik.

9. Ádám halála előtt betegyát környező ivadékainak kinyilatkoztatta, hogy mindaddig nem halhat meg, míg ugyanannak a fának gyümölcséből nem kóstol, melyből hajdan éve elkárhozott. A haldoklónak e végkivánságát teljesítendő, elment egy unokája, hogy azt megszerzi. Meg is szerzé; de mire hazaért, Ádám már meghalt. Most azon gondolkodtak, hogy mit csináljanak a gyümölcsessel. Végre abban állapodtak meg, hogy azt a megboldogult koporsó-jába teszik.

Idővel a sírból ritka szép fa nőtt ki. E fa gyümölcsöt nem hozott, tehát nem volt termőfa. Épületfának pedig évszázadok, sőt évezredek leforgása alatt nem akadt építész, a ki felhasználhatta volna. Végteére, mikor bölcs Salamon király a nagyszerű jeruzsálemi templomot építteté, elrendelte ennek a fának levágatását.

Felépült a híres templom is, de a szóban forgó fa, daczára ép és ritka szép voltának, be nem vált semmire sem. Hogy épen haszon nélkül ne álljon, egy tócsára átjáró pallónak tették; de arra sem vált be, mivel kelleténél rövidebb volt s ha egyik partról valaki rálépett, a másik partnál oly távolság tátongott, hogy azt az illető átugrani nem merészelte. Így ott hagyták heverni a tóvíz színén.

Végre, midőn Krisztust keresztthalálra elítélték, a tanács elhatározta, hogy a különben is hasznavethetlen fából faragtatja a keresztet, mire talán csak majd beválik. Be is vált az erre s Krisztust ezen feszítették meg.

Így engesztelte ki Jézus Ádám elkárhozását azon a fán, melynek gyümölcséből evén, elkárhozott.

10. Illést besorozták katonának. Fiatal nejét viselős állapotban hagyta otthon, midőn bevonult. Húsz évig katonai szolgálatban volt és sem a felesége róla, sem ő a feleségéről az alatt semmit sem hallott.

Húsz év alatt a felesége szülte fiú deli ifjúvá nőtt és jegyben járt. Már a napja is ki volt tűzve menyegzőjének. Illést pontos katonai szolgálataért azzal jutalmazták, hogy teljes katonai fegyverzettel mehetett haza.

Útközben találkozott egy öreges emberrel, ki a következőket mondta neki: «Te hazamész; azt hiszed, a feleségedet fellelvén vele boldogan élsz; hanem én mondom neked, hogy a feleségednek szép fiatal szeretője van, miről úgy győződöl meg, hogy midőn estve haza érkezel, az ablakon meglátod, hogy a feleséged, a mint szeretőjének a haját rendbehozza, azt homlokon megcsókolja.»

Illés hazaérkezett, s a mit az öreg mondott, azt csakugyan saját szemeivel tapasztalhatta. Látván, hogy felesége homlokon csókolta az ifjút, nem állhatott ellen fellobbant szerelemfáltésének s nyilával szívéen lőtte az ifjút.

Most újból távozni akart a nélkül, hogy feleségének megmutassa magát; hanem egy szomszéd emberrel találkozott, kitől az asszony viseikédése felől tudakozódott. Ez elmondta, hogy a nő erényes, igyekező s hogy kárpótolva van eltávozott férjéért, mivel viselős állapotban maradván, szép fiat nevelt fel s most házassítja azt.

Illés megdöbbsent elkövetett végzetes tette felett. Visszatért s megismertette magát feleségével s elmondta minek következtében lett ő fiának gyilkosa.

Most bosszút esküdvén a félrevezető öreg ember ellen annak felkeresésére indult. Álló negyven esztendeig csüggedetlenül bolyongott a világban, hanem azzal nem jött össze sehol.

Megsokalta Isten Illés fáradaimait, tüzes szekeret küldött érte s föl-szólította, hogy szálljon fel reá, a midőn majd megtalálja a keresettet.

Ekkor meglátta s nyila oly retteneteset dörgött, hogy a föld megrendült bele s agyonsújtotta a csaló ördögöt; mert az volt. De ezzel nem elégedett meg, hanem valamennyi ördögöt elakarta pusztítani.

Azt gondolta az ördög, elrejtőzöm a tölgyfába, bükkfába, állatba, emberbe, templomba s más épületbe; de Illés könyörtelen maradt, mindenhol agyonsújtja.

Hanem a rejtkehelyek és tárgyak megnevezésében a «mogyorófa bokor» említetlenül maradt; azért zivatarkor a mogyorófa bokor alá meneküljön az, ki biztonságban akarja magát érezni a villámcsapástól. A hol a

villám az ördögöt agyonsújtja, ott az tüzet fog, melyet csak édes tejjel lehet eloltani. Hol ellenben nem sújtotta agyon, ott nem gyújt s ez «száraz mennykő.»

11. Zsidóktól átvett mondák. a) Ábrahámnak az apja bálványimádó s bálványkereskedő volt. Egész raktára volt kisebb nagyobb faragott istencskékből, melyeket mindenfelé árulgatott.

Történt egyszer, hogy meghagyta Ábrahámnak, hogy a következő vásáros napon vinné ki s árulgatna a készletben levő portékából. Ábrahám gondolkozott a dolgon s azon meggyőződésre jutott, hogy ezek nem lehetnek valódi istenek s ha nem azok, akkor nem illik másokat reá szedni.

Bement tehát éjjel egy doronggal a bálvány-raktárba s a legnagyobb bálvány kivételével, összesúzta, törte valamennyi apróbb bálványt. Ezután a nagy bálványnak kezébe nyomta a dorongot.

Másnap kérdőre veszi az apja Ábrahámot, miért nem teljesíti parancsát?

Ábrahám megilletődését kifejező arczczal azt felelé: «Hja, atyám! csuda történt; mert — jer és lásd — a nagyobb isten halomra verte egy doronggal az apró istenkéket».

«No, már hogy beszélhetsz ily képtelen dolgokat — viszonzá az atya — hisz a nagy isten sem élő, hogy az aprókat összesúzhassa. Ez nem lehet igaz.»

Ekkor Ábrahám fölnyitotta a száját s adott apjának oly alapos oktatást az élő, mindenható Istenről, hogy az ez időtől fogva Istenimádóvá lett s nem kereskedett többé bálványokkal.

b) Mikor Jákób fiai Egyiptomba vitték Benjamin öcscsüket s József azt letartóztatta, abban állapodtak meg, hogy egész Egyiptom ellen harczra kelnek. Ki is osztották maguk közt az utczákat úgy, hogy Judásra három utcza jutott.

Judás e miatt nem csüggedett, hanem nagy kardjával csak úgy kaszabolta az egyiptomiakat. Végre egy egyiptomi óriás ketté szelte a Judás fejét. Azért a harcz csak addig szünetelt, míg Judás a kovácshoz szaladt s vasbronceszal megerősíté fejét, hogy folytathassa a kaszabolást.

c) A kevésbbé felvilágosodott máramarosi zsidók szentül hiszik, hogy Babilonba, hova Izráelt fogságba hurczolták, még megvan tíz nemzetsége s hogy azok megszorodva most is élnek ott.

Akadnak vállalkozó természetű zsidók, kik felakarták keresni őket *Bávlia*ban, hanem odaférközni nem lehet; mert Bávlia forró és köveket hányó tengerrel van körülvéve.

Ez a tenger minden péntek nap déltől szombat estig pihen, de mi a haszna, ha valaki a zsidók közül, illetve bárki oda találna menni, követ-

kezéskép szombat napján érne oda s azok megölnék, hogy a szombatot megszentelteleníté.

De végre is, a kíváncsiság egy zsidót rá vitt az elhatározásra; történjék vele az, a mi!

Péntek napján, délután átevezett a veszélyes ponton. Mire odaért, beállott a szombat. Ő azonban nem ment a városba, hogy kérdőre vegyék, hanem elhatározta, hogy az erdőben barangol a következő péntekig s akkor bátran közéjük megy. Erdőben való barangolása közben reá akadt egy zsidó. Ez — minthogy Bávliában a zsidók óriások — felvette kezére a mi zsidónkat, nézegette minden oldalról s hogy a családjának megmutassa, a felsőruhája zsebébe tette.

Szombat beálltával hazajött és hamar levetette s szegre akasztotta a kabátját; azután ünnepi ruháját felöltvén, imádkozni kezdett.

Mikor belefáradt imádkozásába s kis pihenőt tartandó lecsendesedett, valami gyöngye hang zengedezését hallja. Elálmélkodik, hogy ugyan mi lehet az? Ekkor jut eszébe erdei találánya. Oda rohan a felakasztott kabátjához, kivieszi a piczi emberkét, hát ez hasonlóképen, homlokára szent jelvényeket illesztvén, ugyanazon imákat morzsolja, melyeket ő. Szóba elegyedett vele — héberül — s megértették egymást.

Ez a zsidó aztán világos fogalmat adott a zsidóknak a Bávliában élő testvéreikről.

Nemes Mihály.

„Májfa“-állítás a kulpini tótoknál.

A Bács-Bodrogh vármegyei Kulpin helységben, melynek lakói tótok, szerbek és kis számban németek, szokásban van a tótoknál pünkösdkor a májfa felállítása. Ők egyszerűen «*máj*»-nak nevezik. Pünkösdi szombatján összegyűlnek a gazdagabb legények, főnököt választanak magok közül, rendszeren a leggazdagabb legényt, aztán elszélednek a faluban. Minden legény elmegy ahhoz a lányhoz, a kit szeret és a májfa kENDŐT vagy szalagot kér tőle, mit majdnem mindig kap is. Ugyanaz nap éjjel előtt a legények a templom elé gyűlnek, egy vékonyabb fenyőszálat hoznak elő, annak a végére egy kútostort kötnek és csak ennek a végére a leányoktól kapott kENDŐKKEL és szalagokkal feldisített zöld galyakat. Az így elkészített és feldisített póznát aztán a templom előtti téren lámpavilág mellett beássák, arra vigyázzván, hogy a munkával éjjel előtt készen legyenek. Míg a legények ezt a munkát végzik, a leányokat is bántja a kíváncsiság, odajönnek

és rejtekhelyről nézik a munkát, nehogy a legények észrevegyék őket. Itt marad a májfa hétfő délutánig.

Pünkösöd hétfőjén a délutáni isteni tisztelet után újra összegyűlnek a legények a templom előtt s ott megbeszélve a teendőket, egy részök a zenészekért megy, másrészők a korcsmába. A leányok szintén utánuk szálíngóznak a korcsmába. Mikor a zenészek eljöttek, megkezdődik a táncz. Ez odacsalogatja a leányokat mind. Az alatt a legények kiválasztanak maguk közül kettőt és elküldik a paphoz azon kérelemmel, megengedi-e, hogy az egész legény- és leánysereg elmehessen a paplak udvarára tánczolni? A két kiválasztott legény magához vesz egy-egy feldiszitett üveget tele borral s elmennek a paplakra, ott a bort leteszik a pap asztalára és kéri az engedélyt. A pap az engedélyt természetesen megadja, megkínálja a két legényt borral és ő is iszik abból, a mit ők hoztak. A két legény aztán visszamegy a korcsmába, mire az egész sereg a paplak udvarára vonul, az utcán folyton tánczolva.

A paplak udvarán a leányok körbe állanak, a legények pedig a pap borából és a magukéból isznak, míg a zenészek a pap tiszteletére egy pár népdalt játszanak el, mire a pap pénzt ad nekik. Most a legények elszédlednek, mindenik kikeresi a neki legkedvesebb leányt, a kitől a kendőt és szalagokat kapta és a kivel már a korcsmában is tánczolt — és eljárnak ezekkel egy lassú és egy gyors tánczot. Ezután a zenészek még a pap tiszteletére is eljátszanak egy pár darabot, mire az egész sereg zeneszó mellett elindul a májfához.

Ugyanazok a legények, a kik a májfat felállították, ledöntik azt. Mikor ledöntötték, mindenik a feldiszitett végéhez szalad s egymással dula-kodva igyekeznek letépni a májfáról kedvesük kendőjét és szalagjait, minél gyakran verekedés is támad. Ha mindegyik megkapta a magáét, a póznát elviszik, aztán minden legény visszaviszi kedvesének kendőjét és szalagjait. Ha a leány a legénynek ajándékozza a kendőt, az a viszonyszerlemnek a jele, a miből aztán, ha a szülőknek sincs kifogásuk ellene, rendesen házasság lesz.

A májfa felállításának tehát főjelentősége náluk a szerelem bevállása, mit a legény a kendőkéréssel és azzal mutat, hogy kizárólag azzal a leánnyal tánczol; a leány pedig viszonyszerelmét a kendő odaajándékozásával jelzi.

Megemlítem még a házépítésnél dívó hasonló szokást. Mikor a falakat felépítették, néha pedig mikor a tetőzet favázat felrakták, a mesterek egyik feltűnő — rendesen utca felőli — részén az új épületnek fagallyakból bokkrétát tűznek fel. Feltűzés után a főmester a munkások és a háznépe jelenlétében pohár borral a kezében köszöntőt mond a házra, kívánván, hogy

az Isten a házat is, de a gazdáját is minden bajtól óvja. Köszöntés után a pohárból a *bort megiszsa, a poharat pedig földhöz vágja*. Ezután a gazda tehetségéhez képest kendőket, esetleg ruhadarabokat aggat a bokrétára ajándékol a munkásoknak. A kulpini tótok ezt szintén «máj»-nak hívják és az épületen hagyják a befejezésig, a mikor szintén a főmester köszöntője után leveszik.

Matthaeidesz György.

Adalékok Somogy megye lengyeltóti járásának néprajzához.¹

I. Népviselet. Általában viselnek: bő lábravalót (gatyát), kettőt is, alul t. i. egy szűkebbet, felette egy bővet, száz ránczba szedve; továbbá: kékés vagy fekete posztódolmányt; nyáron «*leves*»-t; kalapot különféle alakút; némely helyen széles, vagy pedig pörge karimájút, máshol kis szélút; némely helyen lapos tetejűt, máshol virágcserep alakút; sőt különösen a pásztor, vagy cselédnép, czilinder-kalap forma magas tetejű kemény kalapot. — Az úgynevezett «*polgár*» nem hordoz szűrt, hanem a pásztor-féle igen, még pedig czifra szűrt, mely fehér színű, különféle szabású; némelyik csak térdig ér (minőt azonban keveset látni), leginkább bokáig érő s vörös sujtásos. A bevarrt szűrűjba rakják a kenyeret, szalonnát. Különben pedig mint általában Somogyban szokás, az öltözék kiegészítő része — ha útra megy a férfi — a vászon, vagy félkör alakú, sallangos bőrtarisznya.

A gatyá ránczbaszedésével a «*fehérnép*» az egész szombat délutánt eltölti. A madzagot ugyanis behuzván a gatyába, hurokra huzzák össze: azután az összekötött madzagot a láb hüvelyk-ujjára erősítik, a gatyát ölbe helyezve ránczokba hajtják, némelykor végig, némelykor csak félig. Úgy áll ez a legényen, mintha egy bő, ránczbaszedett fehér vászonszoknya volna.

A «*leves*» nyári öltöny; pótolja a posztódolmányt. Olcsó pamutkelméből (mit e vidéken «*czájj*»-nak neveznek) készül, ptykés vagy fehér porcellán gombos, piros posztósujtásokkal.

A leányok vasárnap templomba menőre 5—8 kikeményített gyolcs alsószoknyát s egy piros vagy általában színes kelméből készült széles aljú szoknyát és a szoknyával hason kelméjű «*leves*»-t vesznek fel. Nyáron a «*leves*»-t a szép «*mizlis*,» bodros, rövid ujjú fehér ing pótolja. Hajukat ünnepnapon leeresztve viselik, széles, hosszú színes szalaggal körülcsavarva; a hajfonadék végén a szalag csokorra kötve a bokáig ér le.

¹ L. Ethnographia VI.

A korosabb asszonyok egyszerűkaton ruhát viselnek, de általában e vidéken is a nők többnyire «*tutyi*»-t (harisnyát gyapotból vászon talp-pal) hordoznak.

II. Népszokások: Vasárnap és ünnepnapokon a délutáni isteni tisztelet előtt és után a fiatalság a templom körül levő téren csoportosul. Kisebbs-nagyobb csoportokba körbe állva, összefogódnak. Most valamely népies nótát kezdenek dalolni s a dallam ütemei szerint körben forogva az egész csoport ugrál. E játékot egyszerűen *ugrálásnak* nevezik. Többnyire a bőjti időszakban van az évadja. Jól elmulatnak — s kifáradnak, mi nem is csoda, mert körben forgásuk és lejtésük mellett szívből-kedvből dalolják a sok-szor maguk kombinálta (heti eseményekről szóló, esetleg valakit gúnyoló) nóta szövegét, melyből álljon itt néhány mutatvány:

«Rime ráj, rume ráj, rime-rume réj:
Nem azért, csak azért a barnájér'!

Ringó bölesöt, bele való kis párnát,
Hogy a lánya hadd ringassa a fiát.
Rime ráj stb.

Este kezdtem a lovamat nyergelni,
Reggelig tart a szerszámot rárakni.
Rime ráj, rume ráj stb.

Ne messd meg a piros almát, megrothad,
Ne szomorítsd a szívemet, meghasad.
Rime ráj stb.

Hajnal hasad, lovam fején nincs kantár;
Így jár a ki szép szeretőre talál.
Rime ráj stb.

Ne feküdj a széna boglya tövébe,
Köröskörül rozmaryng van mellette.
Rime ráj stb.

Beizentem a szeretóm anyjának:
Ringó bölesöt csináltasson lányának.
Rime ráj stb.

Rozmaryngot leszedik a szagájér',
Sántát, vakot elveszik a jussájér'.
Rime ráj stb.

Kályha vállán a cserép,
Beleesett a segéd.
Segéd uram gyűjjön ki,
Mert a fene benn eszi.

Kályha vállán az író,
Beleesett a bíró.
Bíró uram gyűjjön ki,
Mert a fene benn eszi.

Mikor a szerencsétlen Kund Béla nagybirtokos oly gyászos véget ért,
rögtön megszületett a nép ajkán a nóta:

A Kund Bélát felesége kérte,
Hogy ne menjen este az erdőre:
«Mert nem tudod kívül találkozni,
Előbb-utóbb ott lesz a halálad.»

A Kund Béla kiment az erdőre,
Mert nem hitte, hogy ott legyen vége.
A Salabir megbirkozott véle,
A Karocsi addig mellbe lötte.

A Kund Bélát haza vitték este,
Piros vérbe volt az egész teste.
Felesége elájulva nézte:
Mert nem hitte, hogy ott legyen vége.

III. **Lakodalom.** Ha a legény már házasulandó, többnyire a «szüle» (édesanyja) szemeli ki leendő menyét. Ha vidékről szemelnek ki feleségül valamely leányt, rendesen úgy intézik az öregek a «sort», hogy valamely vásár alkalmával találkoznak mindkét részről az «érdekelt felek». Az öregek összekerülvén «csés jónapot» kívánnak egymásnak, majd elkérdegetik egymástól az ismerőseket, a sógor, koma stb. hogylétét, az ujságot és sok egyebet, miközben a fiatalok is egymást köszöntik és jó távolról állva egymástól, kezet szorítanak, alkalmat találnak szót váltani. Így járják azután be együtt a vásárt; utóbb akár egyik, akár a másik részről csak kirukkolnak, hogy hát így jó volna, úgy jó volna, hogy a «leány meg a gyerek» összekerülnének. S ha sok tapogatózás, csürés-csavarás után végre is szóval megegyeznek, a leány zsebkendőt ad a legénynek. Ez a zálog s ezzel a legény fel van jogosítva a leány meglátogatására, mi rendszerint szombat este történik. Ha azután a legényről a leány szülei csak jót hallanak — mert a paraszt gyanakodó, tudakozódik suttyomban — akkor a leány még két vagy több selyem kendőt ad a legénynek s ezzel eljut abba a stádiumba a dolog, hogy a legény násznagyai elmehetnek «kullogóba.»

Rendszerint szombaton este van a *kézfogó*. Sütés-főzés ugyan van a konyhában, bort is *rendelt* haza a gazda; de azért sem a kérő, sem a kiadó násznagy addig a jóból nem részesülnek, míg az «egységet» meg nem kötik. Az egységen pedig részt vesznek a násznagyok mindkét részről. A kérő-násznagy előadván mibenjárását, a kiadó-násznagy csak oly föltétel alatt hajlandó a leányzót elbocsátani, ha kérő-násznagy uramék, illetve a vőlegény, pl. 50 frt (a szerint a milyen módos a vőlegény) nászajándékot ad készpénzben a leendő menyasszonynak. — Ez a kelengyepénz, ebből vásárolja meg a menyasszony az esküvőre készülő ruhát. Viszont a leány a vőlegény számára ígér egy szépen kivarrott vászon inget és egy 8—12 szélből készült gatyát. — Sok húza-vona, alkudozás után végre megállapodnak a *kelengyepénz* mennyiségén. Most a «móring» megállapításán foly a heves alku. Ez jobban életbevágó kérdés lévén, sokszor órákig ígérgetnek, alkudoznak s nem ritkán az egész házassági ügy megfeneklik ezen s a násznagyok éhkoppal kénytelenek elhagyni a házat. — Ha azonban sikerül az egység, a hozomány (móring) megállapítatott, a magtalan elhalálozás esetére (mi rendesen 3 évre szól) a vőlegény, mint a menyasszony részéről a házhoz vitt ruhanemű (úgynevezett *katona-ágy*; egy egész katona-ágy pedig 9 darabból áll. u. m. 1 dunyha, 2 vánkös, 2 lepedő, 2 törülköző, 2 szakasztó ruha) kire maradása iránt tisztába jöttek: akkor valahonnan előkiabálják a szégyenlős leányzót, beszélítják és röviden megmagyarázzák előtte is a kötött egyezséget. — Most már találunk! Sőt a

nagy öröm nem férhet meg a házban, azért a család valamelyik suhancza kiáll a pitvarba s pisztolysütögetéssel adja tudtára a falubelieknek, hogy N. N. leányzót *«kikérték»*. Elmulatgatnak hajnalig, ekkor szétoszlik a vendégsereg.

Kora reggel, vasárnap virradóra, a násznagyok, a vőlegény és menyasszony elmennek előbb a mesterhez (kántor) hirdetőt íratni. E czédulával — mint dokumentummal — pedig a lelkészhez, a ki előtt a házasulandók kezét fognak.

A háromszori kihirdetés megtörténte után valamelyik keddi vagy csütörtöki napon délelőtt van az esküvő. Előzőleg a választott vőfélyek kétszer invitálják meg a vendégeket. Hangos dalolással mennek végig az utcán, betérve a házhoz, hol tisztesség-tudással ilyenforma dikciót mondanak :

«Dicsérjük a Jézust, édes Megváltónkat,
Küldjön e hajlékba békét és nyugalmat.
Engedelmet kérünk alázatossággal,
Hogy belépni mertünk ilyen bátorsággal.
De Virág Jánosnak, a vőlegénynek vagyunk
küldöttei,

Ki Daru Pál 'ramat tisztölettel kéri :
Hogy a ránk következő kedden (csütörtö-
Egész családjával mind megjelenjen. [kön]
Ezeket elmondottuk illő tisztelettel,
Kivánjuk addig is éljenek békével.
Dicsértessék a Jézus Krisztus !»

Persze, ily szép köszöntésre és *«mögtsztölésre»* egy-egy kalázli bor kijár a vőfélynek . . .

A lakodalom előtti napon a nyoszolyó-lányok összehordják az innen-onnan kölcsönként edényeket, székeket stb. s igen természetes, a másnapi mulatság reményében jókedvük kitör s mivel a fejükön levő nehéz egy véka edény miatt ugrálni nem lehet, hangos *«hujú, jújújú»* kiáltozást hallatnak.

Ezen este már kedélyes vacsora, sőt muzsika és táncz is van. A rokonság és szomszédok asszonyai a szakácsnék, kik egész éjjel fennvannak, sütnék-főznek, — és isznak. Azért is divatos a mondás: *«félre áll a szája, mint a lakodalmi szakácsné kontya»* . . .

Mielőtt a lakodalmi menet elindulna az esküvőre, az egybegyült nászsereg előtt ünnepélyesen felolvassák a házassági szerződést. Ezután a vőfély versben elbucsztatja a menyasszonyt szüleitől ilyenformán :

«Vajda! hegedűnek álljon meg zengése,
A sarkantyúknak is némuljon pengése.
Mert bucsúzásomnak most léssen kezdése,
Legyünk csendességben, míg léssen végzése.
Dicsőség Istennek a nagy magasságban
Ki lakik az égben fénylő boldogságban.

A ki nékem rendelt egy igazi társat,
Kivel hogy megnyerjem mennyeknek orszá-
Reszketnek ajkaim belső félelemtől, [gát.
De még jobban remeg szívem belső szere-
lemtől.
Engedjeteek szülék, ha megbántottalak

És hogyha vétettem, vagy szomorítottalak.
Köszönöm szülőim hű szereteteket,
Melyet nem érdemlettem, gondviselésteket.
Majd kiesik nyelvem megbágyadt helyéről,
Könyeim mint patak úgy folynak szemem-

Óh édes jó anyám ne epeszd magadat, [ből.
Bocsáss el engemet, kedves leányodat.
Hozzád szólok, nyujtom bucsúzásom
Kedves édes apám — immár elinduljunk.]

Mindezt oly hangos zokogással kísérik, hogy szót alig lehet hallani. A szülék megáldják gyermeküket, ezután a menyasszony sorba csókolja a rokonokat s a menet muzsikaszó-kíséret mellet megy az esküvőre.

Ezután naphosszat van *«kolláció»*: fonatos kalács és bor, meg azután táncz. Este a nagy vacsora. Ilyenkor a menyasszony és vőlegény számára egy közös tányér van, ebből ők közösen esznek, sőt a vőlegénynek privilegiumképen kalapját is fején kell hagynia. Ha az étek felhordása késik, a türelmetlen násznépet a vőfélyek kitartják verssel, ilyenformán:

«Szerencsés jó estét kívánok mindennek,
E menyegzős házba összegyűlt vendégnek.
Hozzám tartozó jámbor legényeknek
S ide beszólitott szép kegyes szüzeknek.
Éljen!

Drága uraimék, jó asszonyaimék
Ide gyűlt szép bokor hajadoni vendég!
Tudják azt mindnyájan, nem sokat tanul-
Az iskola elől gyakran elfutottam. [tam,
Azért ám eleget nyughatalankodtam,
A míg valamibe én bele okultam.
Hanem a mi szegény házunktól kitelik,
Ha ide behozom, tudom, hogy szeretik.
Mivel jó gazdánknak az az akarátja,
Hogy vendégi vígan legyenek, biztatja:
Általam izeni: készül a vacsora,
Csapra van ütve mind söre, mind bora.
Éljen!

No, Csalaki koma, czimbalmód zendüljön
Úgy, hogy a menyasszony füle megesen-
düljön.

Verd el a Rákóczy híres szép nótáját,
Melyre sirt, a mikor vívta Belgrád várát.
Napkeleti bölesek módjára érkeztem,
Páris fiával tengeren eveztem
Magammal együtt több jó pajtásimmal,
Vigan zengedező jó barátaimmal.
Felséges királyunk az Isten éltesse,
Országát, népeit igazán szeresse.
Vigyázzon ő reánk a szükségainkbe,
A nép egyezségét szüntelen kövesse.

Éljen!

A magyar nemzetet az Isten éltesse,
Öregét és ifját bőséggel szeresse.
A szép ifjúságot szárnya alá vegye,
Az Isten kegyelme legyen mindig vele.

Éljen!

... És így tovább. Így biztatgatja az első vőfély a vendégeket, míg végre tálalnak. Ekkor előbb nagy hetykén kiált a vőfély: «Halljunk szót uraim», vagy «Hallgass! Hallgatassék!» s beköszönti a levest — kezében a forró tál leves, utána még sorban állnak az étek-hordók:

Érdemes vendégek, nem üresen jöttem,
Étekekkel terhelve vagyon mindkét kezem.
De mielőtt hozzányulnak a kanálnak,
Buzgó szívvel hálát is adjunk az Úrnak.
(Éljen!)

De hogy én most itten hosszan ne papoljak,
És a forró táltól sebeket ne kapjak,
Vegyék el kezemből ezt a forró tálalt,
A melyet az újjam már tovább nem állhat!
(Éljen!)

A hátam megett is még húsz legény vagyok.
Azoknak is kezét süti igen nagyon.
Ne tántorogjon hát most előttem senki,
Mert a nyakát hamar leforrázom neki!
(Éljen!)

Itt tehát a leves, melyet adott jó hús,
Azért itt senkinek szive ne legyen bús.
Nosza muzsikuskok szóljon hát a víg tus,
Ezzel dicsértessék az Úr Jézus Krisztus
(Éljen!)

... És így tovább! Minden felhordott étekre ráillő verset mond a vőfély, a melyben tréfás mondások fordulnak elő s dicséri, kínálja a vendégeket. A kása feladáskor az egyik szakácsnének bekötözött kezében nagy merítő kanál van, míg a vőfély meszelőt tart kezében. Kását csak az kap, a ki a megsebesült (!) szakácsné kanalába pénzt dob s a ki vonakodik annak a meszelővel végig simogatják ábrázatját. — Sok egyéb bohókás jelenetek fűszerezik a víg lakomát, melynek végzetén egy tányérra két pohár tétetik, a vőfély bort önt a poharakba, a cigány pedig rázendíti a tust. Az egyik poharat a vőfély, vagy ha páros személyek ülnek egymás mellett, a poharakat a férfi és nő kezébe fogja s kedvelt nótájuknak muzsikálása mellett a pohárral lejtik a taktust; kiűriteni pedig csak úgy szabad, ha a tányérra néhány krajczárt tett az illető, a kinek a tus szólt.

Mindezek után, mielőtt az asztaltól felkelnének, a vőfély a násznagyoktól kikéri előbb a vőlegényt, azután a menyasszonyt, ilyenformán:

Muzsika szól hangosan,
Lábom rakom módosan,

Kérem alázatosan, kérem násznagy urakat:
Eresszék ki kezemre a mi menyasszonyunkat.

Az engedelmet megadják; a kijutás azonban nem oly könnyű, miután a vőlegény és a menyasszony az asztal belső sarkánál ültek, így tehát többnyire az asztalon keresztül lépeget s ugrik ki a kikért személy.

Éjfél tájban a menyasszony csendesen eltűnik a mulatozók közül. Őt most a sok rokon-asszony megfosztja hajadoni, illetve menyasszonyi koszorújától, egyszerűbb ruhába öltöztetik, fejét fekete selyemkendővel — melynek végét kis piros szalagcsokor fogja össze — hátrakötik, a vőlegény pedig háromszál égő gyertyát fog újjai közé s egy tányért vesz kezébe. Így indulnak a vendégek közé. A muzsika elhalgat, a vőfély bemutatja az új menyecskét, azután egy tánczra invitálja — pénzért és ajándékért — a vendégsereget. Akad is vállalkozó elég, ki pénzt, ki ajándékát adja a vőlegény kezébe. A leleményes fiatalság nem egyszerre, hanem apródonkint dobálja krajczárjait, hatosát a tányérba, hogy annál inkább megpörgethesse a menyasszonyt. Még a korosabbak is megforgatják az új menyecskét, ki a közelebbi atyafikat meg is csókolja...

Ezután átveszi uralmát a fesztelen jókedv. Mulat kiki kedve szerint, míg nem a tánczot is megúnják s ekkor különféle bohózkodásokkal, tréfákkal mulattatják egymást, pld. az egyik felöltözik papnak, prédikál; vagy

összeszednek a ház körül található mindenféle dib-dábot s azt kisorsolják. — Reggel felé azután lassankint elszökdösnek a vendégek. Azonban még talán le sem hunyhatja egyik-másik a szemét, mert a társaság vígabb eleme lánczokkal kötelekkel s furcsán öltözve megjelennek házánál és megkötözik a dezentort, így kísérik vissza a lakodalmas házhoz, hol ki kell tartani a mulatságot délig vagy estig.

IV. Pünkösdi díszmenet. Az evang. vallásúaknál a pünkösdi díszmenet ugyanolyan, mint a kath. gyermekek *«pünkösdi járása.»* 12 leányka fehér ruhába öltözötten ilyen rendben megy házról-házra: 2—2 koszorus leányka elől, 2—2 utánuk, kik egy selyemkendőkkel betakart koszorus kis leányt vezetnek kézen fogva, ezek után ismét 2—2 s leghátul egy nagyobb leány közönségesen öltözködve, ki az alamizsnás kosarat viszi utánuk.

Minden háznál beköszöntenek: szabad-e pünkösdt köszönteni, majd karba éneklük:

A pünkösdeknek jeles napján
Szentlélek Istent küldötte
Erősíteni mi szívünket — az apostolokkal.
Melyet Krisztus ígért vala,
Akkor az Ő tanítványa
Mikor mennek mennyországba
Mindenek láttára.

Tüzes nyelveknek szólása,
Úgy mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejekre — nagy hirtelen.
«Segélyjének (sic!) királynénkat [séggel.
Királynénkat, asszonyunkat,
Bár kalácsot, bár tikmonyat — katonaforintot.»

Most a kis pünkösdi királynét két leányka felemeli s meglóbalván a karjukon ült, így kiáltanak fel: *«Akkora legyen a keetek kendere.»* Minél többet raknak — kalácsot, pénzt stb. — a kosarukba, annál szivesebben emelgetik kis királynéjukat. Ha ellenben nem adnak nekik semmit, akkor leültetik a földre, sőt az elmenő éneket. (*«Már minékünk el kell menni, Isten fiát látogatni, dicsértessék a Jézus Krisztus.»*) sem éneklük el.

V. Babonák. E vidék köznépe is — mint másfelé — vallásos buzgóságában sokszor babonás. Ha a hír felkapja szárnyára, hogy itt vagy ott a szűz Mária megjelent valamely forrásnál vagy kútban, elhagyja az asszony nép legszorgosabb dolgát, elmegy csodát látni. Hatósági közbelépésre van ilyenkor szükség, mert papjának, tanítójának meggyőző érveléseire sem hallgat. Egyik község kútjában is állítólag megjelenvén a szűz Anya, az ottani malom tulajdonosa, hogy kézzelfoghatólag bizonyítsa, miszerint nincs a kútban a szűz Anya, leeresztett egy vasmacskát. Majd szétszedte a nép ezért.

Hisz a *«rostafordítás»*-ban s erősen állítja az asszony népség, ha valami elvész a háztól, az ollóra szúrt rosta megbizonyítja: ki lopta el s

hova rejtette az elveszett holmit. Csakhogy a rostafordításnak titka van! Először is olyan rostát kell a titok kitudásához használni, mely három karácsonyon az asztalon volt. — A fordítás pedig úgy történik: oda, a hol a rosta össze van eresztve, egy szétnyitott ollót szúrnak. Két hajadon pedig előbb letérdel és elimádkoznak Szent Péter és Pál tiszteletére három Miatyánkot, majd felkelvén, mindenik hajadon a gyűrűs ujjára állítja az olló fogantyuját, kérdezén a rostától: «Szent Péter és Szent Pál, fordítsd meg e rostát és ez mondja meg, Kerekes Zsuzsi (név, a kire gyanu van) vitte-e el pl. a fehérabroszt? Igen! vagy nem!? Hova dugta!? A padlásra a kémény mögé? Persze, a rosta — hit szerint — mindenkor megfordul, mikor a kérdezett személy vagy dologra stb. helyesen tették fel a kérdést . . .

A *megöntés* igézés ellen napirenden van. Nemrégiben egy folyton síró kis gyereket vitt el anyja a rossz vajákos «*javós*»-hoz mint itt mondják — ki így szólt: megrontotta a *rossz* a gyereket, majd kiüzöm belőle. — Ezzel megfogta a gyermeket lábánál fogva s egy létra fokain keresztül — alulról fölfelé, meg felülről lefelé — nyujtogatta . . . Mire az anya hazament, gyermeke meghalt. Olyan titokban tudják tartani az ily kuruzslásokat, hogy csak alig, vagy későn jut tudomásra.

Divatos nyavalya e vidéken a református községekben a *kenés*. Uralkodó rendszer ugyanis az «egy gyermek». Hatóságok szigorú utasítása a bábák s az előljárók részére csak alig hogy némi javulást teremtett az utóbbi időben.

Csáky Elek.

Néprajzi adatok Tisza-Roff vidékéről.

I. **Lakás.** Az itt lakó nép a «szoba» szót nem ismeri; helyette ezt is *ház*nak nevezi. A házat véggel az utcára építik. A mi a ház anyagát illeti, fala rendszeren *vályogból* (sártégla), a teteje pedig nádból készül. A tető két végére *vértelket* (tűzfal) szoktak rakni szintén vályogból. A ház elejére *gangot* (folyosó), a tető aljára pedig *ereszetet* (csurgás) csinálnak zszindelyből.

A lakás melléképületeit, ú. m. kamrát, istállót és pinczét a háztól külön építik és pedig az istállót az udvar azon részére, mely a házzal szemközt esik, a kamrát pedig a ház és istálló két vége közé, az utcának háttal fordítva. A tehetősebbek a kamra alá pinczét is csinálnak, a szegényebbek a helyett *vermet* (pinczealakú gödör) ásnak az udvarra.

Bútor dolgában elég egyszerűek. A szobában rendesen egy festett asztal, a körül egy *fakanapé* (nyitott három szögű falócza), egy ágy, néhány székek, egy bubos és a gazdabbaknál egy *kaszli* (kihúzás fiókú szekrény) van. Ezek ősi szokás szerint úgy vannak elrendezve, hogy az asztal a szoba felső jobb *sarkában* (szöglet), másik sarokban az asztallal szemközt az ágy és az ajtó mellett balról a bubos (kemence) van.

II. **Ruházat.** A mi a ruházatot illeti e tekintetben a nép egészen kivetkőzik ősi egyszerűségéből és mind jobban a divatnak hódol. Különösen a nőnem annyira bálványozza a pompás ruhát, hogy ezt mindennél előbbrevalónak tartja s a melyeknek selyemkendője, színes *stimflije* (harisnya) nincs, azt igen szegénynek tartják. De legfeltűnőbb a jászvidéki nők öltözködése. Ezek már többnyire kalapot és napernyőt is viselnek és a többi ruhájuk is csupa selyem és bársony. Sajátságos azon a vidéken a menyecskekorhoz kötött fejkötő, mely kemény papírból van készítve, kívülről aranyozott díszszel bevonva és lelógó szalagokkal ellátva. Alakjára nézve hasonló a turbánhoz. Ezen öltönydarab az Alföld felső részén is igen dívik és némely helyen pl. Heves vidékén olyan magas, hogy néha félméternyi.

Télen a nők vattával bélelt rövid kabátot viselnek, melyet *«bajka»*-nak neveznek. A Mátra vidékét kivéve, a régi ködmön helyett mindenütt már ezt használják. Jász-kún vidékén a gazdagabbak vasár- és ünnapra különféle színű bársony kabátot vesznek, úgy hogy némelyeknek öt-hat ilyen kabátja is van s ezeket időnkint, kivált nyáron, a gang elé akasztott zsinórra sorba kirakják.

A férfiak csak annyiban tértek el a régi ruházatkodásban, hogy ünnepnapokon a ránczos bő *gyócsgatyu* (lábravaló) helyett magyar, csizmába való nadrágot viselnek és akkor az alá *szuka* nevezetű szűk lábravalót öltenek.

Feltűnő az alföldi pásztorok nadrágja. Ez tulajdonképen pantallónak van megvarrva s oldalain a tűzérkatonáéhoz hasonló, de annál szélesebb paszománttal van díszítve. Ennek közepén végig egy sor fényes nagy ólomgomb díszlik hasonlóan a megyei pandurok viseletéhez.

A régibb népviseletből fenmaradt legáltalánosabb ruhadarab a *szűr*. E nélkül parasztembert képzelni sem lehet. Ezt használja otthon és a mezőn takarónak, ez a hidegben a téli *gunyája*, esőben mintegy áthatatlan esernyője, szóval elmaradhatlan ruhája.

A másik, szintén régi keletű ruha a *bunda*. Leginkább télen használják, mikor kocsin mennek valahová; máskülönbén igen nehéz, mert magyar juh bőréből készül: e mellett annyira meleg, hogy a gyengébb embert meg is izzasztja. Minthogy így a legcsikorgóbb időben is megvédi az embert a

hideg ellen, innét magyarázható a közmondás: *Télen bundádat, nyáron tarisznyádat el ne hadd.*

III. **Étkezés.** A magyar parasztnép rendszeren 2-szer eszik napjában: reggel és este. Reggel korán kel, elvégzi a házi és egyéb gazdasági teendőket és csak azután 8—9 óra körül eszik. Este ismét dolgozik, míg lát és akkor fog az estebédhez. E tekintetben valamennyi rangú és osztályú ember közt legmértékletesebben él a földműves; mert ritkábban és csak akkor eszik, midőn már jól megéhezett.

Az alföldi népnek legkedvesebb és legszokottabb eledele az ú. n. *leb-bencs*. Ez igen olcsó eledel és könnyen, 5—10 percz alatt elkészül. Maga a lebbencs nem egyéb, mint napon szárított tésztalaska, mely vízzel, kevés paprikával fő. A munkás osztály a mezei munkáknál hétről-hétre nem eszik egyebet ennél. E végből magával hordja az e célra készült vasedényt, szalonát, paprikát és egy zacskóban laskát. Mikor az evés ideje elérkezett, a mezőn található száraz kórókból tüzet raknak, ráteszik a *lábast* (három lábú vasedényt), tele öntik vízzel; mikor forrni kezd, beletesznek egy fél ujnyi szalonát, kevés paprikát és egy marék laskát. Néhány percz mulva leveszik a tűzről és kész a lakoma.

Megesik olykor hosszabb munkaszünet alkalmával, hogy dúsabban ebédelnek. Ez az ú. n. *«pirítós»*-ból áll. Ekkor szokott módon tüzet rakva, egy db. szalonát nyársra húznak és azt a tűz felé tartva forgatják. Mikor olvadni kezd, a zsirt kenyérre csepegtetik és abból falatoznak. A szalonna a hevítés folytán végre megpirul, ekkor leveszik a nyársról és a kenyérrel megeszik.

A fentiekén kívül otthon leggyakoribb étele a földműves osztálynak a főtt tészta. Húst igen ritkán és legtöbbit télen esznek, az ősszel levágott és felfüstölt disznóból. Nyáron át a módosabbak vasárnaponkint kevés marhahúst is esznek.

IV. **Népies szerszámok.** A nép egyszerű foglalkozásánál fogva a házi munkához szükséges szerszámok nagy részét maga készíti és természetes észjárásával el is nevezi. A leggyakoribb nép iesszerszámok fából készülnek. Így pl. dohánytermelő vidéken — a mi az Alföldön nagy mértékben dívik — a *kukások* (dohánykertészek) a következőket használják: *zsinég*, (zsinór), a mire a dohányleveleket fűzik; *kuka* (ékalakú vessző), mely a zsinór két végére van kötve és melylyel a dohányt szárítás végett megakasztják; *bálfa*, méter nagyságú négyszögletes rudak a dohánycsomók összeszorításához; *hacsura*, gyékényből készült terítő a melegágyi dohányplánták betakarására.

Egyéb mezei munkánál sajátos eszköz a többi közt a *tokmány*. Ez egyszerű tehénszarv, melynek nyitott végére egy kis fakapocs van csinálva és ennél fogva oda akasztják ruhájuk *korczdába* (alsónadrágba való zsinór). Ebbe teszik a *fenkövet*, melylyel a kaszát időközben megélesítik.

A *csobolya*, 20—30 literes hordócska; attól abban különbözik, hogy ez két oldalán lapos és a végén gömbölyű vagyis így inkább kerékalakú. Egyik pontján egy lyuk van fürve kiálló csucsos. Nagyobb mezei munkánál vizet hordanak benne a munkások számára.

A *lajt*, egyszerű nagy hordó 4—5 dm-ternyi szájjal, melyben hosszabb szárazság alkalmával a dohánypalánták lecsolásához vizet tartanak. A két utóbbi eszközt nem maguk készítik, hanem többnyire vásáron veszik a *bognár* mesterektől.

V. **Házi ipar.** A mi a házi ipart illeti, e tekintetben az alföldi magyar nép nem igen jártas. Mindamellett némi ipartermék nála is található. Ilyenek pl. a *dagasztóláb* négy rudra erősített négy lábú eszköz, melyen a kenyérsütő teknőt tartják; *szénvonó*, melylyel a kemenczében a tüzet kaparják; *keresztfa*, (kettős szárú kereszt), melyet a teknőben a kenyértésztára helyeznek; *elötte*, a ház falán szárított lapos sárdarab, melylyel fűtés után a kemence száját betakarják, hogy a melegség azon el ne illanjon; *pár* (házi élesztő). Ez utóbbi következőleg készül: Egy csomó korpát meleg vízzel összekevernek, abba a mult sütetből fenmaradt *kovászt* (nyers drb. tésztát) tesznek, azzal összegyúróják és pogácsa alakokban egy arra készült párszárító kason a napra kiteszik száradni. Ezt bolti élesztő helyett kenyérhez használják. A *patka* (kis pad) a kemence körül egy alacsony fapad, melyre télen ráülnek és a búbos melegét úgy élvezik.

A Tisza mentén lakók a fentiekén kívül több cikket készítenek gyékényből, nádból és vesszőből. Gyékényből csinálnak *szakajtót* (kis kerek kosár), a mibe a nyers kenyeret a teknőből formába teszik: *lábtörölt*, *dohánytartót*, *asztali díszkosárcákat*, *pár- és gyümölcsszárítót*, *téli takarót* az ablak külső részére és *méhkast*. Nádból készül a kerítés, háztető, sárboltozat stb. A kerítést mindenik megtudja maga csinálni, nemkülönben a sárboltozatot is, hanem a háztetőt az úgynevezett *nádverő* ember készíti. Magán használatra tudnak vesszőből különféle kasokat, vesszőboronát — ez pótolja a vasboronát sokszor és a vetést szépen elsimitja — kocsiodalt stb. készíteni. A házi iparcikkekhez sorolható még a férfiak által készítettetni szokott czirokseprő és lőszörkefe. E két cikket sokan tudják készíteni.

Végre nevezetes még az alföldi nép tüzelő anyagának, az ú. n. *tőzek*-nek előállítását. A szarvasmarha ürülékéből készül és hogy arra alkalmas legyen,

a gazda részéről elég fáradságos gondozást kíván. Télen át, midőn az emlős állatok otthon vannak, a szalmás alomtól külön helyre rakják; tavaszra aztán összeérik, ekkor az udvar egy részén a földön elterítik egy famintával, négyzet alakokra elvágják és mikor jól kiszáradt, felszedik csomóba. Kemencze-fűtésre igen alkalmas, mert jó meleget ad, olcsó, 1 kr. darabja és öt darab elég egy fél napi fűtésre. E mellett szagtalan és ha ügyesen bánnak vele, tisztán lehet kezelni.

VI. **Néphit** 1. Az alföldi nép erősen hiszi, hogy a mely község határán keresztül *idegen halottat* visznek, azon évben a jég elveri a határt. — 2. Ha a *kutya vonyításkor* (sajátságos ugatás) fejét felfelé tartja: tüzet jelent, ha lefelé halált. — 3. *Favirágzásra, levélhullásra vagy holdújságra* kelt csirkék négy hétnél tovább nem élnek. — 4. A mely gyermek három napnál később kereszteleetlen marad, szerencsétlenség éri. — 5. Ha *újholdra* eső esik, abban a hónapban mindig fog eni. — 6. Álomban *meszezni*, sok embert látni vagy *csókolózni*, halált jelent. — 7. *A ki foggal születik, boszorkány* lesz belőle. — 8. A ki testében zibbadást érez, a *boszorkány* nyomta meg. — 9. A kihez a *boszorkány* a kantárját vágja, az is boszorkány lesz. — 10. A *boszorkányok* a kutyát lóvá és lovat kutyává *változtatják*. — 11. Egy embernek egyszer a *boszorkány megrontotta a tehenét*. Elment egy tudós asszonyhoz, a ki így gyógyította meg: Vett egy *új fazekat* meg egy botot, ezzel megsimogatta a tehenet, a mitől az anyji tejet adott, hogy bele sem fért a fazékba. Azután a tejet háromszorra beleöntötte a befűtött kemenczébe, mialatt a ház ajtaját jól bezárta és addig senkinek ki nem nyitotta, még a tej füstje el nem ment. Így a boszorkány többet nem bírta megrontani. — 12. A *boszorkányok* hajnalonkint kijárnak a legelőre, egy lepedővel összeszedik a *harmatot* és vajat csinálnak belőle. — 13. A ki a *keresztúton* valamit átlép az meg lesz rontva. — Egy idevaló ember beszéli, hogy egy reggel kiment a határba. A keresztúton egy köcsögöt látott leborítva. Felvette s látja, hogy 5 szem bab és 14 szem borsó van benne. Kapta és kiszórta, a fazekat pedig visszatette. Másnap csupa fekélyes lett a teste. — 14. Ha valakinek *szemölcse van a testén*, menjen ki a *keresztútra*, keressen egy drb. sarat, mely a ló patkójáról lehullott, azt vegye fel és *hajtsa el hátra felé*; de ne nézzen arra és akkor a szemölcs elmulik. — 15. A ki éjfélkor kimegy a *keresztútra* és azt hétszer körüljárja, annak az *ördög* nem árthat. — 16. A Mátra vidékén a *garabonciás diákról* azt hiszik, hogy az erősebb a sárkánynál és ha kérelmét teljesítik, akkor egy percz alatt felkeresi a *sárkányt*, azt legyőzi és nem engedi, hogy azon községben vihart támaszson. De ha nem adják neki azt, a mit kér, akkor biztosan jég lesz a határban. — 17. Egy Bodajkra való és most itt lakó ember

beszéli, bogy egy ott levő uri család *sírboltjában, minden éjjel kutyaugatást lehetett hallani*. Minthogy a sírbolt a templomban van, az ugatás mindig megrémítette az ájatoskodókat és azon gondolatra jöttek, hogy bizonyosan a rossz életű egyik N. (elhunyt) úr ugat. Ezen meggyőződésükben kivették az illető koporsóját és Csóron egy tóba dobták. Azóta megszűnt az ugatás, az illető úr pedig kijár gyakran a tóból pulyka képében. Ez történt a 60-as években. — 18. Ha valakinek elvész valamije, elmegy afféle *tudós asszonyhoz* elpanaszolni, a ki azután így deríti fel a tolvaj nevét: Elővesz egy rostát, abba tesz egy zsoldárt, egy drb. szappant és egy fésüt: azután egy olló hegyére állítván a rostát, az olló fülét pedig a bal kéz egyik ujjára akasztva azzal a *rostát forgatja*, miközben ezeket mondja: Sz. Péter sz. Pál fordítsd meg a rostát N. N. N...-re s így több gyanus egyénnek neveit elősorolván, a melyeknek kimondása közben a rosta megáll, az volt a tolvaj.

VII. **Népszokások** 1. A *disznótor*. Az alföldi nép egyik régi és általános családi ünnepe a disznótor. Ősz vége felé midőn már hűvösebb az *ájer* (levegő) a hajnali órákban hol egyik, hol másik ember udvarán lobogó tüzet lehet látni, a mi a disznótornak az előjele.

Az előtte való napon meghívott vendégek közül a közelebbi szomszédokban lakók megfognak a disznót, az udvar közepén leterítik és egy disznóölő késsel leölik. Azután kezdődik a perzselés. A disznót betakarják szalmával meggyújtják rajta és úgy perzselik le róla a szórt. Erre a házbeli és a szomszéd gyermekek is felkelnek és a tűz körül csoportosulnak. A segítő társak hosszúnyelű vilákkal ott állanak s egyik szalmát rak, a másik a tüzet igazgatja, a harmadik pedig a villa tüzes végével az eltakart részekből kiperzseli a szórt. A gyermekek már ilyenkor nyilvánítják örömüket és előre osztozkodnak a prédán; mert a disznó fülét és farkát ők eszik meg perzselés után, éhgyomorra. Egyik-másik ilyen kifejezésekkel osztozkodik: *«Fültre farkára!»* A perzselés után vízzel szépen megmossák a disznónak minden részét, késsel megtisztítják, mire körülbelül megvirrad. Ekkor a házi gazda egy butykos pálinkát hoz elé és mindenik jót húz belőle. A házi asszony is megteszi az előkészületeket. Azután az emberek a disznót szét darabolják, vigyázva, hogy a pecsenyének, kolbásznak stb. minden darabját külön rakják. Mikor a hentesi mütétet elvégzik, a gazdasszony a pecsenyének valóból jókorát megsüt és a disznóelőket jó fölöstökkel (reggeli) ellátja. A férfiak így befejezván hivatásukat, következik az asszonyok szerepe. Ezek különben már előtte való napon is készültek, midőn a szomszédasszonyok ösezegyültek *csiga csinálni* (csigának híják ugyanis a tészának egy nemét, melyet kiváló ünnepek, ú. m. lakodalom, kézfogó vagy disznótor alkalmára

a levesbe főznek). Ezek most egész nap igen el vannak foglalva, mert estére még legalább 20 szál kolbászt, ugyanannyi hurkát kell csinálni, azokból egy részt estére megsütni, továbbá a leölt disznó zsíráját mind leszedni stb. A házi gazda ilyenkor csak a borról gondoskodik. E végből a hordót csapra veri, hogy estére könnyen hozzá férhessen.

Estendére a vendégek csak úgy sereglenek, mint valami lakodalomra. S minthogy többnyire muzsika is van, a meghívott vendégek ifjú tagjai tánczhoz készültlen jelennek meg. Nemsokára megterítenek és mire a vendégek elhelyezkednek, kezdetét veszi a tulajdonképeni disznótor.

Az első tál étel csigaleves, mely rendszeren tyukhúsból fő és csigával tele, utána kolbász, hurka és pecsenye, hefejezésül pedig disznótoros káposzta gyöngyösi hurkával fűszerezve. Ezen ételek minden disznótorban megtalálhatók, még pedig lehetőleg bőséges mennyiségben.

Vacsora után egyre járja a borozás, közben a község érdekesebb tagja, rendszeren a segédjegyző, kántor és tanító uram rágyújtanak egy nótára, mire a többinek is megered a hangja; a fiatalja pedig hozzáfog a tánczhoz és reggelik úgy járják a bolondját.

2. *Csonka csütörtök.* Így nevezik a hamvazó szerdát követő napot, mivel azon hétnek fele farsang, fele pedig böjt. Csonka csütörtökön eszik meg a hushagyó (farsang utolsó napja) keddről fenmaradt húsféléket, hogy a nagy böjtre semmi sem maradjon belőle.

3. *Ebijeztő péntek.* A nagyböjtben az ebek sem részesülnek húsmaradéokban, a mit azok igen fájlalnak. Így azután husvét után való pénteken, midőn szintén böjt van, a kutyák igen megvannak ijedve, hogy ismét hét hétig kell nekik is böjtolni. Azért nevezik ezt a pénteket ebijeztő pénteknek.

Vécsy Agoston.

IRODALOM.

Strausz Adolf: *Bolgár Néphit.* Budapest, 1897. A Magyar Néprajzi Társaság kiadása: Magyar Néprajzi Könyvtár 1. szám. Nagy oktáv, 407 l. Ára 4 frt.

Míg az élő magyar néphit számos önálló és gyűjteményes munkában elszórt anyagának gondos egybeállítására, alkalmas csoportosítására s ily módon a behatóbb tudományos bűvárlat számára való előkészítése még egyre csak mint a jövőnek fontos teendője érezteti kiváló szükségét: íme meg-

jelent a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában egy nagyszabású mű, mely ugyanezt a feladatot délszláv, jelesen bolgár téren oldja meg. Nevezetesen a munka létrejöttének előzményei. Néprajzi Társaságunk vezetői régóta küszködnek egy «Magyar Néprajzi Könyvtár» cím alatt megindítandó kiadványszerzőtervvel, a társaság inséges anyagi helyzete évről-évre elodáztatja az eszme megvalósítását s már-már úgy látszik, hogy hosszú időre le kell mondanunk a vállalat kivihetőségéről, midőn előlép érdemes szerzőnk művével, följánlja azt a jelzett célra s följánlja e mellett nyomdai kiállításának költségeit, a sajtó alá rendezés gondozását, sőt könyvkiadó alapul a befolyó jövedelemnek is tetemes részét. Méltán adózott választmányunk jegyzőkönyvi köszönetével Strausz Adolfnak e derék tettéért; de még nagyobb joggal tarthat az elismerésre számot hazai folkloristáink részéről, kik jövő tanulmányaikhoz becses forrásművet, a délszláv néphit anyagának dús tárházát nyerték Strausz könyvében.

Kutatásaink mai kezdetleges állapota mellett alig méltathatjuk kellően ezen, a külföldi számára csak nehezen hozzáférhető helyekről nagy buzgalommal egybehordott anyag rendkívüli jelentőségét nemcsak a román, szláv, s más hazai nemzetiségek, hanem különösen a magyar nép szellemi világa sok megnyilatkozásának tudományos vizsgálatára nézve is. Irányadóul szolgálhat e tekintetben számunkra a magyar nyelv tanulsága, mely kétségtelenül hirdeti, hogy kulturai fejlődésünknek egész nagy rétege szláv alapú. Ha az ó-szlóvn s egyéb déli szláv nyelvekből oly óriási tömege került nyelvünkbe a legkülönbözőbb fogalomkörökbe tartozó kifejezéseknek, lehetetlen, hogy ezekkel együtt ne kerültek volna át nagy arányokban *képzetek* is, még pedig első sorban a néphit, népszokások és népköltés terén, melyeken az egymásra való kölcsönös hatás még benső érintkezés nélkül is oly könnyű szerrel történik.

Bizonyos csoportját a magyar és bolgár néphitbeli egyezéseknek észre vette már a szerző is s csak sajnálnunk lehet, hogy ezeknek magyarzatába bocsátkozva nem a helyes irányban kísérli meg a kapcsolat alapjának földerítését. «*Elkéjével fölbarázdálta — mondja szép előszavában — a bolgár nép rég letűnt korszakainak mondáit és szokásait, melyekben teljes erővel nyilatkozik ama rég sejtett igazság, hogy a magyar és bolgár nép szoros történeti kapcsolatban élt az őshazában.*» A szlávágnak vastag lávarétegei alól kiásott néhány tiszta, ősrégi bolgár folklorisztikus adat még a régi hazából került Moesiába. Átadja leleteit a hivatottaknak; a kiknek tudománya biztosítékot nyújt arra, hogy a napvilágra hozott kincseket érdemük szerint fogják méltatni». Valójában írónk nem követi e helyes föltevést, hanem különösen az első részben, a «*Kozmogoniai nyomok*»-ban a közölt

adatok mellett méltatja mindjárt maga is ezek tanulságait, még pedig előszeretettel azon irányban, melyet már az előszóban jelez. E végből átveszi művébe azon orosz, mordvin, cseremis, osztják, török és cigány világteremtési legendákat, melyeket e folyóirat V. kötetében (264—271. l.) a Kálmány Lajostól közölt szegedvidéki magyar világteremtési regetoredékek változataiként egybeállítottam; de nem törődve azon megjegyzésekkel, melyeket e néphitbeli adatokhoz bevezetésül csatoltam s nem foglalkozván alaposan ezek további elterjedtségével — melyben a bolgár analógiák csak egy láncszemet képeznek — hamarosan kész a megoldással, mely szerint a bolgár s a magyarság terén egészben véve csak igen csekély körben s itt is csak igen halvány vonásokban ismeretes rege közössége *«új támpont»* az újabb magyar nyelvészektől és népkutatóktól felállított ama véleménynek igazolására, hogy «a bolgár és magyar nép az őshazában szoros kapcsolatban állott egymással». Ki bizonyíthatja, hogy az a Szeged vidékén néhány faluban hallott tökéletlen elbeszélés valóban *ősrégi eleme* a magyar néphitnek?! Nem valószínűbb-e az a föltevés, hogy ezen szerb és bolgár lakosságtól övezte tájon a szóban forgó egyezéseknél újabb keletű folklorisztikai befolyással van dolgunk? Kár volt e pontot illetőleg tüzetesebb tanulmányra nem méltatni *Vjeszjelovszkij M. A.* orosz akadémikusnak e mondákat tárgyaló *«Dualisztjicskija povérzja o mirozdanjiji»* («Dualisztikus babonák a világ teremtéséről») értekezését, mely ugyane szerző *«Razyskanjija v oblastji russkavo duchovnavo stjicha»* művének V. füzetében jelent meg (XI. szakasz, 1—116 l.) s az *«Etnograficskoje Obozrjénjje»* folyóiratban sok becses adattal kiegészítést nyert (így: V: 22—48; VI: 4, 139; VII: 263; VIII: 250; X: 239; XIII—XIV: 68—97; 250—254; XV: 157—161, 189—191.). Kiderül ezekből, hogy e mondák a legelénkebb fejlettségben el vannak terjedve mindenütt, a merre csak oroszok lagnak; sőt hogy ezeken kívül ismerik a lengyelek, litvánok, lettek, karélok, kirgizek, altaji s egyéb szibériai tatárok, sőt kaukázusi és mongol törzsek is. Általános a felfogás, hogy alapon ez elbeszélések az apokrif keresztény legendairódom révén kerültek a elemeik néphez, Strausz is idézi ezek közül a «Szent könyvek tekerését», «melynek tartalma már a XV. és XVI. században ismeretes volt» (20. l.) továbbá a bogomiloktól szerkesztett «János kérdései az Úrhoz» című népkönyvet (19. l.); bizonyos azonban, hogy ezek sem alkotják az eredeti forrást, hanem maguk is, főképp zsidó és mohammedán szóbeli hagyományok, valamint írásmagyarázatok átültetései és alkalmazásai (v. ö. erre nézve Schreiner Márton kis cikkét: Ethn. III: 296.). Átalakítólag hatottak ezekre egyes messze keletről eredt pogány elemek, melyeknek a parszi és buddha vallások körében sejtethetjük végső forrásait s melyekre nézve jellemző, hogy mennél

messzebbre esik valamely nép a keresztény kultúrától, annál inkább uralkodnak a monda tartalmi anyagán. Tanulságosan észlelhetjük ezt különösen a vogul kozmogoniai mondákban, melyek között egymás mellett találhatók keresztény színezetűek és ősrégi samán, illetőleg dualisztikus parszi jellegűek, mutatván a két fajta alkotó résznek eredeti különállását. Végérvényes nézet mindezekre s a velük összefüggő kérdésekre nézve természetesen csak széleskörű alapos tanulmány és mélyreható kritikai elemzés után állítható fel, nem pedig afféle könnyedén odavetett ítélettel, minőt Strausz koczskáztat, midőn kijelenti, hogy «az ugor népek mondáinak szembetűnő egyezése a bolgár hagyománnyal nem lehet pusztán véletlen játéka; *okát a bolgároknak az ugor népekkel való rokonságában kell keresni*». Ha a kimutatható csekély egyezés ily messze menő föltevésre jogosíthatna, akkor ép olyan rokonok a magyarral s egyéb «finn-ugor» népekkel az orosz, litván, lengyel és grúz is.

Nem tekintve eme mellékes s a munka főcéljához szorososan nem tartozó kitéréseket, Strausz művének kozmogoniai (illetve: kozmologiai) része igen érdekes s anyagának gazdagságával bámulatot keltő. Alig van a természetnek és világregndnek valami felőlőbb jelensége, melyre itt valamely népies fölfogás magyarázata ne kínálkoznék. Szó van itt a föld, hegyek, völgyek, ég, angyalok, ördögök, óriások (zsidók), nap, hold, csillagok (különösen a tejút), nappal, éjjel, holdember, földrengés, férfi és nő, az egyes népek, az embert közelebből érdeklő állatok és növények (jelesen a kutya, macska, egér, denevér, medve, ökör, juh, farkas, őszvér, vakond, bagoly, kakuk, sirály, fecske, galamb, balha, tetű, pók, dohány, hagyma, szőlő, búzakalász), az egyes mesterségek (ács, szabó, szántás, szövés), a társadalmi osztályok keletkezéséről, a vízözönről, a bűnbeesésről, a szerencseadó tárgyakról és eseményekről stb. — Igen szép fejezet a második is, mely a *démonokról* szól. A bevezetésben itt is kísért a különös bolgár-magyar, illetőleg bolgár-ugor néphit-rokonság levegőben lógó hipotézise: «A bolgárok és magyarok daemonológiájában» — mondja a szerző (104. l.) — «sok közös vonásra akadunk, melyek *valamennyien (!!) a két nép közös hazájába vezetnek vissza*. Később a helyi viszonyok befolyása következtében látszólag egymástól különböző alakokat öltöttek; de a mag, a lényeg ugyanaz maradt, *e formákból is az ugor elem száll elénk (!)*». De ezután egész objektíve folyik a tárgyalás az egyes mithikai alakokról, minők: a *samovilák*, vagy *samodivák* (tündérek), *judák* (*judici*, szép, de ártalmas női lények), *lámiák* (sárkányfélék), *urišnicák* (sors-tündérek, párkák), *zmej* (vihardémon), *vampir*, *usztrel* (vérrel táplálkozó szörny), *lepir* (járó lélek), *talasam* (árnyék), *sabii* (házi szellemek), *vetrica*, *čuma*, *morava*, *senka* stb. (kórszellemek),

Verzevul, Verziul, navi (szülő asszonyokat kínzó démonok), végül a *židove* (óriások). Jó szolgálatot tesz számunkra a szerző avval, hogy az egyes pontoknál a bolgár, oláh és orosz szaktudósok nézeteit bővebben ismerteti s elnézhetjük ezért, hogy Kálmány Lajos «Szépasszony»-adatait idézve ötöd-fél lappal bővíti fölöslegesen könyvét. Érdekes különösen Sejnianu oláh tudós kutatásának eredménye a *židove* kifejezés eredetét illetőleg, melyet megmagyaráz az a körülmény, hogy az oláhság területén vidékenként a «zsidó»-val egy értelemben a «tatár» népnév is járja az «óriás» jelzésére. Tudva azt, hogy az «óriás» szava gyakran tartalmazza egyéb nyelvekben is valamely letűnt, hatalmas s e mellett ellenséges idegen fajnak nevét (l. fönt 21. l.), igen valószínűnek látszik az a föltevés, hogy azok a bolgárok és oláhok előtt ismeretes «óriás zsidók», kik egyszersmind «tatárok» voltak, nem lehettek mások, mint a *kazarok*. Régóta sejtem, hogy maga a *žid* «zsidó» szó is a kazarok, illetőleg valamely faj- és nyelvrokonuk révén került a szlávokhoz (l. Magy. Nyelvőr XII: 35.).

Igen bőven tárgyalja Strausz könyvének harmadik része a *végzetben való hitet*. A bevezetés egész mesegyűjtemény, melyből az *építési áldozat* adatai vezetnek át az érdemleges tárgyhoz a szerencsés és szerencsétlen sorsjelekhez. Ez utóbbiak az egyes idő- és életszakok (szülés, házasság stb.) köré vannak csoportosítva. Hasonlítás és fejtegetés ezen, valamint a következő két fejezetben — melyek az *ünnepi szokásokkal* és *népgyógyászattal* foglalkoznak — nem található s az utolsóban, a *halotti szokások* vázlatában is csak egy eféle utalás (366. l.) szakítja meg a leíró előadást. A halottak eltemetésének eredetéről emitt adott monda inkább az első, a szellemekről szóló hiedelmek pedig inkább a második szakaszba valók. A mű végén bő tárgy- és névmutató könnyíti meg a részletekben való eligazodást, mire annál nagyobb szükség van, minthogy a jegyzeteket és közbeszúrt versfordításokat kivéve az egész könyv elijesztő egyhangúsággal véges-végig ritkított nagybetűs szedés; sehol egy alcím, vagy dőlt írás, mely az olvasót arra figyelmeztetné, hogy a tárgyalás más részletre tért át. *Tudományos használatra szánt művet, melynél a könnyű áttekinthetőség fődolog, így nem adnak ki*. Különben a könyv kiállítása igen szép; kár, hogy különösen idegen nyelvű idézetekben igen sok a sajtóhiba (l. pl. a 3. lap görög jegyzetét; *ethymologia*: 37., 40., 104., 131. l. e helyett *etimologia*, vagy *etymologia* = *ἐτυμολογία*; *euphemeristikus*: 101. l. e helyett: *euhemerisztikus* stb.).

Ami viszonyainkkal szomorú ellentétet képez az, mit szerző jónak látott műve ötödik részének végén megjegyezni: «Bolgárországban igen sokan foglalkoznak a népszokások összegyűjtésével. Ennek okát pedig abban kell

keresni, hogy nemcsak sokan érdeklődnek ez iránt, hanem hogy a *bolgár közoktatási miniszterium több szaktudós hivatalnokot alkalmaz pusztán az általa kiadott Sbornik szerkesztésére és mindaz, a mi a Sbornikban megjelenik, tisztességes honorariumban részesül* (360. l.). Boldog Bulgária!
Munkácsi Bernát.

*

Bastian A. *Die Denkschöpfung umgebender Welt aus kosmogonischen Vorstellungen in Cultur und Uncultur.* Mit schematischen Abrissen und vier Tafeln. Berlin, 1896. F. Dümmler.

Bastian, ki születésnapjának 70. évfordulóját ép tavaly ünnepelte. legújabb művében kimutatta, hogy mentől közelebb jut a néprajzi kutatás az egyszerű anyag-gyűjtéstől annak az anyagnak kritikai feldolgozásához, annál jobban lehet elvi alap gondolatait és ez által a többi rokon tudományokhoz való viszonyát felismerni. Jelen művében a nagy tudós a néprajznak, mint tudománynak a sociológiához, a pszichológiához és kulturtörténethez való viszonyát tárgyalja. Fejtegetéseiből világosan kitűnik, hogy korunk társadalmi életében veszedelmes áramlatok mutatkoznak. Az egyes műveltségi fokok közt való szervi összefüggés teljesen megszakadt. Egyrészt az intellectualismus mesterséges finomodása, a régi hagyományos nézetektől való teljes elkülönödése és emancipálása; másrészt a végelgyengülésben szenvedő hagyományokban való tengődés, vergődés és mindkét irány közt az úgynevezett «felvilágosultság» csillogó, de gyakran hasztalan nézetei, véleményei. Mentől magasabbra emelkedik a kultúra erőszakos, mesterséges úton, mint tudományos czéhek, művelt osztályok és rendek kiváltsága: annál inkább enyészik a természetes állapot színvonalával való érintkezés, sőt nagyon könnyen végkép megszűnik ez az érintkezés az alsó népréteggel is. és ezzel együtt a lehetőség is, a népet helyes irányban vezetni. Akkor aztán kitör az anarchistikus vad forrongás, a nihilistikus rombolás féktelen hullámaival együtt, mely ellen gátat emelni, minden eszköz hiányzik. S így aztán századunk — fin de siècle (158. l.). Kérdés most már, hogy a néprajzi tanulmányok művelése minő reformok alapját szolgáltatja a sociológiának. Mindenekelőtt, mondja *Bastian* (98. l.), a gondolkodás jön tekintetbe; hogyan gondol, vélekedik a nép normális tömegben. Oly ismeret ez, mely a művelődéstörténelem előtt az emberiség történetében eddigelé ismeretlen volt, mivel mindeddig, a deductió korszakában, csak azt kérdezték, hogyan gondol, vélekedik a műveltek köre; de nem foglalkoztak a nép gondolatmenetével. A jövő kor sociológiája szoros összefüggésben fog állani a néprajzzal. Emez első sorban a szervezkedés alakjaival, a fejlődés külsejével foglalkozik; a népisme pedig az ezen mechanikus folyamatnak alapul szolgáló

eszméket kutatja. Hogy az emberi nem műveltségének menetét helyesen megítélhessük, esetleg téves irányát ideje-korán megakadályozhassuk, ahhoz mindenekelőtt — *Bastian* szerint — néprajzi ismeretekkel kell bírunk; mivel a helyes irányú sociologia csakis a néprajzi kutatások által szerzett adatoknak egybevetése, összehasonlítása alapján lesz képes az emberi nem fejlődésének menetét minden irányban megvilágítani. *Bastian* alapos fejtegetései szerint, nem távol az idő, a mikor nemcsak a sociologia, de az ethika komolyabb tudományos művelésének is a néprajzi kutatások eredményein kell alapulnia, ha nem akar phantastikus spekulációk színvonalára jutni. A néprajzi tanulmányoknak a kulturtörténelemhez való viszonya pedig annál is inkább méltánylást érdemel; mivel éppen ezen viszonyhoz makacs, megmagyarázhatlan félreértések egész serege fűződik. Főleg az exact történészek azok, kik tudományukat a néprajz által zavarva vélik, és nem ismerve a két tudomány különböző módszerét, a néprajzi kutatás megbízhatóságát és bizonyító erejét kétségbe vonják. E mellett elfelejtik azt is, hogy a népisme az összes emberiség szellemi fejlődésének fokozatait átkarolja, még pedig faj, idő és hely megkülönböztetése nélkül; mivel rá nézve hely- és földrajzi koriát nem létezik s mivel sokkal több anyaggal rendelkezik az összehasonlításra, mint akár az összehasonlító nyelvészet is. A történelemnek pedig első sorban az emberi fejlődés meghatározott területével van dolga, mely a művelődés már magasabb fokára emelkedett; kutatásai mindig irodalmi vagy monumentalis fajbéli, csalhatatlan, kritikailag megvizsgált hagyományon alapulnak — a mi az ethnológiára nézve a legtöbb esetben fölösleges. Már *Ratzel* (*Völkerkunde* I. 4. l.) mondja: «Képzeltető valamely általános művelődési történelem, mely a művelődés terjedésének vizsgálatát az egész emberiségre kiterjeszti, a midőn természetesen mélyen bele nyul azon tudományszakba, melyet közönségesen népismének vagy ethnológiának neveznek. Nincs távol az idő, a midőn nem fognak világtörténelmet írni a nélkül, hogy ne érintenék azon népeket, melyeket eddigelé történelemnélkülieknek tekintettek, mivel se irott, se kőbe vésett hagyományyal nem bírnak.» Ezen gondolat helyességére *Bastian* számos bizonyító adatot említ, utalván arra, hogy az utókor hálával fogadja majd mindazon adatokat, melyet az ethnologia gyűjtött és a melyekből aztán az emberiség történelmét felépíteni lehet (156. l.). *Bastian* ezen művében is a theoria és anyag szoros összefüggésben áll egymással, mely úton számtalan adatot szolgáltat az összehasonlító ethnológiának is. Oly alapvető mű ez is, melyet mindenkinek, ki néprajzzal foglalkozik, alaposan tanulmányoznia kell.

Dr. Wislocki Henrik.

Újabb néprajzi folyóiratok.

IV.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. Herausgegeben von der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen. Geleitet von Prof. Dr. Adolf Hauffen.

I. Band, 1. Heft. Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie von Adolf Hauffen. 1896. 224 l. — I. Band, 2. Heft. Volksthümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung. Von Prof. Dr. Gustav Laube. 1896. 107 l.

Csehországban németek és csehek rég küzdenek egymással a suprematiáért, az érvényesülésért, a létért. Mind a két fél belátta, kivált az utóbbi időben, hogy szükség van népiségének gyarapodására, tudatos erősítésére, ebből a célból pedig annak minél tüzetesebb megismerésére és hagyományainak ápolására.

Ebben az irányban különösen a csehek fejtettek ki igen élénk munkásságot, nemcsak Cseh-, hanem Morvaországban, sőt Sziléziában is, minél sürűbb érintkezést keresvén magyarországi tót rokonaikkal is. Cseh néprajzi folyóiratokat alapítottak és törekvéseiket az 1895-iki sikertült cseh néprajzi kiállítással s az abból keletkezett nagy-szerű cseh néprajzi múzeummal koronázták.

Ezzel a sok külső sikert mutató nagy agitálással szemben a csehországi németek nem voltak ugyan tétlenek, de néprajzi munkálkodásuk nem volt olyan concentrált, és rendszeres. Ezt a hiányt megszüntetendő, a csehországi német tudomány, művészet és irodalom előmozdítására Prágában alakult társulat nagyszabású munkálatot tervez a csehországi németek néprajzáról és egyelőre időhöz nem kötött monographiaszerű füzeteket ad ki e körből. Eddig két ilyen füzet jelent meg.

Az elsőben (Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie) a szerkesztő két alapvető és iránymutató dolgozatát közli: Bevezetést a német-cseh néprajzba és ennek bibliographiáját. A bevezetés tájékoztat a néprajz felől általában és különösen a németek ethnographiája felől, aztán a csehországi németek történelméről és nyelvéről nyújt áttekintést, végre ismerteti vidékek és szakok szerint a csehországi német néprajz eddigi művelését és kifejti annak ezutáni feladatait. A könyvészetben pedig 1184 tétel alatt összeállítja a német-cseh néprajzra vonatkozó munkálatok pontos címét és egyes dolgozatoknál jelzi a tartalmat és annak értékére vonatkozólag jellemző bíráló megjegyzéseket tesz. (Ilyen tájékoztató és összefoglaló dolgozatra a magyarországi néprajz terén is nagy szükségünk volna.)

A második füzetben (Volksthümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung) Dr. Gustav Laube tanár állítja össze Teplitz városa és környéke, e nevezetes fürdő-, bánya- és iparvidék német népének e század első felében élt népies hagyományait tárgyban, cselekvésben és nyelvben. Tárgyalásra kerülnek: Tájékoztató, történelem, település, ház és telek, kert, táplálkozás, népviselet, népipar és művészet, régebbi szokások: az emberi élet és az év körére vonatkozók, társasági és cseh-szokások, időjárás, nap-válogatás, szokásjog, néphit, néporvoslás; gyermek-dalok és játékok, közmondások, szólásmódok, szitkok, találós mesék, titkos nyelv, mondák, mesék, tréfás elbeszélések.

Herrmann Antal.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS TÖRTÉNETI NÉPRAJZ.

A kaukázusvidéki magyar-kutatás történetéhez.

Azon alkalomból, hogy Zichy Jenő gróf expedíciói a Kaukázus felé irányítják hazai ethnologusaink figyelmét, nem lesz érdektelen e helyen néhány adatot közölnünk a magyar őstörténeti kutatás ezen irányának *multjából*, mely korántsem oly jelentéktelen és tanulság nélkül való, hogy a róla való mélységes hallgatást Zichyék idén megjelent vaskos köteteiben ezzel igazolhatnók.

Álljon itt legelsőben ama levél, melyet Turka i Sámuel 1725-ben *Astrachán* Kaspitenger-vidéki városból küldött szikszai rokonaihoz. Ezt a Zomborban megjelenő «Bácska» nyomán a «Magyar Közélet» című helybeli heti lap juttatta nagyobb nyilvánosság elé (1895. évf. november 11-iki szám) megjegyezvén, hogy «az alsó-baranya-bácsi református egyházmegye levéltárából» való, «a hol a mult században nemcsak az egyházi okmányokat gyűjtögették, hanem más, kéziratban terjesztett dolgokat is lemásoltak s azokat kötetekben őrizgetik a mai napon». Ime az ifj. Hartmann Jánostól kiírt följegyzés egész szövegében :

Egy Magyarának Levele Melyben a Régi Magyar Scytháknak és azok után telepedett Tatároknak Lakásokat és neveket írja meg.

Szerelmes édes Atyámfiak Istentől jó egészséget és hosszú életet kívánok kegyelmeiteknek. — Elunván az heverést 1716. esztendőben indultam szerentse keresésére Moldván által kozák Országában, és amint régi Históriáink tartják a Scythiai birodalomban, és azon esztendőben teleltem egy kozák Urnál, ki is igen nagy gazdagságu ember *Mikród* nevű Városban, mivel vaon 600 fejős tehene, 14000 Juha, 1700 kantzalova, 145 paripája 's megmondhatatlan gazdagsága. Ezen Uri ember kegyelmességéből mentem a Balticum tenger mellé 300 mértföldnyire Péterburg nevű Városban, az holott is találtam a Felsőges Muszka Czárt, és ezen Felsőges Ur parantsolatyából kezdettem a Muszka nyelvnek és írásnak tanulásához, melyet is megtanultam; mivel hogy jól tudok írni és beszélni Muszka nyelven és azt megtanulván lettem Hadi Tiszt 's most is azon Tisztben fungálok.

Fizetésem esztendeig 754 Magyar forintok, nyolecz paripám, szénám, abrakom, két szolgálomra fizetésem. Ezen Péterburgból commendéroztattam hajókon a Volga vizén, melly is Seythiában a Tanais vizén tul 100 mértföldnyire esik, a Caspium tengerre. Tengeren is a rettenetes szélvészektől kétszer szenvedtem gallya törést; de Isten ősz. Felsőge megtartott, mivel a tengernek hajjai, deszkákra kapván, kivetettek a partra. Mostan Felsőges Uram Hadaival lakom Persiában, *Szulák* nevű helységben; az honnét is az Ararad hegye látszik, melyben a Nőe Bárkája megakadott, melly is Magyar Országtól 7 vagy 8 száz mértföldnyire esik, táplál a reménység, hogy valaha elhagyott édes Hazámat s Nemzetemet meglássam.

Ezer Farkas Máté nevű Hixipi (?) ember 40 esztendeig volt a Cubani Tatár rab-ságban, onnan pedig esett rabbá a kutyafejű vagy kalmuk nevű Tatárok kezében, az holott is azon Tatárok kamjánál, kinek is neve Juha, raboskodott, onnét Isten csudájára kiszabadult és kiszökött egy Városban Ásiában Asztrakamban : én pedig észszel kiszál-ván a Tengeri Gályáról mentem azon városba, és véletlenül rátalálván megörültem, hogy olyan idegen Országba engedett Isten énnékem Magyarat látnom, az holott Magyar Ország-nak még hire is ritkán hallatszik, és ezen szegény embert vittem kvártélyomban, azt holott tartottam és tápláltam s mellettem lévő Strása Vitézeknek, szolgálóimnak és Iró Deákommnak meg paransoltam hogy senki bosszusággal ne illesse és Tavaszszal mikor a Tengeri Gallyára hadakozni mentem, elbocsátottam és elkéérttem 500 mértföldnyire mellette levő rabtársával és adtam neki utra való elegendő költséget, és énnékem erő-sen megesküött és magát megátkozta, hogy ezen Levelemet Nemzetemnek Szikszó Város-sában elviszi én is ötöt meg átkoztam, hogy az Isten öllye meg ötöt hirtelen való halállal, ha ezen Levelemet Nemzetségemnek oda nem adja. Azért aki ezen levelemet fogja olvasni, mondja meg neki : hogy hitéről és átkáról is emlékezzék meg és fogadását teljesítse be.

Kegyelmeteknek pedig, ha unalmas nem leszek ez országnak dolgairól és szoká-sairól mulatságnak okáért egy keveset írok. *Mivel az Históriák írják, hogy a Magyarok, Hunnosok Scythiából jötenek Európában : Én ezen Országban tudakoztam, hol laktanak. Azon Magyarok lakóhelyére reá akadtam : Lakások volt a Volga vize mellett igen fővenyes és erdőtlen helyen, mind az által szép házakban laktak, mivel még ma is kályha darabok olyak találtatnak, mint minálunk az Ujj keresztýén korszók, téglák peeg szépek és szélessek, melyből megismerhetni, hogy derék házakban laktanak.*

A Magyarok Királya pedig lakott Kuma nevű folyóvíz mellett, mellynek Palotái jól lehet rongyosak, de még ma is fenn állanak, és azon helyet ma is hívják Pogány nyelven Magyarnak. Magyar nyelven pedig sehol sem beszélnek, sem Magyar faluk nintsenek. A mint pd. a Kalendarium írja, hogy Anno 445 a Magyarok visszatértek Scythiába, azon Magyarok letelepedtenek a Crimi Tatárok között, most is Crimben a Tatár Chán protectiója alatt 7 Magyar faluk vagynak, mellyekben én voltam is. Ezen 7 Falukban Magyarul beszélnek : a hol pd. magyarul beszéltenek ezen az 7 Falun és mi Magyar Országunkon kívül nintsen több. Ezen az országon sok Bálvány imádó Nemzetek vagynak ; Vagynak Csuvász és Mordva nevű Nemzetek, a kik imádság helyébe Kantza lovakat és Juhokat ölnek meg az Istennek, az húsát magok eszik meg, a bőrét pedig az Istennek adják, és fűzfára feszítik vagy terítik.

Némellyek pedig a Nyúl bőrt szénával megtöltik és attól mint Istentől jó időt kérnek ; hogyha pedig esső talál lenni, erőssen megkorbátolják 's a tűzre vetik. Némely-lyek vízbe vetik a holt testeket. Némellyek felakasztják. Némellyek megégetik, ki mitsoda Planéta alatt születetik. Az itt való Indusok pedig Templomjokban Ördög képének imádkoznak, és azt mondják, hogy az Ördögnek, a ki ellenségünk, kell imádkozni, nem pedig az Istennek, mivel igen irgalmas. Ezek a holt testeket megégetik és az hamvát szóró lapáttal széjjel szórják.

A mely asszony Özvegygé marad, a többé férjhez nem mehet, hanem nagy rakás fát rakat, annak tetejébe fel ül és azon fát meg öntözi olajjal és zsirral s magát elevenen megégeti. Ezek a Tehénnek is imádkoznak ; mivel a Tehennek Tejet, vaját adnak, azt pedig nagy betsületben tartják. Némellyek vizét (?) a döglött hust inkább

megeszik, mint a friss húst, mivel azt tartják: hogy jobb, akit Isten megöl, mint a kit emberek ölnek meg. Némellyeknek pd. sem Templomjok, sem Papjok sem írások nintsen.

A Scythiai Birodalomban sokféle Tatárok vagynak, akik minden Nemzeteknek nagy ellenségei, úgy mint: Csermízi, Csuwassi, Karakalpagi, Mordva, Barhirdszi, Kalmoki, Kubantzki, Fruhmentzi, Kirnitzi, Karugintzi, Adrantzi, a Crimi, Budsagi, és Nógai Tatárokon kívül. A Bugbartzi Tatárok ugranak és ilyen szókat szólnak: «Csahszelly, Bachszelly»; valamikor ugrik mindenkor homlokba vágja magát az éles késivel; rajtok igen esodálkoztam és azt gondoltam, hogy mind meghalnak a rettenetes sebtől; de megkenvén magokat, aztán harmad napra semmi gondjuk nem volt.

Anno 1720 teletem egy Moszkva nevű Városban, a melyben is sok ritkaságokat observáltam. Ezen Városnak kerületi 15 mértföld. Templom van benne 1600. Harang 9600, egy nagy kiváltképp való Harangnak a kerületit megmértem, mely is 89 araszt. Ebben láttam isszonyu ordító Oroszlánokat és tsudálkozásra méltó nagy Elefántokat. melynek a hátán ült 30 fegyver-fogható ember, a kettőnek pedig 60 egész elességével és hadi készületeivel együtt. Én többet írnék, de nem lehet, mivel ezen órában jöve hozzám a Gállás Mester Iró Deákja, ki is azt mondotta: hogy Napkelet felől igen jó szél támadott és a Gállya Vitorlát fel akarja emelni, Isten segítségével szándékozunk Nap nyugotra indulni a Persák ellen.

Azért ezen Leveletem be is petsétlem s indulok a Gállyára, ajánlván magamat Isten gondviselésének és a szerentsés szeleknek mivel a Tengeren való hadakozásnak társa a szél és a rettegés, mert a rettenetes habok egyik a másikon, mint a nagy hegyek, úgy omlanak, bizonyára azért én az Istennek hálát adok azon, hogy én a Tengeren olyan bátor vagyok, mint a szötske a kantza ló hátán.

Szikszaí Bírak Uramiéknak s az egész tanátsnak. Szöts István, Ryöre János, Mező Jankó, Pap István, Kereskényi István és Pál, Csati Gyurka és Zsigmond, Tályi János, Bagi István, T. Predikátor és Mester Uraiméknak jó egészséget kívánok, éllyenek ő kelmék sokáig, én is élek a Varjak szerentséjére. Kegyelmeteket szerelmez édes Barátim, szívem édes Atyámfiai, szomszédim, rokonim Isten oltalmában ajánlom, utolsó tsepp véremig maradok Kelmeteknek Attyafia. szolgája:

Turkai Sámuel.

Irák Asztrakámban, Caspium Tenger mellett Anno 1725 De 2-a Aprilis.

Rendkívül fontos volna ezen levél hitelességének biztos megállapítása, mert ha Turkai Sámuel nem költött személy s levele csakugyan 1725-ben Astrachánból kelt: ez volna az újkorban a legrégebb európai tudósítás a kuma-melléki *Madzsar* városról. S e s z t a k o v orosz tudós a negyedik orosz archeologiai kongresszus Kazánban kiadott tanulmányai közt igen becses értekezést közöl a «*Régi Madzsar városra vonatkozó emlékezésekről*» («*Napominanjje o drevnjem gorodjé Madžarjé*»), de egy XIV. századbéli orosz krónikásnak az 1319-ik évhez fűződő abbéli tudósítása után, hogy a tatárok a tveri Michail Jaroszlavics holttestét túl a *Terek* és *Adž* folyókon *Moždjčar* városba hurczolták (a mely városban az időben már keresztény templom is állott), nem tudja a helynek közelebbi említését másutt, mint Gerber tábornok

útleírásában ki az 1726—27-es években járt e tájékon.¹ Nem várva el minden részletben tudományos pontoságot a bizonyára csak kevésbé művelt írótól, nem találunk semmi olyast, mi tárgyilag tenné kétségessé annak valódiságát. Nevezetes benne *Szulák* városának említése, az «honnét is az *Ararad* hegye látszik.» Ily nevű városka t. i. Dagesztán éjszak-keleti csücskében, a *Koj-szu* torkolata közelében tényleg található, a honnan kétség nélkül láthatók hófedte kaukázusi ormok, melyeket a levélíró határozatlan értesülései nyomán a külföldben jó távol (t. i. Örményország déli részében) fekvő bibliai *Ararad* hegységgel azonosíthatott. Az Asztrachánból induló hajózásnak *Sulak* ma is állomása. A hitelesség mellett szólnak az orosz végzetek a népnevekben (pl. *csermisz-i*, *csuvas-i*, *karakalpag-i* az orosz többes *i* képzővel, *kubantzki* az orosz *-skij*, *karaginci*, *adranci*, *kirnitzi* az orosz *-ec* képzővel és az említett pluralissal): hogy magyar ember a múlt század elején könyvből olvasta volna ez oroszos neveket s itthon szerkesztett volna róluk tudósítást, bajos föltenni. Másolási, vagy sajtóhibák lehetnek: *Barhirdsi* e. h. *Baskirdci*, *Fruhmentzi* e. h. *Turkmenci*. *Mikród* úgy látszik népies ejtése a *Novgorod*-nak (v. ö. *Mikolaj* = *Nikolaj*), vagy talán szintén másolási hiba. *Budzszag* tudvalevőleg Bessarabiának tatár neve. *Kirnitzi* a kaukázusi *Kürin*-ek neve. *Adrantszi*: talán *aderbajdzsán*-ok. Érdekes és több rokon nép hasonló szokásával igazolható néprajzi adatok a csuvasok és mordvák áldozati szokásairól, különösen a leölt állatok bőrének fára való aggatásáról szólnak.

Tapasztalván azt, hogy a levélíró mily tárgyilagosan s a későbbi tudományos kutatások eredményeinek megfelelően mondja el, hogy a Kuma melletti *Magyar* város «palotái jóllehet rongyosak, de még ma is fennállanak» s különösen hogy ott «*magyar nyelven sehol sem beszélnek, sem magyar faluk nincsenek*»: elhithetjük neki azt az igen becses közlését is, hogy a «*Krimben a tatár khán protekciója alatt hét magyar faluk vagynak, melyekben én* (t. i. Turkai) *voltam is; ezen hét falukban magyarul beszélnek*: a hol pedig magyarul beszéltenek ezen az hét falun és a mi Magyarországon kívül nincsen több». Ez a hét magyar falu *lebediai* maradék lehet; ha ugyan nem a török hódoltság korában betört tatár seregeknek valamely nagyobb arányú kitelepítése, mire nézve történetíróink adhatnának fölvilágosítást. Azon nem ütközöm meg, hogy most, vagy már az előbbi évtizedekben is nem találtak a Krimben magyarul beszélő lakosságot; tudva azt, hogy mily rohamosan oláhosodott el e század eleje óta

¹ Idézve *Müller* «Sammlung Russischer Geschichte (1760) művéből: IV-köt. 22. és 154. l.

Moldva magyar lakossága s hogy veszett ki pl. a vogul nyelv is egész nagy folyóvidékekről azóta, mióta Pallas és Reguly ama vidékeken jártak. Magyar ethnologiai vizsgálatainknak, mint látnivaló, hálás területe volna még mindig a *krimi félsziget* is.

*

Strahlenberg, Müller G. F. és Fischer Johann Eberhard Oroszország keletének néprajzi viszonyait és történetét tárgyazó mult századbeli (1730 — 1770) hires munkái után az eddigi határozatlan Scythia helyett egy pontosabban körvonalozott ethnika terület vonja magára a magyar ősiség kutatóinak figyelmét és érdeklődését. A rokon nyelvek mindinkább kiemelkednek az ismeretlenség homályából és Sajnovics, Gyarmathi meg Révai első alapköveit rakják le ama tudományszaknak, melynek ethnológiánk kérdéseiben mindenkor első rangú szava lesz, a magyar összehasonlító nyelvtudománynak. Tudvalevő, hogy a kutatás ez irányának eredményei nem találtak különös szives fogadtatásra multunk kapcsolatait csak a dicsőség fényében látni vágyó hazafiaknál, kik megkönnyebbülve lélekzettek föl, midőn az oroszoknak kaukázusi hódításai révén hozzánk is eljutott az a hír, hogy a Kaukázus hegyei közt máig is laknak *avarok*, valamint, hogy ezeknek egyik kerülete s fővárosa *Chundzak* (magyarázatuk szerint: *Kúnság*) nevet visel. Mindenki azt képzelte ez időtájt hogy ezen harci vitézségükről ismertté vált avarok valóságos magyarok s általános volt az óhaj, hogy bárha találkoznék közülünk valaki, ki elutazván a Kaukázusba, onnan számunkra biztos tudósítást hozzon. Növelte az Ázsiában maradt ősmagyarok föltalálhatására vonatkozó reményt egy *Jaksics Gergely* nevű ember, ki — mint *Jerney János* «*Világosítás az avarok és kúnságiak nyelvéről*» (1829) című füzetkájében írja — «ázsiai utazásából 1820-ban haza térvén, oly kellemes hírt terjesztett el közöttünk: hogy a Kaukázuson egy messzi kiterjedő, de általa meg nem nevezett tartományban az orosz birodalom határszéleitől mintegy 15 mértföldnyire *anyai nyelvünket beszélő, sőt szokásban, viseletben megegyező s a perzsákkal, mongolokkal és más ázsiai nemzetekkel keverve lakó hét milliónyi népség találtatik*, melynek *Irrédi* nevű független fejedelménél *Orlay János* hazánkfiaival egyetemben titkon megjelenvén, *azzal beszélt is honi nyelvünkön*». Egy *Miatyánk*-formát is hozott Jaksics, mely állítása szerint kaukázus-vidéki keresztény-tatár nyelven vagyon s ekképen hanzgik:

•Minink Atye ki da tegeken. Volgaltess tinin lemet. Toless tinin kuksa. Etless tinin erek: kuze kesne, eme tegeken. *Meleg-teszta* kindem mimnink tsilla ketsin *ma adna* memnink. Utara memnink paranygets memnank: kuze *mi* elterelsz mimnink-gets memnank. *Is ne vegel mem-*

nink kesertet. Szirlága memnink jaitongets. Mert tinin kuksa, vi, tsjab tsilagodon».

Jaksicsnak e közlései annál nagyobb hitelre találtak, minthogy Dankovszky Gergely pozsonyi akadémiai tanár *«A magyar nemzet maradéki az ősi lakóhelyekben»* (Pozsony, 1826) című művecskéjében történeti, néprajzi és nyelvi bizonyítékokkal fölszerelve szintén «szerencsésen föltalált-nak» hirdette «a magyar nemzetnek otthonn maradt részét» a Kaukázus völgyeiben. A történeti alapot számára Konstantin császár ama gyakran idézett közlése szolgáltatta, mely szerint a magyarok egyrésze Lebediából fölkerekedve az ősi hazába, *Persis* felé költözött; néprajzi és nyelvészeti adatokat pedig különösen Klaproth 1823-ban megjelent *«Asia Polyglotta»* című művéből meríthetett tételéhez. Azok az «ősmagyar» kaukázusi nevek, melyek oly érdekessé tették az 1895-iki expedíció hírlapjainkban megjelent leveleit, tetemes részben megtalálhatók már itt is, így az *Addila*, *Budach*, *Dingazik*, *Ármusz* (= Álmos), *Zolta*, *Gaisa*, *Sarolta* személynevek, a «magyaros hangzású» *Bakszán*, *Csereg*, *Csegem*, *Terek* folyónevek stb. Van ezenkívül itt egy rakás kaukázusi-magyar szóegyeztetés is, melyek közül több tényleg helyes megfigyelés, a mennyiben régi (összét jellegű) iráni, vagy török elem a magyarban (pl. *chid* = híd; *marg* = méreg; *balta* = balta, *tauk* = tyúk; *geneszu* = kényeső stb.), vagy pedig a kaukázusi törzsek és finn-magyar népek kétségtelenül igazolható ősrégi érintkezésén alapul. Még inkább gyarapította a nyelvi bizonyítékokat Dankovszky barátja, Erdélyi József pozsonyi királyi mérnök, ugyancsak 1826-ban, Pozsonyban kiadott füzetében (*Sprache der Stammverwandten der Hungarn im Kaukasus in 490 Wörtern dargestellt und mit hungarischen verglichen. Ausgehoben aus Julius v. Klaproth's Reise in den Kaukasus und dessen Beschreibung des östlichen Kaukasus»*), mely a finn-magyar nyelvek ismeretének akkori állása mellett adatai bőségével és egyoldalú bemutatásával szinte győzedelmeskedni látszott a nyelv és fajrokonság eddigi elmélete fölött.

Jerney János volt az, ki először helyezte kritikai világitásba az örömmel felkapott ethnologiai eszme értékét. Fent idézett művecskéjében mindenelőtt Jaksics «feneketlen meséjét» leplezi le, bebizonyítván Orlay egyenes levélbeli értesítése útján, hogy amannak állításai nem egyebek a magyar közönség megtévesztésére szánt czélzatos hazugságoknál. A közölt «Miatyánkot» illetőleg utal a benne első tekintetre is fölismerhető «korcsosított szavainkra»; de nem tartja lehetetlennek, hogy ilyen nyelv csakugyan létezik, csupán azt sajnálja, hogy «az ilyent beszélő népség Kaukázusnak mely vidékén s mely tartományában való lakása Jaksics által ki nem jelentetett». Sejtelmében Jerney nem csalódott; mert mint mai ismereteink mellett világosan megítél-

hetjük, a szóban forgó szöveg alapja valóban élő nyelv, még pedig valami gyarló cseremisz fordítási kísérlet, melybe régies színezettel rontott magyar szavak és egy-két mordvin szó vannak betoldva.¹ Azután Dankovszky Erdélyiek ellen fordul oly okos és meggyőző érveléssel, hogy azt bátran aláírhatnók akár ma is. Ime ebből kaukázusi kutatóink okulására néhány mutatóvány:

«Oly nemzetet vállalhat csak el a magyar igaz atyafiának» (s ez alatt, mint alább kiteszik, Jerney nem *rokon*, hanem a magyarral *egyazon* népet ért), mely nyelvben akármi dialektusbéli különbség mellett is elannyira hasonlít hozzá, hogy a beszéd szolgálatinál fogva annak gondolatait és érzéseit fölfoghassa; légyen bár szokásában és ruházatában különböző amazétól. *A nemzeti azonságnak s vérszerinti atyafiságnak*, ha ezen csalhatatlan próbakövén vizsgálja a kritikus olvasó Dankovszky és Erdélyi urak öszvevetett vállakkal egy célra intézett fentebbi munkáit, lehetetlen nem tapasztalnia, hogy a pályát, melyen indultak, kezdetinél tévesztve, nagy fontosságú állításait a történeti bizonyosság szégyenére a lehetőség lépesőjéig sem emelték föl az érdemes írók. Az első némely historiai datumokat Klaproth utazási leírásával egybevetvén, ebből húzott hibás magyarázatoknál fogva *az avarokat és karacsajokat tartja magyaroknak*. Kereken kimondva: *egy-két szónak, névnek magyar hangzata és jelentése a győző fegyver, melylyel egy ivnyi futó írásocskában kivivottnak képzele a nehéz kérdést, feltaláltaknak a magyar maradókat*. Magasabb polezán áll nemzetünk a historia és philologia kritikai ösmeretének, hogy sem egynéhány szó hasonlatosságára épitené származási történetét, és Dankovszky úr értekezéseinek általa hiún reménylett foganatosságot engedne. *Mennyi atyafi nemzetekre, mi temérdek magyarokra találhatnánk a vérség ilyetén próbáinál fogva e kerek földön?!»*

¹ Ime az egyes szavak adható megfejtése: *minink*: v. ö. erza-mordvin *minék* «mienk»; cser. *miin* «én», *memnan* «mienk» | *atye* = *ata*, *ätä* «atya» | *ki* = mordv. *ki*, cser. *kö, kü* «ki» | *da tegeken* (előttem homályos). — *Volgaltess*: cser. *volgald* «fényleni» (v. ö. *tol-žo* «jőjjön», *koško-žo* «száradjon») | *tinin* = cser. *tiin* «tied» | *lemet* = mord. *lemed* «neved»; *lem*, *leme*, cser. *lüm, lim* «név». — *Toless* = cser. *tolžo* «jőjjön» | *tinin* l. fentebb | *kuksa* = cser. *kugo-ža* «király, czár». — *Etless* (?) | *erek* = cser. tatár *erik* «szabad akarat» | *kuze* = cser. *kuze* «hogyan, mint» | *kesne* = cser. *küšnö* «fent» | *eme tegeken* (előttem homályos; megjegyzendő, hogy *tegeken* itt «a földön», fentebb pedig «az egekben» fordítása volt, mi képtelenség). — *Melg-teszta* (magyaros hangzat) | *kindem* = cser. *kindem* «kenyerem» | *tsilla* = cser. *čela, cile, cilä* «mind, egész» | *ketsin* = cser. *keč* «nap» | *ma adna* (v. ö. magy. *add meg ma*) | *memnink*: v. ö. cser. *memnan* «mienk» (*melana* «nekünk») és magy. *-ünk* birtokosrag. — *Utara*: cser. csuvas *utar* «szabadítani» | *memnink*: cser. *memnam* «minket» | *paranygets*: cser. *paroman* «adós» + *geč* ablat. postpositio | *kuze* l. fentebb | *mi* = magy. *mi*, cser. *me* «mi; nos» | *elterelsz*: v. ö. cser., csuvas *ertar* «elmulatni». — *Is ne vegel memnink kesertet* (magyar betoldás). — *Szirlága* = cser., csuv. *serläge!* «kegyelmezzél!» | *jaitongets* = cser. *šajtan-geč* «a Sátólól»; egy régi cseremiszi Miatyánkban ugyanígy: *šjorlaga memnam šojtangečen* (Ilymynski). — *Mert* (magyar szó) | *tinin kuksa* l. fentebb | *vi* = cser. *vi* «erő» | *tsjab* = cser., csuvas *čap* «hír, híresség» | *tsilagodon* = cser. *čela-kodom* «mindig, mindenkor».

«Tulajdonképen a mi az *avar* nyelvet illeti: annak természeti mineműségéről már a mult században elég nyomóssággal írt *Pallas* ázsiai híres utazó; legújabbban pedig *Klaproth* tágas philologiai ösmerettel s mély combinációval fejtegette munkáiban, melyekből napfényre hozatik az *avar* nyelvnek természeti mineműsége: *megvalósodik továbbá, hogy annak magyarságáról vastag tudatlanság gyanuja nélkül többé senki sem gyanakodhat. Találtnak ugyan nálok, valamint más ottani népeknél is mienkével közös szavak, de azokból atyafiságot, szoros vérséget határozni nagy inconsequentia volna. Túl vagyunk már azon, hogy a török nemzet magyar származásáról s atyafiságáról vagy csak kérdést tennénk: mégis csekély szorgalommal mintegy 300 magyar értelmű török szónál többet találtam én. Így van a dolog más keleti nyelvekkel, különösen a kaukázsiakkal: egész napkeletet azért magyarok régi hazájának, népeit magyar maradékoknaak állítani tűrhetetlen, de egyszersmind nevetséges vakmerőség volna.»*

Hogy miként lehet fölfognunk a magyar és kaukázusi nyelvek közt található több egyezést, arra nézve szintén találóan jegyzi meg *Jerney* a következőt:

«Midőn a kaukázusi nyelvek ismeretének vezéresillaga, *Klaproth* következő ítéletét nyilatkoztatja ki: «*merkwürdig ist die grosse menge ähnlicher wörter, die sich mit nördlichen, vorzüglich finnischen und samojedischen sprachen gemein haben* (*Asia Polyg.* 133.) és példákkal is támogatja állítását: *megnyílik előttünk azon láthatár, melyben a kaukáziai nyelveknek mienkkel mennyire lehető rokonságát s azon rokonságnak okát a történetek világossága után élesebb szemmel láthatjuk.* Sajnovics-csal egyértelemben levő egész tudós sereg nyomós bebizonyításai szerint *ingadozhatatlanul hiszszük nyelvünknek a finnuséval némünémű közelebbi rokonságát a nélkül, hogy eredetünket azoktól hoznánk le, vagy Árpád elmaradt felekezetének lenni megengednők.* *Klaproth* maga finnek közé helyezi a magyarokat nyelvük hasonlósága miatt; a mi tehát. mintha magyar nyelvben Kaukázus népeinek temérdek szavait feltalálhatóknak mondaná».

Más szóval *Jerney* szerint⁴ lehetnek a szóban forgó egyezések a finn-magyar nyelvek közösségének vonásai s ily réven egyszersmind a magyaré.

Mindezek után *Jerney* ekkép nyilvánítja összefoglaló ítéletét a magyarságnak Kaukázusban található nyomairól:

«Akármennyi szó- és nevezetbeli hasonlatosságra találánk: ezt s több ilyen monumentumokat mindazonáltal Ázsiának újabb históriájával egybevetve, csak abbéli történeti valóságon állapodhatunk meg, hogy *maradt ugyan ott a régi idők bizonyosságánál fogva magyar néplekezet, kiknek huzamos fenmaradásukat több századokon keresztül emlék-íráások hitelt érdemlő tanútételeikkel állíthatjuk; — de a mongolok győzedelme okozta népek költözködése alatt, minék utána polgári lételet elvesztette, többféle s különösen mongol meg tatár népekkel összekeveredvén, nyelvét és nemzetiségét annyira elveszté, hogy keverékmaradványinál csak némely helynek nevezete s néhány szóbeli hasonlatosság maradna fenn; eredeti magyarságuk pedig örökre megszűnt.»*

Ezen előzmények után indult el Ógyallai Besze János 1829-ben a Kaukázusba azon eltökélt szándékkal, hogy ezt egészében bejárva meghozza földijeinek a rég óhajtott biztos fölvilágosítást. Nagy kár, hogy lelkesedésével nem volt egyarányú feladatához való tudományos készütsége is, miből kifolyólag utazásának eredménye sem volt több egy érdekes túrista könyvnél, mely ethnológiánk kérdéseinek tisztázásához vajmi csekélylyel járult. E műve utazása után csak jó későn 1838-ban, Párisban jelent meg *«Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830 ; pour servir à l'histoire de Hongrie»* címmel; benne a szerző felületesen tárgyalja úti benyomásait, összesen csak egy kis fejezetben (X, 77—85. ll.) foglalkozva a célba vett ügygyel, melyhez kiegészítésül a mű harmadik részében (339—345. ll.) rövid történeti igazolásféle csatlakozik. A kaukázusi magyarság emlékei gyanánt ő is főkép *tulajdonneveket* idéz, melyeket mindjárt kombinációja szerint *megmagyarítva* közöl mellőzve az illető szó tényleges hangzását. Ily módon egész rakás ismeretes magyar családnévnek találja meg kaukázusi mását, minők pl. *Bitó* «une des familles considérables des Magyars de la tribu de Dougour»; | *Sumbati* «roi de Georgie en 925» (= *Szombati* «famille noble hongroise») | *Aphoni* «Georgien: il traduit les Psaumes du grec en georgien» (= *Apponyi*) | *Almás* «roi des Bulgares» (= *Almásy*) | *Zizi* «cette famille possède encore aujourd'hui un discret en Géorgie» (= *Zichy*) | *Saghi* «gouverneur de Tiflis en 840» (= *Sághy*) | *Papaï* «nom d'une famille tscherkesse» (= *Pápay*). | *Chekhi* «famille tscherkesse» (= *Csehi*). Helyneveken alapuló magyar-kaukázusi családnévek: *Satcheni* «montagne au Caucase» (= *Széchényi*) | *Shaki* «endroit habité sur les frontières de la Perse» (= *Csáky*). *Turzó* «montagne d'où sort le Terek» (= *Thurzó*) | *Tsani* «rivière en Georgie» (= *Csányi*) | *Khutaïsi*, *Batsani*, *Csepi* helynevek (= *Kutasy*, *Bacsányi*, *Csepi*) stb. Vannak aztán *Peták*, *Tamás*, *Hazug*, *Szakasztó-Keő*, *Saba* cserkesz személynevek, *Tchorgó*, *Tsik*, *Tárkány-kút*, *Kasza-út* folyónevek; az *Elboruz* hegység, mely szerinte még *Leboruz*-nak is hangzik, = *elborúlsz*, *leborúlsz* (95. l.). Természetes, hogy e munka nem nagyon emelhetette a kaukázusi rokonság hitelét, a mely téren abbamaradt ezentúl a további kutatás. Egyébként is józanabb irányt vesz tudományosságunk; az ethnologiai munkásság terén *Jerney* és *Reguly* korszaka kezdődik.

Munkácsi Bernát.

T Á R S U L A T I Ü G Y E K.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság 1897 évi június 12-én, szombaton, délután öt óraker a M. T. Akadémia földszinti termében tartott vál. üléséről.

Jelen vannak, *Szalay* Imre min. tanácsos, múz. igazgató, társelnök, *Munkácsi* Bernát ügyv. alelnök, *György* Aladár alelnök, *Vikár* Béla főtitkár, *Herrmann* Antal dr. titkár, *Zolnai* Gyula dr. pénztáros; *Alexics* György dr., *Balassa* József dr., *Baróti* Lajos dr., *Huszka* József, *Jancsó* Benedek dr., *Katona* Lajos dr., *Kúnos* Ignác dr., *Kurcz* Sámuel, *Lindner* Ernő, *Mader* Béla, *Nagy* Miklós, *Sebestyén* Gyula dr. *Semayer* Vilibáld, *Strausz* Adolf, *Tagányi* Károly, *Tialios* György vál. tagok.

1. *Szalay* Imre elnök megnyitván az ülést, a jegyzőkönyv fölolvastása és hitelesítése után fölemlíti, hogy a pénztárkezelés tekintetében fölhangozott kifogások megvizsgálása czéljából elnöki értekezletet hívott össze, a melyen fölkérte a Nemz. Múzeum titkárát *Tóth* Árpád és *Császár* Dénes min. számvizsgáló urakat, hogy a társaság pénztári számadását vizsgálják meg. A nevezettek által fogantatosított vizsgálat a számvizsgáló bizottság jelentésével megegyezően azt konstatálta, hogy a számadás minden tekintetben helyes és rendben van. *Tóth* és *Császár* uraknak erről kiállított írásbeli nyilatkozata a mai ülés jegyzőkönyvéhez csatoltatik. — Elnök úr ezek után kéri *Zolnai* Gyula dr.-t, hogy a pénztárosi teendőket az év végéig legyen szives ellátni. Erre *Zolnai* Gyula dr. hajlandónak nyilatkozott a pénztári ügykezelés továbbvezetésére. — Örvedetes tudomásul szolgál.

2. Elnök bejelenti, hogy a társaság főtitkára, *Vikár* Béla, lemondott. Minthogy *Vikár* Béla ragaszkodik lemondásához, a választmány a társaság körül kifejtett érdemei elismerésével lemondását — elfogadja.

3. Elnök úr ezután fölhívja a választmányt, hogy a megüresedett főtitkári tisztnak az év végéig való betöltéséről gondoskodjék. *György* Aladár alelnök ajánlatára egyhangúlag *Sebestyén* Gyula dr. választatik meg főtitkárnak s az így megüresedett vál. tagsági helyre pedig *Vikár* Béla jut.

4. *Munkácsi* Bernát ügyv. alelnök jelenti :

a) hogy *Somogy* és *Szaboles* vármegyék 50—50 forinttal alapító tagokká lettek. Örvedetes tudomásul szolgál s a köszönőlevél megírásával a főtitkár bizatik meg;

β) hogy *Bellosics* Bálint saját dolgozatának kliséit kéri felhasználás végett; — használatra díj nélkül átengedtetnek;

γ) hogy *Téglás* Gábor a társaság kiadványaiból több példányt kér; minthogy *Téglás* leveléből ki nem vehető, mely kiadványokat kér, a választmány elhatározza, hogy szölvittassék fel *Téglás*, jelölné meg pontosabban a kívánt műveket.

5. *György* Aladár indítványozza, hogy a társaság könyvtárát letétkép adja át a Nemz. Múzeum néprajzi osztályának. *Herrmann* Antal, *Zolnai* Gyula, *Munkácsi* Bernát és *Sebestyén* Gyula felszólalásai után a választmány elhatározza, hogy a könyvtár ideiglenes letétkép megörzés végett adassék át a Nemz. Múzeum néprajzi osztályának; az átadás iránti javaslat kidolgozására egy albizottságot küld ki, melynek tagjai: *Sebestyén* Gyula dr., *Melich* János dr., *Herrmann* Antal dr. és *Semayer* Vilibáld. Ezen javaslat a könyvtárról készitendő katalogussal együtt a legközelebbi közgyűlés elé terjesztendő.

6. *Zolnai* Gyula dr. pénztáros indítványára a társaság követeléseinek behajtásával *Teller* Miksa dr. ügyvéd bizatik meg.

7. A főtitkár *Ranschburg* könyvkereskedő czéggel a társaság kiadványai elárúsítása tárgyában folytatott tárgyalásáról tesz jelentést. Tudomásul szolgál. *Ranschburg* ajánlatának írásban való benyújtására szölvitendő fel.

8. A pénztáros jelentése szerint 1897. június 12-én a pénztár következőkép áll: bevétel: 2392 frt 44 kr., kiadás 1977 frt 36 kr., készpénz 415 frt 08 kr.

9. Új tagokul ajánlatnak: a) *Országos Iparegyesület* Budapest (aj. az elnök-ség); b) *Buxbaum* Jakab tanító Nyitra-Rudna (aj. Rechnitz Ignác); c) *Roboz* Andor tanár Budapest (aj. Balassa József). d) *Rhoussopoulos* A. Rhoussos tanár Budapest (aj. Kúnos Ignác). — Megválasztatnak. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Hitelesíti dr. Baróti Lajos és dr. Katona Lajos.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke.

Alapító tagok:

Árvai Közbirtokossági Uradalom, Árva-Váralja	50 frt.
Auer Róbert, Bp. Eötvös-tér 2.	50 „
Balla Sándor, Bp. Erzsébet-körút 38.	50 „
Bartha Sándor dr., Bp. Egyetem-u. 9.	50 „
5 Borovszky Samu dr., akadémiai irodajagazgató, Bp.	*
Brankovics György, szerb metropolita, Karlócza	50 „
Brázay Zoltán, nagykereskedő, Bp. Múzeum-körút 23.	50 „
Császka György, érsek, Kalocsa	50 „
Csongrád vármegye törvényhatósága	100 „
10 Dunkel V. K., gyártulajdonosnő, Kassa	50 „
Erdélyi Pál dr., Bp. Héderváry-u. 36	50 „
Fekete József, író, Bp. József-körút 36.	50 „
Gyulai Pál, főrendiházi tag, egyet. tanár, Bp. Sándor-u. 13.	50 „
ifj. Heidlberg Mór, Bp. Nagykorona-u. 4.	50 „
15 Herrmann Antal dr., tanár, Bp. Szent-György-u. 2.	*
Herrmann Antalné, Bp. Szent-György-u. 2.	*
Hornig Károly br., püspök, Veszprém	50 „
† Hunfalvy Pál, főrendiházi tag	50 „
Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegye törvényhatósága	50 „
20 Joannovics György, nyug. államtitkár, Bp. Király-u. 57.	50 „
József királyi herceg, Alesuth	50 „
Gr. Károlyi Gyuláné, Károlyi Melinda grófnő, Arad-Mácsa	50 „
Keeskemét th. város közönsége	50 „
Királyi Pál, tanítóképző tanár, Bp. Naphegy	50 „
25 Körösi József dr., statisztikai intézeti igazgató, Bp. Vigadó	50 „
Kúnszentmiklósi ev. ref. főgimnázium	50 „
Kuun Géza gr. dr., Maros-Németi	50 „
Lindenbaum Mór, Bp. Andrássy-út 27.	50 „
Mednyánszky Dénes br., Bécs VII. Schottenfeldg. 83.	60 „
30 Nicolies Fedor br., orsz. képviselő, Bp. Wesselényi-u. 66.	50 „
Óvári Ferenc dr., ügyvéd, orsz. képviselő, Veszprém	50 „
Pintér Sándor, ügyvéd, Szécsény	50 „
Reiner Zsigmond dr., Bp. Teréz-körút 40.	50 „
Schneller István, egyet. tanár, Kolozsvár	50 „
35 Segesvár szab. kir. város	50 „
Somogy vármegye törvényhatósága	50 „
Szabolcs vármegye törvényhatósága	50 „
Szatmár vármegye törvényhatósága	100 „
Szentmártoni Darnay Kálmán, Sümeg	50 „
40 Szily Kálmán dr., miniszt. tanácsos, akad. főtítkár	50 „
Torma Zsófia, tudósnő, Szászváros	50 „
Veisz Jenő, zeneszerző, Bp. Mária Valéria-u. 17.	50 „

* Nagyobb könyvadománya alapján van az alapítók közé iktatva.

Rendes tagok és előfizetők:

- Abel Janka, polg. isk. tanítónő, Fogaras.
- Ágai Adolf dr., szerkesztő, Bp. Athenaeum.
- Alberti község (u. p. Pitvaros), Csanád m.
- Áldásy Antal dr., egyet. magántanár, Bp. Krisztina-u. 10.
- 5 Alexander Bernát dr., egyetemi tanár, Bp. Erzsébet-körút 9.
- Alexics György dr., tanár, Bp. Kereskedelmi Akadémia.
- Andrássy Kálmán, áldozópap, Bp. Szervitater 6.
- Andrássy Károly, tanár, Marosvásárhely.
- Angyal Dezső, igazgató, Bp. Vinezellérképző.
- 10 Apátfalva község, Csanád m.
- Apponyi Sándor gr., Lengyel (Tolnam.)
- Aradi gimnáziumi tanári könyvtár.
- Aradi Kölcsey-Egyesület.
- Arany László, Bp. Bálvány-u. 7.
- 15 Ardelean János József, plébános, Kétegyháza.
- Áron Menyhért, Bp. Keresk. Akadémia.
- Asbóth János képv., Bp. «Angol királynő».
- Ásbóth Oszkár dr., egy. tanár, Bp. Épreskert-u. 25.
- Babics József, urad. igazgató, Zsombolya.
- 20 Bachát Dániel, ev. esperes, Bp. Kerepesi-út, Luther-udvar.
- Babics Ferencz dr., gimn. igazgató, Bp. Várfok-u. 10.
- Bajai áll. tanítóképző.
- Baksay Sándor, ev. ref. esperes, Kun-Szt.-Miklós.
- Balassa József dr., tanár, Bp. VIII. ker. gimnázium.
- 25 Balásy Dénes, polg. isk. tanító, Bp. Fő-út 51.
- Ballagi Aladár dr., egyet. tanár, Bp. Kinizsy-u. 29.
- Banekovich János, tanító, N.-Kanizsa.
- Bánóczy József dr., igazgató, Bp. Rabbiképző.
- Baranyasellyei Kaszinó.
- 30 Bérczay Oszkár, cs. és kir. kamarás, Bp. I. Németvölgyi-út 7392.
- Baróti Lajos dr., főreálisk. tanár, Bp. Fortuna-u. 7.
- Bartal Antal, igazgató, Haraszti.
- Bartalus István, tanár, Bp. Múzeum-körút 27.
- Bartha József dr., könyvtártiszt, Bp. N. Múzeum.
- 35 Bátky Zsigmond, Bp. Csillag-u. 15. II. em.
- Békefi Remig dr., egyet. magántanár, Bp. Zerge-u. 6.
- Bellosies Bálint, tanár, Baja.
- Benedek Elek, szerkesztő, Bp. Erzsébet-körút 12.
- Benedek János, tanár, Czegléd.
- 40 Beney Antal, tanító, Kis-Királyhegyes, u. p. Apátfalva.
- Beniczky Attila, Bp. Erzsébet-körút 22.
- Berezeller Imre dr., orvos, Bp. Deákter 1.
- Berecz Antal, igazgató, Bp. Rottenbiller-u. 3.
- Berezky Endre dr., orvos, Kőbánya.
- 45 Ifj. Berger Sámuel, könyvkereskedő, Nagyvárad.
- Berzeviczy Albert dr., val. belső titk. tanácsos, Bp. Andrássy-út 50.
- Berzsenyi Gusztáv, igazgató, Kunosvágása.
- Besztercei polg. fiúiskola.
- Binder Jenő, reálisk. tanár, Brassó.
- 50 Bíró Albert, tanító, Makó.
- Bisztricsányi Pál, Bp. Keresk. Akadémia.
- Bodola Sándor, tanár, Sepsiszentgyörgy.
- Bogisich Mihály, püspök, Bp. Vár, Országház-u. 3.
- Bonez Ödön, minisztr. osztálytanácsos, Bp. Kultuszminisztérium.
- 55 Borbély Sándor, tanár, Bp. Siketnéma intézet.
- Boskovits Lajos, Bp. Keresk. Akadémia.
- Bozóky János, plébános, Jász-Dósa.
- Brádi g.-kel. román gimnázium.
- Brassói áll. keresk. akadémia.
- 60 Brassói Magyar Kaszinó.
- Brassói polg. leányiskola.
- Brózik Károly, tanár, Bp. II. ker. reáliskola.
- Brüll Alfréd, Bp. Andrássy-út 9.
- Budai Paedagogium.
- 65 Budai Paedagogium Ifjúsági Könyvtára.
- Budapesti I. ker. felsőbb leányiskola.
- Budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző, Csalogány-u.
- Budapesti V. ker. áll. főgimnázium tanári könyvtára.
- Budapesti V. ker. áll. főreáliskola.
- 70 Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola.

- Budapesti VI. ker. áll. tanítónő-képző,
Andrássy-út.
Budapesti VIII. ker. áll. főgimnázium.
Budapesti Egyetemi Könyvtár.
Budapesti kegyesrendi főgimnázium.
75 Burián Pál, szolgabíró, Szempez.
Buxbaum Jakab, tanító, Nyitra-Rudna.
Bünker Rajmund, tanító, Sopron.
Christian Antal, ügyvéd, Pancsova.
Costa János, tanár, Bp. Akácza-ú. 10.
80 Csáky Elek, tanító, Bp. Mester-
iskola.
Csánki Dezső dr., Bp. Orsz. Levéltár.
Csányi Andor, közjegyző, Nagy-Sza-
lonta.
Csányi János dr., Vác.
Csathó Imre, tanár, Bp. Erzsébet-
körút 16.
85 Cselingarián Jakab, író, Bp. Erzsébet-
körút 26. I. 1a.
Csopey László, tanár, Bp. V. ker.
főgimn.
Csorba Géza, ügyvéd, Bp.
Csurgói ev. ref. főgimn. tanári kara.
Czambel Samu dr., Bp. Miniszter-
elnökség.
90 Cziffra Tibor, Bp. Keresk. Akadémia.
Czirbusz Géza dr., tanár, N.-Károly.
Czobor Béla dr., egyet. magántanár,
Bp. Lendvay-u. 12.
Debreczeni kereskedelmi akadémia.
Debreczeni ref. főgimnázium.
95 Demel Károly, bankhivatalnok, Bp.
Pauler-u. 5.
Demkó Endre, Nagybecskerek.
Déry Ernő, ügyvéd, Bp. Zrinyi-u. 9.
Deutsch Tibor, Bp. Király-u. 52.
Dévai áll. főreáliskola.
100 Dévai áll. tanítóképző.
Dévai tanítóképző ifjúsági önképző-
köre.
Dirner Gusztáv dr., orvos, Bp. Kos-
suth-u. 9.
Dobsinai polg. fiúiskola.
Donáth Imre, polg. isk. igazgató, Fiume.
105 Dotzauer József, körjegyző, Marikó,
u. p. Vág-Beszterce.
Ifj. Dörner István, Szeged, Somogyi-
u. 18.
Duda János dr., tanár, Lugos.
Dudás István, takarékp. igazgató,
Zenta.
Dugovich Imre, szerkesztő, Bp. József-
körút 20. III. 13.
110 Duka Tivadar dr., London, 55. Newern
Square S. W.
Ebenspanger János, tanár, Felső-Lövő.
Ebner Lajos, képiró, Bp. Várkert-
bazar.
Egri áll. főreáliskola.
Egri növendékpapság irodalmi iskolája.
115 Elek Zoltán, Rimaszombat.
Eötvös Károly, ügyvéd, Bp. Fürdő-u. 4.
Eötvös Károly Lajos, tanfelügyelő,
Szolnok.
Erdélyi Lajos, ref. kollégiumi tanár,
Kolozsvár.
Erődi Béla dr., főigazgató, Bp. Király-
u. 76.
120 Esztogár László dr., Bp. N. Múzeum.
Esztergom szab. kir. város könyvtára.
Evva Lajos, színingazgató, Bp. VIII.
Aggteleki-u. 16.
Fabro Henrik dr., ügyvéd, Bp. Sorok-
sári-u. 19.
Farkas Imre, igazgató tanító, Mezőtúr.
125 Farkas Sándor, gyógyszerész, Szentes.
Fejér Ignác, r. k. lelkész, Sirok, He-
ves m.
Fejérpataky László dr., egyet. tanár,
Bp. N. Múzeum.
Fejér Sándor, tanító, Balassagyarmat.
Felbermann Lajos, London. 15. A.
Cliffordstreet, New-Bondstreet W.
130 Feszty Árpád, képiró, Bp. Bajza-u. 21.
Fialowski Lajos dr., tanár, Bp. V. ker.
gimn.
Fiók Károly dr., tanár, Bp. ref. főgimn.
Firczak Gyula, püspök, Ungvár.
Fiseher Károly Antal, vasúti tiszt-
viselő, Rákospalota-Ujfalu.
135 Főkövi Lajos, zenetanár, Szeged.
Földeák község, Csanád m.
Földes János, törvényszéki bíró, Arad.
Fraknoi Vilmos dr., püspök, Róma,
Via Porta Pinciana.
Fráter Sámuel dr., ügyvéd, Bp. József-
körút 64. II. 17.
140 Freeskay János, Bp. Lovas-út 16.
Fromm Géza, Szeged, Pusztaszeri-u. 5.
Fürszt Mór, Bp. Kohári-u. 4.
Gál Kálmán, főgimn. tanár, Fehér-
templom.
Gálffy Ignác, igazgató, Miskolcz.
145 Garda Samu dr., tanár, Fehértemplom.
Gárdonyi Géza, író, Eger.
Gebhardt Sándor, Lippa.
Geöcze Sarolta, igazgatónő, Komárom.
Gereze Péter dr., tanár, Bp. VI. ker.
reálisk.
150 Gerő Ödön, mérnök, Bp. Felső-erdő-
sor 1.
Giessing Rezső, Bp. Kereskelmi Aka-
démia.
Giesswein Sándor dr., kanonok, Győr.
Gindele Jenő dr., nyug. kir. táblai
fogalmazó, Bp. Aréna-út 68.
Glosz Miksa, tanár, Csiksomlyó.

- 155 Goldziher Ignác dr., egyet. tanár, Bp. Holló-u. 4.
Gönczi Ferencz, tanító, Ujpest.
Gyárfás I. Tihámér dr., tanár, Brassó.
Gyarmathy Zsigáné, Bánffy-Hunyad.
Gyertyánffy István, kir. tanácsos, igazgató, Budai Paedagogium.
- 160 György Aladár, Bp. József-körút 10.
György Lajos, gimn. tanár, Losonez.
200 Györi áll. polg. leányiskola.
Gyulay László, tanár, Budai Paedagogium.
Hadzsics Antal, író, Ujvidék.
- 165 Hagara Viktor, főispán, Beregszász.
Hajdunánási ev. ref. gimnázium.
Hajduszoboszlói közs. polg. iskola.
Halász Ignác dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Hampel József dr., egyet. tanár, Bp. N. Múzeum.
- 170 Harrach József dr., tanár, Bp. IV. ker. realisk.
Handmann Adolf, postatakarékp. főnök, Bp. Felső-erdősor 1.
Harmath Lujza, Moson, u. p. Nyárád-Szereda.
Hegedeős Miklós, Zombor.
Heinrich Gusztáv dr., min. tanácsos, egyet. tanár, Bp. Múzeum-körút 18.
- 175 Hermély Győző, tanár, Kőrmöezbánya.
Hevess Kornél dr., Bp. Wesselényi-u. 41.
Hidvéghi Sándor, tanító, Giez, u. p. Veszprém-Varsány.
Hidy Ernő, vár. aljegyző, Győr.
Hild Viktor, szerkesztő, Jászberény.
- 180 Hirschl Béla, szolgabíró, Bálintz.
Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnáziumi könyvtár.
Hódmezővásárhelyi polg. iskola.
Hoitsy Pál, képviselő, Bp. Kossuth-u. 9.
Hornyánszky Viktor, Bp. Akadémia-u. 4.
- 185 Horváth Czirill dr., főgimn. tanár, egyet. magántanár, Bp. Ref. főgimn.
Huszka József, tanár, Bp. Soroksári-u. 19.
Iparművészeti Múzeum, Bp. Üllői-út.
Istvánffy Gyula, tanár, Liptó-Szent-Miklós.
Jakab József, polg. isk. tanár, Dobsina.
- 190 Jancsó Benedek dr., tanár, Bp. Országház-u. 12.
Jankó János dr., Bp. Csillag-u. 15.
Jászberényi főgimnázium.
Joanovich Pál, min. titkár, Bp. Erzsébet-körút 26.
Jókai Mór dr., főrendiházi tag, Bp. Bajza-u. 21.
- 195 Jovanovits István, törv. bíró, Bp. Mária Valéria-u. 14.
Jovanovits János, szerkesztő, Ungvár.
Juhász István, postahivatalnok, Bp. Zöldfa-u. 43.
Kaas Ivor br., képviselő, Bp. «Budapesti Hirlap» szerkesztősége.
Kabdebo Gergely, főszolgabíró, Lippa.
- 200 Kada Elek, polgármester, Keeskemét.
Kadocsa Lippich Elek dr., Bp. Kultuszminisztérium.
Káldy Gyula, zeneszerző, Bp. Kazinczy-u. 2.
Kálmány Lajos, lelkész, Csanád-Palota.
Kandra Kabos, káptalani levéltáros, Eger.
- 05 Kanyaró Ferencz, főgimn. tanár, Kolozsvár.
Karácsonyi János dr., tanár, N.-Várad.
Kardos Albert dr., tanár, Debreczen.
Kármán Mór dr., kir. tanácsos, egyet. magántanár, Bp. Mintagimnázium.
Kassai kath. főgimnázium.
- 210 Kassai kir. jogakadémia.
Katona Lajos dr., tanár, Bp. Csalogány-u. 43.
Katz G., könyvkeresk., Bp. Dorottya-u. 5.
Kégl Sándor dr., földbirtokos, egyet. magántanár, Pusztaszentkirály, u. p. Laczháza.
Keglevich Gábor gr., Egres-Káta, u. p. Nagy-Káta.
- 215 Keleti Kereskedelmi Tanfolyam, Bp. Alkotmány-u. 11.
Keszthelyi premontrei társház.
Kézdivásárhelyi felső népiskola.
Kézsmárki ev. lyceum.
Kilián Frigyes, könyvkereskedő, Bp. Váczi-u. 28.
- 220 Kiskéri Balogh István, tanító, Király-nép, u. p. Rozgonyi.
Kis-Királyhegyes község, u. p. Apátfalva, Csanád m.
Kiss Áron dr., tanár, Bp. Mészáros-u. 12.
Király Pál, gimn. igazgató, Fehértemplom.
Kiszling István, tanító, Ujpest.
- 225 Klamarik János dr., államtitkár, Bp. Erzsébet-körút 42.
Klein Samu, polg. isk. tanár, Dobsina.
Kmettykó József, főjegyző, Hódmezővásárhely.
Kohn Sámuel dr., főrabbi, Bp. Holló-u. 4.
Kolba Lajos, irodafőnök, Kőbánya.
- 230 Kolozsvári Egyetemi Orvosi Kar.

- Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia
Önképzőköre.
Kolumbán Samu, tanár, Déva.
Komáromi áll. polg. iskola tanári tes-
tüllete.
Könyi-Manó, Bp. Szalag-u. 9.
235 Kovács Gyula dr., kir. tanácsos, keresk.
múzeumi igazgató, Bp. István-út 63.
Kovács János, Szeged, Török-u. 8.
Kovács Sándor, tanár, Somogy-Csurgó.
Körmöczbányai áll. főreáliskola.
Kőrösi Sándor, tanár, Fiume.
240 Körösszeg-Apáti község, u. p. Szakál,
Bihar m.
Kötse István, képzői tanár, Sáros.
patak.
Kováry László, Kolozsvár.
Krausz Jakab dr., tanár, Bp. Lajos-
u. 142.
Krausz Sámuel dr., tanár, Bp. Király-
u. 88.
245 Ifj. Kubinyi Miklós, uradalmi jogigaz-
gató, Árva-Váralja.
Kúnos Ignác dr., Bp. Keresk. Aka-
démia.
Kurz Sámuel, ev. tanító, Bp. Király-
u. 19.
László Elek, tanító, Nagy-Szredistye,
Temes m.
Latkóczy Mihály, gimn. tanár, Lo-
soncz.
250 Lázár Béla dr., főgym. tanár. Bp. VII.
ker. főgimn.
Lázár István, tanár, Nagy-Enyed.
Lehoczky Tivadar, urad. ügyész, Mun-
kács.
Lenkei Henrik, reálisk. tanár, Bp. V.
ker. reáliskola.
Lévay József, nyug. alispán, Miskolcz,
255 Libertiny Gusztáv, tanfelügy., Galgócz.
Lill Tivadar, Bp. Lajos-u. 19.
Lindner Ernő, Bp. Akad. Könyvtár.
Lintner Lajos, tanár, Bp. IV. ker.
reáliskola.
Lippai áll. polg. és fels. keresk. iskola.
260 Lóczy Lajos dr., egyet. tanár, Bp.
Felső-erdősor 1.
Losonci főgimn. tanári könyvtár.
Lotz Károly, festő, Bp. Várkert-bazár.
Lovesányi Gyula, tanár, Bp. Budai
Paedagogium.
Lőcsei áll. főreáliskola.
265 Lőcsei kir. főgimnázium.
Luppa Péter orsz. képviselő, Pomáz.
Mader Béla, Bp. Földmívelési Minisz-
térium.
Magyar-Csanád községe, u. p. Apát-
falva.
Mailand Oszkár, tanár, Déva.
270 Majláth Béla, Bp. Külsőkerepesi-út 114.
Makói áll. főgimnázium.
Mangu Béla, megyei aljegyző, Nagy-
Károly.
Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Bp.
Margalits Ede dr., egyet. tanár, Bp.
Huszár-u. 10.
275 Margitai József, igazgató, Csáktornya.
Mária Terézia kir. hercegnő, Bécs.
Marienescu Athanáz dr., kir. táblai
bíró, Nagy-Várad.
Márki Sándor dr., egyet. tanár, Ko-
lozsvár.
Marmula János, tanító, Vezekény, u.
p. Tarna-Szentmiklós, Heves m.
280 Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium.
Marton Adolf dr., orvos, Bp. Szondy-
u. 22.
Mártonfi Lajos dr., gimn. igazgató,
Szamosujvár.
Matyasits István, konzulsági titkár,
Bp. Szerb konzulság (?).
Melich János dr., Bp. Nemz. Múzeum.
285 Mészáros Gyula, tanító, Duna-Pataj.
Mezőtúri ref. főgimnázium
Michels Sándor, tanító, Torontál-Szé-
csány.
Mikszáth Kálmán, orsz. képviselő, Bp.
Lónyay-u. 13.
Milkó Dezső dr., ü. yvéd, Bp. Thonet-
udvar.
290 Miskolczi Nemzeti Kaszinó.
Molnár Antal, orsz. képviselő, Bp.
József-körút 30.
Molnár Viktor, miniszt. osztálytaná-
csos, Bp. Kultuszminisztérium.
Moravesik Ernő Emil dr., egyet. tanár,
Bp. Zöldfa-u. 11.
Morelli Gusztáv, tanár, Bp. Eötvös-u. 6.
295 Munkácsi áll. főgimnázium.
Munkácsi Bernát dr., tanfelügyelő, Bp.
Eötvös-u. 5.
Nagyenyedi áll. polg. leányiskola.
Nagyenyedi Bethlen-főiskola.
Nagy Géza, Bp. Nemz. Múzeum.
300 Nagy József, tanító, Bezdán, Bács m.
Nagykállói áll. reáliskola.
Nagykárolyi áll. polg. leányiskola.
Nagymajlát község, u. p. Mezőhegyes.
Nagy Miklós, szerkesztő, Bp. Egye-
tem-tér 6.
305 Nagyszombati érseki főgimnázium.
Nagyszombati közs. polgári fiúiskola
könyvtára.
Nagyvárad áll. főreáliskola.
Nagyvárad kir. jogakadémia.
N. Naláci Ödön, Dézs.
310 Nemes Mihály, tanító, Uglya, u. p
Talabor, Mármaros m.

- Némethy Géza dr., egyet. rk. tanár,
Bp. Lipót-körút 30.
ifj. Nikolits Fedor br., Bp. Eszterházy-u. 30.
Nyáry Jenő br., Bp. Zöldfa-u. 44.
Nyitrai püspöki nagyobb papnevelő intézet.
- 315 Odescalchi Artur hg., Szkiező.
Orbán Nándor, polg. isk. tanár, Liptó-Szt.-Miklós.
Orlay Antal dr., miniszteri fogalmazó,
Bp. Honvéd. Minisztérium.
Országos Iparegyesület, Bp. Új-u. 4.
Országos Magy. Kir. Statisztikai Hivatal, Bp. Rudolf-part 6.
- 320 Paikert Alajos, Bp. Fő-út 7.
Pancsovai áll. főgimnázium.
Pancsovai községi német leányiskola.
Papi Balogh Péter földbirtokos, Haraszti.
Pásztor Bertalan dr., ügyvéd, Eger.
- 325 Pauler Gyula dr. min. tanácsos, Bp. Országos Levéltár.
Petz Gedeon dr., egyet. tanár, Bp. Nagy János-u. 5.
Peisner Ignác, hirlapíró, Bp. Váci-körút 34.
Perényi Zsigmond br., Bp. «István Főherczeg» szálló.
Perl Soma dr., ügyvéd, Bp. Arany János-u. 1.
- 330 Péter János, igazgató, Bp. II. ker. keresk. középiskola.
Petrovics Arzén, kir. főmérnök, Arad.
Petrozsényi Kaszinó.
Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedése,
Bp. Kossuth-u.
Pikler Gyula dr., egyetemi tanár, Bp. Szentkirályi-u. 22.
- 335 Pítvaros község, Csanád m.
Podhradszky Lajos, tanár, Beszterce-bánya.
ifj. Pongor István, Debreczen, Kádas-u. 1868.
Popovics György, tanár, Kaposvár.
Popovics V. István, igazgató, Bp. Zöldfa-u. 25.
- 340 Pór Antal, kanonok, Esztergom.
Posta Béla dr., Bp. Nemz. Múzeum.
Potsa József, főispán, Sepsiszentgyörgy.
Pozsonyi keresk. akadémia ifjúsági önképzőköre.
Pozsonyi kir. akadémia.
- 345 Prukker Károly, irgalmasrendi gyógyszerész, Szatmár.
Radó Antal dr., Bp. Károly-körút 15.
Radvánszky Béla br., koronaőr, Sajó-Kaza.
Rajner Ferenc, tanár, Bp. Aradi-u. 58.
Rákosi Jenő, szerkesztő, Bp. Rökk Szilárd-u. 4.
- 350 Rakovszky István, áll. számvevőszéki elnök, Bp. Andrassy-út 70.
Rechnitz Ignác, tanító, Marikó, u. p. Vág-Beszterce.
Réthy János, mérnök, Bp. Erzsébet-körút 15.
Réthy László dr., Bp. N. Múzeum.
Rhousopoulos A. Rhousos, tanár, Bp. Alkotmány-u. 11.
- 355 Richter Mátyás, főgimn. tanár, Eger.
Riedl Frigyes dr., tanár, Bp. Andrassy-út 82.
Riesz József, Marikó, u. p. Vág-Beszterce.
Roboz Andor, főrealisk. tanár, Bp. Kerepesi-út 57.
Rodosavljevics Károly, főszolgabíró, Pancsova.
- 360 Rombauer Emil, igazgató, Brassó.
Rozmanits Timót, kegyesrendi tanár Léva.
Rózsahegyi kath. főgimnázium.
Rozsnyói kath. főgimnázium.
Róthy Vladimir, polg. isk. tanár, Liptó-Szentmiklós.
- 365 Sajóvölgyi G. Péter, Tisza-Oslár, u. p. Palkonya.
Sármai Józef dr., ügyvéd, Teréz-körút 20.
Sárospataki főiskolai könyvtár.
Schreiner Márton dr., tanár, Berlin, Lindenstrasse, Synagogengebäude.
Schullerus A. dr., Szentágota.
- 370 Schwickler J. H. dr., orsz. képviselő, Bp. József-tér 11.
Sebestyén Gyula, tanár, Bp. Vörösmarty-u. 34.
Sebestyén Gyula dr., Bp. N. Múzeum.
Sedivi Kálmán, tanár, Szirák, u. p. Apez-Szántó.
Selmeczbániai kir. kath. gimnázium.
- 375 Semayer Vilibáld dr., Bp. Csillag-u. 15.
Sepsiszentgyörgyi Kaszinó.
Sepsiszentgyörgyi polg. fiúiskola.
Setälä Emil dr., egyet. tanár, Helsingfors.
Simonyi Jenő dr., tanár, Bp. Keresk. Akadémia.
- 380 Simonyi Zsigmond dr., egyet. tanár, Bp. Erzsébet-körút 9.
Singer és Wolfner könyvkereskedők, Bp. Andrassy-út 10.
Skonyár Gusztáv, polg. isk. tanár, Liptó-Szentmiklós.
Sochán Pál, akad. festő, Turóc-Szt.-Márton.

- Somogyi-Könyvtár, Szeged.
 385 Somorjai polg. iskola.
 Somossy Miklósné, Nagy-Károly.
 Soproni evang. lyceum.
 Soproni szentbenedekrendi főgimnázium tanári könyvtára.
 Spitzer Gyula, Bp. Lendvay-u. 18.
 390 Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút.
 Stern Ábrahám, igazgató, Bp. Wesselényi-u.
 Strausz Adolf, tanár, Bp. Alsó erdősor 1.
 Strobl Alajos, szobrász, Bp. Eprekert-u. 20.
 Sümegi reáliskola.
 395 Szabadkai főgimnázium.
 Szabadkay Ignác, jegyző, Hertelendifalva.
 Szalay Imre, min. tanácsos, múzeumi igazgató, Nemz. Múzeum.
 Szalay László dr., min. osztálytanácsos, Bécs, IV. Karls-gasse 16.
 Szarvas Mariska, író, Vásáros-Dombó, u. p. Kapos-Szekeső.
 400 Szász Károly, ref. püspök, Bp. Kálvin-tér 7.
 Szathmáry György, min. tanácsos, Bp. Huszár-u. 4.
 Szatmári kir. kath. főgimnázium.
 Széchenyi Béla gr., v. b. t. t., Bp. Lánchíd-u. 10.
 Szegedi áll. főreáliskola tanári könyvtára.
 405 Szegszárdi Kaszinó.
 Székely Bertalan, festő, Bp. Andrásy-út 71.
 Székely Dénes, tanító, Csik-Jenőfalva.
 Székely Dezső dr., főorvos, Hátszeg.
 Székelykeresztúri unit. gimnázium.
 410 Székely (Singer) Leó, tanárjelölt Bp.
 Székely Mikó-kollégium, Sepsi-Szentgyörgy.
 Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola.
 Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium.
 Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn.
 415 Szekesfehérvári Tóvárosi Olvasókör.
 Széll Farkas, kir. táblai tanácselnök, Debreczen.
 Szendy Árpád, zeneakad. tanár, Bp. Erzsébet-körút 23.
 Szendrei János dr., min. titkár, Bp. József-körút 9.
 Szeniczai áll. polg. iskola.
 420 Szentbenedekrendi Központi Könyvtár, Győr-Szentmárton.
 Szele Arnold, polg. isk. tanár, Veszprém.
 Szentkereszty Tivadar, tanító, Csorvás-Gerendás, Békés m.
 Sziklay János dr., Bp. Szentkirályi-u. 22.
 Szilágyi Sándor dr., min. tanácsos, könyvtár-igazgató, Bp. Egyetemi Könyvtár.
 425 Szilasi Mór, tanár, Bp. Izabella-u. 2.
 Szinnyei József dr., egyet. tanár, Bp. József-körút 17.
 Szmik Antal, kir. szakaszmérnök, Pancsova.
 Szommer Endre, zenetanár, Szeged.
 Szongott Kristóf, tanár, Szamosujvár.
 430 Sztankó Béla, tanár, Bp. Budai Paedagogium
 Tagányi Károly, Bp. Orsz. Levéltár.
 Tattay Irén, polg. isk. igazgató, N.-Károly.
 Téglás Gábor, főreális igazgató, Déva.
 Temesvári áll. főgimnázium.
 435 Temesvári áll. főreáliskola.
 Téry Ödön dr., közegészségügyi felügyelő, Bp. Belügyminisztérium.
 Thallóczy Lajos dr., es. és kir. kormánytanácsos, Bécs, III. Ungargasse 47.
 P. Thewrewk Emil dr., egyet. tanár, Bp. Tárnok-u. 12.
 Thirring Gusztáv dr., egyet. magántanár, Bp. Bálvány-u. 26.
 440 Thúry József, tanár, Halas.
 Tialios György, tanító, Bp. Petőfi-tér.
 Timár Pál, főgimn. tanár, Bp. Lónyay-u. 11.
 Tolnai Vilmos dr., tanár, Bp. Evang. főgimn.
 Tordai áll. polg. iskola.
 445 Tótmegyeri Uradalmi Könyvtár.
 Török Andor, ügyvédjelölt, Kézdi-Vásárhely.
 Török Ferenc, tanár, Sepsi-Szentgyörgy.
 Trausch József, földbirtokos, Brassó.
 Trencsényi Lajos, Beregszász.
 450 Trsztenai kir. kath. gimnázium.
 Turócszentmártoni Tót Múzeum.
 Ujvidéki szerb felső leányiskola.
 Váczy János dr., tanár, Bp. VII. ker. főgimn.
 Vágó Aladár, polg. isk. tanár, Bp. István-tér, Vásárosarnok.
 455 Varga Bálint dr., tanár, Bp. Ref. főgimn.
 Vasverő (Schmidt) Rajmond, tanár, Szekesfehérvár.
 Vécsy Ágost, tanító, Tisza-Roff.
 Végh Lajos, táviró-főtiszt, Pécs.
 Veisz Zsigmond, földbirtokos, Felesuth.
 460 Veress Endre dr., tanár, Déva.
 Versényi György dr., tanár, Kolozsvár.

Vésztoi Kaszinó, Békés m.	Zentai gimnázium.
Vikár Béla, szerkesztő, Bp. Gellért-hegy.	Zeidner H. könyvkereskedése, Brassó.
Vitális István, lyceumi tanár, Selmeczbánya.	475 Zeller Árpád, könyvtáristizt, Bp. Képviselőház.
465 Volekmar F. könyvkereskedése, Lipese.	Ziehy Jenő gr., v. b. t. t., Bp. Rózsa-u. 61.
Vollay Izidor, tanító, Kis-Palugya, Liptó m.	Zilahi ev. ref. gimnázium.
Wagner Lajos dr., tanár, Pozsony.	Zloczky Theodor, lelkész, Gernyes, u. p. Alsó-Szelistye, Mármaros m.
Wagner Manó, igazgató, Rákospalota.	Zolnai Gyula dr., főgimn. tanár, egyet. magántanár, Bp. Nagy János-u. 3.
Waldapfel János dr., tanár, Bp. Aréna-út 58.	480 Zsilinszky Mihály, államtitkár, Bp. Vas-u. 6.
470 Wass Béla gr., Szentgothárd.	ifj. Zsoldos Benő, Sárospatak.
Wislocki Henrik dr., Bp. Rostély-u. 2.	
Wosinszky Mór, esperes, Szegszárd.	
Alapító tag 42.	Emelkedés 1897-ben . . . 16.
Rendes tag és előfizető 481.	Emelkedés 1897-ben . . . 51.
Összes létszám 523.	Összes emelkedés . . . 67.

A P R Ó S Á G.

Egy beces kaukázusi szó. Az ősi magyarságnak megőrzött emlékei közt ismételtelen emlegetett, nagyrabecsült adat valami «magyar» (sic!) szó, mely a kaukázusi nyelvekben «must»-ot jelentene. «A forrásnak engedett új bort» — írja «Fekete-Kún»-sivatagbéli utazónk — «itt is (t. i. Hunzákban), mint a Kaukázusban általánosan, *magyarnak*» hívják» (Budapesti Hirlap: 1895. júl. 24.). Hasonlóképen másutt: «A cserkeszek *magyar*-nak nevezik a régi jó kardot; itt a régi Georgiában *magyarnak* nevezik általánosan a kiforrotatlan bort (a mustot). Mindezek magyar vonatkozások, melyeknek eredete után kutatni érdemes és nem kiesinylendő lidérezfény-kergetés» (Egyetértés: 1895. júl. 7.). Engedve az intésnek, mi csakugyan érdemesnek találtuk ezen «magyar» hangzású kaukázusi szó eredetének és értékének kutatását annál is inkább, minthogy nem találtuk különösen egybehangzó-nak levelezőnk ama másik tanításával, mely szerint a hunzákiak «a mi erős, régi, kiváló: azt *madzar*-nak nevezik, így kardot, fegyvereket» (Budapesti Hirlap: 1895. júl. 21.), lévén tudunkkal a must sem nem «erős», sem nem «rég», sem valami nagyon «kiváló». Rá is akadtunk szerencsésen a kíváncsiságot ingerlő szóra, még pedig oly forrásban, mely előtt kevésbé lebegett az okvetetlenkedő ősmagyar-találás érzélete, mint inkább a tudományos tárgyilagosságé. Ez Erekernek «Die Sprachen des Kaukasischen Stammes» című könyve (Bécs, 1895), melynek 148. lapján közölve van az «új bor»-nak grúz neve, de nem ám «magyar»-nak írva, hanem összetételkép kötőjellel összekapcsolt két szóban, így: *ma-dčari* «auf gruzinisch = *junger wein*». Ugyanitt megtaláljuk a *dčari* utórész magyarázatát is, mely t. i. nem más mint az ozmanli *ča'ir*, *ča'ir*, csagataj *čag'ir*, *čak'ir*, azerbajdsán *ča'ir*, avar *ča'ir*, akusa *čagh'ir*, chürkilini *čagh'ir*, csecsenz *čagr*, *čagur*, rutuli *ča'ur*, buduch *ča'ir* «bor» szó összerántott alakja a végén ugyanoly -i végzettel, minővel a georgiai *šarabi* «bor» szó is viszonylik a török-arab *šerab*, *šarab* «bor» szóhoz. Ezen *ma-dčari* szónak utórészével igenis összefügghet a magy. *csiger*, *csigér*, «lauer, nachwein, tresterwein» szó (v. ö. kún *čager* «vinum», tarancsi-tatár *čagir* «branntwein», orosz *čegir* «kaukasischer

wein»; l. Nyelvtud. Közl. XXI: 159.); de korántsem az egész *ma-dčari* szóval a magyar népnevezet. Bátorkodunk tehát gyanakodni abban, hogy ez a fölfedezett «ős-magyar» nyom ne «lidérezfény-kergetés» volna, ép úgy mint a szintén többször emlegetett kaukázusi «*Gonosz*» hegynév (pl. Egyetérértés: u. o), a melynek mintaképe gyanánt képzelt magyar szó szláv eredetű (= ószlovén *gnusu* «scelus») s így ősi birtoka nyelvünknek semmi esetre sem lehet.

M. B.

HÍREK A NÉPRAJZ KÖRÉBŐL.

A magyar iparművészeti múzeum megnyitása. Az ezredéves ünnep emlékére emelt iparművészeti múzeum november 20-án nyílt meg a közönség előtt. E hiányt pótló nagyszerű intézmény lesz hivatva, hogy az óriási arányokban fejlődő művészi magyar ipart a mult hagyományaival szoros kapcsolatban megtartsa. E nélkül ott, a hol hosszú századok tapasztalatait kell megismernünk és tovább fejlesztenünk, egészséges haladás el sem képzelhető. Ezért akar már maga a hatalmas új palota is egy minden időkre szóló lezcke lenni. A szerfelett költséges tanítás a magyar építőstílról szól. Sajnos, a nagyméretű intézményben ez sikerült legkevésbé. A fogyatékos-ság abban a paedagogiai hibában gyökeredzik, hogy a mesterek maguk is akkor tanultak, mikor tanítani voltak kénytelenek. Sebttiben felkutatták a magyar stíl egyedüli krónikásának, *Huszka József* választmányi tagtársunknak összes írásait s midőn tőle azt hallották, hogy a magyar népies építézet és ornamentika eredete visszamegy Kelet-Indiáig, hát visszamentek ők is ugyanoda megtudni, hogy mi minden az, a mit a honfoglalók ősei magukkal hozni elefedtek. Így találták és kaptuk mi is meg az indus pagoda-stíl számos építészeti vonalát, a mely soha sem volt és nem is lesz magyar. Az architektonikus részből pusztán csak a kupola magyar; de ez is csak azért, mert nem egyéb. Az igaz, hogy hagyományos magyar sem, mert magyar kupolát eddig nem ismerünk. Az építménynek jelleget adó boltív és oszlop idegen. Amaz hindu s vele együtt hindu az egész épület. Ugyan miért? Hiszen *Huszka* pompás stíl-krónikáiból könnyű lett volna megtanulni és másokat is rátanítani, hogy a honfoglalók magas műveltségű székely iparosai keletről gyönyörűen tagolt ívet, tartó léczekkel bordázott patkó-ívet hoztak magukkal. Ilyen diszítésre alkalmas naiv, nemzeti motívummal jelenleg egyetlen európai nép sem rendelkezik. Ebből szerkeszt a jövendő magyar művész majd jellemzetes boltívet, ablaknyílást s ha kell, kupolaformát is. A mi az idegen stíli nyílások közé eső mezők diszítését illeti, ez már az összhang rovására nem idegen, hanem magyar. Ámde ez sem igazi magyar, mert a tiszta magyar diszítő stíl motívumai közé soha sem veszi fel az agyonunt akantuszt, vagy szarmártóvist, mint a hogy ezt a diszítő művész itt mindenütt fölvette. Az sem helyes, hogy falra legkönnyedebb hímzési mintákat alkalmaz, s ezt is rosszul; mert a magyar szövethímzést az jellemzi, hogy betölti az egész rendelkezésére álló teret. Ha itt a tér szerfelett nagy volt, okvetetlen a ezifra szűr és kivarrott suba buja virágdíszére kellett volna gondolni. Ez van a népies faragás zománczán is alkalmazva, annak világos jeléül, hogy a rajz tömörségét és elmaradhatatlanul éles silhuetjét eredetileg nem is a hímzés, hanem a szilárd diszítés alkalmazta.

Az egyébként is elhibázott stíli épület tartalma még nem teljes; de a mi benne kiegészítésre szorul, az a maga nemében kitünő. A mellett, hogy a magyar

művészi ipart akarja szolgálni, bemutat minden hozzáférhető idegen stílt. Másként a már is gazdagon képviselt magyar elem viszonylagos értékét felismerni ép a hazai ipar volna képtelen. A hazai tárgyak gyűjtésénél eddig a történelmi szempont volt egyedül mérvadó. Szerintünk ez nem helyes, mert a magyar iparművészet története sokkal együgyűbb, mintsem hogy ez a történet valaha az élet mestere lehetne. Hisz a belőle levonható legnagyobb tanulság már is az, hogy a hozzánk legközelebb eső századok művészete hemzseg az idegen befolyástól, a mi pedig tisztán megmaradt magyar-nak, az nem emelkedett művészetté. Ilyen pl. a magyar terem minden magyar agyag-ipari czikke, a melyeknek néprajzi beese jóval nagyobb, mint a műtörténeti. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a tárgyak beszerzésénél az idézett elő egyoldalúságot, hogy a népi ipar termékeinek megválogatásánál szintén a történelmi szempont érvényesült a nála jóval fontosabb művészi helyett. Ebben pedig benne foglaltatik az a másik téves előítélet is, hogy a mi szépet, valódi művészt a mai népi ipar teremt, annak egy történelmi alapokra fektetett múzeumban helye nincs. Csak a népies ornamentika történetét kellene ismerni, rögtön muzeális értéke volna az ezeréves motivumokkal remeklő szűrnék, subának, fazománcozásnak és kapufaragásnak is.

A mi mulasztás tehát ezen a téren történt, azonnal pótolandó. Különben a multa tanított új magyar ipar ugyanabba a hibába esik vissza, a melyben az idegen áramlatokkal ostromolt régi volt. A mi ősrégi nemzeti ornamentikánk evangéliuma a naiv népi iparban van a jelen és jövő számára lerakva. Ha ennek specifikus elemeit a most létesült intézmény ki tudja hüvelyezni és a modern iparművészetnek is hozzáférhetővé tudja tenni, akkor betölti hivatását, a mit az egyoldalú történelmi iránynyal be nem tölt soha.

Ebből első pillanatra az következik, hogy a néprajzi múzeum művészi tárgyai tulajdonképp a most emelt iparművészeti múzeumba valók. Pedig nem az következik. Művészi elem nélkül a magyar néprajz tárgyainak letéteményese ép oly szegényletes szegénységi bizonyítványa volna fajunk teremtő és megtartó erejének, mint a milyen szegénységi bizonyítvány bizonyos néprajzi elemek nélkül a magyar iparművészeti múzeum. A közel jövő feladata tehát az, hogy a magyar néprajzi múzeum ezután is gyűjtse a neki szükséges művészi tárgyakat és gyűjtse tárgyait ugyanazon a tarlón a magyar iparművészeti múzeum is; amaz az etnografus tudásával és látóképességével, emez pedig a magyar műipar szövvényes érdekeinek éber képviselőjében és a művészet iskolázott finom ízlésével. A kettős érdek egymást számtalan esetben keresztezheti. De ez nem baj, mert így elvégre is nyilvánvalóvá lesz, hogy a magyar iparművészetet a magyar tárgyi néprajztól szervileg külön választani nem lehet. Hisz ha iparművésztünket nemesak fejleszteni, de magyarrá nevelni is akarjuk, akkor a hazai ipar néprajzi oldalával szintén meg kell azt ismertetnünk. E nélkül a művészi anyag legnagyobb része rejtett kincs marad s a specifikus nemzeti motivumok sajátos élettanával sem jönnek tisztába művészeink . . .

Ime, egy újabb okos intézmény, mely évszázadok mulasztását lesz hivatva helyrehozni, egy újabb oldalról tesz figyelmessé arra a másik mulasztásra, a mely vádolni fog bennünket mindaddig, míg a most megnyitott nagy múzeum mellett egy másik hatalmas palota nem emelkedik és a míg tartalmával a magyar tárgyi néprajz dús-gazdagságát méltó módon nem képviseli.

—ty—

Nógrád vármegye néprajzi monografiája. A Magyar Néprajzi Társaságtól érkezett felhívást Nógrád vármegye véleményezés végett *Pintér Sándor* tagsársunknak osztotta ki. A magyar néprajzi irodalom terén előnyösen ismert vármegyei

bizottsági tag ez alkalomból részletes jelentést dolgozott ki s hozzá 50 frt adományt esatolt azon czélból, hogy a vármegye vele a monographia megiratása érdekében külön alapot létesítsen. A törvényhatósági bizottság az ajánlatot elfogadta s határozatban kimondta, hogy a tervezett alapra négy egymást követő éven át 50—50 forintot kíván fordítani, *Pintér* Sándornak pedig a szép jelentésért és adományért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

Néprajz a külföldi könyvpiaczon. Első közleményünk óta (v. ö. 240 l.) a következő külföldi könyvkereskedések adtak ki néprajzi tartalmú árjegyzékeket: *Otto Harrasowitz* (Leipzig, Querstrasse, 44). Antiquarischer Catalog 226. Semitica, 227. Slavica, a sarto alatt lévő 228. pedig az iráni, kaukázusi, török-tatár és finn-ugor népek irodalmát fogja felölelni. — *Bernard Quaritch* (London, 15. Piccadilly) Catalogue No. 167. és 178. ázsiai és afrikai népek. — *Karl W. Hiersemann* (Leipzig, Königstrasse, 3). Katalog 196. Aegyptologie. 197. Europäische Türkei, Rumänien, Bulgarien, Serbien, Bosnien, Montenegro. — *Simmel & Co.* (Leipzig, Rosstrasse, 18). Antiquariats-Katalog, 170. Semitica. Abth. I. Sprache, Literatur, Geschichte, Geographie u. Ethnographie der nordsemitischen Völker u. Länder. — *T. Meyer's* Buchhandlung (Leipzig, Gerichtsweg 11.) Bibliothek Köhler, Assyriologie, Hebraica, Orientalia. — *Mudie's* select library (London, New Oxford Street) India, China, and the colonies. — *Emile Lechevalier* (Paris, Quai des Grands-Augustins, 39.) Catalogue, No. 85. Libraire historique des provinces.

Zichy Jenő gróf új expediciójáról közölnek híreket napilapjaink égbetörő himnuszokban magasztalva az eddig is elért tudományos sikereket s a fekete földig lerántva az akadémiát, azért mert egyik korifeusa néhány kritikai megjegyzésnek batorkodott két évvel ezelőtt helyet adni folyóiratában. Többször utaltunk rá e folyóiratban is, hogy a dúsgazdag főúr épenséggel nem haszontalan czélra pazarolja kincseit tanulmányútjaival, hiszen kétségtelenül nagyérdemű cselekedet már az is, hogy Nemzeti Múzeumunk régészeti és néprajzi osztályait annyi becses tárgygyal gyarapította; de hogy mindebből a *hazai ethnológiának*, a *magyar nemzet őstörténetének* volna valami jelentékeny tanulsága, hogy az eszközölt kutatások és kiadványok akármily esekélyke kérdést is tisztáztak, vagy nagyobb világosságba helyeztek volna e téren: azt — bár lapjaink épen ezért magasztalják Zichy Jenőt «a nemzeti géniusz valóban hű szolgájának», «XIX. századbeli Juliánának», «a magyar tudományosság igazi Maecenásának» — még a határozottan jóindulatú kritika sem állíthatja. Minthogy folyóiratunk keretébe a specialis kaukázusi etnografia és archeologia nem tartozik, fölmentve érezzük magunkat Zichy Jenő gróf nyáron megjelent két vasok kötetének tüzetesebb ismertetésétől; fölhívjuk azonban azoknak figyelmét, kik az ügy felől tüzetesebb tájékoztatást óhajtanának szerezni, a Benedek Elek szerkesztésében nem rég megindult «*Magyar Kritika*» című folyóirat novemberi két számára, melyekben e kötetekről bő bírálatok jelentek meg. E munkálatoknak nyelvészeti folytatásáról is újságnak lapjaink: *Bálint Gábor* «most dolgozik a vadregényes háromszéki hegyek idylli esendjében hatalmas *„Nyelv-és Összehasonlító szótárán"* (Hazánk: 1897. nov. 7.); csak azt kívánnók, hogy e munka «hatalmas» volta ne mutakozzék afféle tudománytalan naivitásokban, minőkkel szerzőnk eddigelé tette magát nevezetessé a sakkörökben. Bámulatosan nagyszabású az új expediciónak úti terve, mely mindenre alkalmas, csak alapos kutatásra nem. Ime a vázlata: «Megállás nélkül a Kaukázusba; innen a Kaspi-tengerhez, melynek partvidékeiről fölvonulnak a Derbenti kapukhoz. Innen Asztrakánba, később Kazánba, a baskirok földjére és ennek átkutatása után jön Szibéria. Tartózkodási helyek: Minsk, Omsk, Tomsk, Irkuezk. Átkelnek három nap alatt a Bajkál-tón s fölkatják annak déli részeit, egész a khinai falig. Jön aztán Macsuráj (nyilván: *Mandsurei*), majd a kalmukok,

2187 11. 8.

aztán Vladivosztkok. Keresztülselezik a koreai félszigetet s átmennek Csien-Csienbe (Khina), honnan vontató-hajókon a Csién-folyón Pekingbe, hol hat hétig tartózkodnak; mert gróf Zichynek alapos okai vannak a khinai könyvtárakban fölvilágosító adatokat találni. Következik egy három hónapig tartó karaván-utazás, keresztül a Gobi-sivatagon. Így érik el Afghanisztánt. Következik Kabul, Tibet, Pamir, Szamarkand, Bokhara és Tiflisz, mint a kutatások utolsó állomása. Az út hossza ötvenégyezer kilométer s ebből is több mint tízezer kilométert lóháton és szekéren lehet csak megtenni. S mindez összesen 14 hónap alatt!

Nagyszerű néprajzi körmenet javaslatával lépett föl *Feszty Árpád*, a honfoglalás körképének nagyhirű tervezője azon alkalomból, hogy hazánk a szabadságharc jubiláris évfordulóját készül megünnepelni. E szerint: «Rendezünk egy óriási ünnepet a Rákoson vagy a Kelenföldön, hívjuk meg rá vendégül a magyar népet. Gyűljön össze hazánk minden részéből egy-egy csoport, a mely vidékét képviselje, az ő színes, változatos festői viseletében, gyalog, szekéren, lóháton, minden vidék az ő szokása szerint. Hívják meg *nemzetiség és valláskülömbőség nélkül* hazánk minden vidékét, gyűjtsük őket egy táborba. S vezessük végig a fővárosra. — Vezesse őket Petőfi alakja, a ki a szabadság zászlaját lobogtatja kezében. Kövesse ezt a nép, a magyar nemzet, a melyért ő dalolt s a melyért a szabadságharcz vivatott. Vonuljanak fel az ezüstgombos, sastollas komáromi szekeresgazdák, a majdnem zordonan festői barna kunok rókatorkos mentéikben, a hortobágyi gulyások, deli csikósok ficzkádozó lovaikkal. Lássuk hazánk sok tarka népét! Lássuk a szép sugar hajadon leányokat, gömbölyű magyar menyeeskéket tarka viganókban, csipkés ingvállakkal, jöjjenek aranypénzes nyakkal a szép oláh fáták ringó természetükkel, ökrös, bivalyos szekéren, vagy férfimódon lóháton ülve, kísérve a havasi mőczok szálás alakjai által, a székelyek az ő mokány hegyi lovaikkal, Baranya czifra népe, a selyemviganós Dárda és Sıklós, az Ormányság hófehér patyolatban, a kihímzett dolmányú, hasított pendelő sokácok, a szíronnyal kivarrott ködmönű, hímzett ingvállú felvidék stb., a különböző vidékek érdekes járművei, paraszt fogatok, bivalyos szekerek stb. Kísérje minden csoportot az ő zenéje, az oláh pásztor fújja az ő bánatos havasi kürtjét, zengjen a svábok rézmuzsikája, keseregjen a tót duda és a magyarnak húzza a kesergőt a cigány. S vonuljon végig fővárosunk az egész tábor» Ha a még több részletből álló remek tervnek, melyre szerzője körlevélben hívja fel az illetékes körök figyelmét, csak itt közölt része is megvalósulna, az nemcsak fönséges, a millenniumi úri díszmenetnek népies pendant-ját képező látványt nyújtana, hanem kiválóan érdekes és tanulságos volna ifjúságunknak s főleg hazai néprajzunk kedvelőinek.

Új alapítók. Az elnökség részéről kibocsátott hazafias felhívásokra újabban *Császka György* kalocsai érsek, gróf *Károlyi Gyuláné* szül. *Károlyi Melinda* grófnő, *Kecskemét* városa és az *úrvaváraljai* urodalom lépett be 50 frttal a M. Néprajzi Társaság alapítói közé.

Hibaigazítás. Dr. *Sebestyén Gyula* most befejezett tanulmányából a második közlemény 145. lapján, mint oda nem tartozó példák, törlendők a székely-esángó szögelye és a szék közt felsorolt szavak. Erre vonatkozólag l. a köv. 147. lapon Budenz és Vámbéry állításainak szembeállítását.

Nyílt kérelem.

A patkó a babonában. Igen leköteleznének a t. tagtárs urak, ha következő kérdéseimre felvilágosítással szolgálnának: 1. Mely vidékeken szerepel a magyar nép babonájában a patkó (egész és fél lópatkó, csizmapatkó)? 2. Mit jelent a patkó találása? 3. Szokták-e a kapu küszöbfájára szögezni, nyílt végével kifelé vagy befelé, milyen magyarázatot fűznek hozzá? 4. Mit jelent az, ha a ló (első vagy hátsó) lábáról lemarad a patkó? 5. Más szomszédos nemzetiség babonájában megvan-e?

Tolnai Vilmos.